T.C.

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÖZBEK YAZAR O'LMAS UMARBEKOV'UN "ÅDAM BO'LİŞ QİYİN" ADLI ROMANI (İNCELEME-ÇEVİRİ YAZI-SÖZLÜK-KİRİL HARFLİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özgen ÜNAL

OSMANİYE / 2021

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÖZBEK YAZAR O'LMAS UMARBEKOV'UN "ÅDAM BO'LİŞ QİYİN" ADLI ROMANI (İNCELEME-ÇEVİRİ YAZI-SÖZLÜK-KİRİL HARFLİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özgen ÜNAL

Danışman: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mustafa TANÇ

OSMANİYE / 2021

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Özbek Yazar O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" Adlı Romanı (İnceleme-Çeviri Yazı-Sözlük-Kiril Harfli Metin) başlıklı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Üye: Prof. Dr. Mustafa TANÇ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

…/…/2021

Doç. Dr. Ebru GÜHER
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 26 / 02 / 2021

Özgen ÜNAL

ÖZET

ÖZBEK YAZAR O'LMAS UMARBEKOV'UN "ÅDAM BO'LİŞ QİYİN" ADLI ROMANI (İNCELEME-ÇEVİRİ YAZI-SÖZLÜK-KİRİL HARFLİ METİN)

Özgen ÜNAL

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Şubat 2021, 525 Sayfa

Türk dilinin Doğu Türkçesi (Karluk) grubunda yer alan Özbek Türkçesi, 11. ve 12. yüzyıllarda kullanılan Karahanlı Türkçesinin, 13. ve 14. yüzyıllarda kullanılan Harezm Türkçesinin, daha sonra da Tarihî Çağatay Türkçesinin çağdaş devamı olarak gelişmiş bir Türk dilidir.

Bu çalışmada Özbek edebiyatının önemli yazarlarından biri olan O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı eserinin dil özellikleri incelenmiştir.

Özbek yazar O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı romanı dört bölüm şeklinde incelenerek çalışmaya konu olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde; çalışmaya konu olan eser, eserin özellikleri ve önemi, yazar, çalışmanın amacı ve önemi, yöntem, inceleme, Özbek Türkçesi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı romanı, seslik özellikler ve biçim özellikleri olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü; çeviri yazılı metin ve Kiril harfli metin oluşturmaktadır.

Dördüncü bölümde ise; metinde kullanılan kelimelerden oluşturulmuş sözlük bölümü ve ekler dizini yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Ådam Bo'liş Qiyin, Seslik Özellikler, Biçim Özellikleri.

ABSTRACT

UZBEK AUTHOR O'LMAS UMARBEKOV'S FORENSIC NOVEL "ÅDAM BO'LISH QİYİN" (REVIEW-TRANSLATION WRITING-DICTIONARY-BOOK LETTER TEXT)

ÖZGEN ÜNAL

Master's Thesis, Turkish Language and Literature Department

Supervısor: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

February 2021, 525 Page

Uzbek Turkish, which is in the Eastern Turkish (Karluk) group of the Turkish language, is a developed Turkish language as a contemporary continuation of Karahanli Turkish used in the 11th and 12th centuries, Harezm Turkish used in the 13th and 14th centuries, and later Historical Cagatay Turkish.

In this study, the language characteristics of O'lmas Umarbekov's "Ådam Bo'lish Qiyin", one of the important authors of Uzbek literature, were examined.

Uzbek author O'lmas Umarbekov's novel "Ådam Bo'lish Qiyin" was reviewed in four chapters and was the subject of study.

In the first part of the study; information about the work subject to the study, the characteristics and importance of the work, the author, the purpose and importance of the study, method, examination, Uzbek Turkish.

In the second part of the study; O'lmas Umarbekov's novel "Ådam Bo'lish Qiyin" is reviewed under two titles: vocal features and form features.

The third part of the study; translation is written text and cyrillic text.

In the fourth part; the dictionary section and attachments index created from the words used in the text.

Keywords: Uzbek Turkish, Ådam Bo'lish Qiyin, Volume Features, Format Properties.

ÖN SÖZ

Özbek Türkçesi, bünyesinde Karluk, Kıpçak ve Oğuz ağızlarından unsurları barındıran, Tarihî Çağatay Türkçesinin çağdaş devamı olarak gelişmiş bir Türk dilidir.

Özbek Türkleri, kendilerini Karahanlı ve Çağatay gibi güçlü edebiyatların mirasçısı kabul etmişlerdir. Bu da Özbek edebiyatının tarihî süreçte daha da gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişim 20. yüzyıl başlarında Özbek edebiyatını ortaya çıkışını sağlamıştır.

Bu çalışmada O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'lish Qiyin" adlı eseri üzerinde durulmuştur. Kiril alfabesiyle yazılmış olan eserden Latin alfabesi kullanılarak çeviri yazılı metin oluşturulmuştur. Daha sonra metnin dil özellikleri seslik özellikler ve biçim özellikleri başlıkları altında incelenmiştir.

Özbek Türkçesine ilgi duymamda ve konuyu seçmemde bana yardımcı olan, benden yardımlarını esirgemeyen, değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Demirtaş'a sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Özgen ÜNAL

Osmaniye/2021

İçindekiler

ÖZET…….. IV
ABSTRACT…….. V
ÖN SÖZ…….. VI
SEMBOLLER VE İŞARETLER..... XIX

BÖLÜM I

GİRİŞ……. 1
1.1. Çalışmaya Konu Olan Eser ve Yazarı 1
1.1.1. Eser…….. 1
1.1.2. Eserin Özellikleri Ve Önemi……..... 1
1.1.3. Yazar……. 1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi…… 2
1.3. Yöntem……..... 3
1.4. İnceleme……..... 3
1.5. Özbek Türkçesi…… 3

BÖLÜM II

İNCELEME ……..... 7
2.1. Seslik Özellikler……..... 7
2.1.1. Ünlüler……. 8
2.1.1.1. Ünlü Uyumları…….. 9
2.1.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu 9
2.1.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu 11
2.1.2. Ünsüzler…….. 13
2.1.2.1. Ünsüz Uyumu…….. 14
2.1.3. Ses Türemesi……..... 15
2.1.3.1. Ünlü Türemesi…….. 15
2.1.3.2. Ünsüz Türemesi…….. 16
2.1.3.2.1. Ön seste ünsüz türemesi..... 16
2.1.3.2.1.2. h- Türemesi……..... 16
2.1.3.2.2. Son seste ünsüz türemesi 16
2.1.3.2.2.1. -y Türemesi …… 16
2.1.4. Ses Düşmesi……..... 17

2.1.4.1. Ünlü Düşmesi…….. 17
2.1.4.1.1. -i- Düşmesi……..... 17
2.1.4.1.2. -u- Düşmesi……..... 17
2.1.5. Kaynaşma……. 18
2.1.6. Göçüşme…… 18
2.1.7. Hece Düşmesi…… ……..…….. 19
2.1.8. Ünsüz Tekleşmes…… 19
2.1.9. Ünsüz İkizleşmesi……. 19
2.1.10. Ses Değişmeleri …….. 20
2.1.10.1. Ünlü Değişmeleri… …….. 20
2.1.10.1.1. Daralma…….. 20
2.1.10.1.1.1. e>i……. 20
2.1.10.1.1.2. a>ı…….. 20
2.1.10.1.1.3. o>u…….. 20
2.1.10.1.2. Genişleme …… 20
2.1.10.1.2.1. i>e…….. 20
2.1.10.1.2.2. i>ä……. 21
2.1.10.1.2.3. i>a…….. 21
2.1.10.1.2.4. ı>a…… 21
2.1.10.1.2.5. ü>o …….. 21
2.1.10.1.2.6. û>o…….. 21
2.1.10.1.2.7. û>ö…….. 21
2.1.10.1.2.8. u>e …….. 21
2.1.10.1.3. Yuvarlaklaşma……. 21
2.1.10.1.3.1. ı>u…….. 21
2.1.10.1.3.2. i>ü…….. 21
2.1.10.1.4. Düzleşme…… 22
2.1.10.1.4.1. u>i…… 22
2.1.10.1.4.2. u>ı…… 22
2.1.10.1.4.3. ü>i…….. 22
2.1.10.1.4.4. ö>a …… 22
2.1.10.1.4.5. o>å …….. 22
2.1.10.1.5. İncelme……..... 22

2.1.10.1.5.1. a>e……. 22
2.1.10.1.6. Kalınlaşma…….. 22
2.1.10.1.6.1. e>å……..... 22
2.1.10.1.6.2. i>ı…….. 23
2.1.10.1.7. Kısalma…….. 23
2.1.10.1.7.1. â>a……..... 23
2.1.10.1.7.2. û>o…….. 23
2.1.10.1.7.3. û>ö…… 23
2.1.10.2. Ünsüz Değişmeleri…….. 23
2.1.10.2.1. Ton Bakımından Ünsüz Değişmeleri 23
2.1.10.2.1.1. Tonlulaşma……..... 23
2.1.10.2.1.1.1. -k > -g …… 24
2.1.10.2.1.1.2. -q>-ğ- …….. 24
2.1.10.2.1.2. Tonsuzlaşma……..... 24
2.1.10.2.1.2.1. b- > p-……..... 24
2.1.10.2.1.2.2. -z > -s…… 24
2.1.10.2.2. Boğumlanma Noktası Bakımından Ünsüz Değişmeleri 24
2.1.10.2.2.1. Dudaksıllaşma..... 24
2.1.10.2.2.1.1. -ğ->-v…….. 24
2.1.10.2.2.2. Diş-damaksıllaşma..... 25
2.1.10.2.2.2.1. -m->-n-……..... 25
2.1.10.2.3. Ses Yolu Bakımından Ünsüz Değişmeleri 25
2.1.10.2.3.1. Akıcılaşma …… 25
2.1.10.2.3.1.1. -d->-y-……. 25
2.1.10.2.3.1.2. -b- > -v-……..... 25
2.1.10.2.3.2. Sızıcılaşma……..... 25
2.1.10.2.3.2.1. -k>-h-…….. 26
2.1.10.2.3.2.2. -c>j-……..... 26
2.1.10.2.3.3. Patlayıcılaşma 26
2.1.10.2.3.3.1. h- > t-……..... 26
2.1.10.2.3.3.2. -ş > -ç……..... 26
2.1.10.2.4. Hava Yolu Bakımından Ünsüz Değişmeleri 26
2.1.10.2.4.1. Genizsilleşme……..... 26

2.1.10.2.4.1.1. b- > m-……..... 26
2.2. Biçim Özellikleri……..... 27
2.2.1. Biçim Birimler …….. …… 27
2.2.1.1. Bağımlı Biçim Birimler…….. 27
2.2.1.1.1. Yapım Ekleri……..... 27
2.2.1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri 28
2.2.1.1.1.1.1. +äkäy…….. 28
2.2.1.1.1.1.2. +älä……. 28
2.2.1.1.1.1.3. +älåv ……. 28
2.2.1.1.1.1.4. +ån..... 28
2.2.1.1.1.1.5. +år 29
2.2.1.1.1.1.6. +åv……..... 29
2.2.1.1.1.1.7. +çä……..... 29
2.2.1.1.1.1.8. +çäk, +çåq 29
2.2.1.1.1.1.9. +çän…….. 29
2.2.1.1.1.1.10. +çi……..... 29
2.2.1.1.1.1.11. +çil……..... 30
2.2.1.1.1.1.12. +dår……. 30
2.2.1.1.1.1.13. +dåş……. 30
2.2.1.1.1.1.14. +dil…… 30
2.2.1.1.1.1.15. +düz……..... 30
2.2.1.1.1.1.16. +ginä, +kinä, +qınä 31
2.2.1.1.1.1.17. +gü……..... 31
2.2.1.1.1.1.18. +käk…….. 31
2.2.1.1.1.1.19. +käş…….. 31
2.2.1.1.1.1.20. +qur…….. 31
2.2.1.1.1.1.21. +läy …….. 31
2.2.1.1.1.1.22. +låq……..... 32
2.2.1.1.1.1.23. +li…….. 32
2.2.1.1.1.1.24. +lik……. 32
2.2.1.1.1.1.25. +mån ……. 32
2.2.1.1.1.1.26. +nå……..... 33
2.2.1.1.1.1.27. +(ü)n …….. 33

2.2.1.1.1.1.28. +(i)nçi…….. 33
2.2.1.1.1.1.29. +istån…….. 33
2.2.1.1.1.1.30. +iy (<î Arapça Nisbet Eki)…….....36
2.2.1.1.1.1.31 +råq…….. 33
2.2.1.1.1.1.32. +sä……. 33
2.2.1.1.1.1.33. +siz…….. 34
2.2.1.1.1.1.34. +tåy……. 34
2.2.1.1.1.1.35. +xånä……. 34
2.2.1.1.1.1.36. +zådä…….. 34
2.2.1.1.1.1.37. +zår……. 34
2.2.1.1.1.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri 34
2.2.1.1.1.2.1. +ä-…… 35
2.2.1.1.1.2.2. +är-…… 35
2.2.1.1.1.2.3. +(ä)y-…….. 35
2.2.1.1.1.2.4. +lä- …….. 35
2.2.1.1.1.2.5. +lå- …… 35
2.2.1.1.1.2.6. +i-…….. 35
2.2.1.1.1.2.7. +sirä-……. 35
2.2.1.1.1.3. Fiilden Fiil Yapım Ekleri 36
2.2.1.1.1.3.1. -älä-…… 36
2.2.1.1.1.3.2. -(i)l-……. 36
2.2.1.1.1.3.3. -mä-…….. 36
2.2.1.1.1.3.4. -n-…….. 36
2.2.1.1.1.3.5. -(ä)r-, (i)r-……. 36
2.2.1.1.1.3.6. -(i)ş-……. 36
2.2.1.1.1.3.7. -t-……. 37
2.2.1.1.1.4. Fiilden İsim Yapım Ekleri 37
2.2.1.1.1.4.1. -çäk, -çåq……. 37
2.2.1.1.1.4.2. -çıq…… 37
2.2.1.1.1.4.3. –çi……. 37
2.2.1.1.1.4.4. –gäk……. 38
2.2.1.1.1.4.5. -gi, -ki, -ğu……. 38
2.2.1.1.1.4.6. -k, -q, -(ı)q, -(u)q, -åq, -äk 38

2.2.1.1.1.4.7. -m, -im, -um 38
2.2.1.1.1.4.8. -(ı)ş, -(i)ş, -(u)ş 38
2.2.1.1.1.4.9. -(u)vçi…….. 38
2.2.1.1.1.5. Sıfat-Fiil Ekleri…… 39
2.2.1.1.1.5.1. -ädigän, -ydigän..... 39
2.2.1.1.1.5.2. –är……..... 39
2.2.1.1.1.5.3. -(ä)yåtgän…… 39
2.2.1.1.1.5.4. –gän…….. 40
2.2.1.1.1.5.5. –gäni…….. 40
2.2.1.1.1.5.6. –mäs……. 40
2.2.1.1.1.5.7. –miş…….. 40
2.2.1.1.1.6. Zarf-Fiil Ekleri…….. 40
2.2.1.1.1.6.1. Asıl Zarf-Fiil Ekleri..... 41
2.2.1.1.1.6.1.1. -b, -(i)b..... 41
2.2.1.1.1.6.1.2. –gäç……..... 41
2.2.1.1.1.6.1.3. –mäy… 42
2.2.1.1.1.6.2. Zarf-Fiil Fonksiyonunda Kullanılan Birleşik Şekiller 42
2.2.1.1.1.6.2.1. Sıfat-Fiil Eki Üzerine Gelen Eklerle Oluşan Birleşik Şekiller…….. 42
2.2.1.1.1.6.2.1.1. -gän/gUn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Hâl Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar……..... 42
2.2.1.1.1.6.2.1.1.1. -gän/-gUn Sıfat-Fiil Eki Üzerine -çä Eşitlik-Benzerlik Hâli…….. ... 42
2.2.1.1.1.6.2.1.1.1.1. -gänçä Zarf-Fiil Eki 42
2.2.1.1.1.6.2.1.1.1.2. -gUnçä /-qUnçä Zarf-Fiil Eki 42
2.2.1.1.1.6.2.1.1.2. -gän Sıfat-Fiil Eki Üzerine -dek Eşitlik-Benzerlik Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar……..... 43
2.2.1.1.1.6.2.1.1.2.1. -gändek Zarf-Fiil Eki..... 43
2.2.1.1.1.6.2.1.1.3. -gän Sıfat-Fiil Eki Üzerine -dä Bulunma Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar…. …… 43
2.2.1.1.1.6.2.1.1.3.1. -gändä, -kändä, -qandä Zarf-Fiil Eki.. 43
2.2.1.1.1.6.2.1.1.4. -gän Sıfat-Fiil Eki Üzerine Yönelme -gä Hâl Eki Gelmesiyle Oluşanlar…… 44
2.2.1.1.1.6.2.1.1.4.1 -gängä, -qangä Zarf-Fiil Eki..... 44

2.2.1.1.1.6.2.1.2. -mäs Sıfat-Fiil Eki Üzerine Hâl Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar……..... 44
2.2.1.1.1.6.2.1.2.1. -mäs Sıfat-Fiil Eki Üzerine -dän Ayrılma Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar……..... 44
2.2.1.1.1.6.2.1.2.2. –mäsdän Zarf-Fiil Eki 44
2.2.1.1.2. Çekim Ekleri……..... 44
2.2.1.1.2.1. İsim Çekimi Ekleri 45
2.2.1.1.2.1.1. Çokluk Eki..... 45
2.2.1.1.2.1.2. İyelik Eki 46
2.2.1.1.2.1.3. Aitlik Eki 47
2.2.1.1.2.1.4. Hâl Ekleri..... 47
2.2.1.1.2.1.4.1. İlgi Hâli..... 48
2.2.1.1.2.1.4.2. Yükleme Hâli..... 48
2.2.1.1.2.1.4.3. Yönelme Hâli..... 48
2.2.1.1.2.1.4.4. Bulunma Hâli..... 48
2.2.1.1.2.1.4.5. Ayrılma Hâli 49
2.2.1.1.2.1.4.6. Vasıta Hâli 49
2.2.1.1.2.1.4.7. Eşitlik-Benzerlik Hâli 50
2.2.1.1.2.1.4.8. Sınırlama Hâli..... 50
2.2.1.1.2.1.5. Soru Eki..... 50
2.2.1.1.2.2. Fiil Çekimi Ekleri..... 51
2.2.1.1.2.2.1. Şahıs Ekleri..... 51
2.2.1.1.2.2.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri 51
2.2.1.1.2.2.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri..... 52
2.2.1.1.2.2.1.3. Emir Kipi Çekiminde Kullanılan Şahıs Ekleri 53
2.2.1.1.2.2.2. Kip Ekleri 54
2.2.1.1.2.2.2.1. Tasarlama Kip Ekleri..... 54
2.2.1.1.2.2.2.1.1. Şart Kipi 55
2.2.1.1.2.2.2.1.2. İstek Kipi 61
2.2.1.1.2.2.2.1.3. Gereklilik Kipi 57
2.2.1.1.2.2.2.1.4. Emir Kipi..... 59
2.2.1.1.2.2.2.2. Bildirme Kip Ekleri 60
2.2.1.1.2.2.2.2.1. Geniş Zaman 60
2.2.1.1.2.2.2.2.2. Şimdiki Zaman..... 61

2.2.1.1.2.2.2.2.3. Görülen Geçmiş Zaman 64
2.2.1.1.2.2.2.2.4. Duyulan Geçmiş Zaman..... 65
2.2.1.1.2.2.2.2.5. Gelecek Zaman 68
2.2.1.1.2.2.3. Birleşik Kipler 71
2.2.1.1.2.2.3.1. Hikâye Birleşik Kipi 71
2.2.1.1.2.2.3.1.1. Geniş Zamanın Hikâye Birleşik Kipi..... 71
2.2.1.1.2.2.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâye Birleşik Kipi 72
2.2.1.1.2.2.3.1.3. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâye Birleşik Kipi…… 72
2.2.1.1.2.2.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikâye Birleşik Kipi 73
2.2.1.1.2.2.3.1.5. İstek Kipinin Hikâye Birleşik Kipi 73
2.2.1.1.2.2.3.1.6. Şart kipinin Hikâye Birleşik kipi 74
2.2.1.1.2.2.3.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâye Birleşik Kipi... 74
2.2.1.1.2.2.3.2. Rivayet Birleşik Kipi 74
2.2.1.1.2.2.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayet Birleşik Kipi..... 74
2.2.1.1.2.2.3.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayet Birleşik Kipi.... 74
2.2.1.1.2.2.3.2.3. Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayet Birleşik Kipi……..... 75
2.2.1.1.2.2.3.2.4. Gelecek Zamanın Rivayet Birleşik Kipi ... 75
2.2.1.1.2.2.3.2.5. Şart Kipinin Rivayet Birleşik Kipi..... 75
2.2.1.1.2.2.4. Tasvirî Fiiller 75
2.2.1.1.2.2.4.1. Yeterlilik Fiili..... 75
2.2.1.1.2.2.4.2. Diğer Tasvirî Fiiller 76
2.2.1.2. Bağımsız Biçim Birimler……..... 78
2.2.1.2.1. Yapıları Bakımından Bağımsız Biçim Birimler 79
2.2.1.2.1.1. Basit Biçim Birimler 79
2.2.1.2.1.1.1. Basit İsim…….. 79
2.2.1.2.1.1.2. Basit Fiil……..... 79
2.2.1.2.1.2. Türemiş Biçim Birimler..... 80
2.2.1.2.1.2.1. Türemiş isim…… 80
2.2.1.2.1.2.2. Türemiş Fiil……..... 80
2.2.1.2.1.3. Birleşik Biçim Birimler 80
2.2.1.2.1.3.1. Birleşik İsim……..... 80
2.2.1.2.1.3.2. Birleşik Fiil…… 80

2.2.1.2.2. İşlevleri Bakımından Bağımsız Biçim Birimler 81
2.2.1.2.2.1. Anlamlı ve Görevli Biçim Birimler 81
2.2.1.2.2.1.1. İsimler …….. 81
2.2.1.2.2.1.1.1. Varlıkların Verilişine Göre İsimler 82
2.2.1.2.2.1.1.1.1. Özel İsim 82
2.2.1.2.2.1.1.1.2. Cins İsim 82
2.2.1.2.2.1.1.2. Varlıkların Oluşlarına Göre isimler 82
2.2.1.2.2.1.1.2.1. Somut İsim 82
2.2.1.2.2.1.1.2.2. Soyut İsim 82
2.2.1.2.2.1.2. Sıfatlar…….. 82
2.2.1.2.2.1.2.1. Niteleme Sıfatları 83
2.2.1.2.2.1.2.2. Belirtme Sıfatları 83
2.2.1.2.2.1.2.2.1. İşaret Sıfatları 83
2.2.1.2.2.1.2.2.2. Sayı Sıfatları 84
2.2.1.2.2.1.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları 84
2.2.1.2.2.1.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları 84
2.2.1.2.2.1.2.2.2.3. Topluluk Sayı Sıfatları 84
2.2.1.2.2.1.2.2.3. Soru Sıfatları 85
2.2.1.2.2.1.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları 85
2.2.1.2.2.1.3. Zamirler……. 86
2.2.1.2.2.1.3.1. Şahıs Zamirleri 86
2.2.1.2.2.1.3.2. İşaret Zamirleri 92
2.2.1.2.2.1.3.3. Soru Zamirleri 95
2.2.1.2.2.1.3.4. Belirsizlik Zamirleri 95
2.2.1.2.2.1.3.5. Dönüşlülük Zamirleri 97
2.2.1.2.2.1.4. Zarflar……. 98
2.2.1.2.2.1.4.1. Durum Zarfları 98
2.2.1.2.2.1.4.2. Zaman Zarfları 101
2.2.1.2.2.1.4.3. Soru Zarfları 103
2.2.1.2.2.1.4.4. Miktar Zarfları 105
2.2.1.2.2.2. Görevli Biçim Birimler 106
2.2.1.2.2.2.1. Edatlar…….. 106
2.2.1.2.2.2.1.1. Ünlem Edatları 106

2.2.1.2.2.2.1.1.1. Duygu Edatları 107
2.2.1.2.2.2.1.1.2. Seslenme Edatları 107
2.2.1.2.2.2.1.1.3. Gösterme Edatları 108
2.2.1.2.2.2.1.1.4. Cevap Edatları 108
2.2.1.2.2.2.1.2. Bağlama Edatları 108
2.2.1.2.2.2.1.2.1. Sıralama Edatları 109
2.2.1.2.2.2.1.2.2. Denkleştirme Edatları 109
2.2.1.2.2.2.1.2.3. Karşılaştırma Edatları 109
2.2.1.2.2.2.1.2.4. Cümle Başı Edatları 110
2.2.1.2.2.2.1.2.4.1. Fakat Anlamını Taşıyanlar 111
2.2.1.2.2.2.1.2.4.2. Eğer Anlamını Taşıyanlar 111
2.2.1.2.2.2.1.2.4.3. Çünkü Anlamını Taşıyanlar 112
2.2.1.2.2.2.1.2.4.4. Benzerlik İfade Edenler 112
2.2.1.2.2.2.1.2.4.5. Sonuç ve Açıklama İfade Edenler 113
2.2.1.2.2.2.3. Sona Gelen Edatlar 114
2.2.1.2.2.2.4. Son Çekim Edatları 116
2.2.1.2.2.2.4.1. Yalın Hâldeki İsim ve Bazı Zamirlerle Birlikte Kullanılan Edatlar 116
2.2.1.2.2.2.4.2. Yönelme Hâli Eki Almış İsim ve Zamirlerle Birlikte Kullanılan Edatlar 118
2.2.1.2.2.2.4.3. Çıkma Hâli Eki Almış İsim ve Zamirlerle Birlikte Kullanılan Edatlar 119

BÖLÜM III

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ 122
ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR 124
ÇEVİRİ YAZILI METİN 125
KİRİL HARFLİ METİN 288

BÖLÜM IV

SÖZLÜK İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR 399
SÖZLÜK 400
EKLER DİZİNİ 472
SONUÇ 521
KAYNAKÇA 523

ÖZ GEÇMİŞ……..... 525

KISALTMALAR

Ar. : Arapça

Ar.+Far. : Arapça+Farsça

Çin. : Çince

Far. : Farsça

Far.+Ar. : Farsça+Arapça

Rus. : Rusça

s. : Sayfa

SEMBOLLER VE İŞARETLER

- Fiil kök veya gövdelerini gösterir.

+ İsim kök veya gövdelerini gösterir.

> Bu biçime gider.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmaya Konu Olan Eser ve Yazarı

1.1.1. Eser

Üzerinde çalıştığımız eserin adı "Ådam Bo'liş Qiyin" olup Türkiye Türkçesindeki anlamı "İnsan Olmak Zor" dur. Eser, Özbek Edebiyatının önemli yazarlarından olan O'lmas Umarbekov'a aittir.

1.1.2. Eserin Özellikleri Ve Önemi

Yirminci yüzyıl Özbek nesrinin gelişimine katkıda bulunması yönüyle O'lmas Umarbekov, Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Eser; ismini "Ålim bo'liş åsån, Ådam bo'liş qiyin" (Âlim olmak kolay, adam olmak zor) atasözünden almıştır. Yazar bu eserinde, özellikle insanların hayatından kesitler sunmuştur. Toplumun baş etmekle meşgul olduğu ahlakî ve manevî sorunlar, insanların yozlaşmaya yüz tutmuş karmaşık yaşamları, yanlış ilişkiler, hayaller ve sevdalar bu eser üzerinden anlatılmıştır. Eserin yazıldığı dönemdeki toplumun yaşantısı bu romanla gözler önüne serilmiştir.

1.1.3. Yazar

O'lmas Umarbekov, 25 Ocak 1934 tarihinde Özbekistan'ın Taşkent şehrine bağlı Mirabad mahallesinde dünyaya gelmiştir. Yazar, ilk ve orta öğretiminden sonra şimdiki adı Özbekistan Ulusal Üniversitesi olan Taşkent Devlet Üniversitesine girmiştir. Taşkent Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde eğitim gören yazar, 1956 yılında buradan mezun olmuştur.

Üniversite öğreniminden sonra O'lmas Umarbekov, Özbek radyosunda edebî-dramatik programlar yayıncısı ve başyazarı olarak yıllarca çalışmıştır.

1971-1974 yıllarında Özbekistan Merkez Komitesi Kültür Bölümü'nde memur olarak çalışmış olan yazar, bunun ardından Özbek radyo ve televizyon kurumunda bölüm müdürü olarak görev almıştır.

Genellikle idari bölümlerde çalışan yazar, "Özbekfilm" direktörlüğü, Özbekistan Kültür Bakanlığında Bakan Yardımcılığı, ardından Bakanlık, Özbekistan Yazarlar

Birliği Başkanlığı, Özbekistan Bakanlar Mahkemesinde Başbakan yardımcılığı gibi görevlerde bulunmuştur.

Yazar, 1984 yılında, doğumunun 50. yıldönümü dolayısıyla "Özbekistan Onur Sanatçısı" olarak seçilmiştir. 1992 yılında ise "Özbekistan Halk Yazarı" fahri unvanını almıştır.

O'lmas Umarbekov çeşitli türlerde eserler vermiştir. Hikâyeleri; "Çöli İrak", "Kıyamat Karz", "Sevgi Sevgidim", "Demir Usmanovning İkki Bahari" isimli eserlerden oluşur. Romanları "Ådam Bo'liş Qiyin" ve "Fatima ve Zuhre" isimli eserlerdir. "Ådam Bo'liş Qiyin" isimli romanı 1971 yılında Özbekistan Gençlik Organizasyonu tarafından Cumhuriyet Gençler Ödülü'ne (Respublika Yaşlar Mükâfatı) lâyık görülmüştür. Ölümünün ardından yayınlanan "Fatima ve Zuhra" isimli romanı ise Muqimi tiyatrosunda yayınlanarak sahnelenmiştir. Yazar, hikâye ve roman türünden başka birçok tiyatro eserine de imza atmıştır. Bu eserler, "Şaşma Kuyaş", "Akar Suv", "Süd", "Kurart", "Komissiya", "Küzning Birinci Küni", "Arizasige köre", "Yer Yangende" gibi dramlardan oluşur. Yazarın bu dramları Özbekistan dışında diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde de sahnelenmiştir. O'lmas Umarbekov'un eserleri, Rusçaya ve diğer Türk lehçelerine tercüme edilmiştir. Eserlerinin Taşkent, Moskova, Sofya gibi farklı başkentlerde defalarca baskısı yapılmıştır. Daha sonra yazarın eserleri, Özbek Türkçesi ve Rusça olarak "Seçmeler" adıyla yayınlanmıştır.

Birçok önemli esere imza atan yazar, 10 Kasım 1994 tarihinde, henüz 60 yaşındayken vefat etmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

O'lmas Umarbekov, yazdığı her türdeki eserde başarıyı yakalamış bir yazardır. Başarısıyla dikkatleri üzerine çeken yazar, çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Bu sebeple Çağdaş Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Her eser oluşturulduğu dönemin izlerini taşır ve o dönemi temsil eder. Böylece bu eserler, yazıldığı dönem hakkında birtakım bilgilere ve yargılara ulaşmada yardımcı olur.

Yazarın yazdığı her eser, hayatın gerçeklerinden, toplumsal yapıdaki aksaklıklardan, dönemin siyasi ve sosyal eksikliklerinden izler taşımıştır. Yazarın dili, dönemin dil özelliklerini yansıtmıştır. Bu sebeple, Çağdaş Özbek edebiyatında önemli yer edinmiş bir sanatçı ve yazar olan O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı eseri çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

Özbek edebiyatı eserlerine dair yapılan dil incelemelerinin az olması, Türk lehçelerine ve Türk dili konuşulan yerlere olan ilgi Özbek edebiyatı yazarlarından O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı eserini tez konusu olarak belirlemede yönlendirici olmuştur.

Çalışmamız, Özbek Türkçesinde dil incelemesi ile ilgili yapılacak çalışmalara kaynak oluşturacaktır.

1.3. Yöntem

Çalışmamıza Özbek edebiyatı yazarlarından O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı romanı konu olmuştur.

Çalışmaya başlamadan önce Özbek Türkçesine ve Özbek edebiyatına dair bir ön çalışma yapılmış, Özbek Türkçesi dil bilgisi özellikleri araştırılmıştır.

Ön çalışmanın ardından roman, Latin alfabesine aktarılmış, bunun ardından Latin alfabesine aktarılan metin taranmıştır. Verilen bilgilere metinden alınan örnekler verilmiştir. Bu örneklerin hemen sonunda, metinde geçtikleri sayfa numaraları yay ayraç içinde gösterilmiştir.

1.4. İnceleme

İnceleme bölümünde dil özellikleri, seslik özellikler ve biçim özellikleri olmak üzere iki ana bölümde değerlendirilmiştir.

Seslik özellikler bölümünde, verilen bilgiler açıklanmış, bu açıklamalar metinden örneklerle sayfa numarası verilerek gösterilmiştir.

Biçim özellikleri bölümünde ise yine aynı şekilde açıklamalar verilmiş ve bu açıklamalar da metinden örneklerle gösterilmiştir. Bu bölümde metin, önce bağımlı biçim birimler, sonrasında bağımsız biçim birimler şeklinde gruplandırılmıştır.

1.5. Özbek Türkçesi

Özbekistan, Türkistan'ın coğrafi ve kültürel merkezidir. Amuderya ve Sirderya nehirleri arasında Maveraünnehir ve Fergana havzasında 447.4000 km^2 'lik alana sahip bir Türk ülkesidir. Kuzeyinde Aral Gölü ve Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyinde Afganistan ve Türkmenistan, batısında ise yine Türkmenistan yer alır. (Buran ve Alkaya, 2018, s. 168).

1 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Özbekistan'ın başkenti Taşkent'tir. Özbekistan Cumhuriyeti'nin nüfusu 34 milyon civarındadır.

Özbek Türkçesi, Türk dilinin Doğu Türkçesi (Karluk) grubunda değerlendirilir. 11. ve 12. yüzyıllarda kullanılan Karahanlı Türkçesinin, 13. ve 14. yüzyıllarda kullanılan Harezm Türkçesinin, daha sonra da Tarihî Çağatay Türkçesinin çağdaş devamı olarak gelişmiş bir Türk dilidir. Günümüz Türk lehçeleri arasında Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi, Çağatay Türkçesine en yakın lehçeler olarak değerlendirilir.

Çağdaş Türk lehçelerinde Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan Özbek Türkçesi, Özbekistan'ın resmi dilidir. Özbek Türkçesi, Özbekistan'ın dışında yoğun olarak Kazakistan'ın güney bölümünde, Türkistan'ın kuzey bölümünde, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın sınır bölgelerinde konuşulur. (Buran ve Alkaya, 2018, s. 165).

Asya genelinde en çok konuşulan Türk lehçesi olan Özbek Türkçesi; Kıpçak, Karluk ve Oğuz lehçelerine ait özellikleri bünyesinde birleştiren tek Türk lehçesidir. Karakteristik açıdan diğer Türk lehçelerinden farklı özelliktedir.

Özbek Türkçesi, bünyesinde Karluk, Kıpçak ve Oğuz ağızlarından unsurları barındırmaktadır. Fakat bunu tasnife tabi tutacak olursak ağırlığın Karluk lehçesinde olduğunu görmekteyiz. Zaten Özbek edebî dili temelde Fergana ağzına yani Karluk lehçesi esasına dayanır. Fergana'nın Karahanlıların merkezi olan Kâşgar'a yakın olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Fakat son zamanlarda yapılan kasıtlı çalışmalarla Özbek Türkçesini Taşkent ağzına dayandırmayı başarmışlardır. Oysa Taşkent ağzı edebî olmaktan çok uzak ve Fergana ağzına göre son derece gayri fasihtir. Buna rağmen edebî Özbek Türkçesi fonetik açıdan Taşkent ağzına, morfolojik açıdan da Fergana ağzına dayanmaktadır (Üşenmez, 2012, s. 52).

Birçok bilim insanı, Özbek Türkçesinin ağızlarının tasnifi üzerinde durmuştur.

Stefan Wurm, Gazi Âlim, A. K. Borovkov, İ. İ. Zarubin, K. K. Yudahin, V. V. Reşetov gibi isimler Özbek Türkçesinin ağız tasniflerini yapan araştırmacılardır.

Özbek Türkçesi ağız tasniflerinden bazıları şu şekildedir:

Doğu Türkçesi yani Karluk grubunun büyük temsilcisi olan Özbek Türkçesini *Stefan Wurm* dört ağıza dayandırır:

1. Kıpçak Özbekçesi,
2. Kuzey Özbekçesi,
3. Güney Özbekçesi,
4. Türkmenleşmiş Özbekçe

Kıpçak Özbekçesi, Kazak Türkçesinin etkisiyle şekillenmiştir. Kuzey ve Güney grupları asıl Özbekçeyi meydana getirir. Kuzey Özbekçesi ünlü uyumları bakımından

sağlamdır. Güney Özbekçesinde uyumlar bozularak İran ve Tacik dillerinin etkisi görülür. Türkmenleşmiş grup ise Oğuzca özelliklerin fazlaca görüldüğü bir gruptur. (Buran ve Alkaya, 2018, s. 165).

Gazi Âlim'e göre, Özbekistan ağızları üç bölüme ayrılır:

1. Özbek Kıpçak Ağzı
2. Türk-Barlas Ağzı
3. Hive-Ürgenç Ağzı

A. K. Borokov, Özbekistan'daki ağızları dört bölüme ayırır:

1. Orta Özbek Ağzı
2. Şeybanî Özbek Ağzı
3. Güney Harezm Ağzı
4. Diğer Ağızlar

İ. İ. Zarubin'e göre Özbekistan ağızları dört ana bölüme ayrılır:

1. Hive
2. Fergana
3. Taşkent
4. Semerkand-Buhara

K. K. Yudahin, Özbekistan ağızlarını beş ana bölüme ayırır:

1.Taşkent
2. Fergana
3. Kıpçak
4. Hive (Hive-Oğuz)
5. Kuzey Özbek Ağızları

V. V. Reşetov ise, Özbekistan ağızlarını üç bölüm halinde sınıflandırır:

1. Karluk-Çiğil-Uygur Ağzı
2. Özbek Türkçesinin Kıpçak Ağzı
3. Özbek Türkçesinin Oğuz Ağzı (Coşkun, 2017, s. 28-29-30).

Özbek Türkleri, Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya döneminde bağımsızlıklarını elde etmek için birçok mücadele vermiştir. Rusya yönetimi, Türklerin aralarında anlaşmasını engellemek için çeşitli politikalar gerçekleştirmiştir. Bunun için Rusya yönetimi, Türklerin ortak Arap alfabesini Latin alfabesiyle, daha sonra da Latin alfabesini Kiril alfabesiyle değiştirmiştir. "Özbek Türkleri, 1927'den önceki yıllarda Arap alfabesini, 1927-1940 yılları arasında Latin alfabesini kullanmışlardır. 1940 yılından sonra ise, 1937-1938 yıllarında birçok Türk aydını öldürten Stalin'in emriyle

bütün Türk boylarına farklı birer Kiril alfabesi kullandırmaya başlanmıştır. Tabii ki böyle bir dayatmanın ana sebebi; Türk boylarının, birbirlerinin yazılarını okuyamamalarını, dolayısıyla uzun vadede birbirleriyle anlaşamamalarını sağlamaktı" (Coşkun, 2017, s. 27).

1991 yılında Özbekistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Özbekistan'ın bağımsızlığıyla alfabe tartışmaları başlamıştır. 1993 yılında Latin alfabesi kabul edilmiştir. "Ancak bu alfabe 1995 yılında İslam Kerimov'un onayıyla değiştirilerek daha kusurlu, eksik ve Türk fonetiğine uymayan bir alfabe ortaya çıkarılmıştır. 1995'te yapılan değişiklik, bu alfabeyi ortak Türk Latin alfabesinden hem uzaklaştırmış hem de karışık ve kullanışsız hâle getirmiştir. İngiliz-Latin alfabesi temel alınarak hazırlanan 1995 Özbek-Latin alfabesinde, ortak Türk alfabesinde ve Türk-Latin alfabelerinin hiçbirinde yer almayan işaretler bulunmaktadır. Harf sırasında Türkiye Türkçesi yerine İngiliz alfabesinin, harflerin telaffuzunda ise batı dillerinin ve Rusçanın esas alınması, ayrıca h, x, k, q, n gibi ünsüzlerin kalın ve ince sıralı kelimeler için ayrı ayrı kullanılması ve Türkçenin temel ünlülerinden olan ı ve ü ünlülerini gösteren harflerin bulunmaması başlıca olumsuzluklardır" (Buran ve Alkaya, 2018, s. 166).

BÖLÜM II

İNCELEME

2.1. Seslik Özellikler

Dilin parçalanamayan ve tek başına bir anlam ifade etmeyen en küçük birimi *ses*tir. Sesler bir dilin en basit unsurlarıdır. Yalnız başına bir anlam ifade etmezler. Bunlar bir araya gelerek anlamlı kelimeler, anlamlı kelimelerden ise anlamlı cümleler meydana getirirler ve daha küçük parçalara ayrılamazlar.

Özbek Türkçesinde yazı dili dört dönemde incelenir. 1900-1929 yılları arası Arap alfabesinin kullanıldığı dönem; 1929-1940 yılları arası Latin alfabesinin kullanıldığı dönem; 1940-1995 yılları arası Kiril alfabesinin kullanıldığı dönem; 1995-2010 yılları arası ise hem Latin alfabesi hem de Kiril alfabesinin kullanıldığı dönemdir. Günümüzde ise hâlen ikili olarak hem Latin hem de Kiril alfabesi kullanılmaya devam etmektedir.

Günümüz Özbek Türkçesi alfabesinde 29 harf, 4 birleşik harf ve 2 işaret bulunur. Özbek alfabesinde bulunan 29 harf 33 sesi karşılar.

İşaretler

ъ : ’ şeklinde gösterilen bir kesme işaretidir. Özbek Türkçesinde *äyiriş belgisi* biçiminde adlandırılır. Bu işaret Arapçadan alıntı kelimelerde kullanılır.

ь : ‘ şeklinde gösterilen yumuşatma işaretidir. Özbek Türkçesinde *yumşätiş bälgisi* biçiminde adlandırılır. Bu işaret Rusçadan alıntı kelimelerde kullanılır.

Birleşik Sesler

Özbek Türkçesinde 4 birleşik ses vardır. Bunlar *yåläşgän harf* biçiminde adlandırılır. Bu birleşik seslerin her biri, Özbek alfabesinde 2 sesi karşılar. Birleşik seslerin karşılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Birleşik Ses	Çeviri Yazı	Özbek Alfabesi
Ее>й+е	Ye, ye / e	Ye, ye / E, e
Ёё>й+о	Yå / yå	*Yo, yo*
Юю>й+у	Yu, yu / Yü, yü	*Yu, yu*
Яя>й+а	Ya, ya / Yä, yä	*Ya, ya*

2.1.1. Ünlüler

Ünlüler, Özbek Türkçesinde *ünlilär* biçiminde adlandırılır. Özbek Türkçesi kiril alfabesinde 6 adet ünlü harf vardır. Bu 6 harf çeviri yazı alfabesinde 10 sesi karşılar. Bunlar aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterilmiştir:

Özbek Alfabesi	Çeviri Yazı
Аа	Aa, Ää
Оо	Åå
Ээ	Ee
Ии	İi, Iı
Уу	Uu, Üü
Ўў	Oo, Öö

/a/ /ä/ /ı/ /i/ /u/ /ü/ /o/ /ö/ sesleri ortak işaretle gösterilirken yuvarlak ünlü şeklinde kullanılan ***/å/*** sesi ***/o/*** harfi ile gösterilir. Ayrıca birleşik harf diye adlandırılan ve ***/y/*** ünsüzü ile kullanılan ***Ее=ye, Ёё = yå, Юю = yu, Яя= yä/ya*** ünlüleri de vardır.

Özbek Türkçesinde bulunan ünlülerin özellikleri Buran ve Alkaya'ya göre şu şekilde açıklanır:

a: Bu ses Türkiye Türkçesinde de kullanılan *"a"* sesine karşılık gelir, kalın ünsüzlerle birlikte kullanılır.

ä: Bu ses *a* ile *e* arasında telaffuz edilen bir sese karşılık gelir; *x, q, ğ* seslerinin dışındaki bütün ünsüzlerin yanında kullanılan bir sestir.

å: Özbek Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran bir sestir. Geniş, açık ve yuvarlak bir *"a"* sesine karşılık gelir. Telaffuzunda *"o"* sesine yakın bir sesle seslendirilir.

e: Türkiye Türkçesinde bulunan *"e"* sesinden daha ince bir sese karşılık gelir. Bu ses kelime ve hece başında *"ye"* diğer durumlarda *"e"* okutur.

ı: Bu ses Özbek Türkçesinde *"i"* ünlüsüyle aynı işaretle gösterilir. *x, q, ğ* ünsüzleriyle beraber kullanıldığında *"ı"* okutur.

i: Dar ve ince bir sestir. *x, q, ğ* seslerinin dışındaki bütün ünsüzlerin yanında kullanılan bir ünlüdür.

o: Bu ses Özbek Türkçesinde *"ö"* ünlüsüyle aynı işaretle gösterilir. *x, q, ğ* ünsüzleriyle beraber kullanılır.

ö: Yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. *x, q, ğ* ünsüzlerinin dışındaki bütün ünsüzlerle kullanılan bir ünlüdür.

u: Bu ses Özbek Türkçesinde *"ü"* ünlüsü ile aynı işaretle gösterilir. *x, q, ğ* ünsüzleriyle beraber kullanılır.

ü: Dar, yuvarlak ve ince bir ünlüdür. *x, q, ğ* ünsüzlerinin dışındaki bütün ünsüzlerle kullanılan bir ünlüdür (Buran ve Alkaya, 2014, s. 31).

2.1.1.1. Ünlü Uyumları

Ünlü uyumu, Özbek Türkçesinde *ünli uyg'unligi* biçiminde adlandırılır. Türkiye Türkçesinde bir kelimede bulunan ünlüler, özellikleri açısından birbirleriyle uyumludur. Eklerde veya kelime köklerinde bulunan ünlülerde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık açısından aykırılık görülmez. Bir kelimenin ilk hecesinde bulunan ünlü, hangi özelliği bünyesinde barındırıyorsa o kelimenin diğer ünlüleri de o özellikte olur. Türkiye Türkçesinde ünlü uyumu bulunuyorken Özbek Türkçesinde bu açıdan istikrarlı bir durum sağlanmamıştır.

Özbek Türkçesinde ünlü uyumları kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumu olmak üzere iki türdür:

2.1.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu Özbek Türkçesinde *tängläy garmoniyasi~ ünlilärning qattıq-yumşåqligigä ko'rä uyg'unläşuvi* biçiminde adlandırılır. Kalınlık-incelik uyumu, bir kelimede bulunan ünlülerin birbirine kalınlık-incelik bakımından uyumlu olmasına denir. Türkiye Türkçesinde bir kelimede hem ince hem kalın ses bulunmaz. Ünlülerin ya hepsinin ince ya da hepsinin kalın olması kalınlık-incelik uyumunu sağlar. Yani ilk hecedeki ünlü ince ise diğer ünlüler de ince, kalın ünlü ise diğer ünlüler de kalın olmalıdır. "Kalınlık-incelik uyumu başlangıçtan bugüne kadar Türkçenin her devrinde çok kuvvetli olarak hâkim bulunmuş olan ve olmakta devam eden bir kaidedir" (Ergin, 2013, s. 71). Türkiye Türkçesi bu konuda oldukça güçlüdür. Türk Lehçeleri içinde

kalınlık-incelik uyumu yönünden en zayıfı Özbek Türkçesidir. Türkiye Türkçesinde kalın sesi kalın sesin, ince sesi ince sesin takip etmesi kuralı Özbek Türkçesinde mevcut değildir.

Özbek Türkçesinde ünlüler kalınlık incelik durumuna göre şu şekilde gösterilir:

Kalın ünlüler: *a, ı, å, o, u*

İnce ünlüler: *e, ä, i, ö, ü*

Özbek Türkçesinde kalınlık-incelik uyumunu bozan önemli etkenler şu şekilde sıralanabilir:

- ***/q/, /ğ/, /x/*** ünsüzlerinden önce veya sonra ***/o/, /u/, /ı/*** ünlülerinin kullanılıp diğer ünsüzlerde ***i***'li biçiminin kullanılması kalınlık-incelik uyumunu bozar. Bunu bazı yapım ve çekim eklerinin tek ünlülü yani tek şekilli kullanılmasında görürüz. Bu ekler ***+li, +lik, +siz*** gibi yapım ekleri; ***+ning, +ni, +gi, +ki*** çekim ekleri; ***+mi*** soru eki; ***-miz,-ngiz, -siz*** şahıs ekleri şeklinde açıklanır. Bu eklerde ***/i/*** ünlüsünün sadece ***i***'li şekilde kullanılması Özbek Türkçesinde bu eklerin eklendiği kelimeleri uyum dışında bırakmıştır.
- Ancak ***/i/*** ünlüsü hakkında söylenilecek farklı bir durum vardır. Bu /**i/** ünlüsü kelime ortasında kullanıldığında etkisiz kalarak nötr duruma düşer. Eğer kelime ortasında kullanıldıysa ***/i/*** ünlüsünün bulunduğu heceden önceki ve sonraki heceler kalınlık-incelik uyumuna uyar.
- Bazı kelime veya eklerde ***/ä/*** ünlüsünün kullanılması da kalınlık-incelik uyumunu bozar. Çünkü bazı yapım eklerinde ve çekim eklerinde **/ä/** ünlüsü tek şekilli kullanılır. Bu ekler ***+lär*** çokluk eki; ***+män, +sän*** şahıs eki: ***+gä, +däy, +dä, -är, -sä*** gibi çekim ekleri; ***+ä, +çä, +läb, +gär*** gibi yapım ekleridir. Bu yüzden **ä** ünlüsüyle kullanılan bu ekler Özbek Türkçesinde uyum dışında kalır.
- Ayrıca ***e*** ve ***å*** ünlüleriyle teşkil eden ekler de uyum dışıdır. Uyumu bozan **e** ünlüsü sadece tek bir ekte vardır. Bu ek isim çekim eki olan ***/+dek/*** ekidir. ***å*** ünlüsü ise bazı yapım eklerinde görülür. Bu yapım ekleri çok seyrek kullanılan ***/+ån/, /+år/, /+dåş/, /+måç/, /+tåç/*** gibi eklerdir (Çoşkun, 2000, s. 45).

Özbek Türkçesinde kalınlık-incelik uyumunun bozulmasının başlıca sebebi eklerin tek şekilli olarak kullanılmasıdır. Tek şekilli kullanılan ekler, metinden alınan bir kısım örneklerle aşağıda gösterilmiştir:

+ån: birån (53).

+år: birår (92).

+çä: o'zbekçä (47), rusçä (48), hindçä (102).

+dek: quşdek (2), muzdek (3), Abdulladek (6), båladek (6),ço'g'dek (7), saåtdek (10), ådamdek (14), anårdek (19), tåvusdek (20), yång'åkdek (23).

+gä: o'n yaşgä (1), o'zaqlıgä (2), suvgä (2), tåmångä (2), tåktagıgä (2), xåntaxtagä (2), årqagä (2), råvångä (2), qulåçgä (3), yo'lgä (3).

+lär: ådamlär (1), yıllär (1), tåg'lär (2), ådamlär (2), tållär (3), sayyåxlär (3), bulåqlär (3), såatlär (3), bålalär (3), g'azallär (3).

+li: tåmli (2), baxtli (2), årqali (14), quvånçli (25), fåydali (34), aqlli (35), åyåqli (40), tuzli (48), vaqtli (54), hürmätli (86).

+lik: yåşlik (1), qarşılik (2), jiyänlik (5), qızıllik (10), minnätdårçilik (17), yåqımli (20), bålalik (21), hursandlik (25), şådlik (30), g'aşlik (30), åsıg'lik (36), åg'ırlik (36).

+män: ådammän (1), çıqamän (8), o'qıymän (8), qo'rqamän (14), bårmän (43), xursandmän (53), yålg'ızmän (58), o'xşaymän (77), ahmåqmän (87).

+mi: åmånmi? (2), xo'pmi? (16), råstmi (18), yålg'ånmi? (18), bårmi (26), åsånmi? (27), yåmånmi? (27), yo'qmi? (40), uzåqmi? (65), şåv- şuvmi? (67).

-miz: o'xşaymiz (8), yayraymiz (16), o'qıymiz (18), qaytamiz (24), yåtåqxånamiz (59), yasatamiz (61), yasapmiz (63), jamåamiz (63), bålamiz (64), o'xşaymiz (88).

+ning: uning (1), åyıngning (3), qızıqning (3), yåstıqning (4), g'o'zapåyaning (4), quşning (6), daqıqaning (7), tåşduning (9), dasturxånning (17), o'qışning (39).

-ngiz: unıtışıngiz (11), o'qışıngiz (23), tåpsangiz (44), çıqqıngiz (61).

+sän: o'qırsän (8), qo'rqasän (18), åçıqqansän (65), yåmånsän (88), sındırasän (102).

+siz: qaytsiz (9), hassasiz (15), pulsiz (27), båşsiz (27), javåbsiz (45), farqsiz (52), so'zsiz (57), tuzsiz (62), bålasiz (85), nursiz (97).

-siz: o'xşäysiz (8).

2.1.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, Özbek Türkçesinde *läb garmoniyäsi ~läbläŋgänlik-länlänmägänlikkä ko'rä uyg'unlik* biçiminde adlandırılır. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna *dudak uyumu* da denir. Bu uyum, düz ünlülerden sonra düz, yuvarlak ünlülerden sonra düz-geniş veya dar-yuvarlak ünlülerinin gelmesi ile oluşur. Eski Türkçede ve diğer Türk

lehçelerinde bu uyum tam değildir. Türkiye Türkçesinde ağızlardan kaynaklı birkaç istisna haricinde sağlam bir biçimde kendini göstermiş bir uyumdur. Fakat Özbek Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumu zayıftır. "Türkçe kökenli ve alıntı kelime tabanlarının çoğunluğunda düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur: öpiç, ölik, hökiz, qoşin…" (Çoşkun, 2000, s. 46).

Türkçe kökenli kelimelerin çoğunda ve alıntı kelimelerde görülen bu uyumsuzluk, kelime kök ve gövdesi ile bunlara eklenen bazı ekler arasında görülür. "Özbek Türkçesinde kelime tabanları ve çekim ekleri arasında da düzlük yuvarlaklık uyumu yoktur. Bunda etkili olan unsurların başında, çekim eklerinde ünlü olarak çoğunlukla 'düz i ünlüsü'nün bulunması gelmektedir" (Coşkun, 2000, s. 47).

Özbek Türkçesinde ünlüler düzlük-yuvarlaklık durumuna göre şu şekilde gösterilebilir:

Düz ünlüler: *a, ä, e, ı, i*

Yuvarlak ünlüler: *å, o, ö, u, ü*

Metinde, aldığı ek sebebiyle düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan kelimelerin bir kısmı aşağıda gösterilmiştir:

-di: o'tdi (1), bo'ldi (1), båsdi (1), qåldi (2), tüşdi (2), yåzdi (3), turdi (4), qo'ydi (6), küldi (7), ko'rdi (10).

-ib: sålib (1), süzibkelib (2), qo'yib (2), åqib (2), bo'lib (3), yåtib (3), bårib (4), külib (4), ko'yib (5), tutib (6).

+ing: åving (7), o'g'ling (38), o'zing (43), ko'zing (75), yulduzing (77), uying (83).

+li: tåmli (2), ådåbli (22), quvånçli (25), åyåqli (40), tuzli (48), gülli (48), çåpånli (57), pulli (102), türli (109), ko'zli (110).

+mi: åmånmi (2), üçünmi (4), tüzzükmi (59), dürüstmi (8), xo'pmi (16), råstmi (18), yålg'ånmi (18), bårmi (26), åsånmi (27), yåmånmi (27).

+ni: uyni (4), uni (4), buni (5), burgutni (15), şuni (17), pulni (36), yulduzni (40), qåg'åzni (43), so'zni (47), kursni (60).

+ning: dünyåning (1), buning (3), uning (4), şuning (5), tåşduning (8), burgutning (14), Yusufning (15), uyning (51), o'şaning (65), tålning (70).

-sin: bo'lsın (3), qursin (4), o'tsin (19), tüşsin (26), qålsin (61), yursin (63), buyursin (93), tåpsin (94).

2.1.2. Ünsüzler

Ünsüzler, Özbek Türkçesinde *ündåşlär* biçiminde adlandırılır. 25 adet ünsüz bulunan Özbek Türkçesinde bu ünsüzler alfabe sıralanışına göre ***/b/, /v/, /g/ , /d/, /c/, /j/ ,/z/, /y/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /t/, /f/, /x/, /ts/, /ç/, /ş/, /q/, /ğ/, /h/*** biçiminde gösterilir. Bu ünsüzlerde ***ts (ц) harfi*** yalnızca Rusça kökenli kelimelerde görülür. Türkiye Türkçesinde de kullanılan ***/k/, /g/, /h/*** ünsüzlerinin Özbek Türkçesinde kalın ünlü karşılıkları vardır. Bu ünsüzler ***/q/, /ğ/, /x/*** sesleridir. Transkripsiyon alfabesinde ***Ғғ*** ile gösterilen ***Ğğ*** sesinin ***yumuşak g*** ile bir ilgisi yoktur. Bu ses Özbek Türkçesinde ***kalın g*** sesine karşılık gelir. ***Nazal n (ŋ)*** sesi için Özbek Türkçesinde ayrıca kullanılan bir işaret bulunmamaktadır. Bu ünsüz Özbek Türkçesi Kiril alfabesinde **нг** şeklinde yani ***n*** ve ***g*** ünsüzlerinin bir arada kullanılması ***(ng)*** ile gösterilir. "Kiril alfabesinde ***y*** sesi beş ayrı işaretle gösterilir: 1) Bağımsız y (й), 2) Kelime başı e ile beraber: E=ye, 3) Kelime başında a ile beraber: Я= yä/ya 4) Kelime başında å ile beraber: Ёё = yå, 5) Kelime başında u, ü ile beraber: Юю = yu" (Buran ve Alkaya, 2014, s. 33).

Özbek Türkçesinde kullanılan ünsüzler Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında bazı farklılıklar gösterir. Bu farklılıkla Buran ve Alkaya'ya göre aşağıdaki gibi sıralanır:

1) Türkiye Türkçesinde d ve t ile başlayan eklerin tümü Özbek Türkçesinde tek şekilli olarak yalnızca d'li biçimleriyle kullanılır.

2) Türkiye Türkçesinde d ile başlayan kelimeler Özbek Türkçesinde t'li biçimiyle kullanılır.

3) Türkiye Türkçesinde g ile başlayan kelimeler Özbek Türkçesinde k'li kullanılır.

4) Türkiye Türkçesinde v- ile başlayan var, var-, ver- kelimeleri Özbek Türkçesinde bår, bår-, ber- biçimlerinde olduğu gibi b'li biçimiyle kullanılır.

5) Türkiye Türkçesinde p ile başlayan kelimeler Özbek Türkçesinde b'li biçimiyle kullanılır.

6) Türkiye Türkçesinde b ile başlayan bazı kelimeler Özbek Türkçesinde m'li biçimiyle kullanılır.

7) Arapça ve Farsçadan alınan bazı kelimelerdeki uzun a Özbek Türkçesinde å biçimiyle kullanılır (Buran ve Alkaya, 2014, s. 34).

2.1.2.1. Ünsüz Uyumu

Ünsüz uyumu, Özbek Türkçesinde *ündåş uyg'unligi* biçiminde adlandırılır. Ünsüz uyumu, Türkçe kelimelerde yan yana bulunan ünsüzlerin ton bakımından birbiriyle uyumlu olmasıdır.

Özbek Türkçesinde *tonlu ünsüzler (cärängli ündåş)*, *b, d, c, g, ğ, l, m, n, r, v, z, y* ünsüzleri; *tonsuz ünsüzler* ise *(cärängsiz ündåş)*, *ç, f, h, x, k, q, p, s, ş, t, ts* ünsüzleridir.

Özbek Türkçesinde *ton bakımından karşılıkları olan ünsüzler (cüfti bår ündåşlär)* şunlardır:

Tonlu ünsüzler: *b, c, d, g, g', v, z, j*

Tonsuz ünsüzler: *p, ç, t, k, q, f, s, ş*

Karşılıksız ünsüzler (*cüfti yoqündåşlär)* ise m, n, l, r, y, x, h, ts ünsüzleridir" (Coşkun, 2000, s. 47).

Ünsüz uyumu, bir kelimedeki ünsüzlerin tonlu ünsüzlerle tonlu ünsüzlerin, tonsuz ünsüzlerle tonsuz ünsüzlerin yan yana bulunmasıyla oluşan bir uyumdur.

Türkçenin eski devirlerinde ünsüz uyumu kelimelerde görülmemiştir. "Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde böyle bir uyum yoktu. Gerçi aslında diğer uyumlar gibi benzeşmeye dayanan bu uyum Türkçenin eski devirlerinde, Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde de köklerin içinde bir dereceye kadar varlığını hissettirmekte idi. Fakat bu tam bir uyum değil, bütün dile hâkim olmayan mahdut genişlikte bir benzeşme idi" (Ergin, 2013, s. 76).

Eski Anadolu Türkçesinde bilinen (görülen) geçmiş zaman eki olan **/-dı/, /-di/** ekinin **t**'li biçiminin olmaması veya **/-çı/, /-çi/** ekinin **c**'li biçiminin olmaması gibi kullanımlarda bu uyumun varlığından söz ettirmez. "Her hâlde bu uyum Batı Türkçesinde 16. asırdan sonra ortaya çıkmış ve Osmanlıcanın sonlarına kadar gittikçe kuvvetlenerek Türkiye Türkçesinde Türkçeye tam manasıyla hâkim olmuştur" (Ergin, 2013, s. 77).

Bugünkü Türkiye Türkçesinde ve Türkçeye sonradan dâhil olmuş birçok kelimede ünsüz uyumunun sağlam bir şekilde işlendiği görülür. Hatta bu uyum dolayısıyla birçok ek çoklu şekilde kullanılır. Örneklendirecek olursak hâl eki olan -da, -de ekini söyleyebiliriz. Türkiye Türkçesinde bulunma hâl eki olan ***-da, -de*** ekinin, ekleneceği kelimenin ünsüzüne göre ***-ta, -te*** biçimini alması bu uyumun varlığını gösterir.

Özbek Türkçesinde ise ünsüz uyumunun tam olarak mevcut olmadığı görülür. Özbek Türkçesinde ekler ya yalnızca tonlu ya da yalnızca tonsuz biçimde kullanılır. Tonsuz ünsüzle biten bir kelime tonlu ünsüzle başlayan bir ek alır. Yani eklerin tek ünsüzlü biçimde kullanıldığı görülür. Bu da Özbek Türkçesinde ünsüz uyumunu bozar. Bunu bazı yapım eklerinde ve çekim eklerinde görebiliriz.

Metinde ünsüz uyumunu bozan ek alan kelimelerin bir kısmı aşağıda gösterilmiştir:

-çä: bo'lgäningçä (15).

-dir: haqdir (28), råtdir (73), yo'qdir (92).

-di: åçdi (2), qåçdi (14), qısdi (14), tüşdi (14), yåkdi (15), içdi (18), çıqdi (20), våzkeçdi (23), ketdi (24).

+dä: küçdä (1), mämläkätdä (2), vaziyatdä (17), paytdä (21), atråfdä (22), qışlåkdä (23), haqdä (37), beşikdä (37), tåpdä (48), sınfdä (83).

+dän: åtdän (8), gapdän (13), Tåşkentdän (17), tasådifdän (25), ko'prikdän (34), sınfdän (37), därslikdän (53), içdän (100), institütdän (102), imåratdän (108).

2.1.3. Ses Türemesi

Ses türemesi, bir kelimenin aslında olmayan seslerin kelimeye sonradan eklenmesiyle oluşur. Bu türeme ses olayı, hem Türkçe kelimelerde hem de Türkçeye sonradan girmiş yabancı kökenli kelimelerde görülür. Bu ses olayına konuşma dilinde ağızlarda da rastlanılır.

Yardımcı sesler birer ses türemesidir. Türkçe kökenli kelimelerde iki ünlü yan yana bulunmaz. "Mesela at ve -ı gibi iki gramer birliği bir kelime, bir tek birlik halinde yan yana gelince atı olur; fakat sıra ve -ı gramer birlikleri tek kelime, tek birlik halinde bir araya gelince aralarında bir y sesi alarak sırayı şekline geçerler. İşte bu y sesi ilave ses, türemiş sestir" (Ergin, 2013, s. 51).

Ses Türemeleri, *ünlü türemesi* ve *ünsüz türemesi* adı altında iki gruptur. Bu türemeler sesin türediği yere göre ön ses türemesi, iç ses türemesi ve son ses türemesi şeklinde gerçekleşir.

2.1.3.1. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi, Özbek Türkçesinde *ünli årttirişi* biçiminde adlandırılır. Bazen kelimenin önüne, içine veya sonuna bir ünlü getirilmesiyle oluşan bu ses olayına *ünlü türemesi* adı verilir. Bu ses olayı alıntı kelimeleri Türkçeye uyumlu hâle getirmek

amacıyla da gerçekleşebilir. Ünlü türemesi, iki ünsüz arasında bir ünlünün türemesi şeklinde de gerçekleşebilir. Bu şekilde kelime, Türkçenin dil yapısına uygun hâle getirilir.

Özbek Türkçesinde ünlü türemesi ses olayına pek rastlanılmaz. "Genellikle Arapçadan, Türkiye Türkçesine ve Özbek Türkçesine geçen alınma kelimelerde, Türkiye Türkçesinde ünlü türemesi meydana gelirken Özbek Türkçesinde ise ünlü türemesi olmaz ve bu tür kelimeler alındığı dildeki aslını korur" (Yıldırım, 2012, s. 28).

Ünlü türemesi ön seste ünlü türemesi, iç seste ünlü türemesi ve son seste ünlü türemesi şeklinde gruplandırılabilir.

şehr>şähär (1), hezl>hazil "şaka" (5).

2.1.3.2. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, Özbek Türkçesinde *ündåş ârttirişi* biçiminde adlandırılır. Bir sözcüğün aslında bulunmayan bir ünsüzün, kelimelerdeki ünlü yığılmasını önlemek için sonradan ortaya çıkması *ünsüz türemesi* olarak adlandırılır. Türkçede hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde görülen bu ses olayı Türkçe kelimelerde ve Türkçeye sonradan dâhil olmuş için alıntı kelimelerde görülür.

Ünsüz türemesi ön seste ünsüz türeme, iç seste ünsüz türeme ve son seste ünsüz türeme şeklinde gruplandırılabilir.

2.1.3.2.1. Ön seste ünsüz türemesi

2.1.3.2.1.2. h- Türemesi

åvlu>havli (2), avuç >håvuç (10).

2.1.3.2.2. Son seste ünsüz türemesi

Özbek Türkçesinde son seste ünsüz türemesi genellikle alıntı kelimelerde görülmüştür. "Özbek Türkçesinde, Arapçadan alınma kelimelerdeki nispet i'si kısalmış, bu kısalan uzunluğu telafi etmek için Arapça aslında nispet i'si bulunan kelimelerin sonuna [y] ünsüzü türemiştir" (Yıldırım, 2012, s. 28).

2.1.3.2.2.1. -y Türemesi

jiddî>jiddiy "düşünceli" (4), åddiî>åddiy "sıradan" (7), tabiî >tabiiy "doğal" (11), majburî>majburiy (18), samimî >samimiy (50), ilmî>ilmiy (54), ilåhiî>ilåhiy (75),

qadimiî>qadimiy “antik” (76), haqıqiî>haqıqiy (83), fälsäfiî>falsafiy (90), märkäziî>märkäziy (109).

2.1.4. Ses Düşmesi

Türkçe kelimelerde var olan ünlüler veya ünsüzler kelime bünyesinden bazen düşer. Buna *ses düşmesi* adı verilir. Ses düşmesi olayı kelimeyi kısaltan bir hadisedir. Bu kısaltım genellikle söyleyiş kolaylığı sağlamak maksadıyla gerçekleştirilir. Ses düşmesi olayı Türkçe kelimelere eklenen bazı ekler sebebiyle olabileceği gibi Türkçeye sonradan giren yabancı kökenli sözcüklerde de görülebilir. Bu ses olayı ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi şeklinde iki gruptadır. Ayrıca bu düşmeler ön ses düşmesi, iç ses düşmesi ve son ses düşmesi şeklinde gerçekleşebilir. Türkçe kökenli sözcüklerde iç ses düşmesi daha fazla görülebilmektedir.

2.1.4.1. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi, Özbek Türkçesinde *ünli tüşişi* biçiminde adlandırılır. Kelimelerde bulunan ünlülerin kaybolmasına *ünlü düşmesi* denir. Bu ses olayı genellikle kelime içinde gerçekleşir. Türkçe kelimelerde vurgu son hecede bulunur. Kelime vurgusu sonda olan sözcüklere herhangi bir hece getirildiğinde kelimedeki hece sayısı artmış olur. Eklenen yeni ünlü ile kelimede vurgulu olan son hecenin ünlüsü artık etkisini kaybederek vurguyu eklenen son heceye devreder. Bu sebeple orta hecede bulunan ünlü vurgusuz olacağından bu orta hecenin ünlüsü düşer. Türkçede görülen en genel ünlü düşmesi bu şekilde gerçekleşen iç seste görülen vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesidir.

Türkçede kelimelere getirilen bazı çekim/işletme ekleri kelime içinde geçici düşmeye sebep olur. “Bazı isimlerden sonra iyelik eki geldiğinde, ismin ortasındaki vurgusuz olan ünlü düşer” (Yıldırım, 2012, s. 26).

2.1.4.1.1. -i- Düşmesi

o’g’il>o’g’li (1), qårin>qårni (5), åg’iz>åg’zidän (6), ko’ngil>ko’nglini (6), bo’yin>bo’yni (7), burun >burni (10), o’rin>o’rni “yer” (26).

2.1.4.1.2. -u- Düşmesi

Kelimelere bazen yapım/türetme ekleri eklendiğinde de vurgusuz orta hece ünlü düşmesinin gerçekleştiği görülür.

buyur>buyruq (6), uyu >uyqu (39).

Türkiye Türkçesinde, Türkçeye sonradan dâhil olmuş bazı yabancı kökenli kelimelerde iki ünsüz yan yana geliyorsa bu kelimeleri Türkçenin dil yapısına uyumlu hâle getirebilmek için kelimenin aslında bulunan iki ünsüz arasında bir ünlü türetilir. Türkçe dil yapısına uyumlu hâle getirilen bu kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında vurgu sonradan dâhil olan ünlüye devredilir. Bu ortada bulunan ünlünün düşmesine neden olur. Bu şekilde de ünlü düşmesi gerçekleştirilir. Fakat Özbek Türkçesinde özellikle Arapçadan Türkçeye geçmiş kelimeler aslını koruyarak alındığı gibi kullanılır. Bu kelimelerde ünlü türemesi gerçekleşmediği için ek aldıklarında ünlü düşmesi de olmaz. Bu kelimeler alındığı haliyle kullanılır. Ne türeme ne düşme olayı gerçekleşir.

Metinde ünlü düşmesi ses olayının rastlandığı yabancı kökenli kelimeler şunlardır:

umri (2), ism (4), fikr (8), kayfiyat (20), sabrsizlik (25), kaşf (29), ahd (33), ilm (78).

2.1.5. Kaynaşma

Kaynaşma, Özbek Türkçesinde *ıxçämläşiş* biçiminde adlandırılır. Kelime birleşmelerinde yan yana gelen ünlülerin tek ses haline geldiği görülür. "Bu birleşme neticesinde bir darlaşma, bir kısılma, bir büzülme göze çarpar" (Ergin, 2013, s. 52). Bu şekilde farklı hecelerdeki ünlülerin bir hecede toplanmasıyla kaynaşma ses olayı gerçekleşir. Yani kaynaşma dediğimiz ses olayı iki ayrı ünlünün birleşip tek ünlü haline gelmesidir.

neçe+ök>neçük "nasıl" (2), ne+erse >närsä "şey" (6), iki+egüsi>ikkåvi "ikisi" (27), ne +için >neçün "niçin" (36).

2.1.6. Göçüşme

Göçüşme, Özbek Türkçesinde *tåvuş älmäşinişi* biçiminde adlandırılır. Göçüşme, Türkçede bir kelime içinde bulunan iki sesin yer değiştirmesidir. Göçüşme Özbek Türkçesinde tarihî süreç içinde kullanılan bazı kelimelerde ve konuşma dilinde olmak üzere iki biçimde gerçekleşir (Yıldırım, 2012, s. 30).

köprü>ko'prik (11), yağmur>yåmg'ır (22), konşı>qoşni (56), öğren>o'rgan (87).

2.1.7. Hece Düşmesi

Hece düşmesi, Özbek Türkçesinde *bog'ın tüşişi* biçiminde adlandırılır. Hece düşmesi, bir kelimede ses bakımından birbirine benzeyen veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması olayıdır" (Çoşkun, 2017, s. 49).

kiçikkinä>kiçkinä "küçücük" (6), negäturur>negädir "nedendir" (8).

2.1.8. Ünsüz Tekleşmesi

Ünsüz tekleşmesi, ünsüz düşmesi ses olayıdır. Özbek Türkçesinde *undåş birlaşmasi* biçiminde adlandırılır. Ünsüz tekleşmesi, yan yana bulunan çift ünsüzlerden birinin düşmesiyle gerçekleşen bir ses olayıdır.

Ünsüz tekleşmesi kelimenin bir ünsüzünün düşmesiyle gerçekleşir. Türkçe kelimelerde görülebileceği gibi alıntı kelimelerde de görülür. Arapça kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin tek ünsüze dönüşmesi olayıdır (Çoşkun, 2017, s. 51).

qayyer>qayerdän "nereden" (6), niyyet>niyät (8), keyfiyyet>käyfiyät (20), imkân+niyyet>imkåniyät (20), edebiyyat>ädäbiyåt (27), ehemmiyyet>ähämiyät (60), medeniyyet>mädäniyät (81).

2.1.9. Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesi, ünsüz türemesi ses olayıdır. Aynı cins ünsüzlerin türemesine denir. Özbek Türkçesinde *ikkiläniş* biçiminde adlandırılır. Kelimelerde iki ünlü arasında kalan ünsüzlerin tekrarlanması ünsüz ikizleşmesidir. Türkiye Türkçesinde, Türkçe kökenli kelime kökünde aynı cinsten iki ünsüz, bir iki istisna hariç (anne), yan yana bulunmaz. Özbek Türkçesinde ise bazı sayı isimlerinde ikizleşme görülür (Yıldırım, 2012, s. 27).

iki>ikki (1), yedi> yetti (1), sekiz>säkkiz (9), dokuz>to'qqiz (9), otuz>o'ttiz (9).

Sayı isimlerinde olduğu gibi iç seste görülen bu ikizleşme fiil ve isim tabanlı kelimelerde de gerçekleşir. "Ünsüz ikizleşmesi olayı, fiil köklerinden isim ya da isim türünden kelimeler türetirken de ortaya çıkabilir" (Yıldırım, 2012, s. 27).

katı>qattıq (2), ısı>ıssıq (2), ap ak>åppåq "bembeyaz" (6).

2.1.10. Ses Değişmeleri

2.1.10.1. Ünlü Değişmeleri

Ünlü değişmeleri, Özbek Türkçesinde *ünlining o'zgärişi* biçiminde adlandırılır. Ünlü değişimi, Türkçe veya alıntı kelimelerin kök ve eklerinde bulunan ünlülerin değişime uğramasıdır. Bu ünlü değişimleri daralma, genişleme, yuvarlaklaşma, düzleşme, incelme ve kalınlaşma şeklinde gruplandırılabilir.

2.1.10.1.1. Daralma

Daralma, Özbek Türkçesinde *tåräyiş* biçiminde adlandırılır. Daralma, geniş ünlülerin bazı ünsüzlerin etkisiyle daralması olayıdır. "Türkiye Türkçesinde, geniş seslerin tercih edildiği yerlerde, Özbek Türkçesinde genellikle dar sesler tercih edilmektedir" (Çoşkun, 2017, s. 34).

2.1.10.1.1.1. e>i

ne+me>nimä "ne" (3), hesap>hisåbsiz (3), ked->kiy- "giymek" (5), seyrek>siyräk (7), kedim>kiyim "giyim" (27).

2.1.10.1.1.2. a>ı

boğaz>bo'g'ız (36).

2.1.10.1.1.3. o>u

ol>u (2), doğmak>tug'il (2), xoş>xuşläşmäsdi (12), koyu>quyuq (18), toprak>tupråq (28), yolmak>yul- (42), gonca>g'unçagä (68).

2.1.10.1.2. Genişleme

Genişleme, Özbek Türkçesinde *kengäyiş* biçiminde adlandırılır. Genişleme, kelime içinde bulunan dar ünlülerin geniş ünlülü olarak kullanılması olayıdır. Türkiye Türkçesinde, dar ünlülerin kullanıldığı birçok kelime Özbek Türkçesinde geniş ünlülü olarak kullanılmıştır.

2.1.10.1.2.1. i>e

ilan>e'lån (1), mihman>mehmån "misafir" (5), biçare>beçåra (12), mimari>me'måri (15), sihir>sehr "büyü" (21), bitap>betåb "hasta" (24), git->ket (27),

itibar>e’tibåri (35), itiraz>e’tiråz (45), nimet>ne’matgä (49), ihtiyaç>ehtiyåj (72), mevki>mavqe (79), ihtimal>ehtimåldän (86).

2.1.10.1.2.2. i>ä

yigirmi>yigirmä (1), şehir>şähär (1), gibi>käbi (29).

2.1.10.1.2.3. i>a

kilit>kalit (40), gemi>kema (71).

2.1.10.1.2.4. ı>a

yardım>yardam

2.1.10.1.2.5. ü>o

üvey>o’gay (66).

2.1.10.1.2.6. û>o

dûst>dostim (18).

2.1.10.1.2.7. û>ö

kûçe>ko’çä “sokak” (25).

2.1.10.1.2.8. u>e

duvar>devår (4).

2.1.10.1.3. Yuvarlaklaşma

Yuvarlaklaşma, Özbek Türkçesinde *läbläşiş* biçiminde adlandırılır. Yuvarlaklaşma ön seste ve iç seste bulunan düz ünlülerin yuvarlaklaşması olayıdır.

2.1.10.1.3.1. ı>u

yıldız>yulduz (20), kıvan->quvåntir- “neşelendirmek” (41).

2.1.10.1.3.2. i>ü

müşkil>müşkül “zor" (87).

2.1.10.1.4. Düzleşme

Düzleşme, Özbek Türkçesinde *läblänmägän hålätgä o'tiş* biçiminde adlandırılır. Düzleşme, yuvarlak bir ünlünün düz ünlüye dönüşmesidir. Özbek Türkçesinde ilk heceden sonra *u>i* ve *ü>i* düzleşmesi kurallı bir ses olayıdır.

2.1.10.1.4.1. u>i

boyun>bo'yin (3), doğru >to'g'ri (18), hatun>xåtin (30).

2.1.10.1.4.2. u>ı

yalañuz>yålg'ız (2), oğul>o'g'ıl (4), sandûk>sandıq (5), oku>o'qı (32).

2.1.10.1.4.3. ü>i

küçük>kiçik (3), gönül>ko'ngil (3), mümkün>mümkin (7), ölüm>o'lim (7), müdür>müdir (34), bölüm >bo'lim (60).

2.1.10.1.4.4. ö>a

nöbet>navbat (36), gövde>gavda (82), tövbe>tavba (104).

2.1.10.1.4.5. o>å

soğuk>såvuq (4).

2.1.10.1.5. İncelme

İncelme, Özbek Türkçesinde *åld qatårgä* o'tiş biçiminde adlandırılır. İncelme, kalın olarak kullanılan ünlülerin ince ünlü hâline dönüşmesidir.

2.1.10.1.5.1. a>e

sakin>sekin (2), lakin>lekin (3).

2.1.10.1.6. Kalınlaşma

Kalınlaşma, Özbek Türkçesinde *årqa qatårgä o'tiş ~ qattıqläşiş* biçiminde adlandırılır. Kalınlaşma, ince olarak kullanılan ünlülerin kalın ünlü haline dönüşmesidir.

2.1.10.1.6.1. e>å

alev>ålåv (19), mezar>måzårbåşigä (57).

2.1.10.1.6.2. i>ı

isig>ısı>issig (2).

2.1.10.1.7. Kısalma

Türkçede uzun ünlü bulunmadığından Türkçe, yabancı kökenli kelimelerde bulunan ünlüleri kısaltır. Bu genellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde bulunan uzun ünlülerde görülür. Yani kelimelerdeki uzun ünlüler kısa ünlülere dönüşür. Bu, kısalma diye adlandırılır.

2.1.10.1.7.1. â>a

hâzir>hazir (4).

2.1.10.1.7.2. û>o

dûst>dostim (18).

2.1.10.1.7.3. û>ö

kûçe>ko'çä "sokak" (25).

2.1.10.2. Ünsüz Değişmeleri

Ünsüz değişmeleri, Özbek Türkçesinde *ündåşning özgärişi* biçiminde adlandırılır. Ünsüz değişmesinde, ünsüzler; 1. Ton bakımından, 2. Boğumlanma noktası bakımından, 3. Ses yolu bakımından, 4. Hava yolu bakımından olmak üzere dört ana başlık altında incelenir (Çoşkun, 2017, s. 42).

2.1.10.2.1. Ton Bakımından Ünsüz Değişmeleri

Ton bakımından ünsüz değişmeleri, Özbek Türkçesinde *tåvuş päyçälärining iştiråkigä ko'rä* biçiminde adlandırılır. Ton bakımından ünsüz değişmeleri, tonlulaşma ve tonsuzlaşma olmak üzere iki grupta ele alınabilir (Çoşkun, 2017, s. 42).

2.1.10.2.1.1. Tonlulaşma

Tonlulaşma, Özbek Türkçesinde *cärängliläşiş* biçiminde adlandırılır. Kelime sonunda bulunan ***k*** ve ***q*** ünsüzlerinin, birer ses alarak iki ünlü arasında kalır. Bu, ünsüzlerin tonlulaşmalarında etkili olur (Çoşkun, 2017, s. 43).

2.1.10.2.1.1.1. -k > -g

biläk>bilägi (29), bårlik>bårligi (30), yänäk>yänägi (33), kiçik>kiçigi “küçük” (34), ertäk>ertägi “masal” (35), sumak>sumagini “çubuk” (37), keläjäk>keläjägi (49), yüräk>yüragi (58), suyak>suyägi “kemik” (55), keräk>kerägi (93).

2.1.10.2.1.1.2. -q>-ğ-

sandıq>sandıg’ım (5), båşlıq>båşlıg’ımän (8), qalpåq>qalpåg’ıdän (12), burçåq>burçag’ıdä “bezelye” (17), qışlåq>qışlåg’imizni (18), kulåq>kulåg’ıgä (19), barmåq>barmåg’ı (22), åyåq>åyåg’ı (22), quçåq>quçåg’ıdä (79), qulåq>qulåg’ı (108).

2.1.10.2.1.2. Tonsuzlaşma

Tonsuzlaşma, Özbek Türkçesinde *cärängsizläşiş* biçiminde adlandırılır. Ünsüzlerin boğumlanma sırasında tonsuz ünsüz hâline dönüşmesi tonsuzlaşmadır.

2.1.10.2.1.2.1. b- > p-

bıçak>piçåq (49).

2.1.10.2.1.2.2. -z > -s

Bu tonsuzlaşma genellikle *-mäs* ekinin sonunda gerçekleşir.

qılmäz>qılmäs (2), to’ymäz>to’ymäs (6), o’tmäz>o’tmäs (15), bo’lmäz>bo’lmäs (15), o’qımäz>o’qımäs (18), keräkmäz>keräkmäs (28), tartmäz>tårtmäs (29), unutılmäz>unutılmäs (30), istämäz>istämäs (45), bårmäz>bårmäs (51).

2.1.10.2.2. Boğumlanma Noktası Bakımından Ünsüz Değişmeleri

Özbek Türkçesinde *håsil boliş o’rnigä ko’rä* biçiminde adlandırılan boğumlanma noktasına göre ünsüz değişmeleri, Dudaksıllaşma ve diş-damaksıllaşma şeklinde iki gruptur.

2.1.10.2.2.1. Dudaksıllaşma

Dudaksıllaşma, Özbek Türkçesinde *läb tåvuşigä äylänmä* biçiminde adlandırılır.

2.1.10.2.2.1.1. -ğ->-v

Bu ünsüzler arasındaki dudaksıllaşma, *ğ* dudak ünsüzünün *v*’ye dönüşmesiyle gerçekleşir (Çoşkun, 2017, s. 43).

soğuk>såvuq (4).

2.1.10.2.2.2. Diş-damaksıllaşma

Diş-damaksıllaşma, Özbek Türkçesinde *til åldi tåvuşigä äylänmä* biçiminde adlandırılır.

2.1.10.2.2.2.1. -m->-n-

Dudak ünsüzü olan *m,* yerini diş-damak ünsüzü olan *n*'ye bırakır.

amtı> endi "şimdi" (2).

2.1.10.2.3. Ses Yolu Bakımından Ünsüz Değişmeleri

Ses yolu bakımından ünsüz değişmeleri, Özbek Türkçesinde *håsil boliş usüligä ko'rä* biçiminde adlandırılır. Akıcılaşma, sızıcılaşma ve patlayıcılaşma şeklinde üç grupta değerlendirilebilir.

2.1.10.2.3.1. Akıcılaşma

Akıcılaşma, Özbek Türkçesinde *sånår ündåşgä äylänmä* biçiminde adlandırılır. Akıcılaşma ses olayı, b, d, g, ġ, k, ķ gibi patlayıcı ünsüzlerinin ve h gırtlak ünsüzünün; r, l, m, y gibi akıcı ünsüzlere dönüşmesidir.

Akıcılaşma ses olayında, patlayıcı ve sürtünmeli sesler m, n, ň, ń gibi genizsi; l, r gibi akıcı; v, y, g, ğ gibi yarı ünlülere dönüşür.

Türkçede özellikle y sesi akıcı bir ses özelliği gösterir. Akıcılaşma, genellikle -d->-y- sesleri arasında görülür. "Bu ünsüzlerin ikisi de tonludur" (Çoşkun, 2017, s. 44).

2.1.10.2.3.1.1. -d->-y-

Patlayıcı ve diş-damak ünsüzü olan *d* sesi, yerini ön-damak ünsüzü olan *y* sesine bırakır.

kidin>keyin (2), adak>åyåqläri (6), kedim>kiyim (27), ķadġu>qayg'u (30), adır->ayır-, ayrilib (106).

2.1.10.2.3.1.2. -b- > -v-

seb>sevinçi (1), sub>suv (2), harbuz>tarvuz (9).

2.1.10.2.3.2. Sızıcılaşma

Sızıcılaşma, Özbek Türkçesinde *sirg'aluvçi ündåşgä äylänmä* biçiminde adlandırılır. Sızıcılaşma, patlayıcı ve akıcı ünsüzlerin sızıcı ünsüzlere dönüşmesidir.

2.1.10.2.3.2.1. -k>-h-

yakşı>yaxşi (2), okşa>oxşä (25).

2.1.10.2.3.2.2. -c>j-

mecburî>majburiy (18), meclis>mejlis (37).

2.1.10.2.3.3. Patlayıcılaşma

Patlayıcılaşma, Özbek Türkçesinde *pårtlåvçi ündåşgä äylänmä* biçiminde adlandırılır. Sızıcı ünsüzlerin patlayıcı ünsüzlere dönüşmesi olayıdır.

2.1.10.2.3.3.1. h- > t-

harbuz>tarvuz "karpuz" (9).

2.1.10.2.3.3.2. -ş > -ç

karış>qarıç "karış" (40).

2.1.10.2.4. Hava Yolu Bakımından Ünsüz Değişmeleri

Hava yolu bakımından ünsüz değişmeleri, Özbek Türkçesinde *hävåning çıqış o'rnigä ko'rä* biçiminde adlandırılır.

2.1.10.2.4.1. Genizsilleşme

Genizsilleşme, Özbek Türkçesinde *burun tåvuşigä äylänmä* biçiminde adlandırılır.

2.1.10.2.4.1.1. b- > m-

Patlayıcı dudak ünsüzü olan *b* sesinin, yerini yine bir dudak ünsüzü olan *m* sesine bırakmasıdır.

ben>men (1), bin>ming (4), bunca>munçä (7), böyle>mundäy (12), bunda> mundä (35), bunu>muni (75), buz>muz (94).

2.2. Biçim Özellikleri

2.2.1. Biçim Birimler

Biçim birimler, bir dilde yapı olarak bölünemeyen küçük birimlerdir. Bir dildeki en küçük yapıyı oluştururlar. "Dilde anlamsızlaşacağı için yapısal olarak daha fazla bölünemeyen, kullanıldığı yerde ya anlam taşıyan veya dil bilgisel görev üstlenebilen en küçük yapıya morfem adı verilir" (Demirci, 2017, s. 132).

Biçim birimler, bir dildeki tüm isim ve fiil kökleri ve bunlara eklenen yapım ve çekim eklerinden oluşur. Türkçe, Altay dil ailesine mensup bir dil olduğu için morfolojik bakımdan sondan eklemeli dil sınıfına girer. Kelime sonuna eklenen ekler aracılığıyla anlam ve görev bakımından farklı yeni kelimeler türetilir veya yeni kelime türetmeyip sadece kelimeler arasında bağlantı kuran kelimeler oluşturulur.

Biçim birimler, bağımlı biçim birimler ve bağımsız biçim birimler olmak üzere ikiye ayrılır:

2.2.1.1. Bağımlı Biçim Birimler

Bağımlı biçim birimlerin tek başlarına görevleri ve anlamları yoktur. Bunlar, bağımsız biçim birimlere bağlandığında anlam ve görev kazanırlar. Bağımlı biçim birimlerin eklemeli dillerde kullanımı daha fazladır. Bağımlı biçim birimler, kelime türetme ve çekimi gibi görevler üstlenir. Bu nedenle Türkçede var olan yapım ekleri ve çekim ekleri bağımlı biçim birimlerdir.

2.2.1.1.1. Yapım Ekleri

Özbek Türkçesinde *yäsåvçi qoşimçälär* biçiminde adlandırılan yapım ekleri, sözcüğün kök veya gövdelerine eklenerek yeni sözcükler türeten eklerdir. Bu eklerin tek başlarına bir anlamı yoktur. Eklendikleri kökler ve gövdeler aracılığıyla anlam kazanarak yeni kelime gövdeleri oluştururlar.

Yapım ekleri, eklendiği sözcüklerde anlamsal yönden ve sözcük türü yönünden birtakım değişikliklere yol açarlar. Kelime kökünden yeni kelimeler türetip anlamsal farklılık yaratırken, isim köküne eklenerek fiil gövdesi veya fiil köküne eklenerek isim gövdesi oluşturabilirler.

Yapım ekleri, eklendiği kök veya gövdenin bünyesinde yeni anlam ve kelime türetir. Kelime türetiminde yapım ekleri üst üste gelebilir. "Yalnız Türkçesin işleyiş sistemi bunu da bir kurala bağlamıştır. Söz gelişi ön+cü+lük, baş+lık+lu, baş+lık+sız

örneklerinde görüldüğü gibi, addan ad yapan ekler art arda gelebilir; ancak addan fiil yapan ekler art arda gelemez. Buna karşılık başla- baş-la-t-, başlat-t-tır-; geç-, geç-ir, geç-ir-t; yak-, yak-ın, yak-ın-dır- örneklerinde görüldüğü üzere fiilden fiil yapan ekler üst üste gelebildiği hâlde, fiilden ad yapan ekler üst üste gelemez" (Korkmaz, 2014, s. 111).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de yapım eklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İsimden isim yapım ekleri
2. İsimden fiil yapım ekleri
3. Fiilden fiil yapım ekleri
4. Fiilden isim yapım ekleri

2.2.1.1.1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

Özbek Türkçesinde *åtdän åt yäsåvçi qoşimçälär* biçiminde adlandırılan isimden isim yapım ekleri, isim kök ve gövdelerine eklenerek yeni isim gövdeleri türetmek için kullanılan eklerdir.

2.2.1.1.1.1.1. +äkäy

Özbek Türkçesinde fazla kullanılmayan bir yapım ekidir.

yo'l**äkäy** (45).

2.2.1.1.1.1.2. +älä

Bu yapım eki, sayılara eklenerek grup, topluluk isimleri yaparak sayıların miktarını ve tamamını bildiren kelimeler türetir. "Çoğunlukla iyelik ekleriyle kullanılır" (Çoşkun, 2017, s. 55).

ikk**älä**si (13), to'rtt**älä** (83).

2.2.1.1.1.1.3. +älåv

Bu yapım eki, eklendiği kelimeye beraberlik, birliktelik anlamını verir.

ikk**älåv**i (2).

2.2.1.1.1.1.4. +ån

Bu ek yalnızca *"bir"* sayısına eklenerek kelime türetir. Eklendiği kelimeye "herhangi bir" anlamını verir. Özbek Türkçesinde fazla kullanılmaz.

bir**ån**ta (26), bir**ån** (53).

2.2.1.1.1.1.5. +år

+år yapım eki sayı isimleri türeten bir ektir. Yalnızca *"bir"* sayısına eklenerek "herhangi bir" anlamını verir. Fazla kullanılmayan bir ektir.

bir**år** (92).

2.2.1.1.1.1.6. +åv

Bu yapım eki sayı isimlerine eklenerek sayı ifaden eden kelimeler türetir. "Beraberlik ifadesi taşır. On sayısına kadar kullanılır" (Çoşkun, 2017, s. 55).

bir**åv**ni (3), ikk**åv** (2), to'rt**åv**i (3).

2.2.1.1.1.1.7. +çä

+çä yapım eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de fazla kullanılan bir yapım ekidir. Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumlarına göre */+ca/,/+ce/ /+ça,+çe/* biçiminde kullanılır. Fakat Özbek Türkçesinde yalnızca */+çä/* şeklinde kullanılır. **"+çä** eki, kavim isimlerinden dil ve lehçe isimleri yapar" (Çoşkun, 2017, s. 55).

o'zbek**çä** (48), rus**çä** (48), hind**çä** (102).

2.2.1.1.1.1.8. +çäk, +çåq

Bu yapım eki, eklendiği kelimeye küçültme anlamı verir.

uzun**çåq** (47), qo'g'ir**çåq** (51), o'yın**çåq** (68).

2.2.1.1.1.1.9. +çän

Bu yapım eki alışkanlık veya aşırılık anlamlarını ifade eden bir ektir.

uyat**çän** (2), o'g'ıl**çän** (43), hayål**çän** (83).

2.2.1.1.1.1.10. +çi

Bu yapım eki, Özbek Türkçesinde daima dar, düz ve ince ünlülü olarak tek şekilli kullanıldığından ünsüz uyumlarına girmez. Eklendiği kelimeye meslek ve bir sanat alanını kendine uğraş edinme anlamını veren bir ektir. Ayrıca kişisel özellikleri ve huyları ifade eden kelimeler de türettiği görülür.

qiziq**çi** (3), aşula**çi** (3), maqtamåq**çi** (9), traktor**çi** (5), mehribån**çi** (13), minnätdår**çi** (17), ädäbiyåt**çi** (27), hammål**çi** (43), poçta**çi** (94), såq**çi** (104).

2.2.1.1.1.1.11. +çil

Bir durumdaki aşırılığı ifade eden bir ektir.

ep**çil** (2).

2.2.1.1.1.1.12. +dår

Farsça kökenli bir ektir. Sıfat görevli isimler türetir. Eklendiği kelimeye bir özellik yükler ve o özelliğin bir kişiye ait olduğunu bildirir.

jimjima**dår** (2), ayb**dår** (4), minnät**dår** (17), xabar**dår** (35), amal**dår** (38), gup**dår** (49), håmila**dår** (92), jarang**dår** (97).

2.2.1.1.1.1.13. +dåş

+dåş yapım eki, kökeni Eski Türkçeye dayananan, ortaklık, eşlik, beraberlik ve bağlılık bildiren bir ektir.

Bu yapım eki, hem Türkiye Türkçesinde hem de Özbek Türkçesinde oldukça fazla kullanılır. "Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin vokal ve konsonant uyumları çerçevesinde -daş, -deş, -taş, -teş olarak dört şekli vardı" (Ergin, 2013, s. 167). Ek, Özbek Türkçesinde ünsüz uyumlarına girmeyerek tek şekilli olarak yalnızca *+dåş* biçiminde kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise yurt*taş*, ses*teş*, çağ*daş*, (karındaş>kardaş>) kar*deş* örneklerinde görüldüğü gibi *+taş, +teş, +daş, +deş* biçimlerinde kullanılır ve ünsüz uyumlarına girer.

kün**dåş** (35), sınf**dåş** (41), yo'l**dåş** (50), kurs**dåş** (71), qarın**dåş** (93).

2.2.1.1.1.1.14. +dil

Farsça kökenli bir isimdir. Özbek Türkçesinde kelime sonuna eklenir. Sıfat görevli isimler türetir.

aståy**dil** (39), sådda**dil** (66), da**dil** (72).

2.2.1.1.1.1.15. +düz

Bu yapım eki, Özbek Türkçesinde fazla kullanılmamıştır. "Sadece bir örneğine rastlanmıştır" (Çoşkun, 2017, s. 56).

kün**düz** (1).

2.2.1.1.1.1.16. +ginä, +kinä, +qınä

Bu yapım eki, eklendiği isimlere küçültme ve pekiştirme anlamlarını verir. Aynı zamanda sevgi ifade eden kelimeler türetir. Ses ve biçim farklılıkları olmasına rağmen Eski Türkçe döneminden beri kullanılmış bir yapım ekidir.

Çağatay Türkçesinde *+gına, +kına, +gine, +kine* biçimlerinde kullanılan bu ek Özbek Türkçesinde *+ginä, +kinä, +qınä* biçimlerinde kullanılır.

åz**ginä** (2), kin**kinä** (6), sekin**ginä** (15), bittä**ginä** (24), jim**ginä** (29), fäqät**ginä** (34), ko'p**ginä** (49), yaxşi**ginä** (72), dumalåq**qınä** (97), Gülçehra**ginä** (98).

2.2.1.1.1.1.17. +gü

Özbek Türkçesinde işlek olmayan bir yapım ekidir.

tün**gü** (58).

2.2.1.1.1.1.18. +käk

Bu yapım eki, Özbek Türkçesinde fazla kullanılmayan bir yapım ekidir. "Bu ekte kökün manasını tahsis eden, muayyenleştiren bir kuvvetlendirme, bir belirtme fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır" (Ergin, 2013, s. 175).

er**käk** (4).

2.2.1.1.1.1.19. +käş

Özbek Türkçesinde kelime sonlarına eklenir. "Çeken, çekici anlamlarında Farsça bir sıfattır" (Çoşkun, 2017, s. 64). Bir işle meşgul olan kişileri ifade eden kelimeler türetir.

ärävä**käş** (9).

2.2.1.1.1.1.20. +qur

Özbek Türkçesinde çok kullanılmayan bir ektir.

tüşma**qur** (103).

2.2.1.1.1.1.21. +läy

Bu ek, genellikle zarf görevinde kullanılan isimler türetir.

täbrik**läy** (11), pây**läy** (12), yıg'**läy** (13), bütün**läy** (15), ang**läy** (17), jarang**läy** (20), dam**läy** (49), likil**läy** (67), mo'ra**läy** (72), yåq**läy** (96).

2.2.1.1.1.1.22. +låq

Özbek Türkçesinde bu ekin kullanıldığı kelime sayısı azdır. "Genellikle, bir nesnenin mevcut olduğu, bulunduğu yeri belirten isimler türetir" (Yıldırım, 2012, s. 46). Eklendiği kelimeye mekân, arazi, yer anlamlarını verir. Ayrıca küçültme eki olarak da kullanılır.

qışl**åq** (3), çaqa**låq** (4), taş**låq** (7), bu**låq** (9), duma**låq** (10), u**låq** (38).

2.2.1.1.1.1.23. +li

Özbek Türkçesinde, dar, düz ve ince ünlülü şekliyle kullanılan bu yapım eki Türkiye Türkçesinde de kullanılır. Özbek Türkçesinde *+li* olarak tek şekilli kullanılan bu ekin, Türkiye Türkçesinde *+lı, +li, +lu, +lü* şeklinde kullanılması dikkat çekicidir. Bu ek, eklendiği kelimelere "bir durum ifade eden, bir şeye sahip olan, bir şeyin özelliğini taşıyan, bir şeyle ilgili olan" anlamlarını verir.

tåm**li** (1), baxt**li** (4), ko'yläk**li** (10), ådåb**li** (22), keräk**li** (34), läzzät**li** (35), yetär**li** (42), säbäb**li** (50), hürmät**li** (59), rähmät**li** (95).

2.2.1.1.1.1.24. +lik

Özbek Türkçesinde kullanılan bu yapım eki, Türkiye Türkçesinde de kullanılır. Bu ek, isimlere eklenerek "bir şeye özgü olma" anlamı kazandırır. Yer isimleri yaparak bir şeyin konulduğu mekân anlamını kazandırır. Topluluk isimleri yapar. Ülke, şehir, il, ilçe, semt, mahalle vb gibi yer isimleri oluşturur. Alet, eşya ve meslek isimleri yapar. Soyut isimler oluşturarak bir düşünceye, dine veya inanışa ait olmayı bildiren isimler yapar. Sayı isimleri yapar ve zaman bildiren kelimeler türetir (Korkmaz, 2014, s.135).

jim**lik** (1), yålg'ız**lik** (2), yaxşi**lik** (6), rähmät**lik** (8), ehtiyåt**lik** (20), sabrsiz**lik** (24), såg'**lik** (37), samimiy**lik** (54), e'tibårsiz**lik** (77), darvåza**lik** (83).

2.2.1.1.1.1.25. +mån

Genellikle sıfat olarak kullanılan isimler türeten bir yapım ekidir. Çok fazla kelimede kullanılmamıştır. "Umumiyetle mübalağa ve benzerlik ifade eder" (Ergin, 2013, s. 176).

puşay**mån** (1), qahra**mån** (12).

2.2.1.1.1.1.26. +nå

Farsça kökenli bir yapım ekidir. Bu yapım eki kelime başında kullanılır. Olumsuz anlamda kullanılan sıfat görevli isimler türetir.

nå'malum (4), **nå**tinç (70), **nå**quläy (78), **nå**'maqul (89).

2.2.1.1.1.1.27. +(ü)n

åldi**n** (4), üst**ün** (47), erk**in** (51).

2.2.1.1.1.1.28. +(i)nçi

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de sayı isimlerine eklenen bir yapım ekidir.

ikk**inçi** (1), bir**inçi** (7), yett**inçi** (15), ålt**inçi** (22), säkkiz**inçi** (39), to'qqız**inçi** (39), to'rt**inçi** (39), on**inçi** (40), üç**inçi** (92).

2.2.1.1.1.1.29. +istån

Ülke ve yer isimleri yapan Farsça kökenli bir son ektir.

o'zbek**istån** (49), qabr**istån** (57).

2.2.1.1.1.1.30. +iy (<î Arapça Nisbet Eki)

Bu yapım eki, Arapça kökenli *nisbet* ekinin Özbek Türkçesindeki kullanım şeklidir.

jidd**iy** (4), majbur**iy** (18), samim**iy** (50), ilm**iy** (54), tabi**iy** (59), ådd**iy** (71), ilåh**iy** (75), qadim**iy** (76), haqıq**iy** (83), falsaf**iy** (90).

2.2.1.1.1.1.31. +råq

Karşılaştırma anlamı veren bir ektir.

bäländ**råq** (7), jinçi**råq** (13), nari**råq** (21), jiddiy**råq** (23), tez**råq** (24),kättä**råq** (47), küçli**råq** (64), durust**råq** (72), keyin**råq** (81), tinç**råq** (95).

2.2.1.1.1.1.32. +sä

Şart eki olarak kullanılan *+sä* eki Özbek Türkçesinde yalnızca bir örnekte kalıplaşarak yapım eki olarak kullanılmıştır.

aynıq**sä** (30).

2.2.1.1.1.33. +siz

İsimlerden yokluk, noksanlık, eksiklik bildiren, olumsuz anlamda kullanılan isimler türeten bir yapım ekidir. "İsimlerde menfilik ifade eden tek ek bu ektir" (Ergin, 2013, s. 160).

hisåb**siz** (3), qayt**siz** (9), ruxsatı**siz** (19), sabr**siz** (25), pul**siz** (27), båş**siz** (27), hünär**siz** (36), tuz**siz** (36), javåb**siz** (45), sevgi**siz** (73).

2.2.1.1.1.34. +tåy

Küçültme ve sevgi anlamları bildiren bir ektir.

yåqım**tåy** (70).

2.2.1.1.1.35. +xånä

Xånä, köken itibariyle Farsça bir kelimedir. Bu kelime, Özbek Türkçesinde kelime sonlarına eklenerek yer isimleri türetir.

båla**xånä** (26), kasal**xånä** (30), kabåb**xånä** (35).

2.2.1.1.1.36. +zådä

Farsça bir isim olan *zådä* kelimesi, "oğul" anlamına gelir. Özbek Türkçesinde kelime sonlarına eklenir.

şah**zådä** (2).

2.2.1.1.1.37. +zår

Farsça kökenli bir ektir. Bu yapım eki, yer isimleri yapar. Metinde, ağaçların ve çiçeklerin ekildiği ya da yetiştiği yer anlamını veren kelimeler türetmiştir.

gül**zår** (2), tål**zår** (3), beda**zår** (5), ekin**zår** (6), jo'hări**zår** (6), paxta**zår** (6), qo'şmä**zår** (27), bå**zår** (41), må**zår** (57), qay**zår** (91).

2.2.1.1.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

Özbek Türkçesinde *åtdän fe'l yäsåvçi qoşimçälär* biçiminde adlandırılan isimden fiil yapım ekleri, isim köklerine veya gövdelerine eklenerek fiil görevli kelimeler türetmek için kullanılan yapım ekleridir.

2.2.1.1.1.2.1. +ä-

Geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir yapım ekidir. “Daha çok tek heceli isimlere ve taklidî kelimelere gelerek fiil türetir” (Öztürk, 2011, s. 14).

yaş**ä**- (2), bo’ş**ä**- (14), qıyn**ä**- (29), o’yn**ä**- (37), san**ä**- (94).

2.2.1.1.1.2.2. +är-

+*är*- yapım eki geçişsiz fiiller türetir.

o’yn**är**- (4), qız**är**- (6), qıçqır**är**- (9), o’zg**är**- (22), qaltır**är**- (29), åq**är**- (32), ko’k**är**- (93).

2.2.1.1.1.2.3. +(ä)y-

Geçişsiz fiiller türeten bir ektir. “Ünlü ile biten isimlere **[+y]** şeklinde, ünsüz ile biten isimlere **[+äy]** biçiminde eklenir” (Yıldırım, 2012, s. 56).

ko’p**äy**- (12), sus**äy**- (31), qårä**y**- (31), yaş**äy**- (34), tårt**äy**- (73), keng**äy**- (109).

2.2.1.1.1.2.4. +lä-

İsimden fiil yapan bir yapım ekidir. “Bu ek, bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi, Özbek Türkçesinde de çok kullanılan bir ektir” (Coşkun, 2017, s. 75). +*lä*- yapım ekiyle kurulan kelimeler, geçişli ve geçişsiz fiil olarak kullanılır.

bo’z**lä**- (1), so’z**lä**- (1), qimir**lä** (1), quçåq**lä**- (2), tamåm**lä**- (3), råst**lä**- (4), ang**lä** (7), jiddiy**lä**- (20), bo’g’ız**lä**- (36), isbåt**lä**- (61).

2.2.1.1.1.2.5. +lå-

pår**lå**q (4), påy**lå**qçi (12), yıg’**lå**q (23).

2.2.1.1.1.2.6. +i-

Fazla kullanılmayan bir ektir. Geçişli ve geçişsiz fiiller türetir.

bay**i**- (28), yelp**i**- (90).

2.2.1.1.1.2.7. +sirä-

Eklendiği kelimeye istek ve his duyma anlamlarını veren bir yapım ekidir.

han**sırä**- (10), yåt**sir**- (21), gümån**sirä**- (25), talmåv**sirä**- (108).

2.2.1.1.1.3. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Özbek Türkçesinde *fe'ldän fe'l yäsåvçi qoşimçälär* biçiminde adlandırılan Fiilden fiil yapım ekleri, fiil köklerine veya fiil gövdelerine eklenerek yeni fiiller türetmek için kullanılan yapım ekleridir. "Bu ekler fiil köklerine, fiilden yapılmış fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler" (Ergin, 2013, s. 200).

2.2.1.1.1.3.1. -älä-

Özbek Türkçesinde fazla kullanılmayan bir ektir.

uy**älä**- (20).

2.2.1.1.1.3.2. -(i)l-

Özbek Türkçesinde fazla kullanılan bir ektir. Edilgen görevli fiiller türetir.

qut**il**- (2) , åç**il**- (10), qo'y**ıl**- (14), tåpşir**il**- (17), çimir**il**- (19), ag'där**il**- (25), yıq**il**- (27), qo'ş**il**- (39), tårt**il**- (46), yaz**ıl**- (94).

2.2.1.1.1.3.3. -mä-

Bu yapım eki, sözcükte bildirilen anlamın tam tersini ifade eder. Olumsuzluk görevi yapan bu ek oldukça fazla kullanılır. Doğrudan fiil kök veya gövdelerine eklenir. "Menfi eki bulunduğu fiil gövdesinin daima en sonunda bulunan gövde ekidir" (Ergin, 2013, 202).

çıq**mä**- (1), qıl**mä** (2), ko'r**mä**- (3), bo'l**mä**- (5), tüşün**mä**- (6), o'qı**mä**- (8), angläş**mä**- (13), o'ldir**mä**- (24), bil**mä**- (56), qo'q**mä**- (81).

2.2.1.1.1.3.4. -n-

Fiilden fiil türeten bir yapım ekidir."Asıl işlevi dönüşlülük olup, kendi kendine yapma veya olma ifade eder" (Öztürk, 2011, s. 25).

åtlä**n**- (3), dazmälläı**n**- (4), aylä**n**- (7), ågåhlä**n**- (7), tåzälä**n**- (7), taşlä**n**- (7), jånlä**n**- (10), faxrlä**n**- (12), o'g'ırlä**n**- (13), hayajånlä**n**- (28).

2.2.1.1.1.3.5. -(ä)r-, (i)r-

Ettirgen görevli fiiller türeten bir ektir. Ayrıca geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapar.

it**är**- (2), çıq**är**- (3), keç**ir**- (3), qayt**är**- (8), ayt**är**- (60), iç**ir**- (33), g'iç**ir**- (50), tåş**ir**- (15), åş**ir**- (39) qåt**ir**- (90).

2.2.1.1.1.3.6. -(i)ş-

İşteşlik ve dönüşlülük anlamlarını veren fiiller türeten bir yapım ekidir. Fiilde belirtilen işi birlikte yapma veya karşılıklı yapma ya da fiilde belitilen işin kendi kendine olması gibi anlamlar bildirir.

ket**iş**- (1), eşit**iş**- (3), o'tır**ış**- (10), å**liş**- (12), ko'r**iş**- (14), tårt**iş**- (14), o'tkäz**iş**- (25), faxrlän**iş**- (25), yubår**iş**- (33), yıg'ıl**iş**- (34).

2.2.1.1.1.3.7. -t-

Fiilden fiil türeten bir yapım ekidir.

äy**t**- (1), jo'na**t**- (2), taqıllä**t**- (2), şamållä**t**- (5), likillä**t**- (6), lıqıllä**t** (9), uza**t**- (11), şapıllä**t**- (11), paqıllä**t**- (17), o'qı**t**- (37), bujmäy**t**- (91), o'quvlä**t**- (103).

2.2.1.1.1.4. Fiilden İsim Yapım Ekleri

Özbek Türkçesinde *fe'ldän åt yäsåvçi qoşimçälär* biçiminde adlandırılan fiilden isim yapım ekleri, fiil köklerine veya gövdelerine eklenerek yeni kelimeler türetmek için kullanılan eklerdir. Türkçede genel olarak fiil kökleri ve fiil gövdeleri daha fazladır. Bu da fiillerden çeşitli ekler vasıtasıyla yeni isimler türetme ihtiyacını doğurmuştur. Özbek Türkçesinde de aynı şekilde fiil kök ve gövdelerinden türetilmiş çok sayıda isim vardır. Özbek Türkçesinde bulunan isimlerin çoğunluğu bu şekilde fiillerle yapılmış isimlerden oluşmuştur.

2.2.1.1.1.4.1. -çäk, -çåq

Özbek Türkçesinde fazla kullanılmayan bir ektir. Sıfat görevli isimler türetir.

erin**çåq** (5), em**çäk** (27), arg'ım**çåq** (76).

2.2.1.1.1.4.2. -çıq

Özbek Türkçesinde bu yapım eki ile kurulan örnekler sınırlıdır. Ünlü uyumlarına girmeyen bir ektir.

suyän**çıq** (27).

2.2.1.1.1.4.3. -çi

Özbek Türkçesinde örneği çok değildir.

tåm**çi** (46).

2.2.1.1.1.4.4. -gäk

Yer ve alet isimleri türeten bir yapım ekidir.

il**gäk** (7).

2.2.1.1.1.4.5. -gi, -ki, -ğu

Bu yapım eki nesne isimleri ve duygu ifade eden soyut isimler türetir.

çål**gu** (3), kül**gi** (17), sev**gi** (33), tep**ki** (83).

2.2.1.1.1.4.6. -k, -q, -(ı)q, -(u)q, -åq, -äk

Bazı nesne isimleri ve yer isimleri türeten bir ektir.

quçå**q** (2), uzå**q** (2), såv**uq** (4), kes**äk** (12), yet**äk** (12), qålå**q** (18), åçı**q** (20), yıg'lå**q** (23), bo'qı**q** (26), sanå**q** (39), piçå**q** (49), quvnå**q** (50), uyg'å**q** (58), yåtå**q** (59), yum**uq** (86), qaynå**q** (96), ist**äk** (97), sin**iq** (108).

2.2.1.1.1.4.7. -m, -im, -um

Bu yapım eki soyut ve somut isimler türeten bir yapım ekidir.

bås**im** (3), o'l**im** (3), siq**im** (3), yåq**im** (4), kiyi**m** (5), qult**um** (18), alda**m** (70), bil**im** (81), ter**im** (85), yıg'**im** (85).

2.2.1.1.1.4.8. -(ı)ş, -(i)ş, -(u)ş

Mastar eki gibi kullanılan bir yapım ekidir. Fiilin hareketini veya tarzını bildirir.

kel**iş** (2), ur**uş** (3), o'qı**ş** (3), buril**iş** (6), qål**iş** (7), kül**iş** (8), o'zgär**iş** (11), bil**iş** (12), yaşa**ş** (41), ko'rin**iş** (87).

2.2.1.1.1.4.9. -(u)vçi

Özbek Türkçesinde fazla kullanılan bir yapım ekidir. "Herhangi bir işi veya sanatı meslek olarak icra eden ya da kendisine uğraşı olarak seçmiş kişileri ifade eden isimler türetir. Ek ünlüyle biten fiillerden sonra –vçi biçiminde eklenir; ünsüzle biten fiillerden sonra ise -uvçi şeklindedir" (Yıldırım, 2012, s.55). Sonu */ä/* ile biten fiillere eklendiği zaman ise */ä/* ünlüsü */å/* dönüşür.

eslät**uvçi** (4), kuzat**uvçi** (4), yo'l**åvçi** (27), uçraştır**uvçi** (30), o'qıt**uvçi** (36), yetişm**åvçi** (72), qur**uvçi** (98), såt**uvçi** (102), hayd**åvçi** (104), qar**åvçi** (109).

2.2.1.1.1.5. Sıfat-Fiil Ekleri

Sıfat-fiil ekleri, Özbek Türkçesinde *sifätdåş* biçiminde adlandırılır. "Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesneleri karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler arasına girer. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir" (Ergin, 2013, s. 333).

Sıfat-fiil ekleri geçici isimler yapar. Ancak bu geçici isimlerin bazıları zaman içinde kalıcı isim hâline gelerek fiilden isim yapma eki durumuna gelebilir.

Özbek Türkçesinde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

2.2.1.1.1.5.1. -ädigän, -ydigän

Çok kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Geniş zaman ve gelecek zaman anlamları verir. Türkiye Türkçesine "an/en, -acak/-ecek, -makta/-mekte olan" şeklinde aktarılabilir (Yıldırım, 2012, s. 231).

kel**ädigän** kün (2), qulåçgä sıg'mä**ydigän** tållär (3), uçräş**ädigän** jåy (30), o'ylä**ydigän** ådamlär (35), yür**ädigän** qız (40), tanı**ydigän** yigitlär (51), bo'l**ädigän** gaplär (86), tur**ädigän** kanal suvi (96), ma'qul tüşmä**ydigän** javåb (67), isbåtlä**ydigän** dalil (106).

2.2.1.1.1.5.2. –är

-är sıfat-fiil eki Özbek Türkçesinde fazla kullanılmamıştır. Geniş zaman anlamı ifade eden bir sıfat-fiil ekidir. Metinde daha çok ikilemelerle beraber kullanıldığı örneklere rastlanılır.

ist**är**-istämäs (10), o't**är**-o'tmäs (15), bilin**är**-bilinmäs (72), qavatli tur**är** jåy binåläri (82), mehnatsev**är** aqlli qız (88).

2.2.1.1.1.5.3. -(ä)yåtgän

Özbek Türkçesinde bu ek, devam etmekte olan veya uzun bir süredir tekrar eden işleri ifade etmek için kullanılır. Türkiye Türkçesine *"-mekte olan/makta olan"* anlamına gelecek şekilde çevrilir.

çıq**äyåtgän** ko'kimtir (4), hansır**äyåtgän**bedänini (10), åq**äyåtgän** suv (28), qıyn**äyåtgän** savållärni (33), o't**äyåtgän** baland-past daraxtlär (39), ket**äyåtgän** qızıgä (43), işl**äyåtgän** institüt (49), quril**äyåtgän** qışlåqlär (62), åliş**äyåtgän** pahlavånlärgä (75), kel**äyåtgän** falåkatning (94).

2.2.1.1.1.5.4. -gän

-gän sıfat-fiil eki, Özbek Türkçesinde çok kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Bu sıfat fiil eki, eklendiği kelimeye genellikle geniş zaman anlamı verir. Eski Türkçede *-gan -gen* olarak kullanılır. Türkiye Türkçesine aktarılırken *"an/en"* şeklinde aktarılır.

tur**gän** paytdä (1), baland so'rıdän ibårat bo'l**gän** çårsı (2), yo'lgä åtlän**gän** sayyåxlär (3), sarg'aya båşlä**gän** yapråqlär (6), jüdä bäländ säyrä**gän** åvåzi (9), çimiril**gän** qåşläri (19), båşigä tüş**gän** taşvişdän (39), uyläng**gän** ådam (79), payda bo'l**gän** nazariyälärning (89), åq xalat kiy**gän** kişilär (106).

2.2.1.1.1.5.5. -gäni

-gän sıfat-fiil ekine teklik 3. şahıs iyelik ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir ektir.

bo'l**gäni** üçün (2), o'tqaz**gäni** jåy (3), uning äyt**gäni**-äytgän, de**gäni**-degän edi (4), gürilläg**äni** eşitildi (7), buvisini ko'pdän beri ko'r**gäni** yo'q (39), so'ra**gäni** uyäldi (42), ahamiyätini yaxşi bil**gäni** säbäbli (50), kuzat**gäni** çıqdi (55), ko'rsät**gäni** uyälämän (63).

2.2.1.1.1.5.6. -mäs

-mäs sıfat-fiil eki**,** *-är* sıfat fiil ekinin kullanıldığı kelimenin olumsuz şeklidir. Tek başına kullanıldığı örnekler olduğu gibi ikilemelerle birlikte kullanıldığı örnekler de vardır.

istär-istä**mäs** (10), kün**mäs** bir kün (23), unutıl**mäs** tarixdek (30), yara**mäs** ådamlär (36), bilinär-bilin**mäs** (46), o'tär-o't**mäs** (60).

2.2.1.1.1.5.7. -miş

Özbek Türkçesinde çok yaygın bir kullanıma sahip olmayan bu ek eklendiği kelimeye geçmiş zaman anlamı verir.

o'qı**mış**li ayal (3), atal**mış** şiftining qamışläri (80).

2.2.1.1.1.6. Zarf-Fiil Ekleri

Zarf-fiil ekleri Özbek Türkçesinde *rävişdåş* biçiminde adlandırılır. Zarflar, Türkçede fiilleri durum, miktar, zaman, yer-yön ve soru bakımından etkiler. Sıfatların ve zarfların ise anlamını değiştirir. *Zarf-fiil ekleri* ise cümlede zarf olarak kullanılan fiilllerin yardımcı hareketini belirten eklerdir (Ergin, 2013, s. 339).

Zarf-fiil ekleri, asıl zarf-fiil ekleri ve zarf-fiil fonksiyonundaki birleşik şekiller biçiminde iki grupta incelenir:

2.2.1.1.1.6.1. Asıl Zarf-Fiil Ekleri

2.2.1.1.1.6.1.1. -b, -(i)b

-b, -(i)b zarf-fiil eki, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan bir ektir. Hareketin art arda ve söylendiği anla aynı zamanda gerçekleştiğini bildirir. "-(y)Ip/-(y)Up'lu zarf-fiil eki, bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan hareketi karşılar" (Korkmaz, 2014, s. 853).

-b,-(i)b zarf-fiil eki eklendiği kelimelerde yalın hâlde kullanıldığı gibi yardımcı fiillerle birlikte de kullanılabilir.

Türkiye Türkçesine aktarımda *-b, -(i)b* zarf-fiil eki, *-ip ve -arak* anlamlarını karşılar. Ekin Özbek Türkçesindeki olumsuz hâli *-mäy, -mäyin* şeklinde yapılır. Olumsuz hâlinin Türkiye Türkçesine aktarımı ise *-madan, -meden* anlamlarını karşılar.

Özbek Türkçesinde *-b, -ib* şeklinde kullanılan bu zarf-fiil eki, metinde ünlü ile biten kelimelerin sonuna *-b* şeklinde, ünsüz ile biten kelimelerin sonunda ise *-ib* şeklinde kullanılır.

bütün xalqını taşvişgä sål**ib** qo'ygän (1), ro'parangızdä båş eg**ib** turgänlär (1), täklif qılgänini eslä**b** (16), ayläntir**ib** qo'yılgän stol (17), birdän yıg'lä**b** yubårdi (18), ayasi so'rä**b** qålsä (25), misal qılı**b** ko'rsätädi (28), åg'zini to'ldir**ib** äytdi (47), bårmåg'ini läbigä qo'y**ib** båşländi (53), eşikni årqasidän şåş**ib** tambalädi (107).

2.2.1.1.1.6.1.2. -gäç

-gäç zarf-fiil eki, hareketin hemen yapılacağını ifade eder. Olumlu biçiminde fiile doğrudan *-gäç* eki eklenir. Olumsuz biçiminde ise fiille ek arasında *-mä* eki getirilir. Bu zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesine aktarımı *-ınca, -ince, -maz, -mez* anlamlarını karşılar.

bo'rän tin**gäç** (2), beş metrçä dåira çizib ayläng**äç** (7), bir neçä märtä şu qaytärıl**gäç** (9), uruşdän keyin qışlåg'ıgä qayt**gäç** (12), ulärdän sadå çıq**mägäç** (15), beş-åltidä to'rtlikni äytib bo'l**gäç** (17), üç-to'rt kün o't**gäç** (42), Javåb eşitil**mägäç** o'zini suvgä åtdi (69), avtåbus uzåqläş**gäç** (99), üç to'rt qadam bås**gäç** (105).

2.2.1.1.1.6.1.3. -mäy

Özbek Türkçesinde kullanılan bu ek, Eski Türkçede Uygur metinlerinden itibaren Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde de kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Eski Türkçeden beri bazı ses ve biçim farklılıklarına uğrayarak Özbek Türkçesine gelmiştir. Eklendiği fiile olumsuz bir anlam veren bu ek, Türkiye Türkçesine *-madan, -meden, -maksızın, -meksizin* şeklinde aktarılır.

sevinçi içigä sıg'**mäy** (1), åvqattä unna**mäy** (4), o'lim xavfini sez**mäy** (7), parvå qıl**mäy** (18), qarşılik ko'rsät**mäy** (18), o'zini to'xtatä ål**mäy** (23), nimä deyişini bil**mäy** (50), darhål tüşün**mäy** jilmäydi (51), jåyidän qo'zg'al**mäy** turärdi (52), ko'p o't**mäy** (105).

2.2.1.1.1.6.2. Zarf-Fiil Fonksiyonunda Kullanılan Birleşik Şekiller

2.2.1.1.1.6.2.1. Sıfat-Fiil Eki Üzerine Gelen Eklerle Oluşan Birleşik Şekiller

2.2.1.1.1.6.2.1.1. -gän/gUn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Hâl Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.1.1. -gän/-gUn Sıfat-Fiil Eki Üzerine -çä Eşitlik-Benzerlik Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.1.1.1. -gänçä Zarf-Fiil Eki

-gänçä, Özbek Türkçesinde yaygın kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Bu ek *-gän* sıfat fiil eki ile *-çä* eşitlik-benzerlik hâl ekinin birleşmesi ile oluşmuştur.

Türkiye Türkçesine aktarılırken *-dığında, -diğinde, -dığı zaman, -diği zaman* anlamlarını karşılar. Nadir olarak bazı kelimelerde ise *-arak, -erek* anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Bu ek fiillere yalın olarak eklenir.

årqasi ket**gänçä** (6), dumini likillät**gänçä** (7), zinjirni uzun qo'yib yubår**gänçä** (13), håvuzgä termil**gänçä** (15), kutılmä**gänçä** (20), çal**gänçä** (69).

2.2.1.1.1.6.2.1.1.1.2. -gUnçä /-qUnçä Zarf-Fiil Eki

Türkiye Türkçesine aktarılırken *-ıncaya kadar, -inceye kadar, -unceye kadar; -ince, -ınca, -unce, -ünce* anlamlarını karşılayan bir zarf-fiil ekidir.

kättä ko'çagä çıq**qunçä** (21), ko'z åçib-yum**günçä** (33), institütni bitiriş**günçä** (40), haş-paş de**günçä** (43), åq-qårani tanış**günçä** (55), tålzårdän çıqış**günçä** (70),

qårån'ilik içide g'åyib bo'l**günçä** (84), birånta anıq fikrgä kelmä**günçä** (69), ulär qayt**günçä** (99), işim bit**günçä** (100).

2.2.1.1.1.6.2.1.1.2. -gän Sıfat-Fiil Eki Üzerine -dek Eşitlik-Benzerlik Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.1.2.1. -gändek Zarf-Fiil Eki

Sıfat-fiil eki olan *-gän* üzerine eşitlik eki *-dek* gelmesiyle oluşan bir zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde *-mış gibi, -acak, -ecek* anlamlarını karşılar.

ålimning gaplärini käråmät qıl**gändek** (1), şu gapni kutib tur**gändek** (9), sevin**gändek** bo'lib so'rädi (11), ilåjim qança de**gändek** (19), şu javåbni kutib tur**gändek** (24), ungä råzi bo'l**gändek** (24), kabåbxåna egäläri u äyt**gändek** (36), äytgändek qıldi (75), ungä ådam o'zigä işån**gändek** (84), uni åvut**gändek** (95).

2.2.1.1.1.6.2.1.1.3. -gän Sıfat-Fiil Eki Üzerine -dä Bulunma Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.1.3.1. -gändä, -kändä, -qandä Zarf-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde zarf-fiil eki olarak kullanılan bu ekin kullanım alanı geniştir. Sıfat-fiil eki olan *-gän* ile isim çekim eklerinden biri olan bulunma hâli eki *-dä* birleşerek bu zarf-fiil ekini meydana getirmiştir. Bazı Türk lehçelerinde, özellikle Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu zarf-fiil ekinin üç farklı şekilde yani *-qandä, -kändä, -gändä* şeklinde kullanılması ünsüz uyumlarına giriyor olmasındandır. Ek, yalın şekilde kullanılabildiği gibi iyelik eki alarak *-gänimdä* şeklinde de kullanılabilir.

Türkiye Türkçesine aktarılırken *-diği zaman, -dığı zaman, -diğinde, -dığında* anlamlarını karşılar.

o'n yaşgä to'l**gändä** (1), qanåtigä tek**kändä** (10), külgi sadålärini xisåbgä ålmä**gändä** (20), yalpızni ko'tärib qırqåqqä çıq**qandä** (22), yo'lgä çıq**qandä** (34), doska yånigä çıq**qandä** (37), ertäläb uyg'ån**gändä** (45), uygä qayt**gänimdä** (59), båşi üstigä kel**gändä** (66), yålg'ız qål**gändä** (91).

2.2.1.1.1.6.2.1.1.4. -gän Sıfat-Fiil Eki Üzerine Yönelme -gä Hâl Eki Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.1.4.1 -gängä, -qangä Zarf-Fiil Eki

-gängä, -qangä zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesine aktarılırken *-diği zaman, -dığı zaman, -diğinde, -dığında, -dığı için, -diği için* anlamlarını karşılar. "Bu ek sıfat-fiil eki -gän ve yönelme hâli -gä'nın birleşmesinden meydana gelmiştir.-gängä ekindeki -g ünsüzü eklendiği kök veya gövdenin sonundaki ünsüzle ton bakımından benzeşerek -k ve -q ünsüzlerine dönüşür ve -kängä veya -qangä şekillerini alır" (Coşkun, 2017, s. 174).

ko'p åt**gängä** (8), niyätimizgä yetädi**gängä** (8), o'zini ko'rmä**gängä** (26), tün kir**gängä** (77), ko'pråq tårt**gängä** (77), küçi yetmä**gängä** (83), qunåh qılib qo'y**gängä** (92), bålam bemehr çıq**qangä** (61), taxminim to'g'ri çıq**qangä** (92).

2.2.1.1.1.6.2.1.2. -mäs Sıfat-Fiil Eki Üzerine Hâl Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.2.1. -mäs Sıfat-Fiil Eki Üzerine -dän Ayrılma Hâli Ekinin Gelmesiyle Oluşanlar

2.2.1.1.1.6.2.1.2.2. –mäsdän Zarf-Fiil Eki

Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılan zarf-fiil eklerindendir. Sıfat-fiil eki *-mäs* ve isim çekim eklerinden ayrılma hâli eki *-dän* eklerinin birleşmesinden oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde aktarımında *-madan, -meden* anlamlarını karşılar.

şåş**mäsdän** (9), sev**mäsdän** (29), salåmläş**mäsdän** (51), o'zini tutål**mäsdän** (57), o'tlärni şitirlät**mäsdän** (66), tåmåşa qıl**mäsdän** (75), muhabbat qo'y**mäsdän** (84), falsafani o'rgän**mäsdän** (89), yåz**mäsdän** (92), mo'ysafid şåş**mäsdän** (94).

2.2.1.1.2. Çekim Ekleri

Çekim ekleri diğer adıyla işletme ekleri fiil veya isim soylu sözcüklere eklenir. Bu ekler eklendikleri sözcüklerin çekimlenmesine ve kullanılmasına yardım eder. Kullanılış alanları yapım eklerine göre daha kapsamlı olan çekim ekleri; anlam değişikliği yapmaz, eklendiği sözcüklerle cümlede bulunan diğer sözcükler ve kelime

grupları arasında anlam bağlantıları kurar. Bu sebeple çekim ekleri cümleden çıkarıldığında cümle anlamında daralma veya bozulma gerçekleşir. “Dil lügat kitabı gibi bir kelime yığınından ibaret değil, bir kelime örgüsü şeklindedir. Bu örgünün bağlayıcı unsurları ise çekim ekleridir” (Ergin, 2013, s. 124).

Çekim ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri diye iki grupta incelenir:

2.2.1.1.2.1. İsim Çekimi Ekleri

İsim çekimi Türkçede çokluk, iyelik, aitlik, hâl ve soru kategorisi olmak üzere gruplandırılır:

2.2.1.1.2.1.1. Çokluk Eki

Çokluk kategorisi, Özbek Türkçesinde *ko’plik* biçiminde adlandırılır. Çokluk ekleri, nesneleri karşılayan isimlerin sayıca çokluğunu ifade eder. Çokluk eklerinin ifade ettiği anlam yalnızca eklendiği kelimenin kapsamında kalır. Eklendiği ismi diğer kelimelerle anlam ilişkisi içine sokmaz, aralarında bağ kurmaz. Bu çokluk ifade eden kelime diğer kelimelerle ilişkilendirilmek istendiğinde diğer isim çekim ekleri kullanılır.

Türkçede çokluk eki eski devirlerden itibaren *+lar, +ler* şeklinde kullanılmıştır. Eski Türkçede *+lar, +ler*; Özbek Türkçesinde tek şekilli olarak yalnızca *+lär;* günümüz Türkiye Türkçesinde ise *+lar, +ler* biçiminde kullanılır. Çokluk eki, Özbek Türkçesinde tek şekilli kullanıldığı için uyum dışıdır.

Bu ek, yalın biçimde kullanılabildiği gibi hâl ve iyelik ekleriyle de kullanılabilir.

Özbek Türkçesinde *+lär* çokluk ekinin yalın hâlde kullanımı:

ådam**lär** (1), o’rtåq**lär** (17), hayål**lär** (25), båla**lär** (32), yigit**lär** (57), årzu**lär** (62), qız**lär** (71), programma**lä**r (72), kün**lär** (91), qarındåş**lär** (93).

Çokluk eki *+lär* iyelik ekleriyle kullanımı:

qån båsim**läri** (3), läzzät**läri** (4), o’z**läring** (4), iş**läring** (15), gap**lärim** (29), fuqarå**lärim** (35), ålim**lärimiz** (53), aşulaçi**lärimiz** (53), ko’z**läringiz** (59), iş**läringiz** (67).

Çokluk eki *+lär* hâl ekleriyle kullanımı:

pådşå**lärdän** (1), siräl**lärdä** (3), kişi**lärdän** (5), gap**lärni** (7), bedänä**lärgä** (8), båla**lärni** (12), ådam**lärgä** (12), qahramån**lärçä** (15), yulduz**lärdek** (40), uy**lärdä** (80).

2.2.1.1.2.1.2. İyelik Eki

İyelik ekleri, Özbek Türkçesinde *egälik* biçiminde adlandırılır. İyelik ekleri, ismin karşıladığı bir nesneye, bir insanın veya başka bir nesnenin sahipliğini ifade eden bir çekim ekidir.

Özbek Türkçesinde iyelik eklerinin yuvarlak şekilleri kullanılmaz. Bu ekin ünlüsü daima dar, düz ve ince ünlülü olarak kullanılır. İyelik ekleri, Özbek Türkçesinde tek şekilli kullanıldığı için uyum dışıdır.

Türkiye Türkçesinde üçüncü şahıs iyelik ekleriyle isim çekimi arasına ve üçüncü şahıs iyelik ekleriyle hâl ekleri arasında *zamir n*'si girebilir. Fakat Özbek Türkçesinde bu durum görülmez.

Özbek Türkçesinde iyelik ekleri tek şekillidir. Yalnızca 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri *+i/+si* olmak üzere iki şekilde gösterilir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de iyelik ekleri üç teklik ve üç çokluk şahıstan oluşur.

Özbek Türkçesinde kullanılan iyelik ekleri şunlardır:

Teklik 1. Şahıs: +(i)m

2. Şahıs:+(i)ng

3. Şahıs: +i, +si

Çokluk 1. Şahıs: +(i)miz

2. Şahıs: +(i)ngiz

3. Şahıs: +läri

1.Teklik Şahıs

o'z**im** (3), iş**im** (8), jån**im** (33), yålg'ızlig**im** (35), o'g'l**im** (38), båş**im** (41), gapläri**m** (59), yüräg**im** (66), ko'z**im** (76), do'st**im** (84).

2. Teklik Şahıs

dada**ng** (3), işlär**ing** (5), o'z**ing** (6), qårn**ing** (16), çoy**ing**ni (26), aka**ng** (38), bo'y**ing**gä (65), åpa**ng**gä (66), o'z**ing**izning (67), åna**ng**ning (70).

3. Teklik Şahıs

åta**si** (3), dädä**si**dän (3), nevara**si**ning (3), o'rta**si**dägi (4), årqa**si**dägi (9), kün**i** (12), o'rtåg'**i**ni (16), ko'z**i** (17), nåm**i**ni (19), qo'l**i**ni (20).

1. Çokluk Şahıs

o'zi**miz**gä (4), åta**miz**mi (7), niyäti**miz**gä (8), ziyåfat**imiz** (11), keçä**miz**gä (17), direktori**miz** (17), hayåti**miz** (18), fåydä**miz** (18) jåy**imiz** (35), uy**imiz** (61).

2. Çokluk Şahıs

båş**ingiz** (20), o'z**ingiz** (24), navbat**ingiz**ni (36), ixtiyår**ingiz** (43), o'g'l**ingiz** (44), dada**ngiz**ni (48), haq**ingiz**dä (49), ayåg'**ingiz**ni (52), kütübxåna**ngiz** (53), kim**ingiz** (56).

3. Çokluk Şahıs

şähär**läri** (1), gap**läri**ni (1), o'z**läri**ni (2), qåş**läri** (2), ko'ngil**läri** (2), qiziqçi**läri** (3), hikåyå**läri**ni (3), kün**läri** (25), jåy**läri** (30), javån**läri** (53).

2.2.1.1.2.1.3. Aitlik Eki

Aitlik eki, Özbek Türkçesinde *qaräşlilik qoşimçäsi* biçiminde adlandırılır. Bu ek, eklendiği kelimeye yer ve zaman bildirme, içinde bulunma, ait olma gibi anlamlar yükler. Aitlik eki, yapım eki özelliği göstermesine rağmen çekim eklerinden sonra kullanılması ve iyelik eklerini alması sebebiyle çekim eki olarak değerlendirilir.

Aitlik eki, Türkiye Türkçesinde *+ki* olarak kullanılır. Özbek Türkçesinde ise *+ki* ve *+gi* şeklinde kullanılır. Bu ek, tonlu ünsüzlerden ve bulunma hâli ekinden sonra *+gi*'li, tonsuz ünsüzlerden sonra da *+ki*'li biçimindedir.

Aitlik eki, kullanıldığı sözcükte çeşitli görevler üstlenir. Aitlik eki *+gi*'nin sıfat görevli kullanılan sözcükler yapma özelliği vardır. Bu biçimdeki kullanımlarda *+gi* eki, bulunma hâli ekinden sonra gelir. Ayrıca kullanıldığı isimlerden zamir görevli sözcükler yapar. Bu biçimde kullanımlarda ise ilgi hâli ekindeki *+ng* eki, aitlik eki *+ki*'yi alınca düşer. Aitlik ekinden sonra herhangi bir isim çekim eki gelecekse aitlik eki ile isim çekim eki arasına *zamir n'*si getirilir.

Aitlik ekinden sonra hâl ekleri ve çokluk ekleri kullanılabilir.

åsmåndä**gi** (1), dünyadä**gi** (1), yånidä**gi** (2), buvisini**ki**gä (2), atråfidä**gi** (3), qışlåqdä**gi**lär (3), sizni**ki** (11), o'zini**ki**ni (14), sizlärni**ki**dä (22), åtamni**ki**gä (35).

2.2.1.1.2.1.4. Hâl Ekleri

Hâl ekleri, Özbek Türkçesinde *kelişik* biçiminde adlandırılır. Hâl ekleri, isimlerle isimler, isimlerle fiiller arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bu ifade ediş bazen yalın biçimde olabilir bazen de çeşitli ekler aracılığıyla gerçekleşir. Hâl ekleri; iyelik ekleri, çokluk ekleri ve çeşitli yapım ekleriyle kullanılabilir. Fakat hâl eklerinin iyelik ekleri ile kullanımı daha yaygındır. Hangi biçimde kullanıldığını ilişkinin türü veya bulunduğu cümlede neyi ifade etmek istediği belirler.

2.2.1.1.2.1.4.1. İlgi Hâli

İlgi hâli, Özbek Türkçesinde *qarätqıç* kelişigi biçiminde adlandırılır. İlgi hâli, eklendiği isim ile başka bir isim arasında ilgi kurar.

Türkiye Türkçesinde ilgi hâli eki, *+ın, +in,+un, +ün***,** *+nın, +nin, +nun, +nün* biçimindedir. İlgi hâli, Özbek Türkçesinde *+ning* biçiminde tek şekillidir. Bu ek, aitlik eki olan *+ki* ekini aldığında bünyesindeki *+ng* ekini kaybeder ve *+ni* biçiminde kullanılır. Ayrıca birinci teklik şahıs ve ikinci teklik şahıs zamirinden sonra *+ing* biçimindedir.

Gülçehra**ning** hâlini (1), xalqi**ning** ådatiçä (1), umri**ning** ikkinçi yarmi (1), men**ing** tug'ılışimni (2), kampir**ning** ko'zläri (2), minqbulåq**ning** märkäzidäyåq (3), u**ning** ko'zläri (5), ådam**ning** ismi (6), sen**ing** åmading (7), siz**ni**ki (11).

2.2.1.1.2.1.4.2. Yükleme Hâli

Yükleme hâli, Özbek Türkçesinde *tüşüm kelişigi* biçiminde adlandırılır. Bu ek, cümlede geçişli fiilin etkilediği veya belirttiği ismi ve nesneyi gösterir. "Adın söz içindeki geçişli fiilden doğrudan doğruya etkilenmesi durumudur" (Banguoğlu, 1990, s. 327). Türkiye Türkçesinde *+ı, +i, +u, +ü* biçiminde kullanılan yükleme hâli Özbek Türkçesinde tek şekilli olarak *+ni* biçiminde kullanılır.

hâli**ni** (1), xalqi**ni** (1), åtasi**ni** (2), peşanasi**ni** (2), mäktäb**ni** (2), gapläri**ni** (3), ro'zg'åri**ni** (3), kitaplär**ni** (3), qo'lläri**ni** (4), ko'zläri**ni** (4).

2.2.1.1.2.1.4.3. Yönelme Hâli

Yönelme hâli, Özbek Türkçesinde *cönäliş kelişiği* biçiminde adlandırılır. Fiillerin yönünü göstererek ona doğru bir yaklaşma ifade eden bir ektir. Yönelme hâli, isimleri fiillere ve bazı edatlara bağlar.

Yönelme hâli eki, teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleriyle kullanılırken kelime ile ek arasına *zamir n*'si girmez. Bu Özbek Türkçesinde önemli bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Türkiye Türkçesinde *+a, +e* ekleriyle yapılan yönelme hâli, Özbek Türkçesinde *+gä, +kä, +qa* ekleri kullanılarak yapılır. *+kä ve +qa* ekleri son sesi *k ve q* olan kelimelere eklenir. Diğer durumlarda *+gä* eki kullanılır.

taşviş**gä** (1), xalq**qa** (1), respublikä**gä** (3), åvçilik**kä** (8), qışlåq**qa** (8), yåstıq**qa** (16), qırg'åq**qa** (21), qo'lingiz**gä** (22), ko'zläri**gä** (30), O'zbek**kä** (81).

2.2.1.1.2.1.4.4. Bulunma Hâli

Bulunma hâli, Özbek Türkçesinde *orin-päyt kelişigi* biçiminde adlandırılır. Bulunma hâli, cümlede bulunan fiilin yerini ve bulunduğu durumu gösterir. Bir yerde olmayı ifade eden bu hâl, isimleri fiillere bağlar.

Bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde *+da, +de, +ta, +te* biçiminde kullanılır. Özbek Türkçesinde ise yalnızca *+dä* biçiminde kullanılır. Özbek Türkçesinde bu ek, yalın biçimde kullanılabildiği gibi iyelik ekleriyle de kullanılır. Ayrıca *+gi* aitlik ekiyle kullanımlarına da rastlanılır. Böyle kullanımlarda *+gi* aitlik eki, bulunma hâli ekinden sonra getirilir.

Bulunma hâli eki, teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleriyle kullanılırken tıpkı yönelme hâli ekinde olduğu gibi kelime ile ek arasına *zamir n*'si girmez.

åsmån**dä**gi (1), dünya**dä**gi (1), yåşi**dä** (1), üsti**dä** (2), båşi**dä** (3), jåy**dä** (6), åg'zim**dä** (24), nazarim**dä** (56), ko'zläri**dä**gi (58), qo'lläri**dä** (77).

2.2.1.1.2.1.4.5. Ayrılma Hâli

Ayrılma hâli, Özbek Türkçesinde *çıqış kelişigi* biçiminde adlandırılır. Cümlede fiilin ifade ettiği oluşun veya kılışın kendinden uzaklaştığını gösteren bir ektir.

Ayrılma hâli, Türkiye Türkçesinde *+dan, +den, +tan, +ten* biçimindedir. Özbek Türkçesinde yalnızca *+dän* biçiminde kullanılır. Bu ek, tek şekilli kullanıldığından ünsüz uyumlarına girmez.

Yönelme ve bulunma hâllerinde olduğu gibi ayrılma hâlinde de teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleriyle kullanılırken *zamir n*'si kullanılmaz.

pådşålär**dän** (1), künläri**dän** (2), dädäsi**dän** (3), tåş**dän** (5), o'rtåg'im**dän** (6), jåyi**dän** (7), årqäsi**dän** (9), esim**dän** (11), paxtaçilik**dän** (12), eşiq**dän** (13).

2.2.1.1.2.1.4.6. Vasıta Hâli

Vasıta hâli, Özbek Türkçesinde *våsitä kelişigi* biçiminde adlandırılır. Vasıta hâli, cümlede fiilin neyle ve nasıl oluştuğunu bildirir. Hareketin oluşmasına yardımcı olan araç, vasıta hâli eki ile ifade edilir.

Türkiye Türkçesinde *+(y)la, +(y)le* ekleriyle ekleriyle kullanılan hâl *"ile"* edatının ekleşmiş biçimidir. Özbek Türkçesinde ise vasıta hâli, *bilän* edatıyla yapılır.

åyåg'i **bilän** (2), o'gli **bilän** (3), åltın medal' **bilän** (3), läzzätläri **bilän** (4), sandıg'ım **bilän** (5), häväs **bilän** (6), mehnat vä zavq **bilän** (7), g'urur **bilän** (9), yigitlär **bilän** (16), baland åvåz **bilän** (17).

2.2.1.1.2.1.4.7. Eşitlik-Benzerlik Hâli

Eşitlik-benzerlik hâli, Özbek Türkçesinde *oxşätiş kelişigi* biçiminde adlandırılır. İsimlerde karşılaştırma, miktar, eşitlik veya nitelik olarak benzerlik ifade eden bir ek olarak kullanılır.

Türkiye Türkçesinde *+ca, +ce, +ça, +çe, +cak, +cek, +çak, +çek, +leyin, +layın* ekleriyle yapılan eşitlik-benzerlik hâli, Özbek Türkçesinde *+çä, +däy, +dek* ekleriyle yapılır.

ådati**çä** (1), yigit**däy** (1), süqråt**dek** (1), şun**däy** (2), quş**dek** (2), muz**dek** (3), bålä**dek** (6), aksin**çä** (14), qahramånlär**çä** (15), yigit**çä** (41).

2.2.1.1.2.1.4.8. Sınırlama Hâli

Özbek Türkçesinde *çegäräläş kelişigi* biçiminde adlandırılır. Sınırlama hâli, fiilin gösterdiği hareketi, zaman ve mekân bakımından sınırlandıran hâldir. "Daha çok zaman ve mekân bakımından sınırlama getirmek için kullanılır" (Öztürk, 2011, s. 29).

Volkan Çoşkun, sınırlama hâli için "Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar" adlı çalışmasında Eski Türkçe döneminde +geçe eki yerine yönelme hâli eki +tegi, +teg, +tegin edatlarının; Çağatay Türkçesinde ise +geçe ekinin yanında yönelme hâli eki olan +degin, +degince, +degünce, +tegü, +degrü, +tegrü, +tigrü, +tegüre adatlarının kullanıldığını belirtir (Coşkun, 1997, s. 429-438).

Özbek Türkçesinde sınırlama hâli için genellikle, *+gäçä* eki kullanılır. Sonu *k* ve *q* ile biten kelişmelerde *+käçä ve +qaçä* biçimlerinin kullanıldığı da görülür.

ällämähäl**gäçä** xäyål sürib yåtdi (5), tizzasi**gäçä** båtib, bedazår içigä so'ng' idi (7), şu payt**gäçä** u eşitmägän, go'zäl åhäng kasb etdi (7), qalın qåşläri**gäçä** tüşgän jo'håri påpukläri (10), o'tırgän jåy**gäçä** uzun såyä tüşib turärdi (28), er - xåtin ba'zar sähär**gäçä** ko'z yummäy yåtışär (30), yettinçi sınf**gäçä** u här yılı maqtåv qåg'åzi ålib o'qıdi (36), vraçlär ikkita kasal davåsini hali**gäçä** tåpålmäyäptilär (48), ço'zilib yåtgän qo'lläri yelkäläri**gäçä** åçıq edi (66), keçä**gäçä** tinç yüruvdi (97).

2.2.1.1.2.1.5. Soru Eki

Soru eki, Özbek Türkçesinde *soråq yüklämäsi* biçiminde adlandırılır. Soru eki, cümleyi soru yoluyla belirten ve cümlenin anlamını tamamlayan bir ektir.

İsimlere ve çekimli fiillere eklenebilen soru eki Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına göre *+mı, +mi, +mu, +mü* biçimindedir. Özbek Türkçesinde tek şekilli

olarak yalnızca *+mi* biçiminde kullanılır. Soru eki, Özbek Türkçesinde daima eklendiği kelimeye bitişik yazılır.

Abdulla**mi**sän (2), bitti**mi** (3), ko'rding**mi** (4), åtamiz**mi** (7), qåldi**mi** (12), håzir**mi** (13), içmäysän**mi** (18), yålg'ån**mi** (18), keläsiz**mi** (34), bo'lär**mi**kän (38).

2.2.1.1.2.2. Fiil Çekimi Ekleri

Fiil çekim ekleri, fiil köklerinde veya gövdelerinde bulunan hareketleri, şahıslara ve belirli nesnelere bağlar. Bu ekler, isimlerle fiiller arasında anlam ilişkileri kurar.

Fiil çekim ekleri; şahıs ekleri, şekil ve zaman ekleri olmak üzere iki gruba ayrılır:

2.2.1.1.2.2.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, Özbek Türkçesinde *şaxs qoşimçäläri* biçiminde adlandırılır. Şahıs ekleri, çekimli bir fiilde ifade edilen hareketin kim tarafından veya hangi şahıs tarafından yapıldığını bildirir.

Şahıs ekleri, üç teklik ve üç çokluk olmak üzere altı şahıstan oluşur. "Özbek Türkçesindeki, fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, köken itibarıyla, Türkiye Türkçesindeki biçimlerle aynı olup, sadece eklerin yapısında farklılıklar görülür" (Yıldırım, 2012, s. 150).

Fiil çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri, zamir kökenli şahıs ekleri, iyelik kökenli şahıs ekleri ve emir kipindeki şahıs ekleri olmak üzere üç gruptur:

2.2.1.1.2.2.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Zamir kökenli şahıs ekleri, birinci tip şahıs ekleri biçiminde de anlandırılır. Öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve istek kiplerinin çekiminde kullanılır.

Zamir kökenli şahıs ekleri Özbek Türkçesinde şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik Şahıs	-män
2. Teklik Şahıs	-sän; -siz
3. Teklik Şahıs	Ø
1. Çokluk Şahıs	-miz
2.Çokluk Şahıs	-sänlär;-siz(lär)
3. ÇoklukŞahıs	-lär

1. Teklik Şahıs: kelä**män** (4), tabrikläy**män** (4), kırmåqçi**män** (8), bo'lä**män** (15), turib**män** (15), ko'rä**män** (22), çıqmägän**män** (28), bårär**män** (33), ålär**män** (35), işlämåqçi**män** (68).

2. Teklik Şahıs: Abdullami**sän** (2), rasvå qılä**sän** (5), qılmåqçi**sän** (8), bo'lär**sän** (8), hayday**siz**mi (8), bilä**sän** (27), ko'rib**sän** (33), ålа**sän** (36), turib**sän** (38), ketmåqçimi**sän** (46).

3. Teklik Şahıs: de (1), tur (2), råstlä (4), so'rä (5), ko'r (7), eşitil (7), ko'rsät (9), kül (11), o't (12), tüş (14).

1. Çokluk Şahıs: qo'yä**miz** (4), kelä**miz** (5), båşläy**miz** (7), o'xşay**miz** (8), ketä**miz** (38), bilmäy**miz** (53), dey**miz** (54), bilä**miz** (56), turib**miz** (76), bo'lişi**miz** (77).

2. Çokluk Şahıs: bilä**sänlär** (4), ålib**sänlär** (45), bermäy**sänlär** (67), qılmåqçi**sänlär** (67), keçirä**sizlär** (17), qılmåqçi**sizlär** (63), ketä**sizlär**-kü (67), ko'ryäp**sizlär** (81), deyäp**sizlär** (82), o'tırıb**sizlär** (91).

3. Çokluk Şahıs: ko'rdi**lär** (2), yubårdi**lär** (3),qılärdi**lär** (13), deydi**lär** (16), täşrif buyurdi**lär** (17), dedi**lär** (22), çıqärdi**lär** (30), çıqdi**lär** (32), istämäydi**lär** (46).

2.2.1.1.2.2.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İyelik eki kökenli şahıs ekleri ikinci tip şahıs ekleri biçiminde de adlandırılır. Bu şahıs ekleri görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinde kullanılır. "2. tip şahıs eklerinde nezaket ifadesi olarak 2. ve 3. çokluk şahıs ekleri teklik şahıs yerine kullanılır. 2. Çokluk şahıs ekinin çokluk eki ile genişlemiş şekilleri de vardır. Bu şekiller yaygın değildir: -ngiz; -ngizlär, -nglär,-läring, -läringiz" (Öztürk, 2011, s. 41).

İyelik kökenli şahıs ekleri Özbek Türkçesinde şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik Şahıs	-m
2. Teklik Şahıs	-ng; -ngiz
3. Teklik Şahıs	Ø
1. Çokluk Şahıs	-k
2. Çokluk Şahıs	-nglär; -ngiz, -ngizlär
3. Çokluk Şahıs	-lär

1.Teklik Şahıs: keldi**m** (3), tamåmlädi**m** (3), ko'rdi**m** (4), åldi**m** (6), qålsä**m** (8), tüşüntirsä**m** ekän (18), desä**m** (35), istäsä**m** (45), tinçitmåqçi edi**m** (59), qutulsä**m** edi (61).

2. Teklik Şahıs: keli**ng** (11), dedi**ng** (14), bitirdi**ng** (16), içmädi**ng** (18), o'tiri**ng** (20), yüri**ng** (20), çıqi**ng** (24), kirmäsä**ng** (46), eşiti**ng** (52), keçiri**ng** (60).

1. Çokluk Şahıs: yubårdi**k** (6), qıldi**k** (9), bo'ldi**k** (17), ketdi**k** (22), yıg'lädi**k** (23), qåldi**k** (31), çıqdi**k** (32), jo'nätdi**k** (42), ketdi**k** (44), o'tırdi**k** (47).

2.2.1.1.2.2.1.3. Emir Kipi Çekiminde Kullanılan Şahıs Ekleri

Emir kipi şahıs ekleri üçüncü tip şahıs ekleri biçiminde de adlandırılır. Bu ekler hem kip hem de şahıs ifade eder. Diğer kiplerde tüm şahıslar için aynı ek kullanılırken emir kipinde her şahıs için ayrı ayrı ek kullanılır. Yalnızca 3. teklik şahıs ekinin çokluk eki almış hâli, 3. şahıs emir eki olarak kullanılır. Diğer şahıslar için ayrı ekler kullanılır. "Her şahsın ayrı bir emir eki olması demek her emir ekinin aynı zamanda bir şahıs ifade etmesi demektir. İşte emir ekleri bu şekilde aynı zamanda şahıs da ifade eder, bu sebeple ayrıca şahıs eki almazlar. Onun için birinci, ikinci tipteki şahıs eklerinin yanında emir eklerini de üçüncü tip şahıs ekleri olarak sayabiliriz" (Ergin, 2013, s. 304).

Emir kipi şahıs ekleri, Özbek Türkçesinde şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik Şahıs	-äy(in)
2. Teklik Şahıs	Ø, -gin
3. Teklik Şahıs	-sin
1. Çokluk Şahıs	-äylik
2. Çokluk Şahıs	-(i)ng(iz),-nglär
3. Çokluk Şahıs	-sinlär

1. Teklik Şahıs: bar**äy**mi (21), o'rgil**äy** (31), tur**äy** (39), ko'r**äy** (43), kel**äy**mi (54), ko'rsät**äy** (63), ket**äy** (65), aylan**äy** (65**),** aylan**äyin** (100), o'rgil**äyin** (100).

2. Teklik Şahıs: ço'zil**gin** (4), yıg'lämä**gin** (13), kel**gin** (16), iç**gin** (33), tur**gin** (34), ketmä**gin** (34), äyt**gin** (37), turmä**gin** (44), bår**gin** (57).

3. Teklik Şahıs: gapläşmä**sin** (3), qılmä**sin** (3), bo'l**sin** (3), qur**sin** (4), kel**sin** (4), kesil**sin** (5), qålmä**sin** (6), o't**sin** (19), yüräver**sin** (22), bilinmä**sin** (35).

1. Çokluk Şahıs: qål**äylik** (9), ket**äylik** (14), iç**äylik** (48), qayt**äylik** (76), bår**äylik** (78), taniş**äylik** (99), eşit**äylik** (80), ål**äylik** (83).

2. Çokluk Şahıs: qålmänglär (6), keli**nglär** (22), o'tiri**nglär** (32), gapıvermä**nglär** (45), yüri**nglär** (45), deyi**nglär** (81), äytı**nglär** (91), bo'li**nglär** (94).

3. Çokluk Şahıs: bo'l**sinlär** (74).

2.2.1.1.2.2.2. Kip Ekleri

Tasarlama ve bildirme ekleri, fiilin hareketini bir şekle veya bir zamana bağlar.

Tasarlama kip ekleri, cümlede bildirilen hareketin ne şekilde yapıldığını bildirir. Zaman kavramı bu eklerde bulunmaz. Şart, istek, gereklilik ve emir kipleri tasarlama kip ekleridir.

Bildirme ekleri ise hem şekil eki hem de zaman bildirir. Bu ekler, hareketin gerçekleştiğini, gerçekleşeceğini veya gerçekleşmekte olduğunu ifade eder. Bildirme kip ekleri, haber kipleri olarak da adlandırılır. Geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman kipleri bildirme kip ekleridir.

2.2.1.1.2.2.2.1. Tasarlama Kip Ekleri

Tasarlama kip ekleri Özbek Türkçesinde *xabär mäylidän båşqa mäyllär* biçiminde adlandırılır. Tasarlama kip eklerinde zaman bildiren eklerde olduğu gibi

zaman kavramı bulunmaz. Bu ekler, zamanı kesin olarak belli olmayan hareketleri ifade eder. “Ancak zaman ögesinden de tümüyle yoksun değillerdir. Çünkü bu kipler, konuşana ait bir eğilimi, bir isteği, bir emri veya gerekliliği dile getirdikleri için, gerçekleşme şartları bakımından dolaylı da olsa yine belirsiz bir gelecek veya şimdiki zamanı içerirler” (Korkmaz, 2014, s. 577). Bu eklerin genel olarak özelliği, bir niyeti veya isteği ifade etmesidir. Belirttiğimiz gibi bu eklerde zaman kavramı belirsizdir. Tasarlama kip ekleriyle kurulan cümlelerde zaman vurgulanmak istendiğinde cümlede bulunan başka sözler aracılığıyla veya bazı zarf görevli sözcüklerle bu gerçekleştirilir.

Özbek Türkçesinde tasarlama kip ekleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi ve emir kipi olmak üzere dört gruptur:

2.2.1.1.2.2.2.1.1. Şart Kipi

Şart kipi, Özbek Türkçesinde *şart mäyli* biçiminde adlandırılır. Şart kipi, fiil köklerine veya gövdelerine eklenir. Bu ek, cümlede bildirilen hareketin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin şarta bağlandığını ifade eder. Şart kipi, tek başına bir yargı bildirmediği için ana cümlenin anlamını tamamlayan bir parça olarak kullanılır.

Şart eki, Türkiye Türkçesinde *-sa* biçimindedir. Özbek Türkçesinde ise şart kipi *-sä* biçiminde kullanılır. Bu kipin olumsuz biçimi *-mä-* eki ile yapılır.

Şart kipi, iyelik kökenli şahıs ekleriyle birlikte kullanılır. Ekten sonra soru eki gelebilir. Yalnızca üçüncü çokluk şahısta soru eki hem şart ekinden sonra hem de şart ekinden önce kullanılabilir. Diğer şahıslarda soru eki şart ekinden sonra gelir.

Türkiye Türkçesinde şart eki kullanıldığı cümleye istek, dilek veya niyet anlamlarını katar. Özbek Türkçesinde ise şart eki eklendiği cümleye doğrudan şart anlamı yükler. Şart eki anlam pekiştirmesinde kullanılan ve cümleye soru anlamı yükleyen *-çi-* edatıyla da kullanılabilir. “Şahıs eklerinden sonra -çi gelirse emre yakın bir isteği, “keräk” gelirse gerekliliği anlatır: de-sä-ngiz-çi “haydi desenize, deseniz”, de-sä-ngiz keräk “demelisiniz, deseniz gerek” (Öztürk, 2011, s. 51).

Şart kipi ekleri Özbek Türkçesinde şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik Şahıs	-sä-m
2. Teklik Şahıs	-sä-ng
3. Teklik Şahıs	-sä
1. Çokluk Şahıs	-sä-k
2. Çokluk Şahıs	-sängiz
3. Çokluk Şahıs	-sä-lär/ -ş-sä

1. Teklik Şahıs: bo'l**mäsäm-çi** (5)**,** bår**sä**m (6), qål**sä**m (8), bo'l**sä**m (8), de**sä**m (11), ko'r**sä**m (31), ket**sä**m (33), bo'l**mäsä**m (38), bår**sä**m **keräk** (45), äyt**sä**m-**çi** (64).

2. Teklik Şahıs: de**säng** (6), bil**säng** (12), **qo'ysäng-çi** (15), yür**säng** (20), ko'r**säng** (36), kir**mäsäng** (46), gapır**säng-çi** (48), bil**säng keräk** (79), qıl**sängiz** (51), o'y**läsäng-çi** (85).

3. Teklik Şahıs: qimirlä**sä** (2), bo'l**sä keräk** (16), qıl**sä** (35), bo'l**sä** (36), bo'l**mäsä** (48), ket**sä-çi** (58), äyt**sä** (59), tüş**mäsä** (75), bil**sä** (75), istä**sä** (79).

1. Çokluk Şahıs: åt**säk** (8), o'qı**säk** (49), bo'l**säk** (59), qo'y**säk** (62), qayt**mäsäk**, (77), ber**säk** (80).

2. Çokluk Şahıs: keç**sängiz** (1), åtmä**sängiz** (10), bo'l**sängiz** (24), o'tır**sängiz** (38), bo'l**sängiz keräk** (59), qo'ymä**sängiz** (64), ye**mäsängiz** (69), qıl**sängiz** (100), ista**sängiz** (100).

3. Çokluk Şahıs: bo'li**şsä keräk** (15), qıl**sälär** (45), bo'l**sälär** (65), bo'l**sälär keräk** (94), işlä**şsä** (87), o'tırı**şsä** (87), qaynäşı**şsä** (87).

2.2.1.1.2.2.2.1.2. İstek Kipi

İstek kipi, Özbek Türkçesinde *istäk mäyli* biçiminde adlandırılır. İstek kipi, fiil kök veya gövdelerine eklenir. Yalnızca şekil ifade eden bu ek, tasarlanan hareketin yapılacağına dair bir niyeti, isteği ve dileği ifade eder.

İstek kip eki Özbek Türkçesinde üç ayrı biçimde çekimlenir:

a) Birinci Biçim

Gelecek zamanın birinci biçimi *-måqçi* eki ile yapılır. *-måqçi* eki ile yapılan istek kipinin bu biçimi, gelecek zaman anlamını verdiği için, Özbek Türkçesinde gelecek zaman kipi başlığında incelenir. Bu kip, zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir.

b) İkinci Biçimi

İstek kipinin ikinci biçiminde */-gäy/, /-kä/, /-qay/* ekleri kullanılır. Bu ekler, zamir kökenli şahıs ekleri ile çekimlenir. Genellikle edebî nitelikteki metinlerde kullanılır. "Özbek Türkçesinin eski devirlerinde, özellikle şiirlerde ekin *-g'ay* şekli de kullanılmıştır" (Yıldırım, 2012, s. 195). Bu kipin olumsuz biçimi, ekten önce *-mä* getirilerek yapılır. Kipin soru biçimi ise ekten sonra şahıs ekinden önce soru eki getirilmesiyle yapılır. Bu ek, Özbek Türkçesinde sık kullanılmaz.

İstek kipi çekimi şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-gäy-män
2. Teklik şahıs	-gäy-sän
3. Teklik şahıs	-gäy
1. Çokluk şahıs	-gäy-miz
2. Çokluk şahıs	-gäy-siz
3. Çokluk şahıs	-gäy-lär

İstek kipinin *-gäy* eki ile yapılan çekiminin örneğine metinde rastlanılmamıştır. Yalnızca şiir metinlerinde kullanılan biçimi *g'äy* metinde kullanılmıştır.

bo'l**g'äy** (1).

c) Üçüncü Biçimi

İstek kipinin üçüncü biçimi */-gu/, /-ğu/, /-ku/, /-qu/* eklerine iyelik eklerinin ve bu kullanıma *bår/ yoq* kelimelerinin eklenmesiyle oluşturulur.

Metinde bu eklerle yapılan istek kipi çekimi örneğine rastlanılmamıştır.

2.2.1.1.2.2.2.1.3. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, Özbek Türkçesinde *keräklik mäyli* biçiminde adlandırılır. Gereklilik kipi, cümlede verilen hareketin yapılmasının gerekli olduğunu ifade eder.

Türkiye Türkçesinde bu kip için *-mAlI* eki kullanılır. Özbek Türkçesinde bu kip *keräk* kelimesiyle yapılır. "Bu kipte, *keräk* kelimesi kullanılarak fiil kök ve gövdesine -

(i)ş eki getirilir. *-(i)ş* ekine de iyelik ekleri ilâve edilir" Çoşkun, 2017, s. 139). Şart kip ekinin kullanılmasıyla da gereklilik kipi oluşturulabilir.

Gereklilik kipi bazen fiil köklerine ve gövdelerine *-måq ve -mäslik* eklerinin eklenmesiyle de oluşturulur. Bu eklerle oluşturulan gereklilik kipi yapılarında bu ekler, iyelik eklerini alırlar. Bu yapıyla oluşturulup iyelik eklerini almadan oluşturulan kullanımlar da mevcuttur. Bu yapıda oluşturulan gereklilik kipinde özne belli değildir, cümledeki hareketin öznesi ve nesnesi açıkça bildirilmez.

Özbek Türkçesinde kullanılan gereklilik kipi ekleri, şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-(i)ş-im keräk
2. Teklik şahıs	-(i)ş-ing keräk
3. Teklik şahıs	-(i)ş-i keräk
1. Çokluk şahıs	-(i)ş-imiz keräk
2. Çokluk şahıs	-(i)ş-ingiz keräk
3. Çokluk şahıs	-(i)ş-i-läri keräk

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-sä-m keräk
2. Teklik şahıs	-sä-ng keräk
3. Teklik şahıs	-sä keräk
1. Çokluk şahıs	-sä-k keräk
2. Çokluk şahıs	-sä-ngiz keräk
3. Çokluk şahıs	-sä-lär keräk

1. Teklik Şahıs: yaş**äşim keräk** (1), qål**işim keräk** (44), bår**sämkeräk** (45), jo'nat**işimkeräk** (50), o'q**ışimkeräk** (54), bil**işimkeräk** (54).

2. Teklik Şahıs: bil**säng keräk** (79).

3. Teklik Şahıs: bo'l**säkeräk** (3), bo'l**sä keräk** (12), bo'l**işsäkeräk** (15), dey**işikeräk** (20), bil**mäsligikeräk** (25), ko'r**işkeräk** (25), bo'l**işikeräk** (27), o'xşa**mäsligi keräk** (40), ål**işikeräk** (55), şåş**mäsligi keräk** (96).

1. Çokluk Şahıs: å**lişimizkeräk** (106).

2. Çokluk Şahıs: o'q**ışingizkeräk** (23), yür**işingizkeräk** (59), bo'l**sängizkeräk** (59), et**işingizkeräk** (86).

3. Çokluk Şahıs: bår**işlärikeräk** (37), bitir**işlärikeräk** (52), bo'l**sälär keräk** (94), bo'l**işlärikeräk** (96).

2.2.1.1.2.2.2.1.4. Emir Kipi

Emir kipi, Özbek Türkçesinde *buyruq mäyli* biçiminde adlandırılır. Emir kipi, cümlede bildirilen hareketin emir şeklinde yapılmasını ifade eder.

Emir kipinde, her şahıs için ayrı kip eki kullanılmıştır. "Her şahsın ayrı bir emir eki olması demek her emir ekinin aynı zamanda bir şahıs ifade etmesi demektir. İşte emir ekleri bu şekilde aynı zamanda şahıs da ifade eder, bu sebeple ayrıca şahıs eki almazlar" (Ergin, 2013, s. 304). Yalnızca 3. çokluk şahıs eki, 3. teklik şahıs ekine *-lär* eklenmesi ile oluşturulmuştur.

Özbek Türkçesinde kullanılan emir kipi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-äy(in)
2. Teklik şahıs	Ø, -gin
3. Teklik şahıs	-sin
1. Çokluk şahıs	-äylik
2. Çokluk şahıs	-(i)ng(iz),-nglär
3. Çokluk şahıs	-sinlär

1. Teklik Şahıs: bar**äy**mi (21), o'rgil**äy** (31), tur**äy** (39), ko'r**äy** (43), kel**äy**mi (54), ko'rsät**äy** (63), ket**äy** (65), aylan**äy** (65), aylan**äyin** (100), o'rgil**äyin** (100).

2. Teklik Şahıs: ço'zil**gin** (4), yıg'lämä**gin** (13), kel**gin** (16), iç**gin** (33), tur**gin** (34), ketmä**gin** (34), äyt**gin** (37), turmä**gin** (44), bår**gin** (57).

3. Teklik Şahıs: gapläşmä**sin** (3), qılmä**sin** (3), bo'l**sin** (3), qur**sin** (4), kel**sin** (4), kesil**sin** (5), qålmä**sin** (6), o't**sin** (19), yüräver**sin** (22), bilinmä**sin** (35).

1. Çokluk Şahıs: qål**äylik** (9), ket**äylik** (14), iç**äylik** (48), qayt**äylik** (76), bår**äylik** (78), tanış**äylik** (99), eşit**äylik** (80), ål**äylik** (83).

2. Çokluk Şahıs: qålmänglär (6), keli**nglär** (22), o'tiri**nglär** (32), gapıvermä**nglär** (45), yüri**nglär** (45), deyi**nglär** (81), äytı**nglär** (91), bo'li**nglär** (94).

3. Çokluk Şahıs: bo'l**sinlär** (74).

2.2.1.1.2.2.2.2. Bildirme Kip Ekleri

Bildirme kip ekleri, Özbek Türkçesinde *xabär mäyli* biçiminde adlandırılır. Bu kip ekleri; fiilin bildirdiği hareketin yapılmakta olduğunu, yapıldığını veya yapılacak olduğunu bildiren, hareketin zamanına vurgu yapan eklerdir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de bu kipler geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman olmak üzere beş zamanı karşılar.

2.2.1.1.2.2.2.2.1. Geniş Zaman

Geniş zaman, Özbek Türkçesinde *håzirgi-keläsi zämån* biçiminde adlandırılır. Bu zaman, geçmişten geleceğe devam edecek olan, yapılmış ve yapılmakta olan hareketleri ifade etmek için kullanılır. "Geniş zaman eklerinin asıl fonksiyonu bu 'her zaman'ı ifade etmektir" (Ergin, 2013, s. 291). Her zaman ifadesini bünyesinde taşıdığı için genellikle alışkanlık hâline gelmiş davranışların, geçmiş zamanda yapılmaya başlanıp hâlâ devam eden hareketlerin ifadesinde bu zamana başvulur.

Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki *-r/, -ar/, -er,/ -ur/, -ür* biçimlerinde kullanılır. Özbek Türkçesinde ise geniş zaman ifadesi, *-r, -(ä)r* ekleri ile yapılır. Olumsuz biçimi ise *-mäs*, soru biçiminde *-mi* eki kullanılır.

Özbek Türkçesinde kullanılan geniş zaman ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-(ä)r-män
2. Teklik şahıs	-(ä)r-sän
3. Teklik şahıs	-(ä)r
1. Çokluk şahıs	-(ä)r-miz
2. Çokluk şahıs	-(ä)r-siz
3. Çokluk şahıs	-(ä)r-lär

1. Teklik Şahıs: bo'l**ärmän** (18), bår**ärmän** (33), ål**ärmän** (35), yåq**mäsmän** (83), kir**ärmän** (103).

2. Teklik Şahıs: o'qı**rsän** (8), bo'l**ärsän** (8), o'ti**rsän** (74).

3. Teklik Şahıs: istä**mäs** edi (9), ko'rä ål**ärmikän** (23), küt**är** (25), bo'l**är** (27), ål**är** ekän (28), yürişär (29), ket**är** (30), bo'l**ärmikän** (38), tin**mäs** edi (65), yåq**ärmikän** (104).

1. Çokluk Şahıs: tüzät**ärmiz** (10).

2. Çokluk Şahıs: åtål**ärsiz** (7), ber**ärsiz** (5), bo'l**ärsiz** (59).

3. Çokluk Şahıs: ket**ärlär** (48), qål**ärlär** (110).

2.2.1.1.2.2.2.2.2. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman, Özbek Türkçesinde *håzirgi zämån* biçiminde adlandırılır. Bu zaman, cümlede bildirilen hareketin içinde bulunulan zamanda başlatılıp şu an yapılıyor olduğunu ifade eder. Bu da cümleye kesin bir zaman anlatımı verir.

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman eki *-(ı)yor* şeklindedir. Özbek Türkçesinde ise şimdiki zaman *-yäp veya -äyäp/ -(ä)yåtir/ -måqdä/ -b tur-, -b otir-, -b yür. -b yåt-* olmak üzere dört ayrı biçimde çekimlenir.

a) Birinci Biçim

Şimdiki zamanın birinci biçimi *-yäp veya -äyäp* ekleriyle yapılır. *-yäp* eki sıklıkla kullanılırken çok az örnekte *-äyäp* biçimine rastlanılır. Kipin bu birinci biçiminin çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. "Üçüncü şahıslarda "turur" yapısının ekleşmiş kalıntısı olarak -ti eki kullanılır" (Öztürk, 2011, s. 45). Şimdiki zamanın birinci biçiminin olumsuz hâli yapılırken ekten önce *-mä* getirilir. Soru biçimi ise şahıs eklerinden sonra *-mi* eki getirilerek oluşturulur.

Özbek Türkçesinde *-yäp* veya *-äyäp* ekleriyle yapılan şimdiki zaman çekimi şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik Şahıs	-yäp-män
2. Teklik şahıs	-yäp-sän
3. Teklik şahıs	-yäpti
1. Çokluk şahıs	-yäp-miz
2. Çokluk şahıs	-yäp-siz
3. Çokluk şahıs	-yäpti-lär

1. Teklik Şahıs: o'yläyäpmän (15), qılyäpmän (22), deyäpmän (27), äytyäpmän (44), o'rgätyäpmän (48), tåpålmäyäpmän (79), tüşünmäyäpmän (82), işläyäpmän (84), yåzyäpmän (92), kelyäpmän (97).

2. Teklik Şahıs: sänäyäpsänmi (8), deyäpsän (9), ko'ryäpsänmi (12), o'yläyäpsänmi (15), ketyäpsän (42), qılyäpsän (63), eşityäpsänmi (74), qaytäryäpsän (90).

3. Teklik Şahıs: beryäpti (13), kelyäpti (16), çalışyäpti (17), kelmäyäpti (18), qılyäpti (18), qılyäptimi (22), deyäpti (44), tüşmäyäpti (48), bo'lyäptimi (67), sıg'mäyäpti (78).

1. Çokluk Şahıs: ketyäpmiz (16), mo'ljallayäpmiz (39), yüryäpmiz (89).

2. Çokluk Şahıs: deyäpsiz (5), sezyäpsizmi (21), külyäpsiz (23), bo'lyäpsiz (27), negä yıg'läyäpsiz (29), **eşityäpsizmi (41),** o'ylämäyäpsizmi (53), açinyäpsizmi (53), ko'ryäpsizmi (69), tüşünyäpsizmi (92).

3. Çokluk Şahıs: çaqıryäptilär (11), ålyäptilär (38), deyäptilär (45), tåpålmäyäptilär (48).

b) İkinci Biçimi

Şimdiki zamanın ikinci biçimi *-(ä)yåtir* ekiyle yapılır. "Bu tip daha çok gazete ve şiir dilinde kullanılır" (Öztürk, 2011, s. 46).

Özbek Türkçesinde *-(ä)yåtir* ekiyle yapılan şimdiki zaman çekimi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-(ä)yåtir-män
2. Teklik şahıs	-(ä)yåtir-sän
3. Teklik şahıs	-(ä)yåtir
1. Çokluk şahıs	-(ä)yåtir-miz
2. Çokluk şahıs	-(ä)yåtir-siz
3. Çokluk şahıs	-(ä)yåtir-lär

Metinde şimdiki zamanın -*(ä)yåtir* ekiyle yapılan çekiminin örneği bulunmamaktadır.

c) Üçüncü Biçimi

Şimdiki zamanın üçüncü biçimi -*måqdä* eki ile yapılır. Bu kipin üçüncü biçiminin çekimi zamir kökenli şahıs ekleriyle yapılır. Bu ek, eklendiği cümlede bildirilen hareketin kesin olarak başladığını ve hâlâ devam ettiğini ifade eder. Şimdiki zamanın üçüncü biçiminin olumsuzu *emäs* ile yapılır. Soru biçimi ise, şahıs eklerinden sonra soru eki -*mi* getirilerek yapılır.

Özbek Türkçesinde -*måqdä* eki ile yapılan şimdiki zaman çekimi şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-måqdä-män
2. Teklik şahıs	-måqdä-sän
3. Teklik şahıs	-måqdä
1. Çokluk şahıs	-måqdä-miz
2. Çokluk şahıs	-måqdä-siz
3. Çokluk şahıs	-måqdä-lär

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-måqdä-män
2. Teklik şahıs	-måqdä-sän
3. Teklik şahıs	-måqdä
1. Çokluk şahıs	-måqdä-miz
2. Çokluk şahıs	-måqdä-siz
3. Çokluk şahıs	-måqdä-lär

2. Teklik Şahıs: kiçkinä **emäs**sän (50).

3. Teklik Şahıs: intil**måqdä** (64), båril**måqdä** (101), suval**måqdä** (101), quril**måqdä** (101).

d) Dördüncü Biçimi

Şimdiki zaman, Özbek Türkçesinde fiil tabanlarına *-b tur-*, *-b otir-*, *-b yür-*, *-b yåt* yapılarına -(i)b zarf-fiil eki, ardından şahıs eki eklenmesiyle de oluşturulur.

-b tur-

1. Teklik Şahıs: ko'r**ib turib**män (15), sez**ib turib**män (22), mo'ljallä**b turib**män (45), qara**b turib**män (103), küt**ib turib**män (110).

3. Teklik Şahıs: säyrä**b turub**di (7), äyt**ib turib**di (18), qaynä**b turib**dimi (35), ko'r**ib turib**di (42), bår de**b turişib**di (46), yåt**ib turib**di (82), de**bturib**di (104).

-b otir-

Metinde örneğine rastlanılmamıştır.

-b yür-

1. Teklik Şahıs: båq**ib yürib**män (15), de**b yürib**män (26).

2. Teklik Şahıs: nimä qıl**ib yürib**sän (104).

3. Teklik Şahıs: fikr o'räläş**ib yürib**di (90).

-b yåt-

2. Teklik Şahıs: nimä qıl**ib yåtib**sän (89).

1. Çokluk Şahıs: küt**ib yåtib**miz (101).

3. Çokluk Şahıs: kül**ib yåtib**dilär (33).

2.2.1.1.2.2.2.2.3. Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman, Özbek Türkçesinde *anıq o'tgän zämån* biçiminde adlandırılır. Bu zaman, cümlede bildirilen hareketin geçmişte konuşanın gözü önünde olup bittiğini ifade eder. Hareket, anlatılan zamandan önce belirli bir zaman dilimde gerçekleşmiştir.

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman *-dı, -di, -du, -dü* biçiminde kullanılır. Özbek Türkçesinde ise görülen geçmiş zaman iki biçimde çekimlenir.

a) Birinci Biçim

Görülen geçmiş zamanın bu çekiminde *-di* eki kullanılır. Bu ek, tek şekilli olarak kullanılır. Ünlü ve ünsüz uyumlarına uymayan bir ektir. Bu çekimin olumsuz hâli ekten önce *-mä* getirilerek yapılır. Soru biçimi ise, şahıs eklerinden sonra *-mi* getirilmesiyle oluşturulur.

Özbek Türkçesinde kullanılan görülen geçmiş zaman çekimi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-di-m
2. Teklik şahıs	-di-ng
3. Teklik şahıs	-di
1. Çokluk şahıs	-di-k
2. Çokluk şahıs	-di-ngiz
3. Çokluk şahıs	-di-lär

1. Teklik Şahıs: kel**dim** (3), bil**mädim** (3), qo'yuv**dim** (5), yür**dim** (6), båşlä**dim** (6), o'qı**mädim** (8), tüşär**dim** (19), qo'rq**dim** (20), qıl**mädim** (47), bo'lä**dimi** (60).

2. Teklik Şahıs: de**ding** (14), bitir**ding** (16), yübår**ding** (18), iç**måding** (18), eşit**ding** (27), bil**dingmi** (38), bår**mäding** (41), kel**dingmi** (55), qo'y**ding** (61), tüşir**ding** (70).

3. Teklik Şahıs: uxlä**dimi** (4), yür**di** (9), de**di** (11), qo'y**dimi** (12), ko'täril**di** (17), uyäl**dimi** (26), kel**mädi** (47), yåq**dimi** (53), qayqa**mädi** (92), o'tir**di** (93).

1. Çokluk Şahıs: yubår**dik** (6), ket**dikmi** (11), bo'l**dik** (17), qål**dik** (31), o'qı**mädik** (31), çıq**dik** (32), jo'nät**dik** (42), o'tır**dik** (48), bår**dik** (68), ko'tär**dik** (76).

2. Çokluk Şahıs: ål**dingiz** (6), tåp**dingiz** (11), ket**dingiz** (41), o'yläb qål**dingiz** (62),bo'l**mädingiz** (61), bo'l**dingizmi** (63), äyt**mädingiz** (99), qålmä**dingizmi**(104), eşit**mädingizmi** (108).

3. Çokluk Şahıs: ko'r**dilär** (2), yubår**dilär** (3), täşrif buyur**dilär** (17), kel**mädilärmi** (31), äyt**dilärmi** (49), so'rä**mädilär** (50), qål**dilär** (56), yürib**dilärmi** (65), ket**dilär** (85), de**dilär** (108).

b) İkinci Biçimi

Görülen geçmiş zamanın ikinci biçimin olumsuz çekimi daha fazla kullanılır. Bu çekim *"-gän+iyelik eki+yoq"* biçiminde kurulur.

1. Teklik Şahıs: tug'iş**gänim bår** (100).

2.2.1.1.2.2.2.2.4. Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zaman Özbek Türkçesinde *o'tgän zämån eşitilgänlik şäkli* biçiminde adlandırılır. Duyulan geçmiş zamanda konuşanın tanık olmadığı, başkasından

duyulan hareketler anlatılır. Bu zamanla anlatılan hareketler veya olaylar anlatanın haraketi veya olayları dinleyiciye anlattığı zamandan daha önce gerçekleşmiştir.

Türkiye Türkçesinde duyulan geçmiş zaman için *-mış, -miş, -muş, -müş* ekleri kullanılır. Özbek Türkçesinde ise üç biçimde duyulan geçmiş zaman çekimi yapılır.

a) Birinci Biçim

Duyulan geçmiş zamanın birinci biçimi *-(i)b* zarf-fiil eki kullanılarak çekimlenir. Özbek Türkçesinde kullanılan duyulan geçmiş zaman ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-(i)b-män
2. Teklik şahıs	-(i)b-sän
3. Teklik şahıs	-(i)b-di
1. Çokluk şahıs	-(i)b-miz
2. Çokluk şahıs	-(i)b-siz
3. Çokluk şahıs	-(i)b-di-lär

1. Teklik Şahıs: o'tir**ibmän** (2), yüri**bmän** (5), tur**ibmän** (15), o'stir**ibmän** (26), qål**ibmän** (56), ket**ibmän** (75), qo'y**ibmän** (79), qıl**ibmänmi** (93), keçik**ibmän** (97), ål**ibmän** (104).

2. Teklik Şahıs: qål**ibsän** (3**),** ko'r**ibsän** (33), tur**ibsän** (37), qıl**ibsän** (42), o'tir**ibsänmi** (46), so'rä**bsän** (71), yåt**ibsän** (89), to'liş**ibsän** (93), qo'y**ibsän** (95), yüri**bsän** (104).

3. Teklik Şahıs: sezmä**bdi** (5), o'tir**ibdi** (6), bo'l**ibdi** (8), o'lmä**bdimi** (10), çıq**ibdi** (11), ket**ibdi** (20), ketişmä**bdi** (24), o'tkäz**ibdi** (36), buyur**ibdi** (68), yür**ibdimi** (72).

1. Çokluk Şahıs: tur**ibmiz** (76), yåt**ibmiz** (101).

2. Çokluk Şahıs: ket**ibsiz** (29), ål**ibsiz** (32), qål**ibsiz** (62), o'tir**ibsizmi** (62), yur**ibsizmi** (100).

3. Çokluk Şahıs: çaqır**ibdilär** (32), yåt**ibdilär** (33), qål**ibdilär** (48), yür**ibdilärmi** (65), deb**dilär** (67), tüş**ibdilär** (108).

b) İkinci Biçim

Duyulan geçmiş zamanın ikinci biçimi çekimlenirken *-gän, -kän, -qan* ekleri kullanılır. Duyulan geçmiş zamanın ikinci biçiminin olumsuzu oluşturulurken *-mä* ve *emäs* kullanılır. Soru biçimi ise şahıs eklerinden sonra *-mi* getirilerek oluşturulur.

Özbek Türkçesinde kullanılan duyulan geçmiş zaman çekimi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-(i)b-män
2. Teklik şahıs	-(i)b-sän
3. Teklik şahıs	-(i)b-di
1. Çokluk şahıs	-(i)b-miz
2. Çokluk şahıs	-(i)b-siz
3. Çokluk şahıs	-(i)b-di-lär

1. Teklik Şahıs: unut**gänmän** (1), bår**mägänmän** (5), qıl**gänmän** (6), çıq**mägänmän** (28), åvqatläntir**gänmän** (31), eşit**gänmän** (52), o'qı**gänmän** (53), kel**gänmän** (54), sez**gänmän** (96), ko'r**gänmän** (106).

2. Teklik Şahıs: çapça**gänsän** (85), åçıq**qansän** (65).

3. Teklik Şahıs: qo'y**gän** (1), sålin**gän** (1), kel**gän** (2), tüş**gän** (3), bildir**gän** (15), tuyul**mägän** (17), yubår**gän** (33), o'ylä**gän** (40), äyt**gän** (44), kel**gänmi** (106).

1. Çokluk Şahıs: ter**gänmiz** (23), keliş**gänmiz** (23), tåpmä**gänmiz** (62), kir**mägänmiz** (76).

2. Çokluk Şahıs: bo'l**mägänsiz** (61), o'ylä**mägänsiz** (101).

3. Çokluk Şahıs: tur**gänlär** (1), qıl**gänlär** (48), qara**mägänlär** (62), ket**gänlär** (65).

c) Üçüncü Biçim

Duyulan geçmiş zamanın üçüncü biçimi çekimlenirken *-gändir/ -kändir/ -qandir* ekleri kullanılır. Bu kip çekimlenirken zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Duyulan geçmiş zamanın üçüncü biçiminin olumsuzu yapılırken ekten önce *-mä* eki getirilir. Soru biçimi ise şahıs eklerinden sonra *-mi* soru ekinin getirilmesiyle oluşturulur.

Özbek Türkçesinde kullanılan duyulan geçmiş zaman çekimi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-gändir-män
2. Teklik şahıs	-gändir-sän
3. Teklik şahıs	-gändir
1. Çokluk şahıs	-gändir-miz
2. Çokluk şahıs	-gändir-siz
3. Çokluk şahıs	-gändir-lär

3. Teklik Şahıs: ko'y**gändir** (12), åç**gändir** (16), yåt**gändir** (24), kel**gändir** (28), qål**gändir** (42), çalın**gändir** (92), sez**gändir** (92), ket**gändir** (106).

2. Çokluk Şahıs: sez**gändirsiz** (18).

Duyulan geçmiş zaman kipini karşılamak için *-miş* eki de kullanılmıştır. Fakat bu kullanım fazla yaygın değildir. Daha çok üçüncü şahısları ifade etmek için kullanılan örneklerine rastlanılır.

3. Teklik Şahıs: ketär**miş** (27), o'qır**miş** (27), bulär**miş** (31), indamäs**miş** (67), çelak**miş** (69), atal**miş** (80), buzilär**mişv** (81).

2.2.1.1.2.2.2.2.5. Gelecek Zaman

Gelecek zaman Özbek Türkçesinde *keläsi zämån* biçiminde adlandırılır. Bu zaman ifadesi hareketin kesin olarak gerçekleşeceğini haber veren bir zamandır.

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman *-acak, -ecek* ekleriyle yapılır. Özbek Türkçesinde ise gelecek zaman beş biçimde çekimlenir.

a) Birinci Biçim

Özbek Türkçesinde gelecek zamanın birinci biçimi *-ä* ve *-y* ünsüzleriyle yapılır. Gelecek zamanın bu biçimi zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Yalnızca üçüncü şahıslarda *-di* eki eklenerek çekimlenir. Olumsuz biçimi yapılırken ekten önce *-mä* getirilir. Soru biçimi ise şahıs eklerinden sonra *-mi* getirilmesiyle oluşturulur.

Özbek Türkçesinde kullanılan gelecek zaman çekimi ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-ä-män/-y-män
2. Teklik şahıs	-ä-sän/-y-sän
3. Teklik şahıs	-ä-di/-y-di
1. Çokluk şahıs	-ä-miz/-y-miz
2. Çokluk şahıs	-ä-siz/-y-siz
3. Çokluk şahıs	-ä-dilär/-y-dilär

1. Teklik Şahıs: kel**ämän** (4), o'yläntir**ämän** (5), bil**ämän** (6), ye**mäymän** (7), ål**ämän** (8), ko'r**ämän** (9), bo'lål**mäymänmi** (15), bil**mäymän** (16), qayt**mäymän** (27), istä**mäymän** (32).

2. Teklik Şahıs: yür**mäysänmi** (7), iç**mäysänmi** (18), ket**mäysän** (19), bo'l**mäysän** (31), ko'riş**mäysänmi** (65), äyt**mäysänmi** (78), gapır**mäysän** (86), bil**mäysän** (91), to'y**mäysän** (96), kir**mäysänmi** (103).

3. Teklik Şahıs: bo'l**mäydi** (1), so'r**ädi** (5), bil**ädi** (15), kir**ädi** (18), yåt**ädi** (37), kel**mäydi** (57), yet**ädi** (80), ål**mäydi** (84), kel**ädi** (86), ål**ädi** (88).

1. Çokluk Şahıs: qo'y**ämiz** (4), kel**ämiz** (5), çıq**ämiz** (9), işl**äymiz** (18), o'yl**äymiz** (19), bår**ämiz** (20), bil**mäymiz** (53), ber**mäymiz** (56), båşl**äymiz** (68), işl**äymiz** (76).

2. Çokluk Şahıs: bår**mäysizmi** (9), keçir**äsiz** (11), ko'rin**mäysiz**(19), bil**äsiz** (29), o'xşä**ysiz** (35), ko'rin**äsiz** (41), o'tır**äsiz** (54), qıl**äsiz** (56), iç**äsizmi** (62), işlä**ysiz** (82).

3. Çokluk Şahıs: ko'r**ädilär** (11), ål**ädilär** (24), yubår**mäydilär** (32), istä**mäydilär** (46), ye**mäydilär** (48), kül**ädilär** (51), bil**mäydilär** (64), qål**ädilär** (85), bar**ädilär** (102), kel**ädilär** (110).

b) İkinci Biçim

Gelecek zamanın ikinci biçimi *-äcäk* eki ile çekimlenir.

Özbek Türkçesinde kullanılan gelecek zaman ekleri şu şekildedir:

Şahıslar	
1. Teklik şahıs	-äcäk-män
2. Teklik şahıs	-äcäk-sän
3. Teklik şahıs	-äcäk
1. Çokluk şahıs	-äcäk-miz
2. Çokluk şahıs	-äcäk-siz
3. Çokluk şahıs	-äcäk-lär

Eserde gelecek zamanın ikinci biçiminin örneği bulunmamaktadır.

c) Üçüncü Biçim

Gelecek zamanın üçüncü biçimi *-måqçi* eki ile yapılır.

Şahıslar	
1.Tekik şahıs	-måqçi-män
2.Teklik şahıs	-måqçi-sän
3.Teklik şahıs	-måqçi
1.Çokluk şahıs	-måqçi-miz
2.Çokluk şahıs	-måqçi-siz
3.Çokluk şahıs	-måqçi-lär

1. Teklik Şahıs: kir**måqçimän** (8), ket**måqçimän** (42), yetkåz**måqçimän** (59), qıl**måqçimän** (68), işlä**måqçimän** (68), qur**måqçimän** (83), bo'l**måqçimän** (99).

2. Teklik Şahıs: qıl**måqçisän** (8).

3. Teklik Şahıs: o'qış**måqçi** (8), maqta**måqçi** (9), qıl**måqçi** (9), tuzat**måqçi** (11), ko'rsät**måqçi** (14), bo'l**måqçi** (16), ål**måqçi** (17), kirit**måqçi** bo'l- (25), de**måqçi** bo'l- (27), çaqırış**måqçi** (31).

1. Çokluk Şahıs: bår**måqçimiz** (42).

2. Çokluk Şahıs: qål**måqçisiz** (23), de**måqçisiz** (31), kir**måqçisiz** (45).

3. Çokluk Şahıs: bår**måqçilär** (37), ko'r**måqçilär** (38).

d) Dördüncü Biçim

Gelecek zamanın dördüncü biçim *-äyåtgän/-ädigän* ekleriyle yapılır.

Özbek Türkçesinde kullanılan gelecek zaman çekimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Şahıslar	
1.Teklik şahıs	-äyåtgän-män/-ädigän-män
2.teklik şahıs	-äyåtgän-sän/-ädigän-sän
3.teklik şahıs	-äyåtgän/-ädigän
1.Çokluk şahıs	-äyåtgän-miz/-ädigän-miz
2.Çokluk şahıs	-äyåtgän-siz/-ädigän-siz
3.Çokluk şahıs	-äyåtgän-lär/-ädigän-lär

3. Çokluk Şahıs: qar**äyåtgänlär** (74).

2.2.1.1.2.2.3. Birleşik Kipler

Birleşik kipler haber ve dilek kipleriyle yapılan hikâye, rivayet ve şart biçimleri vardır.

2.2.1.1.2.2.3.1. Hikâye Birleşik Kipi

Fiilde bildirilen hareketin geçmiş zamanda gerçekleştiğini bildiren çekim şeklidir. *e- > i-* fiiline *-di* eki getirilerek hikâye birleşik kipi oluşturulur.

2.2.1.1.2.2.3.1.1. Geniş Zamanın Hikâye Birleşik Kipi

Özbek Türkçesinde *håzirgi keläsi zämån hikåyä fe'li* biçiminde adlandırılır. Geniş zamanla anlatılan hareketlerin geçmiş bir zamanda yapıldığını ifade eder. Olumlu biçimi *-är,* olumsuz biçimi *-mäs* ekiyle yapılır.

fiil + -är-edi + şahıs eki

1. Teklik Şahıs: bår**ärdim** (8), çıq**ärdim** (25), uç**ärdim** (46), ko'r**ärdim** (58), ist**ärdim** (59), his qıl**ärdim** (60), ket**mäs** edim (60), işån**ärdim** (78), çıq**ärdim** (110).

2. Teklik Şahıs: bår**ärding** (25), mazza qıl**ärding** (41).

3. Teklik Şahıs: bo'l**ärdi** (2), tur**ärdi** (2), ist**ärdi** (3), istä**mäsedi** (9), qo'y**är edi** (20), bil**ärdi** (25), tur**är edi** (41), şåd bo'l**är edi** (62), åg'zi tin**mäsedi** (65), yåt**ärdi** (66), kel**äredi** (110).

1.Çokluk Şahıs: nimä qıl**äredik** (91), o'yl**ärdik** (23), bår**ärdik** (54), ko't**ärdik** (76), årzu qıl**ärdik** (88), qıdırib tåp**ärdik** (92).

2. Çokluk Şahıs: bil**ärdingiz** (59), kel**äredingiz** (67).

3. Çokluk Şahıs: qıl**ärdilär** (13), çıq**ärdilär** (30), åtil**ärdilär** (57), ko'r**ärdilär** (58), gapır**ärdilär** (99).

2.2.1.1.2.2.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâye Birleşik Kipi

Özbek Türkçesinde *hâzirgi zämån hikâyä fe'li* biçiminde adlandırılır. "Şimdiki zamanın hikâyesinde; belirli, geçmiş bir zamanda gerçekleşmekte olan ve uzun süre devam eden bir iş veya oluş söz konusudur" (Çoşkun, 2017, s. 142).

fiil + -(ä)yåtgän / -(ä)yåtir/ -måqdä e-di + şahıs eki

Şimdiki zamanın hikâye birleşik kipi üç biçimde çekimlenmiştir:

a) Birinci Biçim

Şimdiki zamanın hikâye birleşik kipinin birinci biçiminde sıfat fiil eki olan *-(ä)yåtgän* eki kullanılır. Olumsuz biçimi ise *-mä* eki ile yapılır.

3. Teklik Şahıs: o'tır**äyåtgän edi** (19).

2. Çokluk Şahıs: qıl**äyåtgän edingiz** (10).

3. Çokluk Şahıs: o'tır**äyåtgän edilär** (37).

b) İkinci Biçim

Şimdiki zamanın hikâye birleşik kipinin ikinci biçiminde *-(ä)yåtir* eki kullanılır. Metinde örneğine rastlanılmamıştır.

c) Üçüncü Biçim

Geniş zamanın hikâye birleşik kipinin üçüncü biçiminde *-måqdä* eki kullanılır.

3. Teklik Şahıs: båril**måqdä edi** (101), quril**måqdä edi** (101).

2.2.1.1.2.2.3.1.3. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâye Birleşik Kipi

Özbek Türkçesinde *o'tgän zämån hikâyä fe'li* biçiminde adlandırılır.

fiil + -gän,-kän, -qan e-di + şahıs eki

Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi üç biçimde çekimlenir:

a) Birinci Biçim

Duyulan geçmiş zamanın hikâye birleşik kipinin birinci biçimi *-gän, -kän, -qan* ekleriyle yapılır. Olumsuzu *-mä* eki ile yapılır.

1. Teklik Şahıs: kel**mägän edim** (21), bil**gänedim** (24), qål**gänedim** (29), o'ylä**mägänedim** (38), bår**gänedim** (48), gapläş**gänedim** (49), yubår**gänedim** (71), işån**gänedim** (100), qıl**gänedim** (104), so'rä**gänedim** (106).

2. Teklik Şahıs: istä**gän eding** (2).

3. Teklik Şahıs: qo'y**gän edi** (1), kel**gän edi** (2), råzi bo'liş**gän edi** (4), båşlä**gän edi** (6), ko'tär**gän edi** (17), kut**mägän edi** (32), yubår**gän edi** (32), ko'r**mägän edi** (58), gayt**gän edi** (64), ket**gän edi** (75).

1. Çokluk Şahıs: kut**gän edik** (20), ko'riş**mägän edik** (48), qıl**gän edik** (56), o'tir**gän edik** (110).

2. Çokluk Şahıs: kel**gän edingiz** (22).

3. Çokluk Şahıs: yürmä**gän edilär** (14), qål**gän edilär** (40).

b) İkinci Şekil

Duyulan geçmiş zamanın hikâye birleşik kipinin ikinci biçimi *-(i)b* zarf-fiil ekiyle yapılır. Olumsuzu *-mä* eki ile yapılır.

3. Teklik Şahıs: tan**ib edi** (12).

1. Çokluk Şahıs: qıl**ib edik** (41).

c) Üçüncü Biçimi

Duyulan geçmiş zamanın hikâye birleşik kipinin üçüncü biçimi *-gän* sıfat fiil ekine iyelik ekleri eklenmesiyle oluşturulur. Yalnızca olumsuz biçimleri kullanılır. Olumsuzu *yoq* kelimesi ile yapılır. Metinde örneğine rastlanılmamıştır.

2.2.1.1.2.2.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikâye Birleşik Kipi

Özbek Türkçesinde *keläsi zämån hikåyä fe'li* biçiminde adlandırılır.

fiil + -måqçi e-di + şahıs eki

Gelecek zamanın hikâyesi iki biçimde çekimlenir:

a) Birinci Biçim

Gelecek zamanın hikâye birleşik kipinin birinci biçimi *-måqçi* eki ile oluşturulur. Olumsuz biçimi *emäs* kelimesi ile yapılır.

1. Teklik Şahıs: o'qış**måqçi edim** (8), äyt**måqçi edim** (59), maslähätläş**måqçi edim** (59), tinçit**måqçi edim** (59), bag'ışlä**måqçi edim** (100).

3. Teklik Şahıs: maqta**måqçi edi** (9), tüş**måqçi edi** (22), tåp**måqçi edi** (22), ko'ndir**måqçi edi** (28), kut**måqçi edi** (34), båsim**måqçi edi** (67).

1. Çokluk Şahıs: yılg'ıl**måqçi edik** (44).

b) İkinci Biçim

Gelecek zamanın hikâye birleşik kipinin ikinci biçimi *-äcäk* eki ile yapılır. Metinde bu biçimin örneğine rastlanmamıştır.

2.2.1.1.2.2.3.1.5. İstek Kipinin Hikâye Birleşik Kipi

İstek kipinin hikâyesi *-sin* eki ile oluşturulur.

fiil-sin+e->i-

Eserde örneğine rastlanmamıştır.

2.2.1.1.2.2.3.1.6. Şart kipinin Hikâye Birleşik kipi

Şart kipinin hikâye birleşik kipi *-sä* eki ile oluşturulur.

fiil-sä+iyelik eki e-

1. Teklik Şahıs: qutul**säm edi** (62).

2.2.1.1.2.2.3.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâye Birleşik Kipi

Gereklilik kipinin hikâye birleşik kipi *keräk* kelimesi kullanılarak yapılır. Olumsuz biçimi ise *-mäslik* ekiyle oluşturulur.

fiil+-iş+iyelik eki keräk e-di

3. Teklik Şahıs: tur**işi keräk edi** (56), kel**işi keräk edi** (56).

2.2.1.1.2.2.3.2. Rivayet Birleşik Kipi

Rivayet birleşik kipi *-miş < e-miş ve ekän* kullanılarak yapılır.

2.2.1.1.2.2.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayet Birleşik Kipi

Geniş zaman kipinin rivayet birleşik çekimi *-är* ve *ekän* ile yapılır. Olumsuzu *-mäs* eki ile oluşturulur.

fiil+-är e-kän/e-miş+şahıs eki

1. Teklik Şahıs: qo'y**är ekänmän** (27), işån**mäs ekänmän** (79), bo'l**är ekänmän** (84), qıl**är ekänmän** (88), qaytär**mäs ekänmän** (90).

3. Teklik Şahıs: o'tqaz**är ekän** (2), ko'z to'y**mäs ekän**-dä (6), päyläm**äs ekän** (12), ye**mäs ekän** (13), bo'l**är ekänmi** (15), bo'l**mäs ekän** (15), tikil**är ekän** (21), ko'r**är ekän** (30), bår**är ekän** (33), o'tir**är ekän** (38).

1. Çokluk Şahıs: bo'l**är ekänmiz** (15), o'qı**mäs ekänmiz** (18), bil**mäs ekänmiz** (50), uçraş**är ekänmiz** (59), bår**är ekänmiz**-dä (90).

2. Çokluk Şahıs: tüş**är ekänsiz** (19), bilar **ekänsiz**-kü (20), bår**är ekänsiz** (56).

2.2.1.1.2.2.3.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayet Birleşik Kipi

Fiil/-(ä)yåtgän/-(ä)yåtir/-måqdä e-kän/emiş+şahıs eki

3. Teklik Şahıs: kel**äyåtgän ekän** (21), qıl**äyåtgän ekän** (35), qıl**äyåtgän ekän** (57), ket**äyåtgän ekän** (104).

2. Çokluk Şahıs: uxl**äyåtgän ekänsiz** (109).

2.2.1.1.2.2.3.2.3. Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayet Birleşik Kipi

Fiil/-gän, -kän, -qan e-kän+şahıs eki

1. Teklik Şahıs: bil**mägän ekänmän** (83), adaş**gän ekänmän** (87), ko'r**mägän ekänmän** (99).

3. Teklik Şahıs: ko'zini åç**gän ekän** (6), yubår**gän ekän** (33), ål**gän ekän** (35), ko'r**mägän ekän** (35), o'tır**gän ekän** (58), äyt**gän ekän** (67), yåz**gän ekän** (88), o'yläm**ägän ekänmi** (94), kir**gän ekän** (94), alda**mägän ekän** (103).

1. Çokluk Şahıs: kel**mägän ekänmiz** (66).

2.2.1.1.2.2.3.2.4. Gelecek Zamanın Rivayet Birleşik Kipi

fiil+-måqçi e-kän+şahıs eki

3. Teklik Şahıs: bo'l**måqçi ekän** (16).

3. Çokluk Şahıs: ko'r**måqçi ekänlär** (37).

2.2.1.1.2.2.3.2.5. Şart Kipinin Rivayet Birleşik Kipi

Fiil+-sä iyelik eki e-kän

1. Teklik Şahıs: nimä de**säm ekän** (11), tüşüntir**säm ekän** (18), tanlä**säm ekän** (55), bår**säm ekän** (104).

3. Teklik Şahıs: tanlä**sä ekän** (40).

2.2.1.1.2.2.4. Tasvirî Fiiller

Tasvirî fiiller, ana fiillere eklenen yardımcı fiillerle oluşan yapılarıdır. Bunlar eklendiği fiilin anlamını çeşitli yönlerden tasvir eder.

ana fiil+ zarf-fiil eki+ yardımcı fiil

2.2.1.1.2.2.4.1. Yeterlilik Fiili

Yeterlilik fiilleri, ana fiilin anlamını tamamlar. Bu yeterlilik fiilleri Türkiye Türkçesinde *-e* zarf-fiil ekinin üzerine *bil-* yardımcı fiili getirilerek oluşturulur. Özbek Türkçesinde ise *ål-* ve *bil-* fiili ile oluşturulur.

ål-

javåb berişgä ulgur**ål**mäy (2), deyişlärigä tüşün**ål**mäsdi (3), yo'q dey**ål**mädi (6), o'zini tut**ål**mäy (13), yur**ål**mäydi (15), me'mår bo'l**ål**mäymänmi (15), äyt**ål**mädi (15), negädir båtin**ål**mäy (19), ko'zlärning taftigä çidäş ber**ål**mäy (19), o'zini tiy**ål**mäsdi (25), çıqib ket**ål**mäydi (30), maslahat ber**ä ål**mädi (68).

-y ål-

angläy **ål**mädi (17), o'qı**y ål**mädi (39), qara**y ål**mädi (41), esla**y ål**mädi (51), çida**y ål**mädi (58), yaşä**y ål**mäydi (84).

2.2.1.1.2.2.4.2. Diğer Tasvirî Fiiller

Ana fiillerin *-ä, -y, -mäy ve (i)b* gibi zarf-fiil eklerini almış hâline bir yardımcı fiilin eklenmesiyle oluşan yapılardır. Fiillerin zarf-fiil eki almış şekillerine yardımcı fiil getirilerek yapılmıtır. Tasvirî fiil olarak kullanılan yardımcı fiiller şunlardır: *ål-, bår-, båşlä- , ber-, bol- , çıq- , kel- , ket- , kör- , båq-, kötär- , qål- ,qo'y- , otir- , öt- , täşlä- , tur- , yåt- , yåz- , yet- , yubår- , yür- .*

ana fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil biçiminde kullanılan birleşik fiil yapıları kurar.

ål-

-(i)b zarf-fiil ekinden sonra veya *-(i)b* zarf-fiil ekini alarak kullanılan bir yardımcı fiildir. "ål- fiili -ib zarf-fiil ekini alarak, bår-, çıq-, ket- gibi hareket ifade eden fiillerden önce kullanılırsa, bu fiilleri ettirgen hâle sokar" (Çoşkun, 2017, s. 159).

ålib çıq- (1), taşlä**b ål**- (2), o'zingiz bilän **ålib ket**- (5), mahkam yåpiş**ib ål**- (6), åvqat **ål**ib bår- (6), åq durra tang'ib **ål**- (10), **ål**ib kel- (16), håvlining o'rasidä tur**ib ål**- (17), **ålib ket**- (18), bo'l**ib ål**- (19), bextiyår qo'lini tårt**ib ål**- (22), uni quçåqlä**b ål**- (22), o'zini bo'şät**ib ål**-(33), åyåg'ini bås**ib ål**- (52), plakat vä låyihalärni yåzdır**ib ål**- (63).

bår-

bår- fiili *-(i)b* zarf-fiil ekinden sonra kullanılır.

å**lib bår**- (6), o'l**ib bår**- (9), uyigä å**lib bår**- (12), därsdän çıq**ib bår**- (38), taq-tuq qıl**ib bår**- (39), ko'täril**ib bår**- (46), idåragä kir**ib bår**- (68), süz**ib bår**- (69), qo'lläridä åsil**ib bår**- (77), ko'zläridän quyul**ib bår**- (100).

båşlä-

-ä zarf-fiil ekini alan ana fiillerden sonra kullanılan bir yardımcı fiildir.

såç**ä båşlä**- (7), qulåq sål**ä båşlä**- (9), bedänäni qıdır**ä båşlä**- (10), kanal yåqaläb yür**ä båşlä**- (26), muştalärini birbirigä ur**ä båşlä**- (26), åçıq namåyån bo'l**ä båşlä**- (30), ko'zdän keçir**ä båşlä**- (54), yo'lgä åtlän**ä båşlä**- (85), yür**ä båşlä**- (107), ko'rin**ä båşlä**- (108).

ber-

qo'y**ib ber-** (2), turvagä sål**ib ber-** (5), qaytär**ib ber-** (11), pişir**ib ber-** (25), äyt**ib ber-** (33), to'q**ib ber-** (36), qo'y so'y**ib ber-** (41), çıq**ib ber-** (69), tüşüntir**ib ber-** (80), uriş**ib ber-** (85).

bo'l-

yeç**ib bo'l-** (14), äyt**ib bo'l-** (17), bo'l**ib bo'l-** (22), ket**ib bo'l-** (32), işån**ib bo'l-** (57), jåydä yäşä**b bo'l-** (63), bil**ib bo'l-** (77), xat yåz**ib bo'l-** (87), båbigä buni sıg'dır**ib bo'l-** (90), sevgini bo'g'**ib bo'l-** (98).

çıq-

å**lib çıq-** (1), ko'tär**ib çıq-** (5), ikkinçi märtä ayläni**b çıq-** (8), tåmgä å**lib çıq-** (13), tårt**ib çıq-** (36), minnätdår bo'l**ib çıq-** (39), tåpşir**ib çıq-** (42), bir ayläni**b çıq-** (61), sug'ırıl**ib çıq-** (69), gapläş**ib çıq-** (88).

kel-

süz**ib kel-** (2), çoy damlä**b kel-** (3), tut**ib kel-** (6), ko'tär**ib kel-** (16), äyt**ib kel** (38), yügür**ib kel-** (41), bahsläş**ib kel-** (45), çaqır**ib kel** (67), ço'zil**ib kel-** (81), kir**ib kel-** (90).

ket-

tur**ib ket-** (4), bo'l**ib ket-** (7), tuzäl**ib ket-** (8), jånläni**b ket-** (10), o'tir**ib ket-** (17), sevini**b ket-** (19), bir kel**ib ket-** (37), qåç**ib ket-** (41), qızar**ib ket-** (48), ko'rini**b ket-** (55).

ko'r-

ber**ib ko'r-** (13), hapır**ib ko'r-** (27), kir**ib ko'r-** (33), qo'l ber**ib ko'r-** (37), bår**ib ko'r-**(38), gapläş**ib ko'r-** (43), båş tebrät**ib ko'r-** (57), yul**ib ko'r-** (69), jilvälän**ib ko'r-** (71), maslahat qıl**ib ko'r-** (90).

qål-

qål- fiili, *-(i)b* zarf-fiil ve - *mäy* zarf-fiil eklerini alan ana fiillerden sonra kullanılır.

yåpış**ib qål-** (2), fayzi ket**ib qål-** (3), kättä yiğit bo'l**ib qål-** (3), åvåzi eşitil**ib qål-** (9), o'tır**ib qål-** (10), tanıy o'l**mäy qål-** (19), båşqa heç närsä ko'rin**mäy qål-** (39), mümkin bo'l**mäy qål-** (40), ädäbiyåtdän gap åçil**ib qål-** (53), bo'l**ib qål-** (56).

otir-

gapläş**ib o'tir-** (3), håvlidä o'ynät**ib o'tir-** (6), qulåq sål**ib o'tir-** (10), de**b o'tır-** (11), tikil**ib o'tır-** (12), qo'y**ib o'tir-** (53), åç å**lib o'tir-** (54), jåyigä bår**ib o'tir-** (82), çoy iç**ib o'tir** (100), åvqatlän**ib o'tir-** (100).

o't-

jo'hårizårni ayläni**b o't-** (6), şarå**b o't-** (17), yürägini tirnä**b o't-** (22), ko'çäni kesi**b o't-** (26), ko'çani kesi**b o't-** (41), umr bo'yı açini**b o't-** (46), båşini åg'ır tebräti**b o't-** (58), kättä qåra zont vazmin süzi**b o't-** (97), binåni ayläni**b o't-** (101), çaqılı**b o't-** (103).

tur-

båş egi**b tur-** (1), gülzårgä jildiräb suv åqi**b tur-** (2), ikki-üç häftä åyisi bilän keli**b tur-** (3), påçäläri åsili**b tur-** (5), tümşüg'ini ço'zi**b tur-** (7), ko'ri**b tur-** (15), gapläri häm äyti**b tur-** (18), şuni sezi**b tur-** (22), åltin şu'lasini såçi**b tur-** (41), raqsgä üstaligini ko'rsäti**b tur-** (51).

yåt-

åtasi käsälgä çalini**b yåt-** (3), hayal süri**b yåt-** (5), burgut yerdä to'kili**b yåt-** (13), çämän bo'li**b yåt-** (22), rangi za'farån bo'li**b yåt-** (30), küli**b yåt-** (33), qullärgä ko'mili**b yåt-** (44), åyåqlärini yalmaştiri**b yåt-** (66), ällämähälgaçä gapläşi**b yåt-** (100), ko'zlärini şiftgä tiki**b yåt-** (103).

yet-

kättä åbro'li ådam bo'li**b yet-** (39), nimä bo'lgänigä tüşüni**b yet-** (106).

yubår-

yubår- fiili *-(i)b* zarf-fiil ekiyle beraber kullanılır. *yubår-* fiili göndermek, yollamak anlamlarına gelir. Bu fiilin kullanıldığı kelimelerde çabuk ve hızlı yapılma anlamları vardır.

åtasini suvgä itari**b yubår-** (2), salåm de**b yubår-** (3), ikkälämiz küli**b yubår-** (6), o'zini tutålmäy yıg'lä**b yubår-** (13), såçiqni yåzi**b yubår-** (17), qıçqırı**b yubår-** (33), uni qo'yi**b yubår-** (69), çapak çali**b yubår-** (73), o'z fikringni yåzi**b yubår** (87), påmadäsini suvgä tüşiri**b yubår-** (96).

yür-

de**b yür-** (5), päylä**b yür-** (6), ko'täri**b yür-** (9), men båqi**b yür-** (15), ko'zåynak taqi**b yür-** (15), kanal yåqalä**b yür-** (26), o'zläri bilän åli**b yür-** (72), o'zini båsi**b yür-** (72), bir fikr o'räläşi**b yür-** (90), so'räşi**b yür-** (37).

2.2.1.2. Bağımsız Biçim Birimler

Bağımsız biçim birimler, bir dilde tek başına bir anlam taşıyan ve kullanılabilen yapılardır. Bunlar, anlamlı en küçük hâle getirildiğinde bağımsız biçim birim olurlar.

“Tek başlarına anlam ifade ederler; daha küçük anlamlı parçaya bölünemezler. Türkçede kökler ve gövdeler bağımsız biçim birimlerdir. Tü. Koş-, an+la-” (Bayraktar, 2004, s. 57).

Bağımsız biçim birimler, tek başlarına kullanıldıklarında bir anlam ifade ederler. Dilde kullanılan tüm isim ve fiil kökleri bağımsız biçim birimlerdir. “Fakat bağımsız biçim birimleri de bağımsızlıklarının derecesi bakımından kendi içinde bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Örneğin isimler fiillere göre daha bağımsız biçim birimlerdir. Ev kelimesi daha bağımsızken al- fiili daha bağımlıdır. Bu fiil çekimlendiğinde, mesela al-dı-m, daha bitmiş bir anlam kazanır” (Demirci, 2017, s.134).

Bağımsız biçim birimler yapıları bakımından ve işlevleri bakımından olmak üzere ikiye ayrılır:

2.2.1.2.1. Yapıları Bakımından Bağımsız Biçim Birimler

2.2.1.2.1.1. Basit Biçim Birimler

Basit biçim birimler, hiçbir yapım eki almamış veya birleşik yapıyla kurulmamış biçim birimlerdir. Basit biçim birimlere basit kökler diyebiliriz. Bunlar anlamlı en küçük parçalardır. Bünyelerinde hiçbir yapım eki barındırmazlar.

Basit biçim birimler isim ve fiil olmak üzere ikiye ayrılır:

2.2.1.2.1.1.1. Basit İsim

Basit isimler, Özbek Türkçesinde *såddä åt* biçiminde adlandırılır. Basit isimler, herhangi bir yapım eki almaz ve birleşik yapıyla oluşturulmaz. Bunlar genellikle tek heceden oluşurlar. Basit isimlerin birden fazla heceden oluşturulmuş örnekleri de mevcuttur.

Basit isimler, kelimenin anlamlı en küçük hâlidir. Bunlar kök halinde kullanılır.

go’zal (1), sadå (1), uzåq (2), cån (2), bulut (2), o’zgä (2), åşxo’rlär (3), şähär (3), ådam (3), kasal (3).

2.2.1.2.1.1.2. Basit Fiil

Basit fiiller, Özbek Türkçesinde *såddä fe’l* biçiminde adlandırılır. Basit fiiller, çekim eklerini alabilirler. Yapım eklerini almadıkları sürece kök halindedir.

ko’rdi (1), o’tdi (1), keçsängiz (1), keldi (2), qåldi (3), berdi (6), o’qi (10), bildi (12), sevärdi (30), uxlädi (100).

2.2.1.2.1.2. Türemiş Biçim Birimler

Türemiş biçim birimler, isim veya fiil kökünden kelimelerin kök veya gövdesine herhangi bir yapım eki getirilmesiyle oluşturulur. Türemiş sözcüğe *"gövde"* adı verilir.

Türemiş biçim birimler isim ve fiil olmak üzere ikiye ayrılır:

2.2.1.2.1.2.1. Türemiş isim

Türemiş isimler, Özbek Türkçesinde *yäsälgän åt* biçiminde adlandırılır. Bunlar, isim kökünden gelen ve en az bir yapım eki alan isimlerdir.

tåmli (1), yålg'ızlik (2), hisåbsiz (3), yaxşilik (6), såg'lik (37), läzzätli (35), o'zbekçä (48), erinçåqlik (56), qarındåş (93), rähmätli (95).

2.2.1.2.1.2.2. Türemiş Fiil

Türemiş fiiller, Özbek Türkçesinde *yäsälgän fe'l* biçiminde adlandırılır. Bunlar, fiil kökünden gelen ve en az bir yapım eki alan fiillerdir.

äyt- (1), so'zlä- (1), eşitiş- (3), ko'riş- (14), paqıllät- (17), yıgil- (27), yubåriş- (33), o'qıt- (37), tårtil- (46), gapir- (51).

2.2.1.2.1.3. Birleşik Biçim Birimler

Birleşik kelimeler, Özbek Türkçesinde *qoşmä so'z* biçiminde adlandırılır. Birleşik kelimeler, iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşur.

2.2.1.2.1.3.1. Birleşik İsim

Birleşik isimler, Özbek Türkçesinde *qoşmä åt* biçiminde adlandırılır. Birleşik isimler, birden fazla kelimenin birleştirilmesiyle oluşur.

kiraveriş (2), kelinåyi (8), kasalxånä (30), ätirgül (35), yer åsti (48), kütübxåna (55), åtqulåq (66), mehmånxåna (68), yerto'lälärni (81), yåtåqxånä (105).

2.2.1.2.1.3.2. Birleşik Fiil

Birleşik fiiller, Özbek Türkçesinde *qoşmä fe'l* biçiminde adlandırılır.

Birleşik fiiller isim ve fiilden oluşabilir:

javåb ber- (2), duå qıl- (3), yardam ber- (3), qazå qıl- (4), yüz ber- (5), hayran bo'l- (6), xursand bo'l- (18), råzi bo'l- (61), yaxşi bo'l- (62).

Birleşik fiiller fiil ve fiilden oluşabilir. Bu kullanımlarda ana fiil yardımcı fiile zarf-fiil ekleriyle bağlanır:

ålib çıq- (1), g'åyib bo'l- (6), jånlänib ketdi (10), çıqib ket- (12), kirib kel- (14), o'tirib qål- (31), ålib kel- (32), nasib bo'l- (39), bo'lib çıq- (39), ajayib bo'l- (44).

2.2.1.2.2. İşlevleri Bakımından Bağımsız Biçim Birimler

2.2.1.2.2.1. Anlamlı ve Görevli Biçim Birimler

Türkçede anlamlı ve görevli biçim birimler; isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere üç şekilde gruplandırılır. Bunlardan isimler ve fiiller anlamlı; edatlar ise görevli biçimlerdir.

İsimler, evdende var olan her türlü nesneyi, canlı cansız varlıkları ve zihinde karşılık bulan tüm kavramları karşılayan kelimelerdir. Bu kelimeler içinde bir hareket barındırmaz. Anlamlı biçim birim olan isimler, tüm nesne ve varlıkların karşılığı olduğundan bunlar, kendi aralarında gruplandırılır. Bu gruplandırılma isim olarak kullanılan kelimelerin kendi aralarında kurduğu ilişkiyle alakalıdır. "Bunlardan varlık ve mefhumların adı olarak nesneleri karşılayan isimlere dar mânâsı ile isim, vasıflandırmak veya belirtmek süratiyle nesneleri karşılayan isimlere sıfat, temsil veya işaret suretiyle nesneleri karşılayan isimlere zamir, hâl ve durumları karşılayan isimlere zarf adı verilir" (Ergin, 2013, s. 217).

Anlamlı biçim birimlerden olan fiiller ise iş ve hareket bildiren kelimelerdir. Bu hareket isimlerin zaman içindeki hareketleridir.

Edatlar ise bulunduğu cümledeki kullanımına göre görevleri olan bir biçim birimdir. Edatların tek başlarına bir anlamı bulunmaz. Bunlar anlamlı biçim birimlerle kullanıldığında bir anlam kazanırlar. İsimlerle fiiller arasında dil bilgisel bir görev yapma işlevi bulunan edatlar, kullanıldığı cümleye anlam olarak bağlıdır.

2.2.1.2.2.1.1. İsimler

İsimler, Özbek Türkçesinde *åt* biçiminde adlandırılır. Evrende var olan canlı, cansız, soyut, somut vs. her varlığın bir adı vardır. İsimler, evrende bulunan her türlü varlığı karşılayan kelimelerdir.

İsimler; özel isim, cins isim, somut isim, soyut isim ve topluluk isimleri adı altında beşe ayrılır:

2.2.1.2.2.1.1.1. Varlıkların Verilişine Göre İsimler

2.2.1.2.2.1.1.1.1. Özel İsim

Özel isimler, Özbek Türkçesinde *ätåqli åtlär* biçiminde adlandırılır. Bunlar benzeri bulunmayan, tek bir varlığı karşılayan isimlerdir. "Bu isimlerin manaları ancak karşıladıkları varlıklara kaimdir" (Ergin, 2013, s. 218).

Şåh müslim (1), Abdulla (2), Zavåd aya (3), Håjar Buvi (4), Åbdi aka (5), Gülçehra (9), Tåşkentdän (17), Yusuf aka (30), O'zbekçä (48), Rusçä (48).

2.2.1.2.2.1.1.1.2. Cins İsim

Cins isimler, Özbek Türkçesinde *türdåş åtlär* biçiminde adlandırılır. Cins isimler, aynı türden olan canlı veya cansız varlıkları karşılar.

båla (1), qulåq (1), eşik (2), şifåkår (16), kitåb (27), tupråq (28), o'qıtuvçi (36), professor (42), piyåla (45), işånç (61).

2.2.1.2.2.1.1.2. Varlıkların Oluşlarına Göre isimler

2.2.1.2.2.1.1.2.1. Somut İsim

Somut isimler, Özbek Türkçesinde *konkret åtlär* biçiminde adlandırılır. Duyu organları aracılığıyla algılanan her şey ve doğada madden var olan tüm nesneler somuttur. Somut isimler, bu algılanan nesnelerin veya kavramların adıdır.

quyåş (6), yåmg'ır (22), tupråq (28), paxta (18), tåş (5), tåg' (6), quş (7), xåtin (30), kitåb (27), piyåla (45).

2.2.1.2.2.1.1.2.2. Soyut İsim

Soyut isimler, Özbek Türkçesinde *mävhüm åtlär* biçiminde adlandırılır. Bu isimler, doğada madden bulunmaz, duyu organları aracılığıyla algılanmaz.

sevinç (1), hayål (4), baxt (4), fikr (8), qo'rquv (14), hayajån (21), quvånç (24), tuş (32), mehr (35), åbro (34).

2.2.1.2.2.1.2. Sıfatlar

Sıfatlar, Özbek Türkçesinde *sifät* biçiminde adlandırılır. Sıfatlar, isimleri çeşitli yönlerden belirtir veya niteler. "Sıfatlar nesneleri vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir. Nesnelerin adları asıl isimlerdir. Sıfatlar ise nesnelerin

kendilerinin değil vasıflarının adlarıdır. Eğer nesne birçok vasfı olan bir varlık değil de yalnız vasıftan ibaretse o takdirde sıfat nesnenin ismi olur" (Ergin, 2013, s. 244). Sıfatlar tek başlarına bir nesneyi veya varlığı ifade edemez. Nesnelerin ve varlıkların özelliklerini göstermesi veya belirtmesi için bir ismin önünde kullanılması gerekir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de sıfatlar niteleme ve belirtme sıfatları adı altında ikiye ayrılır:

2.2.1.2.2.1.2.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, Özbek Türkçesinde *hålät sifäti* biçiminde adlandırılır. Niteleme sıfatları varlıkların özelliklerini söyleyen, vasfını belirten; varlıkları biçim, renk, durum yönünden niteleyen sıfatlardır.

keksä bir ålim (1), **ajåyib** yiğit (1**), qåra** bulut (2), **åq** tünükä tåmli uy (2), **yåş** bir yiğit (2), **ingiçkä** labläri (2), **mäşhur** qiziqçiläri (3), **kättä-kiçik** bulåqlär (3), **yumşåq par** yåstıq (4), **pårlåq** kelajak läzzätläri (4), **kiçkinä** burni (10), **qåp-qåra qıltırıq** bir qız (11), **uzun** zanjir (13), **eski qamış** tåmli uylär (18), **åppåq gürüç** tişläri (19), **bäländ** poşna **åq** tuflisi (19), **qıp-qızıl** rang (49), **qåra** şåxi atlas (57), **o'pirilgän** devårlär (63), **qıng'ır-qıyşıq** ko'çälär (63), **dumalåq** ko'krakläri (66).

2.2.1.2.2.1.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, Özbek Türkçesinde *änıqlåvçi sifät* biçiminde adlandırılır. Belirtme sıfatları, nesnelerin özelliğini, niteliğini göstermez; yalnızca nesneyi işaret, sayı, soru ve belirsizlik bakımından belirtir.

Belirtme sıfatları Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları diye dörde ayrılır:

2.2.1.2.2.1.2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, Özbek Türkçesinde *sån sifätlåvçi* biçiminde adlandırılır. İsmin önüne gelerek varlıkları işaret yoluyla belirten sıfatlardır.

Özbek Türkçesindeki işaret sıfatları *bu, şu ve u*'dur.

bu: **bu** jimlik (1), **bu** yer (3), **bu** uy (4), **bu** yåq (7), **bu** fikr (8), **bu** yer (11), **bu** qız (12), **bu** båla (15), **bu** xabar (15).

şu: **şu** qışlaq (2), **şu** yer (5), **şu** yåq (7), **şu** gap (9), **şu** våqea (15), **şu** payt (16), **şu** qız (19), **şu** savål (22), **şu** javåb (24), **şu** hayållär (25).

u: **u** yåq (7), **u** yer (12), **u** qo'ligä (16), **u** ko'prikdän (34), **u** şähärdä (44), **u** künni (57), **u** güldän (73), **u** båşqa gap (73), **u** xatni (86).

2.2.1.2.2.1.2.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları, Özbek Türkçesinde *sån sifätlåvçi* biçiminde adlandırılır. Sayı sıfatları, varlıkları sayı, sıra veya topluluk yönünden belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar tek başlarına sayı isimleridir.

Sayı sıfatları, asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları, üleştirme sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beşe ayrılır:

2.2.1.2.2.1.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatları, Özbek Türkçesinde *sånåq sånlär* biçiminde adlandırılır. Asıl sayı sıfatları, nesnelerin sayılarını gösteren sıfatlardır.

bir åyåg'ı yerdä (1), **qırq** keçayu **qırq** kündüz (1), **qırq birinci** küni (1), **ikkita** farzand (3), **beş** metrçä dåira (7), **beş-ålti** yäşär qåp-qåra båla (16), **üç-to'rt** juft ådam (19), **o'n ming** dinar (36), **ikki** kün (41), **säkkiz** åy (76), **o'n** yıl **on bir** yıl (98).

2.2.1.2.2.1.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları, Özbek Türkçesinde *tärtib sånlär* biçiminde adlandırılır. Sayı isimlerine *-(i)nçi* eki eklenmesiyle sıra sayı sıfatları oluşturulur. Bunlar nesnelerin sayısını değil derecelerinin sayısını gösterir.

qırq birinçi kün (1), **yettinçi** sınf (15), **åltinçi** sınftä (22), **säkkizinçi** sınf (39), **to'qqızinçi** sınfni (39), **to'rtinçi** çåragı (39), **o'ninçi** sınfgä (40), miyäsigä kelgän **birinçi** fikr (45), **ikkinçi** darajali masala (50), **birinçi** mükâfat (86), **beşinçi** qavatigä (102).

2.2.1.2.2.1.2.2.2.3. Topluluk Sayı Sıfatları

Topluluk sayı sıfatları, Özbek Türkçesinde *cämlåvçi sånlär* biçiminde adlandırılır. Topluluk sayı sıfatları, bir topluluğa işaret eden sıfatlardır. Belirttiği varlıklar arasında bir ilişki olduğunu ifade eder.

Özbek Türkçesinde topluluk sayı sıfatları, asıl sayı isimlerine *-älä veya -läb* eklerinin eklenmesiyle oluşturulur.

uning **ikkälä** ko'zi (13), **to'rttälä** burçagigä (83).

2.2.1.2.2.1.2.2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, Özbek Türkçesinde *soråq sifäti* biçiminde adlandırılır. Soru sıfatları, isimleri soru yoluyla belirtir. Özbek Türkçesinde *qançä, qandäy, qançälik, qaysi, qay ve neçä* soru sıfatları olarak kullanılır.

qançä*"kaç"*

qançä masalälär (59)

qandäy*"nasıl"*

qandäy ajåyib yigit (22), **qandäy** ådåbli (22), **qandäy** yaxşi (23), **qandäy** şübhä (92), **qandäy** ajåyib qız (96), **qandäy** baxt (96), **qandäy** qånungä kirär (97), **qandäy** gap so'z (97), **qandäy** darak (98), **qandäy** g'ami (109).

qançälik*"ne kadar"*

qançälik såkin (95).

qaysi *"hangi"*

qaysi *bir yılı* (15), **qaysi** institütgä (42), **qaysi** bir sektoridä (98).

qay *"hangi"*

qay payt (106).

2.2.1.2.2.1.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, Özbek Türkçesinde *belgisiz sifät* biçiminde adlandırılır. Belirsizlik sıfatları, belirttikleri isimleri kesin olarak açıklamaz, nesnelerin ve kavramların özelliklerini belirsiz bir biçimde bildirir.

Özbek Türkçesinde, *älläqanday, älläqaysi bir, änçä, åz, bärçä, båşqa, bä'zi, bir åz, bir neçä, bir neçtä, bütün, fälån, hämmä, här, här qaläy, här qançä, här qandäy, här qaysi, heç bir, heç qandäy, ko'p, ko'pçilik, o'zgä, täläy* belirsizlik sıfatları olarak kullanılır.

båşqa *"başka"*

båşqa bålalär (14), **båşqa** işni (16), **båşqa** gap (20), **båşqa** künläri (25), **båşqa** yåq (26), **båşqa** ilåjim (27), **båşqa** o'qıtuvçilär (39), **båşqa** yulduzlär (40), **båşqa** institütgä (58), **båşqa** ådam (72).

bir åz *"biraz"*

bir åz kåptåk (65),**bir åz** taskin (92), **bir åz** kengråq (93).

bir neçä *"birkaç"*

bir neçä märtä (9), **bir neçä** kün (62), **bir neçä** bår (98), **bir neçä** xåna (99).

bir neçtä *"birkaç"*

bir neçtä sur (34).

bütün*"bütün"*

bütün xalqini (1), **bütün** umri (2), **bütün** uy (8), **bütün** vüjüdi (20), **bütün** sınf (23), **bütün** qıyåfasi (51), **bütün** bädäni (79), **bütün** rayånlärning (81), **bütün** taşvişläri (94), **bütün** hayåli (105).

hämmä*"bütün"*

hämmä jim (1), **hämmä** devåri (4), **hämmä** narsä (4), **hämmä** traktorçilär (8), **hämmä** xo'jalik (15), **hämmä** uy (35), **hämmä** bålalär (40), **hämmä** professor lär (47), **hämmä** qånunlärning asåsi (97).

här *"her"*

här yåş (3), **här** bandaning båşi (3), **här** küni (12), **här** ko'ngıl işi (18), **här** kim (24), **här** bir jåy (30), **här** bir åilä (34), **här** yılı (36), **här** näfäs (66), **här** xil (97).

här qandäy *"her türlü"*

här qandäy yigit (22).

heç qandäy*"hüçbir"*

heç qandäy gap (84), **heç qandäy** şübhä (92), **heç qandäy** darak (98), **heç qandäy** g'ami (109).

ko'p *"çok"*

ko'p yıllar (1), **ko'p** vaqtni (2), **ko'p** azåb (30), **ko'p** qızlär (40), **ko'p** gaplär (49), **ko'p** märtä (60), **ko'p** yigitlärgä (73), **ko'p** qavatli uydä (81), **ko'p** binålärning låyihaläri (101).

ko'pçilik *"çoğu"*

ko'pçilik o'qıtuvçilär (37).

2.2.1.2.2.1.3. Zamirler

Zamirler, Özbek Türkçesinde *ålmåş* biçiminde adlandırılır. Zamirler isimlerin, şahısların veya kişilerin yerini tutan, onları temsil eden veya işaret eden isim soylu sözcüklerdir. Zamirler, nesnelerin doğrudan doğruya gerçek isimleri olarak kullanılmaz. Şahsın veya nesnenin geçici isimleri olurlar. Bu sebeple temsil ettikleri şahıs veya nesne ile anlam kazanırlar. "Zamirler temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelerin gerçek karşılıkları olmadıkları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. Yani zamirlerin tek başlarına kelime olarak manaları yoktur." (Ergin, 2013, s. 263).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de zamirler şahıs, işaret, soru, belirsizlik ve dönüşlülük olmak üzere beşe ayrılır:

2.2.1.2.2.1.3.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, Özbek Türkçesinde *kişilik ålmåşi* biçiminde adlandırılır. Bunlar, şahısların yerini tutar ve onları temsil eder. Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi şahıs zamirleri üç teklik şahıs, üç çokluk şahıs olmak üzere sınıflandırılır. Özbek Türkçesinde kullanılan şahıs zamirleri, Türkiye Türkçesinde kulanılan şahıs zamirlerine göre ufak ses farklılıkları gösterir.

Şahıs zamirlerinin teklik şahıslarda hâl ekleri ile kullanımı şu şekildedir:

	Teklik 1. Şahıs	**Teklik 2. Şahıs**	**Teklik 3. Şahıs**
Yalın hâl	Men	sen	u
İlgi hâli	Mening	sening	uning
Yükleme hâli	Meni	seni	uni
Yönelme hâli	Mengä	sengä	ungä
Bulunma hâli	Mendä	sendä	undä
Çıkmahâli	Mendän	sendän	undän
Eşitlik hâli	Mençä	sençä	unçä
Vasıta hâli	men bilän	sen bilän	u bilän
Sebep hâli	men üçün	sen üçün	u üçün

Yalın Hâl

1. Teklik Şahıs: men yemäymän (7), **men** häm şundäy debdim (10), **men** häm yaxşi ko'rämän (11), **men** keldim (11), **men** amakidän qo'rqamän (14), **men** häm yåşligimdä şo'x edim (15), **men** me'mår bo'lämän (15), **men** ketålmäymän (23), **men** tüzälib ketämän (31), **men** yo'q dedim (32).

2. Teklik Şahıs: sen kalädigän kün häm bår ekan-kü! (2), **sen** birpas ço'zilgin (4), **sen** uni ko'rgänmiding (8), **sen** ålim bo'läsän (15), **sen** o'qı dedi (32), **sen** uni xo'rläding (70), **sen** uzåq yaşaysan (70), **sen** yetişäsän (78), **sen** yåmånsän (88), **sen** tinç bo'l (99).

3. Teklik Şahıs: u uzåq yaşadı (2), **u** gapni tutämädi (7), **u** keç qålgän edi (10), nihåyat **u** keldi (13), **u** to'g'ri äytdi (18), **u** sekin o'rnidän turdi (19), **u** şuni istärdi (20), **u** nihåyätdä şåd edi (21), bälki **u** haqdir (28), **u** titräy båşlädi (29).

İlgi Hâli

1. Teklik Şahıs: mening uyimgä kir (4), **mening** po'lat sandığ'ım (5), **mening** to'quv asbåblärim (35), **mening** bir yaşar o'g'lim bår (37), bütünläy **mening** båşimdä

(60), bu **mening** birinçi müstaqıl işim (63), Samad **mening** yårdamçim (67), **mening** qo'g'ırçåg'ım (71), **mening** käyfim buzilib ketdi (78), bu maket **mening** diplom işim bo'lädi (81).

2. Teklik Şahıs: bu häm **sening** åmading (7), **sening** hämmi (18), **sening** båşqalärdän qayering käm (32), **sening** bu ruçkangdä maza yo'q (37), **sening** o'rningdä bo'lsäm (46), bu **sening** işingmi (68), **sening** båg'läringmi (77), **sening** uyläring (83), bu **sening** uying (83), **sening** kättä ådam bo'lişingni (88).

3. Teklik Şahıs: uning mämläkäti (1), **uning** gapläri (3), **uning** yüzi (10), **uning** qo'li (18), **uning** ko'zlari (20), **uning** hayåli (26), **uning** ko'zläri (29), **uning** tişläri (48), **uning** kättä bir sırı (62), **uning** qahri qattıq (92).

Yükleme Hâli

1. Teklik Şahıs: hünäring siridän **meni** xabardår qıl (35), **meni** häm sizni yaxşi ko'rämän (40), **meni** kimgä taşläb ketding (57), **meni** taşläb ketmäng (57), **meni** jüda yaxşi ko'rärdilär (58), **meni** yaxşi ko'rişingiz råstmi (64), **meni** bu jiyaning qıynäb yubårdi (65), **meni** keçir (84), **meni** täbrikläşinglär mümkin (90), håzir **meni** båsib ketädi (109).

2. Teklik Şahıs: men o'lay **seni** tanımäy (2), båri **seni** çaqırgänim yo'q (6), **seni** yaxşi ko'rämän (33), heç kim **seni** unutmäydi (38), **seni** o'zläri bår deb turişibdi (46), **seni** yaxşi ko'rädi (70), **seni** yaxşi bilämän (78), u **seni** so'rädi (88).

3. Teklik Şahıs: sen **uni** ko'rgänmiding (8), **uni** şundäy qılib qo'ydimi (12), bålalär **uni** xuşläşmäsdi (12), ko'çä eşiqdän **uni** kuzatişdi (13), **uni** häm qo'rquv båsgän edi (14), **uni** baxtiyår qılän edi (21), **uni** itärib sınfgä kiritär ekän (38), **uni** keçiring (48), **uni** yaxşi ko'rämän (70), båşqatdän **uni** o'qib çıqdi (72).

Yönelme Hâli

1. Teklik Şahıs: it tümsüg'ini **mengä** o'gırdi (6), **mengä** ko'p yaxşilik qıldi (15), **mengä** o'xşäb yåmån ko'räsän (18), **mengä** o'xşasingni istämäymän (32), **mengä** siz yo'qdän båşqa närsäni demäysiz (64), **mengä** qålsä umrbåd student bo'lärdim (76), **mengä** häm äyt (86), ävväl **mengä** bir närsäni äytınglär (91), **mengä** o'xşaydi (97).

2. Teklik Şahıs: anavilär **sengä** (5), qåş-ko'zläri xuddi **sengä** oxşäydi (25), nä åtaning gapı kår qılädi **sengä**, nä ånaning (26), ışqılib o'g'lim **sengä** o'xşasiz (33), **sengä** o'xşagän mo'min qåbıl çıqmädi (65), **sengä** telegrammä keldi (73), **sengä** yåmanmi men (79), **sengä** Abdulla yåqädi (84), **sengä** işångän edim (100), **sengä** hayåtimni bag'ışlämåqçi edim (100).

3. Teklik Şahıs: åbid aka **ungä** javåb bermädi (9), kaftıdä yånbåşläb yåtgän bedänäni **ungä** uzätdi (10), ko'lidägi savatni **ungä** uzatdi (11), **ungä** qahramån unväni berildi (12), lekin heç kim **ungä** qulåq sålmäs edi (17), **ungä** uyining adresini berdi (27), mehmånning täklifi **ungä** ma'qul tüşdi (43), Sayyåraning o'zi **ungä** müråjaat qıldi (53), mehr bilän **ungä** tikildi (64), lekin **ungä** javåb berålmädi (73).

Bulunma Hâli

1. Teklik Şahıs: mendä bittä plastinkä bår (52), **mendä** savål bår (81), **mendä** o'zgäriş yüz berdi (92).

2. Teklik Şahıs: sendä tursin (15), **sendä** ulg'äydim (77), **sendä** eynşteyn bo'lämän (78), **sendä** lang åçildi ilm eşiği (78), gapıräver, qızim qulåg'imiz **sendä** (81).

3. Teklik Şahıs: undä häm go'şt yo'q (13), **undä** råsa uyätgä qålädi-kü (25), **undä** sendän nimä fåydä (76), hämmäning ko'zi **unda** (89), **undä** heç qandäy şübhä qålmäydi. (92).

Çıkma Hâli

1. Teklik Şahıs: ro'parangızdä båş egib turgänlär **mendän** yåş (1), **mendän** uyälädi (48), **mendän** hafa bo'lmädingiz-kü (60), **mendän** salåm äytib qo'y (72), **mendän** häfä bo'ldingmi (84), **mendän** hafa bo'lmäsä bo'lädi (98).

2. Teklik Şahıs: åyıngning **sendän** ümidi kättä (8), åş **sendän** äylänsin (9), **sendän** nimä fåydä (76), **sendän** külmäymän (78), dadang **sendän** jüda hursand (95).

3. Teklik Şahıs: undän o'n arıqçä narıdä åq ko'yläkli (10), **undän** bo'lsä (31), mening **undän** nimäm käm (46), men **undän** qo'rqämän (75), şu paytgaçä **undän** şåd, **undän** baxtli ådam yo'q edi (87), **undän** råsa külişläri mümkin (89), **undän** våz keçgän bo'lsä (94), men **undän** häm qalinråq, bo'lişni istärdim (96), såat neçä bo'ldi, deb so'rägän edim **undän** (106).

Vasıta Hâli

1. Teklik Şahıs: men bilän häm uçraşsin (43), **men bilän** birgä bårsängiz (52), bütünläy **men bilän** (70), **men bilän** bo'lsängiz (87).

2. Teklik Şahıs: sen bilän birgä bårämän (38), **sen bilän** bo'lädi (70), u **sen bilän** bo'lsä (70), **sen bilän** tårtişib bo'lädimi (75), **sen bilän** Abu båşqa gap (76), **sen bilän** yålg'ız qålib bo'lmäydi (88).

3. Teklik Şahıs: u bilän häm åvgä çıqqän edik (9), **u bilän** tüşärdim (19), **u bilän** raqs tütişni (19), **u bilän** şähär ko'çäläridä yürsäng (20), **u bilän** baråbar åyåq taşläsä (20), **u bilän** uçräşärdi (23), **u bilän** ko'rişdi (37), **u bilän** ko'rişär ekän (45), **u bilän** alåqasini üzmäsdi (52), **u bilän** baråbar yaşäysän (70).

Sebep Hâli

1. Teklik Şahıs: men üçün ulär aya edilär (93).

2. Teklik Şahıs: fäqät **sen üçün** emäs (50).

Şahıs zamirlerinin çokluk şahıslarla çekiminin hâl ekleri ile kullanımı şu şekildedir:

	Çokluk 1. Şahıs	**Çokluk 2. Şahıs**	**Çokluk 3. Şahıs**
Yalın hâl	biz	siz	ulär
İlgi hâli	bizning	sizning	ulärning
Yükleme hâli	bizni	sizni	ulärni
Yönelme hâli	bizgä	sizgä	ulärgä
Bulunma hâli	bizdä	sizdä	ulärdä
Ayrılma hâli	bizdän	sizdän	ulärdän
Eşitlik hâli	bizçä	sizçä	ulärçä
Vasıta hâli	biz bilän	siz bilän	ulär bilän
Sebep hâli	biz üçün	siz üçün	ulär üçün

Yalın Hâl

1. Çokluk Şahıs: biz jiyån bilän bedana åtib kelämiz (5), uydä **biz** nimä esäk (9), **biz** häm xåm go'şt berämiz (13), **biz** ko'pdän beri kutgän edik (20), **biz** qışlåqningş keläjägini ko'p o'yläymiz (23), **biz** dadang bilän o'qımädik (31), **biz** heç närsä bilmäymiz. (53), **biz** birgä o'tirgän vä keläjäk haqıdä årzu qılgän edik (56), **biz** ko'rdik (68), **biz** hali işlägänimiz yo'q (76).

2. Çokluk Şahıs: siz tåpdingiz (11), **siz** xursandmisiz (21), **siz** o'qışıngiz keräk (23), **siz** häm tüzälib ketäsiz (31), **siz** hali ko'p yaşaysiz (32), **siz** asalärigä o'xşäysiz (35), **siz** qayergä kirmåqçisiz (45), **siz** haqingizdä gapläşgän edim (49), **siz** yaxşisiz (52), **siz** o'yläsängiz bo'lmäsmidi (61).

3. Çokluk Şahıs: ulär ançaginä gapläşib o'tirişdi (3), **ulär** eski jåygä çårdånä kürişdi (9), **ulär** yo'lgä tuşişdi (11), **ulär** bo'lsä jim (20), **ulär** ko'prikkä yetib kelişdi (24), **ulär** şu qarårgä kelib xayrläşişdi (33), **ulär** ko'çäni kesib o'tişdi (44), **ulär** yo'lgä tüşişdi (74), **ulär** yåtåqxånagä kelişdi (78), **ulär** şungä ko'nädimi (96).

İlgi Hâli

1. Çokluk Şahıs: bizning fåydämiz tegişi mümkin (18), **bizning** sayyåra häm matematikagä durust (42), **bizning** qızni çoyidän içäylik (48), **bizning** baxtımizgä xüda

åmadingni bersin (61), **bizning** to'g'ån-kü (63), **bizning** muqaddas sırımiz bo'lädi (70), bizning fäqät yürägimizdä saqlänädi (70), **bizning** işimiz şundaki (76), **bizning** såg'lig'imizgä içişingiz mümkin (77), **bizning** uydä darvåza yo'q (83).

2. Çokluk Şahıs: ışqılib **sizning** ko'magungizdä ådam bo'lib kelsä (55), **sizning** båşingizgä tüşgän külfät (59), **sizning** målingiz ådamlärdä (62), **sizning** uyingiz (67), **sizning** mübårak qo'lingiz (77), **sizning** o'zingizni åläylik (82), **sizning** låyihangiz bilän tanişib çıqdi (86), **sizning** häm hissängiz bår (101).

3. Çokluk Şahıs: ulärning bittasi häm turmädi (4), **ulärning** mehribånçiligigä parvå qılmädi (13), **ulärning** ketidän yürdi (14), qıçqırdi Abdulla **ulärning** årqasidän (26), **ulärning** baxtigä Gülçehra bår ekän (30), nimä yo'q **ulärning** uyidä (61), **ulärning** alåqaläri bilän qızıqib qåldi (72), lekin **ulärning** şundäy deyişgänä içidä quvåndi (74), **ulärning** o'rta'si fåntanli båg' bo'lädi (81), **ulärning** kimi bo'läsiz (99).

Yükleme Hâli

1. Çokluk Şahıs: bizni urişädi deb qo'qqän bålalär (15), heç kim **bizni** urışmäydi (19), **bizni** taşläb ketmäng (57), **bizni** jüda esdän çiqarib qo'yding (61), **bizni** şarmandä qılmåqçimisän (68).

2. Çokluk Şahıs: sizni qaçån täbrikläymän (11), **sizni** åvårä qıldim (22), yaxşi ko'rämän **sizni** (29), **sizni** kimgä taşläb ketämän (32), **sizni** ko'rmåqçi ekänlär (37), **sizni** batåb deyişdi (42), **sizni** taşläb-a (56), **sizni** ko'rib, heç närsä deyålmädim (59), **sizni** tinçitmåqçi edim (59), keyin **sizni** åzginä urişdi (62).

3. Çokluk Şahıs: ulärni tanidi (16), **ulärni** nimädi qapırış (29), **ulärni** taşläb ketib åo'lärmidi (33), **ulärni** ålib kelişärdi (40), **ulärni** ko'rişi (73), sayyåra **ulärni** sudräb ketdi (75), **ulärni** taşläb ketädimi (96), **ulärni** o'şa ayål yåtgän jåygä båşläb bårär ekän (105), **ulärni** ko'rişi bilän (106), bir depsinib **ulärni** haydadi-dä (108).

Yönelme Hâli

1. Çokluk Şahıs: bizgä o'xşagän åddiy ådam emäs (17), **bizgä** yåmån närsäni ravå ko'rmäydi (50), **bizgä** ahamiyäti bår (56), xüdå ko'p ko'rdi uni **bizgä** (106).

2. Çokluk Şahıs: sizgä åg'ırligi tüşärmidi (10), **sizgä** qançä daråad keltirämän (36), **sizgä** şu täklifni qılyäpmän (49), **sizgä** ko'p närsäni äytmåqçi edim (59), **sizgä** yetkåzmåqçimän (59), **sizgä** ahamniyäti yo'q (60), **sizgä** ko'rsätgäni uyälämän (63), bir åydän beri **sizgä** häm yåzgänim yo'q edi (92), **sizgä** heç närsä yo'q (94), **sizgä** kim keräk edi (98).

3. Çokluk Şahıs: ulärgä birpas qarab turdi-dä (10), **ulärgä** yalıngänåmüz tikilärdi (10), heç kim **ulärgä** parvå qılmäsdi (20), yügürib **ulärgä** yetib åldi (26),

ulärgä qulåq sålädimi (28), **ulärgä** yåqışgä häräkät qılärdi (36), **ulärgä** qo'şildi (55), telegrammäni ålib **ulärgä** uzätdi (74), **ulärgä** hali nimä bo'libdi (98), älbättä **ulärgä** ko'rsätädi (102).

Bulunma Hâli

1. Çokluk Şahıs: bizdä bo'lgändä åyim allaqançån åvqat qılärdilär (13), **bizdä** zåg'åra nån bår (13), **bizdä** o'zi ko'pınçä şundäy dedi (48), **bizdä** esä bunaqä åvåz yo'q (53), **bizdä** båşqa åpera yo'q (53), **bizdä** qeç nimä yo'q (61).

2. Çokluk Şahıs: hayålim nuqul **sizdä** (59).

Ayrılma Hâli

1. Çokluk Şahıs: bizdän båşqa heç kim ko'rmäsin (68).

2. Çokluk Şahıs: sizdän külmäymän (20), jüda minnätdårmän **sizdän** (55), yârim åydän beri **sizdän** uzåqdä o'qıyäpmän (60), **sizdän** heç hafa bo'lmäymän (60), şuning üçün **sizdän** so'rädim-dä (69), **sizdän** båşqa mening endi kimim bår (92), **sizdän** buni kütmägän edim (92).

3. Çokluk Şahıs: burgut **ulärdän** bir qadam årqadä qålmäsdi (14), **ulärdän** sadå çıqmägäç (15), **ulärdän** båşqa heç kim yo'q (15), qız **ulärdän** bittäsini surib (47), **ulärdän** yuqåriligipi ko'rsätib turärdi (52).

Vasıta Hâli

1. Çokluk Şahıs: biz bilän içmäysänmi (18), **biz bilän** yür (42)

2. Çokluk Şahıs: siz bilän tüşişgä uyälämän (20), **siz bilän** tanişgänimdän jüda xursandmän (53), **siz bilän** bir qançä masalälär üstidä (59), daim **siz bilän** birgä bo'lämän (59), **siz bilän** maslahatläşmåqçi bo'lib (59), **siz bilän** gapläşgim kelädi (60), **siz bilän** heç kim bilän qılmägän işlärni qılyäpmän (64).

Sebep Hâli

1. Çokluk Şahıs: biz üçün kättä baxt bo'lärdi (88).

2.2.1.2.2.1.3.2. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri, Özbek Türkçesinde *körsätiş ålmäşi* biçiminde adlandırılır. İşaret zamirleri, nesneleri işaret etmek, onları göstermek yoluyla karşılayan zamirlerdir. Bu zamirler nesnelerin özelliğini belirtmez yalnızca nesneleri bir yer içinde göstererek nesnelerin yerlerini işaret eder.

Özbek Türkçesinde işaret zamirleri teklik biçimde *bu, şu, u, oşä*; çokluk biçimde ise *bular, şulär, ulär, oşälär* biçimindedir.

İşaret zamirlerinin teklik ve çokluk çekimlerinin hâl ekleriyle kullanımı şu şekildedir:

	Teklik	**Teklik**	**Teklik**	**Teklik**
Yalın	bu	şu	u	o'şä
İlgi	buning	şuning	uning	o'şäning
Yönelme	bungä	şungä	ungä	o'şängä
Bulunma	bundä	şundä	undä	o'şändä
Ayrılma	bundän	şundän	undän	o'şändän
Eşitlik	bunçä	şunçä	unçä	o'şänçä
Sınırlama	bungäçä	şungäçä	ungäçä	ungäçä
Vasıta	bu bilän	şu bilän	u bilän	o'şä bilän
Sebep	buning üçün	şuning üçün	uning üçün	o'şä üçün

Teklik

Yalın Hâl:

birinçi isbåti **bu** (1), **bu** häm sening åmading (7), **bu** häm şuni eydi (9), keyin **o'şä** yåqqä yürüdi (10), sizinki **bu** (11), nimä **bu** (17), **bu** häm ma'qul tüşmädi (25), **bu** nasib bo'lävermäydi (39), birinçi fikr **şu** bo'ldi (45), **bu** älbättä tabiiy (59), **o'şä** men tegädigän (79).

İlgi Hâli:

buning üstigä (3), **buning** ahammiyäti (23), **uning** hudi häm şunaqä edimi (23), **buning** qånuni bårmikin (97), **şuning** o'zi (35), **şuning** hayålidä (63), **şuning** o'zi kättä dävlät (62), **uning** ro'parasigä (75), **uning** atråfidä (82), **uning** årqasidän (110).

Yönelme Hâli:

şungä içämiz (18), **bungä** parvå qılmäs (19), **bungä** nimä yetsin (44), **bungä** råzi edi (50), **şungä** yaqın (56), **şungä** qarår qıldi (80), **bungä** qarärmidi (84), **ungä** g'ayırligi kelib ketdi (88), **şungä** bårib kelämän (100), **ungä** qarab turgändek (105).

Bulunma Hâli:

şundä ko'rdi (9), **o'şändä** yazgı kanıkulgä kelgän edi (12), **şundä** bålalär uning qanåtläri qırqılgänini ko'rişdi (14), åltinçi sınftä o'qırmidik **o'şändä** (22), gap **bundä** emäs (23), **o'şändä** bekår qıldim (39), **o'şändä** äytmåqçi bo'lgän (59), håzir **bundä** xat yåzib bo'lmäydi (87), **şundä** bütün taşvişläri unut bo'lädi (94), **bundä** sizning häm hissängiz bår (101).

Ayrılma Hâli:

şundän bo'lsä keräk (3), **şundän** keyin (26), **şundän** qılib bo'lädimi (29), **bundän** u qo'rgärdi (30), **undän** bo'lsä (31), **bundän** u xursand edi (64), **bundän** häm katta baxt bårmi (84), **undän** råsa külişläri mümkin (89), **bundän** bo'lişi mümkin emäs (94), **bundän** årtıq nimä qılış mümkin (98).

Eşitlik Hâli:

yänä **şunçä** åtsäk bo'lädi (8), bu g'aşlik åldingi künläri **unçä** sezilmäsä häm (30), uzåqqä ketib qålişini **unçä** istämäsä häm (34), **bunçä** pulni qayerdän ålasän (36), **şunçä** vaqtdän beri (62), tålzår **unçä** kättä emäs edi (66), sen häm **şunçä** yaşäysän (70), **şunçä** va'dadän so'ng (87), **şunçä** ümid bilän (96).

Sınırlama Hâli:

lekin **ungäçä** yänä bir märtä bo'lsädä ko'riş keräk (25), **ungäçä** ayamlar tuzälib qålsälär (56).

Vasıta Hâli:

şu bilän bo'ldi (9), **şu bilän** bir vaqtdä ko'p närsägä o'rgatdi (36), **şu bilän** birgä epçil häräkätläri (52), **şu bilän** xatimni tugatämän (60), **şu bilän** xatım tamam (86).

Sebep Hâli:

şuning üçün javr bo'ldi (13), **şuning üçün** yelkälärini qısdi (14), **uning üçün** håzir (21), **şuning üçün** qıynalärdi (30), **şuning üçün** bo'lsä keräk (32), **uning üçün** hämmä närsägä tayyar (39), **şuning üçün** u gapni bo'ldi (42), **uning üçün** ikkinçi darajali masala edi (50), **uning üçün** kättä bir to'y edi (61), **şuning üçün** sizdän so'rädim-dä (69).

Çokluk

Yalın Hâl:

şulär sizni batåb deyişdi (42).

İlgi Hâli:

şulärning qånidän keçsängiz (1), **şulärning** hämmäsini xåtinigä tüşüntirdi (43), **şulärning** hämmäsini o'qısäpmän (54), **şulärning** maketini işlämåqçimän (68), **bulärning** hämmäsi şunçäki hazil edi (72), **şulärning** hämmäsi Gülçehradä bår (102).

Yönelme Hâli:

birpas **şulärgä** termilib årqasigä qaytdi (58).

Ayrılma Hâli:

bulärdän çetdä (91).

Vasıta Hâli:

to’rt yıl **şulär bilän** birgä yaşagänidän mämnun edi (77).

2.2.1.2.2.1.3.3. Soru Zamirleri

Özbek Türkçesinde *soråq ålmåşi* biçiminde adlandırılan soru zamirleri, yerine kullanıldığı varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir.

“kim, ne, nimä, qançäsi, qaysi biri, neçtäsi” kelimeleri Özbek Türkçesinde soru zamirleri olarak kullanılır.

kim: Bu soru zamiri, insanları soru yoluyla belirtmek için kullanılır.

kimgä o’xşasä häm båş åman bo’lsın (4), **kim** yer ekän (7), bu båla **kim** (15), İn’åmning åtasi **kim** (38), båşqa **kim** bår (53), xat **kimdän** kelişi keräk edikimsän (56), **kimning** işi bu (67), xo’ş qanı **kimdä** savål bår (82), qanı, **kimdä** yänä (83), **kimsän** (104).

nimä:*“ne”* anlamına gelen bir soru zamiridir. İyelik ve hâl ekleriyle de kullanımları vardır.

bu jimlikning båisi **nimä** (1), **nimä** deysän (5), Abdulla tåg’asi **nimäni** båşlänädi (6), **nimädä** bo’lmäsä (23), **nimälärn**i o’yläb qålding (25), mening undän **nimäm** käm (46), **nimäng** go’zal sening (77), **nimädän** båşläş keräk (80).

qaysi biri: *”Hangi biri”* anlamına gelen bir soru zamiridir.

Abdulla **qaysi birigä** qulåq sålışını bilmäy qåddi (6), **qaysi biri** yaxşi ekän-ä? (16), qaysi biri uniki (40), **qaysi birini** tanläsäm ekän (55), **qaysi biri** yaxşi bo’lsä (90).

2.2.1.2.2.1.3.4. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamiri, Özbek Türkçesinde *belgisiz ålmåş* biçiminde adlandırılır. Belirsizlik zamirleri şahısları veya nesneleri belirsiz bir şekilde ifade eder.

Özbek Türkçesinde, “*älläkim, älläkimä, älläkimärsä, birår, bä’zisi, bäri, bärçä, båşqasi, båşqaläri, heç biri, heç kim, heç kimsä, heçqaysi, heç närsä, här biri, här kim, här nimä, hämmä, kimdir, kimi, kişi, ko’pçilik”* gibi kelimeler belirsizlik zamirleri olarak kullanılır.

älläkimärsä *“bir şey”*

baqami **älläkimärsä** bir-ikki märtä << g’uvak-g’uvak >> degän tåvuş çıqärdi (6).

birår *“biri, birisi”*

xüdå **birårni** birårgä zår qılmäsin (3), **birårlärning** bilişigä håjat yo’q (42), **birårning** yo’täligä häm şamålläb qålädi (45), **birår** kelyäpti (64), **birår** kelib qålsä

(69), **birâv** erta muhabbat qo'ydi (73), **birâv** bir närsä dedimi (93), xâzir **birâvning** uyidä yâtgändir (94), **birâvniki** xuddi entikkän yüräk urişidek dükilläydi, **birâvniki** esä qızılmägän çırmändädek takılläydi (97), **birâv** hafa qıldimi (100).

heç biri *"hiçbiri"*

lekin **heç biri** yüräginі kızıllätmäydi (73).

heç kim *"hiç kimse"*

yänä **heç kimdän** sadâ çıqmädi (1), ammâ şahzâdä **heç kimgä** parvâ qılmäs (2), mämläkätdä fır'avnning o'zidän bâşqä **heç kim** qâlmädi (2), hâvlidä **heç kim** ko'rinmädi (26), ko'çädä **heç kim** ko'rinmäsdi (28), u **heç kimgä** o'xşamäydi (52), **heç kimgä** äytäymiz (70), uning **heç kimi** yo'q edi (73), nahâtki **heç kimni** yaxşi ko'rmäsä (79), **heç kim** javâb bermädi (107).

heç närsä *"hiçbir şey"*

heç närsä yo'q-kü? (6), **heç närsä** qaytarä âlmäsdi (21), **heç närsäni** o'ylämäslikkä qarâr qıldi (44), **heç närsägä** tüşünmägän (49), bâşqa **heç närsäni** bilmäymän (53), **heç närsäni** o'ylämäsdi (87), u **heç närsä** demädi (92), o'zigä **heç närsä** âlâlmädi (102), bâşqä **heç närsä** gapırâlmäsdi (105), **heç närsäni** ko'rmäsdi (108).

här biri *"her biri"*

yulduzlärning **här birigä** alâhidä diqqat bilän qaray bâşlädi (41), ulärning **här birigä** (75).

här kim *"her kim, her biri"*

här kim o'z ixtiyâri bilän iş qılişni mümkin (24), **här kimgä** häm bu nasib bo'lävermäydi (39), undäy jâydä o'qış **här kimgä** häm nasib bo'lävermäydi (43), o'lim **här kimning** bâşigä bâr (95).

kimdir *"biri, birisi"*

kimdir âzginä qimirläsä (1), **kimdir** radiola qo'yib yubârdi (19), qızlärdän **kimdir** pıq etib külib yubârdi (37), **kimdir** yo'tälib häm ko'ydi (80), qırqırdim ârqadä **kimdir** (81), uni quvvatlädi yänä **kimdir** (81), **kimdir** tirsägidän uşlädi (100), şu payt **kimdir** (103), Qo'qândä **kimdir** äytdi (105), so'rädi **kimdir** mehribânlik bilän (109).

kişi *"kişi, kimse"*

u **kişi** mäktäbni âltin medal' bilän tamâmlädilär (17), eski tâifadägi **kişilärdän** (25), içkäridän ayal **kişining** bo'gıq âvâzi eşitilärdi (26), mahalläning âbro'li **kişilärdän** edi (34), u **kişini** men ko'pdän beri bilämän (48), o'lim här bir **kişining** bâşidä bâr (59),

erkäk **kişi** bilän qanday qız yürädi (64), üç yıl to'rt **kişilik** xånadä turdi (71), sevimli **kişisi** bo'lişi keräk (73), uydämi u kişi (99).

hämmä *"hepsi"*

hämmäning båşi quy'ı sålingän (1), **hämmä** traktorçilärning båşlıg'ımän håzir (8), **hämmäsi** häm yaxşi bo'lsä keräk (16), **hämmäsi** häm yaxşi (16), **hämmäning** ko'zi uzun stolning burçag'ıdä (17), **hämmämiz** o'qıymiz (18), şulärning **hämmäsini** o'qısäpmän (54), **hämmäläri** ketişgän (99), işingiz **hämmämizgä** ma'qul bo'ldi (101), **hämmägä** qo'l berib minnatdårçilik bildirdi (102).

2.2.1.2.2.1.3.5. Dönüşlülük Zamirleri

Dönüşlülük zamirleri, Özbek Türkçesinde *o'zlik ålmåşi* biçiminde adlandırılır.

Türkiye Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak *"kendi"* kullanılır. Özbek Türkçesinde ise *"o'z"* kelimesi dönüşlülük zamiridir.

Dönüşlülük zamirinin şahıslara göre iyelik ve hâl ekli şekilleri:

	1. Teklik	**2. Teklik**	**3.Teklik**
İyelik	o'zim	o'zing	o'zi
İlgi hâli	o'zimning	o'zingning	o'zining
Yükleme	o'zimni	o'zingni	o'zini
Yönelme	o'zimga	o'zinggä	o'zigä
Bulunma	o'zimdä	o'zingdä	o'zidä
Ayrılma	o'zimdän	o'zingdän	o'zidän
Eşitlik	o'zimçä	o'zingçä	o'ziçä

	1. Çokluk	**2. Çokluk**	**3. Çokluk**
İyelik	o'zimiz	o'zingiz	o'zläri
İlgi hâli	o'zimizning	o'zingizning	o'zlärining
Yükleme	o'zimizni	o'zingizni	o'zlärini
Yönelme	o'zimizgä	o'zingizgä	o'zlärigä
Bulunma	o'zimizdä	o'zingizdä	o'zläridä
Ayrılma	o'zimizdän	o'zingizdän	o'zläridän
Eşitlik	o'zimizçä	o'zingizçä	o'zläriçä

o’n yaşidä **o’zini** fır’avı e’lån qılädi (1), **o’z** aqlıgä, **o’z** küçigä mahliyå edi (2), fır’avnning **o’zidän** båşqä heç kim qålmädi (2), **o’zing** keldingmi (2), **o’zläring** biläsänlär (4), **o’zinikini** ma’qulläb (14), bu gapni u **o’zigä** äytdimi (22), ihtiyår **o’zingizdä** inmädi (44), u **o’ziçä** tüşüngän edi (44), seni **o’zläri** bår deb turişibdi (46), **o’zingiz** nimä deysiz (64), **o’zingizning** işläringiz qalay (67), Abdulla **o’zidä** yo’q (70), **o’zim** häm şuni istädim (70), u **o’zini** çiråyli hisåblämäsdi (71).

2.2.1.2.2.1.4. Zarflar

Zarflar, Özbek Türkçesinde *räviş* biçiminde adlandırılır. Zarflar, cümlede durum, zaman, yer ve hâl anlatmaya yardımcı olan kelimelerdir. Bu kelimeler aslında isimdir. Fiillerle kullanıldığı zaman zarf olur.

Özbek Türkçesinde zarflar, durum zarfları, zaman zarfları, yer zarfları, soru zarfları ve miktar zarfları olmak üzere beşe ayrılır:

2.2.1.2.2.1.4.1. Durum Zarfları

Durum zarfları, Özbek Türkçesinde *hålät rävişi* biçiminde adlandırılır. Durum, tavır ve hâl ifade eden zarflardır. Bu tür zarflar önüne geldiği kelimenin özelliğini söyler.

Özbek Türkçesinde özellik bildiren her kelime durum zarfı olarak kullanılabilir. Bu sebeple durum zarfları fazla kullanılmıştır.

äççıq-äççıq *“acı acı”*

qanı **äççıq-äççıq** çoy iççi! (33), mäktäbning årqasigä o’tib **äççıq-äççıq** yıg’lädi (37).

åçıq *“açık”*

åçıq äytib, ko’ngilni bo’şatişini esä, negädir istämäsdi (30).

äpil-täpil *“aceleyle, acele acele”*

Abdulla **äpil-täpil** yüvinib, tåg’asi tayyårlär qo’ygän eski bir kombinezonni kiydi (5), u **äpil-täpil** qo’lini artib, o’rnidän turdi. (26), qışlåq yängiliklärini **äpil-täpil** eşitib, äytgän edi (44), **äpil-täpil** ko’rişib, qışlåqqä åşikärdi (61), **äpil-täpil** yeçindi (71), Gülçehra **äpil-täpil** qo’llärini artib, telegrammani o’qib båşlädi (86), **äpil-täpil** kiyib, åynagä qarädi (93), kampir bir piyåla çoyni **äpil-täpil** içdi-dä (100).

bäråbär *“beraber”*

u bilän **bäråbär** åyåq taşläsä (20), u bilän **bäråbär** yaşäysän (70).

båşqaçä *“başka türlü, başkaca”*

minbulåq jüda **båşqaçä** bo'lib ketädi (19), bütünläy **båşqaçä** bo'lib qålgän (30), uniki **båşqaçä** bo'lişi keräk (40), u **båşqaçä** yaşaydı (46), **båşqaçäsi** to'g'ri kelmäydi (46), to'rt yıl uni **båşqaçä** qılib yubårdi (72), jüda **båşqaçä** bo'lib ketäsän (84), jüda **båşqaçä** qaraydigän bo'lib qåldi (87), **båşqaçä** yåzålmäymän (92).

bätäfsil *"ayrıntısıyla"*

o'zini qıynäyåtgän savållärni **bätäfsil** äytib berdi (33).

bättär *"beter"*

o'zingizni **bättär** qıynäb nimä qıläsiz? (58), Abdulla **bättär** uyälib ketdi (60), bu esä uni **bättär** qıynåqqä såldi (108), Abdullaning käyfi **bättär** büzilib ketdi (109), bu tasådifiy uçraşuv uni **bättär** ezib yubårdi (111).

beixtiyår *"kendiliğinden"*

beixtiyår bo'ş qo'li bilän etagini pastıråq tortib qo'ydi (10), **beixtiyår** ungä tikilib qåldi (11), Abdulla häm **beixtiyår** to'xtäb qulåq sålä båşlädi (17), **beixtiyår** båşini uşläb Abdulla (23), **beixtiyår** o'pkäsi to'lib ketdi (57), u **beixtiyår** to'xtän qåldi (66), **beixtiyår** qårnini uşlädi (92), **beixtiyår** qulåq såldi (105), **beixtiyår** qo'yiş üçün engäşdi (105), **beixtiyår** panaråq jåy qıdırä båşlädi (108).

bemälål *"telaşsız, huzurlu olarak"*

bemälål yaşåb ketäsän ungä yaxşilik qılgım keldi (51).

birgä *"beraber, birlikte"*

sen bilän **birgä** bårämän (38), u bilän **birgä** bo'lädi (39), keyin daim **birgä** bo'lişlärini bilärdi (40), u Gülçehra bilän **birgä** bo'lişni istärdi (41), nahåtki **birgä** o'qısäk (49), nahåtki endi ular bilän **birgä** bo'lsäm, **birgä** o'qısäm (50), **birgä** o'qışädi (52), **birgä** o'qışärdi, yänä **birgä** bo'lişärdi (58), qız ko'çägäçä u bilän **birgä** çıqdi (99), Qåsımjån bilän **birgä** o'qırdi (99).

birmä-bir *"birbiri ardından"*

kitåblärni **birmä-bir** ko'zdän keçirä båşlädi (54), yigitlärni **birmä-bir** ko'z åldigä keltirib çıqdi (73).

birin-ketin *"ardı ardına"*

båşqalär häm **birin-ketin** o'rinläridän turişdi (19).

bundäy *"böyle"*

bundäy ådamlär yüz yılda bir tug'ılär emiş (1), åving **bundäy** bo'lişini hayåligä keltirmägän (7), negä **bundäy** bo'ldi (37), negä **bundäy** qılışädi (37), ammå u **bundäy** qılmäs edi (40), afsuski, **bundäy** bo'lmäydi (41), **bundäy** kreslodä birinçi o'tirişi (47), men **bundäy** qılmäymän (61), **bundäy** bo'lişi mümkin emäs (84).

hädeb *“tekrar tekrar”*

hädeb o’qışdän gapıvermänglär (45).

negädir *“nedense”*

negädir heç qayerdä Gülçehra ko’rinmäsdi (17), **negädir** båtinålmäy o’tırärdi (19), **negädir** u vä g’amgni jilmäydi (24), **negädir** bu gal yo’l jüda ålis ko’rindi (26), åtasi uydä yo’q bo’lsä **negädir** sevinärdi (48), **negädir** avji pasayib ketdi (52), avåzi häm **negädir** bo’g’ıq çıqdi (78), şu juvon bilän dardäşişni **negädir** låzim tåpdi (98).

sekin *“yavaş,sakin”*

sekin gap båşlädim (6), u **sekin** kanal bo’yläb uy tåmån bårat ekän (15), **sekin** jåyigä o’tırdi (19), **sekin** qo’lini tårtib bo’şätdi (25), Abdulla **sekin** uning tirsägidän üşlädi (28), **sekin** tårtinib o’piş endi uni qånıqtırmäsdi (41), **sekin** qurişgä tuşämiz (63), **sekin** läbidän o’pdi (71), **sekin** ko’z qırini taşlädi (79), uyälib keyin **sekin** o’rnidän turdi (109).

sekinginä *“yavaşçacık”*

ha, dedi **sekinginä** Gülçehra (15), siz häm, -dedi **sekinginä** Gülçehra (29), urişişmäs **sekinginä** (37), u bo’lsä **sekinginä** jilmäyib (74), ha, dedi **sekinginä** båş ırg’ätib Samad (83).

sirä *“asla”*

Abdullaning hayålidän **sirä** ko’tärilmäsdi (15), Gülçehra ånasidän bundäy gaplärni **sirä** kutmägän edi (32), Abdulla şundäy bo’lişini **sirä** kutmägän edi (33), u **sırä** şundäy demägän edi (48), u ådab dåirasidän çıqädigän harakatgä **sırä** yo’l qo’ymäsdi (72), låy qal’a uning xåtiridän **sırä** çıqmäydi (83), u **sırä** bu haqdä o’ylämägän (93), **sırä** ketålmäy qålämän (107).

tag’ın *“yine, tekrar”*

tag’ın şundåg’ (6), qo’lingizgä kirmäsdi **tag’ın** (22), **tag’ın** kim bilädi (23), **tag’ın** här küni (28), minqbulåqdä **tag’ın** nimä bår (28), **tag’ın** o’zi matematikagä qızıqår ekän (43), **tag’ın** qanday klass (76), uni sevädigän ådam bår **tag’ın** qandäy ådam (87), yo’q bo’lib ketmä **tag’in** (90), **tag’ın** mensiz (91).

undäy *“öyle”*

undäy bo’lsä (19), **undäy** jåydä o’qış här kimgä häm nasib bo’lävermäydi (43), mänä, **undäy** emäs (59), Håjar Buvi åvqatgä **undäy** båşlädi (65), **undäy** bo’lädi (82), **undäy** bo’lsä, yaxşi (101).

üzil-kesil *“tamamen, kesinlikle”*

üzil-kesil äytmägän bo’lsä häm, qışlåqdä qålişini u anıq birlärdi (30).

yänä *"yine, gene, daha"*

hali **yänä** o'zing ko'räsän (6), **yänä** o'q üzildi (8), **yänä** båşini ko'tärmäy (10), **yänä** şu yergä kelişdi (13), **yänä** ikkälåvidän sadå çıqmädi (15), **yänä** çehräsini åçib yübårdi (20), Gülçehra **yänä** külib yubårdi (23), **yänä** qıynälädi (38), **yänä** külişdi (45).

yänädä *"daha da"*

uning åbro'si **yänädä** åşib ketdi (34), ulärning hayati **yänädä** läzzätli bo'lib ketdi (35), **yänädä** balandgä ko'täribyubårdi (53).

yaxşi *"güzel"*

bu uyni u jüda **yaxşi** bilär vä **yaxşi** ko'rärdi (4), **yaxşi** işlädi (12), val'sgä **yaxşi** tüşärdi (19), **yaxşi** bilmäymän (20), u ånasini **yaxşi** bilärdi (32).

2.2.1.2.2.1.4.2. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, Özbek Türkçesinde *päyt rävişi* biçiminde adlandırılır. Zarfları zaman olarak bildiren zarf türüdür.

allaqaçån *"hanidir, çoktan"*

u **älläqaçån** işångän edi (93), hayålidä **älläqaçånlär** anıq tasavvur qılib qo'ygän keläjäk uni hursand qılmäs, aksınçä, ço'çitärdi (96), men **älläqaçån** buni sezgänmän (96).

ävväl *"önce"*

Abdulla **ävväl** heç narsasi payqamädi (12), **ävväl** häm şu ko'yläkni kiyişni o'yläb qo'ygän edi (24), **ävväl** jim turdi (41), **ävväl** tuzaling-çi, keyin bir gap bo'lär (62), **ävväl** bitsin maket (62), **ävväl** dåmlälärimgä ko'rsätäy (63), **ävväl** yulib ko'ring (69), uruşdän **ävväl** häm şu bina idåra edi (80), o'qib bo'lib **ävväl** hayrån bo'ldi (86), **ävväl** mengä bir närsäni äytınglär (91).

båyä *"biraz önce, demin"*

beş-åltitä devdingmi, **båyä** (8), Samad **båyä** nimä dedi (23).

bä'zän *"bazen, ara sıra"*

bä'zän ådam uyälib ketädi (53), Gülçehrani **bä'zän** kåyirdi (63), **bä'zän** o'zimdän o'zim uyälib ketämän (64), **bä'zän** nimäsi bår-yo'qligini bilålmäy qålärdi (72), **bä'zän** o'zining nazik, xipça qåmatidä Abdullaning häm nazarini sezib qålärdi (72), **bä'zän** nimäsi bår-yo'qligini bilålmäy qålärdi (72), Abdulla uyälib häm **bä'zän** o'zini tiyålmäsdi (88).

bugün *"bugün"*

bugün men häm izzatdämän häm hüzmätdä (19), **bugün** ikki märtä u ârzusigä yetdi (21), **bugün** nimä deb häm bârârding? (25), Abdulla **bugün** yänä şu haqdä gapırädi (28), **bugün** jüda g'alati tuş ko'rdim (32), **bugün** uydälär (38), **bugün** uning fikri uyqudän turişi bilän o'zgärib qåldi (46), **bugün** sen uni istading (70), **bugün** sizlärgä kån'yäk häm quyişim mümkin (74), **bugün** şådligimning çerarasi yo'q (86).

dåim*"daima, herzaman*"

dåim bir xil kiyinärdi (12), **dåim** şuni o'yläymän (59), **dåim** o'n beşinçi avgustdä kelär edingiz (67), **dåim** uni o'zidän baland qo'yärdi (72), **dåim** şundäy bo'lsä-çi? (96).

darråv *"hemen"*

Håjar Buvi **darråv** dasturxån yâzdi (3), men **darråv** âş qilib kelämän (4), lekin **darråv** bu fikrdän qaytdi (25), lekin Gülçehra **darråv** o'zini bo'şätib åldi (33), **darråv** nimä bo'lgänigä tüşünibdi (36), **darråv** tüzälib ketdingiz-a? (41), **darråv** qo'yib yübâr (54), **darråv** ko'zlärini çetgä åldi (60), **darråv** bo'lädi (65), kampir **darråv** çoy damläb keldi (100).

darhål *"derhâl"*

serşâvqın şähär hayati **darhål** uni quçåg'ıdä åldi (41), **darhål** Abdullagä yâzişi kerâk (86), **darhål** yo'lgä âtländi (98), **darhål** balkåndäligini eslädi-dä (105).

endi *"şimdi"*

endi qo'yib ber (2), **endi** båşläymiz (7), **endi** bo'şädim (19), **endi** båşläymän (26), u **endi** kelmäydi (31), O'zbekçägä **endi** o'rgätyäpmän (48), **endi** ketmåqçi bo'lib turuvdim (54), **endi** uçraşâlmäymiz (58), **endi** båşlädim (68), nimä **endi** ketib qåläsänmi (86).

ertä *"erken"*

ertä sahardä uyıdän çıqib ketib, yârim keçadä qaytärdi (12), **ertä** âqärgän sâçlärini silay båşlädi (32), **ertä** keç şuning hayâlidä yürär (63), bugün **ertä** kelädi (94), Gülçehra, uygä bârişgä hali **ertä** deb, o'rda tâmån yürdi (102).

ertäläb *"sabahleyin"*

ertäläb ko'rdi (23), **ertäläb** Leningraddän qaytgänimni eşitib, âg'aynilär kelişdi (42), **ertäläbki** âftâb yaxşi (46), ha, **ertäläb** çaqırib keläymi? (65), här küni **ertäläb** aktiv yıg'ılädidä u yergä (67), **ertäläb** Nurmat aka hämmädän keç kelib, kabinetigä kirsä, ådamlär pıq pıq külib turişgän emiş (67), **ertäläb** nånuştadän so'ng abstutay

vraçgä, Gülçehra esä institütgä keldi (100), **ertäläb** çıqqän balkånigä ehtiyåtlik bilän o'tdi (104), **ertäläb** ko'rdim o'likni (105).

hali *"hâlâ, henüz, daha"*

hali zaman åşim tayyår bo'ldi (4), **hali** yänä o'zing ko'räsän (6), **hali** häm traktor haydaysizmi (8), men kim bo'lişimni **hali** bilmäymän (16), **hali** şu yerdämisän (16), **hali** bir yârim åy vaqt desä bo'lmäsmidi (24), **hali** häm åg'zimdä mazasi turibdi (24), siz **hali** ko'p yaşaysiz (32), haytåvur poçta **hali** åçıq edi (56), **hali** häm yo'q deymän (64).

hädemäy *"çok geçmeden, kısa zamanda"*

hädemäy o'qışi bitädi (62).

häligäçä *"hemen, şimdi, şimdiye kadar"*

Abdulla **häligäçä** bunçälik o'tkir vä tınıq åvåzni eşitmägän edi (9), Abdulla häm o'zini **häligäçä** bilmägän g'alati şirin bir kayfiyätdä his etärdi (21), garçand **häligäçä** Tåşkentgä barış-bårmåsligini üzil-kesil äytmägän bo'lsä (30).

håzir *"şimdi"*

håzir tåg'ani häm kelib qålädi (4), **håzir** bo'lmäsä keyin bo'lär (15), şu atråfdä, **håzir** tåpämiz (22), yo'q, **håzir** keldim (28), **håzir** tuzatämiz (33), **håzir** oqış keräk (40), **håzir** kelämän (56), **håzir** bårib ålamiz (74), **håzir** bo'lädi (78), **håzir** so'rämäsäm (81).

keyin *" sonra"*

keyin seskänib, o'rnidän turdi (4), **keyin** säkrädi (7), Gülçehra, **keyin** Abdullani türtdi (13), håzir bo'lmäsä **keyin** bo'lär (15), **keyin** qıynälib yütindi (29), Abdulla uning savålidän hayrån bo'lib, **keyin** so'rädi (29), **keyin** tüzälib ketdi (30), **keyin** u yåqqä çıkdim (31), **keyin** kelib ketädi (31), **keyin** bir gap bo'lär (62).

ilgäri *"önce"*

uni qandäydir **ilgäri** hayålidä häm payda bo'lmägän (21), dadang xo'p tårtärdidä **ilgäri** içgin demäymän (33), negä **ilgäri** uni daim yaxşi ko'rädigän o'qıtuvçilär (37), råsa uni xunåb qılärdi **ilgäri** (61), negä **ilgäri** bu yergä kelmägän ekänmiz (66), negä **ilgäri** heç kirmägänmiz bu yergä? (76), negä şuni **ilgäri** bilmägän edi (79), negä **ilgäri** şu fikr hayåligä kelmädi ekän? (103).

2.2.1.2.2.1.4.3. Soru Zarfları

Soru zarfları, Özbek Türkçesinde *soråq rävişi* biçiminde adlandırılır. Fiillerin yerini, yönünü, derecesini, niteliğini veya sebebini soru yoluyla karşılayan zarflardır.

qaçån *“ne zaman”*

men esä dunyågä **qaçån** kelgänimni unutgänmän (1), **qaçån** kelding (16), **qaçån** ketäsiz (29), **qaçån** äytasiz (49), **qaçån** uçraşär ekänmiz (59), **qaçån** kelämiz kim bilädi (76), **qaçån** eşitgän edi? (89), **qaçån** çıqädi (97), o’likni **qaçån** ko’rdingiz (106).

qandåq*“nasıl”*

tüzzük bo’lgändä **qandåq** (5), o’sgändä **qandåq** (8), zo’r bo’lgändä **qandåq** (16), yaxşi bo’lgändän **qandåq** (45), çıqqändä **qandåq** (101).

qandäy *“nasıl”*

qandäy kelib qålgänini o’zi sezmädi (20), bu müşkül ahvåldän **qandäy** qutulädi? (87), våz keçsä, uning ko’zigä **qandäy** qaraydi (87), qışlåqdä endi båşimni **qandäy** ko’tärib yürämän? (92), savål ag’zidän **qandäy** çıqib ketgänini bilmäy qåldi (103).

qayerdä *“nerede”*

negädir heç **qayerdä** Gülçehra ko’rinmäsdi (17), lekin **qayerdä** ekän (22), ulär **qayerdä** uçraşişni, qaçån uçraşişni häm hayållärigä keltirişmäsdi (29), här **qayerdä** u ko’zgä taşlänib turişni (36), mänä masala **qayerdä** uning xo’rligi kelib ketdi (38), **qayerdä** tün belgisi bo’lgän fånar’ häm miltilläb ko’rinmäsdi (77), sanåbar åpa **qayerdä**? (99), qızim, **qayerdä** tüşasiz (104), ketib qålsä **qayerdä** bo’lişini bilärdim (110).

qayerdän *“nereden”*

qayerdän åldingiz buni? (6), **qayerdän** ålämiz? (13), lekin bunçä pulni **qayerdän** ålasän? (36), bu jåydaligimni **qayerdän** bildingiz? (66), bu **qayerdän** payda bo’lib qåldi? (78), **qayerdän** biläsän? (84), **qayerdän** åldingiz? (105).

qayåqdän *“nereden”*

bu kasal ungä **qayåqdän** yuqa qåldi ekän? (3), **qayåqdän** kelib qåldi bu yergä (12), bilmädim, amaki **qayåqdän** ålib keldiykin (12).

qayergä *“nereye”*

qayergä bårişgäni, hatta nimä qılışgänini uyälmäy bir-birlärigä äytib o’tirişärdi (40), siz **qayergä** kirmåqçisiz (45), aq **qayergä** qo’yibmän (79), **qayergä** jåyläşdingiz? (101), **qayergä** keldik? (104).

qayåqqa *“nereye”*

qayåqqa bårmåqçilär? (37), **qayåqqa** bårädi endi u? (99), **qayåqqa** ketdi Zübayda? (99), **qayåqqa** qaramäng (101), şu tåpdä **qayåqqa**, qızim? (103), **qayåqqa**

bårsäm ekän? (104), **qayåqqa** qaramäsin (107), yer xåtinning urişi **qayåqqa** bårärdi? (110).

neçä *"ne kadar, kaç"*

såat **neçä** bo'ldi (106).

neçün *"niçin"*

neçün o'limgä şåşilädi? (36).

negä *"niye, niçin"*

negä påylämäs ekän? (12), **negä** yıg'läysän? (13), **negä** yemäydi? (13), **negä** küläsän? (14), **negä** içmåding? (18), o'tır, **negä** turibsän? (37), **negä** bo'lmäsä, yo'q deysiz? (64), **negä** javåb bermäysänlär? (67), **negä** yålg'ån bo'lär ekän? (78), **negä** gapırmäysän? (86).

nimädän *"neden, niçin"*

nimädän båşläş keräk? (80), **nimädän** ço'çiysiz? (81).

nimägä *"niye, niçin"*

håzir **nimägä** egä bo'lgän bo'lsä (30).

2.2.1.2.2.1.4.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları, Özbek Türkçesinde *mikdår-däräcä rävişi* biçiminde adlandırılır. Bu zarflar, miktar veya derece bildirir.

Özbek Türkçesinde miktar zarfı olarak kullanılan kelimeler *qancha, qay darajadä* sorularına cevap verir.

änçä *"biraz"*

ulär **änçä** o'tirişdi (6), **änçä** bo'ldi ko'rişmägänimizgä (11), Gülçehra ikkälåvi **änçä** qayg'urişdi (15), **änçä** o'tırib qåldi,- dedi (19), **änçä** bo'ldimi? (65), änçä gapläşib o'tirdik (88), **änçä** keç bo'lib qåluvdi (106), **änçä** åtdingmi? (42).

bütünläy *"tamamen"*

endi u **bütünläy** båşqä bo'lib ketibdi (15), ikki yıl içidä u **bütünläy** o'zgärib ketibdi (20), bälki Gülçehrani **bütünläy** uydän çıqärmäy qo'yışädi (25),endi men **bütünläy** şu yerdä qålib ketdim (58), uyning taşvişi endi **bütünläy** mening båşimdä (60), u endi **bütünläy** men bilän? (70), endi u **bütünläy** båşqa ådam o'tgän to'rt yıl uni båşqaçä qılib yubårdi (72), mengä u **bütünläy** yåqmäydi (75), u **bütünläy** şu şähärdä yaşaşni istärdi (77), u **bütünläy** båşqa gap (86).

ko'pinçä *"çoğunlukla"*

ko'pınçä o'yın qaråqlikdä o'gıl bålalärni årqadä qåldirib ketärdi (12), keçälärdä qızlär **ko'pınçä** u bilän raqs tütişni, uning ålib yürişini ärzu qılışär edi (19), **ko'pinçä** taşqarigä çıqib, o'zlärini tutålmäy yıg'läşärdi (30), mahalläning deyärli kättä-kiçigi **ko'pinçä** uning maslähäti bilän iş turärdi (34), Şahådat åpa idiş-tåvåqni **ko'pınçä** qo'ni-qo'şnidän ålib içkärdi (35), o'rtåkläri **ko'pinçä** qızlär haqıdä gapırişärdi (40), bizdä o'zi **ko'pınçä** şundäy dedi (48), **ko'pınçä** u bilän birgä därs tayyårlär edi (98), uzåq uçratmägän taniş bilişlärini **ko'pinçä** şu yerdän tåpişi ehtimåldän häli emäs (109).

jüdä *"aşırı, pek"*

jüdä baland ketding-kü (15), negädir bu gal yo'l **jüdä** ålis ko'rindi (26), o'şa **jüdä** keç kirdi (28), Gülçehra häm ketsä **jüdä** ajayib bo'lärdi (44), **jüdä** yaxşi bo'lärdi (44), **jüdä** yaxşi bo'libdi-dä (54), bålåxåna häm ungä şu tåpdä **jüdä** yåmån ko'rinib ketdi (55), men **jüdä** sevindim (59), men o'zimni **jüdä** baxtiyår his qılärdim (60), bir küni keçqurun u **jüdä** qıynälib ketdi (96).

eng *"en"*

keçägä häm u o'zining **eng** sevimli ko'ylärini kiydi (24), o'zining **eng** aşaddiy düşmanidek yåmån ko'rib qåldi (38), nazik qo'lläridän uşläb, şähärning **eng** go'zal, **eng** gavjum jåvläridän yürädi (39), poyezd dän **eng** åxiri Abdulla tüşdi (109).

2.2.1.2.2.2. Görevli Biçim Birimler

2.2.1.2.2.2.1. Edatlar

Edatlar, Özbek Türkçesinde *kömäkçi* biçiminde adlandırılır. Edatlar, isimlerin sonuna gelir. Edatların tek başlarına anlamları yoktur. Edatlar, içinde kullanıldığı cümlelerin anlamını tamamlayan unsurlardır. "Leksikoloji, morfoloji ve semantik açısından birçok konunun anlaşılması ve aydınlatılmasında yardımcı olurlar" (Yaman, 2005, s. 35).

2.2.1.2.2.2.1.1. Ünlem Edatları

Ünlemler, Özbek Türkçesinde *ündåv* biçiminde adlandırılır. Çeşitli duygu durumlarını ifade etmek için ünlemlerden yararlanılır. Ünlemler tek başlarına bir anlam ifade etmez, birlikte kullanıldığı kelimelerle anlam kazanır.

Ünlem edatları duygu ünlemleri, seslenme ünlemleri, gösterme ünlemleri ve cevap ünlemleri diye dörde ayrılır:

2.2.1.2.2.2.1.1.1. Duygu Edatları

å *“a, e, ey, hey”*

å jiyan-e! (4), **å**, jüdä yaxşi (42), **å**, salam (54), **å**, lyä-lyä (73).

åbbå*“vay, aman”*

åbbå sen-yey! (42), **åbbå**, qızim yey, **åbbå** qızim yey tuzuksän-kü? (63).

åh *“ah”*

åh da? (49), **åh**-dådi (57), **åh**-våh sålib, sevib qåldim (73), **åh**! Dedi Po’lat barmag’ini bigiz qılib (77).

åv *“şikâyet bildirir”*

åv desä o’zini tåmdän taşlaydı (6).

dåd *“imdat”*

amaki **dåd** deb yubårdi (13), båy **dåd**! Ayajån! -qıçqırdi kimdir (57).

eh *“eh”*

eh-he, nimä yo’q ulärning uyidä! (61).

våy *“vay”*

våy, o’la qålay! (2), **våy**, bo’ynınggä qåqiy! (2), **våy**, sadag’ang ketay (2), **våy**, men o’lay seni tanımäy (2), **våy**, Abdulla-yey, **våy** bålam-yey! (3), **våy**! Uşlang! (22), **våy**, åvqat yegäning tüşsin sening (26), **våy** mengä qaranglär (75).

2.2.1.2.2.2.1.1.2. Seslenme Edatları

Seslenme görevinde kullanılan edatlardır. Bunlar tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Bu edatların anlamı güçlendirme görevi vardır.

e*“a, e, ey”*

e keçiräsizlär (17), **e** so’rämä, iş çatåq, räis xunåb, seni çaqıryåpti (68).

ey*“ey”*

ey akademik, eşityäpsänmi (74).

håv *“hey”*

håv ana, kelişyäpti –dedi (44), **håv** anavi tålzårni ko’ryäpsizmi? (65).

håy *“hey”*

håy, mengä qara, o’zini ko’rdingmi? (4), **håy**, åbid, samovarni yangılä, hali zaman åşim tayyår bo’ldi (4), Abdulla, **håy!** –çaqırdi Åbid aka kanal tåmåndän (11), **håy!** Åvqatläringdän darak bårmi? (32), **håy** bo’ldi (32), Tursun, **håy** Tursun! (65).

qani *"haydi"*

qani, ål, Teşavåy! (8), xo'ş, qızim, **qani** äyt-çi (81).

märhämät *"buyrun"*

märhämät! – Bårärmizmi, Abdulla! (90).

2.2.1.2.2.2.1.1.3. Gösterme Edatları

Gösterme edatları, hareketleri işaret yoluyla gösterir.

mänä *"işte"*

mänä sen häm endi jiyanlik bo'lib qålding! (4), **mänä** bu işläring çakkı bo'pti (15), **mänä** şu yerdägä o'xşäydi (22), **mänä**, Qåsımjån våz keçdi şekilli (23), **mänä** hayat, jo'şqın, go'zal hayat (44), **mänä** bir yârim åydän beri sizdän uzåqdä o'qıyäpmän (59), **mänä** kreslodä o'tiribdi (74), **mänä** o'zingiz o'tırgän xo'jalik idårasi (80), **mänä** bu dähşät (92), **mänä** ko'ring (110).

2.2.1.2.2.2.1.1.4. Cevap Edatları

Cevap edatları, onay veya red anlamı ifade eder.

xo'p *"peki, olur"*

xo'p, Lekin men häm o'ldirib qo'yişni mümkin (24), **xo'p**, håzir (27), **xo'p**, - dedi Abdulla (37), **xo'p**, keçqurun kirärmi? (42), **xo'p**, dedi Abdulla båşini irg'atib (49), **xo'p**, håzirçä xayr (60), **xo'p** bo'lädi (66), **xo'p** ketdikmi bo'lmäsä (91), **xo'p**, xayr svetik uydä yålg'ız (98), katibä **<< xo'p >>** deb çıkib ketdi. (101).

mäyli *"peki"*

mäyli, - dedi Abdulla qo'zg'alib (9), **mäyli**, emäsä häm ko'ngli ko'tärilädi (9), **mäyli**, -dedi Samad (18), tåpmäsä häm **mäyli**, uning istägini angläb, qıdırgäning o'zi kättä gap (22), qıynalsä häm **mäyli**, bundäy qılmäydi (41), ko'çädän beri kelmäsä häm **mäyli** edi tuzalib! (61).

yoq *"hayır"*

Abdulla <<**yoq**>> deyä båşini qımırlätdi (8).

2.2.1.2.2.2.1.2. Bağlama Edatları

Özbek Türkçesinde bağlama edatları *båg'låvçi* biçiminde adlandırılır. Bağlama edatları; kelimeleri ve kelime gruplarını anlam bakımından birbirine bağlar.

Bağlama edatları sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları ve cümle başı edatları diye dörde ayrılır:

2.2.1.2.2.2.1.2.1. Sıralama Edatları

Sıralama edatları, birbirini takip eden kelimeleri veya cümleleri birbirine bağlar. Özbek Türkçesinde *bilän ve vä* edatları sıralama edatı olarak kullanılır.

bilän *"ve, ile"*

Abdulla deyärli här yåş ikki-üç häftä åyisi **bilän** kelib turärdi (3), åltın medal' **bilän** tamåmlädim (3), Gülçehra **bilän** bo'lgän damläri ko'z åldidän o'tä båşlädi (12), u kişi mäktäbni åltin medal' **bilän** tamåmlädilär (17), Samad **bilän** gapläşib o'tirdir (19), här kim o'z ixtiyåri **bilän** iş qılişni mümkin (24), ayasi **bilän** qattıq urişib qålibdi (26), Yusuf aka dåktårlär **bilän** maslahatläşib, qışdä uni Tåşkentgä ålib bårdi (30), Zarifa **bilän** o'tirib qåldik (31), biz dadang **bilän** o'qımädik (31).

vä *"ve"*

kampir ko'zlärini åçdi **vä** ro'parasidä jilmayib turgän yigitgä tikildi (2), bu uyni u jüdä yaxşi bilär **vä** yaxşi ko'rärdi (4), birdän u qaddiri råstlädi **vä** o'çåk båşigä qarab baqırdi (4), mingbulåqdek tåza, şåh **vä** tınıq edi (5), åvåz jüdä bäländ **vä** tınıq edi (6), jayrån bo'ldi u **vä** faxr bilän tåg'asigä tikildi (8), Gülçehra qo'zg'älib **vä** bedänäni uzätdi (11), Qåsımjån pedagogika institütining til **vä** adabiyåt fakül'tetigä kirädi (18), buni u yaxşi bilärdi **vä** xåtinini jånidän häm årtıq sevärdi (30), fir'avn hayran bo'libdi **vä** yånidägi bir mo'ysafiddän so'rädi (36).

2.2.1.2.2.2.1.2.2. Denkleştirme Edatları

Denkleştirme edatları; birbirine eşit olan kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri birbirine bağlar. Özbek Türkçesinde *yå, yåki, yåhud* denkleştirme edatı olarak kullanılır.

yå *"yahut, veya, yoksa"*

radiodänmi, **yå** qışläqning o'zidänmi Abdulla ajrata ålmädi (7), **yå** kinåyä qıldimi (17), råstmi gapim **yå** yålg'ånmi? (18), Zümrad xåla yåşlärning kirib kelgänini **yå** ko'rmädi, **yå** o'zini ko'rmägängä såldi (26), **yå** o'zing qarşımisän? (43), **yå** häväsim keldimi? (45), birinçi qılädigän işi uyini tuzätädi **yå** yängi uy sålädi (55), unutgän ekänmi, **yå** o'ylämägän ekänmi (94), **yå** savg'a ålsinmi? (102), u tasådifan tüşib ketgänmi **yå** o'zini taşlägänmi? (106).

2.2.1.2.2.2.1.2.3. Karşılaştırma Edatları

Karşılaştırma edatları; karşılaştırılan kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri birbirine bağlamak göreviyle kullanılır.

häm… häm*…"hem… hem…"*

şäh **häm**, halq **häm** uning hüsnigä qarab, gaplärini eşitib to'yışmäsdi (2), Abdulla ko'z åddıdä yüz bergän bu våqesän sevinişini **häm**, sevinişini **häm** bilmäy (5),bu burgut **häm** ko'r **häm** qari (15), hu-huläb **häm** u qo'ligä **häm** bu qo'ligä ålärdi (16), bugün men **häm** izzatdämän **häm** hüzmätdä (19), Gülçehra **häm**, Abdulla **häm** tünni, bo'läjäk uçräşuv ârzusidä o'tkäzişdi (25), åtasi yaxşi **häm** hapırib ko'rdi, yåmån **häm**, qanı qulåq sålsä (27), ikkalåvi **häm** hursandi ikkälåvining **häm** çehrasidä täbässüm o'ynärdi (28), Saådet åpa uning üçün **häm** xåtin, **häm** åna, **häm** dävlät edi (30), yaxşi bo'lsin idårani **häm**, tåmåşa binåni **häm** jamåa xo'jaligi qurädi (82).

keräk… keräk… *"gerek… gerek…"*

u håzir vaqt o'tkäzişi **keräk** birånta anıq fikrgä kelmägünçä şåşmäsligi **keräk** (96).

nä… nä… *"ne… ne…"*

nä küçdä, **nä** aqldä (1), sel **nä** ådamni äyädi **nä** dåv-daraxtni (2), **nä** tuşidä, **nä** o'ngidä hayat läzzätini sürdi (2), qo'şnilärning **nä** devåri, **nä** tåmi qålgän mendän (15), **nä** birånta ådamning şarpasi ko'rindi, **nä** bir şitirlägän tåvuş eşitildi (26), **nä** åtaning gapı kår qılädi sengä, **nä** ånaning (26), **nä** Sayyårani **nä** uni aldäydi (89), bu to'qayning **nä** båşi bår **nä** åxiri qayåqqä yürişni bilmäysän (91), **nä** birånta maşina **nä** birånta ådam ko'rinärdi (109).

yå yå *"ya… ya…"*

yå şifåkår, **yå** mühändis bo'lärdi (16), **yå** ko'rmädi **yå** o'zini ko'rmägängä såldi (26), **yå** to'g'ån båşi, **yå** ungä yaqın kättä-kiçik bulåqlär (30), şåhim, **yå** meni åtamnikigä yubåring, **yå** şu yergä mening to'quv asbåblärimni ålib kelişni buyuring (35), ba'zı-ba'zıdä **yå** portga kirip kelyåtgän, **yå** çıqib ketäyåtgän kemalärning bo'gıq åvåzläri eşitilib qålärdi (71), **yå** hayat **yå** o'lim? (90), **yå** anhårning labidä o'tırärdi, **yå** bo'lmäsä kättä ko'çagä yürärdi (110).

2.2.1.2.2.2.1.2.4. Cümle Başı Edatları

Cümle başı edatları, Özbek Türkçesinde *gäp båşidäki båg'låvçilär* biçiminde adlandırılır. Bunlar cümle başında bulunurlar. Başında bulundukları cümleyle kendisinden önce veya sonra gelen cümle arasında anlamsal bağlar kurar.

Cümle başı edatları; *fakat anlamını taşıyanlar, eğer anlamını taşıyanlar, gerçi anlamını taşıyanlar, gerçi anlamını taşıyanlar, çünkü anlamını taşıyanlar, mademki*

anlamını taşıyanlar, benzerlik ifade edenler, sonuç ve açıklama ifade edenler olmak üzere gruplandırılır.

2.2.1.2.2.2.1.2.4.1. Fakat Anlamını Taşıyanlar

Özbek Türkçesinde fakat anlamı *ämmå, ämmå-lekin, biråq, faqat, illa, lek, lekin, lekindä* edatlarıyla sağlanır.

biråq *"ama, fakat, ancak"*

biråq nimädir deyişi keräk (20), **biråq** Abdulla häm Gülçehra häm qançalik şåd, qançalik baxtli bo'lişmäsin (29), **biråq** G'afurjån aka haqıdä yåmån o'yläydigän ådamlär häm yo'q emäsdi (35), **biråq**, **bıråq**… Şu **bıråq**, Gülçehragä bergän va'däsi uni çuqur o'ylätib qo'ygän edi (46), **biråq** u ulärning şunçä vaqtdän beri davam etayåtgän alåqaläridä nimädir yetişmäyåtgänini his qılär (62), **biråq** uni bu panjitmäs (64), **bıråq** Tursunali akaning o'zi häm qızıgä pulni ayamäsdi (71), **biråq** u bilän turmuş qursä nimä bo'lädi? (87), **bıråq** inmäsi qıyın? (87), **biråq** åynadä u so'lg'ın yüzlärni häm, quyuq, çimirilgän qåşlärini häm, heç närsäni ko'rmäsdi (93).

faqat *"fakat"*

yå **faqat** mudradımi, bilmäydi (4), **faqat** yettinçi sınfdä ungä maqtåv qåg'åzi berişmädi (36).

lekin *"lâkin, ama, fakat"*

lekin ulärning bittasi häm turmädi (4), **lekin** erinçåqdik bilän o'rnidän turdi (5), **lekin** ko'p åtgängä o'xşaysiz (8), **lekin** bu fikrdän qaytdim (8), **lekin** Åbid aka ungä javåb bermädi (9), **lekin** bir hafta o'tär o'tmäs u yo'q bo'lib qåldi (15), **lekin** heç kim ungä qulåq sålmäs edi (17), **lekin** beş-o'n yıl o'tsin (19), **lekin** kelgäningizni ko'rdim (19), **lekin** u håzir Abdulladän minnatdår (22).

2.2.1.2.2.2.1.2.4.2. Eğer Anlamını Taşıyanlar

Özbek Türkçesinde eğer anlamını taşıyan cümle başı edatları *ägär, agärdä, bårdi-yü, bäşärti, gär, mäbådå, şåyäd(ki)* biçimindedir.

ägär *"eğer"*

ägär kelmägän bo'lsä, birpäs o'tirib ketämän (17), **ägär** bo'ş bo'lsängiz, keçqurun o'zingiz ålib çıqing (24), **ägär** u Tåşkenttä ketsä, qanday yaxşi bo'lädi (28), **ägär** såvuq yemäsängiz (69), **ägär** şundäy bo'lsä, ajåyib bo'lärdi (75), **ägär** pulimiz bo'lmägändä båşqa gap edi (80), **ägär** råzi bo'lsä yaqın, **råzi** bo'lmäsa (83), **ägär**

to’g’ri bo’lsä negä qaytärmäs ekänmän? (90), **ägär** yubårişsä, nimä deyişim mümkin? (91), **ägär** üçinçi, åy häm şundäy bo’lsä, bungä esä bir hafta qåldi (92).

bårdi-yü *“farz edelim, eğer, şayet”*

Abdulla yemåqçi bo’lib åg’zigä ålib **bårdi-yü**, lekin darråv bu fikridän qaytdi (28).

2.2.1.2.2.2.1.2.4.3. Çünkü Anlamını Taşıyanlar

Özbek Türkçesinde çünkü anlamını taşıyan cümle başı edatları *çünki, neçükkim, negäki, nimägäki, zerå, zeråki* biçimindedir**.** Metinde yalnızca *“çünkü”* edatı kullanılmıştır.

çünki *“çünkü”*

çünki G’afurjån aka uyini o’ylämäsä häm, mahalladägi deyärli här bir åiläning taşvişi, kam-ko’stidän xabårdär edi (34), **çünki** yüz-ko’zi, kitapläri iflas bo’lib qaytsä, ayasigä yåqmäsligini bilärdi (36), **çünki** o’rtåçläri uni çimyångä täklif qılişgän vä u bårişgä va’da bergän edi (39), **çünki** o’şangäçä Abdullaning uylänişi mümkin emäs (40), **çünki** xuddi şu xat bilän ketmä-ket ånasidän yüz so’m häm ålgän edi (71), **çünki** ular endi nimä häm qılä ålärdi (74), **çünki** yaslining qurilişi şu yılıyåq båşlänädi (82), **çünki** diplomning kiçkinä bir båbigä buni sıg’dırib bo’lmäydi (90).

2.2.1.2.2.2.1.2.4.4. Benzerlik İfade Edenler

go’yå *“sanki, güya”*

sınfgä kirişi bilän **go’yå** undän båşqa båla yo’qdän (37), u **go’yå** şu bedadä o’gay ånaning yåmån münåsabati bårdek (66), **go’yå** bädänigä ıgna sançıläyåtgändek bo’lärdi (109).

xuddi *“sanki, güya”*

xuddi Abdulladek bedäzårgä tikilärdi (6), **xuddi** şu gapni kutib turgändek, bedazårgä taşländi (9), **xuddi** jåni bårdek, båsib ålmäslik üçün ehtiyåtlik bilän åyåq qo’yär edi (21), qåş-ko’zläri **xuddi** sengä oxşäydi (25), ulär **xuddi** keçägidek kanal yåqaläb ketişdi (28), **xuddi** yåş bålağa o’xşäşädi (33), endı u **xuddi** şimiring rangidä yumşåq çuvak kiyib ålgän edi (47), men häm **xuddi** şundäy deymän nuqul, dedi (48), sen häm **xuddi** ånang käbi baxtli bo’läsän (70), **xuddi** şaxmat taxtasigä o’xşäydi (105).

2.2.1.2.2.2.1.2.4.5. Sonuç ve Açıklama İfade Edenler

äftidän *"galiba, anlaşılan"*

äftidän sezdi (24), **äftidän** miyasidä bir fikr o'räläşib yüribdi (90).

äynıqsä *"özellikle, bilhassa"*

äynıqsä, Yusuf aka ko'p azåb tårtärdi (30), **äynıqsä**, åtasining qadrdån o'rtåg'ı Hüsanjån aka o'zini g'alatı tutädigän bo'lib qåldi (37), **äynıqsä**, so'nggi bir-ikki yıl içidä şundäy bo'lib qålgän edi (62), ungä bu yer, **äynıqsä** samsan äträfidä jådu ko'zlärnini ko'kkatikib hayålgä ço'mgän suv garıläri jüdä yåqärdi (75), **äynıqsä**, åzib, rängi såmån bo'lib ketgän Gülçehrani ko'rib, rahmi keldi (85), Gülçehrani taşlämäydi **äynıqsä** endi (89), **äynıqsä** båtir Zåkirov äytgänidä (105), ko'pçilik, **äynıqsä**, yåşlär şundäy qılişärdi häm (109).

bälki *"belki"*

qanåtigä tekkändä o'xşäydi o'qi **bälki** tüzätärmiz (10), **bälki** Mingbulåq me'måri bo'lärmän (15), **bälki** Gülçehrani bütünläy uydän çıqärmäy qo'yışädi (25), **bälki** jo'hårizårdädir (26), **bälki** ungä häväsi kelgändir (28), **bälki** to'g'ridir (46), **bälki** jüdä yåmåndir (63), Abdulla häm **bälki** şundäydir? (72), **bälki** so'nggi märtä kelişimizdir (76), **bälki** hafa qılib qo'yärmä, **bälki** yåqmäsmän (83).

bolmäsä *"o hâlde, olmazsa"*

azåndä uyg'å tämän **bolmäsä** (5), yaxşi **bolmäsä** ådamlärning hämmäsi yå şifåkår, yå mühändis bo'lärdi (16).

demäk *"demek, yani, öyleyse"*

demäk, u Abdullani unutmäbdi (12), **demäk**, uning bårişi keräk emäs (44), **demäk,** qızı şu ekändä? (47), **demäk**, qışlåg'ımizning yamånligini tüşünibdi (68), keçqurun **demäk** yaxşi bo'lädi (72), **demäk**, aççıq (78), **demäk**, hämmä närsä uning Sayyåra bilän bo'lişgä qarab ketyäpti (88), **demäk** u Tursunali akağa yåqädi (88), **demäk**, biz aka-uka ekänmizdä? (96).

härhåldä *"galiba, belki, muhakkak"*

härhåldä şungä o'qıymän (15).

hättå *"hatta"*

hättå årtıqçä ul-bul häm g'amländi (35), **hättå** åna tili hä uning ko'nglini aynıtädigän bo'lib qåldi (37), **hättå** bir-ikki adaşib uning åyåg'ini båsib åldi (52), **hättå** undän ko'p bilişim keräk (54), **hättå** hazilläşib Abdulla uni quçåqlärdi (72), **hättå** ådam

häm (97), vagån bo'ş, **hättå** kånduktår häm yo'q edi (106), **hättå** ådam kelgänini häm payqaşmädi (108).

işqılib *"her hâlde, ne de olsa, özellikle"*

mayli, **işqılib**, tåg'angning baxıgä o'zi åmån bo'lsın (4), tirikmi **işqılib**? (11), **işqılib** o'g'lim sengä o'xşasiz (33), bårädigän bo'ldingizmi **işqılib**? (54), **işqılib** sizning ko'magungizdä ådam bo'lib kelsä (55), håzir **işqılib** tinçigän bo'ling (59), **işqılib** şu paytdä tüşsin-dä (69), mayli, åmån **işqılib** (86).

qåläversä *"kaldı ki, nitekim"*

qåläversä, bütün farg'ånaning eng güzel sayılgåhläridän biri bo'lgän (2).

mäsälän *"mesela"*

mäsälän, qışlåq xo'jalik institütigä kirämän (18), **mäsälän**, siz kafening Tåşkentdä qurilişini yaxşi o'ylämägänsiz (101).

nåhåtki *"ne tuhaftır ki, ne garip ki, gerçekten mi?"*

nahåtki ikki yıl içidä şundäy o'zgärış mümkin bo'lsä (11), **nahåtki** ådam ikki yılda şunçälik o'zgärib ketsä? (22), **nahåtki** Mingbulåq Tåşkentdän yaxşi bo'lsä? (23), **nahåtki** ayasining betåbligi kättä şähärgä bårib o'qışgä yo'l qo'ymäsä! (24), **nahåtki** keçgäçä endi uni uçrätmäsä? (26), **nahåtki** bilişgän bo'lsä? (31), **nahåtki** bår quvånçini şu yergä taşläb ketädi? (33), **nahåtki** bårişni şunçälik istäsäm? (45), **nahåtki** Gülçehra bo'lsä? (58), **nahåtki** heç kimni yaxşi ko'rmäsä (79).

zåtän *"zaten"*

zåtän, ungä buni kerägi häm yo'q edi (93).

2.2.1.2.2.2.3. Sona Gelen Edatlar

Kelimelerin sonlarına gelerek onları kendinden önceki veya sonraki unsurlara bağlayan edatlardır.

ä *"ha, ya, ki, a"*

Eklendiği cümleye hayret etme ifadesi verir.

nimä deysän, qaysı biri yaxşi ekän-**ä**? (16), kelgin-**ä**, älbättä! –dedi (16).

älbättä *"elbette, tabii"*

kelgin-ä, **älbättä**! –dedi (16), **älbättä** båla bo'lgändän keyin şo'xlik häm qılädi (36), **älbättä** bårämän (38), **älbättä** u ko'p qızlärni tanırdi (40), **älbättä** yo'lädi (40), **älbättä** institüt yaxşi (44), lekin ta'til paytidä ulär **älbättä** uçraşib turişädi (52), bu **älbättä** tabiiy (59), **älbättä** råzi bo'lmädim (59), **älbättä** bundäy emäs edi (63).

bolsä *"ise"*

qanåtlärini yåzib turgändek **bolsä** (68).

çi *"-mi, -de mi"*

Bu edat kullanıldığı cümleye soru ifadesi verir.

qo'ysäng-**çi?** (15), o'zläring-çi? (16), ålib ketsäläring-**çi!** (18), Gülçehra istämäsä-**çi?** (25), O'zbekçä gapırsäng-**çi!** (48), sırtdän o'qısängiz-**çi?** (53), äytsäm-**çi?** (64), yängi qışlåqning maketini yasasam-**çi?** (68), sizniki ma'qul bo'lib qålsä-**çi?** (68), birår kelib qålsä-**çi?** (69).

dä *"de, da, ya"*

här bandaning båşidä bir taşviş bår ekän-**dä,** balam (3), o'zimizgä o'xşär ekän-**dä** (4), po'lat sandıqni şamållätdıgän bo'ldingiz-**dä?** (5), ko'p bo'lsä ko'z to'ymäs ekän-**dä** (6), it o'zining nåmini eşitib, to'xtädi-**dä** (6), nimädir uning åldi-**dä** pir ko'tärildi (7), Abdulla ulärgä birpas qarab turdi-**dä** (10), Gülçehra yugurib bårib uni ko'tärdi-**dä** (27), şuni o'yläb erinibginä xo'rsindi-**dä**, (41), Tursunali aka ko'zini qısib qo'ydi-**dä**, külib so'rädi (49).

esä *"ise"*

ikki yåşidä **esä** yigirma yåşlik yigitdäy bo'lädi (1), so'raşgä **esä** uyälib bedåzårgä tikildi (6), Abdulla **esä** åg'zı åçilib, ungä tikilib qålgän edi (10), Yusuf aka **esä** faxrlänärdi (12), içkärigä kirgändä **esä**, ko'çä eşiqdän uni kuzatişdi (13), keç **esä**, o'şä jüdä keç kirdi (28), amma yängi bålağa **esä** jüdä mehribån edi (37), mäktäbni åltin medal' bilän tamåmlädi in'åm **esä** yıqıldi (39), zühra yulduzini tanläşni **esä**, istämädi (40), bizdä **esä** bunaqä åvåz yo'q (53).

häm *"de, da"*

şuning üçün **häm** umrining ikkinçi yarmi puşaymåndä, azåbdä o'tädi (1), sen kalädigän kün **häm** bår ekan-kü! (2), Håjar Buvi **häm** nevarasini yaxşi ko'rärdi (3), buning üstigä u ançaginä qarı bo'lsä häm, müstaqil hayat keçirişni istärdi (3), håzir tåg'ani **häm** kelib qålädi (4), kimgä o'xşasä **häm** båş åman bo'lsın (4), bedazår hazır **häm**, kiyimingini rasvå qıläsän (5), buning **häm** o'zigä yaraşa gaşti bo'lädi (5), uning **häm** åti Teşavåy (6).

-kü *"ya, ki, mi"*

-kü edatı, eklendiği cümleye soru ifadesi yükler.

sen kalädigän kün häm bår ekan-**kü**! (2), heç närsä yo'q-**kü**? (6), burgut xåm go'şt yeydi-**kü**! (13), aynib qåldi-**kü**! (18), undä råsa uyätgä qålädi-**kü** (25), kün bo'yı

uydä o'tırmäs-**kü** (26), räisning gapını eşitding-**kü** (27), ånasining gapıdä kirmädi-**kü** (28), mazang yo'q-**kü**! (33), båşqa bålalärgä qaragändä uni yaxşi bilişädi-**kü**? (37).

ü *"ya, ki"*

"ü" edatı, pekiştirme görevinde kullanılır.

şirin hayållär, årzu **ü** ümidlär bulåg'ı edi (30), lekin **ü**-çi? (90).

yü*"ki, ya"*

"yü" edatı *"ü"* edatının ünlülerden sonra kullanılan biçimidir.

işim yaxşi-**yü** (8), håvligä tüşdi-yü (15), suv tagid åy bir qalqıdi-**yü** (21), änçä yürdi-**yü** (26), şu savål hayåligä keldi-**yü** (28), qız bålağa åzginä qılädi-**yü** (43), G'afurjån aka qåg'åzni ko'rdi-**yü** uning kimliğini eslädi (43), negä u o'qıydi-**yü** (54), kasalgä çalindi-**yü** (61), Gülçehra şundäy dedi-**yü**, (84).

yä *"ya, mi, ki"*

Eklendiği cümleye hayret etme ifadesi verir.

birpasda-yä**!** (8), ketib qålsä-**yä?** (29), o'zimizning ko'çä-**yä?** (32), aynib qålgän bo'lsä-**yä?** (88), g'alati ådamlär bo'lädi-**yä** dünyadä (104).

yey *"*üzüntü, kızgınlık veya hayret"

Abdulla-**yey** (3), våy bålam-**yey!** (3), bålam-**yey** (16), bålam-**yey** (16), qadami qutlug' bålam-**yey!** (16), åbbå sen-**yey!** (42), åbbå, qızim **yey** (63), åbbå qızim **yey** tuzuksän-kü? (63).

2.2.1.2.2.2.4. Son Çekim Edatları

Son çekim edatları çekime uğramayan edatlardır. Bu edatlar isimlerden sonra gelir. Son çekim edatları, ismin sonuna gelip isimlerle beraber kullanıldıklarında edat grubunu oluştururlar. "Fonksiyonları bakımından bu edatları hâl eklerine benzetebiliriz. Hâl ekleri ismin (nominal) yalın hâllerini, zarf hâllerini meydana getirirler. Böylece her ikisi de ismi isim dışı münasebete hazırlarlar. İsim bu münasebete hâl ekleriyle doğrudan doğruya isim, son çekim edatları ise zarf fonksiyonu içine girer" (Ergin, 2013, s.366).

2.2.1.2.2.2.4.1. Yalın Hâldeki İsim ve Bazı Zamirlerle Birlikte Kullanılan Edatlar

årqali *"sayesinde"*

şådlik qo'şgän Abdulla **årqali** yetişdi (22).

bilänginä *"ile"*

birbiridän hali bo'lsä ålib ulgurmägän bår mehrlärini qo'l uşläş **bilänginä** ifådaläb yurgän sevişgänlärni, umri tugab båräyåtgänini sezib, hämmägä hämmä närsägä suq vä häväs bilän qaråvçi münkillägän kampir (109).

haqıdä *"hakkında"*

uning Ukrainadä qahramånlärçä halåk bo'lgäni **haqıdä** xabar keldi (15), bıråq G'afurjån aka **haqıdä** yåmån o'yläydigän ådamlär häm yo'q emäsdi (35), o'rtåkläri ko'pinçä qızlär **haqıdä** gapırişärdi (40), kütübxåna **haqıdä** gap so'z bo'lişi mümkin emäs (55), yuqåri çaståtalär **haqıdä** (67), mingbulåqni qayta quriş rejaläri **haqıdä** gapırdi (68), ulär endi uçraşigänläridä, keläjek **haqıdä** gapläşişmäsdi (71), Abdulla jo'näyåtgändä häm deyärli heç närsä **haqıdä** gapläşmädi (71), Abdulla **haqıdä** o'yläb båşlädi (72), Nurmat aka uning **haqıdä** Yusuf akağa åg'ız åçdi (85).

käbi *"gibi"*

"käbi" edatı, benzerlik ifade eden bir edattır.

o'zini qanday tutiş **käbi** savållär qıynämäs edi (29), bu qızning häm årzuläri uniki **käbi** baland (64), xuddi Abdulla **käbi** u häm årzulärigä yetişiş üçün aståydil (64), sen häm xuddi ånang **käbi** baxtli bo'läsän (70), yå abstutayning ånasi **käbi** ungä ko'rsätgän (100), yåşlik **käbi** go'zal bo'lädi (101), mehnat, bilim, g'ayrat **käbi** qatår komponentlär bårki, bulärsiz ijådni tasavvur qılib bo'lmäydi (102).

qadär *"kadar"*

o'zini şu **qadär** mengä yaqın tutädiki, bu haqdä åg'ız åçgäni qo'rqämän (83).

qatåri *"gibi"*

Samad, Qåsımjånlär **qatåri** bir yigit (23), hämmä **qatåri**, tuzuk (31), sizning båşingizgä tüşgän külfät siz **qatåri** meni häm qattıq qayg'uta sålgän vå äytmåqçi bo'lgän gaplärim içimdä qålib ketgän edi (59), to'rtinçi kursgä o'tgändä esä, barça yuqåri kursdägilär **qatåri**, ungä beşinçi qavatdän alåhidä xåna ajratib berişdi (71).

singäri *"gibi"*

uning xuddi Gülçehraniki **singäri** yırık qåra ko'zläri külärdi (32), G'afurjån aka **singäri** u häm ikki kün ävväl yüvinib-taranib ålär (61), båşqa ba'zı bir yängi quriläyåtgän qışlåqlär **singäri** go'zal bo'lişini årzu qılärdi (63).

tåmån "tarafa, -a doğru"

Gülçehra ko'prik yånidägi darvåza **tåmån** yo'l åldi (11), ulär o'rinläridän turib eşik **tåmån** yo'l ålişdi (14), ko'çäni kesib o'tib, ko'prik **tåmån** yo'l åldi (26), keyin ikkälåvi qışlåq yuqårisi **tåmån** tez-tez yürib ketişdi (26), u ko'prikdän o'tib ålmazår **tåmån** yürdi (34), uyi **tåmån** yürä ekän, u o'ylärdi (42), çoy eltiş häm hayålidän

ko'tärilib, ko'çä **tåmån** bittä-bittä yürib ketdi (58), Gülçehralärning darvåzasi **tåmån** yo'l åldi (65), Sayyåra yigitlärni markaziy fantan **tåmån** båşläb ketdi (75), Gülçehra idåradä işläri bo'lsä häm tålzår **tåmån** yo'l åldi (95).

üçün "için"

sekin yiğit uni ço'çitib yubårmäslik **üçün** (2), åzåd quşdek bo'lgäni **üçün** ånasi yålg'ız o'zini yubårişgä qarşılik qılmädi (2), kon'gli **üçün** bo'lsä häm o'yläb ko'rämän hali bir yârim åy vaqt desä bo'lmäsmidi (24), här bir jåy ikkälåvi **üçün** unutılmäs tarixdek bo'lib qålgän edi (30), ro'zg'år **üçün** keräkli närsälärni ålädi (41), yåşligimdä Rusçägä qıynalgänim **üçün,** uni Rus mäktäbigä bergän edim (48), åvåra qılgänim **üçün**, keçiring (56), Abdulla gapni ço'zmäslik **üçün** o'zi buvisini savålgä tuta båşlädi (65), dadang bo'lgäni **üçün** şundäy (74), Şuning **üçün** qo'pål tuyulädi (75).

2.2.1.2.2.2.4.2. Yönelme Hâli Eki Almış İsim ve Zamirlerle Birlikte Kullanılan Edatlar

Metinde yönelme hâli eki almış isim ve zamirlerle birlikte kullanılan edatlar 2 yerde kullanılmıştır:

åid *"ait"*

şuning üçün Samadning yårdamidä u qışlåq arxitekturasigä **åid** ko'pginä kitåblärni, plakat vä låyihalärni yåzdırib ålgän, uyi ustaxånzni eslätärdi (63).

dair *"kadar"*

keyin, içki haşamgä **dair** ba'zı bir kuz'ıy kamçiliklär bår (101).

nisbätän *"nispeten, göre"*

u o'gay ånalär bo'lişini eşitgän vä ko'pinçä, ulärning o'gay bålalärgä **nisbätän** yåmån münåsabatdä bo'lişlärini bilärdi (66).

qadär *"kadar"*

o'qış båşlängungä **qadär** bir kelib ketsängi (57), Åh! Dedi Po'lat barmag'ini bigiz qılib, peşanasigä **qadär** ekän (77).

qaräb *"doğru"*

şäh häm, xalq häm uning hüsnigä **qaräb**, gaplärini eşitib to'yışmäsdi (2), birdän u qaddini råstlädi vä o'çåq båşigä **qaräb** baqırdi (4), Gülçehra häm såyalärgä **qaräb** keläyåtgän ekän, qåşlärini çimirib ungä tikildi (21), båşini ko'tärgändä o'qıtuvçi ungä **qaräb**, iljayib turärdi (37), Abdulla yer åstidän qızgä **qaräb** qo'ydi (49), lekin håzir uygä ko'zlärini tikib turgän ådamlärgä **qaräb** o'zini yo'qåtib qo'ydi (80), Nurmat äkä, ma'qul, degändek ungä **qaräb** båşini qımırlätib qo'ydi (82), axir biravning mäl-mülki,

amaligä **qaräb** muhabbat qo'yib bo'lädimi? (89), şunikigä **qaräb** yo'l åldi (98), samålyåt pastläyåtgändä, darçadän şähärgä **qaräb** hayran qålgän edi (105).

qaragändä *"göre"*

uning ahvåli Abdullagä **qaragändä** änçä qiyin edi (30), båşqa bålalärgä **qaragändä** uni yaxşi bilişädi-kü? (37).

qarämäy *"rağmen"*

Abdullagä **qarämäy** hansıräyåtgän bedänini åg'zigä ålib bårib tili bilän ho'llädi (10), buvisining qıstovigä qarämäy-ketämän (34), şungä **qarämäy**, G'afurjån äkä ro'zg'år işlärigä bütünläy uquvsiz ådamligiçä qåläverdi (35), Gülçehra qo'ymägänigä **qarämäy**, kampir bir piyåla çoyni äpil-täpil içdi-dä, o'rnidän turdi (100).

2.2.1.2.2.2.4.3. Çıkma Hâli Eki Almış İsim ve Zamirlerle Birlikte Kullanılan Edatlar

Metinde çıkma hâli eki almış isim ve zamirlerle birlikte kullanılanedatlar 84 yerde kullanılmıştır:

ävväl *"evvel, önce"*

uruşdän **ävväl** häm şu bina idåra edi (80).

åldin *"önce"*

<< Därsdän **åldin** eşiqdä påyläb turib äytämän >> deb qarår qıldi (37), lekin hämmädän **åldin**, ägär keçä ço'zilädigän bo'lsä, g'åyib bo'lsä qålärdi (40), Sayyåra erkalänib vä hämmädän **åldin** håvligä yo'l åldi (49), vokzaldä esä hämmädidän **åldin** vagångä çıqib åldi (61).

båşqa *"başka"*

"båşqa" edatı farklılık, başkalık anlamlarını veren bir edattır. "Türkçe kökenli bir edat "båşqa" edatının etimolojisi şu şekildedir: "baş+qa=isim+yapım eki" (Yaman, 2005, s. 47).

şiypåndä ulärdän **båşqa** heç kim yo'q (15), yıg'ıdän **båşqa** nimam qåldi? (27), uyıdä asbåb-anjåmdän **båşqa** heç närsä bo'lmäy (35), sınfgä kirişi bilän go'yå undän **båşqa** båla yo'qdän (37), uning ko'zigä o'qışdän **båşqa** heç närsä ko'rinmäy qåldi (39), kupedä undän **båşqa** heç kim yo'q (39), Rusçäläb rähmät degänidän **båşqa** heç närsäni eslay ålmädi (51), men esä därslikdän **båşqa** heç närsäni bilmäymän (53), mengä siz yo'qdän **båşqa** närsäni demäysiz (64), bizdän **båşqa** heç kim ko'rmäsin (68).

båşläb *"itibaren, beri"*

Abdulla ertäsigä ertaläbdän **båşläb** Gülçehra bilän uçraşiş yo'llärini axtara båşlädi (25), şu daqıqadän **båşläb**, uni tizzaläridä ålib o'tırgän, erkaläb yüz - ko'zini silagän Hüsanxån äkäni o'zining eng aşaddiy düşmanidek yåmån ko'rib qåldi (38), lekin säkkizinçi sınfdän **båşläb** hämmä närsä o'zgärdi (39).

beri *"beri"*

"beri" edatı Özbek Türkçesinde zaman bildiren bir edattır. "Türkçe kökenli bir edat olan "beri" edatının etimolojisi şu şekildedir: "ber+i=fiil+zarf-fiil eki" (Yaman, 2005, s. 50).

ammå ikki yıldän **beri**, åtasi käsälgä çalinib yåtib kålgänidän beri kelmägän vå buvisini jüdä såg'ıngän edi (3), u bu qızni ançadän **beri** tanib edi (12), ikki yıldän **beri** men båqib yüribmän (15), bugünni biz ko'pdän **beri** kutgän edik (20), ikki kündän **beri** uydä janjal, ketärmiş (27), Hüsanjån akagi ançadän **beri** kelmäyäpti (37), buvisini ko'pdän **beri** ko'rgäni yo'q (39), o'şandän **beri** ko'rişmäs edi (43), ko'pdän **beri** ko'rişmägän edik (48), mänä bir yârim åydän **beri** sizdän uzåqdä o'qıyäpmän (59).

keyin *"sonra"*

"*keyin"* edatı sonra anlamına gelir. Bir zaman ifade eder. "Eski Türkçede "arka" anlamına gelen "ket" ismine "-in zarf ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur (ket-in)" (Yaman, 2005, s. 78).

yigirmä yildän **keyin** räis bo'lsäm ajab emäs (8), lekin uruşdän **keyin** qışlåg'ıgä qaytgäç, o'zgärib ketdi (12), attestat tåpşirilgändän **keyin** hämmä kättälär ketdi (17), lekin Abdullani ko'rgänidän **keyin** bu fikr qat'ıyländi (24), şundän **keyin** jo'hårizårdän çıqib, årqasigä qaytdi (26), Abdullaning jo'naşi yaqınläşgänidän **keyin** åçıq namåyån bo'lä båşlädi (30), bir yıldän **keyin** esä (33),eski mäktäbdä åzginä o'qıgän åtasining vafåtidän **keyin** (34), älbättä båla bo'lgändän **keyin** şo'xlik häm qılädi (36), därsdän **keyin** ikkalåmiz ketämiz (38).

ko'rä *"göre, nispeten"*

ketişdän **ko'rä** qålişgä ko'präq måyil edi (46), båşqa yigitlärdän **ko'rä** uni o'zigä yaqın tutar (72), Gülçehragä båtirning åvåzidän **ko'rä**, şu qo'şiqni äytäyåtgändägi käyfiyäti yåqärdi (105).

so'ng *"sonra"*

kalit qo'ligä tüşgändän **so'ng**, nimä qılişni u o'zi bilädi (40), bir-ikki yıldän **so'ng** O'zbekiståndä häm ko'pginä atam inşååtläri qurilädi (49), u esä vaqtli ketädi, o'n kündän **so'ng** Tursunali äkä institütdä bo'lişi keräk (54), bu sır ikkinçi kursni tamåmlägändän **so'ng** paydå bo'ldi (62), uning Alişer bilän gapläşgändän **so'ng**,

Gülçehrani jüda häm ko’rgisi kelib ketgän edi (66), lekin o’şa to’y deb atalgän muqaddas birläşişdän **so’ng** buning yüz berişini istärdi (70), Saådat åpaning yılı o’tgändän **so’ng**, Nurmat äkä uning haqıdä Yusuf äkäğa åg’ız åçdi (85), endi yåmån, harhåldä yaqınliqdän **so’ng**, şunçä va’dadän **so’ng** aldäş, xiyånat qıliş yaxşi ådamning işi emäs (87), täksigä o’tirib ançä aylägändän **so’ng**, nihåyat tåpdi (98), bir neçä küngi ço’qusizlikdän **so’ng** birinçi märtä tinç uxlädi (100),

täşqari *“başka”*

bundän **täşqari**, müstaqil hayåtgä häm o’rgäniş keräk (49).

BÖLÜM III

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

Günümüz Özbek Türkçesinde 29 harf, 4 birleşik harf ve 2 işaret bulunur. Özbek alfabesinde bulunan 29 harf 33 sesi karşılar.

ÖZBEK TÜRKÇESİ	**ÇEVİRİ YAZI**
A a	A a/Ä ä
Б б	B b
Д д	D d
Э э	E e
Фф	F f
Г г	Gg (ince)
Ҳ ҳ	H h
И и	İ i/I ı
Ж ж	J j
К к	K k (İnce)
Л л	L l
М м	M m
Н н	N n
О о	Å å (Yuvarlak a)
П п	P p
Қ қ	Q q (Kalın k)
Р р	R r
С с	S s
Т т	T t
У у	U u/Ü ü
В b	V v
Х х	X x (Hırıltılı h)
Ц ц	TS ts
Й й	Y y
З з	Z z
Ў ў	O o/O’ o’
Ғ ғ	Ğ ğ (kalın g)

Ш ш	Ş ş
Ч ч	Ç ç
Е е	E e/Ye ye
Ё ё	Yå yå
Ю ю	Yu yu/Yü yü
Я я	Yä yä/Ya ya
Ъ	’ (Kesme İşareti)
Ь	‘ (Yumuşatma işareti)

ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Yukarıdaki tabloda çeviri yazı işaretleri gösterilmiştir.

Çeviri yazı işaretlerinin özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

1. Kelime içinde *a (a)* harfinden önce veya sonra *q, ğ, x* harflerinden biri varsa harf *a* şeklinde, diğer durumlarda ise *a* ve *e* şeklinde arasından bir ses olma özelliği gösteren *ä* şeklinde gösterilmiştir.

2. Kelime içinde *u (i)* harfinden önce veya sonra *q, ğ, x* harflerinden biri varsa harf *ı* şeklinde, diğer durumlarda ise *i* şeklinde gösterilmiştir.

3. Kelime içinde *y (u)* harfinden önce veya sonra *k, g, h* harflerinden biri varsa harf *ü* şeklinde, diğer durumlarda ise *u* şeklinde gösterilmiştir.

4. Kelime içinde *ў (o)* harfinden önce veya sonra *k, g, h* harflerinden biri varsa harf o’ (*ö)* şeklinde, diğer durumlarda ise *o* şeklinde gösterilmiştir.

5. *E (e)* harfi sözcük ve hece başında *ye,* diğer yerlerde *e* olarak gösterilmiştir.

6. *ж (c)* harfi kelimelerde *j* harfi olarak gösterilmiştir.

7. *Ғ (Ğ-ğ)* ile karşılanan harf *kalın g* harfidir. Bu harfin *yumuşak g* ile bir ilgisi yoktur.

8. Ц (TS-ts) ile karşılanan harf, çeviri yazıda “s” şeklinde gösterilmiştir.

9. *o* harfi (o) Rusça sözcüklerde o, diğer hallerde yuvarlak å olarak gösterilmiştir.

10. Özbek Türkçesinde *nazal n (ŋ)* harfi yoktur. *Nazal n*, kiril alfabesinde *нг (ng)* şeklinde yani *n* ve *g* harfleri bir araya getirilerek gösterilir.

ÇEVİRİ YAZILI METİN

O’LMAS UMARBEKOV

ÅDAM

BO’LİŞ QİYİN

Roman

<< ŞARQ >> HÄŞRİYÅT-MÄTBÄÄ
ÄKTSİYÄDÅRLİK KOMPANİYASİ
BÅŞ TÄHRİRİYÄTİ
TÅŞKENT- 2007

MUQADDİMA

Åsmåndägi bo’zto’rg’äy
Bo’zlämäsäng nä bo’lg’äy?
Gülçehräning hålini
So’zlämäsäng nä bo’lg’äy?
(Alyår)

[1] Şåh müslim dünyadägi eng dånå, eng ådil pådşålärdän edi. Uning mämläkäti go'zal, şähärläri åbåd, xalqı tinç, faråvån färzandi yo'q edi. Bu faqatginä uning o'zini emäs bütün xalqini taşvişgä sålib qo'ygän edi. Åradän ko'p yıllar o'tdi. Pådşå qarib, bir åyåg'ı yerdä, bir åyåg'ı go'rdä turgän paytdä färzand ko'rdi. Sevinçi içigä sıg'mäy qırq keçayu qırq kündüz xalqqa åş verdi. Qırq birinçi küni esä yetti iqlimdäni barça dong'ı ketgän ådamlär, fåzilu fuzalå, ålimü ulamålärni yıg'ib o'g'lini ko'rsätdi. Vä o'z xalqıning ådatiçä uning kelächägini äytib, berişni so'rädi.

Hämmä jim. Hämmäning båşi quy'ı sålingän… Pådşå hayran bo'ldi.

-Bu jimlikning båisi nimä? Yänä heç kimdän sadå çıqmädi. Åradän anca vaqt o'tdi. Åg'ır sükûnatni süqråtdek keksä bir ålim buzdi.

-Şåhım, ro'parangızdä båş egib turgänlär mendän yåş. Men esä dunyågä qaçån kelgänimni unutgänmän, dunyåning barça aççıq – çuçugini tåtgän ådammän. Şulärning qånidän keçsängiz, men äytan?

- Äyt!

Şundä keksä ålim dedi:

-O'g'lingizning dünyada tengi bo'lmäydi. Nä küçdä, nä aqldä. İkki åyligidä ikki yåşlik bålaning işini qılädi, ikki yåşidä esä yigirmä yåşlik yigitdäy bo'lädi. O'n yaşidä o'zini fır'avı e'lån qılädi. Uning dastidän vayrån bo'lmägän uy, mämläkät qo'lmäydi. Şuning üçün häm umrining ikkinçi yarmi puşaymåndä, äzåbdä o'tädi.

-Jallåd! –Qıçqırdi şundä şåh vä tizzasidä o'ynäb o'tırgän o'glini bag'rigä båsdi. Qırq künlik båla birdän åtasining såqåligä çang sålib, yarmini yulib oldi.

-Gapimning birinçi isbåti bu! – dedi keksä ålim.

-Şåh qulåq sålmädi. Ålimni ålib çıqib ketişdi. Åradän ko'p yıllär o'tdi. Şåh Müslim keksä ålimning gaplärini käråmät qılgändek kün sayın. Såat säyın o'sib, o'n yaşgä to'lgändä ajåyib yiğit **[2]** bo'ldi. Şäh häm, xalq häm uning hüsnigä qarab, gaplärini eşitib to'yışmäsdi. Ämmå şahzådä heç kimgä parvå qılmäs, o'z aqlıgä, o'z küçigä mahliyå edi, ko'p vaqtni åtasining taxtıdä o'tkäzardi.

Bir küni åsmåni falakni, qåra bulut qåpladi. Qattıq şamål turdi. Bo'rån båşländi. Sel nä ådamni äyädi, nä dåv-daraxtni! Birpasda gülläb turgän mämläkät vayrån bo'ldi. Şähärlär, dälälär tåg'lär suv ästıdä qåldi. Bo'rån tingäç, Şåh ve şahzådä o'zlärini suvdä qalqib turgän yåg'åç üstidä ko'rdilär. Yåg'åç şundäy ingiçkä ediki, kimdir åzginä qimirläsä, ikkälåvi häm äg'därilib halåk bo'lärdi. Şahzåda åtasigä dedi: -Åta, bu yåg'åç üstidä ikkälämiz jån saqlålmäymiz. Sen mening tug'ılışimni istägän eding. Endi qo'yib ber, men yaşaşim keräk. Şundäy deb şahzådä åtasini suvgä itarib yubårdi. Şåh g'arq

bo'ldi. Şahzåda o'zgä bir mämläkätgä süzib kelib, o'zini fır'avn e'lån qıldi. Uning zülmidän, uning qahridän yarim xalq qåçib qutuldi, yarim xalq o'ldi. Mämläkätdä fır'avnning o'zidän båşqä heç kim qålmädi. U uzåq yaşadı, Ämmå nä tuşidä, nä o'ngidä häyät läzzätini sürdi. Bütün umri yålg'ızlikdä, äzåb – uqubatdä o'tdi.

Äytışläriçä, bundäy ådamlär yüz yılda bir tug'ılär emiş…

I

196… yılning jazarima yåz künläridän biridä Mingbulåqqa kiraverişdägi åq tünükä tåmli uyning eşiğini yåş bir yiğit taqıllätdi. Ålis yo'l yürgänidänmi, yå ıssıq qattıq ta'sir qılgänidänmi uning åq batis ko'ylägi kuraklärigä yåpışib qålgän, yågasi içidän bo'ynigä taşläb ålgän ro'målçasi jıqqa ho'l edi.

Dam o'tmäy u kaftläri bilän yassı peşanasini, baråq qåşläri äräläş yüz-ko'zlärinini ärtardi. İçkäridän hadegändä heç kim çıqävermädi, yiğit beso'naqäy kärtån çamadånini qo'ligä ålib, eşikini åyåg'i bilän itärdi. Yangi bo'yalgän jimjimadår zangåri eşik <<q'ıyq>> etib åçildi. Yigit içkärigä kirdi. Uy, tåmåni baland so'rıdän ibårat bo'lgän çårsı håvlidä heç kim ko'rinmäsdi. Håvlining o'ng biqinidän o'tgän g'ışt yo'lkä yånidägi gulzårgä jildiräb suv åqib turärdi, yigit şu tåmångä qarab, tåk tagıgä keldi. Şundä u råvåndä xåntaxtagä tirsäklärini tirab tasbeh o'grib o'tırgän kampirgä ko'zi tüşdi. Kampirning ko'zläri yuq, äjin tårtib ketgän ingiçkä läbläri nimalärdir şivirlärdi. – Buvi, -dedi sekin yiğit uni ço'çitib yubårmäslik üçün. Kampir ko'zlärini åçdi vä ro'parasidä jilmayib turgän yigitgä tikildi. Keyin birdän o'zini årqagä taşlädi-dä, dedi : - Våy, o'la qålay! Abdullamisän? –Men… Abdulla çamadånini yergä qo'yib, råvångä ko'tarildi. –Våy, bo'yninggä qåqiy! Våy, sadag'ang ketay! Sen kelädigän kün häm bår ekän-kü! Kampir yåşigä münåsib kelmägän epçilik bilän o'rnidän turib, Abdullani quçåqläy ketdi. –Våy, men o'lay seni tanımäy! İndamäy termilib o'tiribmän-a. Esånmisän, ämänmisän? Neçük, bålam, neçük? O'zing keldingmi? Åying, dadang esån-åmånmi?

Kampir yangi ko'rpaça sålib, Abdullani o'tqazär ekän, sevinçi içitä sıg'mäy, şang'ılläb gapırar, Abdulla esä javåb berişgä ulgurålmäy jilmäyärdi. U Mingbulåqqa bu gal o'zi kelgän edi. Mäktäbni åltin medal' bilän bitirib, åzåd quşdek bo'lgäni üçün ånasi yålg'ız o'zini yubårişgä qarşilik qılmädi. Bir çamadån såvg'a-salåm qilib berib, jo'natdi. Abdulla buvisinikigä, umumän, şu qışlaqqä kelişni yaxşi ko'rärdi. Qaçånlärdir Minqbulåq Qo'qånning, qåläversä, bütün farg'ånaning eng go'zal **[3]** sayılgåhläridän biri bo'lgän. Minqbulåqning märkäzidäyåq tålzår täkyä vådiyning mäşhur qiziqçiläri, vä şåir pålvånlärini to'lägän, Qulåçgä sıg'mäydigän tållär tagıdägi sirälärdä åşxo'rlär künni

keç qılışıgän, şühräti bütün respublikägä tarqalgän äşuläçi, çålg'uvçilärning äşulä, maşqlärini eşitişgän.

Ålis yo'lgä åtlängän sayyåxlär häm Minqbulåqdä to'xtab, devzirädän bir siqim åş qilib yeb ketimä-sä, ko'ngilläri jåyigä tüşmäsdi. Mäşhur Yusufjån qızıqning o'z şågırdi åxunjån qızıqqä yutqazqän jåyi häm şu Mingbulåq bo'lgän. Tumånat ådam o'şandä taraf-taraf bo'lib äskiyäni to'pålängä äyläntırgän ekän. Bulärni Abdulla ko'rmägän, dädäsidän eşitgän. Uruş säbäb bo'lib Mingbulåqning fayzi ketib qåldi. Buzilgän o'çåqlär, çirib hämdän måg'år tårtgän so'rilär serşåvqın tålzår täkyäning o'limni eslätädi. Lekin hali häm bu jåylärning ko'rkı, hisåbsiz kättä-kiçik bulåqlär, şåxläri bir-birigä çirmaşib ketgän bähäybat tållärning şåvur-şuvuri, muzdek havå dilni rävşän qılädi. Abdulla deyärli här yåş ikki-üç häftä åyisi bilän kelib turärdi. Ämmå ikki yıldän beri, åtasi käsälgä çalinib yåtib qålgänidän beri kelmägän vä buvisini jüda såg'ıngän edi. Qarib munkılläb qålgäni qåp-kåra bu kampirni u yaxşi ko'rärdi, såatlär uning gaplärini eşitärdi, zerikmäsdi vä ko'lınc-çä uning yånidä yåtib, hikåyålärini tingläb, tång åttırärdi.

Håjar Buvi häm nevarasini yaxşi ko'rärdi. U kelgändä o'tqazgänijåy tåpålmäy qålärdi, ägär ko'çä - ko'ydä bålalär bilän o'ynäb, u yer bu yeri çaqä bo'lib qaytsä, jig'ibiyroni çıqärdi. Abdulla uning yakkayu yağana navarasi edi. U o'zi ikkita färzand ko'rgän edi. Bittasi, Abdullaning ånasi şahådat, ikkinçisi, kenjasi åbid bo'lib, u şu o'gli bilän turärdi. Şähärgä, qızınıkıgä bårgändä, ikki kündän årtıq turålmäs, şähär şåvqıni båşini åg'rıtärdi, sıqılärdi. Buning üstigä u ançaginä qarı bo'lsä häm, müstaqil häyät keçirişni istärdi. O'gli bilän turişigä qaramäy, o'z ro'zg'årini o'zi tebrätärdi vä ko'pınçä o'gli ungä yardam berişi o'rnigä, u to'g'rilär yurärdi o'g'lining kam-ko'stalärini. Şundän bo'lsä keräk, kim bilän gapläşmäsin, o'zini mag'rur turär vä dasturxån ätråfidägi eng yaxşi duåsi << xüdå biråvni biråvgä zår qılmäsin! >> edi.

Qışlåqdägilär uni << Åtınbibi >> yå bo'lmäsä << Zavåd äyä >> deb ataşärdi. Abdulla åtınbibi deyişlärining säbäbini bilärdi. Håjar buvi ançaginä o'qımişli äyål bo'lib, bir qança kitåblärni, dåstånlärni yåd bilärdi, yaşligidä Änbäråtingä yergäşib, bir qança g'azallär häm bitgän edi. Lekin u, nima üçün << Zavåd äyä >> deyişlärigä tüşünålmäsdi. Qaçånlärdir paxta tåzaläş Zavådigä yangi kelgänlärdän biri uni << Zavåd äyä! >> deb çaqırgän, şu-şu << Zavåd äyä >> bo'lib ketgän.

…Fåtıhadän son'nr, Håjar Buvi darråv dasturxån yåzdi, birpasda çoy damläb keldi-dä, nevarasining yånigä o'tırdi.

-Vây, Abdulla-yey, Vây bâlam-yey! Şundäy qılib, o'zim keldim degin? Kättä yiğit bo'lib qâlibsän, kättä yigit! Dadang qalay?

-Rähmät, tuzuklär,-dedi Abdulla.

-Qân bâsimläri anca tüşgän. Salâm deb yubârdilär.

-Salâmät bo'lsın. Bu kasal ungä qayâqdan yuqa qâldi ekän? Xüdâ şifâ bersä, tuzalib ketär. O'qışıng bittimi endi?

-Ha. Âltın medal' bilän tamâmlädim.

-Bo'yinggä qâqiy!

Ulär ançaginä gapläşib o'tirişdi. Abdulla sâvg'alärni tâpşirdi. Hâjar Buvi ko'zigä yâş âlib duâ qıldi.

-Tâg'amgılär qani?

-Tâg'ang balnısagä ketgän,-dedi. Hâjar Buvi qandäydir taşviş bilän. Kelin âyıngning ko'zi yârıydıgän. Bilmädim bu gal nimä bo'lär ekän, kampir âg'ır xo'rsindi.

-Här bandaning bâşidä bir taşviş bâr ekän-dä, bäläm. To'rttä tug'di, to'rttâvi häm uygä kelmäy **[4]** qazâ qıldi. Bunisi endi nimä bo'lär? Mayli, işqılib, tâg'angning baxtıgä o'zi âmân bo'lsın. Âragä jimlik ço'kdi. Hâjar buvi o'z hayâllärigä berilib nevarasini bir daqıqa unutdi. Keyin seskänib, o'rnidän turdi.

-Esim qursin, âvqattä unnamäy o'tırişimni qara.

-Âvâra bo'lmäng, buvi qärnim to'q.

-Âvârasi bâr ekänmi? Hâzir tâg'ani häm kelib qâlädi. Sen birpas ço'zilgin. Men darrâv âş qilib kelämän. Bâr, mening uyimgä kir.

Hâjar Buvi pildiräb o'çâq başi tâmângä ketdi. Abdulla qışlâqqä kelgänidän hürsand bo'lib, o'rnidän turdi. Ança vaqt hâvlining o'rtasidägi naşvati şâxidä kukuläb turgän musiçäni, o'çâq bâşidä g'ımirlab yurgän buvisi, mo'ridän g'o'zapâyaning aççık hidini keltirib, burqsib çıqäyâtgän ko'kimtir tutunni tâmâşa qıldi, keyin esnäb içkärigi xânagä, buvisining uyigä kirdi. Bu uyni u jüda yaxşi bilär vä yaxşi ko'rärdi. Oy keng vä çârşi bo'lib, hämmä devâri tâkçalärdän ibârat edi. Tâkçalärgä här xil tusdägi kättä-kiçik qutiçalär, hisâbsiz kâsa, çoynak-piyâlälär terib qo'yılgän edi. Tâkçalär o'rtasidägi üstünlärning g'altak o'tqazilgän qâziqläridä här daim dazmâllängän vä ätir sepilgän sâçiqlär âsıg'lıq turärdi. Âdam käm kirgäni üçünmi, yâ hâvlining âftâb tuşmäydigän jâyidä bo'lgäni üçünmi, uy yâz bo'yi salqın turärdi.

Abdulla muzdek beqasam ko'rpaça üstigä ço'zildi. Yumşâq par yâstıqning rayhân hidini eslätuvçi yengil, yâqımli hidi güp etib dimâg'ıgä urıldi. Qo'llärini yâyib, ko'zlärini yumdi. Hâvlidä esä musiçä hamân kükülär, çars-çars yânäyâtgän g'ozapâya

åvåzi ungä qo'şılib g'alati, åråmbaxş åhang kasb etärdi. İmtihån taşvişläridän qutulgän, yüragi ming xil årzulär, nåma'lum, Ämmå pårlåq kelajak läzzätläri bilän to'lgän. Abdulla o'zini nihåyatdä baxtli his qılär vä mudrar ekän, yüzläridä täbässüm o'ynär edi. Şu ahvåldä u qançа yåtdi, uxlädimi, yå faqat mudradımi, bilmäydi, bir mahal quvnåq yo'gån erkäk åvåzini eşitib, turib ketdi. Deraza yånigä bårib, håvligä qaradi. O'çåq båşi åldidä tåg'asi ånasini quçåqlär, baqırärdi.

- O'g'ıl, åyıl! O'g'ıl Tirik! Tirik! ... Abdulla åtılib håvligä tüşdi.
- Ässälåmü äläyküm, tåg'a. Åbid äkä uni ko'rib, ånasini qo'ynib yubårdi vä qarşısıgä yürdi.
- Å jiyan-e! Båşmisän? ! Jüda yaxşi keldingdä. Mänä sen häm endi jiyanlik bo'lib qålding!
- Täbrikläymän. -Abdulla tog'asining qo'lini sıqdi.
- Håy, mengä qara, o'zini ko'rdingmi? Qıçqırdi åşgä sabzi båsäyåtgän Håjar Buvi
- Ko'rdim. Qop-Qora bir jiş,-dedi åbid äkä külib.
- Nafasingni såvuq qılmä! Qåra bo'lsä, o'zimizgä o'xşär ekän-dä.
- Kimgä o'xşasä häm båş åmån bo'lsın, åyi!
- Xüdåyå aytgäning kelsin. Håy, Åbid sämävärni yangilä, hali zamån åşim tayyår bo'lädi.
- Åbid äkä sevinçidän nimänidir xirgåyı qılib, samovar qo'yä başlädi. Birdän u qaddini råstlädi vä o'çåq båşigä qarab baqırdi.

- Åyi! Åtini nimä qo'yämiz?

- Qaydam? O'zläring biläsänlär. Håjar Buvining şundäy deyişidä jån bår edi. Bu uydä hämmä närsä uning izmidä bo'lib, uning äytgäni-äytgän, degäni-degän edi. Åldingi nevaralärining hämmäsigä häm tug'ılmäsdän ism qo'ygän, uydägilär råzi bo'lişgän edi. Lekin ulärning bittasi häm turmädi. Kampir ko'nglidä bunisigä o'g'ıl bo'lsä To'xtasın, yå Tursun, qız bo'lsä umrinisä qo'yişni niyat qılib ko'ygän edi. Ämmå hazir ko'nglini åçgısi kelmädi. Çaqalåqlärning turmäsligigä o'zini aybdår hiç qılgänidän o'zini bu gal yetgä tårtdi.

- Qaydam? O'zläring biläsänlär,-dedi u yänä anca jiddiy tusdä. **[5]** -Bo'lmäsä… dedi Åbdi äkä Abdullagä ko'z qısib qo'yib. –Tursun bo'lsin.

Håjar Buvi o'çåq båşidän çıqdi. Uning ko'zläri jiqqa yåş edi.

-Äytgäning bo'lsin…-dedi o'pkäsi'lib. -Åmin! Nevaramning Umri uzåq bo'lsin. Båşi tåşdän bo'lsin! ...

Håjar Buvi yåg'lıq qo'llärini yüzigä sürtdi-dä, engining uçı bilän häm ko'zlärini ärtdi. Abdulla ko'z åddıdä yüz bergän bu våqesän sevinişini häm, sevinişini häm bilmäy, qaqqayib turib qålgän edi. Åbid äkä buni sezdi şekilli, yelkasini bir-ikki qåqib ko'yib:

- Mänä, jiyänlik häm bo'lib qålding, -dedi, Abdulla jilmäydi.

Ko'p o'tmäy håvli qo'ni-qo'şnigä to'lib ketdi. Hämmä şang'ılläb yängi mehmån bilän täbriklär, hazilläşäb, biri ålib, biri ko'yib, qandäydir mäslahatlär berärdi.

- Zavåd äyä! Endi po'lat sandıqni şamållätdıgän bo'ldingiz-dä? Beşik to'yi o'zi bo'lmäydi.
- Nimä deyäpsiz o'zi! Zavåd äyäning po'lat sandıqläridägi bisåt o'ntä beşik to'yigä yetädi.
- Bahåra bilän sarpålik bo'lib qålärkänmiz-dä, Åtınåyi…
- Senglärgä qap bo'lsä!-dedi o'çåq båşidän kaprir ko'tärib çıqqän Håjar Buvi,
- Mening po'lat sandıg'ım bilän nimä işläring bår?
- O'zingiz bilän ålib ketmäng deyäptilärdä, -dedi, yåş bir juvon.
- Tiling kesilsin, buvinisä'-dedi jahli çıqqän bo'lib Håjar Buvi-sengä kimxåb kamzulimni atab qo'yuvdim. Endi berib bo'lmän! Nevaramni o'yläntirämän deb yüribmän u hali? !
- İşqılib äytgäningiz kelsin, Zavåd äyä!

Nevarangizning båşi tåşdän bo'lsin. Yänä anca şang'ılläb gapläşib, tarqalişdi. Gap bilän bo'lib åş tagigä ålib ketgänini heç kim sezmäbdi.

-Mayli, ertägä båşqä qılib berärsiz-dedi. Åbid äkä. –Biz jiyån bilän bedana åtib kelämiz. Nimä deysän, jiyån?

-Zo'r bo'lärdi,-dedi. Abdulla sevinib.

-Heç bedana åvigä bårmägänmän.

- Bo'pti. Äzåndä uyg'åtämän bolmäsä. Şu tün Abdulla ällämähälgäçä xäyål sürib yåtdi. U Mingbulåqqä kelgänidän xursandi şuning üçün hayålläri häm Mingbulåqdek tåza, şåh vä tınıq edi.

II

Åbid äkä va'däsigä müvåfik, g'ira-şiradä Abdullani uyg'åtdi.

- Bäräsänmi?

- Bo'lmäsäm-çi?-dedi Abdulla ko'zlärini işqaläb.

Şundäy dedi-yu, lekin erinçåqdik bilän o'rnidän turdi. Håvligä tüşgändä, Åbid äkä eski şim-ko'yläk, rezinkä etik kiyib ålib, beligä o'qdän båg'läb turärdi.

- Änävi lär sengä,-dedi u råvångä işårä qılib.

- Bedazår hazır häm, kiyimingini rasvå qıläsän.

Abdulla äpil-täpil yüvinib, tåg'asi tayyårlär qo'ygän eski bir kombinezonni kiydi. Kombinezon katta kelib, påçaläri åsilib tursä häm ungä yaräşdi. Bir påyining tägi ko'çgän etikni kiygändä esä, tåg'asi külib dedi:

- Traktorçi bo'lding qo'yding.
- Tüzzükmi?
- Tüzzük bo'lgändä qandåq! ...

Håjar Buvi keçägi åşning go'ştlärnini ikkitä nångä båsib, turvagä sålib berdi.

- Şu yerdä, yeb åla qålaylik?-so'rädi Abdulla qårni åçligini sezib.

- U yåqdä yeymiz. Buning häm o'zigä yaraşa gaşti bo'lädi,- dedi Åbid äkä.

- Nimä deding?

- Mäyli.

[6] –Hayållär qålmänglär, Åbid,-dedi Håjar Buvi.

-Zahrågä åvqat ålib båräsän-a. Şirguruç qılib qo'yyämän.

-Xo'p.

Ulär yo'lgä tüşişdi. Eşiqqä yetgändä Åbid äkä:

-Teşavåy! Deb çaqırdi.

Qayerdan åldingiz buni, tåg'a? –so'rädi Abdulla itgä ådamning ismi berilgänigä hayrån bo'lib.

Bir ävçi o'rtåg'imdän åldim. Uning häm åti Teşavåy. İt desä, åv desä o'zini tåmdän taşlaydı. Zo'rg'a åldim. Bir åy yalinib yürdim. Åxiri berdi. Åbid äkä, o'şa yalinib yürgän künläri esigä tüşdi şekilli, külib qo'ydi. –Bir küni uyigä bårsäm, håvlidä o'ynätib o'tiribdi. O'zidä bir emäs to'rttä Täg'ın şundåg' itlärki, şerni tutib kel desäng, tutib kelädi. Ko'p bo'lsä ko'z to'ymäs ekän-dä. Buni påyläb yürib, yängi tug'ilgändä åşnäsinikidän o'g'ırläb kelgän. Ko'rdimü mahkam yåpişib åldim. O'şa küni endi ko'zini åçgän ekän. Men häm ungä ko'p yaxşilik qılgänmän-dä, åxiri yo'q deyålmädi. Qo'ligä ålib, tümşüg'idän o'pdi. İt g'ingşib qo'llärini yalay båşlädi. Yänä äynib qålmäsin, deb sekin gap båşlädim. <<Teşavåy…>> degänimni bilämän, it tümşüg'ini mengä o'gırdi. İkkälämiz külib yubårdik. <<Mäyli, åla qål>>, dedi itni mengä uzätib. <<Åtini nimä qo'yding?>> deb so'rädim, şåşib itni ålar ekänmän. <<Håzir o'zing qo'yding-kü, Teşavåy-dä>>, dedi. Şu-şu Teşavåy bo'lib ketdi. İt o'zining nåmini eşitib, to'xtadi-dä, buyruq kutgändek Åbid äkäğa ingiçka qåra tümşüg'ini ço'zdi.

- Bår, bår, seni çaqırgänim yo'q,-dedi Åbid äkä qo'li bilän yo'lgä işåra qılib. Teşavåy kiçkinä åppåq dumini liqillätib, åldingä çåpib ketdi.

- Yaxşi it çıqdi, haråmi,-dedi. Åbid äkä häväs bilän ungä qarab.
- Hali yänä o'zing ko'räsän.

Ulär ålmäzår etagidägi so'qmåq yo'lgä burilişgändä, quyåş tåg' årtidän endiginä mo'räläy båşlägän edi. Ålmä şåhläridägi sarg'äyä båşlägän yapråqlär åltin tangälärdek yaraqlärdi. Ulär ikki kilometrya yürib, kanal bo'yıgä çıqışdi. Şu yerdä qışlåq tugäb, keng ekinzår båşlänärdi. Påpukläri qızarib, yetilib turgän jo'hårizår, uning årqasi ketgänçä paxtazår edi. Åbid äkä jo'hårizårni aylänib o'tışgändä : - keldik, dedi vä miltig'ini yelkasindän åldi. Abdulla åldidä bedäsi o'rılgän yaxlit kärta yastanib tutärdi. – Qani, birpas o'tiräylikçi, håzir båşlänädi, dedi. Åbid äkä sirli åhangdä ular arıq läbigä åmånatginä o'tirişdi. Abdulla tåg'asi nimäni båşlänädi, dedi, tüşünmädi. So'raşgä esä uyälib bedåzårgä tikildi. Heç qandäy quşning åvåzi eşitilmäsdi. Yengil şabadä bedäning çuçmäl hidini dimåqqä urib esärdi. Ulär änçä o'tirişdi. Åbid äkä åyåqläri åräsidä tilini åsiltirib yåtgän teşavåyning båşini siläb, xuddi Abdulladek bedäzårgä tikilärdi. Ämmå bedäzår hamån tinç, unda birån jånivår bårlingidän äsär yo'q edi. Bir-ikki märtä çumçuq galasi << gur >> etib ko'tärilib, jo'håzår içidä g'åyib bo'ldi, xålås. Abdulla zerikdi vä tåg'asigä o'girilib : - Heç närsä yo'q-kü? Dedi. –Tiss! dedi Åbid äkä nimägädir qulåq sålib. Şu tå'p qışlåq tåmåndä sigir ma'rädi, keyin qayerdädir yaqın bir jåydä nimädir << tıq >> etdi. Yänä nimädir taqıllärdi. Baqami ällänärsä bir-ikki märtä << g'uvak – g'uvak >> degän tåvuş çıqärdi. Åbid äkä Abdullani turtib, << Eşit >>, dedi. Abdulla şu so'zni eşitişi bilän bir bedänining << pıdpıldıq >> lär ketgänini payqädi. Åvåz jüda bäländ vä tınıq edi. Ko'p o'tmäy bedazårning här çekkäsidä bedänälär sayräy båşlädi. Abdulla qaysi birigä qulåq sålışını bilmäy qåddi. U yåş båladek sevinib **[7]** arıq bo'yläb u yåqdän bu yåqqä yügürär qayåqda bedänä bäländråq sayräsä şu yåqqä o'zini åtärdi. – Båşläymizmi? - so'rädi. Åbid äkä. –Birpas turing. Abdulla, o'lim xavfini sezmäy, o'z åvåzidän zavqlänib sayräyåtgän bedänälärgä qulåq såliş bilän bahd edi, u bu daqıqaning ilåji båriçä ço'zilişini istärdi.

- Keç bo'lib ketädi. Årqadän ådam o'tib qålişi mümkin, - dedi Åbid äkä, lekin jåyidän qo'zg'älmädi. Bedänälärining xåri tingändän bo'ldi. U yer bu yerdäginä siyräk eşitilib qålärdi. –Endi båşläymiz! Åbid äkä o'rnidän turdi. İt bir sakräb arıq içidän çıqdi-dä, tizzasigäçä båtib, bedazår içigä so'ng' idi. Beş metrçä dåira çizib aylängäç, egäsining åldigä kelibi tümşüg'ini ço'zdi. – Ål, dedi Åbid äkä qo'lini åldingä bigiz qılib.

İt yugurib ketdi. Åbid äkä belidägi änçä – munçä ilgäk åsılgä kämärini tüzätär ekän, Abdullani ågåhläntirdi:

- Fäkät årqamdän yüräsän. Yånimgä häm, åldimgä häm o'tmä.
- xo'p dedi Abdulla ho'l bedazårgä qadam qo'yib.
- Änçä åtamizmi?
- Qançä keräk? - Beş – åltidä åtålärsiz? Åbid äkä küldi.
- Beş – åltidä åtiş mümkin. Jüda bo'lmäsä…

U gapni tutämädi, << paq >> etgän o'q tåvuşi eşitildi. Abdulla nimä bo'lgänini angläb etgünçä, teşavåyning åg'ıdä bir qanåtini silkitib turgän bedänini ko'rdi. İt qåyıl iş qılgändek, o'zidän mämnun bo'lib, dumini liqillätgänçä Åbid äkäğa tikilib tutärdi.

- Åpkel! Dedi Åbid äkä tizzasigä urib.

İt yugurib egäsining åldigä keldi. Bedänä hamån tirik edi. Qanåtini silkitib, qån tümşüg'i bilän itning yüzigä åg'zidän åldi-dä, kämäridägi ilgäklärdän birigä bo'ynidän ildi. Åsilib qålgän bedänä bir – ikki silkinib, tinç idi. –Semiz ekän, dedi Åbid äkä miltiqnio'qlär ekän. –Bu häm sening åmading. Abdulla indämädi. Birinçi märtä åvgä çıqqäni üçünmi, åving bundäy bo'lişini hayåligä keltirmägän, åtılgän närsä o'şä zahåti o'lär, deb o'ylägän edi. U ko'zini tåg'asining belidä likilläb turgän bedänädän uzålmäs, o'q teşib majaq bo'lgän tümşüg'i ko'nglini aynätärdi. <<Håzirginä sayräb turubdi, - oylädi u bir – ikki tupurib… - Endi sayramäydi. Endi pati yulinädi, yuvilib, tåzälänib åşgä båsilädi. Kim yer ekän? Men yemäymän… >>

- Qayeqdä qålding? Yürmäysänmi?
- Qıçqırdi Åbid äkä. Abdulla o'zigä kelib, tåg'asining änçä ilgäriläb ketgänini, uning åldidä it dumüni ço'zib, nimänidir iskäb turgänini ko'rdi. Åving zavqı bäländ kelib, Abdulla håzirginä ezilib hayålidän o'tkäzgän gaplärni unutdi-dä itgä tikildi, Teşavåy birpas tümşüg'ini ço'zib turdi, keyin säkrädi. Nimädir uning åldi-dä pir ko'tärildi. Şu zahåti o'q uzıddi. Quş bir – ikki qanåt qåqib yıqıldi. İt u tüşgän jåygä qarab yügürdi.
- Åpkel! Dedi Åbid äkä yänä tizzasigä urib. Teşavåy nimänidir tişläb, egäsining qarşısigä yügürdi. Bu häm bedänä edi. Lekin bunisi o'q tegişi bilän o'lgän, şuning üçünmi, yå ikkinçi märtä ko'rib ko'nıkdimi, Abdulla jirkänmädi. Quyåş tåşlåq üstidä ådam bo'yi ko'tärilib, ço'g'dek qızg'ış såçä båşlädi. Kimningdir qıçgırgäni, keyin motor gürillägäni eşitildi. Åddiy, här dämgidek mehnat vä zavq bilän to'lä yängi kün o'z hayåtini båşlädi. Allaqayerdä qo'şıq yängräy båşlädi. Radiodänmi, yå qışläqning o'zidänmi Abdulla äjrätä ålmädi. Qo'şıq bedänälärining sayräşigä qo'şilib, g'aläti, şu paytgäçä u eşitmägän, go'zäl åhäng kasb etdi. Åvni unutib, u şu ätråfini to'ldirib turgän åhänglärgä zavq

bilän qulåq sålä båşlädi. Ko'p o'tmäy qo'şıq tindi, Ämmå bedäzår esä hamån qandäydir sirli, ämmå şo'x, o'ynaqı åhänglär bilän to'lä edi. **[8]** Yänä o'q üzildi. Abdulla ço'çib ketdi. – Sänäyäpsänmi, neçtä bo'ldi? – qıçqırdi Åbid äkä.

Abdulla uning yånigä keldi. Åbid äkä Teşavåyning åg'zidän yängi o'ljäni ålär ekän, jiyänigä g'urur bilän qarab qo'ydi.

- Beş – åltitä devdingmi, båyä?
- Ha, dedi Abdulla ilgäklärdägi bir tekisdä åsilib turgän bedänälärgä tikilib.
- Lekin ko'p åtgängä o'xşaysiz…
- Ma, sänä.

Åbid äkä kämärini yeçibi kiçkinä bir täsmäni åldidä, ilgäklärni şungä o'tkäzdi vä turun qılib, jiyanigä uzatdi.

- Burun bedänä ko'p. Yänä şunçä åtsäk bo'lädi. Qani, ål, Teşavåy! U şundäy deb åldingä yügürgän itning ketidän yo'lgä tüşdi. Abdulla o'ljalärni sänädi. O'n bittä bo'libdi! << Birpasda-yä! >>
- Hayrån bo'ldi u vä faxr bilän tåg'asigä tikildi.

Bedazårni ikkinçi märtä aylänib çıqışgändä, o'ljaning såni o'n beştägä yetdi. Åbid äkäning käyfi çåg' edi.

- Qalay, åv tuzukmi? – dedi nånuştä qılgäni o'tırışgändä,
- Zo'r, - jilmäydi Abdulla.
- Äslıdä işimni taşläb åvçilikkä o'tib qo'yä qålsäm häm bo'lär ekän.
- Hali häm traktor haydaysizmi?
- Sal balandråkdän kel. Hämmä traktorçilärning båşlıg'ımän håzir.
- O'sibsiz-dä, - dedi Abdulla iştaha bilän go'şt yer ekän.
- O'sgändä qandåq! O'n yildä birigädir bo'ldim, yänä yigirmä yildän keyin räis bo'lsäm äjäb emäs. İkkåvi külişdi.
- İşim yaxşi, - dedi Åbid äkä bir so'ng Teşavåygä suyäk taşlär ekän, jiddiy åhängdä: - Jamåadä o'ttizdä traktor bår. Qışın-yazın tinmäydi. Tåpiş häm şungä qarab. Yaqındä maşına ålämän. Kelinåying tug'sä, båla o'lmäsä, maşinadä bütün respublikäni aylänib çıqamän, deb niyät qılib qo'ygän edi. Bir yåg'i Arslånbåb, bir yåg'i çimyån… Niyätimizgä yetädigängä o'xşaymiz. İşim yaxşi-yü, o'qımädim-dä, jiyan…
- Åbid äkä xo'rsinib qo'ydi…

Uruşdän qaytib kelgänimdä o'qışmåqçi edim. Lekin bu fikrdän qaytdim. Qımmatçilik, jamåa xaråb, qışlåkdä deyärli erkäk qålmädi. O'şandä rähmätlik Mannåp åta räis edi. Sen uni ko'rgänmiding. Abdulla <<yoq>> deyä båşini qımırlätdi.

- Ajåyib ådam edi. Yåşligidä åtdän yıqılib, åyåg'i singän vä umrbåd ço'låq bo'lib qålgän.

Şu häm qo'ymädi. O'qış qåçib ketmäydi. O'qırsän häm, ålim häm bo'lärsän. Lekin ukä, - dedi.

- Qışlåqqa qara, bittä häm bütün uy yo'q. Jamåa bundän beş bättär. Dehqån ådam işgä berilib ketib o'qış hayålimdän ko'tärildi. Endi keç. Endi o'qib qayåqda bårärdim? Sen nimä qılmåqçisän? İşläysänmi, o'qıysänmi?
- O'qıymän, - dedi Abdulla negädir uyälib.
- Tåşduning fizmatigä kirmåqçimän.
- Durust, - dedi Åbid äkä.
- Matematikani yaxşi ko'räsänmi?
- Ha,
- Durust. O'qi jiyan, o'qı. Åyıngning sendän ümidi kättä. Bår işångäni sen. Dadang mänä yåtib qåldi. Xåzir qalay, durustmi?
- Tüzzükdäy.
- İşqılib tuzälib ketsin. Yåmån kasalgä çalinib qåldi. Giper… gim… nimä edi nåmi?
- Gipertoniya
- Gipertoniya, - qaytärdi Åbid äkä.
- Åti qursin. Uzåq yıli kelgändä änçä yaxşi edi. Bir häftä turdi çamandä o'şandä, ä?

[9]

-Ha,

-U bilän häm åvgä çıqqän edik. Hu änävi yåqqä.

- Åbid äkä paxtazårning etäk tåmånigä işåra qıldi.
- Dädäng, teşavåy mergän, men. Dädäng yaxşi åtädi. Ädäşmäsäm o'ttız – qırqtä bedänä åtuvdik o'şändä. Keçqurun bulåqbåşidä åş qıldik. Yarmini åşgä båsdik. Yarmini kabåb qıldik. Änçä tuzuk edi dädäng o'şändä.

Åbid äkä o'ylänib qåldi. Keyin ço'ntägidän g'ijimlanib ketgän papiros ålib, şåşmäsdän tekislädidä tutätdi.

- Dädängni yaxşi ko'rämän. U mengä jüda ko'p yaxşilik qılgän, uyläntırgän, to'ygä o'zi båş bo'lib turgän.
- Bårmäysizmi? – so'rädi Abdulla.
- Bårämän. Kennåying qaytsiz. Bir o'ttız – qırqtä bedänä o'tib o'lib bårämän.
- Mümkin emäs.
- Mäyli, emäsä häm ko'ngli ko'tärilädi. Qani turdikmi?
- Mäyli, - dedi Abdulla qo'zg'alib.
- Yänä ikki märtä aylänib çıqämiz. Şu bilän bo'ldi. Teşavåy, yür!
- İt xuddi şu gapni kutib turgändek, bedazårgä taşländi.

Endi äbdulla åvgä ko'nikkän, hatta ungä qızıqib häm qålgändi. U zavq bilän Teşavåyning häräkätlärini kuzatär, här o'q åtılgändä << ura! >> deb qıçqırärdi. Bedazårning årqasidägi ärävä yo'ldä tarvuz årtılgän avtokaçka ko'ringgändä Åbid äkä åvni to'xtatdi. Abdulla qarşilik ko'rsätmädi. Ärävädägi yigit Åbid äkäni tanidi şekilli, säläm berib:

- Qalay, åv tuzukmi?- deb so'rädi. Åbid äkäning o'rnigä Abdulla javåb berdi:
- Yigirmä beştä åtdik, mänä.

  U g'urur bilän qo'lidägi tasmägä tizilgän bedänäläri ko'rsätdi. Äräväkäş kallasini lıqıllätib: Qoyıl! – deb q'oydi. Keyin uni çaqırib bittä tarvuz uzätdi. –
- Äytgändek, Åbid äkä, - qıçqırdi yigit,
- O'qıl Mubåräk bo'lsin!
- Rähmät.
- Bulåq båşidä bittä åş qılib beräsizdä endi devzirädän! Bedänä båsib!
- Åş sendän äylänsin, Håmid. Qılib berämän. Äräväkäş yo'lgä tüşdi. Abdulla tarvuzni ko'tärib, to'g'asining årqäsidän yürdi. Arıq läbigä etişgändä:
- Ço'lladık-kü, tarvuzni şu yerdä yeb qo'yä qåläylik, - dedi Åbid äkä.
- Ko'tärib yüräsänmi?
- Ulär eski jåygä çårdånä qurişdi. Åbid äkä buklämä piçåg'ini tarvuzning dumigä şundäy tekkizişi bilän yårilib ketdi. Qıp – qızıl çinni tarvuz bulåq suvidek muzdek vä şirin edi. Åbid äkä bittä tilimni itning åldigä qo'ydi. Abdulla itning tarvuz yeyişini, şundä ko'rdi. Teşåvay dumini likillatib yer ekän, xuddi ådämgä o'xşäb danagini ajratib taşlärdi.
- Zo'r-kü, -dedi Abdulla hayran bo'ldi.
- Nimä deyäpsän! Uydä biz nimä esäk, bu häm şuni yeydi…

Åbid äkä yänä nimälärnidir deb, itni, maqtamåqçi edi, jo'hårizår etagidän bittä bedänäning jüda bäländ sayrägän åvåzi eşitilib qåldi. Abdulla häligäçä bunçälik o'tkir vä tınıq åvåzni eşitmägän edi. U - kü mäyli, Åbid äkä häm yeb turgän tarvuzi åg'zidä qålib, qulåq sålä båşlädi. Bedänä bir åhängdä << taq – taraq, taq– taraq >> qılib, åzginä häm ålär, keyin bir yo'lä säkkiz – to'qqiz märtä taraqlärdi. Bir neçä märtä şu qaytärılgäç, Åbid äkä o'rnidän turdi.

- Qayåqda? So'rädi Abdulla tåg'asining nimä qılmåqçi ekänligini sezgän bo'lsä häm.

U şu bedänining åtilişini istämäs edi. Lekin Åbid äkä ungä javåb bermädi. Egäsining **[10]** häräkätlärini tüşürgän it jo'hårizår tåmån yügürib ketdi.

- Tåg'a şuni åtmäng! – dedi Abdulla uning årqäsidän bo'g'ılib. Åbid äkä eşitmadi. Abdulla ulärgä birpas qarab turdi-dä, keyin o'şä yåqqä yürüdi. Lekin u keç qålgän edi. Teşavåy qiyinçiliksizbedänäni tåpgän, tümşüg'i bilän pişilläb uni ço'çıtgän edi. Abdulla bedänäning sakrab ko'tärilgänini ko'rdi. O'q åvåzi jaranglädi. Bedänä pätirläb havåda bir – ikki ayländi-dä jo'håri içigä şo'ng'idi. İt uning årqasidän yügürdi. Şu payt Abdulla jån hålatdä qıçqırdi:
- Tåg'a, itni çaqıring! O'zim tutämän, Teşavåy! Åbid äkä uni tüşündi vä tizzasigä urib, itni çaqırdi. Teşavåy istär – istämäs to'xtab, årqasiqa qaytgändä, Abdulla ulärgä yetib keldi.
- Şuni åtmäsängiz bo'lärdi – dedi u zarda bilän.
- Ha, çakkı bo'ldi, äçinin gapırdi Åbid äkä.
- Qanåtigä tekkängä o'xşäydi o'qi bälki tüzätärmiz. Abdulla jo'hårizår içigä kirib, bedänäni qıdırä båşlädi. U arıqdän bu arıqqä o'tdi, lekin bedänä ko'rinmäsdi.

Jo'hårizårning o'rtäsigä kelib, påyalärni qayırdi-dä, åldingä tikilib qayåqda bårişini bilmäy turib qåldi. Åldindä bir ådam ko'ringändän bo'ldi. Abdulla bir ikki arıqdän o'tib, yaxşiläb qarädi. Undän o'n arıqçä narıdä åq ko'yläkli, åq durra tang'ib ålgän bir äyål ço'kka tüşib håvuçidäng yaralängän bedänägä tikilib turärdi. Abdulla uning yüzini ko'rmädi. Bedänä tutilgänidän vä uning tirikligidän xursand bo'lib, ayålning yånigä bårdi.

- O'lmäbdimi?
- O'lsä sizgä åg'ırligi tüşärmidi?

Äyål jahl bilän şundäy dedi-dä, Abdullagä qarämäy hansıräyåtgän bedänini åg'zigä ålib bårib tili bilän ho'llädi. Abdulla qo'ng'ıråq åvåzidän ayålning yåş qız ekänligini sezdi. Ämmå uning qo'pål javåbidän ranjigän bo'ldi.

- Şunçä åtgänläring etmäsmidi? Dedi qız yänä båşini ko'tärmäy.
- Men häm şundäy debdim, - Abdulla qızning yånigä engaşdi. Engaşdi-yü, ungä bir qaraşi bilän o'tırib qåldi.
- Gülçehra?
- Båy, sizmidingiz?
- Qız häm uni tanib, beixtiyår bo'ş qo'li bilän etagini pastıråq tortib qo'ydi.

İkkälåvi bir daqıqa jim qålişdi. Qız negadir uyalib başini eggän, Abdulla esä åg'zı åçilib, ungä tikilib qålgän edi. Qızning bir – birigä tutaş qalın qåşlärigäçä tüşgän jo'hâri påpukläri jamalak bo'lib yåpışib qålgän åppåq durrasi, qıyıq ko'zi vä kiçkinä burni üstidä åsılib turgän bir tutam jingaläk såçi, bir qanåti singän bedänägä äçingänidänmi, yå kutılmägän uçraşuvdän uyalgänidänmi titräb turgän dumalåq läbläri uni lål qılib qo'ygän edi. İkkalåvining nazaridä şu sükût içidä o'tgän bir daqıqa uzåq bir saåtdek ko'rinä båşlägän bo'lsä hämi nimä deyişlärini bilmäyi jim o'tırışärdi. Nihåyat Abdulla birån närsä deyişgä qarår qılib, yo'täldi. Keyin:

- Tuzälib ketärmikin? – dedi.

Qız birdän yüzigä qızıllık yügürib, Abdullagä ko'z qırını taşlädi.

- Tuzalädi, bir qanåti sinibdi, xålås. Ko'ring. Qız şundäy deb, kaftıdä yånbåşläb yåtgän bedänäni ungä uzätdi. Bedänä hallåslär vä kiçkinä ko'zlärini pirpirätib, ulärgä yalıngänåmüz tikilärdi.
- Yaxşi sayräyåtgändi, - dedi A bdulla.
- Ha,
- Qız jånlänib ketdi.
- Men häm işimni taşläb qulåq sålib o'tiruvdim. Yaxşi sayrayåtuvdi.
- Nimä qıläyåtgän edingiz? –
- Jo'hâri qayıräyåtgändim, - qız yånidägi jo'hâri sålingän savatni ko'rsätdi.
- Dadamlärgä. Yaxşi ko'räsizmi?

[11]

- Qız uyälinqıräb båşini egdi ä yänä yüzigä qızıllik yügürdi.
- Dadamlär yaxşi ko'rädilär.
- Men häm yaxşi ko'rämän. Jo'hâri kavåb şirin bo'lädi.

- Abdulla! Abdulla, håy! –çaqırdi Åbid äkä kanal tåmåndän.

Abdulla javåb bermädi, u jilmäygäniçä Gülçehragä tikilib, << yänä nimä desäm ekän? >> deb o'tırär, bu yerdän ketişni istämäsdi.

- Tåg'angiz çaqıryäptilär, - dedi Gülçehra qo'zg'älib vä bedänäni uzätdi.
- Åling.
- Sizniki bu endi.
- Negä? –Sevingändek bo'lib so'rädi qız.
- Siz tåpdingiz, sizinki bu.
- Bo'lmäsä tuzalgänidä qaytärib berämän.

Abdulla küldi.

- Ketdikmi? – so'rädi qız.
- Mäyli.

Abdulla savatni ko'tärib, qızning årqasidän yürdi. U nihåyätdä şåd edi. Jo'hårizårdän çıqışgändä, Åbid äkä kanal bo'yidä miltig'igä yüzini ko'tärdi.

- Munçä häyälläding?
- Tutiş qiyin bo'ldi. – dedi Abdulla Gülçehragä ko'z qırını taşläb.
- Tirikmi işqılib? – xavåtırlänib so'rädi Åbid äkä.
- Bir qanåti sinibdi. – dedi Gülçehra.
- Tuzatmåqçi, - dedi Abdulla ungä işåra qılib.
- Ha, durust.

Ular yo'lgä tuşişdi. Åbid äkä åldindä, Abdulla bilän Gülçehra årqadä. Änçägäçä jim bårişdi. Qışlåqqa yaqınläşgändä Gülçehra sirli åhangdä dedi:

- Äytgändäy, täbrikläymän.
- Nimä bilän! Hayrån bo'lib so'rädi Abdulla.
- Medalya bilän. Abdulla jilmäydi.
- Rähmät. Qäyärdän bildingiz?
- Bütün qışlåq biläni, - dedi qız häm jilmäyib. U jüda çiråyli jilmäyärdi. Abdulla o'zi sezmäy, beixtiyår ungä tikilib qåldi.
- Men keldim, - dedi Gülçehra ko'prikkä yetişgändä.

Abdulla ko'lidägi savatni ungä uzatdi.

- Sizni qaçån täbrikläymän?
- Täbrikläşingiz mümkin. Men häm bitirdim.
- Nahåtki? –Abdulla uyälib ketdi.
- Keçiräsiz, esimdän çıqibdi. Änçä bo'ldi ko'rişmägänimizgä.

- İkki yıl, dedi Gülçehra ungä g'alatı qarab.
- Unutışıngiz tabiiy.
- Keçiräsiz.
- Heçqısı yo'q. Ertaqä ziyåfatimiz bår. Keling.
- Rähmät.

Gülçehra ko'prik yånidägi darvåza tåmån yo'l åldi. U bir qo'lidä ingiçkä beligä tirälgän savat, bir qo'lidä bedänä ko'tärgäniçä yengil çuvagini şapıllätib ketär ekän. Abdulla uzåq vaqt ketidän qarab qåldi.

III

O'zgärib ketibdi, - o'ylärdi. Abdulla uygä qaytar ekän. –Jüda o'zgärib ketibdi. Nahåtki ikki yıl içidä şundäy o'zgäriş mümkin bo'lsä? İlgäri qåp – qåra qıltırıq bir qız edi. Endi **[12]** çi?

Abdulla şundäy o'ylär ekän, Gülçehra bilän, çiråyli, kelişgän qız bilän tanişligidän mämnun bo'lib qo'ydi. << Nimä dedi? Ha, << ikki yıl, unıtışıngiz tabiiy >> dedi. Demäk, u Abdullani unutmäbdi. Bo'lmäsä ko'rişimägänini hisåbläb yürärmidi? ! >> Abdulla jilmaydi. Bålaling, Gülçehra bilän bo'lgän damläri ko'z åldidän o'tä båşlädi. U bu qızni ançadän beri tanib edi. Qışlåkdä ulär yürmägän so'qmåq, ulär qılmägän şo'xlik qålmägän. Gülçehraning åtasi Åbid äkäning qalın o'rtåg'ı bo'lib, yåşlikdän birgä o'sişgän, hattaki ikki yılçä uruş dävridä bir qısmdä xizmät qılışgän edi. Abdullaning bilişiçä, Yusuf äkä yigitlik çåg'läri änçäginä şo'x bo'lib, u bår jåydä janjal çıqışi tabiiy ekän. Lekin uruşdän keyin qışlåg'ıgä qaytgäç, o'zgärib ketdi. Front uni şundäy qılib qo'ydimi, yå båla-çaqa taşvişi ko'päyib quyilib qåldimi, harhåldä, u jüda mo'min-qåbil bo'lib qåldi. Yaxşi işlädi. Bundän beş-ålti yıl muqaddam uning brigädäsi paxtaçilikdän yüksäk ko'rsätkıçlärgä erişgäni üçün ungä qahramån unvåni berildi.

Gülçehra Yusuf äkäning to'ng'ıç färzand bo'lib, bålaligidä xuddi åtasigä o'xşagän şo'x edi. Deyärli här küni uyıgä u yer-bu çaqa bo'lib qaytardi. Ånasi urışar, Yusuf äkä esä faxrlänärdi. Åtasining uruşmäsligini yaxşi bilgän Gülçehra battar şo'xlik qılär, ko'pınçä o'yınqaråqlikdä o'gıl bålalärni årqadä qåldirib ketärdi.

Abdullaning hali-hali esidä, qışlåkdä uruş yılläri dadavåy ämäki degän bir ådam yaşardi. Qayåqdan kelib qåldi bu yergä, nimä iş qılädi, heç kim bilmäsdi. Ertä sahardä uyıdän çıqib ketib, yarim keçadä qaytärdi. Dåim bir xil kiyınärdi, to'griråg'ı, tizzaläri yamåq kalıta şimi vä jazirama yåş künläri häm båşidän tüşmäydigän üçi nayza såldatçä qalpåg'ıdän båşqä uning heç närsäsi yo'q edi. U qışlåq hayåtidä äräläşmäs, ådamlärgä

qo'şilmäs, lekin negadir uning nåmini hürmät bilän tilgä ålişärdi. Nimä üçün mundäy bålalär buni bilişmäsdi. Uning kamgäpligidänmi, yå salåmgä älik ålmäsligidänmi, bålalär uni xuşläşmäsdi, hatta undän ço'çişärdi.

Bir küni uning låy tåmidä bir burgut paydå bo'lib qåldi. Abdulla o'şändä yazgı kanıkulgä kelgän edi. Gülçehra uni yetäkläb, dadavåy ämäkining uyigä ålib bårdi.

- Ko'ryäpsänmi? – dedi låy tåmgä işåra qılib.

Abdulla ävväl heç närsäsi payqamädi. Keyin mo'rining yånidä bukçayib turgän bir närsägä ko'zi tüşdi.

- Nimä?
- Burgut! Dedi Gülçehra åvåzini pasaytırib.
- Keçä ko'rib qåldim. Bilmädim, ämäki qayåqdan ålib keldiykin? Håzir yaxşilär ko'rsätämän.

Gülçehra ko'çaning narigi betigä o'tib, burgutgä kesäk o'tdi. Burgut seskänib tümşüg'ini ço'zdi. Keyin alanglär ätråfgä qarädi-dä, bittä bittä qadam taşläb mo'rining årqasigä o'tdi. Uning bir åyåg'ıgä zanjir båg'längän edi.

- Ämäki buni nimä qılär ekän?
- Qaydam? - dedi Gülçehra. – Balki uyigä påylåqçi qılib ko'ygändir.
- Burgut uy påyläydimi? –Zayrån bildi Abdulla.
- Negä påylämäs ekän? İt påyläydi-kü? !
- İt başqa gap.
- Bilsäng, burgut itdän häm zo'r.

Ulär änçägäçä ko'çaning çetidä tåmgä tikilib o'tırışdi. Ämmå burgut jåyidän qımırlämädi.

- Biläsänmi, - dedi Gülçehra bir mahal.
- Beçåragä rahmim kelib ketyäpti.
- Negä?
- Åç bo'lsä keräk. Ämäki kün bo'yi uyidä bo'lmäydi.
- Kel, ul – bul berämiz. –Täklif qıldi Abdulla.

[13]

- Nimä berämiz? –Gülçehra xo'rsindi.
- Burgut xåm go'şt yeydi-kü!
- Nimä qılibdi? Biz häm xåm go'şt berämiz.
- Qayerdan ålämiz? Bizdä bo'lgändä åyim allaqançån åvqat qılärdilär.

İkkälåvi o'ylänib qålişdi. Lekin qança o'yläşmäsni, go'şt tåpişning evini qılışälmädi.

- Nån yemäsmikni? – sorädi bir mahal Gülçehra ümid bilän.
- Bizdä zåg'åra nån bår, bir xalta!
- Bilmädim, kel, berib ko'rämiz.

Ko'p o'tmäy ikkälåvi Gülçehra uyidän o'g'ırlän kelgän bittä zåg'åra nånni dadavåy ämäkining tåmigä åtişdi. Ämmå burgut ulärning mehribånçiligigä parvå qılmädi, hatta jåyidän häm qımırlämädi.

- Zåg'ära yemäs ekän, - dedi Abdulla. Gülçehra indämädi. Uning ikkälä ko'zi jıqqa yåş edi.
- Negä yıg'läysän? So'rädi Abdulla.
- Negä yemäydi?! Åç qålsä mäylimi?!
- Gülçehra o'zini tutålmäy yıg'läb yubårdi.
- To'xta, - dedi Abdulla.
- Yıg'lämägin. Bir iş qılämiz…
- Qanaqa iş?
- Ko'zlärini işqaläb so'rädi Gülçehra.
- Ämäki kelişini påyläymiz. Qani u nimä berärkin?
- Bütün! – dedi Gülçehra sevinib.

Ulär o'şa küni ällämähälgäçä dadavåy ämäkining yo'lini påyläb o'tirişdi. Nihåyat u keldi. Bålalär uning qo'lidä kättä sümkä ko'rişdi. İçkärigä kirgändä esä, ko'çä eşiqdän uni kuzatişdi.

Dadavåy ämäki jinçiråq yåqib, tåmgä ko'tärildi. Nimälärdir deb gapirdi, bålalär angläşmädi. Keyin burgutni åyåg'idän tårtib, qo'ltıqlädi-dä, pastgä tüşdi. Jinçiråqni håvlining o'rtäsigä qo'yibi sümkasini yergä ag'därdi vä burgutni qo'yib yubärdi. Burgut yerdä to'kilib yåtgän qåra närsälär atrafidä bir – ikki äylänib, ço'qıläy båşlädi. Dadavåy ämäki zanjirni uzun qo'yib yubårgänçä uning haräkätlärigä tikilib o'tırdi-dä, şivirläb:

- Javr bo'ldi sengä, jånivår, javr bo'ldi, dedi.
- Go'şt beryäpti, - dedi sekin Abdulla Gülçehraning qulåg'igä.
- Gülçehra båşini qımırlätdi.

Dadavåy ämäki burgutni tåmgä ålib çıqib qo'ygändä ular ketişdi. Lekin ikkäläsi häm tüm bo'yi burgutni o'yläb çıqişdi. Ertälär esä yänä şu yergä kelişdi. Burgut keçägidek mo'rining yånidä bukçayib turärdi.

- Negä javr bo'ldi, dedi? Bildinmi?
- So'rädi Gülçehra.

- Yo’q.
- Undä häm go’şt yo’q. Şuning üçün javr bo’ldi, dedi.
- Tüşüntirdi Gülçehra.
- Bilmädim.
- Bilmädim emäs, anıq, - dedi Gülçehra, keyin Abdullani türtdi.
- Qo’yib yubårmäymizmi uni?

Abdulla bu gapdän ço’çib tüşdi.

- Ämäki dåd deb yubårdi.
- Bilib o’tiribdimi? – dedi Gülçehra.
- Beçåra yubårämiz.
- Håzirmi?
- İkkilänib so’rädi Abdulla.
- Qårång’ı tüşgändä.
- Mayli.

Keçqurun ular devårdän åşib, dadavåy ämäkining håvlisigä tüşişdi. Äyvånning burçagidägi üstün qåzıg’ıdä uzun zanjir åsilib turärdi. Uning yärmi qåzıqqa o’ralgän bo’lib **[14]** yärmi tåmdä burgutning åyåg’ıgä båg’längän edi. Abdulla zanjirni yeçdi vä bir - ikki sıltäb tårtdi. Burgut tåmning zihirä yaqınläşdi lekin uçişni hayåligä häm keltirmädi.

- Åyåg’ıdän bo’şatış keräk, - dedi Gülçehra.
- Qandäy qılib? Ço’çib ålsaçi?
- Üstigä qåp taşläymiz.

Ular tåmgä çıqışdi. Zanjir burgutning åyåg’ıgä åmånginä ilib qo’yılgän ekän, yeçiş qiyin bo’lmädi. Yeçib bo’lib zanjirni håvligä taşläşgändä esä, kütilmägän våqea yüz berdi.

Burgut uçmädi. Äksinçä, tåmdän tüşişäyåtgändä ulärning ketidän yürib, narvångä yaqınläşgändä to’xtadi-dä, yänä hurpayib, båşini qanåtläri årasigä yäşirdi.

- Uçmäyäpti-kü? – Hayrån bo’ldi Abdulla.
- Haydaş keräk, -dedi Gülçehra.

U şundäy deb devår tåmgä ko’tärildi vä uzun bir tayåq bilän burgutni hayday båşladi. Ämmå burgut jåyidän qımırlämäsdi. Bir qal Gülçehra uni qattıq itärib yubårdi şekilli, burgut gandirakläb qanåtlärini yåydi vä o’zini tutålmäy håvligä sekin üçün tüşdi. Şundä bålalär uning qanåtläri qırqılgänini ko’rişdi vä qılgän

işläridän qo’rqib ketişdi. Burgut esä äyvån åldidä savlat bilän bir – ikki aylänib, keçä åvqat yegän jåyigä bårdi-dä, yänä buk-çayib, tümşüg’ini qanåti içigä yaşirdi.

- Nimä qılämiz endi? –so’rädi Gülçehra.

Abdulla birinçi märta uning ço’çigänini sezdi.

Lekin nimä deb javåb berişi mümkin? U häm Gülçehradek nimä qılışini bilmädi. Şuning üçün yelkälärini qısdi. Bålalär änçä vaqt burgutgä termilib, o’yläşdi. Lekin ikkälåvining hayåligä heç qandäy fikr kelmädi. Nihåyät bo’şäşib åstånagä o’tirişdi.

- Yaxşi häm båşqa bålalär bilişmädi. – dedi Gülçehra xo’rsinib.
- Bilişgändä, bittäsi emäs, bittäsi äytib qo’yärdi.
- Ha, -råzi bo’ldi Abdulla. –Råsä to’pålån bo’lärdi.
- Men ämäkidän qo’rqamän. Ko’zi yåmån. Gülçehra dadavåy ämäkining ko’zlärini ko’rsätmåqçi bo’lib, åläydi, o’xşätä ålmädi. Abdulla külib yubårdi.
- Negä küläsän?
- Ämäki ko’zlärini heç şunaqä ålaytirmädi dedi Abdulla.
- Uning ko’zläri daim bir hil – såvuq.
- Åläyädi! – dedi Gülçehra o’zinikini ma’qulläb.
- Åläymäydi.
- Åläyädi!
- Xo’p. Seniki ma’qul. Mengä qara, - dedi Abdulla u bilän tårtişiş fåydäsizligini tüşünib, - yaxşisi ketaylik. Ämäki kelib qålsä ikkälämizni häm såg’ qo’ymäydi. Nimä deding?

Bu gap Gülçehra ma’qul tüşdi. Ulär o’rinläridän turib eşik tåmån yo’l ålişdi. Lekin hali beş qadam häm yürmägän edilärki, burgut ulärning ketidän yürdi. Abdulla eşikni åçiş o’rnigä håvlining årqa tåmånigä qåçdi. Gülçehra häm uning ketidän yürürdi. Burgut ulärdän bir qadam årqadä qålmäsdi, ular to’xtasä to’xtar, çåpsä çåpärdi. Yänä äyvångä qaytib kelişgändä Gülçehra o’zini tutålmäy yıg’läb yubårdi.

- Endi nimä qılämiz?

bålaläri ko’rib Abdulla indämädi. Uni häm qo’rquv båsgän edi. Şu älfåzdä ular qança turişdi, bilişmäydi, bir mahal ko’ça eşik g’irçılläb åçilib, dadavåy ämäki kirib keldi. Qolidä här dåimdek kättä sumka, båşidä üçi nayza qalpåg’i. U äyvångä yaqınläşgändä qåldi.

- Kimsänlär?

Bålalär indäşmädi. İkkalåvi häm såvuq yegän ådamdek qalt- qalt qılärdi.

[15]

- Ulärdän sadå çıqmägäç, dadavåy ämäki äyvångä ko'tärilib jinçiråqni yåqdi.
- Ha, dedi. U Gülçehragä çiråqni tutib.
- Yusufning qızımisän? Bu båla kim?

Gülçahra javåb beriş o'rnigä yıg'läy båşlädi.

- Negä yıg'läysän? Qandäy kirib qåldiläring bu yergä?

Yänä ikkälåvidän sadå çıqmädi.

- Mayli, gapır masaläring gapırmäläring – dedi dadavåy ämäki sumkasini ko'tärib.
- Men häm yåşligimdä şo'x edim. Qo'şnilärning nä devåri, nä tåmi qålgän mendän.
- U şundäy deb, håvligä tüşdi-yü, şumşayib turgän burgutni ko'rib qåldi.
- Mänä bu işläring çakkı bo'pti, - dedi u hämmä närsägä tüşünib.
- Ko'r ådam hassasiz yurålmäydi. Bu burgut häm ko'r häm qari. Nä uçä ålädi, nä ko'rä ålädi. Birço'pän o'rtåg'im uruşgä ketäyåtgändä mengä tåşirdi. Sendä tursin, mengä ko'p yaxşilik qıldi, qarıgänidän xår bo'lmäsin, dedi. İkki yıldän beri men båqib yüribmän. Bu işläring çakkı bo'libdi.
- Endi tegmäymiz, ämäki, - dedi yıg'ı äräläş Gülçehra.
- İşånåmän, qızım, işånämän, - dedi ämäki.

Bizni urişädi deb qo'qqän bålalär, o'şä küni jüda ezilib uylärigä qaytışdi. << Yaxşi ådam ekän-kü, ämäki? ! >> O'ylärdi içidä Abdulla. Lekin bir hafta o'tär-o'tmäs u yo'q bo'lib qåldi. U häm, burgut häm. Uning qayåqda ketgänligini uzåq vaqtgäçä heç kim bilmädi. Uruş yugägändän so'nr esä uning Ukrainadä qahramånlärçä halåk bo'lgäni haqıdä xabar keldi. O'şandä häm yåz bo'lib, Abdulla kanıkulgä kelgän edi. Bu xabarni eşitib, Gülçehra ikkälåvi änçä qayg'urişdi. Mänä şu våqea kim bilädi, nimä üçündir. Abdullaning hayålidän sirä ko'tärilmäsdi.

Håzir häm u sekin kanal bo'yläb uy tåmån bårär ekän, şu våqea barça ikirçikirlläri bilän uning ko'z åldidä namåyån bo'lgän edi. O'şa paytläri Gülçehra o'g'ıl bålalärdän farq qılmäsdi. Endi-çi? Endi u bütünläy båşqä bo'lib ketibdi. İlgärigi şo'xlikläri, yugurib elişläri qanı? Şundäy o'yläb ekän, Abdulla qaysi bir yılı (o'şandä yettinçi sınfdä bo'lişsä keräk) jamåa rejani bajarib, to'y

qılib bergändä, birgä åt minişgänini eslädi. Ha, Gülçehra o'şandayåq båşqaçä bo'lib qålgän edi. O'lär kanal bo'yläb bårışär ekän, Abdulla uning yelkasigä qo'llärini qo'ygändä o'zini tårtgän vä şu bilän kättä bo'lib qålişgänini bildirgän edi.

Änçä sayr qılışdi. Keyin qaysı brigadaning havuz sürişdi. Şiypåndä ulärdän båşqa heç kim yo'q, hämmä xo'jälik båg'ıdägi to'ydä, dala jimjit edi. Gülçehra tirsäklärini şiypån pänjäräsigä tiräb, håvuzgä termilgänçä o'tırärdi.

- O'yläyäpsänmi? – so'rädi Abdulla.
- Ha, dedi sekinginä Gülçehra. –Kim bo'lişimizni o'yläyäpmän.

Abdulla küldi.

- Kim bo'lär ekänmiz?
- Sen ålim bo'läsän.
- Ålim? –hayrån bo'ldi. Abdulla.
- Ha, sen ålim bo'läsän. Kättä papka tutib, ko'zåynak taqib yüräsän.
- Qo'ysäng-çi? –içidä sevinsä häm, zarda qıldi Abdulla.
- Yo'q, råst, ko'rib turibmän.
- O'zin-çi? O'zing kim bo'läsän?
- Menmi? –Gülçehra o'ylänib qåldi. –Men… Men me'mår bo'lämän.
- Oh oh –dedi Abdulla. –Jüda baland ketding-kü?
- Nimäsi baland? Sen ålim bo'lgäningçä, men me'mår bo'lålmäymänmi? Härhåldä şungä o'qıymän. Çıråyli uylär qurämäni şähär qurämän. Bälki Mingbulåq me'måri bo'lärmän…
- Qışlåqning häm me'måri bo'lär ekänmi?
- Nega bo'lmäs ekän? Håzir bo'lmäsä keyin bo'lär. O'şandä baland-baland, çiråyli uylär qurämän. Keyinçi… Keyin…
- Gülçehra keyin nimä qılışini äytålmädi.

[16]

- Men kim bo'lişimni hali bilmäymän, - dedi Abdulla.
- Dadam, håzir o'qışdän båşkä närsäsi o'ylämä, deydilär.
- Men bo'lsäm, ko'p o'yläymän. Bir şifåkår bo'lgim kelädi. Bir mühändis. Håzir endi me'mår bo'lgim kelyäpti. Nimä deysän, qaysı biri yaxşi ekän-ä?
- Hämmäsi häm yaxşi bo'lsä keräk, - dedi.

Abdulla ikkilänib. –Yaxşi bolmäsä ådamlärning hämmäsi yå şifåkår, yå mühändis bo'lärdi, båşqa işni tänlämäsdi. - Bu fikr o'zigä ma'qul keldi şekilli, qat'ıy qılib qo'şib qo'ydi: -Hämmäsi häm yaxşi.

Gülçehra indämädi, yåkı yänä o'z hayållärigä berilib, uni eşitmädi. << Håzir u kim bo'lmåqçi ekän? >> o'ylädi Abdulla. Şu payt kimdir uni türtdi.

- Salåm!

Abdulla båşini ko'tärdi. Ro'parasidä o'zi tengi ikkitä yigit turärdi. Abdulla ulärni tanidi. Biri Qåsimjån, ikkinçisi Samad edi

- Xäyål surib qålibsån? – dedi Qåsimjån qo'lini uzätib.
- Åvgä çıguvdik, - dedi Abdulla yigitlär bilän ko'rişär ekän.
- Yaxşimisizlär?
- Rähmät, -Qåsimjån qo'lidägi tanburgä işårä qılib, dedi: -mäktäbni tugätdik. Keçqurun ziyåfät. Repetitsiyagä ketyäpmiz.
- Sen häm bitirding şekilli? – so'rädi ikkinçi yigit.
- Ha, dedi Abdulla.
- Yaxşi bitirding?
- Yåmån emäs, -Abdulla åltin medal' algänini äytışgä uyäldi.
- O'zläring-çi?
- Biz häm şu, - dedi Qåsımjån.
- Qaçån kelding?
- Keçä.
- Hali şu yerdämisän?
- Ha.
- Bo'lmäsä keçqurun mäktäbgä kel. Bir yayraymiz, xo'pmi?
- Mayli, -dedi Abdulla Gülçehraning häm täklif qılgänini esläb.
- Ziyåfät zo'r bo'lädi, -gapgä äräläşdi ikkinçi yigit. –Räisning o'zi qılib beryäpti.
- Zo'r-kü, -dedi jilmäyib Abdulla.
- Zo'r bo'lgändä qandåq! Xo'jälikkä kadrlär keräk. Biz tayyår kadr. Ziyåfät şungä qarabdä. Uçalåvi külişdi.
- Kelgin-ä, älbättä! –dedi Qåsımjån o'rtåg'ini qo'ltıqläb. –Xayrläşmäymiz.

Yigitlär ketişdi. Abdulla uygä kirgändä Håjar Buvi vodoprovad tagidä çårdånä qurib bedana tåzaläb o'tırärdi.

- Qäyäqdä qålib ketding, bålam! –dedi u nevärä-sini ko'rib.
- O'rtåqlärimni ko'rib qåldim.

- Tåg’ang kelinåyingning åldigä ketdi.

  Tüşlikkä kelädi. Yaxşiläb åş qılib berämän. Bålam-yey, bålam-yey, qadami qutlug’ bålam-yey! Qårning häm åçgändir? Kampir yänä nimälärdir deb, o’çåq båşigä ketdi, Abdulla u ålib kelgän şirguruçni ezmälänib yer kan, ko’z åldidän savat ko’tärgän Gülçehra ketmäsdi. << Yaxşi qız bo’libdi, - o’ylärdi u, - jüdayäm yaxşi qız. Beş ålti kün qålämän qışlåkdä >> Uşu fikrgä kelib jilmäydidä, yumşåq par yåstıqqa yån båşlädi. Şu payt u bir bålaning << Buvi! >> deb çaqırgänini eşitdi.
- Kelä qål, nimä deysän? –dedi kampir. Båla nimädir dedi.
- Ana, äyvångä bara qål, äyvåndä o’tıribdi. –dedi.
- << Kim ekän? >> -o’ylädi Abdulla vä håvligä qarädi.

Yüzigä jo’håri dånäläri yåpişgän beş-ålti yaşar qåp-qåra båla såçıqqä o’rälgän bir närsä ko’tärib kelärdi. Närsä ıssıq bo’lsä keräk, hu-huläb häm u qo’ligä häm bu qo’ligä ålärdi. Åstånagä yetgändä u dedi:

[17]

- Abdulla äkä sizmisiz?

- Ha, nimä edi? –so’rädi Abdulla.

-Mavini åpäy berdilä.

-Nimä bu?

-Jo’xåyi. Issıq.

Båla şundäy deb såçiqni yåzib yubårdi. Üç-to’rttä qıp-qızıl qılib pişirilgän jo’håri kıgız üstigä dumäläb ketdi. Abdulla << rähmät >> deb ulgurmäy, båla xuddi birår quvgändek, qåçib ketdi. << Gülçehra! >> -o’ylädi Abdulla yüzigä täbässüm yügürib vä qo’lini kuydirägän darajadä ıssıq jo’håridän ålib tişlädi. Ungä şu paytgäçä qo’rdä pişgän jo’håri bunçälik şirin tuyulmägän edi.

IV

Keçqurun u mäktäbgä kelgändä, keçäning täntänäli qısmi tugäb, o’yın-külgi avjigä çıqqän edi. Qåsımjån håvlining o’rasidä turib ålib, va’zxånlik qılär, lekin heç kim ungä qulåq sålmäs edi. Hämmäning ko’zi uzun Stolning burçag’ıdä dutårgä jo’r bo’lib qo’şıq äytäyåtgän qızdä edi. Abdulla häm beixtiyår to’xtab qulåq sålä båşlädi. Qız här to’rtlikni äytib bo’lgändä şo’x külgi ko’tärilär, lekin Abdulla uning nimä äytäyåtgänini angläy ålmädi. Qız beş-åltidä to’rtlikni äytib bo’lgäç, güldürås qarsak ko’tärildi. Qåsımjån, mengä çalışyäpti, deb o’ylädi şekilli, täntänäli vaziyatdä qo’llärini ko’ksigä qo’yib, minnätdårçilik bildirdi vä şu tåp Abdullani ko’rib qåldi.

E, kelärdingizdä o’rtåq medälist? –dedi u baland åvåz bilän.

U hazılläşdimi, yå kinåyä qıldimi, Abdulla änglämädi, uning ikki ko’zi håvligä gir ayläntirib qo’yılgän Stol äträfidägi ådamlärdä edi. U Gülçehrani axtaträrdi.

O’rtåqlär! Bir dakika diqqat! – qıçqırdi Qåsımjån. -Bizning keçämizgä parijdän, e keçiräsizlär, Tåşkentdän o’rtåq Abdulla şarıpåv täşrif buyurdilär.

Beş-ålti jåydän qarsak ko’tärildi. Qåsımjån gapidä davam etdi. O’rtåq şarıpåv siz bizgä o’xşagän åddiy ådam emäs. U kişi mäktäbni åltin medal’ bilän tamåmlädilär. Urä, o’rtåqlär!

Abdulla bu gapdän ensäsi qåtib, ozini çetgä ålmåqçi bo’ldi, lekin Qåsımjån uni qo’lidän mähkäm uşlägäniçä, dasturxånning to’rigä tårtdi. Abdulla uning käyfi bårligini paygäb, qarşilik qılmädi vä u ko’rsätgän jåygä bårib o’girdi. Negädir heç qayerdä Gülçehra ko’rinmäsdi. << Kelmädimikän? –o’lädi xa-våtirlänib Abdulla. –ägär kelmägän bo’lsä, birpäs o’tirib ketämän. >>

Hafa bo’lmä, -dedi qayåqdandir uning yånidä paydå bo’lib qålgän Samad.

Birinçi içisi…

Zarari yo’q, -dedi jilmäyişgä häräkät qılib Abdulla,

Keçäni o’zimgä qo’yib berişdi. Attestat tåpşirilgändän keyin hämmä kättälär ketdi, -dedi Samad.

Direktorimiz yaxşi ådami şuni täläb qıldi.

Kåsagul! –Qıçqırdi şu tåb yänä Qåsımjån üç märtä qars uribi

Mäy!

Kimdir Abdullaning åldigä åçılmägän << şampans-kåye >> keltirib qo’ydi.

Åzginä iç, - dedi Samad.

Harhåldä mustaqıl bo’ldik endi.

Mäyli. Åç.

Paqıllätämizmi? Abdulla yelkälärini qısdi.

İxtiyåring.

Samad şişä qåpqåg’ini yarmigä ko’tärgän edi, şaråb o’tildi, dasturxångä to’kilib ketdi.

[18]

-Mäyli, -dedi Samad.

- Hayåtimiz şundäy tåşqın bo’lsin. Kel, şungä içämiz. Fujerlär jaranglädi, Abdulla bir qultum yutib, Stolgä qo’ydi.

- Negä içmåding? Bu Qåsımjån edi.

- Yå biz bilän içmäysänmi?

- Negä? Faqat håzir içgim kelmäyäpti.
- Bo'lmäsä men içämän.

Qåsım piyåläni to'lätdi. Endi åg'zıgä ålib bårgän edi, Samad uning qo'lini tutdi.

- Bo'ldi ko'p içib yubårding.
- Qo'yib yubår! –Qåsımjån siltänib qo'lini bo'şätgän edi, ve vino ko'yägigä to'kilib ketdi. Lekin u parvå qılmäy, qålgänini qalqib qalqib içdi. Keyin gändiräkläb Stolgä yaqınläşdi-dä piyåläni qo'ydi vä birdän yıg'läb yubårdi.
- Abdulla, dostim! Men sevinçimdän emäs, älämimdän içämän, älämimdän. G'älämislär meni yo'ldän urdi. Bu yerdä qålişni istämäymän! Tüşünäsänmi, Abdulla?! Şähärgä ketişni istäymän, şähärdä o'qıgım kelädi. Bu yerdä nimä bår? Paxta, paxta vä yänä paxta! …
- Äljiramä, Qåsım! –dedi Samad.
- Aljıräyåtgänim yo'q. Råstmi gapim yå yålg'ånmi?
- Yålg'ån!
- O'zingni äldämä! Bilämän, sen häm qışlåqni yåmån ko'räsän. Xudii mengä o'xşäb yåmån ko'räsän. Lekin qo'rqasän äytışgä! Men qo'rqmäymän! Men råstini äytämän. Qışlåq mänä bu yerimgä keldi, mänä bu yerimgä! …

  Qåsımjån hıqıldåg'ıgä qo'lining zihi bilän urib yıg'lärdi.
- Ålib ketsäläring-çi! –dedi qızlärdän kimdir.
- Äynib qåldi-kü!

  İkkitä yigit Qåsımjånni qo'ltıqläb ålib, nimädir deyişdi. Qåsımjån yıg'ı äräläş qıqırläb küldi-dä, qarşilik ko'rsätmäy, ular bilän ketdi.
- Nimä bo'ldi? –so'rädi Abdulla.
- Heç närsä, -dedi Samad külib. Jinnilik qılyäpti, xålås. İkki kün burun hämmämiz qışlåqdä qålişgä qarår qıldik.
- Qışlåqdä qålişgä? –hayrån bo'ldi Abdulla.
- Ha, Qåsımjån häm råzi bo'lgän edi. Biläsän, qışlåqdä daim ådam yetişmäydi. Şuning üçünmi, xo'jaligimiz änçä qålåq, kambag'al. Bizning fåydämiz tegişi mümkin. Kättälär jüda xursand bo'lişdi qarårimizni eşitib. Ziyåfat şuning üçün häm quyuq.
- O'qımäysizlärmi?
- Negä o'qımäs ekänmiz? –dedi Samad hafa bo'lgändäy. – O'qıymiz. Hämmämiz o'qıymiz. Faqat sırtdän o'qıymiz. Men, mäsälän,, qışlåq xo'jälik institütigä kirämän. Qåsımjån pedagogika institütining til vä ädäbiyåt fakül'tetigä kirädi.

Sezgändirsiz, uning kim bo'lişini gapläri häm äytib turibdi. Ana şunaqä, häm işläymiz, häm o'qıymiz. Bilmädim, negä Qasım birdän äynib qåldi? Endi nimä bo'lädi?

- Nimä bo'lärdi, -dedi Samad o'ylänib. –Nimä istäsä şu. Ketmåqçi bo'lsä qarşilik qılädigän ådam yo'q. Qışlåqdä qåliş majburiy emäs. Bu här ko'ngil işi.
- Sening hämmi?
- Mening häm.
- Negä bo'lmäsä Qåsımjån sengä qışlåqni yåmån ko'räsän, dedi.
- So'rädi jilmäyib Abdulla.
- U to'g'ri äytdi, - dedi Samad vazminlik bilän.
- Lekin qışlåqni emäs, qışlåg'imizni yåmån ko'rämän. Qandäy tüşüntirsäm ekän? Bilsänmi, Minbulåq o'zi yaxşi, suv seråb, Lekin u qaråvsiz. Koçaläri tår, qıng'ır-qıyşıq, Buning üstigä yåzdä çang bo'lädi, qışdä daim låy. Uylärni äytmäsänmi? O'n-o'n beş uyni hisåbgä ålmägändä, o'zimizning eski qamış tåmli uylär. Yånå ko'n iarsä yåqmäydi. Fåydasi yo'q håzir gapırişni. Biz bu haqdä Gülçehrä bilän ko'p **[19]** o'yläymiz…
- Gülçehra bilän?
- Ha, ungä häm qışlåg'imiz yåqmäydi. Ana şunaqä Abdulla. Lekin beş-o'n yıl o'tsin, Minbulåq jüda båşqaçä bo'lib ketädi. Tanıy o'lmäy qåläsän.
- Äytgäning kelsin, -dedi Abdulla ätråfgä alsşgläb.

  U Gülçehraning nåmini eşitişi bilän qulåg'ıgä gap kirmäy qålgän, lekin qayerdäligini so'räşgä negädir båtinålmäy o'tırärdi. Gülçehra ko'rinmädi, u sekin o'rnidän turdi.
- Qayåqda? – so'rädi Samad.
- Båray, heç bo'lib åldi, -dedi nimanib Abdulla.
- To'xta, håzir åş kelädi. Gülçehra qåzån båşidä keçäning båşlig'i u.Uning ruxsatısiz. Ketmäysän.
- Abdulla sevinib ketdi. Ämmå buni sezdirmäslikkä häräkät qılib:
- Änçä o'tırib qåldi,- dedi.
- Heç nimä qılmäydi. Bu keçä heç kim bizni urışmäydi.

  Abdulla << ilåjim qança >> degändek, sekin jåyigä o'tırdi. Kimdir radiola qo'yib yubårdi. Val's yängräy båşlädi.
- Tur,- dedi Samad.
- Harhåldä şaxdrliksän, båşläb deb.

- İkkälämiz.

  Ulär o'rtägä tüşişdi. Abdulla Samadni qo'ltıqlä. Håvlini bir aylänib çıqışgäç, ikkitä qızni o'rtägä tårtişdi. Båşqalär häm birin-ketin o'rinläridän turişdi. Abdulla ålib yürgän sarıqqinä, nimjån qız uning ko'kragigä qo'llärini åmånätginä qo'yib aylänär ekän uyälgänidänmi, yåmån tüşişidänmi, båşini yerdän ko'tärmäsdi. Abdulla bungä parvå qılmäs, här aylängänidä : <<Qanı endi şu qızning o'rnidä håzir Gülçehra bo'lsä? –deyä o'ylärdi.
- Tånggäçä u bilän tüşärdim, zerikmäsdim. >> Val's yarmigä yetgändä o'rtädä üç - to'rt juft ådam qåddi. Hämmä to'xtab, Abdullagä tikilärdi. Abdulla Çindän häm val'sgä yaxşi tüşärdi. Mäktäbdä undän o'tädigäni yo'q edi. Keçälärdä qızlär ko'pınçä u bilän raqs tütişni, uning ålib yürişini årzu qılışär edi. Håzir häm Abdulla hämmäni o'zigä mahliyå qılib qo'ygän edi.

  Nihåyät val's tindi. Qarsak ko'tärildi. Şundäginä Abdulla hämmä qarab turgänini sezdi. Uyälib jilmäydi-dä, qızni jåyigä o'tqazib, to'rgä yo'l åldi. Endi o'tıräyåtgän edi, taniş qon'ng'ıråq åvåz qulåqläri tagidä jaranglädi.
- Yaxşi tüşär ekänsiz! ...

  Abdulla o'gırildi. Ro'parasidä åppåq gürüç tişläri marvariddek yarqıräb Gülçehra turärdi. Abdulla lål bo'lib qåldi. U Gülçehraning bunçälik çiråyli ekänligini hayåligä keltirmägän edi. Yegnidä keng qızıl ätläs ko'yläk, baland poşna åq tuflisi kiçkinä åyåqlärigä çippa yåpışgän, ikkitä qılib o'rilgän såçlärining bir o'rimi ko'krägi üstidän tüşib, jingalak üçi zülükdek titräb turärdi. Şådligidänmi, ålåv tepäsidä turgänidänmi ikki yüz änårdek qız qızargän, çimirilgän qåşläri åstıdä yirik, şo'x ko'zläri ço'g'dek yånärdi. Abdulla bu ko'zlärning taftigä çidäş berålmäy, yergä qarädi.
- Ko'rinmäysiz? Gülçehra küldi.
- Bugün men häm izzätdämän häm hizmätdä. Lekin kelgäningizni ko'rdim. Faqat åddingizgä kelålmädim. Keçiring.
- Heçqisi yo'q. Samad bilän gapläşib o'tirdir. Låkin şu yerdäligingizni u äytmägändä, ketib qålärdim.
- Nahåtki?
- Råst.
- Undäy bo'lsä, ketmägäningiz yaxşi bo'libdi. Endi bo'şädim.

  [20]

  - Bo'lmäsä o'tiring.

- Abdulla yånidän jåy ko'tsätdi. Ämmå Gülçehra o'tirişgä ulgurmädi radioladän yånå val's jarangläy båşlädi.

- Tuşäsizmi? – so'rädi Abdulla.

- Siz bilän tüşişgä uyälämän, -dedi Gülçehra ååşini quyi sålib.

- Negä.

-Yaxşi bilmäymän. Keyin mandan külişingiz mümkin.

- Hämmädän külsäm häm, sizdän külmäymän. Gülçehra yalt etib ungä qarädi. Abdulla uni ıssıq qo'lidän uşläb o'rtagä ålib çıqdi vä ehtiyåtlik bilän belidän quçåqlädi. Müzikaning yängi pardasi båşlänişi bilän, kutılmägänçä, Gülçehra båşini ko'tärdi, ikkälä qo'lini Abdullaning yelkalärigä taşlädi-dä, tåvusdek süzib ketdi. Birinçi aylänışdayåq Abdulla upı ålib yüriş jüda åsån vä jüda yåqımli tüşüngän vä içidä, båyåginä hayålidän o'tkäzgän ärzu yeigä yetişgänidän çeksiz şåd edi.

- Aldåqçi ekänsiz? –dedi külib Abdulla.

- Negä?

- Gülçehra qåşlärini çimirdi.

- Jüda yaxşi bilär ekänsiz-kü?

-Unçälik emäs,- dedi Gülçehra vä xo'rindi…

- Mingbulåqdä tansa tüşişmäydi.

Mingbulåq şähär emäs. Vaqt häm yo'q, imkåniyät häm yo'q.

- Negä? –xayrån bo'ldi Abdulla.
- Axir bugün…
- Bugün båşqa gap. Bugünni biz ko'pdän beri kutgän edik.

Abdulla Gülçehraning nimä demåqçi ekänligigä tüşünmädi. U håzir bu haqdä o'yläşni, süriştirişni istämäsdi häm. U Gülçehraning çehräsigä mahliyå edi… <<Yo'q, o'ylärdi u, bunaqa qızni şähärdä uçratmägändän. Yo'q, åçıq, kibar emäs innakeyin, jüda çiråyli. İkki yıl içidä u bütünläy o'zgärib ketibdi. Qanı endi u bilän şähär ko'çäläridä yürsäng! Ådammaning häväsi kelärdi, häväsi kelili turgän gap! >> U şundäy vä Gülçehraning jiddiy gaplärini eşitişni istäsmädi. Val's tugämäsä, tånggäçä davam etsä! U şuni istärdi. Lekin Gülçehra o'zining so'nggi gapi bilän paydå qo'ygän käyfiyätdän uning qutulişi åşån bo'lmädi. Häräkätläridägi ilgärigi häyäjån susäydi, qızning birdänigä jiddiyläşgäni u bilän baråbar åyåq taşläsä häm, musiqani båyagidek his qılmäyåtgän, uning yengil gaplärdä bo'lgän jur'atını to'xtatgän, båyaginä bütün

vüjüdigä jo'ş urib turgän erkini qısib qo'ygän edi. Bıråq nimädir deyişi keräk. Bir val's ikkinçisigä ulänib ketdi. Ulär bo'lsä jim. Gülçehraning ko'zläri çetdä, xayåli parişån. Negä şundäy bo'lib qåldi? Negä birdän o'zgärdi?

- Båşingiz åg'riyäptimi? –so'rädi nihåyat Abdulla. Gülçehra jilmäyişgä häräkät qıldi.
- Yo'q, xäyål surib ketdim. Keçiring.
- Heçqisi yo'q. Men hafa qılib qo'ydimni, deb qo'rqdim. Hafa qılmädimni?

  Gülçehra ungä jilmäyib båqdi-dä, båşini qımırlätib qo'ydi. Şu båqışi Abdullaning yänä çehräsini åçib yubårdi. << Ko'zläri munçä yaxşi? –Hayålidän o'tkäzdi u.
- Yo'q, bunaqa qız şähärdä yo'q. >>
- Gülçehra, -dedi u sevinçi jo'ş urib.
- Yüring, bir aylänib kelämiz.
- Abdulla bu fikr miyasigä qandäy kelib qålgänini o'zi sezmädi.
- Yüring, kanal bo'yigä bårämiz. Håzir jüda çiråyli bo'lsä keräk. Båramizmi?
- Abdulla to'xtab, Gülçehraning tirsäkläridän uşlädi.
- Yo'q demäng. Yüring.

  Gülçehra javåb bermädi. Uning ko'zlari o'rtåqläridä edi. Lekin heç kim ulärgä parvå qılmäsdi, hämmä o'zi bilän o'zi åvårä edi.
- Yüring!

Abdulla sevingänidän sakrab yubåray dedi. Mäktäb tåmåndän eşitilyåtgän musıqa, külgi sadålärini hisåbgä ålmägändä, o'şä küni mingbulåq åsudä tün qo'ynidä åråm ålärdi. Åsmån to'lä yulduz. Yängi yetilgän kungabåqardek **[21]** sarg'ayib turgän åyning nim rang şu'laläridän ålmäzår hisåbsiz kümüş ısırg'a taqqän edi. Abdulla kättä ko'çagä çıqqunçä Gülçehraning såyasigä qarab bårdi. Uning såyasi häm o'zigä o'xşägän çiråyli edi. Här qadam qo'ygänidä beligä tüşib turgän såç o'rimläri uning såyasigä tegär vä yänä şundäy tezlik bilän g'åyib bo'lärdi. Abdulla såyani, xuddi jåni bårdek, båsib ålmäslik üçün ehtiyåtlik bilän åyåq qo'yär edi. Müyülişgä kelgändä, ilåji bo'lmädi, şundäy såçining üstigä çap åyåg'ini qo'ydi vä xuddi tåk urgändek ço'çib ozini yetgä åldi-dä, Gülçehragä qarädi. Gülçehra häm såyalärgä qarab keläyåtgän ekän, qåşlärini çimirib ungä tikildi.

- Baribir båsib åldingiz!
- Åg'ridimi? – Qızning gapidä más åhangdä so'rädi Abdulla.

- Jüda häm, -dedi Gülçehra läblärini ço'ççaytirib vä birdän xåxålän külib yubårdi.

  Abdulla hämungä qo'şildi. Külgi säbäb bo'lib, mäktäbdän çıqışläri bilän o'rtägä tüşgän uyät çänlik, yåtsiräş yo'qåldi.

  Abdulla qızning qo'lini uşlädi.
- Yaxşi-a?
- Jüda häm! – dedi Gülçehra.
- Keçäsi men bu yeqqä heç kelmägän edim. Jüda yaxşi suvni qarang, xuddi zar qåg'azgä o'xşaydi. Yaxşi bo'ldi kelgänimiz. Sizçi, siz xursandmisiz?

  U Abdullagä o' gırıldi. Uning ko'zläri yånärdi.
- Ha, -dedi Abdulla vä uning qo'lini qısib ko'ydi.

  Gülçehra indämädi. U birinçi märtä åldin keçädä sayr qılişidän çuqur häyäjåndä, här küni, här såat ko'rib turanigän närsäläri kanal üstidägi bir yåq panjarasi singan ko'prik hämi yåpråqläri kümüş ısır – g'alardek yaraqläb turgän ålmäzår häm, qo'yıng-çi, ko'zgä ko'rinib turgän hämmä närsä ungä håzir båşqaçä tus ålgändek sirli vä qandäydir yåqımli tuyulärdi. Jimirläb åqäyåtgän suvgä tikilär ekän, suv tagid åy bir qalqıdi-yü, jilmäyib uni imlägändäy bo'ldi.

  Gülçehra beixtiyår:
- Yüring, nariråq bårämiz, -dedi.

  Abdulla uning yånidä yo'lgä tüşdi. Tünning sehrli manzarasi Gülçehrani elitgän, uni qandäydir ilgäri hayålidä häm paydå bo'lmägän o'zgä bir dunyågä ålib kirgän bo'lsä, Abdulla häm o'zini häligäçä bilmägän g'alati şirin bir käyfiyätdä his etärdi.
- Sezyäpsizmi? –dedi bir mähäl Gülçehra.
- Nimäni? –so'rädi Abdulla ung tikilib. Ämmå Gülçehra ung qaramäsdi. Uning ko'zläri pastdä, kanal bo'yidä edi.
- Yalpiz…
- Yalpiz?
- Ha, beçåra şu paytdä häm çıqibdi sezyäpsizmi hidini?

  Abdulla to'yib havå simirdi.
- Ha, yalpiz. Uzib baräymi?
- Qårång'ı-kü, -dedi Gülçehra.

Lekin Abdulla ungä qulåq sålmädi, qırg'åqqa yaqınläşib, o'tlärni titkiläy ketdi. Gülçehra hak edi. Åydın keçä bo'lsä häm, åy şu'lasidä ming xil o'tlär årasidän kiçkinä yalpiz şåxini tåpib bo'lärmidi? Abdulla buni o'ylämäsdi. Uning üçün håzir

Gülçehraning çehräsini åçgän şu o'tni tåpişdän kättä baxt yo'q edi. Bir qo'li bilän çimgä yåpişib, bir qo'li bilän kanalning şundäy läbini timirskilär ekän, << tåpämän, älbättä tåpämän >> derdi içidä. Uning bu şaştıdän şu tåb heç kim, heç närsä qaytarä ålmäsdi. Gülçehra buni sezdi, indämädi. Äksinçä, tepädän turib, u bilän birgälikdä dimåg'ını qitiqlägän yalpizni axtarä båşlädi. U nihåyätdä şåd edi. Şu paytgaçä heç kim uning istagini angläb, ko'nglini ålmägän edi. Bugün ikki märtä u årzusigä yetdi. Bu årzulär kiçkinä bo'lsä häm, uni baxtiyår qılän edi. İkkälä årzusigä häm u bålälik o'rtåg'ı g'åyibdän bugün tångdä paydå bo'lib qålib, uning şådligigä **[22]** şådlik qo'şgän Abdulla årqali yetişdi. << Qandäy ajåyib yigit bo'libdi u! – o'ylädi u. –Qandäy ådåbli, istarasi ıssıq. Nahåtki ådam ikki yılda şunçälik o'zgärib ketsä? Yürärmikin? >> Şu savål hayålidän o'tişi bilän u seskänib ketdi. << Uning nimä işi bår? Raşk qılyäptimi? Şähärlik bo'lsä, keyin ittifåqå uçraşib qålişgän bo'lsä? Yürsä yüräversin. Uning nimä işi bår? >> Gülçehra şundäy deb yürägini tirnäb o'tgän xavfni qaytarişgä häräkät qıldi. << Yürsä yüräversin >> Lekin u håzir Abdulladän minnatdår. Val'sgä tüşmåqçi edi, Abdulla sezib täklif qıldi. Yalpizni tåpmåqçi edi. Ana, qıdıryäpti. Tåpmäsä häm mäyli, uning istägini angläb, qıdırgäning o'zi kättä gap. Här qandäy yigit häm şundäy qılävermäydi.

Gülçehra ço'kkaläb yürgän Abdullagä tikildi vä birdän mehri qo'zib, dedi:

-Abdulla, qo'yıng, şimingizni iflås qıldingiz.

- Zarari yo'q. Şu ätråfdä, håzir tåpämiz. Abdulla şundäy dedi-dä, yänä engäşdi.

- Sizni åvårä qıldim. Abdulla, keling, qo'ying!

Gülçehra bungä parvå qılmädi. Lekin Gülçehra negädir o'zining ålåv bo'lib ketgänini payqadi. Payqadi-yü, beixtiyår qo'lini tårtib åldi.

- Qayåqda qåçib qutulärdi? –dedi Abdulla.
- Mänä şu yerdägä o'xşäydi.

  Bu gapni u o'zigä äytdimi, Gülçehrami bo'lib bo'lmäsdi. Şundäy bo'lsä häm, Gülçehraning javåb bergisi keldi.
- Ha, isi şu yerdän o'tkirråq kelyäpti.
- Men, häm şuni sezib turibmän. Lekin qayerdä ekän? Manasi tikanning tagıdämikän?
- Ehtiyåt bo'ling. Qo'lingizgä kirmäsdi täg'ın…
- Gülçehra tizzalärigä qo'llärini tiräb, engäşdi.
- Kirmäydi, kirgändä häm nimä qılärdi?

Abdulla şundäy dedi-yü, siltänib qo'lini tårtgän edi, kanalgä bir åyåg'ı sirg'anib tüşdi.

- Våy! Uşlang! Qıçqırib yubårdi Gülçehra.
- Heç nimä qılmäydi – dedi o'zini beparvå tütişgä intilib Abdulla, lekin Gülçehraning qo'lini uşlädi. O'zini o'ngläb ålgändä, Gülçehra mehribånlik bilän so'rädi:
- Tikän kirgän barmåg'ı zirqıräb turgän bo'lsä häm Gülçehraning bu savålidän, to'g'rırag'ı gapi åhangidän Abdulla åg'rıqni unutdi vä yänä tikän tagıni titä båşlädi.
- Kirgäni yo'q. Sırg'änib ketdim. Xålås! Mänä! Tåpdim!
- Urra! –qıçqırib yubårdi Gülçehra vä Abdulla tikän tagıdän ıldızı bilän sug'urib ålgän yalpızni ko'tärib qırqåqqä çıqqandä beixtiyår uni quçåqläb åldi.
- Hiddini qarang! Hiddini! Biram o'tkir!
- Ha, - dedi Abdulla vä sevinç bilän qızgä qarädi.
- Rähmät, -dedi Gülçehra yalpizni yüzigä båsär ekän…
- Yäxşi ko'rämän, jüda häm yaxşi ko'rämän. Åsingizdami, bir märtä ikkälämiz yalpiz tergän edik?
- Qaçån? –so'rädi Abdulla.
- Änçä bo'ldi. Åltinçi sınftä o'qırmidik o'şändä.
  Siz bahårgi kanıkul payti kelgän edingiz.
- Abdulla qançä o'ylämäsdi, esl ålmädi.
- Bahårgä, deysizmi?
- Ha. Keçqurun edi. Men sizlärnikidä edim. Zavål äyäm, yalpiz yülib kelinglär, måşxo'rdä qılyäpmän, dedilär, keyin ikkälämiz ketdik. Ho' to'gån båşigä bårdik. Çaman bo'lib yåtuvdi. O'şandä yalpiz. Endi terämiz degänimizdä bir yåmg'ir quydi. Keyin do'l yåg'di.
- Gülçehra külib yubårdi.

[23]

- Negä külyäpsiz?

- Gülçehra külgidän o'zini to'xtatä ålmäy, zo'rgä gapidä davam etdi:

- Bittä do'l… Bittä yång'åkdek do'l…
- Gülçehrä gapirålmädi.
- Ha, nimä bo'ldi? –so'rädi negädir uyälib Abdulla.
- Bittä yång'åqdek… do'l, -dedi Gülçehra.

- Båşingizgä tüşdi. Birpäsdä båşingiz g'urrä bo'ldi.
- Gülçehra yänä külib yubårdi.
- İkkälämiz g'urrädi uşläb, råsä yıg'lädik.
- Esimda yo'q, dedi beixtiyår båşini uşläb Abdulla.
- Yıg'låqi emäsdim şekilli? ...
- O'şandä råsä yıg'länsiz?

  Gülçehra yänä nimädir esläb << pıq >> etdi-yü, Abdullaning uyalgänini ko'rib, o'zini tutib qåldi.
- Lekin, yalpiz tergänmiz. Bir etäk yalpiz tergänmiz.
- Uning hidi häm şunaqä edimi?
- Yo'q –dedi Gülçehra birdän jiddiyläşib.
- Buning hidi yaxşi. U şundäy deb båşini egdi.
- Gülçehra…
- Hm…
- Negä qışlåkdä qålmåqçisiz?

  Gülçehra javåb bermädi. Ulär ançägänä jim bårişdi. Åldindä to'gån båşidägi fonar' ko'rindi. Ko'rşäpäläkmi, allaqandäy kättä bir närsä ätråfidä gir aylänib uçärdi.
- Nahåtki Mingbulåq Tåşkentdän yaxşi bo'lsä?
- Mingbulåqni yaxşi ko'rämän –dedi nihåyat Gülçehra.
- Uni Tåşkentgä såliştirib bo'lmäydi. Lekin bir künmäs bir kün Mingbulåq häm çiråyli qışlåq bo'lädi. Gap bundä emäs.
- Nimädä bo'lmäsä?
- Men ketålmäymän. –Gülçehra xo'rsindi.
- Äyäm kasal, dadamgä kim qaräydi.
- İkkälämizning ahvålimiz bir ekän, -dedi Abdulla.
- Mening dadam kasal. Lekin bu säbäb bo'lmäydi. Siz o'qışıngiz keräk.
- O'qıymän.
- Sirtdänmi?
- Ha.
- Sirtdän o'qış åg'ır. Ägär bårgäningizdä… birgän o'ylärdik.
- Bårålmäymän. İnnaykenni, bütün sınf kelişgänmiz.
- Buning ähämmiyäti yo'q. Mänä, Qåsımjån våz keçdi şekilli.
- Kim bilädi, bu hali nåmä'lum.

- Rähmät Abdulla. Lekin qışlåqdän ketålmäymän. Bu gaplär ikkälåvini häm o'yläntirib qo'ydi. Abdulla şundäy yaxşi qızning qışlåqdä qålåyåtgänini, uni endi buvisinikigä kelgändäginä ko'rişi mümkinligini o'yläb, äçinärdi. O'şandä häm ko'rä ålärmikän? Gülçehra endi kättä qız. Qışlåqdä esä yigitlär ko'p. Samad båyä nimä dedi? << Biz qışlåqning keläjägini ko'p o'yläymiz Gülçehra bilän >> dedi. Täg'ın kim bilädi? Lekin Gülçehra Tåşkentdä o'qısä qandäy yaxşi bo'lärdi. Här küpi u bilän uçraärdi. Här küni sayr qılişärdi. Bälki ulärning ålåqasi o'şandä bundän häm jiddiyråq bo'lärmidi?

  Abdulla şundäy o'ylär ekän fånärgä sol'gın ko'zlärini tikib hayålsürib qålgän Gülçehradän nazarini ålålmäsdi. O'şä paytdä Gülçehraning hayålläri g'amgin, keläjägi gårångi hayållär edi. Nimä bo'lıbdi? Samad, Qåsımjånlär qatåri bir yigit. Ertäläb ko'rdi. Soräşdi. Keyin keçägä täklif qıldi. Lekin şu birinçi uçraub uning yubårigä g'ulg'ula sålib qo'ygändi. Abdullaning nimäsidir birinçi ko'rişidayåq, uni **[24]** o'zigä tårtgän vä kün bo'yi tezråq keç kirişini årziqib kutgän edi. Keçägä häm u o'zining eng sevimli ko'yläginı kiydi. Ävväl häm şu ko'yläkni kiyişni o'yläb qo'ygän edi. Lekin Abdullani ko'rgänidän keyin bu fikr qat'ıyländi, ko'yläkni qandäydir yåqımli häyäjån bilän kiyib, änçä vaqt o'zini åynagä såldi. Puning üstigä u heç qaçån bunçälik diqqat vä quvånç bilän pardåz qılmägän edi. Abdulla şulärni sezdimikän? Äftidän sezdi. Keçädä ko'rişgändä mahliyå bo'lib qåldi. Mänä håzir häm ko'zlärini üzålmäy turibdi. Çindän häm u bilän bir jåydä o'qış, bir jåydä bo'liş yaxşi emäsmi? Lekin negä bårålmäymän, sırtdän o'qıymän dedi? Kon'gli üçün bo'lsä häm o'yläb ko'rämän hali bir yarim åy vaqt desä bo'lmäsmidi? Nahåtki äyäsining betåbligi kättä şähärgä bårib o'qışgä yo'l qo'ymäsä! Abdulla häm bu säbäb emäs, deyäpti-kü! Şundäy emäsmikän? Yo'q, yo'q bårålmäymiydi. Axir qışlåqdä qålişni täklif qılgän o'zi edi-kü?
- Hali keç emäs, Gülçehra –dedi Abdulla jimlikni buzib.

  Gülçehraning hayålläri bo'lindi.
- Ha –dedi negädir u vä g'amgni jilmäydi. Abdulla xuddi şu javåbni kutib turgändek, sevinib ketdi.
- Abdulla heç emäs, -dedi u qızışib.
- Här kim o'z ixtiyåri bilän iş qılişni mümkin. İnnaykeyin bu mäsäländä biråving mäslahati bilän iş tutib bo'lädimi?

- Yüring, qaytamiz, -dedi Gülçehra gapni bo'lib. Uning håzir bir närsä degisi kelmädi.
- Keç bo'lib qåldi, tarqalişa yåtgändir.

  Abdulla qarşilik qılmädi. U håzir uning kättä g'aläbagä erişgän ådamdek hiç qılärdi. Gülçehraning << ha >> deyişi ungä råzi bo'lgändek tuyulgän edi vä içidä qaytişni istämäsä häm pgu bittäginä << hä >> tufayli Gülçehra nimä desä, şungä tayyår edi.
- Bedanä qalay? – so'rädi u Gülçehraning ko'p o'ylätmäslikkä intilib.

  Gülçehra häm bu savåldän xursand bo'ldi. Uning şu ajåyib keçäni g'amgin müräkkäb hayållär bilän buzgisi kelmäsdi.
- Yaxşi! –dedi çehräsi åçilib.
- Qanåtini taxtäkäçläb qo'ydim. Äyäm tuzalib ketädi deyäptilär. Tuzalgändä qaytarib berämän. Lekin bittä şärtı bilän…
- Qandäy märt?
- Tåşkentgä ålib ketäsiz. Åbid äkämni yaxşi ko'rämän. Lekin qahrläri qattıq, o'ldirib qo'yışläri mümkin. Ålib ketäsizmi?
- Xo'p. Lekin men häm o'ldirib qo'yişni mümkin. Abdulla sinåvçan nazar bilän Gülçehragä tikildi.
- Yo'q, siz o'ldirmäysiz jo'xärizårdayåq buni bilgän edim.
- Äytgändäy, jo'håri jüda şirin ekän, rähmät. Hali häm åg'zimdä mazasi turibdi. Håzir bo'lgändä.
- Yo'q demäsdim

  Gülçehra jilmäydi.
- Bugün endi keç, ertägä pişirib berämän, mayl-mmi?
- Bolmäsä-çi!

Ulär ko'prikkä yetib kelişdi. Gülçehra to'xtadi. Mäktäb tåmåndän hali ham müsiqä åhangläri eşitidib turärdi.

- Ketişmäbdi…
- Birpas äylänamizmi? –so'rädi Abdulla.
- Yo'q Äyäm xavåtib ålädilär.
- Gülçehra!
- Läbbäy?
- Ertägä bo'şmisiz?
- Nimäydi?

- Ägär bo’ş bo’lsängiz, keçqurun o’zingiz ålib çıqing, men şu yerdä kotib **[25]** turämän. Xo’pmi?
- Gülçehra indämädi**.**
- İltimås qılämän.
- Qaydam?

  Gülçehra qo’lini ço’zdi. Gülçehra uning ıssıq kaftigä båsdi.
- Gülçehra << yaxşi emäs >> degändäy båşini qımırlätdi vä sekin qo’lini tårtib bo’şätdi.
- Keläsiz-a?

  Ämmå Abdulla qızning javåbini eşitmädi. Gülçehra << hayr >> dedi-dä o’qdek åtilib uyigä kirib ketdi.

V

Gülçehra häm, Abdulla häm tünni, bo’läjäk uçrauv årzusidä o’tkäzişdi. İkkalåvi häm quvånçli tasådifdän çeksiz şåd edi. Gülçehra tång åtişini sabrsizlik bilän kütär: Jan ikki o’t årasigä tüşib qåläyåtgänini bilärdi. Lekin bäribir şirin daqıqalari täbässüm vä xursandlik bilän eslaşdän o’zini tiyålmäsdi, u yån båşidän bu yån båşigä ag’därilib, so’lib qålgän yalpizni yüzigä båsärdi.

Abdulla ertäsigä ertaläbdän båşläb Gülçehra bilän uçraşiş yo’llärini axtara båşlädi. Ulär keçqurun uçraşişädi, Gülçehra jo’håri ålib çıqädi, lekin ungäçä yänä bir märtä bo’lsädä ko’riş keräk. Abdulla xilma-xil rejälär tüzib ko’rdi. Bålalärdän bittäsini kiritmåqçi bo’ldi. Lekin darråv bu fikrdän qaytdi. Kim çaqıryäpti deb äyäsi so’räb qålsä, äytib qo’yişi mümkin. Gülçehralärnikidä heç kim unin çaqıräyåtgänini bilmäsligi keräk. Bir märtä bo’lsä mayli, båşqa künläri nimä qılädi? Keyin gümånsiray båşläşädi, bälki Gülçehrani bütünläy uydän çıqärmäy qo’yışädi. Yusuf äkä badjahl, innaykeyin, eski tåifadägi kişilärdän. Båla kiritiş to’g’rı kelmägänidän so’nr, Abdulla, båg’ tåmåndän ulärning taşqarisigä o’tib påylämåqçi bo’ldi. Ko’rinib qålan axir håvlidä? Ko’rişi bilän imläb çaqırädi. Lekin bu häm ma’qul tüşmädi. Gülçehra istämäsä-çi? Undä råsa uyätgä qålädi-kü.

Şu hayållär bilän bo’lib, Håjar Buvining dasturxån yåzgänini, åldigä bir tåvåq qaymåq qo’yib, nån sindirgänini payqämädi häm. Kampir uni parişån ko’rib, xavåtirländi.

- Yåş båla, nimälärni o’yläb qålding? Çoyigni içsangçi?
- Håzir! –dedi Abdulla vä o’g’ridek båqqä tüşmåqçi bo’lgänini esläb, küldi.

Ha, keçä o’tırışinglär yaxşi bo’ldimi? Änçä keç qålding?

Jüda häm yaxşi bo’ldi buvi.

Tåg’angni bir-ikki koçägä çıqärdim xavåtir bo’lib.

Abdulla tåg’asining nåmini eşitişi bilän kelinåyisining ahvålini suriştirmägänini o’yläb, uyälib ketdi. Negä bir åg’ız so’räş hayåligä kelmädi?

- Äytgändän, buvi kelinåyim tuzukmilär? Håjar Buvi nevarasining bu savålidän xursand bo’lib ketdi.
- Xudågä şükür, yaxşi! Ertgä tåg’ang ålib kelädi. Çaqalåq häm biram yaxşi, biram ko’hlik… Qåş-ko’zläri xuddi sengä oxşäydi. İşqılib, umri uzåq bo’lsin!
- Buvi! –dedi Abdulla xatåsini tuzatişni o’yläb.
- Bårib keläymi men häm?
- Balnisägämi?
- Ha!
- Qandäy bo’lärkin? –Häjar Buvi o’ylänib qåldi, keyin dedi:
- Yaxşisi, ertägä bår tåg’ang bilän. Jiyäningni o’zing ko’tärib kel. Bugün nimä deb häm bårärding?

  Abdulla yelkäsidän åg’ır yük ålingändek, ozini his qıldi.

  Mayli, ertägä bo’lsä, ertägä. **[26]** U äpil – täpil qo’lini ärtib, o’rnidän turdi.
- İş – piş bårmi mengä, Buvi!
- Çoyingni içmäysänmi?
- Bo’ldi.
- Våy, åvqat yegäning tüşsin sening. Nimä iş bo’lärdi, iş yo’q. Beşik to’yidä xizmät qıläsän. Håzir o’ynä.

Håjar Buvi yänä nimälärnidir dedi. Lekin Abdulla eşitmädi. Uning xayåli ko’çädä edi. Uçratärmikin? Kün bo’yı uydä o’tırmäs-kü.

Abdulla ko’çägä çıqdi. Qışlåq jim – jit edi. Hajår Buvining ko’çägä qarägän bålaxånäsi tagidä üç – to’rttä båla åşıq o’ynärdi. Abdulla ulärning tepäsigä kelib, birpas qarab turdi. Xayåli båşqa yåqdä bo’lgäni üçün, o’yın uni qızıqtirmädi. Ko’çäni kesib o’tib, ko’prik tåmån yo’l åldi. Bälki jo’hårizårdädir? Yalp etib kelgän bu fikrdän u sevinib, qadamini tezlätdi. Ko’prikkä yetgändä, beixtiyår Gülçehralärning qızıl darvåzasigä qarädi. Eşik åçıq edi. Lekin håvlidä heç kim ko’rinmädi. O’şa yåqdämikin? Kåşki edi!

Abdulla kanal yåqaläb yürä båşlädi. Negädir bu gal yo’l jüda ålis ko’rindi. Änçä yürdi-yü, Ämmå hali häm qışlåq turämäsdi. Nihåyat yetib keldi. Ätråfgä alangläb qulåq såldi. Nä birånta ådamning şarpasi ko’rindi, nä bir şitirlägän tåvuş eşitildi. Hämmäyåq jim – jit. Abdulla jo'hårizår içigä kirib, barglär åstidän ätråfni küzätdi, heç kim yo’q. Şundäy

bo’lsä häm, påyälär årasidä engaşib bir åz yürdi. Gülçehra ko’rinmädi. Dimiqib, terlädi, jo’hâri çangi yüz – ko’zini açitä båşlädi. Şundän keyin jo’hârizârdän çıqib, årqasigä qaytdi. Nahåtki keçgäçä endi uni uçratmäsä? ! Båqqä kirädi, ana o’şä yerdä ko’rädi uni. Abdulla ko’prikkä yetgändä, Gülçehraning eşigidän ikki kişining hâvliqib çıqqänini ko’rdi: bittäsi Samad qo’llärini yâyib nimädir dedi, Gülçehra yüzini berkitdi. Keyin ikkälâvi qışlâq yuqârisi tâmân tez – tez yürib ketişdi.

- Samad! Qıçqırdi Abdulla ulärning årqasidän.

  Samad to’xtamäy, årqasigä o’gırıldi vä Abdullani ko’rib imlädi. Abdulla xuddi Şuni kutib turgändek, yügürib ulärgä yetib åldi.
- Gülçehra uyäldimi yâ xayâli båşiqä yâqdämidi, indämädi.
- Qåsımjânlärning uyidä to’pälän, -dedi Samad.
- Negä?
- Bilmädim. Äyäsi bilän qattıq urişib qâlibdi. Ulär Qåsımjânlärning uyigä yetib kelişgändä, içkäridän äyâl kişining bo’gıq âvâzi eşitilärdi:
- Kiräverämizmi? –so’rädi Gülçehra.
- Ha, -dedi Samad vä birinçi bo’lib içkärigä qadam qo’ydi.

  Hâvlining o’rtäsidägi supadä Qåsımjânning äyäsi Zümrad xâla o’tırärdi. Uning ko’zläri häm, bir âyâg’, pulsiz edi. Şippäk åstâna tagidä yâtärdi. Zümrad xâla yâşlärning kirib kelgänini yâ ko’rmädi, yâ o’zini ko’rmägängä såldi.
- Men seni şu niyät bilän kättä qıluvdimmi? ! Yüräk bag’rimni qân qılding!
- Bo’ldi bo’ldi! Munçä ço’ziläsiz… -İçkäri xânadän Qåsımjânning âvâzi eşitildi.
- Negä bulär ekän? Endi båşläymän! Ha, endi båşläymän! Şâşmäy tur!

  Zümrad xâla epçilik bilän o’rnidän turib, derasa åldigä keldi-dä, muştalärini birbirigä urä båşlädi. Bâlä o’stiribmän deb yüribmän hali! Ha, yaşşamägur! Bâlamäs, balâ o’stıribmän! Bir ekänsän! Nä åtaning gapı kâr qılädi sengä, nä ânaning! Nimä qılmâqçisän o’zing, yer yutkur? ! Ukäläringni o’yläsängçi!

  Supaning årqasidän yüz – ko’zi qârakuyä, ayâq yäläng bir bâla ko’tärilib, läpängläg keldi-dä, äyäsining etagigä yâpişdi.

[27] Näri tur, Zümraşa! –Zümrad xâla şundäy deb ko’ylagini tårtgän edi. Bâla gurs etib yıqildi vä big’illäb yıg’läy båşlädi. Gülçehra yugurib bârib uni ko’tärdi-dä, bag’rigä båsdi.

- Åppâq äyä, bo’ldi, qo’ying!
- Negä qo’yär ekänmän? Uning bilän qo’şmäzâr bo’l gurni negä qo’yär ekänmän? İkki kündän beri uyimning to’s – to’pâlânini çıqärdi-kü, negä qo’yär

ekänmän? Zümrad xåla Gülçehraning qolidän bålani yülib ålib supaning läbigä bårib o'tırdi-dä, åg'zigä emçäk såldi.

Samad uning bir åz tinçigänidän fåydalänib, Qåsımjåning åldigä kirib ketdi. Abdulla nimä qılışni bilmäy, eşik tagidä turib qåldi.

- Tinçlikni o'zi, åppåq äyä? –so'rädi Gülçehra.
- Äylänay, Gülçehra, tinçlik qayåqda? Zümrad xåla pıqılläb yıg'läb yubårdi.
- İkki kündän beri uydä janjal, ketärmiş, Tåşkentdä o'qırmiş. O'qımäy ulgur.-
- Ne - ne ümid bilän uni kättä qıluvdim. Mäktäbni bitirib, åtasigä suyänçıq bo'lär dedim! O'zingiz o'yläng, äylänay, åltidä bålani båqış åsånmi?
- Qo'ying, yıg'lämäng!
- Yıg'lämäy bo'lädimi, bålam? Yıg'ıdän båşqa nimam qåldi? Ådåyi tamam bo'ldim. Ådåyi tamåm! … Hämmälärning qåldiläring, bu häm qålsä, -bo'yni üzilädimi? Åtasi yaxşi häm hapırib ko'rdi, yåmån häm, qanı qulåq sålsä? !
- U yåqdä häm işläymän. Åyigimni yubårib turämän, dedim-kü? – içkirdi içkäridän Qåsımjån.
- Bu yerdä iş yåmånmi? Räisning gapını eşitding-kü, yer yutkur!
- Ketämän, baribir ketämän!

Zümrad xåla bu gapni eşitib, bo'şäşdi. Rängi dåvårdek åqarib ketdi. Yupqa buruşgän läbläri inmänidir şivirlädi. Keyin birdän o'rindän turdi. Qo'lıdägi bålani bir siltäb emçäkdän åldi-dä, Gülçehragä uzatib, derasa yånigä bårdi.

- Ketäsänmi?
- Ketämän!
- Tur, jo'na, håziråq ket, ko'zimgä ko'rinmä jo'na!
- Åppåq äyä… Nimädir demåqçi bo'ldi Gülçehra, Ämmå gapı åg'zıdä qåldi.
- Jo'na deyäpmän! – qıçqırdi Zümrad xåla.
- Xo'p, håzir.

Ko'p o'tmäy içkäridän Qåsımjån, uning ketidän Samad çıqdi.

- Bekårgä hafa bo'lyäpsiz, äyä… Men…
- Yo'qål!

Qåsımjån çıkib ketdi. Samad bilän Abdulla bir-birlärigä tikilib qålişdi, keyin ikkåvi bäräbär Qåsımjånning ketidän yugurişdi.

Zümrad xåla derazagä suyängäniçä bo'zarib qålgän, bütün vüjudi titrärdi. Gülçehraning ungä rahmi kelib, ko'zläridän yåş çıqib ketdi. Lekin u nimä

qılişini, nimä deyişini bilmäsdi. O'şa küni Qåsımjån pulsiz, kiyim – båşsiz, bittä ko'yläk – şimdä Qo'gändä jo'natdi.

- Båşqa ilåjim yo'q –dedi u Samad bilän Abdullagä, -Tåşkentdä häm sırtdän yå keçqurun o'qıymän. Kündüzi işläymän Qaytagä bu yerdä işlägänimdän ko'p gül tålämän. Lekin gap bunda emäs Ädäbiyåtçi kitåb ko'p, ådam ko'p jåydä bo'lişi keräk.
- Ozing biläsän, -dedi Samad. –İşqılib, niyätinggä yet.
- Abdulla ungä uyining adresini berdi vä bir haftagä qålmäy, bårişini äytdi.
- Åyimni bir ämälläb tinçit –dedi Qåsımjån yo'låvçi maşinagä o'tirayåtib.
- Men endi birån işning uddasidän çıqmägunimçä qaytmäymän.

[28]

- Xat yåz.
- Älbättä. Hämmägä säläm äyt!

Maşinä yo'lgä tüşdi, ko'p o'tmäy. Çang içidä yo'qåldi.

- Bälki u haqdir, -dedi Samad.

Abdulla indämädi. Håzirgä ko'z åldidä yüz bergän våqea uni qattıq häyäjångä sålgän, Zümrad xålagä äçinsä häm, Qåsımjånning irådäsigä qåyıl qålgän edi. Gülçehrani häm ko'ndiriş keräk. Ägär u Tåşkenttä ketsä, qandäy yaxşi bo'lädi! Keçä ko'ngändek bo'ldi. Abdulla bugün yänä şu haqdä gapırädi. Qåsımjånni misål qılib ko'rsätädi. Gülçehraning o'zi häm ko'rdi buni, o'zi janjalning güvåhi bo'ldi. Äftidäni u Samad u bilän Qåsımjåni qålişgä ko'ndirmåqçi edi, lekin bir qulåq sålmäsdi. Ånasining gapıdä kirmädi-kü, ulärgä qulåq sålädimi? Qåsımjån uyidän çıqib ketäyåtgändä Gülçehra jüda xåmuş bo'lib qåldi. Bälki ungä häväsi kelgändir. Negä häm häväsi kelmäsin? Mingbulåqdä nimä bår? Hämmäyåq çang – tupråq… Här küni iş. Täg'ın här küni bir xıl iş – åydä bir kontsert… Minqbulåqdä täg'ın nimä bår? Abdulla şulärni o'ylär ekän, Gülçehraning ketişi anıqdäy ko'rindi ko'ziga vä sabrsizlik bilän keç kirişini kutä båşlädi. Keç esä, o'şa jüda keç kirdi. Buvisigä nimanidir g'o'ldiräb bahånä qılgän bo'ldi-dä, ko'çägä çıqdi. Såat o'ngä yaqınläşib qålgän edi. Qışlåq här dåimgidek tinç, ko'çädä heç kim ko'rinmäsdi. Abdulla ko'prıqdän o'tib, kallaklängän tål tagıgä bårib o'tirdi. Tekis åqäyåtgän suv içidä yarim külçä åy mo'räläb turärdi. Abdulla uni påyläb turib, kesäk åtmåqçi bo'lib qo'lini ko'tärdi, Ämmå åtmädi. Åyning içidä Gülçehraning jilmäygän ko'zläri ko'ringändäy bo'lib ketdi. Abdulla tikilib qåldi. Åydän u o'tırgän jåygäçä uzun såyä tüşib turärdi. Tålmikin? Şu savål hayåligä keldi-yü, şåşib årqasigä o'girildi. Şundäy uning tepäsidä ko'zläri låvilläb Gülçehra turärdi.

- Ço’çib tüşdingizmi? So’rädi u jilmäyib Abdulla sakräb o’rindän turdi.
- Äyäm uxläşläri bilän çıqdim.
- Rähmät, -dedi sevinib Abdulla, -kelgäning jüda yaxşi bo’lib. Ançå qo’rqqän edim.
- Men häm. Heç yålg’ız çıqmägänmän keçqurun. Ko’p kütdingizmi?
- Yo’q, håzir keldim, -dedi Abulla uni ranjitmäslik üçün.
- Jüda yaxşi.

İkkalåvi jim qålişdi. Kün bo’yı, äncä – munçä gapni o’yläb qo’ygän Abdulla håzir nimä deyişini bulmäsdi. Gülçehra häm uyalgänidänmi, yå häyäjånlängänidänmi jim edi. Bu jimlik äncä ço’zildi.

- Äytgändäy, -dedi nihåyät Abdulla –jo’xåri pişirdingizmi?
- Båyi esimdän çıqibdi, -dedi şåşib Gülçehra.
- Mänä!
- U po’stigä o’rälgän jo’xårini uzätdi. << Esidän çıqmäbdi >> o’ylädi sevinib Abdulla jo’xårini ålär ekän.
- Jo’xårini jüda yaxşi ko’rämän.

  Abdulla yemåqçi bo’lib åg’zigä ålib bårdi-yü, lekin darråv bu fikridän qaytdi, uyaldi.
- Äylänamizmi?
- Keç-kü jüda häm?
- Birpasginä, maylimi? Gülçehra jilmäydi.
- Mayli

  Abdulla sekin uning tirsägidän uşlädi.
- Keräkmäs- dedi Gülçehra vä qo’lini bo’şätib, åldingä tüşdi.

Ulär xuddi keçägidek kanal yåqaläb ketişdi. İkkalåvi häm xursandi ikkälåvining häm çehräsidä täbässüm o’ynärdi.

- Gülçehra
- Hmm…

- Gülçehra båşini ko’tärib ungä qarädi.

[29]

- Siz… Siz jüda çiråylisiz! …

- Qayåqda nahåtki? –Gülçehra hayran bo’lib qåşlärini çimirdi, keyin o’z savålidän uyäldi şekilli, båşini egdi.

- Ha, jüda çiråylisiz… Birinçi uçragänimiz esingizdämi? Ertäläb? O'şandayåq hayran qålgän edim. Siz o'zgärib ketibsiz.
- Siz häm, -dedi sekinginä Gülçehra. Abdulla küldi.
- To'q, men o'şä – o'şämän.
- Men häm.
- Abdulla uning bu gapini ozigä tüşündi.
- Negä bo'lmäsä, siz sirädingiz?
- Qaydäm –Gülçehra yänä båşini ko'tärdi-dä, Abdullagä qılmäyib båqdi.

<< O'psäm nidämäsmikin? >> - U Gülçehraning qolidän uşläb to'xtadi.

- Bilmäysizmi?

  Gülçehra häm to'xtab, ungä o'girildi.
- Yo'q.

  Uning åvåzi qaltırärdi.
- Biläsiz. Gülçehra, mengä qarang.
- Hm…

  Gülçehra ungä tikildi. Şu payt Abdulla uning çap yüzidän ço'lp etib o'lib åldi. Nimä qılyäpsiz? -Gülçehra şundäy dedi-dä, bir siltänib qo'lini bo'şätdi vä bilägi bilän ko'zläri yäşirdi.

  Abdulla uning bu häräkätidän qo'rqib ketdi. << Ketib qålsä-yä? >> Lekin Gülçehra ketmädi. Faqat bir – ikki qadam undän uzåqläşib, to'xtadi.
- Yaxşi emäs… Sevmäsdän turib şundän qılib bo'lädimi?
- Bo'lädi! – Abdulla şundäy deb yänä uning qo'lini uşlädi. Gülçehra tisarildi.
- To'xtang, Gülçehra, to'xtang! Gaplärim yålg'ån, hazılläşdim. Birinçi märtä şundäy qılişi. Yaxşi ko'rämän sizni. Eşityäpsizmi, yaxşi ko'rämän!
- Gülçehra nimä deb o'ylämägändi. Abdulla uning jimginä turgänini ko'rib, yelkäsigä qo'lini qo'ydi. Issıq, yåqımli näfäsi dimåg'igä urildi.
- Negä indämäysiz?

  Gülçehra jim edi. U båyagidek o'zini tårtmäs, qımırlämäsdi. Birdän u titräy båşlädi, keyin qiynalib yutindi. Abdulla xavåtirlänib ungä qaradi. Uning ko'zläri jıqqa yåş edi.
- Nimä bo'ldi, Gülçehra? Hafa bo'ldingizmi? Gülçehra båşini tebrätdi.
- Negä yıg'läyäpsiz bo'lmäsä?
- O'zim… Şundäy… Qaçån ketäsiz?
- Bilmäymän, -dedi Abdulla uning savålidän hayrån bo'lib, keyin so'rädi.

- Nimäydi?
- Ketmäng.

Abdulla sevinçi içigä sıg'mäy uni bag'rigä båsdi.

VI

Bu uçraşuv vä keyingi künlärdägi båşqa qatår uçraşuvlär ikkälåvining häm hayåtini o'zgärtirib yubårdi. Ulär kün bo'yi tüngi sayıl, şirin suhbätlär käyfi, råhäti bilän yürişär vä tezråq qåş qårayişini årzıqib kutişärdi. Endi ulärni nimädi gapırış, o'zini qandäy tutiş käbi savållär qıynämäs edi. Ulär qayerdä uçraşişni, qaçån uçraşişni häm hayållärigä **[30]** keltirişmäsdi. Såat häm, jåy häm anıq. Faqat heç kim ko'rmäsä, qårång'ı bo'lsä bo'ldi. Endi ular üçün tünning ajåyibi sehrli fäziläti åçilgän, u endi ikki qalbni uçraştıruvçi qudrätli küç, çeksiz şådlik, şirin hayållär, årzu ü ümidlär bulåg'ı edi. Ulär qışlåqqä tün ço'kkandä uydän çıqärdilär. Ulärning uçrädigän jåyläri yå to'g'ån båşi, yå ungä yaqın kättä – kiçik bulåqlär yaltılläb turgän tålzår, yåkı bo'lmäsä ålmäzårning etägi edi. Şu yerlärdägi här bir so'qmåq, här bir tåş endi. Ulärgä tanış vä aqdrdån bo'lib qålgän edi. << ozimizning tåş >> , << o'zimizning bulåq >> bu so'zlär endi ikkälåvi üçün yängi mazmun kaşf etgän, här bir jåy ikkälåvi üçün unutılmäs tarixdek bo'lib qålgän edi.

Bıråq Abdulla häm, Gülçehra häm qançälik şåd, qançälik baxtli bo'lişmäsin, uygä qaytgänläridä nimädir yüräklärini g'aş qıläyåtgänini payqaşärdi. Bu g'aşlik åldingi künläri unçä sezilmäsä häm, Abdullaning jo'naşi yaqınläşgänidän keyin åçıq namåyån bo'lä båşlädi. Bu yåg'ı nimä bo'lädi? Nimä qılışädi? Bu savållär bårgän sarı ko'präq ikkälåvini o'ylätädigän bo'lib qåldi… Ämmå ular qançä o'yläşmäsni, anıq bir fikr yıltıräb ko'rinmäs, keläjäk go'zäl bo'lsä häm, tündek qåråg'ı edi. << Nimä qılış keräk >> - o'ylärdi Gülçehra uygä kelişi bilän vä ko'pinçä savåligä javåb tåpålmäs, to'sätdän kelgän baxt umri qısqa bir tuşdek tuyulib, uni qayg'ugä sålärdi. Uning ahvåli Abdullagä qaragändä ançä qiyin edi. Garçand häligäçä Tåşkentgä bårış – bårmåsligini üzil – kesil äytmägän bo'lsä häm, qışlåqdä qålişini u anıq birlärdi. Şuning üçün qiynalärdi. Åçıq äytib, ko'ngilni bo'şatişini esä, negädir istämäsdi. Uning nazaridä şundäy deyişi bilän Abdulla o'zgärib, alåqaläri üzilib qålädigändek tuyulärdi. Bundän u qo'rgärdi. İkki – üç kün içidä yüräğini bütünläy egälläb ålgän. Abdulla ung jüda aziz vä qadrdån bo'lib qålgän edi. Lekin u qışlåqdän çıqib ketålmäydi. Här daim uygä kirib. To'rdä rangi za'farån bo'lib yåtgän ånasini ko'rär ekän, bu fikrining qat'ıyligigä işånärdi. Saådat åpaning ahvåli çindän häm åg'ır edi. O'tgän yılı bahårdä u şamålläb, beş – ålti kün yåtib qåldi. Keyin tüzälib ketdi. Ämmå o'qtın – o'qtın båşi åg'rıydigän, ko'ngli aynıydigän

bo’lib qåldi. Tüzälib ketär tüzälib ketär bilän bepärvå yürib, küzgä kelgändä yänä yåtib qåldi. Yusuf äkä uni Qo’qångä ålib bårgän edi, kasalxånädä ålib qålişdi. Küzätib - tekşirişlärdän so’nr uning åşqåzånidä rak bårligi anıkdändi. Ne – ne şifåkårlär ko’rdi, lekin saådat åpa birdek edi. İştahasi yo’qålgän, åzib, terisi suyäklärigä yåpişib qålgän edi. Yusuf äkä dåktårlär bilän mäslahatläşib, qışdä uni Tåşkentgä ålib bårdi. Bu yerdä häm rakligi anıqländi. Kättä – kättä dåktårlär Yusuf äkäning mo’ltirägän ko’zlärigä qarålmäy, << åjizmiz >> degän båşlärini quyi sälişdi. Lekin Saådet åpadän kasalini yaşirişdi. Qışlåqdä häm heç kimgä äytişmädi. Saådet åpaning rakka yo’lıqqänini faqat to’rt kişi –Yusuf äkä, råis– Hürmat äkä, Gülçehra vä Åbid äkäginä bilärdi. To’rttälåvi häm beçåra ayålni ko’rişi bilän yüräkläri ezilär, ko’pinçä taşqarigä çıqib, o’zlärini tutålmäy yıg’läşärdi. Äynıqsä, Yusuf äkä ko’p äzåb tårtärdi. Uruşdän yängi qaytgändä Saådet åpa uning kiyimlärini kiyib, traktor haydärdi. Gülçehra beş yaşar båla edi o’şandä. Umumän çapani, janjalkaş ådam u bilän turmuş qurgändän so’nr, bütünläy båşqaçä bo’lib qålgän, Saådet åpa uning üçün häm xåtin, häm åna, häm dävlät edi. Xullas, håzir nimägä egä bo’lgän bo’lsä, hämmäsigä Saådet åpaning mäslahatläri bilän erişgän edi. Buni u yaxşi bilärdi vä xåtinini jånidän häm årtıq sevärdi. Şuning üçün deyärli här küni yarim keçägäçä tepäsidä o’tırär, kündüz künläri esä bir neçä märtä kelib xabar ålib ketärdi.

Ulärning baxtigä Gülçehra bår ekän, ikkälåvigä balågärdån håzir u edi. Uning yumuşläri häm uning båşidä bo’lib, kün bo’yi tinmäsdi. Er – xåtin ba’zar sähärgäçä ko’z yummäy yåtışär ekän, uni o’yläşär, uning bårligi bilän faxrlänişär edi.

Bir küni Gülçehra uygä ådatdägidän keç qaytdi. O’şa küni Abdulla ikkälåvi bäläliklärini esläb, åldi havuz şiypånni qıdırib ketib qålişgän edi, Gülçehra darråv yüzini çayib, äyäsining åldigä kirdi. Derasa tagidä ukäsı Alişer hurrak åtib uxläb yåtärdi.

[31]

- Keç qålib ketding? –dedi Saådet åpa so’lg’ın ko’zlärini ungä tikib. Gülçehra darråv bugün uydän nimä bahåna bilän çıqib ketgänini eslädi.
- Zarifa bilän o’tirib qåldik… -dedi sekin.
- Xålidälärnikigä ketuvding şekilli? Gülçehra tutulib qåldi.
- Xålidälärnikigä? Ha… Xålidälärnikida edim. Keyin u yåqqä çıkdim.
- Ukang åç yåtib qåldi.
- Ketäyåtgänimdä åvqatläntirgänmän.
- Undän bo’lsä, yaxşi…
- Saådet åpaning yo’täli tutdi, Ämmå bittä yo’tälgünçä, suv bo’lib ketdi.

Gülçehra uning båşini ko'tärib, yåstıg'ini älmäştirdi, yüz – ko'zini ärtdi.

- Dadam kelmädilärmi?
- Yaqındä… yaqındä Hürmat äkäng bilän kelib ketişdi. Bir doktor kelgänmiş Tåşkentdän. Şuni çaqırışmåqçi.
- Kättä doktor ekänmi?
- Ha, jüdäyäm kättä emiş. Dadangdän o'rgiläy… İşqılib senlärning baxtınggä uning umri uzåq bo'lsin.
- Siz häm tüzälib ketäsiz, äyä.
- Dadang häm şundäy deyäpti. Kåşki edi tuzalsäm, Güli…
- Läbbay, äyä?
- Zåvut äyäning nabirasi.

  Gülçehra bu gapni eşitişi bilän qıp – qızarib ketdi. << Nahåtki bilişgän bo'lsä? >> -qo'rquv äräläş hayålidän o'tkäzdi u.
- Zåvut äyäning nabirasi… åti nimäydi? Esimdän çıqibdi…
- Abdulla –dedi sekin Gülçehra vä diqqat bilän ånasigä tikildi. Nimä demåqçi u?
- Nahåtki bir åntasi ko'rib, ungä yetkäzgän bo'lsä? Dadasi bilib gålsä nimä bo'lädi. Yå bilärmikin?
- Nimä edi, äyä? –so'rädi u tusmålläb.
- Şu… Abdulla jüda yaxşi bålä bo'lgänmiş ko'rdingmi uni?
- Ha, bitiriş keçasigä bårgän edi. –dedi Gülçehra hamån qo'rquvdän o'zini båsålmäy.
- Hämmä qatåri, tuzuk. Nimä edi?
- Ålim bulärmiş u. Råstmi? Gülçehra ko'ngli jåyigä tüşib, jilmäydi.
- Bilmadim. SAGUgä kirämän deyätuvdi.
- Zümrad xålaning o'g'li häm ketib qålibdi… kelmäbdimi?
- Yo'q, äyä. U endi kelmäydi. Kelsä häm o'qışgä kirib, keyin kelib ketädi.
- Güli…
- Läbbäy?...

  Saådet åpa çarçadi şekilli, åg'ır xo'rsinib, ko'zlärini yumdi. Gülçehra uni faqat qåşläriginä qåräyib turgän, åppåq, rängsiz yüzigä tikilär ekän, nimä demåqçi ekänligigä tüşünmäsdi.
- Nimä demåqçisiz, äyä?
- Håzir… Güli, dadang bilän gapläşdim. O'şa yängi çıqqän doktor ko'rsä, men tüzälib ketämän. Mabådå tüzälmäsäm, bu yåg'ı… bu yåg'ı åz qåldi.

- Nimä deyäpsiz, äyä? –jerkib berdi Gülçehra.
- Eşit. Bu yåg'ı åz qåldi. Taşvişdän, äzåbdän qutulämän. Dadang häm råzı. Sen bår. O'qı. Qo'qångä båräsänmi, Tåşkengä båräsänmi.
- O'zing biläsän. Tåşkentgä bårgäning ma'qul. Qåsımjån bår… innaykeyin… Zåvut äyäning nabirasi… Yålg'ız bo'lmäysän…
- Äyä! …
- Bår. Biz dadang bilän o'qımädik. O'qıyålmädik. Dadang uruşgä ketib qåldi. Men iş bilän bo'ldim. Lekin o'qıgän qızlärni ko'rsäm häväsim kelärdi. Dadang yaxşi adam. Uruşdän **[32]** qaytgänidä, sen o'qı dedi. Beş yıl tez o'tib ketädi, kutämän dedi. Men yo'q dedim. Uni yålg'ız taşläb ketgänini ko'zim qıymädi. Sen o'qı.

  Gülçehra ånasidän bundäy gaplärni sirä kutmägän edi. U ånasini yaxşi bilärdi, lekin bunçälik bag'rı kengligini hayåligä keltirmägän, äksınçä, ittifåqå ketmåqçi bo'lsäm, yubårmäydilär, deb o'yläb yubårdi. Şuning üçün bo'lsä keräk, håzir uning çakka suyakläri bo'rtib turgän za'farån çehräsigä tikilär ekän, xo'rligi kelib, ko'zlärigä yåş quyıldi.
- Munçä yaxşisiz, äyä! –U o'zini ånasining ko'kragigä yaşirib muzdek peşanasini, ertä åqärgän såçlärini silay båşlädi. –Munçä yaxşisiz?! Ketmäymän heç qayåqda! Sizni kimgä taşläb ketämän? O'qış bir gap bo'lär. Sırtdän o'qıymän. Yıldä ikki – üç märtä bårib kelämän institütgä. Keyin, åz qåldi, demang, äyä. Ådam qo'rqadi. Siz hali ko'p yaşaysiz! Tuzalib ketäsiz! …
- Kåşki edi, Güli…

  Saådet åpa qurıgän åppåq qo'lläri bilän qızını quçåqlädi, yüz – ko'zlärini silädi.
- Şundäy dersän devdim ozim häm, Güli… Lekin mengä o'xşasingni istämäymän. Sening båşqalärdän qayering käm? Aqllı, esil – huşlisän, här qandäy o'qışni epläb ketäsän? Yo'q, demä, bår. Dadang häm råzı.
- Yo'q, äyä. Ketmäymän.

  Saådat åpaning ko'zläridä yåş ko'rindi.
- Yıg'läyåtgänim yo'q.

  Saådat åpa, jilmäyişgä haräkät qılib, ko'zlärini ärtä båşlädi. Gülçehra uning ko'm – ko'k tåmirläri bo'rtib turgän qo'llärigä qarab << Qandäy taşläb ketämän? Şu ahvåldä taşlåb ketib bo'lädimi? >> deb o'ylärdi vä yupatişgä intilärdi.
- Biläsizmi, äyä? –dedi u bir mahal.

- Bugün jüda g'alati tuş ko'rdim. Äytib beräymi?
- Hm, -båşini qımırlätdi. Saådat åpa.

  Eşiting. Ertäläb ekän. Dadam håvlidä yüz – qo'llärini yuväyåtgän emişlär. Alişer ko'çädä, åftäbdä o'tırgän emiş. Siz uzåq båşidä inmädir pişiräyåtgän emişsiz. Men bo'lsäm, men nimä qıläyåtgänimni bilmäymän. Bir mahal dadamlär çaqıribdilär…

  Gülçehra dadasining åvåzigä o'xşatib, yo'g'ån åvåzdä qıçqırdi.
- Håy! Åvqatläringdän darak bårmi?

  Uning åvåzi jüda kulgılı çıqdi şekilli, Saådat åpa külib yubårgän edi, yo'tal tutdi. Gülçehra to'xtab, uning ko'kragini båsdi.
- Gapıraver… -dedi Saådat åpa ro'målçasini silkitäb.
- Şundä siz, << håzir! >> dedingizü, bir lagan şırguruç ålib keldingiz. Keyin dadamlär hämmänizni ko'çägä ålib çıqdilär. Ämmå ko'ça yo'q edi.
- Şu o'zimizning ko'çä-yä? –so'rädi ko'zlärini åçib Saådat åpa.
- Hay, şu ko'çä yo'q. Uning o'rindä kättä maydån turgän emiş. Maydånning o'rtasidä samolyot gä o'xşagän åppåq bir närsä.
- Bu nimä, deb sorädingiz siz.
- Dirijabl' –dedilär dadamlär. –Atayın sengä ålib keldim. Sayåhat qılämiz. Qanı, o'tırınglär. Hämmämiz dirijabligä çıqdik. Dadamlär rulgä o'tırdilär. Bir mahal dirijabl' låpilläb åsmångä ko'tärildi-dä, bulutlärni yågır o'ta båşlädi. Jüda ko'p uçdik. Siz Alişerni mahkam uşläb ålibsiz. Nuqul dadamlärni turtib:
- Håy bo'ldi. Bålalär qo'rqadi, deysiz. Dadamlär bo'lsä, külädilär. Gülçehra bu yåg'ıgä nimä deyişini bilmäy, to'xtab qåldi:
- Keyin nimä bo'ldi? –so'rädi. Saådat åpa… Uning xuddi Gülçehraniki singäri yırık **[33]** qåra ko'zläri külärdi. –Keyinmi? –dedi Gülçehra.
- Keyin bir jåygä qo'ndik. Bundäy qarasäk, Moskva ekän. Biram kättä, biram çiråyli! … Birdän nimädir gümburläb ketdi. Şu payt uyg'ånib qåldi. Alişer radioni buräb yubårgän ekän.
- Yaxşi tuş ko'ribsän, -dedi Saådat åpa. U qızı bu tüşni håzir to'qıgänini sezgän bo'lsä häm, bildirmädi.
- Tüzlib ketsäm, yanagi yılgä Moskvagä bårämiz. Hämmämiz bårämiz.
- Håy! Åvqatdän darak bårmi? –qıçqırdi kimdir.

  İkkalåvi külib yubårişdi: Yusuf äkä qaytgän edi, Gülçehra yugurib håvligä tüşdi.

- Äyäng qalay? –so'rädi Yusuf äkä qızını to'xtatib.
- Külib yåtibdilär… -küldi Gülçehra.
- A? !
- Ana, kirib ko'ring işånmäsängiz.

  Yusuf äkä sevingänidän ço'li etib qızının peşanasindän o'pdi-dä, lapangläb uy tåmån yürib ketdi.

  << Xuddi yåş bålağa o'xşäşädi, - o'ylärdi Gülçehra o'çåq båşigä bårär ekän.
- Ulärni taşläb ketib åo'lärmidi? Mensiz nimä qılä ålişärdi ular? Ketmäymän >>

  Şu payt ko'z åddidä Abdulla paydå bo'ldi. Nimä bo'ldi ozi? Negä birdän uning häyäti o'zgärib ketdi? U endi nimä qılişi keräk? U faqat ikkitä närsäni anıq bilädi: birinçisi –ketmäydi, ikkinçisi esä – sevib qåldi. Lekin bu sevgi ungä nimä keltirädi? Uni baxtli qılädimi, yå qayg'ugä sålädimi – buni u bilmäsdi.

  Ertäsi küni u Abdullagä ånasining gaplärini, o'zini qıynäyåtgän savållärni bätäfsil äytib berdi. Ulär kanal yåqasidä bir åz aylänişdi. İkkalåvi häm xåmuş, ikkälåvining häm käyfi buzilgän edi. Abdulla şundäy bo'lişini sirä kutmägän edi. Endi nimä qılädi? Nahåtki bår quvånçini şu yergä taşläb ketädi?
- Bälki, -dedi Gülçehra bir mahal, -keläsi yılgä bårärmän.
- Nahåtki? ! –qıçqırib yubårdi Abdulla.
- Äyämlärgä yänä bir doktor tåpişdi. Tüzälib ketsälär, yänägi yılgä bårämän.
- Gülçehra, jånim…

  Abdulla quvånç bilän uni quçåqlädi. Lekin Gülçehra darråv o'zini bo'şätib åldi.
- Kutäsizmi?
- Bo'lmäsä-çi?
- Ulär şu qarårgä kelib xayrläşişdi. Bir yıl nimä degän gap? Ko'z åçib – yumgünçä o'tib ketädi. Bir yıldän keyin esä… Abdulla şirin hayållär åg'uşidä uygä qaytdi. U şu paytdä Gülçehraning yåstıqqä yüzini burkäb yıg'läyåtgänidän xabari yo'q edi. Ertäsi küni Håjar Buvi qışlåqning o'ttız – qırq xåtin – qızini yıg'ib, beşik to'yı qılib berdi. Åbid äkä bilän Abdulla råsa çarşaşdi. Lekin ikkälåvi häm şåd edi. Abdulla Gülçehra bilän qat'ıy ahdläşgänigä sevinsä, Åbid äkä uydä çaqalåqning åvåzi eştiläyåtgänidän båşi åsmåndä edi. Sevingänidän u, zatta åş süzib tarqatilgändä, bittä yarimtälikni åçib, Abdullagä häm içirdi.
- Jiyan! Seni yaxşi ko'rämän, işqılib o'g'lim sengä o'xşasiz. Şungä içmäysänmi? Abdulla yo'q, deyålmädi. Bir piyålani simirdi.
- Baräkälla! –dedi Åbid äkä.

- Dadang xo'p tårtärdidä ilgäri içgin demäymän, içmä lekin jiyan, mänävi naqä paytdä åzginä içilsä, ziyån qılmäydi.

  Birinçi märtä içgäni üçünmi, Abdullaning båşi ayländi, ko'zläri qızarib ketdi.
- Mazang yo'q-kü! –dedi külib Åbid äkä.
- Håzir tuzatämiz. Qanı äççıq – äççıq çoy iççi!

  [34]

  Abdulla tåg'asi äytgändek qılib, änçä o'zigä keldi. Xåtinlär tarqalişgändä esä yo'lgä tüşmåqçi bo'lib qo'zg'aldi. Uning uygä ketgisi yo'q edi. Lekin üç – to'rt küngä kelgän ådam o'n kün qålib ketdi.
- Äyäm xavåtir åladilär, -dedi u. Buvisining qıstovigä qarämäy–ketämän. Åbid äkä bir neçtä sur bedanä tugib berdi.
- Dadangä ålib bår. Emäsä häm, ko'ngli.
- Kelib turgin, bålam. Jim bo'lib ketmägin?
- Endi tez – tez kelib turämän. Abdulla şundäy deb, jilmäydi.
- Şundäy qıl, bålami şundäy qıl, -Håjar Buvi heç närsägä tüşünmäy nevarasining yelkasigä qåkdi.

  Bir qo'lidä çamadån, bir qo'lidä turun ko'tärib, Abdulla yo'lgä çıqqandä qåş qårayä båşlägän edi. Keçki poyezd gä ikki såatçä bår. Gülçehra kelgänmikän? U ko'prikdän o'tib ålmäzår tåmån yürdi. Gülçehra uni şu yerdä kutmåqçi edi. Ålmazårning etagigä yetgändä uning qårasi ko'rindi.
- Keldingizmi? –dedi Abdulla ungä yaqınläşib. Gülçehra båşini qımırlätdi. Xuddi birinçi uçraşuvdägidek ikkälåvi yänä änçä vaqt jim qålişdi. –kelişdi-a?
- Kelişdik, -dedi qiynalib Gülçehra.
- Bårişim bilän xat yåzämän.
- Keläsizmi?
- Gülçehraning åvåzidä çeksiz iltijå, muhabbat bår edi. Abdulla uni sezdi vä to'qınlänib:
- Älbättä! –dedi.

VII

Här bir åiläning o'zigä xås häyäti, tarixi bo'lädi. Abdullalär åiläsining häm ana şundäy häm yaxşi, häm yåmån fazilatlärgä egä bo'lgän häyäti, tarixi bår edi. Bu åilä üç kişidän ibårät bo'lib, Tåşkentning märkäzigä yängiåbåd mahalläsidä istiqåmat qılärdi. Håvliläri kättä, ko'çägä årqä o'qırib tüşgän uyläri baland qasrini eslätärdi.

Abdullaning åtasi- G'afurjån äkä mahallaning åbro'li kişilärdän edi. Birånta to'yma'räkä usiz o'tmäs, mahallaning deyärli kättä-kiçigi ko'pinçä uning mäslähäti bilän iş turärdi. U o'zi äslı parkentlik bo'lib, åtasi bilän birgä tünükasåzlik qılgän, eski mäktäbdä åzginä o'qıgän åtasining vafåtidän keyin Tåşkentgä kelib, yangiåbåddä mäktäb åçgän ortåg'ı Hüsanjån äkänikidä yaşäy båşlägän edi. Yängi mäktäbdä häm åzginä o'qıdi, keyin şu mäktäbdä xo'jälik işlärini båşqara båşlädi. Bu såh adä u qısqa vaqt içidä faqatginä mäktäb direktsiyanining emäs, tuman rähbärlärining häm hürmätigä sazåvå bo'ldi. Qandäydir bir yıg'ılişdi u tumandgi savdå işläri haaqıdä jüda fåydali vä keräkli gaplärni äytgändä, uning åbro'si yänädä åşib ketdi. O'şändän keyin ko'p o'tmän tünükasåzlik ärteligä direktor qılişdi. Un yıldan årtıq işlädi şu ärteldä. So'nr tuman savdå båşqarmäsigä müdir qılib tayinläşdi. Şu yıl u nimä iş biländir Qo'qångä bårib, Zavåd äyä bilän tanişib qåldi. Zavåd äyäğa åg'ır, yetti o'lçäb bir kesädigän G'afurjån äkä yåqib qåddi. O'g'lini ungä ko'şib farg'ånani ayläntirdi, uyıdä mehmån qıldi. Şahådät xåla o'şändä endiginä o'n säkkizgä kirgän qız edi. Gap årasidä G'afurjånning hali uylänmägänligi, iş bilän bo'lib Zavåd äyä qızining uzåqqä ketib qålişini unçä istämäsä häm, yigitning yaxşiligini ko'rib, uni kuyåv qılgisi kelib qåldi. Yo'lini tåpib äytdi häm. G'afurjån äkä Şahådatni ko'rib, råzi bo'ldi. To'y qılişdi.

Zavåd äyä o'zi Tåşkentgä tüşib, kuyåvining yår – birådärläri bilän birgälikdä, yåşlärgä uy jåy qılib berdi. O' kuyåvidän, G'afurjån äkäning do'stläri esä kelindän, uning ko'pni ko'rgän **[35]** aqlli tajribäli ånasidän xursand edi. Şundäy tåifä ådamlär bo'lädiki, ular mehnat bilän bo'lib o'zini o'ylämäydi. Baland bo'y, pålvån qåmätli G'afurjån äkä şundäy ådam edi. Uyıdä Zavåd äyä bergän jihåz, asbåb – anjåmdän båşqa heç närsä bo'lmäy, mehmån-izmån kelgändä Şahådat åpa idiş- tåvåqni ko'pınçä qo'ni – qo'şnidän ålib içkärdi. Eridägi beparvålik ungä häm o'tib, ånasining; uni ål, buni ål, degän mäslahatlärigä:

- Ha, ålärmän, şusiz häm kün o'tyäpti-kü, deb qo'yä qålärdi.

Er-xotini jüda tåtuv, yaxşi yaşäşärdi. Abdulla tug'ılgänidän so'nr, ulärning häyäti yänädä läzzätli bo'lib ketdi. Båla bahana, uygängitdän qurildi. Hättå årtıqçä ul – bul häm g'amländi. Şungä qarämäy, G'afurjån äkä ro'zg'år işlärigä bütünläy uquvsiz ådamligiçä qåläverdi. Ämmå bu heç kimni – xåtinini häm, qaynanasini häm, mahalladägi åşna – åg'äynilärini häm taşvişgä sålmädi. Çünki G'afurjån äkä uyini o'ylämäsä häm, mahalladägi deyärli här bir åiläning taşvişi,

kam – ko'stidän xabårdär edi. U qiynalib qålgän ådamgä yånidägi bår pulini berib yubårişdän häm tåymäs, sång'a – salåmni kuyuq qılärdi. Bundän u heç närsä ta'ma qılmäsdi. Şu qılgän işi o'zini xursand qılsä, bo'ldi, şuning o'zi ungä kifåyä edi.

- Siz asalärigä o'xşäysiz, -dedi uni koyigän bo'lib bä'zän Zavåd äyä, -Asal ko'yäsizu, o'zingiz yemäysiz båşqalär yeydi.
- E, äyä, -dedi şunda G'afurjån äkä.
- Yaxşi bisåtdän yaxşi åt qålgäni yaxşi. Gåzån qaynäb turibdimi, şuning o'zi kättä dävlät.

  Bıråq G'afurjån äkä haqıdä yåmån o'yläydigän ådamlär häm yo'q emäsdi. Ulär, bundäy saxiylikni åşib-tåşib ketgän ådam qılädi, sandıg'i to'laki, şundäy qılyäpti, deb o'yläşärdi. G'afurjån äkä fısqı – fasåd gaplär qulåg'ıgä yetsä häm, parvå qılmäsdi. G'ıybätlärni eşitib, xåmuş o'tırgän xåtinini urişärdi.
- Çayån yåmån çaqädi – dedi u
- Lekin u hämmä uydän çıqävermäydi.

  Bittä çayån deb o'zingni kåyitmä. Tåpgänimiz halål. Qo'rqadigän jåyimiz yo'q.
- Unidän häm şundäy edi. G'afujån äkä xiyånat qılmäy işlädi. Şuning üçün idåradä hürmät-e'tibåri yaxşi edi. Sermehnat, hünärli ådam xår bo'lmäydi, derdi u nuqul. Bu haqdä uning o'zi to'qıngänmi yå eşitgänmi, ikkita ibrätli ertägi häm bår edi. Bittäsi, taxminån, şundäy:

  Bir fir'avnning qırqta xåtini bo'lib, qırqınçısı kambag'al bir gılam to'quvçi hünärmändning qızı ekän fir'avn uning hüsnigä maftun bo'lib, o'zigä nikåhläb ålgän ekän. Lekin qız lambag'al bo'lgäni üçün saråydägilär uni çıqıştirişmäs, kündåşläri esä uni jüda xår qılışär ekän. Beçåra qız kuyib ketgänidän fir'avndän iltimås qılibdi:
- Şåhim, yå meni åtamnikigä yubåring, yå şu yergä mening to'quv asbåblärimni ålib kelişni buyuring. Tåkı yålg'ızligim bilinmäsin.

  Fir'avn uni ketkizmäbdi. Lekin äytgän närsälärini ålib kelişni buyuribdi. Qız gılam to'qişgä tüşibdi. Qırq keçäyü qırq kündüz hujrasidän çıqmäbdi. Hatta fir'avnni häm yågıgä kırıtmäbdi. Qırq birinçi küni u fir'avn uni ko'rib, mahliyå bo'lib qålibdi. U şu paytgäçä bundäy nazik did vä mehr bilän to'qılgän gılämni ko'rmägän ekän. Gılamning o'rtäsidä qıp – qızıl ätirgül åçilib turgän emişki, uning hüsni råstdäkäm güldän ming märtä afzal ekän

- Seni husi båbidä tanhå desäm, hünär båbidä häm tanhä ekänsän. Hünäring siridän meni xabardår qıl, -debdi mundä fir'avn.

Qız råzi bo'libdi. Qısqä vaqt içidä fir'avnnni gılam to'qışgä o'rgätibdi. Fir'avn åydä bir märtä fuqarålärim nimä qıläyåtgän ekän, deb keçäsi qalanlär kiyimidä şähär aylänär ekän. Bir küni şundäy säfärgä çıqqänidä g'alati våqea yüz beribdi. Şähärning so'lim bir jåyidä kabåbxånä bår ekän. Şu yerdän o'tayåtib, kabåb hidi dimåg'ıgä urilibdi-dä, kabåbxånagä ko'tärilibdi. Kabåb uni ikki bükilib kütib ålib, to'rdägi bir xånadän jåy ko'rsätibdi.

[**36]** Fir'avn bårib o'tırişi bilän nimädir taraqläbdi. Şu zahåti fir'avn o'zini çuqur bir gårdä ko'ripdi. Går jüda kättä bo'lib, devårläridä zanjirlär åsıg'lik turgän emiş, här bir zanjirgä esä ådamlär båg'läb qo'yılgän emiş. Fir'avn hayran bo'libdi vä yånidägi bir mo'ysafiddän so'rädi:

- Bu qandäy jån?
- O'limxåna bu, -debdi mo'ysafid.
- O'limxåna?

Ha, o'limxåna. Här küni bir ådam so'yilib, kabåb qılinädi. Ertägä mening navbatim fir'avnning jahli çıqib ketibdi. O'z pådşäligidä şundäy yaramäs ådamlär bårligidän kuyunibdi. Lekin håzir nimä qıliş keräk? Bu yerdän qandäy kutulib çıqiş mümkin? Fir'avn uzåq o'yläb åxiri bir qarårgä kelibdi:

- Åta , -debdi, -navbatingizni mengä bering. Mo'ysafid ungä hayran bo'lib tikilibdi ko'nglidän: << jinnimi bu ådam o'zi? Neçün o'limgä şåşilädi? >> degän gapni o'tkäzibdi-yü lekin yo'q demäbdi.

Ertägä fir'avnni yuqårigä tårtib çıqärişibdi. Endi uni bo'g'ızlämåqçi bo'lişgändä u so'rädi:

- Men sizgä qançä daråad keltirämän? Kabåbxåna egaläri, ming dinar, deyişibdi.
- O'n ming dinar bersäm, såg' qålämänmi?
- Ha, deyişibdi kabåbxåna egaläri.
- Lekin bunçä pulni qayerdan ålasän?

Şundä fir'avn bir keçädä gılam to'qib berişni vä bu gılamning o'n ming dinar, turişini äytib, jun vä keräkli uşkunalar keltirişni so'räbdi.

Kabåbxåna egaläri, ägär yålg'ån gapırå yåtgän bo'lsä ertägä o'ldiriş şärtı bilän uning äytgänlärini şuhayyå qılişibdi.

Fir'avn tüni bilän mijja qåqmäy gılam to'qibdi. Tayyår bo'lgändä saråygä eltişni vä fir'avnning kiçik xåtinigä ko'rsätişni buyuribdi. Kabåbxåna egaläri u

äytgändek qılib, fir’avnning kiçik xåtinigä gılamni ko’rsätişbdi. Vä o’n ming dinar so’räşibdi. Xåtin gılamni ko’rib, darråv nimä bo’lgänigä tüşünibdi. Fir’avn gılam çetigä qayerdäligini gulgä o’xşatib to’qib yåzgän ekän. Lekin xåtin sır båy bermäy. Qaråqçilärni xursand qılib qaytaribdi. Keyin o’şa såatdayåq laşkar to’pläb kabåbxånani båsibdi. Fir’avnni vä båşqa bandilärni åzåd qılibdi.

- Ägär, -derdi G’afurjån äkä ertäkni äytib bo’lib –fir’avning hünäri bo’lmägändä, şu gılami u bir keçädä to’qımägändä såg’ qålmäsdi. Hünärsiz ådamning hassasiz ko’rdän farqı yo’q.

  Uning ikkinçi ertägi häm xuddi şu mazmunda bo’lib, unda qaråqçilär bir ço’pänni quduqqä taşläb qo’ylärini haydab ketişgäni hikåyä qılınärdi. Ço’pän quduqdä ajdahånning panjasigä tüşädi. Şundä u nay çalib, uni uxlätmåqçi, keyin qåçib qutulmåqçi bo’lädi. Ajdahå uning ajåyib kuyinieşitib, çindän häm uxläb qålädi, ço’pän esån – åmån uyigä qaytädi.

  Abdulla şu vä şungä o’xşaş ertäklär ta’siridä o’sdi. Ungä hämmäning häväsi kelärdi. Åzådä kiyinär, şo’xlik qılmäs, kättälärning so’zini qaytärmäsdi. Mäktäbdä häm u hämmä o’qıtuvçilärgä yåqib qåldi. A’lå o’qıdi, intizam saqlädi. Älbättä båla bo’lgändän keyin şo’xlik häm qılädi. Lekin uning şo’xligini kättälärdän deyärli heç kim ko’rmäsdi. Çünki yüz – ko’zi, kitåbläri iflås bo’lib qaytsä, äyäsigä yåqmäsligini bilärdi. Buni esä u istämäsdi. Här daim, här qayerdä u ko’zgä taşlänib turişni, kättälär ungä e’tibår berişlärini yaxşi ko’rärdi vä ilåji båriçä ulärgä yåqışgä häräkät qılärdi. Şuning üçün uygä kıräyåtgändä älbättä yüz – qo’lini tåzaläb, kiyimlärini qåqib kirärdi. Yettinçi sınfgäçä u här yılı maqtåv qåg’åzi ålib o’qıdi. Faqat yettinçi sınfdä ungä maqtåv qåg’åzi berişmädi. Bu våqea uni qattıq qayg’ugä såldi. Lekin şu bilän bir vaqtdä ko’p närsägä o’rgätdi. Gap şundaki, u yettinçigä o’tgänidä åtasi kasalgä çalınib, tuman savdåsini båşqariş åg’ırlik qılib qåldi. U bo’şäb, yänä äyätellgä işgä o’tdi. O’şa yılı Abdullalärning sınfigä yängi båla keldi. U Abdulladän ikki – üç yåşgä **[37]** kättä bo’lib, jüda åliftä kiyinär, çarm portfel’ turärdi. Ko’pçilik o’qıtuvçilär ungä alåhidä etibår bilän qaraşärdi. Doska yånigä çıqqandä, tutilib qålsä, urişişmäs, sekinginä: mayli, o’tır, keläsi säfär so’räymän, deyişärdi. Bu närsä Abdullagä yåqmädi, u o’qıtuvçilärning o’zigä munåsäbätläri o’zgärib qålgänini payqay båşlädi. Äynıqsä, åtasining qadrdån o’rtåg’ı Hüsanjån äkä o’zini g’alatı tutädigän bo’lib qåldi. İlgäri u bilän so’räşib yürsä, endi salåmigä

älik häm ålmäsdi. Ämmå yängi bålağa esä jüda mehribån edi. Sınfgä kirişi bilän go'yå undän båşqa båla yo'qdän, uning åldidä to'xtab, qo'l berib ko'rişärdi.

- Ha, ın'åmjån, yaxşimisän? –derdi iljayib
- Oyıngdägilär tinçmi? Dadang salåmatmilär? Keçä ergäş äkämlärni ko'rgän endi, şåşib maşinalärigä o'tıräyåtgän edilär. Majlis – pajlis bo'lsä keräkdä yuqåridä – şundäy bo'lsä keräk – derdi gerdayib in'am vä ko'ryäpsänlärmi, degändek, hämmägä ko'zini o'ynätib qarab çıqärdi.
- Qiyin, qiyin –derdi Hüsanjån äkä.
- O'zi såg'liqläri durustmi?
- Yåmån emäs. Doktorläri, yänä kurårtgä båring, deyäpti.
- Qayåqqa bårmåqçilär?
- Kislovodskka.
- Ha, yaxşi. Bårişläri keräk. Ådamgä eng zarur närsä såg'lik. O'tır, negä turibsän?

Hüsanjån äkä şundäy derdi-dä, senlär häm o'tirlärning, degändek båşqa bålalärgä qo'lini erinibginä silkitib qo'yärdi. Abdullaning jahli çıqqanidän tişläri g'ıjırläb ketärdi. Deyärli här daim åna tili darsidä şungä o'xşagän savål – javåb bo'lävergänidän u qattıq äzåblänär, ånz tilisåati uning üçün kättä qıynåq såatidek tuyulärdi.

Hättå åna tili hä uning ko'nglini aynıtädigän bo'lib qåldi. Yo'qlämädä bårgän sarı bahåläri pasayä båşlädi. Bir diktantdän ikki häm åldi. Negä bundäy bo'ldi? Negä ilgäri uni daim yaxşi ko'rädigän o'qıtuvçilär endi. Payqamäydigän bo'lib qålişdi? Buning säbäbini u tüşünmäsdi. Bir küni şu haqdä oyläb, yåg'aç ruçkasining üçini åg'zigä sålib o'tırgän edi, arifmetika o'qıtuvçi kirib, därs båşlägänini sezmäy qåldi. Yånidägi båla uni turtdi.

Båşini ko'tärgändä o'qıtuvçi ungä qarab, iljayib turärdi. U Abdullani urişmädi, sınfdän çıqärib yubårmädi häm, lekin bir umrgä Abdullaning yüragigä sançilib qålgän gapni äytdi.

- Uydä –dedi u Abdullagä tikilib, -mening bir yaşar o'g'lim bår. Beşikdä yåtädi. Qaråvsiz qålgändä sumagini çıqärib so'rädi. Sumakdä maza bår, sening bu ruçkangdä maza yo'q.

Qızlärdän kimdir pıq etib külib yubårdi. Abdulla uyalgänidän lavlagi bo'lib båşini egdi-dä, kaftini yüzigä tutdi. Därs tugägaç, mäktäbning årqasigä o'tib äççıq – äççıq yıg'lädi. Negä bundäy qılışädi? Axir sıddıq äkä häm, Hüsanjån äkä häm åtasining yaxşi o'rtaqläri

edi-kü? Båşqa bålalärgä qaragändä uni yaxşi bilişädi-kü? İnnaykeyin, o'zi yaxşi o'qıydi-kü? Ko'p o'tmän hämmä närsä ravşan bo'ldi. Bir küni u o'qışgä ketäyåtgänidä, supadä yånbåşläb yåtgän dadasi çaqırib:

- O'g'lim, -dedi. Hüsanjån äkägi ançadän beri kelmäyäpti. Jüda såg'ındim. Ko'rsäng äytgin, bir kelib ketsin.
- Xo'p, -dedi Abdulla vä mäktäbgä kelişi bilän Hüsanjån äkäni qıdırdi, lekin tåpålmädi. O'şa küni åxirgi därs ånz tili edi. << Därsdän åldin eşiqdä påyläb turib äytämän >> deb qarår qıldi Abdulla. Åxirgi därs båşlänişigä qo'ng'ıråq çalıngändä, Hüsanjån äkä yetib keldi-dä, o'qıtuvçilär xånåsigä häm kirmäy, sınfgä yo'l åldi. Eşik tagidä Abdulla u bilän ko'rişdi.
- Nimä deysän? – so'rädi Hüsanjån äkä çımırlib.

  Abdulla uni ahvåldä ko'rib, g'alati bo'lib ketdi. Lekin o'zini tutib ålib, dedi:
- Dadam sizni ko'rmåqçi ekänlär. Bårärmişsiz…

  [38]

  - Mayli, mayli –dedi Hüsanjån äkä uni itärib sınfgä kiritär ekän.

  - Bårärmän, håzir vaqtim yo'q. Lekin in'åmning åldidän o'tayåtib, ådatdagidek, to'xtadi vä iljayib qo'lini uzätdi.

  - Yaxşimisän? Ergaş äkäm qaläylär?

  - Bugün uydälär, häm ålyäptilär, -dedi in'åm.

  - Şundäy degin? Bir bårib ko'rmåqçiydim-dä..

  Ançadap beri heç vaqtlärni tåpib såg'liglärini so'rålmäymän…
- Båring bugün, -dedi in'åm.
- Qandäy bo'lär ekän? Håzir dam åläyåtgän bo'lsä-çi, keçqurun bårsäm bo'lärmikän?
- Vaqtli bårsängiz häm bo'läverädi.
- Şundäy deysänmi? Bo'lmäsäm, därsdän çıqib bårämän.
- Mayli.
- Äytib qo'yäsän-dä, Hüsanjån äkäm sizni ko'rmåqçilär, deb? Şundäy ko'rämäni, qaytämän uzåq o'tırmäymän.
- Uzåq o'tırsängiz häm mayli… -dedi in'åm külib.
- Şundåq deysänmi? Yaxşisi, şundäy qılämäz, in'åmjån, sen bilän birgä bårämän. Maylimi?
- Mayli.
- Rähmät. Därsdän keyin ikkalåmiz ketämiz.

- Hüsamxån äkä şundäy deb, o'tırläring, degändek erinibginä qo'lini silkitdi.

  Bu suhbät Abdullaning u yåq - bu yåg'ıdän o'tib ketdi. U o'zini häm, uydä yåtgän kasal åtasini häm beåbro' kılışgän xo'rlängän his qıldi. Şu daqıqadän båşläb, uni tizzaläridä ålib o'tırgän, erkaläb yüz - ko'zini silagän Hüsanxån äkäni o'zining eng aşaddiy düşmanidek yåmån ko'rib qåldi.

  Därs tugägäç, bir o'tåg'idän so'rädi.
- İn'åmning åtasi kim?
- Bilmäysänmi? –dedi o'rtåg'i.
- Tuman ijråqo'mi räisi-dä.

  Abdullagä hämmä närsä åydinläşdä. İn'åmning åtasi amaldår, uning åtasi esä kiçik bir ärteldä işläydi! Mänä mäsälän qayerdä uning xo'rligi kelib ketdi. Lekin yıg'lämädi. Yürägidä ko'tärilgän näfrät yıg'ıdän küçlilik qıldi.

  Uydä dadasi, äytdingmi, deb so'ragändä, bir zum ikkilanib turdi, keyin dedi:
- Salåm deb indingä bårämän, dedilär. Älbättä bårämän, dedilär.
- Rähmät, rähmät, -dedi G'afurjån äkä sevinib.
- Hüsanxån äkäng tilla ådam, tilla. Ko'rdingmi o'glim, yaxşilik qılsäng yaxşilik qaytädi. Heç kim seni unutmäydi. Şu jåydä Abdulla o'zini to'xtatålmädi, ho'ngräb yıg'läb yubårdi-dä, uygä åtildi.
- Nimä qıldi, o'g'lim? Nimä qıldi? –dedi årqadän G'afurjån äkä.

  Ämmå Abdulla javåb bermädi, paykasini tåkçagä ulåqtirib, o'zini karavåtgä taşlädi. G'afurjån äkä häm, şahådat åpa häm qançä urinişmäsdi, u yıg'ısining säbäbini äytmädi. Åradän bir åy o'tdi. Hüsanxån äkä kelmädi. Keçqueun doktor buyurgän tuzsiz kaptar şo'rva içib o'tirär ekän, G'afurjån äkä xåtinigä dedi:
- Esingdämi, o'g'ling Hüsanxånni äytib kelib, yıg'lädi? ! Negä yıg'lägänini endi bildingmi? Hüsanxån o'şandä, bårålmäymän, degän Şungä yıg'lädi o'g'ling. Ägär şundäy demägänidä haligäçä kelärdi.
- Endi, äytib kel, demäng, -dedi Şahådät åpa.
- Yänä qiynalädi.
- Äytmäymän. Men heç qaçån Hüsanjån şundäy qılädi, deb o'ylämägän edim. O'ttız yıllik o'rtåq-a…
- Qo'ying, o'ylämäng, -yupätdi erini Şahådät åpa.
- Såg'ayib ketgäningizdä o'zi uyälib **[39]** qålädi. Baxtimizgä o'g'lingizning umri uzåq bo'lsin.

- O’şändä bekår qıldim äytib kel deb –xo’rdindi G’afurjån äkä.
- O’şandän beri xåmuş, serfikr bo’lib qåldi. Unidän häm şu våqea Abdullani o’zgärtirib yubargän edi.

U endi faqat o’zigä işånişgä, dunyådä yåmån ådamlär yo’q emäsligigä, yaxşi o’qib, kättä åbro’li ådam bo’lib yetişişgä aståydil qarår qılgän edi. Bu qarårni amalgä åşirişdägi birinçi qadam. – o’qış, o’qıgändä häm a’lå o’qış edi. Lekin o’şa yılı u qançä tirişmäsin yaxşi o’qıy ålmädi. To’sätdän båşigä tüşgän taşvişdän näfräti küçligidän åna tilini yaxşi o’zläştirålmägän edi. Lekin säkkizinçi sınfdän båşläb hämmä närsä o’zgärdi. Birinçidän, Hüsanjån äkä, Sıddık äkäni o’rigä båşqa o’qıtuvçilär kirdi. Buning üstigä uning o’zi häm vaqtni bäkär o’tkäzmäy o’qışgä jån – jahdi bilän berildi. Hatija yaxşi bo’ldi. Säkkizinçi sınfni häm, to’qqızinçi sınfni häm a’lå bitirdi. İn’åm zo’rg’a üç – to’rtgä ilindi. Bundän Abdullaning båşi åsmångä etdi. U niyät qılsä, båşqa yutuqlärgä häm yetişişi mümkinligini anglädi. Faqat mehmat qıliş keräk, hämmä närsäning äsåsi mehmat. Åtasi haq. Mehmat qılsä bir künmäs, bir kün Hüsanjån äkälar uning ayåg’igä båş qo’yışädi. Qaçån o’şa kün keräkli?! Qaçån?

O’qışning to’rtinçi çåragı turäy deb qålgändä Abdullani direktor huzurigä çaqırişdi.

- Seni medalgä mo’ljallayäpmiz. Bu yåg’ını bo’şäştirmä, -dedi diraktår.

Abdulla sevinçi içigä sıg’mäy direktordärdän minnätdår bo’lib çıqdi vä yänä mütålagä berildi. Uning ko’zigä o’qışdän båşqa heç närsä ko’rinmäy qåldi u o’qıdi, mükkasidän tüşib o’qıdi vä årzusigä yetdi. Mäktäbni åltin medal’ bilän tamåmlädi in’åm esä yıqıldi. Hämmä açınsä häm, ungä faqat Abdulla äçinmädi.

VIII

Poyezd bir åhangdä taq – tuq, taq – tuq qılib bårärdi. Yarım keçä bo’lişigä qaramäy, Abdullaning negädir uyqusi kelmäsdi. Kupedä undän båşqa heç kim yo’q… Abdullagä bu ma’qul edi. U o’z fikrläri, årzuläri bilän bänd, håzir heç kimni ko’rgisi, heç kim bilän gapläşgisi kelmäsdi. Bagån derazasi årtidä lıpılläb o’täyåtgän baland – past daraxtlär, u bilän birgä süzib bäräyåtgän sån – sanåqsiz yulduzlärgä tikilär ekän, ko’nglidä qandäydir xåtirjamlik, sakinlik his qıldi. Håzir uning fikrläri Mingbulåqdägidän äncä tınıq edi. Lekin Gülçehrani eslär ekän, vüjudini qandäydir şirin iztiråb qåplär, yüzläridä qızning ıssıq yåqımli näfäsinin sezärdi << Bu baxt, o’ylärdi Abdulla Kättä baxt. Här kimgä häm bu

nasib bo'lävermäydi. Qayerdäsän, in'åm? Ko'r, dünyada tengi yo'q qız uni sevib qåldi. Uning üçün hämmä närsägä tayyår. Bir yıl tez o'tib ketädi. O'şandä Abdulla u bilän birgä bo'lädi. Åppåq, nazik qo'lläridän uşläb, şähärning eng go'zal, eng gavjum jåvläridän yürädi. Uni hämmägä quvånç vä faxr bilän ko'rsätädi. Hämmäning havasini keltirädi. Hali bu undän çiråyli qızni ko'rgäni yo'q. O'zi şundäy qız bårmikni? Yo'q, bo'lişi mümkin emäs >>

U qışlåqqä kelgänidän xursand edi. Ägär åta – ånasi majbur qılmägändä, kelmäsmidi? Çünki o'rtåçläri uni çimyångä täklif qılişgän vä u bårişgä va'da bergän edi. Lekin uyida ånasi uni äytnitdi. Keyin dadasi qo'şildi. To'g'riråg'i, ulär bårmä deyişmädi. Çımyånning o'rnid ular Mingbulåqni täklif qılişdi. Buvisini ko'pdän beri ko'rgäni yo'q. Beçåra, jüda såg'ıngän. Buning üstidä dala, tåza havå, tåg'asi bilän åvgä çıqışi mümkin käklik, bedanä bo'lädi. Mingbulåqqä bårgäniyaxşi. Çimyåndä nimä bår? Hämmäniyåq tåg' o'rmån. İnnaykeyin, åvqatining tayini yo'q. O'qışdän çarçab rangini åldirib qo'ygän ådam tåg' – tåşdä nimä qılädi? U yaxşi dam ålişi keräk. Mingbulåq xuddi şunaqä dam ålädigän jåy.

Åxiri Abdulla ko'ndi. Ånasi qılib bergän såvg'a – salämni ålib, yo'lgä tüşdi. Bu uning birinçi märtä yålg'ız yo'lgä çıqışi edi. Birinçi, mustaqıl säfäri kutılmägändä yaxşi bo'ldi.

[40]

Yaxşi häm gapmi, jüda såz bo'ldi. O'rtåkläri ko'pinçä qızlär haqıdä gapırişärdi. Qayergä bårişgäni, hatta nimä qılışgänini uyälmäy bir – birlärigä äytib o'tirişärdi. O'ninçi sınfgä o'tışgändä deyärli hämmä bålalärning yürägidän qızläri bår edi. Ba'zılär, hatta mäktäbdä bo'lädigän keçälärgä ulärni ålib kelişärdi. Keçä tamån bo'lgaç, uylärigaça küzätib qo'yışärdi. Faqat Abdullaning yürädigän qızı yo'q edi. Älbättä u ko'p qızlärni tanırdi. İnnaykeyin, qızlärgä yåqışini häm bilärdi. Ba'zı qızlär hatta u bilän bir keçä raqs tüşlib, uning yo'lini påyläydigän, uyigä xat yåzib kırıtädigän bo'lib qålgän edilär. Lekin Abdulla parvå qılmäsdi. Qızlär ungä yaqmäsdi, deb bo'lmäydi yåqärdi. U tanıydigän vä u bilän yurişni istägän qızlär årasidä kelişgän, çiråyliläri håm bår edi. Abdulla ulärgä bir jilmäyib båqışi bilän ätråfidä girdikapalak bo'lişärdi. Ämmå u bundäy qılmäs edi. Raqs tüşärdi, lekin hämmädän åldin, ägär keçä ço'zilädigän bo'lsä, g'åyib bo'lsä qålärdi.

- Håzir oqış keräk- derdi u qålişni istäsä häm o'zini majbur qılib. –o'yin keyin…

Uning ko’z åldidän håzir åsmåndä çarakläb turgän yulduzlärdek åltin medal’ ketmäsdi. O’ngidä häm, tüşidä häm şuni ko’rädi. Medal’ uning üçün häyät ramzi, keläjäk käliti edi. Şu kalitsiz uning yaxşi häm mümkin bo’lmäy qålgän edi. Kalit qo’ligä tüşgändän so’ng, nimä qılişni u o’zi bilädi. Mayli, o’rtåqläri håzir undän kulişsin, qızlär uni ådamåvi kekkaygän, deyişsin. Uning kimliği keyin ma’lum bo’lädi. Şundäy fikrlär biän o’zini tinçitib o’qıdi, vaqtini bekårgä ketmäsmädi. Ençi-çi? Endi uni ko’rişsin. Endi o’rtåqläridän o’zib ketdi. Uning heç kimdä yo’q, go’zal qızı bår Gülçehra… Uning ismi häm o’zidek go’zal. Abdulla åg’ın, ingiçkä åyåqli qızlärni huş ko’rmäsdi. Bir küni raqs tüşisä yåtgändä şundäy, ingiçkä åyåqli bir qızning paypåg’ı tüşib ketdi. Abdulla uni çetgä ålib çıqdi. Qız etagini sånigäçä ko’tärib, rezinkäsini bag’läyåtgändä, Abdulla beixtiyår uning åyåg’igä qarädi-yü, ensäsi qåtdi.

Şu – şu o’şa qız bilän raqs tüşmäydigän bo’lib qåldi. Gülçehraning åyåqläri bunaqa emäs edi. To’laçä, tizzaläri kiçkinä, dumalåq. Nimä kiymäsin.

- Baland poşna tuflimi, şippakmi, çippa yåpişib, o’zigä yaräşärdi. Şundäy qız uni yaxşi ko’rädi. O’zi äytdi –meni häm sizni yaxşi ko’rämän- dedi.

Abdulla muzdek havådän simirib åsmångä tikildi. Şamål uning såçlärini to’zg’ıtib o’ylär, ko’zlärini yumdirmäqçi bo’lärdi, lekin u parvå qılmäsdi. Ko’zlärini åsmångä tikkaniçä xäyål surärdi. Uning håzir esigä buvisining qaçånlärdir här bir ådamning o’z yulduzi bo’ylädi degän gapı keldi-dä, miltilläb turgän yulduzlärning här birigä alåhidä diqqat bilän qaray båşlädi. Uning yulduzi qaysi ekän? ! Yulduzlär deyärli bir-biridän farq qılmäsdi: Biri sal kättä, biri sal kiçik… yo’q, bular içidä uning yulduzi yo’q. Uniki båşqaçä bo’lişi keräk. Hämmänikigä o’xşamäsligi keräk. Ägär yaxşiläb qarasä, bu yulduzlärning årqasidä båşqa yulduzlär bo’lişi mümkin, lekin ular änçä xira vä kiçik. Qaysi biri uniki? Abdulla uzåq tikilib, bittä yulduzni tanlädi. Bu yulduz ålti qırrali bo’lib, bir çekkadä äjrälib turärdi. Uning hajmi häm kättä edi. Yåg’dusi häm o’tkir edi. Şu yulduz uniki bo’lädi. Yo’qåtib qo’ymäsä bo’ldi. Uniki bo’lädi. Åydän o’n ikki qarıç naridä, zühradän balandraqdä. Gülçehra qaysı yulduzni tanläsä ekän.

Abdulla qança axtarmäsin, o’zigä yaqınråq jåydän Gülçehra atab birånta yulduz tåpålmädi. Zühra yulduzini tanläşni esä, istämädi. Zühra kättä. Ular teng bo’lişi keräk. Şu fikr miyasigä kelgändä, u yänä Gülçehrai o’yläb ketdi. U bir yıldän so’ng uçraşişlärini, keyin daim birgä bo’lişlärini bilärdi. Bu haqdä ko’p

o'ylägän edi. Lekin åta – ånasi bungä nimä deb ekän? Gülçehraning åta-ånasiçi? Umumän, ular bilişi keräkmi- yo'qmi? Älbättä yo'lädi. Abdulla, ular bilişi keräk, o'zi äytmäsä häm, bir künmäs bir kün ma'lum bo'lädi. Lekin institütni bitirişgünçä bilişmägäni yaxşi. Çünki o'şangäçä Abdullaning uylänişi mümkin emäs. U uylänmäydi. Uylänålmäydi. Bu haqdä uning fikri qat'ıy edi. U åtanidek **[41]** yaşäşni istämäsdi. Biråvning yårdämi bilän uylänmäydi. Keyin Gülçehrani bo'm – bo'ş uygä ålib bårmäydi. Uyälädi ålib kirgäni. İnstitütni bitirädi işgä kirädi, ro'zg'år üçün keräkli närsälärni ålädi, ana o'şandä uylänädi. Lekin u şu künning tezråq kelişini istärdi. Gülçehra bilän yaqınråq bo'lişni årzu qılärdi. Qo'llärini uşläş, sekin tårtinib o'piş endi uni qånıqtırmäsdi. U Gülçehra bilän birgä bo'lişni istärdi. Bir küni hatta tüşigä kirdi. Jüda g'alatı bildi. Ämmå uyg'ånib o'zidän uyälib ketdi. Şundäy tüş ko'rgänidän ranjidi. Kün bo'yı låhas bo'lib yürdi Gülçehra bilän uçraşgändä esä, qårång'ı bo'lişigä qaramäy, uning ko'zlärigä tık qaray ålmädi.

- Xåmui ko'rinäsiz? –so'rädi. Gülçehra uni tirsägidän uşläb.

Abdullani tåk urgändek bo'lib ketdi. Sekin qo'lini bo'şätib, o'zini çetta åldi.

- Båşim åg'rıyäpti, -dedi titräb.
- Båşim åg'rıyäpti? Håzir tuzätämiz! –dedi şåşib Gülçehra vä bulåqqä qo'lini tiqib uning peşanasigä tutdi. –Endi tuzukmi?
- Tüzzük, -dedi Abdulla peşanasi äräläş uning qo'lini uşläb, keyin bo'ş qo'li bilän quçåqläb, läbläridän qattıq o'pa båşlädi, Gülçehra nimä bo'lgänigä tüşünmäy, ävväl jim turdi, keyin siltänib o'zini tårtdi.
- Darråv tüzälib ketdingiz-a? –dedi qåşlärini çimirib.
- Gülçehra… -dedi Abdulla o'z åvåzini o'zi tanımäy.
- Tiss! Eşityäpsizmi? Bedanangiz sayrayäpti !!!

Gülçehra şundäy deb qåçib ketdi. Yaxşi bo'ldi. Ägär o'şandä ikkälåvi o'zlärigä erk berib yubårişgändä nimä bo'lärdi? İkkalåvi häm şarmändä bo'lärdi! Yo'q, Abdulla bundäy qılmäydi. Qıynalsä häm mäyli, bundäy qılmäydi. Hämmä närsä irådägä båg'lik. U o'z irådäsigä işånädi.

- Yigitçä, tüşmäysizmi? –dedi. Kimdir årqadän. Abdulla ço'çib, o'girildi. Eşik åldidä vagån kuzatuvçisi turär edi.
- Tåşkentgä keldikmi? –dayrån bo'lib so'rädi. Abdulla.
- Änçä bo'ldi.

Abdulla tazqarigä qaradi. Kün yårişgän, tåg' årtidän åftåb bir qariç ko'tärilib, åltin şu'lasini såçib turärdi. U nihåyätdä kättä vä seryåg'du edi, keçägi o'zigä tanlägän yulduzgä o'xşamäsdi. Bu hål uni jindek ranjitdi, u o'z yulduzi quyåşdek bo'lişini istärdi. Afsuski, bundäy bo'lmäydi, bo'lişi häm mümkin emäs. Şuni o'yläb erinibginä xo'rsindi-dä, poyezd dän tüşdi. Serşåvqın şähär häyäti darhål uni quçåg'ıdä åldi. Yaşaş qandäy yaxşi, tag'in şundäy kättä, go'zal şähärdä! Şu daqıqadä hämmä närsä –şu muhtäşäm vokzal binåsi häm, birbirini quvib o'täyåtgän turnaqänår maşinalär häm, keng vokzal maydåni o'tasidägi bahaybat ko'sak nusxa fontanhäm, hämmä – hämmäsi uni quvåntirar, uning bårlig'idän vä bahtiyårligidän darak berib turärdi.

Tramvay qaçånlärdir åtasi işlägän Miråbåd båzårini äyländb o'tib, åg'ır g'irçillädi-dä, to'xtadi. Abdulla vagån derazasidäb beixtiyår taşqarigä qaradi. Beşik åsıg'lik turgän qamış tåmli bålåxånani ko'rib, jilmäydi. U uyigä kelgän edi. Tramvaydän tüşib, ko'çani kesib o'tgändä, kimdir çaqırdi:

- Abdulla!

Abdulla çamadånini yergä qo'yib to'xtadi. Uning qarşisigä kättä sumka ko'targan sınfdåş o'rtåg'ı Rüstam yügürib kelärdi. Abdulla uçraşuvdän xursand bo'ldi.

- Bårmäding-dä –dedi Rüstam u bilän so'räşib.
- Ha?
- Çimyånning bunaqa jåyligini endi bilişim. Mazza qıldik. Ahrårning dadasi o'şa yerdä ekän bittä qo'y so'yib berdi ikki kün kabåb qılib edik. Ço'mildiq, tåqqä çıqdik. Lekinçi, men şamålläb qålib, ikki kün yåtib qåldim. Keyin ço'milmädim. Bårsäng, mazza qılärding. Abdulla jilmäydi.

[42]

- Qışlåqdä yaxşi bo'ldimi? –so'rädi Rüstam.
- Tuzuk, -dedi Abdulla – Bedana åtdik, ço'mildim…
- Bedana? Häväs bilän so'rädi Rüstam.
- Ha.
- Änçä åtdingmi?
- O'ntaçä.
- Åbbå sen-yey! Mazza qılibsän-kü?

Abdulla yänä jilmäydi. Ko'p närsäsi gapırışgä yürägi to'lib turgän bo'lsä häm, o'zini tutdi. U säfäridän xursand edi, şuning o'zi kifâyä. Birâvlärning bilişigä hâjat yo'q. Ko'rib turibdi, şuning o'zi yetärli. Şuning üçün u gapni bo'ldi.

- Qaçan qaytdiläring?
- O'tgän küni. Biläsänmi, ådam jüda zerikdi. Keçqurun Ahrârlär bilän bir aylänib, ko'lgä bârmâqçimiz. Ârâlçadä o'tırib, qıttak – qıttak qılämiz. Biz bilän yür.
- Mayli.
- Bo'lmäsä, keçqurun kirämän.
- Qayâqda ketyäpsän? –so'rädi Abdulla sumkagä işâra qılib.
- E, âyim, bâzârgä ketäyâtuvdilär, qo'lläridän yulib âldim. Ådam zerikib o'ldi. Xo'p, keçqurun kirärmi? Abdulla bâşini qımırlätdi. Uyi tâmân yürä ekän, u o'ylärdi: uning zeriklişgä vaqti yo'q. U o'qıydi ko'p o'qıydi vä Gülçehrani o'ylärdi.

IX

G'afurjån äkä o'glining qaytışini sabrsizlik bilän kutärdi. Abdulla, mingbulâqqä ketgändän keyin üç – to'rt kün o'tgäç, bir ådam uni ko'rgäni keldi. O'rtä yaşar, yaxşi kiyigän, bâşidä şlyapa. U G'afurjån äkä bilän eski qadrdânlärdän so'räşib, uni betâb ko'rgänigä qayg'urdi.

- Keçä bilib qâldim, -dedi u. Ertäläb Leningraddän qaytgänimni eşitib, âg'äynilär kelişdi. Şulär sizni batâb deyişdi. Mehmân – izlâm bilän keçä kelâlmädim. Bugün, nimä bo'lsä häm sizni ko'rişgä ahd qılib, mänä, keldim.
- Rähmät, rähmät, -dedi G'afurjån äkä istäräsi ıssıq, xuşmuâmalä bu ådamning kimliğini, qayerda ko'rgänligini eslâlmäy, lekin so'ragäni uyâldi.

Ulär änçä vaqt u yâqdän bu yâqdän gapläşib o'tirişdi. Şahâdat âpa çoy qo'ydi. Mehmän gap ârasidä ikki yıldän beri Leningraddä yaşäyâtgäni, u yerdä yängi bir institüt âçilib, uni Professor sıfätidä täklif qılişgänini äytdi.

Bir âyça bu yerdä bo'lämän-dä, keyin qızimni âlib katämän. –dedi u. İnstitütni o'zimning âldimdä tamâmläsni. Äytgändäy, Abdullajån qalay? Kättä yigit bo'lib qâlgändir?

- Ha, -dedi faxr bilän G'afurjån äkä.
- Mäktäbni âltin medal' bilän tamâmlädi. Hâzir Qo'qândä. O'ynäb kelsin deb jo'natdik.

- Jüda yaxşi, jüda yaxşi. Qaysi institütgä kirmåqçi?
- SAGUgä. FizMatgä kirämän, deydi.
- Å, jüda yaxşi. Matematikani yaxşi ko'rär ekän-dä.
- Xa, yåzmä matematikani yigirmä daqıqadä tåpşirib çıqdi.
- Yo'g' –e? – Xursand bo'lib so'rädi mehmån.
- Ha, oqıtuvçiläri häm hayran.
- Yaxşi, jüda yaxşi. Bizning sayyåra häm matematikagä durust. Şuning üçün häm o'zimning istitütimgä ålib ketmåqçimän. Keläjägi yaxşi institüt. Atåm bilän. Atam energiyåsi bilän båg'lik institüt.

  [43]

  - Şundäy deng?

  Ha, qız bålağa åzginä qılädi-yü, Ämmå yaxşi.

  Mehmån o'ylänib qåldi. G'afurjån äkä häm ungä, şundäy ajåyib o'qışgä ketäyåtgän qızigä häväsi kelib hayålgä ço'mgän edi. Qanı endi u häm şu mehmångä ohşagän bo'lsä-yü o'g'lini şundäy o'qışgä yubårsä! Abdulla eşli, aqlli båla, kättä ådam bo'lib qaytärdi.
- Stipendiyäsi tuzukmi? –so'rädi, yåtåg'ı bår. G'afurjån äkä, nimä deysiz, o'g'ılçäni yubårmäysizmi? Täg'ın o'zi matematikagä qızıqår ekän, yaxşi bo'lärdi.
- Mehmån G'afurjån heç qiynalmäydi. İnnaykeyin, men bårmän. Yalg'ız taşläb qo'ymäymän.
- Qaydam, dedi G'afurjån äkä, lekin içidä mehmånning täklifi ungä ma'qul tüşdi.
- Şundäy deyätgänimki, -gapidä davam etdi mahmån, -institüt yängi. Uni bitirgän ådam jüda qımmätli kasb egasi bo'lädi. Bu yåg'ı mengä yaxşi. Qız bilän ikkälåvi bir-birigä däldä bo'lib o'qırdi.
- Rähmät, -dedi. G'afurjån äkä minnatdår åhangdä. –Men råzi, åyisi bilän, keyin o'zi kelgändä o'zi bilän gapläşib ko'räy.
- Şundäy qıling. İmtihån tåpşirmäydi.

  Hujjatlärini men ålib ketämän. Gapläşib ko'ring. Men bilän häm uçraşsin. Mehmån şundäy deb, blåknåtidän bir varaq yırtib. Manzilini yåzdi. U ketgäç, G'afurjån äkä qåg'åzni ko'rdi-yü uning kimliğini eslädi.
- Şahådat, hå Şahådat! –qıçqırdi u sevinçini yaşırålmäy! –Biläsänmi haligi ådam kim?
- Kim ekän? –dedi äyvåndä iş tikib o'tırgän Şahådat åpa!

- Ärteldaligimdä ekspeditår yigit bår edi-kü, Tursunali Qurbånåv degän, esingdämi? O'şa.

Şahådat åpa eslålmädi. Lekin G'afurjån äkäning ko'z åldidän bu ådamning o'qıymän deb o'rätepadän qåçib kelgäni, turmuşdä qiynalib, båzårdä hammålçilik qılgäni vä ungä duç kelgäni birmä bir o'tdi. G'afurjån äkä uni o'şandä işgä jåylädi, o'qışini bitirgändä yaxşi bir ziyafet qılib berdi. Keyin Tursunali qayåqqadir işgä ketdi. O'şandän beri ko'rişmäs edi. Mänä tåg' tåg' bilän uçramäs ekän, ådam ådam bilän uçraşär ekän. Qança yıl o'tib ketdi, beçåra uni unutmäbdi, atayini ko'rgäni kelibdi. Bu häm mayli, endi yaxşiliklärini qaytarmåqçi. Dunyådä yaxşi ådamlär ko'p, o'ylärdi çehräsi yårişib G'afurjån äkä negä yubårmäsin Abdullani? Bårgäni yaxşi, qiynalmäydi, qiynalib qålsä unca-munça pul-mul yubarib turişgä qurib yätädi. İnnaykeyin, şundäy kättä ådam, Professor , yålg'ızlätib qo'ymäymän, deyäpti. G'afurjån äkä şulärning hämmäsini xåtinigä tüşüntirdi. Şahådat håla ko'nglidä qarşi bo'lsä häm, erining ra'yini qaytara ålmädi.

Mayli, ixtiyåringiz, -dedi u. –O'zi nimä derkin? O'zi bilän gapläşing.

Uning şundäy deyişidä jån bår edi. Abdulla es – huşli båla, o'ylärdi u, dadasini şu ahvåldä taşläb ketmäs. Qaçån tuzalädi, tuzala åladimi hali, nåma'lum. Buni Abdulla häm bilädi şuning mulahazasigä bårädi. İnnaykeyin, hämmäsi o'qış bår, yaxşi o'qısä şu yerdä hä kättä ådam bo'lib ketişi mümkin. Lekin G'afurjån äkä tinçimädi.

- O'zi nimä derdi? –dedi u. Bårämän, deydi. Undäy jåydä o'qış här kimgä häm nasib bo'lävermäydi. Mabådå ikkilanädigän, sen häm jim turmä, gapır.
- Şahådat åpa indamädi.
- Negä indamäysän? Yå o'zing qarşımisän?
- Suriştira båşlädi G'afurjån äkä.
- Mengä qara, beş yıl heç gap emäs. Haş – paş degünçä o'tib ketädi. O'zing häm sezmäy qåläsän. O'g'ling **[44]** yo'q hünarni egalläb kelsä yåmånmi?
- Men javåbimi äytdim- dedi Şahådat åpa xo'rsinib. –İhtiyår o'zingizdä inmädi låzim tåpsangiz, şuni qıling. Lekin avvalå, o'zi hal qılsin. Bårämän, deb turib ålsä, siz häm, men häm heç närsä deyålmäymiz. O'g'lingiz kiçkinä emäs edi.
- Men häm şuni äytyäpmän-dä, xåtin, -dedi G'afurjån äkä. Endi kiçkina emäs. Lekin färzandgä mäslahat beriş, -åta – ånaning vazifasi. Men gapırgänimdä indamäy turmägin. Kelişdikmi?

Şahådat åpa <<ha >> degändek båşini qımırlätdi. Abdulla bu yängilikni jüda håtirjam eşitdi! G'afurjån äkä buni sırä kutmägän, tezråq u bilän gapläşişgä

şåşilgän edi. Şuning üçün o'g'li kelişi bilän qışlåq yängiliklärini äpil – täpil eşitib, äytgän edi.

- Ha, yåqmädimi? –so'rädi hayran bo'lib u xåmuş o'tırgän o'g'lidän.
- Yo'q, negä? Yaxşi… -dedi Abdulla. Lekin ko'nglidä o'zgä yurtgä bårişni istämädi. Qandäy ketädi, bir yıldän keyin Gülçehra kelsä… uni o'zi zo'g'a ko'ndırdi-kü? ! qanı endi u bilän birgä Gülçehra häm ketsä jüda ajayib bo'lärdi. Lekin bundäy bo'lmäydi. Demäk, uning bårişi keräk emäs. Älbättä institüt yaxşi. Şuning üstigä Leningraddä o'qış –ko'pçilik, Gülçehrasiz bårålmåydi.

  Şahådat åpa mehr bilän o'g'ligä tikilib, ha degändäy båşini egib qo'ydi. U xursand edi. O'g'lining ikkilänib turgänini u o'ziçä tüşüngän edi.
- Tursun ämäking, o'zim yardam berib turämäk daim hålidän xabar ålib turämän deyäpti. O'zimiz sengä bår desagu, bårmäysänmi?! Mänävi Tursun ämäkingning mänzili. Men bilän uçraşsin. Abdulla, dedi. Ana, o'zi bilän häm gapläş.
- O'yläb ko'räy,-dedi Abdulla, lekin dadasining qo'lidän qåg'åzni åldi.

  Kün bo'yı u kutılmägän täklif ta'siridä yürdi. Rüstam çaqırıb kelgändä häm uning hayålidän şu täklif ko'tarilmägän edi. U O'etåg'ı bilän mäslahatläşmåqçi bo'lib, åg'ız åçdi lekin darråv bu fikridän qaytdi. İkkilänişgä o'rin yo'q, o'ylädi u, qålişim keräk. İkki o'rtåq ko'çagä çıqişdi.
- Qayåqda bårämiz.
- Kurantning tagıdä yıg'ılmåqçi edik, dedi Rüstam. –Jindek aylänib, hali äytgänim ko'lgä bårämiz.
- Ketdik.

  Ulär kurantning tagıgä yetib kelişgändä, kün båtgän, panjaraläri zar bo'yåqqä bo'yälgän istirahat båg'idän duxåvåy årkestr sädäsi jarangläb turärdi. Båg'ı häm, ko'çälär häm, devqåtmät çınårlär såyä taşläb turgän xiyåbån häm ådamlär bilän to'lä edi. Müsiqa sädåsigä yigit qızlärning şo'x külgiläri, salmåqli g'avur – g'uvur gaplär qo'şilib tungi åråmbaxş häyät båşlägändän darak berärdi. << Mingbulåqdä nimä bår? –Hayålidän o'tkäzdi Abdulla suq bilän ätråfigä qarar ekän.
- Mänä häyät, jo'şqın, go'zal häyät. Gülçehraning råzi bo'lgäni yaxşi bo'ldi. U şähärdä bo'lişi keräk, çang – tupråqdä nimä qılädi? Mänä şu ko'çälärdä ikkälåvi keçqurunläri aylänişädi, şu salqın båg'ı içidä sayr qılışädi, raqs tüşişädi. Xiyåbåndägi qullärgä ko'milib yåtgän skameykalärdä o'tirib xäyål sürişädi.

Bungä nimä yetsin? Älbättä ikkälåvi birgä ketgänidä-kü, jüda yaxşi bo'lärdi. Bıråq bu mümkin emäs, Gülçehra şu yerning o'ziga kelişgä häm zo'rg'a råzi bo'ldi. >>

Abdulla yürägini nimädir tırnäb ketgänini sezdi. Bundän ço'çib, heç närsäni o'ylämäslikkä qarår qıldi vä şåşib o'rtåg'idän s'orädi:

- Bålalär qanı?
- Håv ana, kelişyäpti –dedi Rüstam xiyåbånni ko'rsätib.
- Yur, o'şa yåqqä. Bu yerdä ådam ko'p.

Ulär ko'çäni kesib o'tişdi. Xiyåbån içidägi yo'lkadän ular tengi yigitlär nimädir **[45]** bahsläşib kelişärdi.

- O' , keldingmi? –dedi jilmayib Abdulla u bilän ko'rişär ekän. –Şamålläb råsa yåtib ålibsänlär. –külgi ko'tärildi.
- Qayåqda! –e'tiråz bildirdi jingaläk såç yigit. –bittä Rüstam şamållädi. Uni o'zing biläsän-kü, birårvning yo'täligä häm şamålläb qålädi. Yänä külişdi. Äytgändäy, Abdulla, taniş –dedi sap –sarıq, årıq bir yigit yånidägi şerigini ko'rsätib Po'lat. Leningradgä ketyäpti. Bu häm medal' ålgän. -Salåm, Abdulla uyälib qarab turgän bu jikkak ålifta kiyingän yigitgä qo'lini uzätdi. –Qaysi institütgä?
- Yadrofizikagä, -dedi håzirjavåblik bilän po'lat. Uning meyni, xuddi qızlärnikigä o'xşärdi. –ikki yıl bo'ldi açilgänigä. Dadam qarşilik qılsälär häm ketyäpmän.
- Yaxşi, Abdulla hävä bilän ungä tikildi.
- Yaxşi bo'lgändän qandåq! Gapgä äräläşdi Rüstam.
- Nimä deding, Ahrår? Zo'r bu, zo'r!
- Ha, dedi jingalak såç yigit. –Ägär men häm båraver, -dedi sarıqqınä yigit.
- Qo'rqämän, imtihånläri åg'ır yıqılib qålişim mümkin.
- Siz-çi so'rädi Po'lat Abdullagä muråjaat qılib.
- Siz qayergä kirmåqçisiz?
- Men… -Negadir o'ylänib qåldi Abdulla, keyin dedi: -Men häm şu institütgä bårsäm keräk.
- Yo'g'-e? ! –deb yubårdi Rüstam.
- Lekin, lekin hali anıq, -dedi şåşib Abdulla. Uning oz gapı o'zini ço'çitib yubärgän edi.
- Dadam şundäy deyäptilär.
- Bårsängiz yaxşi bo'lärdi, -dedi po'lat.

- Ha, älbättä
- Bu mülayim yigit Abdullagä yåqib qålgän edi. Lekin bilmädim. O'zim SAGUni, fizMatni mo'ljalläb turibmän
- Qanı, yigitlär! Dedi sarıqqınä yigit.
- Hädeb o'qışdän gapıvermänglär. Mening hıqıldåg'imgä keldi o'qiş. Yüringlär.

Yüringlär –dedi Ahrår yo'l båşläb. Yigitlär yo'lkäni to'ldirib, sayılgåh ko'çäsi tåmån bittä – bittä yürib ketişdi.

<< Negä bundäy dedim? O'ylärdi yo'l-yo'läkäy Abdulla. –Maqtangim keldimi? Yo'q, mening bundäy ådatim yo'q. Yå häväsim keldimi? Nahåtki bårişni şunçälik istäsäm? >> uning käyfi buzilgän edi. Ko'ldä häm u deyärli gapgä äräläşmädi. uzigä yåqib qålgän Po'lätning esä bir-ikkita savållärini javåbsiz qåldirdi. Bir piyåla åq vinoni zo'g'a içib, hämmädän åddin turdi. Uyigä kelib jåyigä yåtär ekän, << Nimä bo'libdi? ! –dedi o'zini yupatib.

- Bårämän, deb anıq äytgänim yo'q-kü >>

Şu fikr o'zigä ma'qul kelib, ko'ngli änçä tinçidi-dä, ko'p o'tmäy, uxläb qåldi.

X

Professor inikigä båriş keräkmi, yo'qmi? Ertäläb uyg'ångändä Abdullaning miyäsigä kelgän birinçi fikr şu bo'ldi. Lekin qandäy qarårgä kelişni u bilmäsdi. Bir tåmåndän Mingbulåqdä Gülçehra bilän o'tkäzgän künläri ko'z åldidän ketmäy, bir uldän so'ng Tåşkentdä bundän häm yaxşi davr båşlänişini his qılib, heç qayåqda ketişini istämäs, ikkinçi tåmåndän åtasining gapläri, keçägi jikkakkinä yigitgä bo'lgän häväsi uni qıynåqqä sålib qo'ygän edi. Lekin keçä u o'zidä bundäy ikkilänişni sezmägän, ketişdän ko'rä qålişgä **[46]** ko'pråq måyil edi. Negadir bugün uning fikri uyqudän turişi bilän o'zgärib qåldi. Bundän u bättär qıynåqqä tüşdi. Erinibginä kiyinib, ko'çägä çıqdi. İkki xåvli naridägi arıq läbidä kimdir o'zini åftåbgä sålib o'tirärdi. Abdulla uni darråv tanidi vä o'şa tåmångä yürdi.

- Ha, o'tiribsänmi? –dedi u uning yånigä bårib o'tirärkän.
- Qarıgänimdä häm şu ådatim qålmäsä keräk –dedi Rüstam esnäb.
- Ertäläbki åftåb yaxşi.
- Abdulla… -dedi Rüstam
- Hm…
- Råstdän ketmåqçimisän?

- Qaydam?
- Sening o'rningdä bo'lsäm, uçärdim.
- Hali häm keç emäs, üç.

  Ahrår keçä to'g'rı äytdi, imtihånläri bir bo'lädi innaykeyin, dadam yubårmäydi. Seni o'zläri bår deb turişibdi. İmtihånlärni tåpşırmäysän.
- Lekin…
- Nimä lekin? Buning lekini bårmi? Kirmäsäng, keyin äçinäsän. Umr bo'yı äçinib o'täsän.
- << Bälki to'g'ridir. O'ylädi Abdulla. Bu yerdä qalib, işim yürişmäy qålsä, şundäy bo'lädi. Keyin, Po'lati ko'rgänimdä, şundäy bo'lädi. Mening undän nimäm käm? >> Bu fikr uning ko'z åldigä åtasini keltirdi. İlgäri u qandäy edi? ! Hüsanhån äkälar uning åldidä ikki bükilib yurärdi. Endi-çi? Endi ular kelib ko'rişni istämäydilär. Hämmäsi åtasining mansabi pasayib ketgänligidä. U båşqaçä yaşaydı. Uning häyäti baland – past bo'lişi keräk emäs, to'g'ri bo'lişi keräk, yıl o'tgän sarı påg'ånamä – påg'åna ko'tärilib bårişi keräk. Leningraddä o'qib kelsä şundäy bo'lişi mümkin U Po'lat bilän teng bo'lişi, yå undän baland bo'lişi keräk. Båşqaçäsi to'g'ri kelmäydi. Bıråq, bıråq… Şu bıråq, Gülçehragä bergän va'däsi uni çuqur o'ylätib qo'ygän edi. Professor bilän gapläşib kelsä-çi? Buning nimäsi yåmån? Gapläşädi, xålås!

  Bu fikr ungä ma'qul tüşib, dik etib Rüstamning åldidän turdi.

- Ha, qayåqda?
- İşim bår?

  Professor ning uyini u qiyinçiliksiz tåpdi. Bu Tåşkentning eng såkin, jimjit xårazi ko'çasidägi yaxlit åynali bejirim yo'lärdän biri edi. Sırı ko'çmägän zangåri darvåzadägi raqamgä ko'zi tüşişi bilän Abdullani häyäjån båsdi. Bo'şäşgän qo'lini ço'zib ehtiyåtlik bilän qon'ng'ıråq tugmäsini båsdi. Heç kim çıkmädi. Abdulla içidä xursand bo'lib qo'ydi. Lekin ketmädi. Darvåza tırqışidän håvligä qaradi. Şundäy darvåza årqasidä kurgabåqardek kättä qızıl kärtåşkä güldän båşqä närsä ko'zigä ko'rinmädi. Yänä qo'lini ço'zib qo'ng'ıråq tugmäsini båsdi. Şu payt: - Ktå tam? Degän äyål kişining åvåzi eşitildi. Abdulla nimä deyişini bilmäyi eşikni bir – ikki taqıllätib qo'ydi. Engil tufil poşnaläri tak–tuk qılib darvåzagä yaqıläşdi-dä, keyin g'irçilläb eşik åçildi vä Abdullaning åldidä çiråyli åyåqlärigä yåpişib turgän ko'k şim, Yengsiz sarıq kåfta kiygän

nazik bir qız paydå bo'ldi. Kiçkinä bejirim båşidä tarang qılib tårtilib, ingiçkä sarıq lenta bilän båg'längän jigarrang såçlärining uçi çap qulåg'ı årqasidä johåri påpugidek åsilib turärdi. Abdulla uning qırra burni, maydä tukläri bilinär – bilinmäs qårayib turgän yuqårigi läbi üstidä ter tåmçilärini vä qo'lidägi ho'l lättäni årqasigä berkitdi.

- Salåm, -dedi Abdulla uning tutäş qåşläri åstidägi, qo'y ko'zlärigä tikilib.
- Zdravstvuyte, - qız savål nazari bilän ungä qaradi.

[47]

<< Çiråyli ekän >> , o'ylädi Abdulla undän ko'z uzålmäy lekin ko'p tikilişgä uyäldi.

- Mengä Tursun ämäkim keräk edilär. Uydämilär?
- Ha, -dedi qız. U bu so'zni xuddi o'zbek tilini yängi o'gängän ådamdek åg'zini to'ldirib äytdi. –Zavodite
- Spasivo, -deb yubårdi beixtiyår Abdulla, lekin o'şa zahåtiyåq qa'pål çıqqanimi sezib, uyälib ketdi. – Şu yerdä… şu yerdä turämän.
- Net, net. Zaxådite.

Qız eşikni kättäråq åçib, uning kirişini kutmäy, to'rdägi baland zinali dahliz tåmån yo'l åldi. Båg'içi båyläymägän sandali yänä yengil taq – tuq taq – tuq qılä båşlädi.

- Papa!

Qız dahlizgä ko'tärilib, åyåqlärini silkitib sandalini zinapåyägä taşlädi-dä, åyåq yäläng içkäri xånagä kirib ketdi. Abdulla zina to'lä edi. Håvlining o'rtäsidä. Baland ålmälär tägidä pastak şiypån bo'lib, peçak güllär zangåri üstünlärgä çirmäşib, tåmgäçä çıqib ketgän edi.

- Çto'vi tam ståite? Zaxådite? –dedi qız çıqib.

Abdulla uning kiçkinä, åppåq åyåqlärigä ko'z qırini taşläb dahlizgä ko'tarildi. Tuflisini yeçmåqçi bo'lgändä:

- Çtov'i ne nado! –dedi qız vä åyåg'ı tagigä qo'lidägi lättäni taşlädi.
- V'ıtrite i vsyå.

Abdulla lättägä yaxşiläb tuflisini ärtib, qızning ketidän içkärigä kirdi. Bu kengginä zal bo'lib to'rdä kättä dumalåq stol bår edi. Pastdä esä kiçkinä uzunçåq stolning ikki tåmånidä ikkitä yumşåq, kreslo turärdi. Qız ulärdän bittäsini surib, Abdullagä işåra qıldi.

- Sadites' papa skoro v'ıydet!

Abdulla kreslogä åmånatginä o'tirdi. U g'alati axvålgä tüşib qålgän edi. Bundäy uyni birinçi ko'rişi, bundäy kreslodä birinçi o'tirişi! Qandäy yaxşi! Hämmä professor lär şundäy yaşärmikin? Qızı şumi? Jüda g'alati ekän. Abdulla häväs vä häyäjån bilän xånagä bir – ikki qarab çıqib, qızni ko'rin qåldi. U şundäy eşikning to'g'risidä dahliz tåkçäsigä çıqib, deraza åynasini ärtärdi. Abdulla beixtiyår ungä tikilib qåldi. Qız lättäli qo'lini här ko'targändä, kåftasi tagıdän şimi silkinärdi. Bu hål uzåq davam etdi. Bir mahal qız Abdullaning qarab turgänini sezdi şekilli, qo'lini tüşirib, kåftasini şimigä qıstırdi.

- Papa! Nu xvatit'Çelovek jidyot! Qıçqırdi u nihåyät läblärini ço'ççaytirib. Abdulla uyälib ko'zini çetgä åldi. << Yaxşi qılmädim, - o'ylädi u. –Demäk, qızı şu ekändä? Nahåtki Leningradgä bårsä? >> U xuddi o'zi ketäyåtgändek, bungä işånisi kelmädi, äyni vaqtdä uning bårişini istärdi.

  Ko'p o'tmäy içkäri xånadän professor çıqdi. Abdulla o'rnıdän turdi.
- Kuttirib qo'ydimmi? –dedi Tursunali äkä ungä qo'l uzatib. –Salåm.
- Salåm, -dedi Abdulla jilmäyib.
- Ertaläb jindak işläydigän ådatim bår. Keçiring Abdullajån.

  U xuşmuåmaläligi bilänmi, inmäsi biländir Abdullagä birpasda yåqib qåldi.
- Heçqisi yo'q. –dedi şåşib vä professordän so'ng kreslogä o'tirdi.
- Äytgändäy, åltin medal' bilän täbrikläymän dedi professor. –Eşitib jüda xursand bo'ldim. Yaxşi, jüda yaxşi!
- Rähmät, Abdulla jilmayib båşini egdi.
- Sayyåra çaqırdi professor kimnidir.

  Båyagi qız kirdi? Endi u xuddi şimiring rangidä yumşåq çuvak kiyib ålgän edi.
- Çto papa?
- Taniş, -dedi professor.
- G'afurjån äkäning o'g'li. Äytgän edim. Sengä Abdulla **[48]** o'rnidän turib qızgä qo'lini uzätdi.
- Abdulla.
- Mäktäbni åltin medal'bilän bitirgän!
- Qo'şib qo'ydi professor g'urur bilän.
- Pozdravlyayu – dedi qız jilmäyib. Uning tişläri gürüçdek appåq edi.
- O'zbekçä gapırsäng-çi! Dedi professor uni urişgän bo'lib.
- Tı je znaeş' kakoy u menyo govor! -dedi qız läblärini ço'ççaytirib
- Çoy postavit' ?

- Älbattä. Åning qanı?
- Poşla v atel' e? Gde budete pit'?

  Qız şundäy deb Abdullagä yer åstidän qarab qo'ydi.
- Şu yerdä dedi professor.
- A yå zdyes' xotela ubirat'…
- Bo'lmäsä, håvlidä. Qız çıqib ketdi.
- Uni keçiring, Abdulla –dedi külib Tursun äkä.
- Yåşligimdä Rusçägä qıynalgänim üçün, uni Rus mäktäbigä bergän edim. Rusçä o'qıgän. O'rtåqläri häm Ruslär. O'zbekçägä endi o'rgätyäpmän. Åyisi bilän endi faqat O'zbekçä gapläşädi. Mendän uyälädi. Xo'ş, ahvållär yaxşimi?
- Rähmät.
- Tunåv küni dadangizni ko'rgäni bårgän edim. Änçä gapläşib o'tırdik. Ko'pdän beri ko'rişmägän edik. Tursun äkä xo'rsindi. –dadangiz änçä åg'ır kasalgä çalinib qålibdilär bilmädim, vraçlär ikkita kasal davåsini haligäçä tåpålmäyäptilär: bittäsi gipertoniya, bittäsi rak. Ämmå taşvişlänmäng, tuzalib ketärlär. U kişini men ko'pdän beri bilämän, ko'p yaxşilik qılgänlär mengä. o'ylänib qåldi. Abdulla uning taram – taram peşanasigä, åq åralägän sıyrak såçlärigä tikilär ekän, şu tåpdä unga o'xşagisi, katta bo'lib åyla qurgändä esä färzandläri bilän uningdek yengil, şo'h o'z tengidek gapläşgisi kelib ketdi.
- Dadam häm sizni ko'p gapırädilär dedi. Abdulla birån närsä bilän uni xursand qılişini o'yläb.
- Rähmät. G'afurjån äkä tilla ådam. Hämmägä u yaxşilik qılib kelgän. Xo'ş, dåktårlär nimä deyäpti?

  Abdulla nimä deyişini bilmäy qåldi. U qışlåqdän qaytib kelgänidän keyin nä dadasi, nä ånasi bilän bu haqdä gapläşgän edi. Mingbulåqqä jo'nayåtgänidä bir professor kelib turgänidän xabardår edi. Buni äyäsi äytib bergän edi. Şu professor ning gapı esigä tüşdi.
- Qån båsimi ikki yüzdän tüşmäyäpti. Lekin tuzalib ketäsiz, deyişyäpti. Go'şt yemäydilär. Tuzli heç närsä içmäydilär. Bir-ikki kün işgä çıquvdilär, qiynalin qåldilär, işgä çıqmägänläri ma'qul. Håzir o'zlärigä yaxşi qaramäsälär, keyin qiyin bo'lädi.
- Men häm xuddi şundäy deymän nuqul, dedi. Abdulla vä qızarib ketdi. U sırä şundäy demägän edi. Äksinçä, åtasi uydä yo'q bo'lsä negädir sevinärdi. << Negä şundäy demägän? >> äçinib hayålidän o'tkäzdi Abdulla.

<< Şundäy ådam gapırgänidä, men häm äytişim mümkin edi… >>

- Bizdä o'zi ko'pınçä şundäy dedi Tursunali äkä o'ylänib. Yaxşi ådamlär tez kasalgä çalinädi. Yåmån ådamlär, äksinçä ulärgä båla häm urmäydi.
- Ha, dedi Abdulla, lekin Tursunali äkäning bu gapı bilän nimä demåqçi ekanigä tüşünmädi.
- Papa! Vsyo gotovo! Dedi sayyåra külib.

Abdulla uning xipça beligä båg'längän no'xat gülli fartug'igä häväs bilän qarab qo'ydi. Buni sayyåra häm sezdi şekilli, ungä jilmäyib tikildi-dä fartug'ining etägi bilän un yuqqan qo'llärini ärtdi.

- Nu, idyomte!
- Qanı, yüring, dedi Tursunali äkä o'rnidä turib.
- Bizning qızni çoyidän içäylik.

[49]

Ja yaxşi damläydi-dä A, qızim!

- Nu, pryam uj! Dedi sayyåra erkalänib vä hämmädän åldin håvligä yo'l åldi.

Ulär şiypångä çıkib o'tirişdi. O'rtadägi kiçkinä dumalåq stol üsti yüz ne'matgä to'lib ketgän edi. Kättä gupdår vazadä şaftåli, üzüm, åltındek anjir, alåhidä taqsimçädä samarqand danagı… sariyåg' qazı şundäy üstälik bilän parrak qılib to'gralgän ediki, birån jåyidä piçåq tirnäb ketgän g'adiri ko'rinmäsdi. Abdulla nånuştagä qo'yılgän bu nåzu ne'matlärning ko'pligi, xilma – xilligidän häm ko'rä, ulärning nazik did vä tärtib bilän qo'yilgänligigä hayran bo'lib qålgän edi. Sayyåra kättä xitåyi çoynakdä çoy ålib kelib Abdullaning qarşısigä o'tırdi-dä, nån uşätdi.

- Ana, äytmädimmi? Dedi Tursunali äkä jilmayib.

Abdulla sayyåra uzatgän piyålagä qarab båşini qımırlätdi. Pamil çoy qıp – qızıl rang ålib, ajåyib hid taratib turärdi.

- Xvastun! -dedi sayyåra ko'z qırını Abdullagä taşläb.
- Råsti-dä, nimä dedingiz, Abdulla?
- Yaxşi çoy bo'libdi. Abdulla yer åstidän qızgä qarab qo'ydi.
- Papa! –dedi sekin Abdullagä qarab sayyåra.
- Åh da?

Tursunali äkä ko'zini qısib qo'ydi-dä, külib so'rädi.

- Yåqdimi?

Sayyåra qıp-qızarib ketdi keyin çoy qåşik bilän dadasining peşanasigä urdi.

- Yä pråstå spraşivayu

  Tursunali äkä külgidän o'zini tiyålmäy qapirdi:

- Negä qızarib ketding bo'lmäsä?
- Pråstå, jarkå! İ vsyä.
- Bilämän negä jarkå.
- Papa!
- Bo'pti bo'pti.

  Heç närsägä tüşünmägän Abdulla piyåläsigä termilib o'tirär ekän: << Nahåtki birgä o'qısäk, yaxşi qız ekän >> deb o'ylärdi.

- Dadangiz äytdilärmi? Men siz haqingizdä gapläşgän edim, dedi bir mahal jiddiy tärzda Tursunali äkä ungä müråjaat qılib. Abdulla båşini ko'tärdi.
- Men işläyåtgän institüt yaqındä taşkil bo'ldi, gapidä davam etdi tursunali äkä.
- Bu qızıkärli jüda keräkli institüt. Eşitgän keräk, håzir yadrofizikasi gaqıdä ko'p gaplär bo'lyäpti. Atam reaktårläri qurilyäpti. Xullas, by fan håzir eng zarur vä keläjägi pårlåq fanlärdän bo'lib qåldi. Bir – ikki yıldän so'ng O'zbekiståndä häm ko'pginä atam inşååtläri qurilädi. Matematikagä havasingiz baland ekän, şuning üçün vä dadangizni hürmät qılgänimdän sizgä şu täklifni qılyäpmän. Ägär xåhişingiz bo'lsä, bårgäningiz ma'qul. Mänä sayyåra ketyäpti.

  Abdulla yalt etib çoy qåşikni o'ynäb o'tirgän sayyåragä qarab qo'ydi-dä:

- Rähmät, dedi sekin. Dadamlär äytuvdilär.
- Baräkälla. Harhåldä yåmån bo'lmäydi. Bundän täşqari, müstaqil hayåtgä häm o'rgäniş keräk.
- A måjet ån ne xåçet? Dedi gapgä äräläşib sayyåra.
- Bilmädim, dedi Tursunali äkä.
- O'yläb ko'ring. Uyingizdagilär bilän mäslahatläşing. Lekin tez hal qılış keräk, taläb gåplär ko'p.
- Xo'p, dedi Abdulla båşini irg'atib.
- Qaçån äytasiz? Şu bir – ikki kündä hal qıling. Men hämmä bårädigänlärning **[50]** hujjatlärini yıg'ib jo'natişim keräk. Abdulla yänä båşini qımırlätdi. Tursunali äkä, gap tamam degändek o'rindän turdi. Eşik tagidä sayyåra jilmayib Abdullagä qo'lini uzätdi.
- Xayr.
- Xayr, dedi şåşib Abdulla vä qızning kiçkinä qo'lini mahkam qısib qo'ydi.

Eşik g'içirläb årqasidän yåpılgändä Abdulla åg'ır xo'rsindi. U şu uygä kelgänidän, şundäy samimiy ådamlär bilän uçraşgänidän xursand edi. << Nahåtki endi ular bilän birgä bo'lsäm, birgä o'qısäm? >> U yüzläridä täbässüm o'ynäb, o'zigä bu savållärni berär ekän, ular savålmi yå anıqläşäyåtgän qarårmi, bilålmäsdi. Lekin bir närsä, şu uygä kelişi, uning fikrlärini vä åldingi: rejalärini o'zgärtib turgänligi anıq edi. << Xayr! >> negä u birdän şundäy dedi. Rusça hayrläşmädi? Lekin jüda şirin çıkdi: << Xayr… >> Abdulla şuni o'ylär ekän, sayyåra, bu qıyıq ko'z, quvnåq qız ko'z åldidän ketmäsdi. – O'g'lim, dedi. Uygä kelgändä G'afurjån äkä uni çaqırib –Tursunali äkäning bilän qaçån uçraasän? Bårib kelsäng bo'lärdi.

- Uçraşdim, -dedi Abdulla dadasining yånigä o'tirib.
- Uçraşdim? Secinib ketdi G'afurjån äkä.
- Qaçån?
- Håzir o'şa yerdän kelyåpmän.
- Tüşüntirdimi hämmäsini?
- Ha, bårsängiz yaxşi bo'lädi, dedilär.
- Ana, äytmädimmi? Bu ådam bizgä yåmån närsäni ravå ko'rmäydi. Nimä deding?
- Hali, heç närsä degänim yo'q… O'zläri häm so'rämädilär. O'yläb keling, uyingizdagilär bilän mäslahatläşing dedilär.
- Jüda yaxşi, rähmät. Şundäy tanişımız bår ekän, bilmäs ekänmiz-a? Xo'ş, nimä qarårgä kelding? Båräsänmi?

  Abdulla nimä deyişini bilmäy, o'ylänib qåldi. Dadasi tagıdagı ko'rpaça zihini g'ijimlab birpäs jim turdi-dä, keyin dedi:
- Bårsäng yaxşi bo'lär? ...

  Ulärning gapıdä qulåq sålib vådåpråvåd tagıdä idiş yüvib o'tırgän şahådat åpa bo'şäşib ketdi, qo'lidägi taqsimçä şalåp etib tåg'aragä tüşdi.

XI

Sayyåra Abdullaçälik häyäjångä tüşmägän edi. U hali mäktäbni tutämäsdanåq Leningradgä bårişini vä åtasi huzuridä yaşäb, u därs baräyåtgän institütdä oqışini bilärdi. Ånasi häm bungä råzi edi. Lekin u yålg'ız qızının to'rt yıl ålis şähärdä yålg'ız qålib ketişidän åzginä ço'çirdi. Gap şundaki, Tursunali äkä bu institüt bilän to'rt yıl işläşgä kelişgän, qızı birinçi kursni tamåmläşi bilän u yänä o'zining eski işigä, Tåşkentgä qaytışi låzım edi. U häm sayyåraning birånta tanişråq ådam bilän birgä ketişini istärdi. Şuning üçün G'afurjån äkänikidän u

xursand bo'lib aytgän edi. << Åtasi yaxşi ådam o'g'li häm yaxşi bo'lişi kerāk >> o'ylärdi u. Abdullani ko'rib u xåtırjam bo'ldi. Kamgap, åg'ır tabiatli. U sayyåragä yaxşi o'rtåq bo'lib qålişi mümkin. Buning üstigä yaxşi o'qıgän institütdä häm qızigä ko'magı tegişi turgän gap. Bårsä, yaxşi bo'lärdi. Lekin u faqat qızı üçünginä Abdullaning u yåqqä bårişini istämäsdi. İnstitütning keläjägi vä ahamiyätini yaxşi bilgäni säbäbli yåşligidä uni qo'lläb – qo'tıqlägän ådamgä jindak bo'lsä häm fåydasi tegişini o'yläb, u şu täklifni qılgän edi. Qızigä yo'ldåş tåpiş uning üçün ikkinçi darajali mäsälän edi. Şuning üçün häm Abdulla ketişi bilän qızının: << Neyjeli iz-za menyä xåçeş' yegå zastavit' påexat' ? >> degän savåligä:

- To'q, faqat sen üçün emäs, -deb javåb berdi. –Faqat sen üçün emäs. Kiçkinä emässän **[51]** bemälål yaşåb ketäsän ungä yaxşilik qılgım keldi. Uning åtasi yaxşi ådam.
- Måjet bıt' ån ne xåcet?
- Bu båşqa gap. Bårmäsä bårmäs, lekin institütning qaydayligini bilä turib, mäslahat bermäslik yaxşi emäs. Nimä deding?

  Sayyåra yelkäsini qısdi. Ungä Abdulla båradimi –yo'qmi, barıbir edi.

  Uni birinçi märtä ko'rişi, birinçi märtä u bilän gapläşişi… Bårmäsä, äçinmäydi. Bårsä, yåmån häm bo'lmäydi. Ungä Abdullaning faqat jilmäyişi yåqdi. O' tanıydigän yigitlärning içidä heç qaysısi şunaqä jilmäymäydi. Tişläri häm yåmånmäs, åppåq, tekis…

  Sayyåra Abdullani ko'z åldigä keltirişgä haräkät qıldi. Lekin jilmayişi vä Rusçäläb rähmät degänidän båşqa heç närsäni eslay ålmädi. Rusçä yaxşi gapırmäsä kerāk? Bu, älbättä tüşünärli, O'zbek mäktäbini tamåmlägän. Ägär qiynalsä, sayyåra yårdäm berişi mümkin. Tansa tüşişgä häm o'rgätädi, håzir raqs tüşişni bilmäslik uyät . Ko'pginä o'zbek yigit – qızläri esä bilişmäydi. Negä bundäy? Tansa axir yaxşi-kü? Sayyåra o'z xånasigä kirib padiålani qo'ydi. Mayin müsiqa åhangi uyni to'ldirä båşlädi. Bu sayyåraning eng yaxşi ko'rgän kuyi. << Dunay to'lqınläri >> edi. Sayyåra bir zum tebränib uni tingläb turdi-dä, keyin qaçånlärdir åtasi såvg'a qılgän vä hali häm o'zi bilän birgä ålib yåtägdigän kättä ayıq qo'g'ırçåqni quçåqläb, xånani äyläna ketdi.
- Tansa tuşäsizmi?

  Ertäsi küni keçqurun Abdulla kelgändä uning bergän birinçi savåli şu bo'ldi. Abdulla qızarib ketdi.

- Åz måz. Lekin men… Men…
- Keyin, yüring.

  Sayyåra uni qo'lläridän sudräb uygä ålib kirib ketdi.
- Heç kim yo'q. Hämmädir mehmångä ketişgän. A mne ådnåy skuçnå?

  Sayyåra şundäy deb uyning o'rtäsidä turgän stolni çetgä tärta båşlädi. Lekin küçi yetmädi vä qåşlärini çimirib Abdullagä tikildi Abdulla kutilmägändä yüz bergän bu yaqınlik vä samimiyliqdän o'zini yo'qätib qo'ygän edi. Şuning üçün qızning nimä demåqçi ekänligigä darhål tüşünmäy jilmäydi.
- Pomogite-je! Dedi sayyåra.
- Keçiräsiz…

Abdulla åtilib stolgä yåpişdi. Sayyåra plastinka qo'ydi-dä, uning yånigä keldi.

- Tango.

Abdulla buni yaxşi bilärdi. Lekin şundäy bo'lsä häm u bilän raqs tüşişgä ço'çirdi. Bütün qiyåfasi, o'zini erkin tutişi, erkin gapläşşişi bilän sayyåra şu paytgaçä Abdulla ko'rgän, bilgän qızlärgä o'xşamäsdi. Buning üstigä hali salåmläşmäsdän bağana yigitni raqsgä täklif qılışi uning änçä bilag'än raqsgä üstaligini ko'rsätib turärdi. Abdulla tårtinib uning belidän uşlädi vä birinçi qadam qo'yişi bilän sayyåra yigit quçåg'idä süzib ketdi.

- Üsta ekänsiz, dedi Abdulla hayrat bilän.
- Bu jüda åsån. Siz häm yaxşisiz, dedi Sayyåra salmåqläb.

  Uning O'zbekçä javåb berişi Abdullani hayåjångä såldi.
- Yaxşi gapirar ekänsiz-kü?
- Esimgä sålişmäsä, dedi Sayyåra ungä båşini ko'tärib qarar ekän. –Papam külädilär. Şungä ular bilän gapläşgim kelmäydi.
- Åyingiz bilän yaxşi gapläşasizmi?
- Åyim bilän, qo'şnilär bilän.
  - Ko'påq maşq qılsängiz, bundän häm yaxşi gapirädigän bo'lib ketäsiz.
  - To'g'ri lekin o'rtåqlärim hämmäsi Rusçä gapirişädi. Siz-çi, siz Rusçäni yaxşi **[52]** biläsizmi?
  - Yo'q, deyärli bilmäymän.
  - Ägär men bilän birgä bårsängiz sizni Rusçägä o'rgätämän. Bårasizmi?
  - Båramän. Dadangizgä şuni äytgäni keluvdim.
  - U yerdä yaxşi bo'lädi.

Sayyåra bu gapni mundäy xåtirjamlik bilän äytdiki, Abdulla uning xursand bo'lgän bo'lmägänligini bilålmädi, negädir avji pasayib ketdi. Hättå bir – ikki ädäşib uning åyåg'ini båsib åldi.

- Keçiräsiz, dedi qızarib.
- Niçagå, dedi sayyåra. O'zbek mäktäbläridä tansani kam o'rgätişädi. Negä, bilmäymän.
- Ha, Abdulla bu qızning åldidä şunçä bilgänläri üç pul ekänigä tüşündi vä şu paytgäçä o'ziçä faxrlänib yurgänidän uyälib ketdi.
- Lekin siz yaxşisiz.
- Qayåqda? Bilsäm, ayåg'ingizni båsib ålärmidim?
- Åg'ırıyäptimi?
- Yo'q båsilib qåldi. Fokstrotni biläsizmi?
- Yo'q, eşitgänmän.
- Moskvadä nuqul fåskråt tüşişädi. Mendä bittä plastinkä bår. Qo'yaymi?

Abdulla mayli degändek båşini qımırlätdi. Sayyåra uning kuçåg'ıdän çıqib, padiåläni to'xtatdi vä stol o'tdidä betärib yåtgän plastinkalärni titä båşlädi.

- Qayåqda edi?

Abdulla eşikkä suyänib ungä tikilib qåldi. Şüphäsiz Sayyåra uni qızıqtırib qo'ygän edi. Uning nazikliği, şu bilän birgä epçil häräkätläri, åçıqlıgi xuddi åtasidek xummåmaläligi uni Abdulla bilän båşqa qızlärdän ajtarib, här tåmånlämä ulärdän yuqåriligipi ko'rsätib turärdi. Faqat Gülçehra bu såliştirmädän mustasnå, bütünjay båşqaçä qız. U heç kimgä o'xşamäydi. Älbättä, u Sayyåragä o'xşagän åçıq emäs, val'sini yaxşi bilmäydi. Şungä qaramäy, Gülçehra båşqa ålam. Qandäy yaxşi u bilän tanişgäni! Ketguniçä älbättä u bilän uçraşädi Mingbulåqqa båradi. Tüşüntirädi, o'şa yåqdä o'qısä yåmånmi? İnnaykeyin, ikkälåvi häm institütni bitirişläri keräk. Ungaçä heç qandäy jiddiy o'zgäriş bo'lişi mümkin emäs. Buning üstigä Gülçehra bir yıldän keyin kelädim. Tåşkentgä kelmäydimi, nåma'lum. Gülçehraning o'zi häm buni bilmäydi. Kelmägändä häm Abdulla u bilän alåqasini üzmäsdi. Şundäy ekän, İkkalåvigä häm baribir. Lekin ta'til paytidä ular älbättä uçraşib turişädi. Sayyåra ungä kim bo'libdi? U yaxşi bir ådam. O'zi bilän birgä ketyäpti. Birgä o'qışädi. Tamåm, båşqa heç närsä yo'q åraläridä. Bo'lişi häm mümkin emäs. Birinçidän, u Gülçehrani yaxşi ko'rädi. İkkinçidän, Sayyåraning yigitni bo'lişi mümkin

bo’lmägändä häm ungä Abdulla yåqmäydi. Yåqsä, uning båriş bårmäsligigä şundäy farqsiz qararmidi?

- Mänä! Dedi Sayyåra nihåyat bittä plastinkani ko’tärib.

  Abdullaning xayåli bo’lindi.

- Jüda yaxşi fokstrot. Eşiting.

  Sayyåra plastinkani qo’yib, xånaning o’rtäsigä keldi. Yengil, şo’x kuy yangräy båşlädi.

- Yaxşimi?

  Abdulla hamån jåyidän qo’zg’almäy turärdi.

- Keling, tüşämiz.
- Yo’q, dedi jilmayib Abdulla. –Bilmäymän.
- Val’sdän åsån bu. Qarang. Sayyåra şundäy deb, qo’llärini ikki yånigä ko’tärdi vä musiqa åhangigä mås häräkät qılä båşlädi. Uning kiçkinä åyåkläri jüda yengil ko’çär, ingiçkä beli yupqa şahi kåftasi tagidä **[53]** çiråyli silkinärdi. Abdulla qandäydır keçagä fokstrot tüşişgänini ko’rgän edi. Lekin o’şandä bu raqs ungä yåqmägän edi. Håzir esä u sayyåraning epçil, yengil häräkätlärini kuzatär ekän, fokstrotning häm jüda yaxşi kuyligigä işåndi vä eşik tagigä stul qo’yib o’tirdi-dä beixtiyår qarsak çala båşlädi. Sayyåra plastinka jim bo’lgändä to’xtadi vä åg’zini to’ldirib uh tårtdi.
- Çarçadim.

  Keyin u val’s qo’ydi. Yänä ikkälåvi bir –birini quçåqläb aylänä ketişdi. Val’sdän keyin tango, yänä val’s, fokstrot… Abdulla o’zidä yo’q xursand edi. Ungä bu uydägi hämmä närsä vä hämmä ma’qul tüşgän, şu åila bilän, sayyåra bilän tanişib qålgänidän mamnun edi.

- Meni yengil tak teb o’ylämäyäpsizmi? So’rädi bir mähäl sayyåra yängi bir val’s tugäy deb qålgändä.
- Yo’q, mutlaqå, dedi Abdulla håzirjavåblik bilän. –Siz bilän tanişgänimdän jüda xursandmän.
- Men häm Tansani yaxşi ko’rämän. Birån iş qıläyåtgänimdä häm radioni qo’yib qo’yämän Sayyåra Abdullagä qarab jilmäydi.
- Bir vaqti men kånservatåriyägä häm kirmåqçi bo’lgän edim. Keyin aynadim fizika meni ko’pråq qızıqtirädi.
- Sırtdän o’qısängiz-çi?
- Tiss! Dedi Sayyåra bårmåg’ini läbigä qo’yib båşländi.

Ulär jim bo'lib qålişdi. Titå Gåbbi kuylärdi. Abdulla tüşünmäsä häm, xuddi Sayyåradek berilib qulåq såldi. Arıyä tamån bo'lgändä esä, uning xäyål surib ketgänini ko'rdi. Nimälärni o'yläyåtgänini so'ramåqçi bo'lib, åg'ız juftlägändä, Sayyåraning o'zi ungä müråjaat qıldi.

- Yåqdimi? –Ha.

Jüda yaxşi arıyä bu. Keyin, bu arıyäni heç kim Titå Gåbbidek äytålgän emäs. Bizdä esä bunaqa åvåz yo'q, bunaqa åpera häm yo'q. Sayyåra xo'rsindi.

- Äçinyäpsizmi?
- Siz açınmäysizmi? Kättä – kättä

Ålimlärimiz bår, vraçlärimiz bår. Yaxşi äşuläçilärimiz yo'q. Bittä halimä åpa. Båşqa kim bår?

Abdulla javåb bermädi, lekin häväs bilän Sayyåra tikilib qålgän edi. Keçä uni yengiltak qız bo'lsä keräk, deb o'ylägän edi. Jüda serfikr, aqllı qız ekän u. Abdulla şundäy o'ylädi-yü, beixtiyår o'zini vä o'zi bilgän ådamlärni u bilän såliştirdi. Bu såliştiriş Sayyårani yänädä balandgä ko'tärib yubårdi. << Biz heç närsä bilmäymiz. Men-çi, men esä därslikdän båşqa heç närsäni bilmäymän >> , äläm bilän hayålidän o'tkäzdi u vä:

- << Gülsara >> -çi? Dedi birån närsä deyiş üçün, menimçä << Gülsara >> yaxşi åpera. –bittä şudä. Bizdä båşqa åpera yo'q. Abdulla jilmäydi. Sayyåraning gapıdä emäs, fikri to'g'ri çıqqanigä vä qızning ungä ko'şilgänigä mämnun bo'lib jilmaydi. Buni Sayyåra o'ziçä tüşünib, gapıda davåm etdi: -Råst-dä. << Gülsara >> dän keyin heç närsä paydå bo'lmädi. Yängi åvåz häm kelmädi. Bä'zän ådam uyälib ketädi… keyin… << Qızıq, nimälärni o'qır ekän? >> o'ylärdi. Şu tåpdä Abdulla undän ko'z uzmay. << Ägär ädäbiyåtdän gap åçilib qålsä, unda nimä bo'lädi? Axir men jüda käm närsä o'qıgänmän-kü! >>
- Sayyåra, kütübxånangiz bårmi? so'rädi u to'sätdän uning gapini bo'lib.
- Bår. Nimä edi?
- Ko'rsäm bo'lädimi?
- Mayli.

Sayyåra uni qo'şni xånågä ålib kirdi. Devårlärning hämmäsi kitåb javånläri edi. Abdulla angrayib qåldi. –Kättä ekän…

[54]

- Ko'pi ilmiy kitåblär. Badiiy asarlär käm faqat yaxşi ko'rädigänlärim.

Abdulla bu gapni eşitib, badiiy kitåblär javåni yånigä bårdi. << Ko'p o'qır ekän, hayålidän o'tdi uning. O'qısäng, şundäy o'qısäng-dä! >>

U çiråyli qılib terilgän kitåblärni birmä-bir ko'zdän keçirä båşlädi: Tålståy, Dostoyevskiy, Puşkin, Zolya, Merime… Yänä qançadän qançä u eşitmägän, bilmägän nåmlär.

- Şulärning hämmäsini o'qısäpmän. O'qısänmisiz?
- Åz-måz, dedi Abdulla vä gapini burdi?
- Ba'zı kitåplärni ålib tursäm, maylimi?
- Mayli, lekin…

Şu payt qo'ng'ıråq çalindi, kelişdi, dedi Sayyåra vä yügürib taşgärigä çıqib ketdi.

<< Yo'q, men häm şulärni o'qışim keräk. Negä u o'qıydi-yü, men o'qıymän? >> o'ylädi Abdulla. << U nimä bilsä, men häm şuni bilişim keräk. Hättå undän ko'p bilişim keräk >>

- Papa! Eşitildi uning qulåg'ıgä Sayyåraning åvåzi.
- On zdes'
- Kim?
- Abdulla. On poedet.
- Jüda yaxşi, dedi Tursunali äkä.
- Çoy qo'ydingmi? Dedi äyål kişi.

<< Åyisi bo'lsä keräk? >> o'ylädi Abdulla.

- Åy! Zabıla!
- Esing qursin. Sengätansa bo'lsä. Darråv qo'yib yubår!

Abdulla dahlizgä çıqdi.

- Ässälåmü äläyküm.
- Å, salåm, Abdulla, salåm keldingizmi?

Tursunali äkä Abdulla bilän ko'rişib, xåtinigä o'gırildi.

- Şu yigit-dä, G'afurjån äkämning o'g'li, sanåbar.
- Yaxşimisiz, ukam? Bårädigän bo'ldingizmi işqılib?
- Ha, uydägilär häm şundäy deyişdi.
- Jüda yaxşi bo'libdi-dä, Sayyåra tüşmägur sizni åç ålib o'tiribdi-dä!
- Qårnim to'q. –Abdulla jilmäydi. Endi ketmåqçi bo'lib turuvdim.
- Qayåqda ketäzisiz? Dedi Tursunali äkä.
- Endi bir bilän birpas o'tıräsiz. Yå xavåtir ålişadimi?

- Yo’q, dedi Abdulla, äytib kelgänmän - Bo’lmäsän, bo’pti. Qanı, içkärigä kiring. O’şa küni Abdulla ällämähäldä qaytdi. Ulär änçä vaqt gapläşib o’tirişdi. Abdulla keçägidek tårtinmädi.

  Abdulla äkälar uyidägi åçıqlik samimiylik, hazil – mutåyiba gaplär, bir – birigä bo’lgän sådda münåsabat uni o’zigä tårtib ålgän vä u o’zini mehmån emäs, şu åilaning yaqın bir kişisidek his qılä båşlägän edi. Gap årasidä Tursunali äkä uning attestatini åldi, institütgä arıza yåzdirdi. Abdulla bir åydän keyin yigirmänçi avgustlärdä jo’naydi. U esä vaqtli ketädi, o’n kündän so’ng Tursunali äkä institütdä bo’lişi keräk. Sayyåra häm ketädi u bilän birgä.
- Tag’in aynäb qålmäysizmi? So’rädi ko’çägä çıqışgändä Sayyåra.
- Yo’g’-e, dedi külib Abdulla. –Aynäb endi qayåqda bårärdim. Attestatim dadangizdä? … Sayyåra häm küldi vä qo’lini uzatayåtib, dedi:
- Ertagä keläsizmi?
- Keläymi?
- Kelsängiz, kinågä bårärdik. Yängi fil’m ketyäpti…
- Nimä ekän?
- << Lyübimiye napitki >> Djinni lålåbridjidä o’ynäydi.

  [55]

  - E! … -dedi Abdulla. –Bo’pti.

  U şåd edi, jimjit ko’çädän uyigä qaytar ekän, bir nimälärnidir xirgåyi kilär Tåşkentni so’nggi märtä ko’räyåtgändek, hämmä närsägä suq bilän qarardi. Hämmä närsä ungä go’zal, hämmä närsä maşinalärning seryåg’do’ çiråqläri, derazalärdägi xilma – xil pardalär hattå åydän o’n ikki qarıççä näridä çaraqläb turgän uning yulduzi häm külib båqäyåtgändek, ungä åq yo’l tiläyåtgändek edi. Faqat Gülçehraning yulduzi ko’rinmäsdi. U gayerdä edi? Abdullani bir daqıqa taşviş båsdi, lekin Gülçehra hali yulduzi tåpålmägänini esläb, ko’ngli yårişdi. Qaysi birini tanläsäm ekän? U yänä åsmångä tikildi. Miltilläb turgän yulduzlärning hämmäsi jüda ålisdä vä jüda kiçkinä edi. Qança tikilmäsin, birånta ma’qulini tåpålmädi. Uygä kelib esä käyfi buzildi. Eşik tagıdägi beşikkä ko’zi tüşib qåldi. Beşik häm, bålåxåna häm ungä şu tåpdä jüda yåmån ko’rinib ketdi. Uyläri munçä eski? Negä heç närsä yo’q. Mabådå Sayyåra kelib qålsä, nimä qılädi? Kütübxåna haqıdä gap so’z bo’lişi mümkin emäs. Bår kitåbläri tåkçädä yåtibdi. Şuni eslädi-yü, o’zi bilän Sayyåra o’rtasidägi farqning

nihåyätdä kättäligini sezdi. Buning üstigä u ko'p närsälärni bilädi. Lålåbridjidä, Gåbbi, Hemingvey…

Abdullaning ungä yetib ålişgä änçä bår. Lekin yetib ålişi keräk. Yetib åladi häm! Ko'p o'qıydi. İnstitütni bitirib esä, birinçi qılädigän işi uyini tuzätädi yå yängi uy sålädi. Bir xånani alåhidä kütübxåna qılädi, bir xåna, kättä xåna – zal, alåhidä åşxåna… Ha, şundäy qılädi.

Abdulla şu hayållär bilän bo'lib Gülçehraning yulduzini unutdi. Avqatini häm yemäy yåtdi. Ungä oydagi hämmä närsä – u yer bu yeri çakka o'tib yårilgän fäner şift häm, tåkçädä turgän eski sarıq samovar, yåmån ko'rinib qålgän edi. Ertäsigä Sayyåra bilän u yänä uçradi. İndinigä häm. Kinågä bårişdi. Xullas, o'n ko'n ko'z açib yumgünçä o'tib ketdi. Ketişidän bir kün åldin Tursunali äkä ulärnikigä keldi.

- Abdullajån endi bizimki, dedi hazılläşib G'afurjån äkäğa.
- Jån – dilim bilän berdim, eskiçä äytgändä: suyägi bizimki, eti sizinki.

İkkalåvi külişdi. Abdulla häm ulärgä qo'şildi. –Tursunali, uka, rähmät, dedi Şundä G'afurjån äkä ko'zigä yåş ålib. –Jüda minnätdårmän sizdän. Bår ümidimiz şu o'g'ıldän. Qarıgänimizdä qårång'i uyizgä çıråq bo'lsin, deymiz. İşqılib sizning ko'magungizdä ådam bo'lib kelsä, båşimiz åsmåndä… Yålg'ız taşläb qo'ymäsängiz, bo'ldi.-Yo'q, tå jåyläşib, u yerdä åq- qårani tanişgünçä, birgä bo'lämän. Keyin o'zläri nimä qılışni bilib qålişädi. Bårib xabar ålib turämän, dedi Tursunali äkä. –Ko'ngilni xåtırjam qıling.

- Rähmät, uka, rähmät.

Ertäsigä ular jo'naşdi. Abdulla azroportgä kuzatgäni çıqdi.

- Vaxliråq båring, dedi Sayyåra.
- Şähärni ko'rsätämän. << Raketa >> dä sayåhat qılämiz.

Abdulla << xo'p >> deyä båş ırg'ädi. Samolyot şähär üstidä bir aylänib, bulut içigä şo'ng'ıgändä, Abdullaning yüragini nimädir timdäläb ketgändek bo'ldi. Lekin nimäligini u tüşünmädi.

XII

Uygä qaytib kelgändä, supadä G'afurjån äkä bilän Şahådat åpa håmuş o'tirişärdi. Abdulla ulärning yånigä kelib, supaning zihigä åmånätginä o'tirdi vä tinçlikmi, degändäy äyäsigä tikildi.

- Kuzatib keldingmi? So'rädi Şahådat åpa.

- Ha,
- Saådat åpaning qazå qılibdi.

[56]

- Kim? Hayrån bo'lib so'rädi Abdulla.
- Saådat åpang. Tåg'angning qoşnisi, tüşüntirdi Şahådat åpa.
- iye, Gülçehraning äyäsimi? Bo'şäşib so'rädi Abdulla.
- Ha, beçåra jüda yåş ketdi… Qırqqa bårivdimi?
- Bilmädim, dedi G!afurjån äkä.
- Här hålda şungä yaqın. Nimä qılmåqçisän?
- Qaydam, dedi Şahådat xåla. Telegrammä berib yubårämizmi?
- Bo'lmägän gapni gapırma! –jerkib berdi G'afurjån äkä. –Ådam o'lsä-yü, sen telegrammä bersäng! Bårib kel.
- Sizni taşläb-a?
- Mengä nimä qılibdi? Åtdekmän. Bir kün ming kün emäs. Abdullani ål-dä, keçqurungi poyezd dä jo'na.

Şahådät åpa o'ylänib qåldi.

- Bo'ldi, bo'ldi! Gap şu. Tur, håzirligingni ko'r. Şahådat åpa: << o'lim qursin-a, o'lim >> deb o'rnidän turdi. Abdulla karaxt bo'lib qålgän edi. Uni Saådat åpaning o'limi emäs, båşqa närsä o'ylätib ko'ygän edi. Gülçehra bilän xayrläşäyåtgändä ikkälåvi bir-birigä xat yåzişgä va'daläşişgän, xat påçtagä kelib turişi keräk edi. U xåzir şu va'dasining üstidän çıqmägänidän mulzam bo'lib o'tirirärdi. Gülçehra yåzgänmikin? Negä şu paytgäçä esigä kelmädi?

Abdulla şaşib o'rnidän turdi-dä, ko'çagä åtildi.

- Qayåqqa? So'rädi årqasidän G'afurjån äkä.
- Ålis ketib qålmä.
- Håzir kelämän.

Haytåvur poçta hali åçıq edi. Abdulla darçä åldidä o'tırgän yåş qızgä müråjaat qıldi:

- Mengä Qo'qåndän xat kelişi keräk edi…
- Pastårtsiz bermäymiz, dedi qız.
- İltimås, jüda zarur xat edi. Håzir o'zim Qo'qångä ketämän.
- O'zingiz bårär ekänsiz, xatni nimä qıläsiz?
- To'satdän bårädigän bo'lib qåldim. Bårmi o'zi xat?

Qız birdasta xatni erinçåqlik bilän titkiläy båşlädi. Keyin bir xatni ålib, uzåq tikildi-dä, so'rädi.

- Xat kimdän kelişi keräk edi?
- Saidova, Saidova Gülçehradän, şåşib javåb berdi Abdulla. –Bårmi?
- Bår, kimingiz bo'lädi bu ådam?
- Tanişim. Yaxşi tanişım.
- Hm… dedi qız. –Bilämiz qanaqa tanişligini. Yürädigän qızim deng qo'ying. Abdulla uyälib ketdi, äyni vaqtdä jahli çıqdi.
  - Buning nimä ahamiyäti bår?
  - Sizgä ahamiyäti bo'lmäsä häm, bizgä ahamiyäti bår, dedi qız qo'pallik bilän.
  - Ärzimägän åşıq-ma'şuqning xatı deb bütün poçta åvårä bo'lädi. Åling.
  - Abdulla peştaxtagä qız ulåqtirgän xatni ålib, o'şä zahåtiyåq åçdi.

<< Salåm Abdulla, deyilgän edi xatdä. –Ketgäningizgä ikki kün bo'lmäy, xat yåzyäpmän. Åvåra qılgänim üçün, keçiring. Yåzgım keldi. Äyämlär åg'ırläşib qåldilär. Dadam ålib kelgän doktor heç närsä qılålmädi… Tuzälişlärigä işänç yo'q, dedi. U ketgändän keyin kün bo'yı yıg'lädim. Keçqurun esä äyämlärning åldiläridä dadamlärni qåldirib, ko'çagä çıqdim. Qayåqqa bårişmni, nimä qılışimni bilmäy, bulåq båşigä bårib qålibmän. Esingizdämi, şu yerdä biz birgä o'tirgän vä keläjäk haqıdä årzu qılgän edik. Ahvålingiz qalay? Sizsiz nazarimdä qışlåq huvilläb qåldi. Ägär imkåni bo'lsä, o'qış båşlängungä qadär bir kelib ketsängiz. Äjäb emäs, ungäçä äyämlar tuzälib qålsälär. Sizni såg'ınib kutuvçi Gülçehra >> Xat tagıgä qıyşıq bir jumlä qo'şib qo'yilgän edi. Abdulla zo'rg'a o'qıdi: Keçiring, o'çåq **[57]** bäşidä yåzdim. Xatåläri ko'p.

Abdulla jüda g'alati bo'lib ketdi. Qandäy qılib esidän çıqärdi? Axir va'daläşgän edi-kü? Beçåra qız. Håzir nimä qıläyåtgän ekän? Endi nimä bo'lädi. Şu xäyål bilän u künni keç qıldi. Åqşåmdä esä. Keçki poyezd bilän Şahådat åpa ikkåvi Qo'qångä jo'naşdi.

Ulär tangdä Mingbulåqqa kirib kelişdi. Saådat åpani endi çıqärmåqçi bo'lib urişgän ekän. – Måzårbåşigä bårgin, dedi. Şahådat åpa Abdulla uydä yålg'ız o'tırgän kelinåyisi bilän åmånatginä so'räşib, ko'çägä çıkdi. Qışlåq xuddi jåyidän ko'çgändek to'pålån, Gülçehraning uyigä esä, ådam ko'pligidän kirib bo'lmäsdi. Hämmäyåqni ayållärning yıg'ısi, åh-dådi tutib ketgän edi. Ba'zı – ba'zıdä içkäridän erkäk kişining: << Ånajånim, ånajånim Saådat! Nimä qılib qo'yding, Saådat >> degän åvåzi eştilib qålärdi. << Yusuf äkä bo'lsä keräk >> o'ylädi Abdulla vä beixtiyår o'pkäsi to'lib ketdi, ko'zläri yåşländi. Darvåzaning ikki tåmånidä tizilib turgän erkäklärning årqasidän o'tib, pastak devår

yånigä keldi-dä, håvligä qaradi. Beş – ålti mo'ysafid håvlining o'rtasidä tabut yasatışärdi. U yåqdän bu yåqqa bellärini båg'läb yügürib yürgän ayållär tabutgä ko'zläri tüşişi bilän pıqılläb yıg'läşär, keyin uvvås sålib, o'lik yåtgän xånagä åtilärdilär. Şundäy devår tagidä yänä Yusuf äkäning yıg'ısi eşitildi: -Saådatim, ånajånim! Meni kimgä taşläb ketding? Saådat! –Bo'ldi endi. O'zingni tut, dedi kimdir Abdulla åvåzidän tåg'asi akänligini bildi.

- Yıg'lägäning bilän qaytib kelmäydi.

  Yusuf äkä yıg'ı äräläş xo'rsinib, jim bo'ldi. Lekin ko'p o'tmäy, yänä o'zini tutålmäsdän yıg'läb yubårdi.

  Abdulla darvazå yånidä kelib, qo'l qåvuştirib turgän Samadning yånidä to'xtadi. Ulär so'zsiz, båş tebrätib ko'rişdilär. Bir mahal << Åmin! >> dedi içkäridä dog'al bir åvåz.
- Ålib çıqışyäpti! Şivirlädi Samad. Abdulla içkärigä qaradi. Håvlini to'ldirib turgän ådamlär üstidä qızıl duxaba paranjı yåpılgän tabut bir – ikki tebränib, eşik tåmån suza båşlädi.
- Båy dåd! Äyäjån! –qıçqırdi kimdir.
- Meni taşläb ketmäng, äyäjån!

Bu Gülçehra edi. Abdulla uning åvåzini eşitişi bilän titräb ketdi vä yåpırilib keläyåtgän ådamlär årasidän mo'raläb, Gülçehrani qıdırä båşlädi. Åmmå uni ko'rålmädi. Ådamlär to'lqını uni sürib ketdi o'zini o'ngläb ålib, xuddi yelkändek serto'lqın daryådä süzib ketäyåtgän tabut ketidän yugurdi.

Qabristån Mingbulåqdän äncä näridä edi. Ungä yetib bårgüncä ådamlärning hämmäsi terläb suv bo'lib ketdi. Tåbut yergä qo'yılgändä yengil şabadä turdi. Quyåşning tafti båsilgändek bo'ldi. Abdulla dimåg'ıgä uriläyåtgän çuçmal o't – o'lan hiddini simirib, ätråfgä qaradi. Qabristån hali xåsili sterilmägän båg'ni eslätärdi. << Qızıq, o'lädi u mavalärni ko'tärålmän, şåxläri egilib turgän ålmälärgä qarab. –Heç ådam o'lgangä o'xşamäydi… >>

Çindän häm ägär qıyıq båg'lägän yigitlär, salla – çåpånli såkin çållär bo'lmäsä, bu båg'dän farq qılmäydigän qabristångä o'lik kelgänigä işånib bo'lmäsdi. Tåbutdän jasadni åla båşlägändä esä, qabristånni yıg'ı tutib ketdi. Yänä Gülçehraning åvåzi eşitildi.

- Äyäjån! Äyäjånginam! ! ! Bizni taşläb ketmäng, äyäjån!

Abdulla çiday ålmädi. Yüzini oqırdi-dä, çetråqqa bårib ço'kkalädi. Uygä qaytışgändä u qança häräkät qılmäsin, Gülçehrani xåli uçrata ålmädi. Bir – ikki märtä ko'rdi. Beçåra

qız yıg'läyverib qåvåqläri şişib, ko'zläri qızarib ketibdi. Engidä qåra şåxi ätläs, båşidä qåra durra… keçgä yaqın Abdulla ko'çädä o'tirgän xassäkäşlärgä çoy ålib kelmåqçi bo'lib taşşqäri håvligä kirgändä, ungä to'qnäş kelib qåldi.

–Gülçehra? …dedi u sekin.

Gülçehra båşini ko'tärdi. Bir müddät uning älämli ko'zläridä sevinç barq urgändek bo'ldi, **[58]** lekin darråv so'ndi. << Ko'ryäpsizmi? >> degändek båşini åg'ır tebrätib o'tib ketdi. Abdulla şu paytgaçä bunçälik ezilib, o'zini åldirgän, bütün qiyåfasini çeksiz äläm vä dard qåpläb ålgän ådamni ko'rmägän edi. Çoy eltiş häm hayålidän ko'tärilib, ko'çä tåmån bittä – bittä yürib ketdi. Gülçehra bilän birinçi uçragän jåyi jo'hårizårgä bårdi. Ämmå jo'håri endi yo'q edi. İldizläri qåvjiragän påyalär qåzidek qaqqayib turärdi. Birpas şulärgä termilib årqasigä qaytdi.

Qårång'ı tüşdi, ålisdän pådaçi bålaning << qurey – qurey >> si eşitildi. Allaqayerdä it bir – ikki våvilladidä, jim bo'ldi. Qışlåqdä yänä tüngü åsuda häyät båşländi. Lekin o'şa küni bu häyät, ilgäriläri quvåntirgän, şirin hayållärgä ço'mdirgän sehrli qışlåq tüni Abdullani ço'titdi. Uning ko'z åldidä qåvåqläri şişgän, so'g'ın Gülçehra qızıl paranji yåpilgän tabut qalqib turärdi. << Endi nimä bo'lädi? Gülçehra endi nimä qılädi? >> o'ylärdi u nuqul, lekin o'ylärigä javåb tåpålmäsdi. U çin ko'ngildän Gülçehraning Tåşkentgä bårişini istärdi. Bu yerdä nimä kılädi? Endi ungä bu yerdä nimä bår? Ketgäni yaxşi. U häm birgä ketsä-çi? Qandäy yaxşi bo'lärdi ägär şundäy bo'lsä! Birgä o'qışärdi, yänä birgä bo'lişärdi. Båşqa institütgä qirişi häm mümkin yadrå-fizikani istämäsä. Buning mutlaqå ähämmiyäti yo'q. Bir şähärdä bo'lişädi, şuning o'zi kifåyä. Lekin ketä ålärmikin? Abdulla şu hayållär bilän qışlåq çekkalärini änçä ayländi. To'g'ån båşigä yetgändä årqasigä o'girilib qışlåqqä qaradi. Faqat bittä jåydä üç – to'rttä çiråq miltilläb ko'rindi. Båşqa hämmä uylär qårång'ı hämmä uyqugä ketgän. << Gülçehra hali uyg'åq o'ylädi äçinin Abdulla. –Mizg'ib ålsä bo'lärdi. Nimä qıläyåtgän ekän håzir? Qayerda o'tırgän ekän? >>

Abdulla xo'rsinib sement zinagä o'tırdi. Şu tåpdä Gülçehrani jüda häm ko'rgisi kelib ketdi. Ägär ko'rgändä bisåtidägi bår yaxşi gaplärni äytib yupatärdi. Hafa bo'lmäng, derdi. O'lim hämmäning båşidän bår. Älbättä, äyängiz yåş ketdilär? Ulär hali ko'p yaşäşläri mümkin edi. To'yingizgä… to'yimizgä, båş bo'lib turişläri mümkin edi. Lekin naçåra? O'lim o'limligini qılädi. Yıg'lämäng, yıg'ı endi fåydasiz. O'zingizni bättär qıynäb nimä qıläsiz?

Qışlåq tåmåndän kimningdir şarpasi ko'rindi. Abdulla yürägi qupilläb o'rnidän turdi. Nahåtki Gülçehra bo'lsä?

- Gülçehra! … çaqırdi u şarpa yaqınläşgändä.
- Gülçehra, sizmişiz?
- Men, dedi xira åvåz. –Men… Abdulla yügürib uning åldigä bårdi.
- Gülçehra…

U gapini yo'qåtib qo'ydi. Nimä deyişini, nimä qılişini bilmäy, Gülçehraning yelkäridän uşlädi. Gülçehra båşini uning ko'kräginä qo'yib, o'zini tutåmäy, yıg'läb yubårdi. Uning bütün vüjudi titrärdi.

- Qo'ying, Gülçehra, qo'ying…

Ämmå Gülçehra uni eşitmäsdi, ho'ngräb yıg'lärdi. Änçädän so'ng u båşini ko'tärdi. –yıg'lämäng, qo'ying, dedi. Abdulla vä qo'lläri bilän yüzläridägi, ko'zläridägi yåşini sıdırä båşlädi. –Yıg'lämäng…

Gülçehra entikib o'zini zo'rg'a tutin åldi.

-Mänä, dedi u. Uning åvåzi bo'g'ilib qålgän edi. Äyämdän häm äjrälib qåldim... Yålg'iz qåldim.

- Qo'ying, hafa bo'lmäng.
- Hafa bo'lmäy bolädimi. Meni jüda yaxşi ko'rärdilär…

Gülçehra yänä titräb ko'zläridä yåş yıltıräy båşlädi.

- Qo'ying, Gülçehra…

Abdulla uning peşanasini, såçlärini siläy båşlädi.

- Men häm yaxşi ko'rärdim. Yålg'ız taşläb ketgim kelmäsdi. Endi o'zim yålg'ızmän ukam yålg'ız, dadam yålg'ız… Endi men bütünläy şu yerdä qålib ketdim. Endi uçraşålmäymiz…
- Heçqisi yo'q, dedi Abdulla, heçqisi yo'q. Xat yåzişib turämiz, kelib turämän.

[59]

U şundäy dedi-yü, o'qış haqıdä gapıriş nåo'rinligini, håzir ketäyåtgänligini äytsä, uni jüda hafa qılib qo'yişi mümkinligini tüşündi.

- Tez- tez kelib turämän. Maylimi?

U Gülçehraning båşini ko'täribb, o'zigä qaratdi.

- Xm… dedi sekin Gülçehra.
- -Yıg'lämäng endi, xo'pmi? Gülçehra båş silkindi.
- << Şundäy qızni yaxşi ko'rmäy bo'lädimi? –o'ylärdi u içidä. –Heç mahal uni yålg'ız qåldirmäymän. Kelämän, älbättä kelämän? >>

XIII

Uning o'qışdän yåzgän birinçi xatı häm şu mazmunda bo'ldi. << Hürmätli Gülçehra, deb yåzdi u. Bu xatni ålib hayran bo'lärsiz. Bu älbättä tabiiy. So'nggi uçraşuvimizdä sizgä ko'p närsäni äytmåqçi edim. Afsuski, bungä imkåniyät bo'lmädi. Sizning båşingizgä tüşgän külfät siz qatåri meni häm qattıq qayg'uta sålgän vä äytmåqçi bo'lgän gaplärim içimdä qålib ketgän edi. Gaplärim esä o'şanda jüda ko'p edi. Siz bilän bir qançä masalälär üstidä mäslähätläşmåqçi edim. Lekin sizni ko'rib, heç närsä deyålmädim. Taşvişingiz båşingizdän åşib yåtuvdi. Endi esä, åradän ikki åy o'tgändä şu xatni yåzib, o'şändä äytmåqçi bo'lgän gaplärimni qısmän bo'lsä häm sizgä yetkåzmåqçimän…

Esingizdami, Gülçehra, ålmazårdä meni kuzatäyåtgäningizdä, bir yıldän so'ng Tåşkentgä bårişim mümkin, deyingiz. Men jüda sevindim. Bir yıldän so'ng birgä bo'lişimizdän, birgä o'qışimizdän båşim åsmångä yetdi. Ämmå uygä qaytgänimdä g'alati xabarning üstidän çıqdim. Dadamlärning yaxşi bir tanişläri – Matematika fanläri dåktåri – biznikigä kelib, Leningraddä yängi istitüt täşkil etilgänini vä ägär råzi bo'lsäm o'şa yerdä o'qışim mümkinligini äytibdi. Men, älbättä råzi bo'lmädim. Siz Tåşkentdä bo'lsängiz, men u yåqqa ketämänmi? Keyin, o'zimçä o'yläb qåldim. Bir yıldän so'ng birgä bo'lsäk, qayerda bo'lişimizning nimä farqı bår? Şu fikr miyamgä kelib, jüda xursand bo'lib ketdim. Şundäy bo'lsä häm siz bilän mäslahatläşmåqçi bo'lib, Mingbulåqqa bårişgä åtlänib turgänimdä tåg'amlärdän şum xabar kelib qåldi. Jüda hafa bo'lib ketdim. O'şa küniyåq äyäm bilän yo'lga çıqdim. Lekin Mingbulåqdä sizni ko'rib, heç närsä äytålmädim. O'şandä yüragingizgä heç närsä sıg'mäsdi. Gülçehra, jånim, o'şandä sizgä jüda äçindim. Rangingizdä rang qålmägän, ko'zläringiz şişib ketgän edi. Men sizni heç mahal şu ahvåldä ko'rişni istämäymän. Sizgä yıg'ı yaraşmäydi, siz daim xursand bo'lib yürişingiz keräk. Şundäy bo'lädi häm… Bilmädim, håzir işqılib tinçigän bo'ling. Biläsizmi, o'lim här bir kişining båşidä bår. Buning üstigä äyängizning ahvåli åg'ırligini o'zingiz häm bilärdingiz. Qo'ying, Gülçehra, endi ko'p qayg'urmäng. O'zingizgä åzåb bergäningiz bilän äyängiz qaytib kelmäydilär. Men şu gaplärni to'g'ån båşigä kelgäningizdä äytib, ilåji båriçä, sizni tinçitmåqçi edim. Lekin o'şandä sizdägi qayg'u mengä o'tdi. Åg'iz åçålmåy qåldim.

Gülçehra o'şanda siz:

- Mänä, undäy emäs. Siz yålg'ız emässiz. Men bårmän. Ägär meni jindek bo'lsä häm yaxşi ko'rsängiz, gapimgä işåning. Men daim siz bilän birgä bo'lämän, sizni heç qaçån yålg'ız taşlåb ketmäymän. Mänä bir yarim åydän beri sizdän uzåqdä o'qıyäpmän. Yadrå-fizika institüti eng kättä institütlärdän ekän. Şu

yåqqa kelib xåtå qılmåbdim. O'qışlärim yaxşi. Yåtåqxånamiz şundäy neva daryåsining yånidä. To'rt kişi turämiz. Lekin biläsizmi, hayålim nuqul sizdä. Qaçån bir yıl o'tär ekän, qaçån uçraşär ekänmiz? Dåim şuni o'yläymän. Gülçehra, siz älbättä o'z fikringizdän qaytmägän bo'lsängiz keräk? Men şuni jüda istärdim. Qayerda bo'lişimning **[60]** sizgä ähämniyäti yo'q. To'g'ri emäsmi? Biz tez – tez xat yåzişib turämiz. Ta'til paytlär, häm älbättä Mingbulåqqa båramän qålgänimdä häm şundäy bo'lär edi. Lekin sizgä äytmasdän ketib qålgänim üçün o'zimni aybdår hisåbläymän. Şuning üçün o'tinib so'räymän, meni keçiring Gülçehra. Sizni ko'rgim, siz bilän gapläşgim kelädi. Siz-çi siz häm şundäymi? Qanı endi şundäy bo'lsä? Men o'zimni jüda baxtiyår his qılärdim.

Gülçehra, azizim, şu bilän xatimni tugätämän. Xatåläri bo'lsä keçiring. Häyäjån içidä åzdim. Javåbingizni såg'ınib kutuvçi Abdulla.

Åradän ikki hafta o'tär o'tmäs, u javåb åldi. Xat jüda qısqa bo'lsä häm, uni quvåntirdi. << Salåm Abdulla, xatingizni ålib jüda xursand bo'ldim. Ketişingizdän hafa men häm bårgänimdä yaxşi bo'lärdi. Lekin biläsizkü, bårålmäymän. Uyning taşvişi endi bütünläy mening båşimdä. Şundäy bo'lsä häm o'qışgä kirdim. Pålitexnikä institütining sırt bo'limigä hujjatlärimni tåpşirdim. Häm oqib häm işläymän. Şundäy qılgänim ma'qul. Xo'p, håzirçä xayr. Allangali salåm bilän Gülçehra >> Birinçi kursni tutätib qışlåqqa bårgänidä esä Gülçehra uni jüda yaxşi qarşı åldi. Ämmå hamån uning Yegnidä qåra kiyim, ko'zläri so'lg'ın edi. Şunda häm u hüsnini yo'qåtmägän, qaytangä avvalgidän häm go'zalläşib åçilib ketgän edi. Ulär yarim keçagäçä o'zlärigä qadrdån bo'lib qålgän jåylärini aylänişdi. Abdulla o'qışdän hikåyä qıldi. Gülçehra kütübxånadä işläyåtgänini, Tåşkentgä tüşib imtihånlärni jüda yaxşi tåpişirib qaytgänini äytdi. Uning Abdullaning kelişidän nihåyatdä xursandligi bilinib turärdi. O'zi häm buni yaşirmäsdi. Ålmazårning etägidä o'tırışgändä –sizni ko'p kutdim, dedi sekin. Keçä häm uydägilär uhlägändän keyin, şu yerlärni bir aylänib çıqdim.

- Men häm sizni såg'ındim, dedi Abdulla.
- Uydä ko'p turgänim yo'q. Bir kün turdim. Keyin, buvimni såg'ındim deb, yo'lgä çıqdim. İkkalåvi külişdi.
- Bir yıl o'tdi, dedi Gülçehra. Äyäm bo'lgänläridä håzir Tåşkentdä yürärmidik…
- Men häm ketmäs edim. Abdulla şundäy dedi-yü, ozining gapıdä o'zi işånmädi vä uyälib ketdi.
- Råstdän ketmäsmidingiz?

- Ha, işånmäysizmi?

Abdulla ungä bir qaradi-dä, darråv ko'zlärini çetgä åldi.

- Yo'q işånämän. Siz jüda yaxşisiz.

Abdulla bättär uyälib ketdi. Lekin darråv o'zini tutib åldi. Nimä yåmån? Baribir äytärdi, ertämi keçmi äytärdi. Axir uning o'zini häm ålib ketmäqçi bo'ldi-kü. Ägär äyäsi o'lmägändä äytardi, bälki birgä o'qışärmidi? Endi esä fåydasi yo'q. Şundäy bo'lsä häm so'rädi:

- Mendän… ketib qålgänimdän hafa emäsmisiz?

- Negä hafa bo'läy? –Gülçehra o'ylänib qåldi, keyin dedi: Ådam, nimä yaxşi bo'lsä, şuni qılişini keräk. Tåşkentgä bärmäymän degänimdä, siz mendän hafa bo'lmädingiz-kü? To'g'rimi?

- To'g'ri. Abdulla sevinib ketdi.

- Sizdän heç hafa bo'lmäymän.

- Men häm.

Ulär yänä ko'p märtä uçraşışdi. Abdulla o'qışdän qaytışi bilän bir kün yärim kün uydä bo'lib, Qo'qångä åtlänärdi. Şahådat åpa uning buvisigä mehribånligidän quvånsä häm, içidä bungä unca işånmäsdi. U Abdullaning birinçi märtä o'qışgä ketäyåttanidä yüz bergän våqeani heç unutålmäsdi. Uni kuzatgäni vokzalgä G'afurjån äkä häm bir ämälläb çıqdi. Şahådat åpa **[61]** çıkmäng, uninib qåläsiz, desä häm bo'lmädi, lekin Abdulla heç närsä degäni yo'q. Vokzaldä esä hämmädidän åldin vagångä çıqib åldi. Poyezd jo'nagändä esä derazadän mo'raläb bir märta qo'l silkindi-yü g'åyib bo'ldi. Şahådat åpa bo'şäşib ketdi. U o'zi Abdullaning ketişgä qarår qılgänidän hafa edi. Lekin erining ra'yigä qarab indamagän, mayli, yaxşi o'qış bo'lsä bara qålsin, degän edi. Şundäy bo'lsä häm << bålam bemehr çıqqangä o'xşaydi >> deb, yürägi şıg' etib ketgän edi. Vokzaldägi våqea bu fikrining to'g'riligini isbåtlädi. – o'g'ling kättä bo'lib qålibdi, dedi G'afurjån äkä uygä qaytışär ekän.

- Nimä edi?

- Quçåqläşmåqçi bo'lsäm, o'zini ålib qåçdi.

- Ålis jåygä yålg'ız ketyåpti-yü, kiçkinä bo'lädimi! Dedi Şahådat åpa, Ämmå içidä bir zil ketib qo'ydi.

Abdullaning uygä yåzgän xatläri häm jüda qısqa bo'lib, ko'pråq o'zi haqıdä edi. Åtasining såg'lig'ini käm suriştirär, uy bilän deyärli qızıqmäsdi. << O'zimgä o'hşäydi >> derdi xatni o'qib G'afurjån äkä. <<Xat yåzişni men häm

yåmån ko'rämän >> Şahådat åpa xåmuşginä jilmäyib qo'yä qålärdi. Yålg'ız qålgändä esä << yåşdä hali yåş >> deb o'zini åvutär, navbatdägi xatni ärziqib kutärdi. Abdullaning kanıkulgä kelişi uning üçün kättä bir to'y edi. Xuddi G'afurjån äkä singäri u häm ikki kün ävväl yüvinib – taranib ålär, båzårning åldi närsäläridän ålib, dasturxån yasatärdi. Abdulla esä ular bilän äpil – täpil ko'rişib, qışlåqqä åşikärdi. Bir küni Şahådat åpa çiday ålmädi:

- Abdulla nimä deyişini bilmäy, jilmäydi.

- İlgäriläri bårmäysän deb urişardingiz.

Endi ko'p båräsän deb urişasiz-a?

- To'g'ri-dä bizni jüda esdän çiqarib qo'yding. Dadang beçåra, o'g'lim kelädi deb o'tirädi. Sen bo'lsäng keläsänu ko'çägä åtiläsän. Ådam degän şunaqa häm bemehr bo'lädimi?

- Unaqä demäng, åyı, dedi külib Abdulla.

- İnstitütni bitirib ålay, ikkälåvinglärni to'rt qavat ko'rpaçagä o'tkäzib qo'yämän. Heç qayåqda ketmäymän. Råzimisiz şungä?

- Råzi bo'lmäy nimä qılärdim? –Şahådat åpa o'g'lining bu gapıgä işånmäsä häm xursand bo'lib ketdi. –İşqılib, bizning baxtımizgä xüda åmadingni bersin.

- Åmad häm gapmi! Dedi Abdulla işånç bilän. Bu institütni bitirgän ådam yaxşi pul tåpädi.

- Pulini o'ylämä. Pul qo'lining kiri. İşing yaxşi bo'lsä, bo'ldi.

- İşim häm yaxşi bo'lädi, pul häm ko'p bo'lädi. Uyni yaxşiläb remånt qılämiz. Yasatamiz. Tursunali ämäkinikidä bo'lmägänsiz. Eh-he, nimä yo'q ulärning uyidä! Kırsängiz, çıqqıngiz kelmäydi. Äyä, dadang yaxşi işdä işlägän, deysiz nuqul. Negä endi bizdä qeç nimä yo'q. Uyimiz qup – quruq?

- Kim bilädi deysän. İş bilän bo'lib şuni o'ylämägän-dä.

- Siz-çi? Siz o'yläsängiz bo'lmäsmidi?

- Meni häm ro'zg'årgä uquvim yo'q edi. Şu bår ro'zg'årni häm buving qılib bergän.

- Bilämän, dedi Abdulla o'ylänib.

- Men bundäy qılmäymän. Mening uyimdä hämmä närsä bo'lädi. Hämmä närsä! Keyinsizgä heç iş qıldırmäymän.

- Äytgäning kelsin. Yaxşi o'qısäng, yaxşi işläsäng, äytgäning bo'lädi.

Şahådat åpa şundäy der ekän uning haqıdä yåmån fikrdä bo'lgänini esläb, o'zidän hafa bo'lib ketdi. Dadasi to'g'ri äytädi. Abdulla kättä yigit bo'libdi. Es-

huşi jåyidä. Bundäy båla bilän faxrlänsä ärzıydı. Uydä käm bo'lsä nimä qılibdi? Erkäk kişi o'zi şunaqa: bir kün uydä bo'lsä, o'n kün ko'çadä. G'afurjån äkä o'zi qanaqä edi? Råsa uni xunåb qılärdi ilgäri. Keçäläri mijja qåqmäy uning kelişini påyläb o'tırärdi. Kasalgä çalindi-yü, uydän çıqålmäy qåldi. Ko'çädän beri kelmäsä häm mäyli edi tuzalib! Qandäy båla kasal ekän gipertoniya! Tüzälib **[62]** o'g'lining råhatini ko'rsä qandäy yaxşi bo'lärdi.

Şahådat åpa äyvåndä xäyål surib o'tırgän erining yånigä keldi.

- Ha, o'yländb qålibsiz? Dedi uning xåmuş çahrasigä qarab.

- O'g'limni o'yläyäpmän.

- Ha o'g'limgä nimä qılibdi?

- O'g'linggä heç närsä qılgäni yo'q. O'g'ling yaxşi…

- Negä o'yläb qåldingiz bo'lmäsä?

- O'yläb qålgänimki, hädemäy o'qışi bitädi.

Uyländiriş keräk. Kasal äblähdän qutulsäm edi, beş – o'n tangä yıg'ärdim. Yaxşi bir to'y gılgim kelädi. Uyning ahvåli bu bo'lsä…

- Båy, şungä o'yländb o'tiribsizmi?

- Şahådat åpa küldi. Hazirginä o'g'lingiz şuni gapırip turgän edi.

- Ha, nimä dedi?

- O'g'limdän äylänay. Båşi åltin çıqdi uning båşi åltin. İşim yaxşi bo'lädi, deydi. İşgä kirişim bilän birinçi qılädigän işim uyni tuåtämän yaxşiläb remånt qılämän, deydi.

- Yo'g'-e? Sevinib dedi G'afurjån äkä.

- Ha, Tursunalining uyini råsa maqtädi. Şunaqä uy qılämän, deydi. Keyin sizni åzginä urişdi.

- Nimä dedi.

- Äyä, dadam yaxşi- yaxşi işlärgä işlägänlär deysiz. Negä o'şandä uygä qaramägänlär, deydi.

- sen nimä deying? Qıziqib so'rädi G'afurjån äkä.

- Men nimä derdim? Pul tåpib aql tåpmägänmizdä, dedim.

Er-xåtin külişdi.

- Negä endi bunaqa deysän? Dedi keyin jiddiyläşib G'afurjån äkä.

- Qızıksiz, şundäy dermidim? İş bilän bo'lib ro'zg'år esimizgä kelmägän, dedim.

- Bu gaping durust. Lekin şahådat azginä mål – pål qılib qo'ysäk ziyån bo'lmäs edi o'şandä.

- Siz mål qılädigän ådammisiz? Sizning målingiz ådamlärdä. Şuning o'zi kättä dävlät zap ajåyib xåtinsån-dä, Şahådat dedi. Zavq bilän G'afurjån äkä.

- Baxtinggä tüzälib ketsäm, åsmåndän yulduzni ålib ber desäng, ålib berämän.

-Ävväl tuzaling-çi, keyin bir gap bo'lär. Şo'rvangizni içäsizmi? Årdåna qålsin, tuzsiz şo'rva häm şo'rva bo'ldimi? Şahådat åpa o'çåq båşigä yo'l åldi. Şu paytdä poyezd Abdullani Qo'qångä eltärdi. U här gal yo'lgä çıkär ekän, yürägini allaqandäy şirin årzulär qåplär, yänä ta'til kelgänidän, yänä bir neçä kün åg'ır, ertayu keç o'qış bilän o'tgän yıldän so'ng däm ålişi, Gülçehra bilän uçraiş mümkinligidän çeksiz şåd bo'lär edi. U Gülçehra häm uni sabrsizlik bilän kutäyåtgäni, uni ko'rişi bilän ko'zläri çaqnäb, yüzigä täbässüm yügürişini bilärdi. Bıråq u ulärning şunçä vaqtdän beri davam etayåtgän alåqaläridä nimädir yetişmäyåtgänini his qılär vä xayrläşäyåtgänidä nimädändir ko'ngli to'lmäsligini sezärdi. Äynıqsä, so'nggi bir – ikki yıl içidä şundäy bo'lib qålgän edi. U, älbättä bu yetişmäyåtgän närsä nimäligini bilärdi vä uning yüz berişidän ço'çirdi.

Şundäy bo'lsä häm qandäydir içki bir tuyg'u uni şungä undärdi. Ämmå Gülçehra uning bu istagini sezmäs yå o'zini sezmäslikkä sållär, Abdulla me'yåridän åşıq, häräkät qılä båşläsä, darråv o'zini çetgä tårtärdi. U Abdulla bilän sayr qılişni, qo'l uşläşib ålis – ålislärni aylänib kelişni istärdi. O'z işaridän to'lib – tåşib gapirişni yaxşi ko'rärdi. Uning kättä bir sırı bår edi. Bu sırni faqat üç kişi: Abdulla, o'zi vä Samad bilärdi. Bu sır ikkinçi kursni tamåmlägändän so'ng paydå bo'ldi. U Mingbulåqning mäkätini tüzä båşlädi. Heç kim undän buni taläb qılmägän bo'lsä häm, u bu işgä hüda jiddiy kirişdi. Abdullaning, nimä **[63]** qıläsiz degän savåligä u külib:

- Räisgä ko'rsätämän, dedi.

Älbättä bundäy emäs edi. Gülçehra keyin tüşüntirdi. U Samad bilän bålaligidän årzusi, yängi Mingbulåqni quriş årzusigä kirişgän edi. U bu niyätigä erişiş qiyinligini bilsä hämi ertä keç şuning hayålidä yürär, eski qışlåq maketi esä ungä işläş üçün kerak edi. U qışlåqning yaxşi, båşqa ba'zı bir yängi quriläyåtgän qışlåqlär singäri go'zal bo'lişini årzu qılärdi. Şuning üçün Samadning yårdamidä u qışlåq arxitekturasigä åid ko'pginä kitåblärni, pläkät vä låyihalärni yåzdırib ålgän, uyi ustaxånzni eslätärdi.

Yusuf äkä yarim keçädä häm uxlämäy nimälärnidir çizib, tıqır-tıqır qılib o'tirgän Gülçehrani bä'zän kåyirdi. U qızning arxitektårlikkä o'qıtåygänini bilärdi. Şundäy bo'lsä häm o'zini tiyålmäsdi:

- Nimä qılyäpsän sen o'zi? Dam ålsäng bo'lmäydimi?

Bä'zän esä uning ro'parasigä o'tirib, jimjima qåg'åzlärgä kättä faner üstidägi qo'g'irçåq uylärgä, tepäliklärgä uzåq qarab qålärdi.

- Nimä qılyäpsän o'zi-a? Derdi qızıning epçil häräkätlärini kuzatib.

Bir küni Gülçehra Samad bilän u keltirgän telefån simläridän kiçkinä daraxtlär yäsäb o'tırgändi, Yusuf äkä kirib qåldi. U inmädäy Samadning ro'parasigä keldi-dä, maketgä tikildi. Birpasdän so'ng hayratlänib so'rädi:

- Bu bizning to'g'ån-kü? Gülçehra külib yubårdi.

- Tåpdingiz. Uyimizni häm tåping endi, dada? Yusuf äkä yänä maketgä tikildi keyin birdän:

- Yå tavba! Deb yubårdi. –Buni nimä qılmåqçisizlär? O'zimizning Mingbulåq-kü bu?

-Xuddi o'zi. -dedi Samad. –qalay, tuzukmi Mingbulåq?

Yusuf äkä o'pirilgän devårlär, qamış tåmlär, qıng'ır-qıyşıq ko'çälärgä yänä tikilib qåldi.

- Jüda o'xşatibsänlär, dedi åxiri o'ylänib.

-O'xşatibsänlär-kü, lekin båşqa qışlåqni yasasalärning bo'lmäsmidi? Jüda xunuk-kü!

-Şu xunukligi üçün yasapmiz-dä dada, dedi Gülçehra.

- İdåragä ålib bårib qo'yämiz.

Hämmä ko'sin Şundäy jåydä yäşäb bo'lädimi? Uyät -kü!

- Jamåamiz båy, to'g'ri emäsmi? Gapni davam ettirdi. Samad.

-Yängi qışlåq quriş keräk. Ådamlär yängi, çiråyli uylärdä yäşäsin. Kättä – kättä ko'çälärdä yursin. Håzir bittä mäşina yürsä, bütün qışlåqni yäng qåpläydi. İnnaykeyin, jamåaning klübi yo'q. Majlis bo'lib qålsä, yåşlärning bårädigän jåyi yo'q. To'g'ri emäsmi? Yusuf äkä angräyib qålgän edi.

- Nimä, yängi qışlåqni şunaqä yasamåqçimisänlär? So'rädi. Keyin qızıgä termilib.

- Ha, dedi Samad. Gülçehra yasaydi. Keyin muhåkamagä qo'yämiz. Ma'qul bo'lsä, sekin qurişgä tuşämiz.

-Tuzuksän-kü, qızim? Dedi faxr bilän Yusuf äkä.

-Men buni raisgä äytämän.

- Håzir keräk emäs, dedi Samad.

-Ävväl bitsin maket, keyin.

-Åbbå, qızim yey, åbbå qızim yey tuzuksän-kü? Yusuf äkä sevinçini yaşırmäy, älläməhälgäçä yaşlärning åldidä o'tırdi.

Gülçehra şu våqeani külä – külä Abdullagä äytib bergändi, uning häm maketni ko'rgisi kelib ketdi. Lekin Gülçehra ko'nmadi.

-Hali tayyår emäs, dedi u.

-İnnaykeyin, innaykeyin sizgä ko'rsätgäni uyälämän.

- Negä? Hayrån bo'ldi Abdulla.

- Bu mening birinçi müstaqıl işim. Bälki jüda yåmåndir. Ävväl dåmlälärimgä ko'rsätäy. Samad ko'rsä mayli, dedi hafa bo'lgän bo'lib Abdulla. Samad ko'rmäsä bo'lädimi? Bu ikkalåmizning rejamiz. Hafa bo'ldingizmi?

[64]

Gülçehra şundäy deb, mehr bilän ungä tikildi. Abdulla jo'rttaga yüzini o'girdi.

-Mengä siz yo'qdän båşqa närsäni demäysiz…

-Yålg'ånçi! Dedi külib Gülçehra.

- Men siz bilän heç kim bilän qılmägän işlärni qılyäpmän. Esläsäm, qo'rqib ketämän.

- Nimä iş?

- Bilmäysizmi?

- Bilmäymän, o'zini såddälikkä såldi Abdulla.

- Yärim keçädä erkäk kişi bilän qandäy qız yürädi biläsizmi?

- Yo'q.

- Yåmån qız. Bä'zän o'zimdän o'zim uyälib ketämän. Dadam bilib qålsälär, nimä bo'lädi.

- Bilmäydilär, dedi Abdulla uni qo'lidän tårtib. –o'zingiz äytib qo'ymäsängiz ägär…

- Äytsäm-çi?

-Gülçehra imtihan qılgänday Abdulla tikildi.

- İxtiyåringiz…

- Äytmäymän. Qandäy aytämän. Siz aytäsiz, xo'pmi? Baribir bir küni aytiş keräk bo'lädi-kü! Äytäsizmi?

- Hm… dedi Abdulla uni quçåqläb.

- Gülçehra…

- Nimä.

- Meni yaxşi ko'rişingiz råstmi?

- O'zingiz nimä deysiz?

- Bilmäymän. Bilgänimdä so'rämäs edim.

- Råst, dedi sırli åhangdä Gülçehra.

- Negä bo'lmäsä, yo'q deysiz?

- Hali häm yo'q deymän…

- Negä?

- Hali yåş bålamiz-kü!

Gülçehra şundäy, dedi-dä, zülükdek burälib uning quçåg'idän çıqdi.

- Yåmånsiz! …

- Gülçehra…

- Qarang, birår kelyäpti!

Gülçehra qo'rqqän ådamdek jo'rttaga ätråfgä alangläb, Abdullani imlädi-dä, keyin turib ketdi. Abdulla birpas jåyidä qımır etmäy turdi, äldängänini bilgäç, ketidän yugurdi.

Här uçraşuvdä deyärli şundäy, bo'lärdi. Bıråq uni bu panjitmäs, ko'nglini såvutmäs, qaytangä Gülçehragä küçliråq båg'läb qo'yärdi. Bundän u xursand edi kiçkinä, ko'rimsiz, yäng bir qışlåqdä uni yaxşi ko'rädigän, u bilän o'zining eng muqaddäs fikrläri, sırlärini o'rtåqläşädigän, uning ko'nglini ålädigän såddadil, aqllı bir qız bår. Bu qızning häm årzuläri uniki käbi baland, go'zal. Xuddi Abdulla käbi u häm årzulärigä yetişiş üçün aståydil. İntilmåqdä. Bu kün yaqın, u baxtli bo'lädi. Bu baxtgä Abdulla häm şerik. Şundäy o'ylär ekän, Abdulla keyingi ta'tilning tezråq kelişini, Gülçehra bilän yänä tezråq ko'rişişni årzu qılärdi. Ko'rişgändä esä yänä ko'ngli to'lmäyåtgänini his qılärdi. Nihåyat bir gal u istägän, häyäjån vä qo'quv bilän kutgän närsä yüz berdi. O'şandä u to'rtinçi kursni tamåmläb, yazgı ta'tilgä gaytgän edi.

XIV

Tüngi poyezd yo'lgä çıqqän Abdulla tüşgä yaqın Mingbulåqqä yetib keldi. Håvlining o'rtasidä tåg'åragä suv sålib nevarasini ço'miltiräyåtgän Håjar Buvi uni ko'rişi bilän kättä bir såvunni şalåp etib tåg'äragä taşlädidä, qarşisizgä yo'rg'aläb ketdi.

[65]

-Båy, tasaddüg'ing ketäy! Båy, qåqındig'ing bo'läy! Abdullajån bålam!

Abdulla jilmäygäniçä egilib, ko'rişgäni yelkäsini tutär ekän, Håjar Buvi yüz – ko'zläridän o'pär, åg'zi tinmäs edi.

- Båy, o'zim o'rgiläy! Båy, bo'yinggä qåqay! Ådamni xavåtirgä qo'yib bu gal munçä häyälläding? Esånmisän, åmånmisän? Uyidägiläring esån – åmånmi? Dadang tuzukmi? Båy, o'zim äylänäy?

- O'zingiz tinçmisiz? Tåg'am yaxşi yüribdilärmi?

Kelinåyim qaläylär? Abdulla gapni ço'zmäslik üçün o'zi Buvisini savålgä tuta båşlädi.

Åtdäymän, bålam åtdäymän. Tåg'ang häm, kelinåying häm tuzuk, işläb yürişibdi. Meni bu jiyaning qıynäb yubårdi. Tursun, håy Tursun! Tåg'ang bilän ko'rişmäysänmi, tentak.

- Ässälåmü äläyküm'

Tåg'åradä ço'kkaläb o'tirgän Tursun şilt etib qo'llärini häm ko'kräginä urdi. Håjar Buvi bilän Abdulla külib yubårişdi. –Kättä bo'lib qålibdi-kü, a, buvi?

- Kiçkinä bo'lädimi, to'rt yåşgä to'ldi-yü! Lekin sengä o'xşagän mo'min-qåbıl çıqmädi bu! Uzzukun ko'çädä tentiragäni tentiragän. Håzir häm endi tutib ålib keluvdim. Aft-angårigä qarab bo'lmäydi.

Abdulla tåg'avaççasining åldidä kelib ço'kkalädi-dä yüzigä suv sepdi.

- Şunaqa şo'hmisan-a?

- Äldäyäptilar, dedi båla åvåzini pasaytirib.

- Heçam to'pålån qılmäymän. Buvi! Şundåq o'tiraveramänmi?

-Tuşa qål. Bo'ldi endi. Tåza bo'lib qayåqda bårarding? Javradi äyvångä jåy qıläyåtgän Håjar Buvi.

- iştånim qanı?

Abdulla so'rigä ilig'liq çang iştånni qåqib jiyånigä uzatdi.

- Kelaqål, Abdulla! Bålam, -qıçqırdi. Håjar Buvi. Abdulla jiyanini yetakläb äyvångä ko'tärildi. Fåtihadän so'ng, Håjar Buvi åvqatgä undäy båşlädi. Abdulla qarsılik qılsä häm, ko'nmädi.

- Darråv bo'lädi, bålam. Yo'ldä åçıqqansän.

- Bo'lmäsä bir aylänib kelämän Tursun bilän.

- Häyällär ketmä.

Tåg'a -jiyan ko'çagä çıqışdi. Tursun uzåqdä, ko'çäni båşlärigä ko'täribkåptåk tepäyåtgän bålalärni ko'rib, tåg'asini o'şa yåqqa sürgändi. Abdulla bir åz kåptåk tepib terläb ketdi.

-Bo'ldi, ketdik, dedi jiyanigä.

Lekin u qulåq sålmädi. Abdulla yålg'ız o'zi uygä qaytdi. Eşik tagıgä kelgändä to'xtadi. << Bälki uydädir? >> o'ylädi u vä Gülçehralärning darvåzasi tåmån yo'l åldi. Darvåza lang åçıq edi. Abdulla içkarigä qaradi. Håvli jimjit, heç kim ko'rinmäsdi. U kirişini häm, kirmäsini häm bilmäy, eşik åldidä turib qåldi. Endi qaytämän degändä ikki båg' ho'l beda årtib eşak mingän Alişer kelib qåldi. Abdulla u bilän so'räşib, Gülçehrani so'rädi.

- Såygä ketgänlär, dedi Alişer.

- Maketlärigä qaydaydir o't keräk ekän. Şuni yulgäni ketgänlär.

- Änçä bo'ldimi?

- Ha, ertäläb. Çaqırib keläymi?

- Yo'q, rähmät. Såy uzåqmi?

Änçä bår. Håv änävi tålzårni ko'ryäpsizmi? O'şaning årqasidä. Keräk bo'lsälär çaqırib kelämän.

- Rähmät. O'zi kelib qålär. Ko'rsäng, Abdulla äkäm keldilär deb qo'ygin.

-Xo'p.

[66]

- Abdulla äkä, so'rädi. Alişer eşakning båşini ungä qayırib. O'qıyåtgän şähringiz Yaxşimi?

- Jüda häm?

- Men häm kättä bo'lsäm, o'şa yergä bårib o'qıymän. Dadam şundäy deyäptilär. Äyämlar häm råzilär.

- Äyämlär? Abdulla hayran bo'ldi.

- O'zimning äyämlar emäs, dedi Alişer, birår eşitib qålädigändek, ätråfgä alangläb.

- Yängi äyämlär…

Abdulla beixtiyår Alişergä tikilib qåldi. U o'gay ånalär bo'lişini eşitgän vä ko'pinçä, ulärning o'gay bålalärgä nisbätän yåmån münåsabatdä bo'lişlärini bilärdi. Şuning üçün äçinib Alişerning kiyimlärigä razm sålib çıqdi. Lekin heç qandäy yåmån bir närsäni alişardä payqamädi. Kiyimläri yaxşi, rang – båşi tuzuk.

- Bedani nimä qıläsän? So'rädi u go'yå şu bedadä o'gay ånaning yåmån münåsabati bårdek.

- Quyånlärimgä. O'nta quyånim bår. Ko'räsizmi? Kättä – kättä.

- Mayli, keyin… dedi Abdulla ko'ngli yårişib.

- Åpanggä şunaqä deb qo'y, xo'pmi? Xo'p bo'lädi.

Abdulla årqasiqä qaytdi. Ko'prikkä yatgändä såygä bårişgä qarår qıldi. Uning Alişer bilän gapläşgändän so'ng, Gülçehrani jüda häm ko'rgisi kelib ketgän edi. Änçä yürdi. Yo'l ta'sir qıldimi, yå künning issig'imi, u terläb suv bo'lib ketgän edi. Ko'yläginі çeçib, etagigä yüzini ärtdi-dä, yelkäsigä taşläb åldi.

Tålzargä yetib kelgändä muzdek havå yüzigä urildi. << Yaxşi jåyni tanläbdi, o'ylädi içidä. –Negä ilgäri bu yergä kelmägän ekänmiz? >> U şundäy o'ylädi-yü, heç mahal kündüzi. İçraşişmägänini esläb: << Gülçehra bälki qo'rqqän bo'lsä keräk keçäsi bu yergä kelgäni >> deb qo'ydi.

Tålzår unçä kättä emäs edi. U darråv såv bo'yigä çıqib qåldi. Lekin Gülçehra ko'rinmädi. Ketib qåldimikan? U yürägi to'lqınlänib, u yåq bu yåqqä alanglädi, keyin suv läbigä tüşdi. Sal naridä kallagändän qarı tålning årqasidä kiçkinä ko'm – ko'k yalanglik ko'rindi. Abdulla şu tämängä yürdi. Tålgä yetäy degändä, u beixtiyår to'xtan qåldi. Şundäy såyning läbidä åtqulåq bargini peşanasigä yåpiştirgän Gülçehra qalın såçıq üstidä åyåqlärini yalmaştirib yåtärdi.

Åq-sarıq yo'l-yo'l ko'ylägi tizzalärigäçä ko'tärilgän, ikki tåmånidä åppåq kaftläri åsmängä qarab ço'zilib yåtgän qo'lläri yelkälärigäçä åçıq edi. Dumalåq ko'krakläri turtib turgän ko'ylägi här näfäs ålgänidä ko'tärilib, belini tarang qılib tärtar, tuşgändä esä ko'krakläri o'rtasidä uzun çiziq håsil qılärdi. Abdulla ungä häväs bilän tikilib turdidä, şu yåtişidä uning qıp- qızıl yüzläridän o'pip ålgisi kelib ketdi. Sekin – sekin, o'tlärni şitirlätmäsdän ungä yaqınläşdi. Båşi üstigä kelgändä ehtiyåtkårlik bilän ço'kkaläb sekin engaşa båşlädi. Endi läbläri åtqulåqqå yetay degändä, Gülçehra << Båy! >> dedi-yü, sapçib o'rnidän turib ketdi. Abdulla küldi.

- Yürakdän häm bår ekän-kü!

- Uf! Qo'rqib ketdim, Abdulla, sizmişiz?

- Xuddi o'zi!

- Qaçån keldingiz? Şunaqä häm bo'lädimi ådam degän?

- Yåmån qo'rqdingizmi?

- Yürägim o'ynäb ketdi?

Gülçehra ko'kraginä << tup-tup >> läb, << uh >> dedi-dä, jilmaydi vä Abdullaning ro'parasigä o'tirdi.

- Qaçån keldingiz?

- Bir såatçä bo'ldi. Keldimü, sizni qıdırışgä tüşdim.

- Bu jåydaligimni qayerdan bildingiz?

[67]

- Alişer äytdi.

- Båy, bu yåqqä kelgäningizni u bilädimi?

- Yo'q, ko'rsäng kelgänimni äytgın, dedimü, u ketgändän keyin bu yåqqä keläverdim. Ha, bilsä nimä qılibdi? Samad bilän yarim keçägäçä birgä qålib ketäsizlär-kü!

- Samad båşqä gap. Samad mening yårdamçim. Uydägilär buni bilişädi. Negä bu gap keçikdingiz? Dåim o'n beşinçi avgustdä kelär edingiz? İş çıqin qåldi.

- Qızlär bilänmi? –Gülçehra ko'zlärini ayyåränä süzib Abdullagä qaradi.

Abdulla küldi.

- Yo'q, bir maqåla üstidä işlädim. Kurs işim << fan vä turmuş >> dä båsimmåqçi edi.

- Nahåtki? Sevinib so'rädi Gülçehra.

- Ha, rähbärim äytgän ekän. Şuni qayta işläb çıqdim.

- Nimä temadä?

- Yuqåri çaståtalär haqıdä. Håzir bu jüda keräkli tema.

- Ma'qul bo'ldimi?

- Ha, båsişädigän. Ägär båsişsä, ançå şåv-şuv bo'lädi.

- Yaxşi şåv-şuvmi?

- Şundäy bo'lişi keräk. Professor şu temani dissertasir häm qılsängiz bo'lädi, deyäpti.

- O' jüda yaxşi-kü. Abdulla uyalinqıräb jilmäydi.

- O'zingizning işläringiz qalay? Gülçehra qo'llärini yåzib, xo'rsindi.

- Maket! …

- Hali häm-a

- Bu endi yängi maket. Yängi qışlåq maketi.

-Yaxşi bo'lyäptimi?

-Qandam. İnstitütdä låyihani ma'qulläşdi.

Bu yerdä hali ko'rsätgänim yo'q. Lekin eskisini ko'rsätdim. Båy – bo' – o, şunaqängi to'pålån bo'lib ketdiki! ...

- Yo'g'-e?

- Ha. Samad maket tayyår bo'lişi bilän keçäsi Nurmat äkäning kabinetigä ålib bårib qo'ydi. Här küni ertäläb aktiv yıg'ılädidä u yergä. Ertäläb Nurmat äkä hämmädän keç kelib, kabinetigä kirsä, ådamlär pıq pıq külib turişgän emiş. Nimä gap desä heç kim indamäsmiş. Keyin kimdir stol üstidä turgän maketni ko'rsätibdi. Nurmat äkä hayran bo'lib tikilib qålibdi.

- Gülçehra räisning qandäy hayran bo'lgänini ko'rsätmåqçi bo'lib aftini buruştirdi. Abdulla o'zini tutålmäy, külib yubårdi. Gülçehra davam etdi. – Bu nimä? Deb so'räbdi. Yänä heç kim indamäbdi. Hämä uning ådatini bilädi-dä. Ägär o'zigä ma'qul tüşmäydigän javåbni eşitib qålsä, yåmån so'kib berädi. << Bu nimä? So'räbdi u yänä. – Nimä hämmäng mum tişlägänmisänlär, negä javåb bermäysänlär? >> Şundä Samad: << Maket >> debdi. << Ko'rib turibmän maketligini. İnmäning maketi? >>

<< Mingbulåqning maketi, debdi Samad. Räis båşqatdän maketni qaray båşläbdi. << Bu nimä? >> debdi bir mahal bir tåmångä qıyşayib yåtgän binåni ko'rsätib. << İdåra >> << Bu – çi? >> -Nurmat äkä qo'lini bigiz qılib qamış tåmli bir uyni ko'rsätibdi. << Sizning

uyingiz >> debdi Samad. << Hm >> -Nurmat äkä o'ylänib qålibdi. Keyin mo'ylåvi tårtilä båşläbdi. Jahli çıqsä şunaqä, mo'ylåvi xuddi sıçqånning dumidek likilläy båşläydi. << Buni nimä qılmåqçisänlär? Debdi bir mahal ko'zläri åläyib. –Bistavkagä yubårmåqçimisänlär? >> << Bistavkagä nimä qılämiz yubårib? Debdi sekin Samad. – Şu yerdä turädi. Yå bo'lmäsä klubgä qo'yib qo'yämiz. Qandäy yaşäyåtgänimizni ådamlär ko'rişsin >> << Şundåq degin? Räis o'ylänib qålibdi, keyin so'räbdi: -Kimning işi bu? >> Samad indamäbdi. Dadamlar janjal çıqışidän qo'rqib: << Şungä häm hafa bo'läsizmi, räis? Debdilär. –O'yin qılib qızim ikkälåvi yasaşgän. Yo'qåtib taşläymiz håzir… >> Qızim, degin? Debdi Nurmat äkä vä Samadgä qarab. –Bår, o'şa rassåmingni çaqırib kel! >> deb **[68]** buyuribdi. Uydä o'tiruvdim, bir mahal håvliqib Samad kelib qåldi-kü! << Ha, desäm, -E so'rämä, iş çatåq, räis xunåb, seni çaqıryåpti >> dedi. Yo'l – yo'lakäy nimä deyişimni o'yläb bårdim. Bir tåmåndän uning jahli çıqqäni yaxşi. Demäk, qışlåg'ımizning yamånligini tüşünibdi. Şuning o'zi häm kättä gap. Lekin nim deymän? Hår håldä buni dadam aygänläridek, o'yınçåq deyişgä qarşı edim. Samad häm heç qandäy mäslahat berä ålmädi. Åxiri to'g'risini äytışgä kelişib, idåragä kirib bårdik. Hali so'raşmäsimdän: << Bu sening işingmi? >> deb so'rädi. Nurmat äkä mo'ylåvlärini titrätib. << Meniki >> dedim sekin << Nimä qılmåqçisän? >> << Nimä qılmåqçimän? So'rädim men vä låp etib miyamgä bir fikr kelib qåldi. – kurs işi qılib institütgä tåpşırämän >> deb yubårdim << Nimä? do'q urdi Nurmat äkä. – Hm, Tåşkentgä ålib båramän, degin? >> << Ha, dedim ålib båramän >> Nurmat äkä o'rnidän turib ketdi. Kabinetni bir aylänib çıqib åldimgä keldi-dä, yelkamgä qo'lini qo'ydi. << Qızim, nimä, bizni şarmandä qılmåqçimisän? >> << Negä şarmandä bo'läsiz? Dedim o'zimni såddälikkä sålib. –Qaytangä maket qışlåqdän çiråyli-kü? >> <<Şuni yänä åzginä çiråyli qılsäng bo'lmäydimi? >> << Bo'lädi, dedim men, lekin yålg'ån bo'lädi-dä ådamlärni äldäb nimä qılämiz? >> <<Negä aldär ekänsän? Dedi Nurmat äkä. –beş ålti yıldän keyin qışlåg'imiz yaxşi bo'lib ketädi. Yängi çiråyli binålär kurämiz. Şuni o'yläb båşqatdän yasa, jån qızim… >> << Yängi qışlåqning maketini yasasam-çi? So'rädim şunda men. – yaxşi çıqsä, şungä qarab qurilişni båşläymiz >> << Bo'pti, dedi Nurmat äkä sevinib. – Yasa, Buningni bekit. Biz ko'rdik. Bizdän båşqa heç kim ko'rmäsin. Naq såçimni bittaläb yulişädi ko'rişsä! >> üç – to'rt kündän keyin majlis çaqırib, Mingbulåqni qayta quriş rejaläri haqıdä gapırdi. Şundäy ajåyib gapırdiki, åg'zim åçilib qåldi. Keyin meni << qışlåg'imiz arxitektåri >> dedi. – Zo'r kü! Dedi Abdulla xursand bo'lib. – zo'r häm gapmi? Bundäy bo'lädi deb sırä kutmägän edim. –Maket bitib qåldimi? –Qayåqda_ dedi Gülçehra qåşlärini çımırib. –Endi båşlädim. Hali ko'p. Biläsizmi, bütün qışlåqning

yängi låyihasini bittä o'zim işlålmäymän. Men atığı to'rtta närsäni o'yläyäpmän. Kättä ko'çä, klüb, xo'jälik idårasi, mehmånxåna. Uning åldi kättä båg'. Mänä şulärning maketini işlämåqçimän.

- Şu häm jüda kättä iş.

- Bilämän. Lekin qılış keräk. Diplom işim şu bo'lädi. –Gülçehra o'ylänib qåldi. Abdulla uning mänä şundäy ko'zlärini bir nuqtagä tikib xäyål sürişini yaxşi ko'rärdi. xäyål sürgändä läbläri tårtilib, endi åçıläy deb turgän g'unçagä o'xşab ketärdi. Abdulla uning şu g'unçä läblärigä tikilib, xayålidän o'tkäzdi: << U bilän bo'lgänim qandäy yaxşi! >> Gülçehra nimadir esigä tüşib, ungä o'girildi. –Äytganday, institütimizdä << yåşlik >> mehmånxånasi låyihasigä tanlåv e'lån qılindi. Mehmånxåna Tåşkentdä qurilädi. Tägi restoran kafe… Men häm qatnäşyäpmän. Bir hafta qattıq işlädim. Yaxşimi?

- Jüda häm. Täbrikläymän.

- Şundäy bir bina bo'lsäki, u xuddi quşgä o'xşaşä! Ålisdän qaragändä uçişgä tayyårlänib, qanåtlärini yåzib turgändek bolsä! Men şundäy qıldim. Bilmädim, ma'qul bo'lärmikin? Tåşkentdä şundäy kättä arxitektårlär bårki…

- Sizniki ma'qul bo'lib qålsä-çi?

- Qaydam… -Gülçehra yelkälärini qaqib qo'ydi.

- Ägär şundäy bo'lsä, biläsizmi, men nima qılärdim!

- Nimä?

- Mänä bundäy, mänä bundäy qılib sizni o'pib ålärdim.

Abdulla Gülçehrani quçåqläb, yüz – ko'zläridän o'pa båşlädi.

- Uyät siz! Qo'yib yubåring, biråv kelib qålädi! …

[69] - Såg'ınädingizmi? Dedi Abdulla uni qo'yib yubårmäy.

- Yo'q! Dedi zarda bilän Gülçehra vä sakräb o'rnidän turdi.

- Kuppa – kündüzi nimä qılyäpsiz o'zi? Abdulla küldi.

- Yaxşisi mengä yardam bering.

- Nimä qıläy?

- Hu, änävi o'tlärni ko'ryäpsizmi? – Gülçehra såy läbigä kelib tınıq suv tagıdä tebrnib turgän o'simliklärni ko'rsätdi. – Şulärdän ålib çıqib bering.

- Bo'pti. Bir çelak bo'lädimi?

- Ävväl yulib ko'ring…

Abdulla çeçina båşlädi. Gülçehra uyälib uyälib yüzini çetgä burdi. Suv şapåplägändäginä o'tirildi.

- Munçä muzdek? – dedi Abdulla entikib vä süzib ketdi. Såy çuqur emäs, ådam bo'yi kelärdi vä bulåq suvi bo'lgäni üçünmi, tägı anıq ko'rinib turärdi.
- Ço'milmäysizmi? So'rädi Abdulla Gülçehraning ro'parasigä kelib.
- Siz bo'lmägäningizdä ço'milärdim…
- Endi-çi?
- Birâv kelib qålsä-çi?
- Heç kim kelmäydi. Tüşing.
- Yo'q.
- İxtiyåringiz, lekin suv mazza!

Abdulla şundäy deb şo'ng'idä vä Gülçehra ko'rsätgän o'tlär åldigä süzib bårdi. Lekin o'tni yulämän degändä sırg'älib ketib, çalgançä yıqildi. Gülçehra külib yubårdi.

- Bir çelakmiş-a? Beş åltitasini yulib çıqsängiz häm mayli edi.

Abdulla o'zini o'ngläb, yänä o'tgä yåpişdi. Qattıq tårtgän edi, o'simlik maydä tåşlärgä çirmäşib ketgän ıldızı bilän sug'ırilib çıqdi.

- Qattıq ekän, dedi Gülçehragä uzatayåtib.
- Şuning üçün sizdän so'rädim-dä. Mengä o'tni Samad bilän Alişer yulib berişädi.

Abdulla yänä şo'ng'ıdı. Bu qal o'simlik åsån ko'çdi.

- Bir çelak yulib bersäm-çi? Dedi g'urur bilän.
- Ägär såvuq yemäsängiz…
- Suv yaxşi.
- Abdulla beş- ålti märtä o't yulib, çarçadi. Lekin suvdän çıqqisi kelmädi, to'g'rırâg'ı, Gülçehräning häm suvgä tüşişini istärdi. Navbatdagı ıldızgä yåpişgändä u hıyla işlätdi. Xuddi havå yetişmäy ço'kkän ådamdek o'simlik üstigä yıqıldi. Uning häräkätlärini kuzatib turgän Gülçehrä ävväl tüşünmäy turdi, keyin qo'rqib ketib, << Abdulla! >> deb qıçqırib yubårdi. Abdulla javåb bermädi. Üç daqıqaçä u suv tagıdä tura ålişini bilärdi. Şuning üçün << işqılib şu paytdä tüşsin-dä >> deb o'ylärdi. Gülçehra o'rnidän turdi, såy läbidä bir – ikki tipirçiläb, u yåq bu yåqqä yurdi, yänä << Abdulla! >> deb çaqırdi. Javåb eşitilmägäç o'zini suvgä åtdi vä birpasdä Abdullaning åldidä paydå bo'ldi. Abdulla qımır etmädi, lekin Gülçehra uning åldigä kelgänini sezdi. Nimä qılärkin? Gülçehra şåşib uning belidän quçåqlädi-dä, båşini suvdän çıqärib, qırg'åqqä sudrädi. O'yingä berilib ketib Abdulla indimädi. Gülçehra suvdän çıqişi bilän eşgänib uning ko'kräginä yüzini qo'ydi. Şundä Abdulla uni mahkam quçaqläb åldi. O'zini yo'qåtib qo'ygän Gülçehra şılq etib uning yånigä äg'därildi.

- Qo'rqib ketdingizmi?

- Jüda häm, dedi bo'şaşgäniçä Gülçehra keçiring, -Abdulla qızning kiçkinä qulåqläri äräläş yüzlärini aıqib, muzdek **[70]** läbidän o'pa båşlädi. Gülçehra indamädi. Äksinçä, uni o'zigä tårtib, ikkälä qo'li bilän ko'kragigä suvi tåmib turgän bo'ynidän quçåqlädi.

- Sizni yaxşi ko'rämän, Gülçehra!

Gülçehra javåb o'rnigä uni qattıqråq quçåqlädi. İkkalåvi årzıqib vä qandäydir qo'rquv bilän kutgän våqea sårib bo'ldi. Abdulla o'zidä yo'q şåd edi. Tålning panasigä o'tib ko'yläginі sıqäyåtgän Gülçehra mehr bilän tikilär ekän, o'zini nihåyätdä baxtiyår his qılär vä ko'zlärini undän uzålmäs edi. Ha, endi Gülçehra tamåmän uniki! Endi ular daim birgä bo'lişädi. Endi uning hayåtini şu yåqımtåy, go'zal, nazik qızning hayåtisiz tasavvur qılib bo'lmäydi. Bundän häm årtıq baxt, bundän häm şådlik bårmi dünyadä!

Gülçehra häm şåd edi. Lekin u nazik tabnatli ådam bo'lgänidän sådir bo'lgän våqeadän äyni vaqtdä uyalärdi. U bir künmäs bir kün şundäy bo'lişini bilärdi. Lekin o'şa to'y deb atalgän muqaddas birläşişdän so'ng buning yüz berişini istärdi. Häm şundäy qılädi. Hayåt o'zi şundäy. İkki kişi muqaddas qasam bilän, muqaddas, bir umrgä yåddän ko'tärilmäydigän qadah bilän qavuşädi. Hämmä şundäy qılädi, hämmä şundäy bo'lişini istäydi. Lekin u nimä qılib qo'ydi? Kimning yüzigä åyåq qo'ydi? Beår qız? Nimä qılib qo'yding o'zi. Endi qandäy qılib båşingni ko'tärib yürasän? Nimä degän ådam bo'lding endi? Qanı u sen årzu qılgän künlär? Qanı u sen årzu qılgän häyät? Sengä gard yuqtırmäy kättä qılgän ånangning xåtıräsini påymål qılding? Sen uni xo'rläding! Åtangning nåmigä dåg' tüşirding. U şundäy qayg'uli hayållärgä bårär ekän, ungä mehr vä muhäbbät bilän tikilib turgän. Abdullagä ko'zi tüşişi bilän ko'ngli yårişärdi. << Älbättä günåh iş qılib qo'ydim, o'ylärdi u. – Kättä günåh qılib qo'ydim, o'ylärdi u. – Lekin kim bilän? Abdulla bilän-kü. Uni yaxşi ko'rämän-kü, axir. Baribir bir kün şundäy bo'lär edi-kü! U endi bütünläy men bilän? Meni u bilän! Bir-birimizdän endi heç äjrälmäymiz. Yaqındä institütni bitirib kelädi. To'y bo'lädi. Håzir nimä bo'lgänini kim bilib o'tiribdi? O'zim häm şuni istädim. Yo'q demädim. Heç kim bilmäydi. Heç kimgä äytäymiz. Bu bizning muqaddas sırımiz bo'lädi. U bizning faqat yürägimizdä saqlänädi. Gülçehra! Qara, u qandäy yaxşi yigit! İçråyli, aqlli! U seni yaxşi ko'rädi. U sen bilän bo'lädi. Uning ko'zlärigä qara! Şu ko'zlär nahåtki seni äldäsa! Yo'q äldämäydi. U daim sen bilän bo'lädi. Sen häm xuddi ånang käbi baxtli bo'läsän. Lekin sening umring qısqa bo'lmäydi. Sen uzåq yaşäysan, Abdulla qança yaşäsa, sen häm şunçä yaşäysän! U bilän birgä, u bilän baråbar yaşäysän. Şundäy bo'lädi. Håzir sådir bo'lgän närsä seni ço'çitmäsin. Sen endi kiçkinä emässän. O'z hayåtingni o'zing qurädigän davr keldi. Sen edni mustaqılsän. Nimä istasäng şuni qıläsän. Bugün sen uni istading. Nimä bo'libdi.

Buning inmäsi yåmån? U sen bilän bo'lsä, bo'ldi. Baxting, keläjäging şunda, bir-biringgä bo'lgän mehr muhabbatingdä! Gülçehra şundäy deb, o'zini åvutişgä intilärdi, lekin baribir ko'ngli nåtinç edi, yüräginin qayeridadir << Günåh bo'ldi, günåh! >> degän fikr mahkam o'tirişib qålgän edi.

Såçlärini to'g'riläb jåyigä qaytib kelgändä, Abdulla o't to'lä çelakkä tikilib o'tirärdi… Uni ko'rişi bilän qandäydir bo'g'iq åvåzdä: - ketämizmi? Dedi sekin.

Gülçehra ungä qarayålmäy, båşini ılqıllätdi. Abdulla o'rnidän turib çelakni qo'ligä åldi.

- Men o'zim, dedi Gülçehra çelakni undän ålib. Abdulla indamädi. Tålzårdän çıqışgünçä ikkälåvi jim bårişdi.

- Siz keyin… -dedi so'qmåqqä o'tayåtib Gülçehra. Abdulla e'tiråz bildirmäy, jåyidä qåldi. Gülçehraning bütün qiyåfasi hafa bo'lgän vä qattıq qay'gugä tüşgän ådamni eslätärdi. << Çıqarmikin keçqurun? >> Abdullaning yüräginі g'ulg'ula båsdi, hatta qo'rqib ketdi. Gülçehra o'şa küni häm çıqdi, ertäsigä häm, indinigä häm. **[71]**

Ulär endi uçraşigänläridä, keläjek haqıdä gapläşişmäsdi. Keläjek ular üçün endi kaftdä turgän ålmädek anıq edi. Bir yıl kapalak umridek o'tib ketädi. Abdulla o'qışni bitirib qaytädi. Ana o'şandä hämmä närsä jayigä tüşädi. Ulärning birgä bo'lişlärigä heç kim, heç närsä to'sqın bo'lålmäydi. Abdulla jo'nayåtgändä häm deyärli heç närsä haqıdä gapläşmädi. Gülçehra ungä xuddi so'nggi märtä ko'rişişäyåtgändek mehr bilän uzåq tikilib turdi-dä, åyåq uçlärigä ko'tärilib, sekin läbidän o'pdi. Faqat uydä Håjar Buvi nevarasidän ranjigän bo'lib kåyindi. – Bålam, Mingbulåqqä negä keläsän, bilmäy qåldim… Bizlärni ko'rgänimi, yå başqa birån işing bårmi? … Abdulla miyig'idä külib qo'ydi.

XV

Yadrå- fizika institütining yåtåqxånasi şähär çetidä bo'lib qavatdän neva qåra baxmaldek jilvalänib ko'rinärdi. Sayyåra åtasi Tåşkentgä ko'çib ketgänidän keyin şu yåtåqxånadä yaşäy båşlädi. Ävvälgi üç yıl to'rt kişilik xånadä turdi. To'rtinçi kursgä o'tgändä esä, barça yuqåri kursdägilär qatåri, ungä beşinçi qavatdän alåhidä xåna ajratib berişdi. Bu yerdän şähärning deyärli yärmi yaqqål ko'rinib turärdi. Sayyåra ko'pinçä o'qışdän qaytgäç, derazani lang åçib qo'yib, daryåning narigi gırg'åg'ıdä åltin quvvasi yaltıräb turgän petropavlosk qal'asini, portga kirip – çıqib turgän bahaybat kemalärni tåmåşa qılişni yaxşi ko'rärdi. Bugün häm o'qışdän qaytib, äpil – täpil yeçindi. Xåna ıssıq bo'lgänidän xalatini kiymäy, şundäy içki ko'yläkdä, deraza yånigä keldi. Lekin åçmädi. Pardanı sürib, tåkçagä suyangäniçä taşkärigä tikildi. Taşkäri esä tuman içigä

g’arq bo’lgän, deyärli heç närsä ko’rinmäs, ba’zı-ba’zıdä yå portga kirip kelyåtgän, yå çıqib ketäyåtgän kemalärning bo’gıq åvåzläri eşitilib qålärdi.

Sayyåra tuman tarqalgünçä heç närsä ko’rinmäsligigä işånç håsil qılib, pardani tüşirdi. Divan yånidä turgän kiçkinä taxta yaşıkdän alåhidä-alåhidä sap-sarıq ålmädän bittäsini ålib, qars etib tişlädi-dä, divangä yånbåşlädi. Şunda stol üstidä yärmi içilmägän qatıq şişäsi tagıdägi xatgä ko’zi tüşdi. Bu xat uydän bo’lib, dadasi yåzgän, keçä keçqurun u ninådän qaytgänidä o’qıgän edi. Şundäy bo’lsä häm xatdä häm ådatdägidek, uyning tinçligi, ånasining uni såg’ıngäni haqıdä yåzib, bir qançä o’zining vä ånasining mäslahatlärini bayån qılgän edi. Sayyåra xatgä ko’z yugurtirär ekän, dadasining << sen jüda serxarajat çıqib qålding, yaqındä pul yubårgän edim, yänä so’räbsän >> degän jåyigä kelgändä külib qo’ydi. Çünki xuddi şu xat bilän ketmä-ket ånasidän yüz so’m häm ålgän edi. Buni, älbättä Tursunali äkä bilmäsdi. Ägär ånasining ungä bekitiqçä yubårgän pullärini bilib qålsä bårmi, tepa såçi tıkkä bo’lişi turgän gap edi. Bıråq Tursunali äkäning o’zi häm qızıgä pulni äyämäsdi, ko’p yubårärdi. Bälki şuning üçün Sayyåra kursdåş qızlär içidä eng yaxşi vä eng çiråyli kiyinädigän qız edi. Lekin şu bilän birgä ba’zı qızlärgä o’xşäb målparast emäs edi. U närsä qıdırmäsdi. Birån närsä keräk bo’lsä darråv yaqın o’rtadägi magazindän tåpib kelärdi. Lekin şu qiyinçiliksiztåpib kelgän närsäsi o’zigä yaraşär vä hämmäning häväsini keltirärdi. Diplom işining rähbäri, münkilläb qålgän professor uni erkäläb << Mening qo’g’ırçåg’ım, ägär o’g’lim bo’lgänidä majbur qılib bo’lsä häm o’zim kelin qılärdim, derdi tamşänib. – Şarq go’zalläri haqıdä ko’p o’qıgänmän, eşitgänmän, lekin ulärning bunçälik hüsn egäsi bo’lişini birinçi ko’rişim >> Sayyåra bundän gaplärni ko’p eşitgäni üçün, külib qo’yä qålärdi. Buning üstigä u o’zini çiråyli hisåblämäsdi, deyärli pardåz häm qılmäsdi. Yigitlärning uni ko’rgändä anfrayib qålişläri, şo’xlärining esä gap åtişlärigä åddiy bir hål, hämmä qızlärgä häm şundän qılışädi, deb qarärdi, lekin uning ketigä tüşänläri yåmån hafa qılärdi. Kursidägi bir yigitning haddan **[72]** ziyåd şılqımligi üçün bir şapalåq tüşirgänini hämmä bilärdi. Qızıg’ı şunda-ki, u şu yigit bilän keyin jüda apåq – çapåq bo’lib ketdi. Umuman, u ådamlär bilän bo’lişini, ular qızmi, yigitmi, baribir bo’ş vaqtini zavq bilän quvnåq o’tkäzişni yaxşi ko’rärdi. Buni bilib qålgän yigitlär uni dåim o’zläri bilän ålib yürişär, uni o’z singilläridek ko’rişärdi. Qızlär bilän häm uning alåkasi yaxşi edi. Uning kiyimläri deyärli hämmäning kiyimläri edi. Bä’zän nimäsi bår-yo’qligini bilålmäy qålärdi, hatta o’zining kiyişigä häm heç närsä qålmägän paytläri bo’lärdi. şuning üçün xatning << ånang, endi kiçkinä emäs, sal o’zini båsib yürsin deyäpti >> deyilgän jåyigä ko’zi tüşgändä, ensasi qåtib, yeb turgän ålmäsini åtib

yubårdi. Åyåq yäläng deraza yånigä kelib pardani tårtdi. Tuman årasidän qal'a qubbasi bilinär – bilinmäs mo'raläy båşlägändi. << A- ha! >> dedi Sayyåra. << Keçqurun demäk yaxşi bo'lädi >> U bugün po'lat, Abdullalär bilän << Raketa >> dä pyåtr saråyigä bårişmåqçi bo'lgänini eslädi. Eslädi-yü, dadasining xatning årqasigä tırkagän jümläsi hayålidän o'tdi. Båşqatdän uni o'qib çıqdi. << Abdulla yaxşi yüribdimi? U bilän alåqalärning qalay? Mendän salåm äytib qo'y, yaqındä maqåläsi çıqqän jurnalni yubårämän… >>

U Abdullaning maqålasidän xabardår edi. Uning änçä dadil vä yaxşiligini häm bilärdi. Birgä o'qışgän, muhåkama qılişgän. Bıråq negä åtasi ulärning alåqaläri bilän qızıqib qåldi? Alåqaläri här dåimdagidek yaxşi. Äksarı vaqt ular birgä. Qızıq.

Sayyåra şundäy o'yläb padiåni qo'ydi. Yengil kuy yängräy båşlädi. Bir – ikki << pa >> dah so'ng, Sayyåra yålg'ız o'zi raqs tüşişni istämädi, karavåtgä sakräb çıqdi-dä, åyåqlärini quçåqläb hali tanişib çıqmägän << Matematik programmalär >> jurnalining so'nggi sånini varaqläy båşlädi. Heç närsä tüşünmädi. Hayålidän dadasining savåli vä Abdulla ko'tärilmäsdi. Birdän ungä nimädir åydunläşgändek bo'ldi. << Nahåtki… o'yladi u, nahåtki ular şuni istäsälär? Bo'lişi mümkin. Dadam uni yaxşi ko'rädilär. Åyimning häm åg'zidän tüşmäydi, ungä häm yåqädi. Mengä-çi? >> Bu savålgä u javåb berålmädi. Lekin yangitdän Abdulla haqıdä o'yläb båşlädi. Ha, Abdulla yaxşi yigit. Buning üstigä u jüda o'zgärib ketdi. Yaxşi tåmångä o'zgärib ketdi. İlgaridek uyät gäç emäs, åg'zıdän gapı tüşib ketmäydi, fikrläri dadil vä işånçli. İlgäri qandäy edi? Gapırişgä qo'rqardi. Umumman, uning här bir haräkätidä qandäydir yetişmåvçilik, hatta qålaqlik bår edi. Endi-çi? Endi u bütünläy båşqa ådam o'tgän to'rt yıl uni båşqaçä qılib yubårdi. Ko'p o'qıydi, aqllı, tärtib bilän kiyinädi. Bålalär hazılläşib uni << keläjäk eyişteyni >> deyişädi. Lekin bu hazıldä qandäydir haqıqat bår. Heç kim uning kurs işi, jüda yengillik bilän tayyårlägän kurs işi bunçälik muvaffaqıyatli çıqädi, deb o'ylämägän edi. O'zi häm bundäy bo'lişini kütmägän edi. Bahålänki, şundäy bo'lib çıqdi. Maqåla hålidä båsilişining o'zi, kättä gap. Buning üstigä dekanatdä şu işingizni diplom qıling, deb mäslahat berişdi. Bu kamdän – kam bo'lädigän våqea innaykeyin, hämmä uni hürmat qılädi. Sayyåra häm. U Abdulla bilän bo'lişdän uyälmäydi. U bilän bo'lgän ådam heç zerikmäydi. Qızıq gapärni tåpib gapırädi, yaxşi raqs tüşädi. Umuman, Abdulla u bilgän yigitlärdän änçä üstün. Lekin u heç Abdulla bilän turmuş qurişni hayåligä keltirmägän edi. Birgä bo'lişdi. Hättå hazilläşib Abdulla uni quçåqlärdi, o'pgän paytläri häm bo'lgän. Lekin bulärning hämmäsi şunçäki hazil edi. Sayyåra heç mahal u bilän yaqın bo'lişgä ehtiyåj sezmägän edi. Abdulla häm bälki şundäydir? U ådab dåirasidän

çıqädigän haräkätgä sırä yo'l qo'ymäsdi. Ulär yaxşi o'rtåq. Bo'rttıribråq äytgändä, yaxşiginä do'st edilär. Abdulla ungä kättä hurmät bilän qarar vä dåim uni o'zidän baland qo'yärdi. Buni Sayyåra bilärdi. Şuning üçün häm u båşqa yigitlärdän ko'rä uni o'zigä yaqın tutar, hatta sırlärini ungä äytärdi. Ulär ko'pınçä birgä basseyngä bårişärdi, birgä ço'milişärdi, Sayyåra uning kelişgän, baquvvat qåmätigä häväs bilän qarar, bä'zän qızışib ketgändä, o'zini quçåg'idä tasavvur qılib ko'rärdi. Lekin bu bir daqıqälik xäyål bo'lärdi vä u darråv buni unutärdi. Bä'zän o'zining nazik, xipça qåmatidä Abdullaning häm nazarini sezib qålärdi. Lekin bu tabiiy, yigit kişi şundäy, yånidä yaxşiginä qızni ko'rädi, uning näfäsini sezädi-yü, häyäjångä turäverädimi? **[73]** Bundäy yigitlär yo'q, bo'lişi häm mümkin emäs. Ämmå bo'lgändä häm, ular kimgä yåqärdi. Hatta qızlärning uning e'tibårsizligidän jahlläri çıqışi hä mümkin. Abdulla hämmä yigitlärgä o'xşagän yigit. U qaraşi mümkin, hayålidän g'alatı fikrlärni o'tkäzişi mümkin, lekin çegaradän çıqmäydi, årtıqça häräkätgä yo'l qo'ymäydi. Sayyåraning o'zi häm buni istämäsadi. U heç mahal Abdulla bilän yaqınlik haqıdä o'ylämägän edi. To'g'rı bir märtä tüşigä kirdi. O'şandä kün bo'yı Abdullagä qarålmäy yürdi. Lekin bu tüş. Tüşdä här närsä bo'lişi mümkin. Hayåtda-çi? Sayyåra şu paytgaça o'zigä bu savålni bermägän edi. Lekin håzir beixtiyår şu savål kelib qåldi, lekin ungä javåb berålmädi. İkki-çi yıl muqaddaam javåb berişi mümkin edi, håzir esä anıq javåb berişgä qiynalib qåldi. U endi kiçkinä emäs. Ånasi haq. Kapalakdek u güldän bu gülgä sakraydigän davri tugädi. Endi uning uyi, ro'zg'åri, sevimli kişisi bo'lişi keräk. Lekin şundäy ådam bårmi? Sayyåra ko'p qızlärning åh-våh sålib, sevib qåldim, usiz turålmäymän, degänlärini eşitgän edi bilärdi häm. Dugånalärining ko'pçiligi qaydaydir yigitlär bilän o'z turmuşlärini båg'läb qo'yişgän edi vä tezråq o'qışi tugätib to'y qıliş, birgä turiş årzusidä yürişärdi. Ämmå uning heç kimi yo'q edi. To'g'ri u hämmä bilän yaqın edi, lekin mänä şundäy birdän bir yigitgä mahabbat qo'yiş yå äksinçä, uning muhabbatigä sazåvår bo'liş uning båşigä tüşmägän edi. Bu haqdä hatta o'ylämägän edi.

Dadasining ilmåqli gapı, ånasining ågåhlätirişi uni bu haqdä o'yläşgä majbur qılib qo'ygän edi. Çindän häm negä u båşqa qızlärgä o'xşämäydi? Ba'zılär birinçi kursdänåq bittäsining etagini uşläb ålişädi. Negä u şundäy qılmädi? Xunuk bo'lmäsä, ähmåqhäm bo'lmäsä? Bälki muhabbat yåş tanlämäsligi råtdir? Birår erta muhabbat qo'ydi, birår keç… Sayyåra şundäydir? Kimgä u muhabbat qo'yişi mümkin? Bundän taşqäri, nahåtki muhabbat biråvni nişångä ålgändäy, tanläb qo'yılsä? U ko'p yigitlärgä yåqışini bilärdi. Ular-çi? Ular ungä yåqädimi? Sayyåra o'zi bilgän yigitlärni birmä-bir ko'z åldigä keltirib çıqdi. Yo'q, ular ungä yåqmäsdi. Hämmäsi yaxşi yigitlär, lekin heç biri yürägini

kızıllätmäydi. Abdulla-çi? U båşqa gap. Taniş bilişlärning içidä eng yaxşisi şu. Lekin Sayyåra uni sevädimi? Sevib qålişi mümkinmi? Ägär sevmäsä-çi? U sevgisiz hayåtni istämäydi, bundäy hayåtning bo'lgänidän bo'lmägäni yaxşi. Bälki Abdulla häm uni yaxşi ko'rär! Bu hayållärdän miyäsi g'åvläb Sayyåra o'rnidän turdi. Radioni o'çırmåqçi bo'lgänidä, ko'zi priyomnık üstidägi budil'nıkkä tüşib qåldi. << Å, lyä – lyä >> deb yubårdi u båşini qaşib. << Yetti bo'libdi-kü. Råsa xunåb bo'lişäyåtgändir! >>

U şåşib kiyinä båşlädi. Bıråq yengi kaltä kåfta kiyib, endi şimining zanjirini tårtäy degändä äynädi, yängitdän kiyindi. Endi egnigä yaxşi ko'rädigän to'q zangåri ko'yläk, åyåg'igä baland poşnali åq tuflisini kiydi. Åynagä bir qarab, o'zidän vä kiyimdän ko'ngli to'ldi. Kaltä qırqılgän såçini årqasigä bir silkitib tekislädi-dä, plaşini qo'ltıqläb pastgä tüşdi. Eşik tagıdä vaxtyår uni to'xtatdi.

- Sengä telegrammä keldi.

- Qanı? Sayyåra kampirning qo'lidän telegrammäni ålib, şåşib åçdi.

<< İzbrali äkädemikån, tvoy papa >> deyilgän edi unda Sayyåra çapak çalib yubårdi.

- Tyotya dusya! Milaya! Ura! ! !

U şundäy deb kampirning buruşgän yüzidän ço'lp etib o'pdi-dä, eşikkä yugurdi. Kampir heç närsägä tüşünmäy hayran bo'lib uning årqasidän qarab qåldi. Abdulla bilän Po'lat ko'çaning narigi betidä xunåb bo'lib turişärdi. Sayyåra ulärni ko'rişi bilän maşinalärgä häm parvå qılmäy, çåpib ko'çäni kesib o'tdi.

- Qıråliça ådatdagidek uşlänib qåldilär? Dedi kinåya bilän Po'lat.

Abdulla jilmäydi.

- Bålla, keçiringlär! Dedi yalıngän bo'lib Sayyåra.

- İkki märtä kiyinib keçgä qåldim.

[74]

- O'h-o'h! Dedi şunda uning jüda çiråyli kiyingänini payqab Po'lat. –qıråliçamiz bugün keçirsä ärzıydigän kinibdilär.

- Yaxşimi?

- Jüda häm! Dedi Abdulla.

- Bunaqasi bo'lmäydi, qo'şib qo'ydi Po'lat.

- Qanı endi şu kiyimgä yaraşa karman häm bo'lsä.

- Karmån kättä, dedi. Sayyåra. –Keçä åyimlär yüz so'm yubårdilär.

- Yüz so'm? ! –Vahmi uçib so'rädi Po'lat.

- Ha, håzir bårib ålamiz. Båramizmi?

- Båriş häm gapmi? Uçämiz!

Ulär yo'lgä tüşişdi. Sayyåra o'rtagä o'tib ikkälåvini qo'ltıqläb åldi.

- Bugün sizlärgä kån'yäk häm quyişim mümkin…

- Nahåtki? So'rädi Abdulla.

- Bu himmatning båisi nedir? Dedi Po'lat.

- Mänä, Sayyåra to'xtab plaşining ço'ntagidän telegrammäni ålib ulärgä uzätdi.

-Qıyåmat-kü, Sayyåra' dedi Po'lat.

- Täbrikläymän! –Abdulla häyäjån bilän Sayyåragä qo'lini uzätdi.

- Bu jüda kättä våqea.

- Şungä bittä kån'yak? Dedi Po'lat telegrammäni qayta o'qir ekän.

- Qızg'ånçıqligingni endi bilişim. Hämmämizgä bittädän qo'yäsän.

- Sayyåra küldi.

- Men heç işånmäsdim.

- dadang bo'lgäni üçün şundäy, dedi Po'lat.

- Tursunali äkä kättä ålim. To'g'rimi, Abu! Ulär hazilläşib Abdullani Şundäy ataşärdi.

- To'g'ri, dedi Abdulla hamån häyäjånini båsålmäy. –Äkädemik…

- Zo'r-a? Jarangläşini qara! Äkädemik…

-Abu! Dedi Sayyåra ungä o'girilib.

- Sen häm bo'läsän. Men buni bilämän.

- Men häm, dedi Po'lat. – Bahs båyläşim mümkin, o'n yıldän keyin Abu äkädemik bo'lädi. Ey äkädemik, eşityäpsänmi? O'n yıldän keyin.

- Hazilingni qo'y, dedi Abdulla, lekin ulärning şundäy deyişgänä içidä quvåndi.

Negä häm bo'läsin? Axir şungä intilyäpti-kü? ! Lekin qıyåmat, Tursunali äkä äkädemik! Bundäy häm kättä baxt bo'lişi mümkinmi? Nimä qıläyåtgän ekän håzir? İnstitütdämikin? Uydamikni? Qayerda bo'lmäsni, hämmä uning åldigä kelyäpti, täbrikläyäpti… u bo'lsä sekinginä jilmäyib: << Rähmät, rähmät >> deyäyåtgändir… Abdulla bir daqıqa o'zini uning o'rnidä qıyås qıldi. Mänä kreslodä o'tiribdi. Kreslo kättä qızıl duxåba gåplängän, o'tirsän, ço'kib ketäsän, yumşåq… Xuddi Sayyåra kärnikidek… Birin- ketin ådamlär kelişyäpti. Hämmäning yüzidä, täbässüm, lekin åjayib qaräyåtgänlär häm yo'q emäs. Abdulla hämmä bilän ılıq so'räşädi, ålaygänlär bilän häm. Çünki ular endi nimä häm qılä ålärdi. U umrbåd äkädemik! Ana, Hüsanxån äkä kelyäpti. İkki qo'li ko'ksidä, yüzidä külgi. U åyåq içidä yürib uning åldigä kelib egilädi.

- Abdullajån, täbrikläymän, çin ko'ngildän täbrikläymän. – Uning åvåzi xuddi in'åm bilän gapläşgändägidek mayin, titråq.

- Bir vaqtlär åzginä bo'lsä häm sizni o'qıtgänim bilän faxrlänämän. Ergaş äkäm… E, e, G'afurjån äkäm qalaylär? Salåmatlikläri durustmi? Bir ziyårat qılib kelsäm, qandäy bo'lär ekän? Vaqtläri bo'lärmikin qabul qılgäni? Abdulla << yo'q >> degändäy båşini qımırlätädi. –Bilämän, bilämän, deydi şåşib Husanxån äkä. –Endi u kişining işläri ko'p. Mehmån izlåm degändäy… İşqılib åmån bo'lsinlär. Äytib qo'ysängiz, o'zlärini **[75]** urintirmäsälär… Ha, Ägär şundäy bo'lsä, ajåyib bo'lärdi. Äkädemik! … Hayåtning, årzuning ço'qqisi bu.

- N'yutån yängi fårmudä ixtirå qılyäpti! Dedi Po'lat. Sayyåra külib yubårdi.

- Nimä? Anglämäy so'rädi Abdulla.

- Xäyål sürib ketgäninggä hazil qılyäpti, dedi Sayyåra.

- A… Çindän häm xäyål sürib ketibmän, dedi Abdulla birån närsä deyiş üçün.

- Nimäni, Abu? So'rädi Sayyåra.

- Kån'yakmi, kån'yak-kü bår… Zakuskasi-çi?

- Bir närsä tåpilär, dedi Po'lat.

- Yo'q äkädemiklikni << Bir närsä >> bilän yuvib bo'lmäydi.

- Nimä täklif qılmåqçisän?

- Nimä deysänmi? –Abdulla qåşlärini çımırdi. Uning çehräsi åçilib ketgän edi.

Axır şungä intilyåpti-kü, älbättä şundäy bo'lädi, hämmäning ungä häväsi kelädi. - Balıq! Pålyakçä pişirilgän osetra. Limon bilän.

- Vuy zo'r' deb yubårdi Sayyåra.

- Zo'r häm gapmi? Dedi Abdulla o'z hayåligä berilib. –Qıyåmat!

- Qani çåpdik! Sayyåra ulärni sudräb ketdi.

- Kassasi yo'låvçilärni hayran qåldirib, yugurib ketişdi. Åradän yarim såat o'tär – o'tmäs ulär << Raketa >> dä o'tırişärdi. Sayyåra o'rtädä. Po'lat bilän Abdulla uni qo'ltıqläb ålişgän. Saråydä balıq tåpilmädi. Bår edi, lekin ular ıstägän balıq emäs. Båg'ni aylänib şähärgä qaytgändä åvqatlänişgä qarår qılişdi. Sayyåra yigitlärni markaziy fantan tåmån båşläb ketdi. Ungä bu yer, äynıqsä samsan äträfidä jådu ko'zlärnini ko'kkatikib hayålgä ço'mgän suv garıläri jüda yåqärdi. Qaçån saråygä kelmäsin, älbättä şu ulug'vår haykallär suv åtib turgän fåntanni tåmåşa qılmäsdän ketmäsdi. Haykallär uning nazaridä dähşätli to'lqın bilän ålişäyåtgän pahlavånlärgä o'xşärdi. Samsån esä här daim ungä ilåhiy qudratgä egä bo'lgän devqåmat geräklni estälärdi. Ungä qaraşi bilän negädir eti jimirläb ketär, lekin baribir ungä qaragisi, uning åldidän ketgisi kelmäsdi. Håzir häm uning ro'parasigä kelib beixtiyår tikilib qåldi. Samsånning åltın suvi yugurtirilgän qåmätidä fåntändän åtilib tüşäyåtgän tåmçilär billur

yulduzlärdek yältırärdi. Sayyåra ulärning här birigä qaragisi, qo'ligä ålib tåmåşa qılgisi kelärdi. Lekin här daim muni xäyål qılgändä, Samsån qaddini råstläb uning qarşısigä yuräyåtgändäy bo'lärdi.

- Yaxşi-a? Dedi Abdulla Sayyårani tirsägidän uşläb.

- Ha, jüda häm. Faqat men undän qo'rqämän.

- Negä?

- Xuddi mengä yürib keläyåtgändek tuyulädi.

- Bu suvdän. Ägär suvgä ko'zing tüşmäsä, şundäy yurålmäydi.

- Mengä u bütünläy yåqmäydi, - gapgä äräläşdi Po'lat. –Nazarimdä äncä qo'pål işlängänim Båşqa figuralär yaxşi. Faqat Samsån şundäy ko'rinädi. Uning qaraşidä häm qandäydir såxtälik bår.

- Bälki şundäydir, lekin qo'pål emäs. Kättä, xålås! Şuning üçün qo'pål tuyulädi. Sal naridän qara. Umumän, haykallärni yånidäturib ko'rib bo'läydi. << U haq >> o'ylädi içidä Sayyåra. Abdullaning gaplärini eşitärkän. << İlgäri bundäy demäsdi, deyålmäsdi. >>

U beixtiyår årqasigä tisarilib, Abdulla äytgändek qıldi. Gapçand uzåqdän ko'rsä yaxşi tuyulişini bilsä häm, håzir şundäy qılgisi kelib ketdi.

- To'g'rimi? So'rädi Abdulla. Sayyåra båşini qımırlätdi.

- Bo'pti, sen bilän tårtişib bo'lädimi? Dedi Po'lat.

- Våy mengä qaranglär, biz o'zi **[76]** negä bu yerdä turibmiz? Tez – tez aylänib qaytäylik.

- Şåşilmä, dedi Abdulla, bälki bu yergä so'ngi märtä kelişimizdir, keyin qaçån kelämiz kim bilädi… Sayyåra, huv änävi arg'ımçåq esingdämi? Yüz, uçämiz!

Abdulla Sayyåraning javåbini kutmäy, uni surgäb ketdi.

- Men-çi?

- Yür-yür!

-Sen to'g'ri äytding, Abu! Dedi Sayyåra arg'amçidä o'tirib ätråfgä tikilär ekän.

- Bälki so'nggi märtä kelişimizdir. Mengä bu yer jüda yåqib qålgän edi.

- Äçinmä. Bizning işimiz şundäki… -dedi Po'lat här yılı kelib turämiz. Lekin iş bilän turämiz.

Sayyåraning bu gapı yigitlärni o'ylätib qo'ydi. İş… çindän häm yaqındä iş båşlänädi. Säkkiz åy qåldi. Säkkiz åylik yåşlik, säkkiz åylik şo'xlik. Keyin bu davr heç qaytib kelmäydi.

-Qızıq, dedi Po'lat. Studentlik yaxşimikin, yå iş?

- Mengä qålsä umrbåd student bo'lärdim, dedi Sayyåra.
- Undä sendän nimä fåydä?
- Bittä yåmån matematik kamayärdi.

Durustråq işläşimgä ko'zim yetmäyäpti. Sen bilän Abu båşqa gap.

- Abuni gapırmä, dedi Po'lat. U işläş üçün yaratılgän ådam. Råstini äytsäm mening häm üç-to'rt yıl o'qıgım bår. Afsuski bu mümkin emäs.
- Hämmämiz häm yaxşi işläymiz, dedi arg'ımçåq tebrätiş bilän åvåra bo'lib turgän Abdulla.
- Biz hali işlägänimiz yo'q. Şuning üçün studentlik yaxşi ko'rinyäpti. İşgä tüşgändä, iş yaxşi ko'rinädi.
- Lekin Sayyåra, seni heç reaktår yånidä tasavvur qılålmäyäpmän. Sen ko'pråq vraçg'a o'xşaysän.
- Medinstitütgä kiräymi? Abdulla külib yubårdi.
- Yo'q. Biz birgä işläymiz. Şundäy işläymizki…
- Klass bo'lädi, klass! Dedi Po'lat.
- Täg'ın qandäy klass! ...

Şähärgä qaytışgändä Abdullaning täklifi bilän << Aståriyä >> gä kirişdi. Bu qadimiy restoran vä uning qımmat bahå menyüsi änçädän beri uning dimåg'ını qıtıklän yürärdi. Pådşå Nikåläy II ni eslätuvçi şveytsar çål ulärgä çeşt' berib, epçilik bilän Sayyåraning qo'lidän plaşni åldi.

- Qırål qıråliçani kütib ålyäpti! Hazil küldi Po'lat.

Ulär ikkinçi qavatgä ko'tärilişdi. Derazalär: åg'ır duxåba darpardalär bilän to'silgän restorandä täntänävår jimjitlik hükmrån edi. Åndä såndä qo'şni zaldän qadahlärning yengil jarangi eşitilib qålärdi. Yåşlär prospektgä qaragän deraza tagiga o'tirişdi.

- Ha, dedi Po'lat xo'rsinib.
- O'zimizning åşxåna bundän tuzuk edi. Sayyåra pıq etib külib yubårdi.
- Bir küni baribir kiräsän şunaqa restorangä, dedi Abdulla.. – O'tganiş keräk.

Kapalak nusxa galstur taqqan åfitsiant menyü uzätdi. Sayyåra uni varaqläb, här yıl närsälärni buyurär ekän. Po'lat uning tirsägidän tårtib:

- O'zingni bås, o'zingni bås, derdi.

Ular jüda yaxşi o'tirişdi. İkki ryümkadän so'ng Po'latgä bu haşamatli restoran xuddi studentlär åşxånasidek åddiyginä bo'lib ko'rinä båşlädi.

- Qızıq, derdi ikki gapning biridä u.
- Negä ilgäri heç kirmägänmiz bu yergä? Jüda tinç ekän-kü!

- qanı, ko’tärdik, dedi Abdulla yängitdän ryümkalärni to’ldirib.

[77]

- Nimä üçün? So’rädi qızarib ketgän Sayyåra.

- Hämmämizning äkädemik bo’lişimiz üçün! Abdulla bu gapni çindän äytdimi, yå hazil qıldimi, bilib bo’lmäsdi, lekin jüda kulgili çıqdi.

Ular turişgändä, şişädä hali ançaginä kån’yak bår edi.

- Nimä qılämiz? So’rädi Po’lat vä alangläb ätråfgä qaradi. Restoran deyärli bo’ş edi. Faqat burçak burçaklärdä, çet elliklär bo’lsä keräki yarim åvåzdä gapläşib o’tirişärdi.

- Bittä häm bädävlät student ko’rinmäydi. Åh! Dedi Po’lat barmag’ini bigiz qılib, peşanasigä qadär ekän.

- Tåpdim. Qıråliça! Ägär şu, sizning mübårak qo’lingiz tekkän şaråbni qırål åliy hazratlärigä hadyä qılsäk, nimä deysiz?

- Ålarmikan? Turişi jüda vahima-kü? Dedi Sayyåra.

- Yo’lini tåpämiz..

Pastgä tüşişgändä Po’lat şişani şveytsar çålgä uzatdi.

- Båbay, ägär biz qaytmäsäk, bizning såg’lig’imizgä içişingiz mümkin.

Şveytsar e’tibårsizlik bilän şişani ålib, bir çayqatdi. Ko’ngli to’ldi şekilli, prilavka üstigä qo’yib, poşnalärini zarb bilän taqıllätdi-dä çest’ berdi.

- Täşäkkür, dedi Po’lat.

Såat o’n ikkidän åşgän, lekin tün kirgängä o’xşamäsdi. Şähärning sütdek åppåq keçäsi o’z hayåtini båşläb, bår go’zalligini ko’z-ko’z qılib turärdi.

- Birpas aylänämiz-a? Dedi Sayyåra yänä şeriklärini qo’ltıqläb.

- Faqat mensiz, dedi Po’lat.

- Negä? Hayran bo’ldi Abdulla.

- Qıraliçani äyäb ko’präq tårtgängä o’xşaymän.

- Aylänsäki tarqab ketädi. Keyin unda çoy içämiz, dedi Sayyåra.

Po’lat råzi bo’ldi. Ular nevskiy prospekti bo’yläb bittä bittä yürib ketişdi. Ådam siyrakligini e’tibårgä ålmändä, şähärning tün qo’ynidaligini bilib bo’lmäsdi. Tramvay yürärdi, maşinalär << g’ız-g’ız >> o’tib gurärdi. Heç qayerdä tün belgisi bo’lgän fånar’ häm miltilläb ko’rinmäsdi. Hämmäyåq yåp-yårug’ı hämmä närsä uyg’åq. Sayyåra Po’lat bilän Abdullaning qo’lläridä åsilib bårär ekän, ko’zlärini uylärning jimjimadår peştåqläridän, ko’ko’par binålärni yelkälaridä ko’tärib turgän pahlavånlärdän, baland arklärdägi xåmuş nigåhlärini yergä qadagän fariştalärdän uzålmäsdi. U şulärni ko’rgänidän, to’rt yıl şulär bilän birgä yaşagänidän mämnun edi. Lekin yaqındä

xayrläşädi, åz qåldi, lekin xayrläşädi. U buni istämäsdi. U bütünläy şu şähärdä yaşaşni istärdi, şuning üçün ko'nglining qayerdir g'aş edi.

- Nimäng go'zal sening, şimål go'zali?

- U esigä tüşgän bir şe'rni oqıy båşlädi:

Nimäng go'zal seningi şimal go'zali?

Åydın tünläringmi, bahmal dengizing?

Abdulla uni davåm ettirdi:

Nimäng go'zal sening, şimal go'zali?

Sening båg'läringmi, yåkum yulduzing?

Sendä ulg'äydim men, sendä anglädim.

İnsån degän nåmni, häyät beşiği…

Keyin nimä edi?

Po'lat << pıq >>, etib küldi-dä, davåm ettirdi:

[78]

- Sendä eynşteyn bo'lämän dedim

Sendä lang åçildi ilm eşiği… - hazıl-hazıl- u, dedi Sayyara, -Mening käyfim buzilib ketdi. Biz endi yåş emäsmiz… Heç miyamgä sıg'mäyäpti.

- Mening miyam yårilib ketäy deyäpti, dedi Po'lat.

- Uygä båräylik? …

- Yüringlär.

Ulär yåtåqxånagä kelişdi. Liftni çaqırışäyåtgändä vaxtyår kampir Sayyåradän so'rädi.

- Båya jüda sevinib ketding?

- Åtasi äkädemik bo'ldi, javåb berdi Po'lat.

- İlgäri kim edi? Abdulla külib yubårdi.

- İlgäri doktor edi.

- Dåktår? Hayran bo'lib so'rädi kampir.

- Nimä, äkädemik dåktårdän yaxşimi? Men bir dåktårni bilämän, jüda yaxşi ådam yüräkni åperatsiyä qılädi. İnnaykeyin… Lift ko'tärildi. Beşinçi qobatgä çıqışgändä Po'lat to'xtadi.

- Ha, çoy içmäysänmi? So'rädi Abdulla.

- Bu ådatni ikkälåvinglärgä havåla qılämän. Uyqu båsyäpti.

U tüşib ketdi. Abdulla bilän yålg'ız qålib, negädir bu säfär Sayyåra o'zini nåquläy sezdi.

- Mazang yo'qmi? Dedi Sayyåra. Avåzi häm negädir bo'g'ıq çıqdi.

- Xursandmisän?

- Nimädän? Tüşünmädi Sayyåra.

- Dadangdän.

- Älbättä. Lekin şundäy bo'lädi deb o'ylämägän edim.

- Men bilärdim. To'g'riråg'i, şundäy bo'lişigä işånärdim. Bu jüda kättäbaxt. Kamdankam ådam bungä yetişädi.

- Sen bundän müstasnå.

- Negä?

- Seni yaxşi bilämän, dedi Sayyåra uning qo'lidän uşläb. Sen yetişäsän.

- Külmä.

- Kuläyåtgänim yo'q. Sendän külmäymän.

- Råstdänmi?

- Negä yålg'ån bo'lär ekän?

Abdulla minnätdår qiyåfadä jilmäydi vä ungä uzåq tikilib qåldi.

- Men håzir! –dedi Sayyåra, plaşini divangä ulåqtırib.

- Aççıq bo'lsinmi?

- O'zing biläsän.

- Demäk, aççıq.

Sayyåra çinni çoynak bilän çoy qutini ko'tärib, çıqib ketdi. Abdulla deraza yånigä bårdi. Fortoçkani åçdi. Baribir uy såvimädi. Kostyumini yeçib, stulgä iläyåtgändä ko'yläginin g ko'krägidägi tugmä şirt etib üzilib ketdi. Abdulla tugmäni ålib, stolgä qo'ydi-dä, divangä o'tirdi. Şu payt Sayyåra qaytib kirdi.

- Håzir bo'lädi, dedi u vä stolning üstini yıg'ıştırä båşlädi. Şunda ko'zi tugmägä tüşib qåldi.

- Bu qayerdan paydå bo'lib qåldi? Dedi u hayran bo'lib.

- Keçiräsän, meniki, dedi Abdulla. Üzilib ketdi.

- Äytmäysänmi? –hafa bo'ldi Sayyåra.

- Håzir qadab qo'yämän.

- Qo'yaver, o'zim

- Negä men emäs?

[79]

Sayyåra şundäy deb, şkafning tårtmäsini titkiläy båşlädi.

<< Yaxşi qız, o'ylädi. Abdulla nazik qåmatigä ko'z tikib. Çiråyli, innaykeyin, äkädemikning qızı. Jüda baxtli bo'lsä keräk >> u sayyåra bilän birinçi märtä uçraşgänini eslädi. O'şandä häm u xuddi şundäy çiråyli, çaqqån, xuşmuåmala edi. Bıråq o'şandä

Abdulla undän uyälärdi. Endi-çi? Endi ular deyärli teng. Tengmi? Yo'q, teng emäs. Uning hämmä närsäsi bår. U nimä istäsä şuni qılişi mümkin. Ungä uylängän yigit, jüda baxtli bo'lädi. Uning yänä bir yaxşi Ådati şuki, o'zining mavqe bilän g'ururlänmäydi, esgä häm sålmäydi. Ha… Ungä uylängän ådam baxtli bo'lädi. Åiläsi häm yaxşi. Tursunali äkäning undän båşqa heç kimi yo'q. Ånasi häm uni yeru ko'kka işånmäydi. Qızıq, negä u heç kim bilän yurmäydi? Nahåtki heç kimni yaxşi ko'rmäsä.

- Sayyåra…

- Nimä? Aq qayergä qo'yibmän, tåpålmäyäpmän.

- Q o'yaver. O'zim tikib ålämän. Sayyåra…

- Eşityäpmän.

- Seni… Seni ergä tegyäpti, deb eşitdim. Råstmi? Sayyåra küldi.

- Kim ekän o'şä men tegädigän er?

- O'zing bilsäng keräk?

- O'şa ådam bunisini Abdullaning yånigä o'tirib, ignagä ip o'tkäzä båşlädi.

- Äytmädi, dedi Abdulla uning åçıq tizzalärigä tikilib. – To'yygä-çi, to'ygä äytasänmi?

- Ägär bo'lsä… Qayeri üzildi?

- Älbättä bo'lädi. Mänä, Abdulla ungä yaqınråq sürilib, ko'kragini tutdi.

- İşanåsänmi şungä?

- Negä işånmäs ekänmän? Bu här bir kişining båşidä bår.

- Faqat mening emäs.

- Negä?

- Mening heç kimin yo'q… işånmäymän, Abdulla şundäy deb, uning tizzasigä qo'ydi. – Sen… Sen çiråylisän.

- Bu quruq gap.

- Yo'q, råstdän. Jüda çiråylisän.

- Sen-çi? Sengä yåmanmi men?

Sayyåra ungä sekin ko'z qırini taşlädi. Abdulla nimä deyişini bilmäy qåldi. Yåqadimi Sayyåra ungä? Bu haqdä u o'ylämägän edi. Ha, yåqadi, älbättä yåqadi. Şundäy qız negä yåqmäsni? Negä şuni ilgäri bilmägän edi?

- Ha, dedi häyäjån bilän u. – Men-çi? Men sengä yåqamänmi? Sayyåra jilmäydi. –Kel, qadäb qo'yäy.

U şaşib Abdullaning yåqasini yeçdi. Uning yüzi qıp - qızarib ketgän, entikib – entikib näfäs ålärdi. Abdulla häm qızarib ketgän edi. Ko'krägini tutib qımır etmäy tutär ekän,

Sayyåraning såçläri engagigä tegib, bütün bädäni jimirlätärdi, yåqımli hidi dimåg'ıgä urilärdi.

Tugmäni qadab bo'lib, ipni tişläb üziş üçün Sayyåra eğildi. Şu tåb uning ıssıq yüzi Abdullaning åçıq ko'kragigä terdi. Abdulla o'zini tutib ålålmädi. Uni quçåqläb, bo'ynidän, qulåg'idän o'pa båşlädi. Sayyåra båşini ko'tärmädi, åg'ırligini ungä taşlägäniçä, bir daqıqa uning quçåg'ıdä yåtib qåldi. Kåridårdä nimädir taraqläb ketdi. **[80]** – Båy, çoynak! Dedi o'zigä kelib Sayyåra vä sakräb o'rnidän turib, åtildi. Abdulla häyäjånini båsålmäy, jåyidän qımırlämädi. Uni yängi häyät, yängi årzulär quvånçi qamrab ålgän edi. U heç mahal şundäy bo'lişigä işånmägän, xattå hayåligä häm keltirmägän edi. Sayyåra uning üçün şu küngäçä çıqib bo'lmäydigän qåyaning üstidä edi. Bugün esä, bugün u şu qåyägä çıqdi. << Ha, dedi u içidä o'zidänmämnun bo'lib. – Men niyätimgä yetämän, hämmäning mengä häväsi kelädi! >> İkkigä bo'lingän çoynakni ko'tarib, Sayyåra kirdi. U aybdår qiyåfadä jilmäydi. – Bu yaxşi. Bu baxtdän nişåna. Ruslär şundäy deydi.

U o'rnidän turib Sayyåraning åldigä bårdi. Çoynak bo'laklärini qo'lidän ålib, stolgä qo'ydi-dä:

- İşånasänmi şungä? Dedi. Sayyåra båşini qımırlätdi vä so'rädi:

- Båşqa, damläymi?

- Yo'q, dedi Abdulla vä uni qo'lläridän uşläb o'zigä tårtdi.

XVI

<< Mingbulåq >> jamåasining idårasidä majlis ketärdi. Bu ådatdägi majlislärdän bo'lmäy, ungä qışlåqning barçä qızıqqan kişiläri çaqırilgän edi. Çamasi ikki yüz kişi sıg'ädigän, << klüb >> deb atalmiş şiftining qamışläri çıqib yåtgän zal ådamlärgä to'lgaç, Nurmat äkä Samadgä imå qılib << båşlä >> dedi. Samad sähnäning o'rtadidä turgän stolgä yaqınläşdi. Üç xıl baland past binåning maketigä bir qarab qo'yib, zalgä muråjaat qıldi. –O'rtåqlär, bugün majlisimizdä bittä mäsälän ko'rilädi. U häm bo'lsä qışlåg'imizning keläjägi. Mingbulåq yigirmä-o'ttız yıl åddin qandäy bo'lsä, håzir häm deyärli şundäy turibdi. Mänä o'zingiz o'tırgän xo'jälik idårasi. Uruşdän ävväl häm şu bina idåra edi. Håzir häm. Taşqaridän qaragän ådamning ko'ngli åzadi. Qışlåqdägi båşqa uylär, qıng'ır qıyşık ko'çälär-çi? Endi şundäy låy tåmli, pastak uylärdä yaşäş uyät. Ägär pulimiz bo'lmägändä båşqa gap edi. Men yånå qaytärib äytämän, pulimiz håzir yängi qışlåq qurilişini båşläşgä yetädi. Mänä ko'z åldinglärdä yänä Mingbulåqning taxminiy maketi. –Samad maketni qıyşaytirib zäldägılärgä ko'rsätib çıqdi.

- Bu maketni o'zimizning yåş me'mår, Yusuf äkämizning qızläri. Gülçehra yasagän. Qurilişni häm uning o'zi båşqarädi. Rähbäriyät şungä qarår qıldi. Zäldä qarsak ko'tärildi.

- Umringdän baräkä tåp! Degän åvåzlär eşitildi.

- Håzir, gapni davam ettirdi. Samad so'zni Gülçehragä bersäk. Yängi Mingbulåqning qandäy bo'lişini yaxşiläb tüşüntirib bersä, keyin muhåkamägä qo'ysäk? Qarşilik yo'qmi?

- Yo'q.

- Eşitäylik! – Bo'lmäsä so'z Gülçehra Saidovagä!

Nurmat äkä bilän åtasining o'rtasidä o'tırgän Gülçehra uyälib o'rnidän turdi vä << gapıraveraymi? >> degändek, raisgä qaradi. –Bemälål. Ko'nglingdägi bårini gapır, dedi Nurmat äkä. Gülçehra maket yånigä keldi. U uydä majlisgä tayyårlänär ekän, gapni nimädän båşläşni vä nimä bilän tugätişini häm o'yläb qo'ygän edi. Lekin håzir uygä ko'zlärini tikib turgän ådamlärgä qarab o'zini yo'qåtib qo'ydi. Hatta içidä: << Xudå, o'zing şarmandä qılmägindä deb yubårdi. Nimädän båşläş keräk? Kündüzi Samad bilän uçraşgändä hämmäsini kelişib ålgän, nimä deyişini anıq bilärdi. Håzir esä hämmä gap hayålidän ko'tärilib ketdi.

Zal to'lqınlanä båşlädi. Kimdir yo'tälib häm ko'ydi. Gülçahra gapini o'yläb birmä-bir **[81]** zaldägilärgä qarab çıqär ekän, deraza tåkçasidä o'tırgän Alişergä ko'zi tüşib qåldi. Alişer uning qiynalib turgänini ko'rib << gapırävering, nimädän ço'çiysiz? >> degändek ko'zini qısib qo'ydi. Gülçehra bu däldä bo'ldi. Ukasidän ko'z üzmäy, sekin gapini båşlädi.

- Bu maket mening diplom işim bo'lädi. O'rtåqlärim kättä-kättä binålärning, bütün rayånlärning maketlärini çiziş yäpti. Men o'z qışlåg'ımni tanlädim. Ko'pdän beri Mingbulåqning yängi qiyåfasini ko'rişni, yäng, tåp ko'çälär, yerto'lälärni eslätuvçi uylär o'rnidä keng ko'çälär çiråyli imåratlärni årzu qılärdim. Şu årzumni mänä şu maketgä tüşirdim. Bu maket, älbättä, mükämmäl emäs, xatå kamçilikläri ko'p, buning üstigä mening birinçi müstaqıl işim… Gülçehra to'xtab qåldi. U häyäjånlänä båşlägänidän gapini yo'qåtib qo'ygän edi.

- Gapıräver, qızim qulåg'imiz sendä, dedi bir çål birinçi qatårdän.

- Kamçiligi bo'lsä, qo'rqmä. Haşargä çaqırsäng, tuzatämiz! Qırqırdim årqadä kimdir.

- Kamçiliksiz iş bår ekänmi! Gapıräver! Uni quvvatlädi yänä kimdir.

Gülçehra ukasigä qarädi. Alişer ikki ko'zini ungä tikib jilmäyib turärdi.

- Qanı bo'la qål qızim! Dedi. Nurmat äkä ungä dalda berib.

- Yängi Mingbulåq qandäy bo'lişi keräk? Davåm etdi o'zini tutib ålib Gülçehra.

- Mänä bu maketdä uning bir qısmi ko'rsätilgän. Mänä bu to'rt qavatli bina xo'jälikniki. Biz Nurmat äkä bilän kelişib, uni mädäniyät sarayı deb atadik. Håzir heç qandäy qışlåqni şundäy mädäniyät saråyisiz tasavvur qılib bo'lmäydi, yåşlär ko'p. Keçqurun ulär daim dam ålädigän, bilimlärini åşirädigän, kına, kontsert, teatr ko'rädigän bir jåy bo'lişi keräk. Maketdägi bina ana şunaqa jåy bo'lädi.

- Qaçån? Qıçqırdi kimdir.

- Uç – to'rt yıl içidä, javåb berdi Gülçehra.

- Mädäniyät saråyi årqasigä kanal tüşädi. Keyinçälik bårib bu yer qışlåq märkäzigä äylänädi. Uning åldigän kättä ko'çä o'tädi… Bu ko'çä bir tåmåndän Qo'qån, ikkinçi tåmåndän Åltıarıq bilän tutäşib ketädi. Mädäniyät saråyining o'ng tåmånidä, mänä ko'ryäpsizlär, xo'jälikning yängi idårasi. Bu ikki qavatli bina qurilişi häm şu yıllar içidä işgä tüşädi. Çap tåmåndägi tepäsi äyvånlik mänävi bina << Minbulåq >> mehmånxånasi. Şundäy qılib, qışlåq märkäzidä mänä şu uçta kättä bina bo'lib, ulärning o'rta'si fåntanli båg' bo'lädi. Bu båg' kanalgäçä ço'zilib kelädi.

- Mendä savål bår? –dedi zalning o'rtasidän bir mo'ysafid turib.

- To'xtang, åta! Gapini tamåmläsin! Gapini keyin gapıräverädi. Håzir so'rämäsäm, esimdän çıqib qålädi.

- Mayli, so'rang, dedi Gülçehra, nimä deysiz åta?

- Äytäyåtgänläringning hämmäsi yaxşi bålam. Şu imåratlärning hämmäsi keräk. Lekin sen mengä båşqa närsäni äyt. Bizlär uylär nimä bo'lädi? Keçä neväräm gap tåpib keldi. << Nimä deysiz, buva, Mingbulåq buzilärmiş, ko'p qavatli uydä turärmişmiz! >> << To'xta, dedim bu nimä degän gap? Tuppa tuzuk uyimiz bo'lsindä, hämmä bir-birining üstigä mingaşib yaşäsin? Bu bo'lmägän gap. Qaysı bir yılı Tåşkentgä tüşgänimdä, meni bir jåygä janazagä ålib bårişdi. Uygä ådam sıg'mädi, janazani ko'çadä o'qıdik. Bu häm mayli tavutni arqån bilän derazadän tüşirilgänini äytmäysänmi? Men Minbulåq häm şundäy bo'lişini istämäymän. O'zbekkä bir parça yer keräk. O'zbekkä bittä häm daraxt ko'kärib turgän jåy keräk. Håjatxånagä çıqsä häm håvligä çıqsin-dä, O'zbek. Nimä deyinglär?

- To'g'ri, åta to'g'ri! –Bår ekänsiz-kü, Qåbiljån äkä! Degän åvåzlär yängrädi.-Qåbiljån äkä, dedi Samad, şunçä gapingiz bår ekän, keyinråq gapırsängiz bo'lär edi.

- E, bålam, esimdän çıqib qålädi, deyäpmän-kü! Xo'ş, qızim, qani äyt-çi, nevaram haqmi? Råstdän şunaqa uy quräsänmi?

[82]

- Håzir, håzir åta, dedi uning gaplärini turib eşitgän Gülçehra. Men häm siz qandäy o'yläsängiz, şundäy o'yläymän. Håzir javåb berämän. Şundäy qılib, şu uçta bina tüşädigän jåy qışlåq märkäzi bo'lädi. Uning ätråfidä to'rt tåmångä to'rttä ko'çä tüşädi. Ko'çälärning ätråflärigä turär jåy binålärining ikkitä maketi bår. Bu älbättä taxminiy maket. Ko'ryäpsizlärmi, ko'çägä qaragän to'rt åynali uy, uning årqasi håvli. Håvlining jamåa yerigä jåyläşgän jåyi qatår hüjra… Mingbulåqdä ko'p qavatli turär jåy binåläri qurib bo'lmäydi. Håzirça mänä şu uylär kifåya. Qåbiljån åta, mänä qarang bu uylär şundäy bo'lädi: åldi äyvån, üç xåna, bir dahliz. Ko'çägä esä, xåhläng eşik, xåhläng darvåza quring.

- Qåbiljån äkägä darvåza keräk. Tåbut eşikdän çıqmäsä, nimä qılädi? Zaldä külgi ko'tärildi.

- Şundäy qılib, gapini yakunlädi. Gülçehra, maketdä äsåsan qışlåqning märkäzi ko'rsätilgän. Şuning o'zi häm äncä yılgä ço'zilädigän iş.

Gülçehra jåyigä bårib o'tirdi. Nurmat äkä, ma'qul, degändek ungä qarab båşini qımırlätib qo'ydi.

- Yaşä, dedi Yusuf äkä. Gapgä häm tuzuk ekänsän-kü?

Gülçehra jilmäydi.

- Xo'ş qanı kimdä savål bår?

- Samad stolgä qäläm urib zalgä müråjaat qıldi.

- Mengä bår! Dedi ikkinçi qatårdän gavdali bir äyål ko'tärilib. – Yängi qışlåqdä yäsli bo'lädimi? Negä bu haqdä indämäysizlär? Yå bålani årqamizgä tutib işläyverämizmi? Bo'lädi? Dedi Nurmat äkä jåyidä turib. – Birinçi navbatdä åltmiş kişilik yäsli qurämiz. Bu rejagä kirmägän. Çünki yäslining qurilişi şu yılıyåq båşlänädi.

- Ko'nglingiz to'ldimi, Karåmat äkä?

- Manävi båşqa gap.

- Yänä qandäy savål bår?

- Mendä!

Alişerning yånidä turgän bir båla qo'lini ko'tärdi.

- Nimä deysän?

- Mädäniyät sarayı bitgändä, här küni kına bo'lädimi, yå håzırgıdek üç – to'rt åydä birmi?

- Künigä mahal yaxşimi? Båla iljaydi.

- Yänä kimdä savål bår?

- Men bir närsägä tüşünmäyäpmän, birinçi qatårdä o'tırgän mo'ysafid o'rnidän turdi. Undäy bo'lädi, bundäy bo'lädi, deyäpsizlär! Yaxşi bo'lsin idårani häm, tåmåşa binåni häm jamåa xo'jaligi qurädi. Bungä aklım yåtib turibdi. Lekin turär jåylärni kim qurädi? Kimning puligä qurädi? Şuni tüşüntir.

Samad Nurmat äkäğa << gapıräsizmi? >> degändäy qarab qo'ydi. Nurmat äkä maket yånigä keldi. –Gapingiz to'g'ri, muqım äkä. Jamåa xo'jzligi hämmägä tekin imårat qurib berålmäydi. Lekin biz mäslahatläşib şundäy bir fikrgä keldik. O'ttız – qırq kişidän ibårat quriliş brigadäsi tuzsak. Şu brigadä faqat uy quriş bilän şug'ullänsä. –Pulni kim berädi, pulni?

-Håzir, Nurmat äkä qo'lini ko'tärdi. –Pulni küçi yetgänning o'zi berädi. Küçi yetmägängä xo'jälik. Üç – to'rt yılda qärz üzilib ketädi. Daråmädigän båsib qålinädi. Mänä sizning o'zingizni åläylik. O'zingiz işläysiz, o'g'lingiz kelingiz. İkki kişining daråmädi xo'jälikkä sarf bo'lsä, yängi uygä ketädi. Sizniki ketädigän bo'lsä, bir yılda yåq üziläsiz Qalay, ma'qulmi?

- Ma'qul häm gapmi? Dedi mo'ysafid.

- Birinçi qılib meni xatgä tirkäb qo'y. Uygä egilib kıräveriş jånimgä tegdi. Külgi ko'tärildi.

[83]

–Qanı, kimdä yänä?

- Mümkinmi?

Savål javåb ällämähälgäçä davam etdi. Gülçehra kiçkinä maket şunçä gap – so'zgä savab bo'lişini kutmägän, håzir dadasi vä Samadlär bilän uyigä qaytär ekän, o'zidä yo'q şåd edi. Yärim yo'lgä kelişgändä, Yusuf äkä nimadir esigä tüşib, årqasigä qaytdi. << Äyänggä äytib qo'y, darråv kelämän >> dedi-yü Nurmat äkäni axtarib ketdi. Gülçehra Samad bilän yålg'ız qåldi.

- Xursandmisän endi? So'rädi Samad.

- Jüda häm, dedi Gülçehra. Bundäy bo'lädi deb sırä o'ylämägän edim.

- Men häm Ådamlär yaxşi yaşaşni istäb qålişdi. Endi qårnim to'ysä bo'ldi, degän gap qålib ketdi.

- Låydän yasagän qal'lämiz esingdämi? So'rädi Samad, uning tirsäginini uşläb.

- To'rt darvåzali ikki qavatli qal'a…

Lekin uni o'şandä kimdir buzib yubårgän edi. Endi heç kim buzmäydi. Sening uyläring bilän endi ådamlärning o'zi qızıqib qålişdi. –Ha dedi Hayålçän ågangdä Gülçehra. Låy qal'a uning xåtiridän sırä çıqmäydi. Änçä bo'ldi bungä ikkinçimi, üçinçi sınfdä o'qırdi

o’şandä. Därsdän keyin mål båqib yürib, bålalär arıq läbidä << hämmåmpiş! >> o’ynäşdi. Gülçehra häm o’ynädi keyin, o’zi sezmäyi låydän nimädir yasay båşlädi. Samad häm ungä qo’şildi. Gülçehra devår ko’tärdi, Samad uning nimä yasäyåtgänini sezgändäy qatår barçä åçdi. Keyin devårning to’rttälä burçagigä minåra qurişdi. Minåralärni qamış bilän bir-birigä ular, tagıgä darvåza o’rnätişdi.

- Bu sening uying, dedi Gülçehra jiddiy åhangdä qal’agä tikilib.

Bizning uydä darvåza yo’q, dedi Samad. Kättä bo’lgäningdä qurib ålasän. Bålalär qal’a üstigä yänä nimä kurişni o’yläb, uzåq turib qålişdi. Lekin heç närsä tåpişålmädi. Heç kirdi bålalär tarqaläşdi. Gülçehra uydä häm qal’a üstigä nimä o’rnatişni bo’libi Samadlärnikigä yugurdi. İkkalåvi şaşa – pişa to’g’ån båşidä kelişdi. Ämmå keçägi tizza bo’yi qad ko’tärib turgän qal’a buzilib yatärdi. Kimdir uni tepkiläb yer bilän bittä qılgän edi. Hali yaxşi qurimägän låydä etik nag’allärining izi turärdi. Gülçehra yıg’läb yubårdi.

- Yıg’lämä dedi Samad tişini tişigä qo’yib. O’zim yängisini yäsäb berämän.

U şundäy häm qıldi. Ävvälgidän kättä qal’a qurdi. Lekin baribir Gülçehraning älämi ançagäçä båsilmädi. Gülçehra şuni esläb bårär ekän, minnätdårlik bilän Samadgä qarab qo’ydi. Haqıqiy do’st şundäy bo’lädi. Mänä Samad håzir häm uni quvvatläb kelyäpti, undän yårdamini äyämäyäpti.

- Biläsänmi, men hali yängi uy qurmåqçimän, şiypånlik, darvåzälik…

- O’ to’y yaqınmi? … so’rädi Gülçehra. Ägär råzi bo’lsä yaqın, råzi bo’lmäsa…

- Kim ekän o’şa råzi bo’lmäydigän? Men bilämänmi?

- Ha, dedi sekinginä båş ırg’ätib Samad.

- O’zi nimä deydi? Gapläşdingmi?

- Yo’q. Gapırämän deymänu, tilim bårmäydi… Şunçälik uyåtçanmisän? Bilmägän ekänmän.

- Gap uyät çänglikdä emäs.

- Nimädä?

- Biläsänmi, u şunaqangi yaxşi ådamki, o’zini şu qadär mengä yaqın tutädiki, bu haqdä åg’ız åçgäni qo’rqämän. Bälki hafa qılib qo’yärmä, bälki yåqmäsmän… - Sen yåqmäydigän qız kim ekän? Mingbulåqdänmi?

[84]

- Ha, Mingbulåqdän. Birgä o’qıgänmän, birgä işläyäpmän. Gülçehra qışlåqdägi barçä qızlärni bir-bir ko’z åldigä keltirib çıqdi, lekin biråntasini Samadgä yaqınläştirä ålmädi.

- Kim ekän? Dedi nihåyat uning o’zigä müråjaat qılib?

- Äytaymi?

- Ha.

- Sen.

Gülçehra qızarib ketdi. U bundäy javåbini hayålgä häm keltirmägän edi. Beçåra Samad!

- Hafa qıldimmi? So'rädi xavåtirlänib.

- Yo'q, yo'q, Gülçehra to'xtab qåldi.

- Lekin… lekin men… Sen… bundäy bo'lişi mümkin emäs.

- Bilämän, sengä Abdulla yåqädi. Gülçehra yalt etin ungä qarädi.

-Qayerdan biläsän? So'rädi şåşib Gülçehra. << Nahåtki ko'rgän bo'lsä? >> u şuni o'ylädi-yü, tålzår esigä tüşdi vä qo'rqib ketdi.

- U kelgändä jüda båşqaçä bo'lib ketäsän.

- Şumi? Gülçehra yengil näfäs åldi.

- Şuning o'zi häm kättä gap.

- To'g'ri men uni… Men uni yaxşi ko'rämän.

- U-çi?

- U häm. Ko'pdän beri.

Gülçehra şundäy dedi-yü, sevinib ketdi. Abdullaning bo'lgäni vä ulär bir-birini yaxşi ko'rgäni qandäy yaxşi! Yaqındä uçraişädi, åz qåldi, keyin daim birgä bo'lişädi. Bundän häm katta baxt bårmi! Lekin, lekin beçåra Samad… Ungä qıyni. O'zi jüda yaxşi yigit. Bälki båşqa biråvni sevin qålär. Qışlåqdä yaxşi qızlär ko'p. Nurmat äkäning qızı-çi? Biram çiråyli, biram yåqımtåy! –Meni keçir Samad, dedi Gülçehra uni yüpatişgä intilib. – Heç närsä deyålmäymän.

- Yo'q, sen keçir. Gapırmäsäm bo'lär edi. Şundäy bo'lişini kütgän edim, keçir… Xo'p, mänä uyinggä häm yetib keldik.

Samad darvåza qarşisidä to'xtadi. Gülçehra qo'lini uzätdi.

- Hayr.

- Hayr. Samad uning qo'lini åmånatginä sıqib, tez årqasigä burildi.

- Samad.

- Nimä?

- To'xta, Gülçehra yügürib uning åldigä bårdi.

- Mendän häfä bo'ldingmi?

- Yo'q, Samad xåmuş jilmäydi. –Negä hafa bo'lär ekänmän? Yåş båla emäsmiz. Hayr. Lekin Gülçehra uni qo'yib yubårmädi.

- Baribir o'rtåq, bo'lib qålämiz-a? Mmen seni o'zimning eng yaqın do'stim deb bilämän.

- Men häm. Hayr.

- Åramizdä heç qandäy gap bo'lgäni yo'q deb hisåbläyver.

Samad ketdi. Gülçehra u qårång'ılik içide g'åyib bo'lgünçä ketidän qarab qåldi. U Samadgä håzir jüda äçinib ketgän edi. Lekin nimä qılä ålärdi. Ägär Abdulla bo'lmägänidä-çi? Unda häm şundäy javåb berärdi. Samad yaxşi yigit, yaxşi o'rtåq. Ungä ådam o'zigä işångändek işånsä bo'lädi. Lekin sevgi… Sevgi bungä qarärmidi? Yänä Gülçehraning hayåligä qışlåqdägi qızlär keldi. U biråntasini yaxşi ko'rib qålişi mümkin kişi muhabbat qo'ymäsdän yaşay ålmäydi. Älbättä biråntagä ko'ngil qo'yädi. Gülçehra şu fikr bilän qanåatlänib, ko'ngli jåyigä tüşdi-dä uyigä kirdi. Zümrad åpa uni sabrsizlik bilän kutib o'tirärdi. Ko'rişi bilän yåş qızlärdek dik etib o'rnidän turib, qarşısigä yürdi. Yaxşi o'tdimi? Nimä deyişdi?

[85]

- Jüda häm yaxşi o'tdi äyä, Gülçehra uni quçåqläb, yüzidän o'pdi. Biram qo'rqqän edim! Şunaqanggi savållär yåg'ılib ketdiki! Ådamlärni äytmäysizmi? Zal lıq to'ldi. Åvqatim o'çåq båşidämi?

- Men o'zim ålib kelämän. Sen çapçagänsän! Zümrad åpa g'ızıllägäniçä o'çåq båşigä ketdi. Gülçehra buni istämäsä häm, bu gal indämädi. Ungä bu xåtın jüda yåqib qålgän edi. Älbättä ävväl çıqıştirmädi, hatta ikkinçi märtä uylängäni üçün dadasidän hafa häm bo'ldi… Lekin uning Alişergä, dadasigä bo'lgän münåsabatni ko'rib, o'zgärdi. Zümrad åpa äslı åltıarıqlik bo'lib, tug'mägäni üçün ikki yıl turmuş qurişgändän so'ng, eri qo'yib yubårgän edi. Uning Nurmat äkäğa qandäydir tanişligi bo'lib Mingbulåqqä åndä – såndä kelib turärdi. Saådat åpaning yılı o'tgändän so'ng, Nurmat äkä uning haqıdä Yusuf äkäğa åg'ız åçdi. Yusuf äkä råzi bo'lmädi. Şunda rais urişib berdi.

- O'zingni o'ylämäsäng, bålaläringni o'yläsäng-çi! Qaçånqaçä qızing uygä qaraydi? O'qışi keräk işläşi keräk. Keyin kiçkinä emäs. Turmuş qurib çıqib ketsä, nimä qıläsän? O'g'lingni kim tärbiläydi?

Bu gap Yusuf äkäni o'ylätib qo'ydi. Äynıqsä, åzib, rängi såmån bo'lib ketgän Gülçehrani ko'rib, rahmi keldi. Bir yıldän so'ng to'rt – beş åg'aynısını çaqırib, åş qıldi-dä, Zümrad åpani uyigä ålib keldi. Uy birpasda to'ldi – qo'ydi. Lekin Gülçehra ançagäçä uni << äyä >> deyålmäy yürdi. Uni ko'rgändä o'z äyäsi esigä tüşib, ko'ngli buzilär, ba'zı paytäri yıg'läb häm ålärdi. Yusuf äkäning:

- Qızim, men Zümradni seni o'yläb, ukangi o'yläb ålib keldim. Etim o'smäläring, qaråvsiz qålmäläring, deb ålib keldim. Ägär hafa qılädigän bo'lsä, o'şa kuniyåq javåbini berib yubårämän. U bundäy qılmäydi. Bålasiz ådam bålaning qadrini bilädi. Keyin

o’zining mehribånligini ko’ryäpsänmi? Senlärni ko’rgändä åyåqläringgä yıqılib påyandåz bo’lämän deydi, degän gapläri häm ungä ta’sir qılmäsdi. Lekin bir våqea säbäb bo’lib, ular bir-birlärigä yaqın bo’lib ketdilär. Keygänigä bir yıl bo’lgändä yıg’im terim åldidän Zümrad åpa bir haftagä Åltıarıqqä bårib äkäsini ko’rib kelmåqçi bo’ldi-dä, Alişer bilän yo’lgä åtlänä båşlädi. Gülçehra ukasini yubårişni istämäsä häm, åtasi råzılik bergäni üçün, indämädi. Bir hafta bilinmäy o’tib ketdi. Qaytib kelişgändä u ukasini tänimädi. Åyäg’ıdä yängi tufli, Yegnidä yåqasigä uqa tutilgän ko’yläk, jun matådän şim… Eng mühimi, rängi qıp-qızıl mag’izdek.Alişer uni ko’rişi bilän << åpa! >> deb quçåg’igä åtildi.

- Maza bo’ldi, åpa! Råsa o’ynädim. Äyämlar keyin şähärgä ålib tüşdilär. Kiyimärimni qarang.

- Mubårak bo’lsin. Munçä yaxşi! Kimålib berdi?

- Äyämlär, dedi g’urur bilän Alişer.

- Yaxşimi? So’rädi ulärgä jilmäyib qarab turgän Zümrad åpa.

- Jüdäyäm yaxşi, äyä! Deb yubårdi tolqınlänib Gülçehra vä uni mahkam quçåqlädi.

Zümrad åpa yıg’läb yubårdi. U Gülçehrani bag’rınä båsib sevinär, lekin ko’zidän şaşqatår åqäyåtgän yåşlärini to’xtatä ålmäsdi. Şu- Şu ulärning årasidän qıl o’tmäydigän bo’lib ketdi.

… Zümrad åpa ıssıq åşni uning åldigä qo’yär ekän, so’rädi:

- Dadang qabılär?

- Håzir kelib qåläbilär. Nimädir eslärigä tüşib, Nurmat äkäni qıdirib ketdilär.

- Yaxşi bo’ldi de-a?

- Jüda häm. Nurmat äkä, o’zing båş bo’lib kurdiräsän deyäptilär. Lekin hali bungä änçä bår. Hali institütdä nimä deyişädi, bilmäymän.

- Aygändäy, dedi o’rnidän turib Zümrad åpa.

- Sengä telegrammä keldi.

- Qanı? Şåşib so’rädi Gülçehra Abdulladän deb o’yläb.

- Mänä, ålib qo’yibmän. **[86]** Zümrad åpa derazagä qıstırılgän qåg’ågzni ålib, ungä uzätdi. Gülçehra äpil- täpil qo’llärini ärtib, telegrammani o’qib båşlädi. O’qib bo’lib ävväl hayrån bo’ldi. Keyin yangitdän o’qib çıqdi vä birdän håhåläb külib yubårdi.

- Ha, nimä? So’rädi Zümrad åpa.

Zümrad o’zini külgidän to’xtadä ålmäy javåb o’rnigä telegrammäni uzatdi. Unda şundäy yåzilgän edi: << Hürmatli o’rtåq Såidåva! << Yåşlik >> kmpleks binåsining jyuri a’zåläri sizning låyihangiz bilän tanişib çıqdi. Jyuri sizgä şu låyida üçün birinçi

mükâfat berilişini låyıq tåpdi… Konkurs şärtigä muvåfiiq, kelgusi yılda båşlänädigän qurilişdä siz iştirak etişingiz keräk. Sizni qızıqtırgän barçä mäsälänlar bilän quyidägi manzilgä müråjaat qıling: şähär layiha institüti >> Gülçehra quvånçining çeki yo'q edi. U endi arxitektår! Uning låyihasini qabul qılişdi! Müråjåt berişdi.

- Negä gapırmäysän? Mengä häm äyt! Dedi Zümrad åpa.

Gülçehra uni quçåqläb ço'lpillätib yüzidän o'pär ekän, telegrammäning mazmunini äytib berdi.

- Nimä endi ketib qåläsänmi?

- Håzir emäs. Çaqırışgändä. İnnaykeyin tez qaytämän. Yarim yılda-dä äyä! Bu jüda kättä gap! İşånmäysizmi? İşånamän. Negä işånmäs ekänmän. Mayli, åmån işqılib.

Gülçehra telegrammäni yüzigä sürtib o'pa båşlädi. Årzusigä endi yetdi u? Jüda tez yetdi! Samad eşitsä-çi, o'zi xursand bo'lädi. Dadasi-çi? U häm. Hämmä – xursand bo'lädi. Darhål Abdullagä yåzişi keräk. Qandäy sevinib ketär ekän eşitib? U şundäy xäyål bilän åvqati häm çala qålib, o'z xånasigä yugurib kirib ketdi.

<< Abdulla, deb båşlädi. U xamni. İkki kün bo'lgäni yo'q sizgä häm yåzgänimgä. Lekin yänä yåzgim keldi. Bugün şådligimning çerarasi yo'q. Mingbulåq maketi qabul qılindi. Şundän başim åsmångä yetib, uygä kelgänimdä yänä bir quvånçli xabarning usmidän çıqdim. << Yåşlik >> kompleks mehmånxånasi üçün yubårgän layiham birinçi mükâfat ålibdi. Håzir qo'limdä şu telegrammä-kü, sevinçimni içimgä sıg'dirålmäy sizgä yåzayåpmän. Xursandmisiz? Siz yaxşi ko'rgän qız aqllı çıqib qåldi. Lekin uning yumuqlärdän båşi aylänmäydi. U sizgä o'xşaşgä, hämmä närsägä jiddiy, såkin qaraşgä haräkäm qılädi vä sizni såg'ınib kumadi. Siz kelgändä men Tåşkentdä bo'lärmän. Çünki qurilişdä mening iştirak qılişim şärt ekän. Jüri şundäy yåzibdi. Şu bilän xatım tamam. Dadam kelyäpmilär! … Xamingizni intizårlik bilän kumubçi sizni såg'ıngän. Ertäsigä ertaläbåq u xatni jo'natdi.

XVII

Abdulla ikki o't årasigä tüşib qålgän edi. Lekin şundäy bo'lgänidän hafa emäs edi. Sayyåra åddiy qız emäs. U bilän o'z hayåtini båg'lägän ådam ko'p närsägä yetişişi mümkin. Abdulla esä şundäy båg'länişning bo'sag'asidä turibdi. U o'zining Sayyåra bilän bo'lädigän turmişini tasavvur qılär ekän, beixtiyår çehräsigä täbässüm yugurärdi. Üç yıl äspirantura, üç doktorlikkä tayyårgaplik, keyin birånta yırık ilmiy tekşiriş institütigä rähbärlik… Bu hämmäsi bo'lädigän gaplär. Älbättä bu darajagä uning o'zi häm müstaqıl ravişdä erişişi mümkin. Lekin qaçån? Negä yıldä? Buning üstigä hayåtdä här bir närsä yüz berişi mümkin. Uning e'tibårdän çetdä qålib ketişi häm ehtimåldän

xåli emäs. Sayyåra bilän bo'lgändä-çi? U bütünläy båşqa gap. Tursunali äkä åbro'li ådam u heç mahal qarab turmäydi. Qo'lidän kelgäniçä ungä yardam berädi, yo'l ko'rsätädi. Här håldä begånä emäs, **[87]** åddiyginä şågırd umr yo'ldåşi! Umr yo'ldåşi… Qızıq, şundäy bo'lärmikin? Negä häm bo'lmäsin? Sayyåra so'nggi paytlärdä ungä jüda båşqaçä qaraydigän bo'lib qåldi. İlgäri häm u o'zi e'tibårli edi. Lekin Abdulla ikkälåvi o'rtasidä bundäy yaqınlik yüz berişini kutmägän edi. Älbättä, birinçi märtä ko'rgänidä yåq, şu fikr hayålidän o'tgän. Lekin bu faqatginä xayåli şu vajdän içidä qålib ketgän edi. Uni yüzagä içqärişgä bätinälmäy yurärdi. Buning üstigä Gülçehra… Gülçehra… yaxşi qız, çiråyli, ungä yåqadi. Ägär Sayyåra bilän bunçälik bo'lib ketmägändä, älbättä heç ikkilänmäsdi. Hämmäsi o'şa kelişgänläridek bo'lärdi. Endi-çi? Endi hämmä närsä çuvaläşib ketdi. Bu yaxşi emäs Ådam degän bir so'zlik bo'lädi. Ko'rnamäklik qılmäydi. lekin negä Gülçehra bunçälik bo'şlik qıldi? Qızlär o'zi şunaqä bo'lärmikän? Jüda häm bo'şlik qıldi. Ägär råzi bo'lmägändä Abdullaning jahli çıqmäsdi. Älbttä åzginä hafa bo'lärdi, lekin åzginä, xålås. Håzir buni o'yläb o'tırmäsdi. Uning o'zigä häm, Abdullagä häm yaxşi bo'lärdi. Tıppa – tinç, xuddi bir-birlärini bilmägändek bo'lib ketişärdi. Endi-çi? Endi yåmån, harhåldä yaqınliqdän so'ng, şunçä va'dadän so'ng aldäş, xiyånat qıliş yaxşi ådamning işi emäs. İnnaykeyin, Gülçehra uni ko'rädi. Bıråq u bilän turmuş qursä nimä bo'lädi? U nimä kutädi. Abdulla buni tasavvur qılişgä urinib ko'rdi, lekin o'zining bålåxånali uyidän båşqa heç närsäni ko'z åldigä keltirä ålmädi. << o'zim ahmåqmän, o'zim! O'ylärdi u. –Negä şåşildim? Şusiz künim o'tmäsmidi? >> lekin u Minqbulåqdä o'tkågän künlärini esläb, o'zini åqlärdi, bundän båşqa ilåji häm yo'q edi. U içidän häm Gülçehrani sevib qålgän, usiz yaşäy ålmäsligigä qattıq işångän edi. Mingbulåqdä, älbättä yaxşi bo'lgän edi. Tüngi sayıllär, şirin årzulär, Gülçehraning mayın qo'lläri, qo'ng'iråqdek åvåzi ajåyib gapläri! … Uni sevmäsdän bo'lärmidi? U bilän o'şa yerdä bir daqıqa birgä bo'lgän, uning ålåv ko'zlärigä tikilib, åvåzini eşitgän ådam bir umrgä o'zini baxtli hisåbläsä bo'lärdi. Abdulla şu paytgaçä o'zini şundäy hisåbläb kelärdi. Uning nazaridä, şu paytgaçä undän şåd, undän baxtli ådam yo'q edi. O'qışläri yaxşi kelajägi pårlåq, uni sevädigän ådam bår täg'ın qandäy ådam. Tengi yo'q go'zal, tengi yo'q milåyim ådam! U Gülçehraning sevib qålişini jüda istägän edi. Ägär şundäy bo'lmägändä o'zini jüda baxtsiz, ruhan ezilgän his qılärdi. U bålaligidän şungä o'rgängän edi. Ägär uni kimdir urişädigän bo'lsä yåmån ko'z bilän qaraydigän bo'lsä, ticçligi buzilärdi. O'zini älämdan qayåqda qo'yişini, nimä qılişini bilmäy qålärdi. Axir mäktäbdä o'qib yürgän paytläri Hüsanxån äkäni şuning üçün yåmån ko'rib qålmägänmidi? Bålälikdä ååisi… Mäktäbni tamåmlägändä esä Gülçehra şulärsiz u o'z

hayåtini tasavvur qılålmäsdi. Älbättä Gülçehra bo'lmäsä, u baribir båşqa bir ådäm täpärdi. Kim bo'lmäsin, ungä mehr qo'ygän birånta ådam bo'liş keräk edi. Afsuski, şundäy ådam Gülçehra bo'lib çıqdi. Endi nimä qılädi? Bu müşkül ahvåldän qandäy qutulädi? U gülçehra häm Sayyåra häm heç kimgä yåmån ko'rinişni istämäsdi. O'zi yåmån ådam emäs. Harhåldä uni hürmät qılişädi, u bilän hisåbläşişädi, institütning eng åldi studentläridän biri. Heç kimgä u yåmånlik qılgäni yo'q, yåmånlik qılişni o'ylämäydi häm. Ådam o'z hayåtining yaxşi bo'lişini istäsä, yaxşi turmuş keçirgisi kelsä buning inmäsi yåmån? Älbättä Gülçehra bilän o'şa våqea yüz bermägändä iş ko'ngildagidek bo'lärdi. Heç närsäni o'ylämäsdi. Gülçehra keçiring men ädäşgän ekänmän, bir birbirimizgä to'g'ri kelmäymiz, men bilän bo'lsängiz hayåtingiz buzilişi mümkin deb xat yåzärdi. Şu bilän tamam. Håzir bundä xat yåzib bo'lmäydi, ulärning alåqaläri jüda çuqurläşib ketdi. Tavba, ådam häm şunçälik qiyin ahvålgä tüşib qålädimi? Bıråq inmäsi qiyin? Bittäsini tanläş keräk kimni? Abdulla Gülçehra haqıdä qançälik o'yläşgä, uning tåmånigä åg'işgä häräkät qılmäsni, ko'z åldidän Sayyåra ketmäs edi. Kiçkinäginä nazik qıyıq ko'zläri dåim şo'x külib turädi. Undän våz keçiş mümkinmi? Åtasining qo'lidä ikkälåvi birgä işläşsä, bir xånadä o'tırişsä bir majlisgä qaynäşişsä! Våz keçsä, uning ko'zigä qandäy qaraydi? Tursunali äkäğa qandäy **[88]** qaräydi. Jahl üstidä uning häyätini buzib yubårişi häm mümkin. Äkädemik! Bir küni Sayyåra hazilläşib ungä åtasining << Abdulla bilän alåqaläring qalay? Tuzukmi? >> degän xatini ko'rsätdi.

- Javåb yåzdingmi? So'rädi Abdulla.

- Ha, Sayyåra ungä qåşlärini çimirib tikildi.

- Nimä deding?

- Urişib qåldik. Yåmån yigit ekän, deb yåzdim. Abdulla ço'çib ketdi. Bu qızdän här närsäni kutsa bo'lädi. Äynib qålgän bo'lsä-yä?

- Hazıl qılmä.

- Negä hazıl qılar ekänmän? Råst. Sen yåmånsän. Sen bilän yålg'ız qålib bo'lmäydi.

Abdulla uyälib häm bä'zän o'zini tiyålmäsdi. Şuning üçün bo'lsä keräk, Sayyåra keyingi paytlärdä jüda kamdän – kam o'şandä häm kündüz künläri uni o'z xånasigä kiritärdi. Bälki bu yaxşidir, o'ylärdi şunda Gülçehrani esläb Abdulla.

- Råstdän şundäy yåzdingmi?

Abdullaning rångi åqara båşlägänini ko'rgän Sayyåra ungä rahmi kelib, külib yubårdi.

- Yo'q. Siz o'ylägändän häm yaxşi, deb yåzdim ma'qulmi şu javåb?

- Jüda häm, Abdulla açilib ketdi.

Şundän bir hafta o'tgändä u birdänigä ikkitä xat åldi. Bittäsi Gülçehradän bittäsi uydän edi. Abdulla ävväl Gülçehraning xatını qo'ligä åldi-yü, keyin aynıdi. Xat åçmäsä häm åçilib ketädigändek ko'rinib, käyfini buzdi. Sekin stolgä qo'yib, üstigä kitåb båstirdi-dä, åtasining xatını åçdi. G'afurjån äkä hål – ähvål so'räb, uning tinçligini, äyäsining såg'ligini o'zining häm änçä tuzukligini bayån qılgändän so'ng şundäy yåzgän edi: << Keçä keçqurun Tursunali äkäng keldi. Änçä gapläşib o'tirdik. U seni so'rädi. Qızıdän gapirdi. Bilişimçä, Sayyåra jüda yaxşi qız bo'lgän emiş. Bir – biring bilän änçä tuzukmişsänlär. Abdulla mengä jüda yåqädi. Tuzukkinä ålim bo'lişi mümkin, dedi. Bitirgändän so'ng, Sayyårani häm uni häm o'z institütimgä ålamän, äspiranturagä kiritib qo'yämän, dedi. Äyäng ikkalämiz jüda xursand bo'ldik. Beçåra äyäng åginä ko'z yåşi häm qılib åldi. Abdullajån, o'glim, ko'pdän beri biz şuni årzu qılärdik. Sening kättä ådam bo'lişingni içtärdik. Angläşimçä şu niyätimizgä yetäyåtgängä o'xşaymiz. İşqılib sag' bo'l. Tursunali äkäng ketgänidän keyin äyäng ikkimiz keçäsi bilän uxlämäy seni o'yläb, gapläşib çıqdik. Ägär Sayyåra bilän yulduzläring to'g'ri kelib qålsä, Tursunali äkäng bilän qudä bo'liş biz üçün kättä baxt bo'lärdi. Nazarimdä Tursunali äkängning häm şungä mayli bår. İltimåsim şuki keyingi xatıngdä şu haqdä häm ikki åtå o'z fikringni yåzib yubår. Salåm bilän atang

G'afurjån >>

Abdulla sevinib ketdi. Demäk, hämmä närsä uning Sayyåra uning Sayyåra bilän bo'lişgä qarab ketyäpti. Demäk u Tursunali äkäğa yåqädi. U o'z institütigä ålädi. Bu endi anıq. Äspiranturadä o'qıydi bu häm anıq. Ajåyib qız, ajåyib åila. Yänä nimä keräk? Axir uning häm xuddi åta – ånasidek årzusi şu emäsmi? Abdulla şu zahåtiyåq javåb yåzmåqçi bo'lib qo'ligä ruçka åldi. Şu payt ko'zi kitåb tagıdän üçi çıqib turgän qızıl konvertgä tüşib qåldi. Nimä yåzgän ekän? Yänä << Såg'ındim, tezråq yıl o'ta qålsäydi… >> bo'lsä keräk. U erinibginä konvertni yırtdi. Xat jüda qısqa edi. Bu o'şä biz bilgän xat bo'lib, Gülçehra o'z yutuqlärini yåzgän, sevinçini u bilän o'rtåqläşgän edi. Abdulla xatni o'qib bo'lib o'ylänib qåldi. U heç qzçån qısqa müddät içidä Gülçehraning bunçälik kättä yutuqlärgä erişişni kutmägän edi. Älbättä Gülçehra g'ayrätli mehnatsevär aqlli qız edi. Lekin bunçälik bo'liş! … Uning şu tåpdä ungä g'ayırligi kelib ketdi vä äyni vaqtdä u bilän faxrländi. U yengiltak åddiy bir qız bilän yürmägän ekän. Uni yaxşi ko'rgän qız jüda talantli ekän! Gülçehra! Gülçehra! … Nimä qılış keräk? Şundäy **[89]** qızdän våzkeçib bo'lädimi? Abdulla qolidägi ruçkani ulåqtirib yubårdi. Yo'q u yåzmäydi, heç närsä yåzmäydi. Qandäy yåzädi, nimä deb yåzädi? Tavba, bunçälik häm qıynåq bo'lädimi ådamgä? Nimä qılış keräk? Birånta ådam bilän

mäslahat qılsinmi? Lekin kim bilän? Keyin, nimä deb mäslahat so'räydi? Yo'q, bu mäsäländä ungä heç kim mäslahat berålmäydi. Mäslahat so'räşning o'zi uyät. Undän råsa külişläri mümkin. Külişsä gäm mayli, uni haqårat qılişläri mümkin. Axir biravning mäl – mülki, amaligä qarab muhabbat qo'yib bo'lädimi? Bu şarmändälik-kü! U nimä degän ådam bo'lädi? Åbro'si qålädimi o'şandä? Ålim bo'liş åsån, ådam bo'liş qıydi. Kim äytuvdi ungä bu gapni? Qaçån eşitgän edi? Ha, bungä äncä bo'ldi? Tåg'asi äytgän edi. Mäktäbni bitirib, Minqbulåqqä bårgänidä şundäy degän edi. Negä şundäy dedi? Nahåtki Abdulla o'şandä birånta nåma'qul gap äytib qo'ydi? Yo'q, bundäy bo'lişi mümkin emäs. U heç mähäl dilidägini tiligä çıqärmägän. Ha, bo'ldi. Åtasi haqıdä gapıgä turib, şundäy degän edi. << Ålim bo'liş åsån, ådam bo'liş qiyin… >> yo'q u Gülçehrani taşlämäydi. Äynıqsä endi. Endi Gülçehra ungä hämmädän häm yaqıni aziz bo'lişi keräk. Uni taşlaş xiyånat vä u –Abdulla bundäy xiyånatgä qadir emäs. Gülçehra bilän häm u niyätlärigä yetişi mümkin. Mänä, heç kimning ko'magisiz, şundäy kättä şähärdä mürakkab institütdä o'qıdi. Yaxşi o'qıdi. Hatta kurs båsilib çıqdi. Diplom işi häm şundäy bo'lişi mümkin. Şundäy qılädi, javåb yåzmäydi, Tåşkentgä qaytgändä esä åtasigä yåtıg'i bilän tüşüntirädi vä Gülçehragä uylänädi… U tüşünädigän ådam. Keyin Gülçehra bilän u emäs, Abdulla turädi. Äyäsi häm qarşilik qılmäydi. Bıråq bundäy hayållär häm Abdullaning ko'nglini ko'tärmädi. Åzginä tinçitdi, lekin ko'nglini yårıştırmädi. U karavåtdäço'zilib, Gülçehraning xatıni qaytadän o'qıy båşlädi. << Siz qaytgäningizdä bälki Tåşkentdä bo'lärmän qurilişgä iştirak etişingiz keräk, deyişyäpti… >> <<Tåşkentdä bo'lärmän… >> o'ylädi Abdulla vä uning şähärdä yürgänini ko'z åldigä keltirdi. Mänä u sayılgåh ko'çäsidä ketyäpti Yegnidä şåhı ätläs ko'yläk åyäg'ıdä åppåq tufli. Hämmäning ko'zi undä. Båşqaçä bo'lişi häm mümkin emäs, Gülçehra jüda çiråyli. Mänä u ünivermag yånidän o'tdi. Şu tåp… Sayyåra bilän uni ko'rib qåldi! Yo'q, bundäy bo'lmäydi. Abdulla heç kimni, nä Sayyårani nä uni aldäydi. Eşik taqıllädi.

- Kim.

- Mümkinmi?

- Ha, senmisän? Dedi Abdulla yåtgän jåyidä.

- Kel.

- Nimä qılib yåtibsän? Dedi Po'lat xånagä kirib.

- O'zim şundäy… o'zing-çi? Bekårgä o'xşaysän?

- Håzır, kütübxånadän keldim. İşim yürişmäyäpti nazarimdä.

Po'lat Abdullaning yånigä o'tirib, tizzasigä muşt urdi.

- Negä?

- Mänä biz yüryäpmiz. Här bir qadamimiz qaydaydir bir fizik hådisa. Kaptar uçdi, ålmä şåxidän üzilib tüşdi. Bular häm fizik hådisa. Xullas, hämmä hådisa vä ular äsåsidä paydå bo'lgän nazariyälärning tafakkurgä alåqasi bår. Bu tüşünärli. Lekin kånkret matematik mäsälänlärni yeçişdä diamatning råli qandäy? Bilämän, mäsälänning måhiyatini yeçişdä u so'zsiz kättä yårdäm berädi. Lekin bu endi matematika emäs, fizika ålami. Kvantli mexanika vä falsafa Eyişteyn nisbät nazariyäsi vä falsafa… Sen bu haqdä heç o'ylägänmiding?

- Ko'p märtä.

- Xo'ş, fikring qandäy?

Abdulla qıynäb turgän savållärdän qutuliş üçün Po'latgä javåb berä båşlädi. Diamat, älbättä matematik mäsälänlärni yeçiş yo'llärini ko'rsätib berålmäydi. Lekin ilmiy qıdırışlärni usiz tasavvur qıliş häm qiyin. Falsafani o'rgänmäsdän, ilmiy **[90]** haqıqatlärgä yetib bo'lmäydi. Ägär hämmä närsä o'siş, rivåjlänişgä egä ekänligini Eyişteyn bilmägändä uning nisbät nazariyäsi häm paydå bo'lmäsdi.

- Sen äkädemik Aleksandråv nimä degän bo'lsä, şuni qaytäryäpsän.

- Ägär to'g'ri bo'lsä negä qaytärmäs ekänmän?

- Çünki diplomning kiçkinä bir båbigä buni sıg'dırib bo'lmäydi. Mengä bittä kånkret misål keräk rähbärim bo'lsä, o'zingiz tåping, deyäpti.

- Bir åz båş qåtirsäng tåpasän. Yaxşisi mengä qara, Abdulla o'rnidän turdi.

- Åzginä içäylik. Ul-buling bårmi?

- Heç närsä. Båy bo'lsäng ålib kelişing mümkin. Do'kån şundäy tag'ımizdä.

- Mayli.

Abdulla ço'ntaklärini tiktiläb, pul åldi-dä o'rtåg'igä uzätdi.

- Yo'q bo'lib ketmä täg'ın.

- Raketa bo'lämän, raketa, Po'lat çåpgäniçä pastgä tüşib ketdi.

<< Åzginä båşni şamållätiş keräk, gåvläb ketdi, o'ylädi Abdulla vä kinåya bilän külib qo'ydi. Ahvåling åg'ır azizim, ahvåling åg'ır… Po'latning işi maza. Diplomdän båşqa närsäni bilmäydi, şundän båşqa g'ami yo'q. Diplomi häm o'zi tayyår bo'lişi keräk. Bıråq u, yengil – yelpi iş qılmäydi. Sekin qılsä häm puxta iş qılädi. Äftidän miyasidä bir fikr o'räläşib yüribdi. Hämmäsini bilädi, ayyar. Lekin o'zini tekşirib ko'rmåqçi. Bälki şundäy qılgän yaxşidir? U häm sekin o'zini tilgä ålmäsdän, mäslahat qılib ko'rsinmi? >>

- Mänä biz häm tayyår! Dedi hansiräb Po'lat xånagä kirär ekän.

- Åzginä zakuska häm åldim. Po'lat dedi Abdulla bir ryümkadän so'ng.

- Nimä?

- Ägär seni jarning yåqasigä ålib kelib, tanla: yå häyät yå o'lim? Deyişsä, nimädi tanlar eding?

- Bema'ni savålingni qo'y.

- Yo'q, äytgın.

- Älbättä hayåtni tanlär edim.

- Yålg'ån gapırding. Men nazıl qıläyåtgänim yo'q.

- Nimäni tanlär edimni?

- Ha.

- Qaysi biri yaxşi bo'lsä şuni.

- Sening üçün nimä yaxşi?

- Mening üçün häyät qålib, o'likdek yaşägänimdä o'lib hayåt bo'lişim yaxşi. Ha, bu falsafiy mäsälänlar seni negä o'ylätib qo'ydi?

Abdulla javåb bermädi. Po'latning şundäy javåb berişini u bilärdi. Båşqalär häm şundäy. Lekin ü-çi? U häm şundäy javåb berärmidi? Älbättä. Yo'q, u Gülçehrani taşläb ketmäydi! Heç qaçån! Heç qaçån!

- Quy!

- Tinçlikmi?

Lekin Abdulla javåb berişgä ulgurmädi. Eşik qattıq åçilib, här galgidek şo'x külgi bilän Sayyåra kirib keldi.

- Bålla, meni täbrikläşinglär mümkin!

- Ha? Diplominni maşinkägä berdim.

- Urra! Dedi qarsak çälib Po'lat. Yänä << Aståriyä >> gä bårär ekänmiz-dä?

- Märhämät! – Bårärmizmi, Abdulla! Po'lat o'rtåg'ini turtdi.

Abdullaning bårgisi yo'q edi, lekin **[91]** ungä iltijå bilän tikilib turgän Sayyåra ko'zi tüşdi-yü, yo'q deyålmädi.

-Mayli, dedi vä şu åndayåq << şundän äjrälämänmi? Qandäy yaxşi qız! Degän fikr hayålidän o'tdi.

- Ävväl mengä bir närsäni äytınglär! Dedi Sayyåra mämnun bo'lib.

- Nimä säbäbdän içib o'tırıbsizlär, täg'ın mensiz?

- Mänävi bo'lsä säbäb tåpilädi, dedi Po'lat şişägä qılib.

- O'zimiz şundäy. Abdullaning årtıqçä puli bår ekän.

- Yänä gånårärmi?

- Yo'q, qålgäni, dedi Abdulla.

- Åzginä içäsänmi?
- Aråqdänmi? Puf! Yo'q, Sayyåra aftini bujmäytirdi.
- Xo'p ketdikmi bo'lmäsä? So'rädi Po'lat.
- Qarnim piyåning po'sti bo'lib ketdi.
- Şåşmä kiyinib ålay, dedi Sayyåra.
- Åbbä! Yänä kutärkänmiz-dä!
- Yo'q, tez tüşämän.

Sayyåra şåşib çıqib ketdi vä ancagaçä Abdullaning qulåg'i åstidä uning << taq – tuq, taq – tuq >> qılgän yengil åyåq tåvuşläri jarangläb turdi.

- Tavba! Dedi Po'lat şişäning åg'zini berkitär ekän.
- Qıråliçämiz bo'lmägändä nimä qılär edik? Men hämmämizning yänä bir jåydä işläşimizdän xursandmän. Sen-çi, Abu?
- Men häm. Bıråq şundäy bo'lärmikin?
- Negä bo'lmäsin?
- Atåm reaktåri yaqındä bitädi. Bittämiz o'şa yåqqa ketib qålişimiz mümkin. Faqat men emäs. Sayyåra häm bårmäydi. Nahåtki sen?
- Bilmädim. Ägär yubårişsä, nimä deyişim mümkin?
- Äspirantura nimä bo'lädi? Niyäting şu edi-kü?
- Niyät båşqa, häyät båşqa. Nahåtki şuni bilmäsäng!
- Qızıq… Po'lat yelkälärini qısib qo'ydi. Abdullaning darråv o'zgärib qålgäni uni qızıqtırsä häm, håzir bu haqdä o'ylägisi vä surişтirgisi kelmäsdi. U tezråq << Aståriya >> gä bårişni istärdi vä ko'zini eşikdän uzmäsdi. Nihåyat Sayyåraning kåridårdä ayåq tåvuşläri eşitilä båşlädi.
- Tüşyäpti. Yür.

Abdulla o'rnidän turdi. << Şundäy bo'lgäni yaxşi, o'ylärdi u. Reaktårdä işläymän, bulärdän çetdä >> Ulär << Aståriyä >> dä äncä o'tirişdi. Keyin şähär aylänäşdi. Åydın keçä, go'zal şähär Sayyåra vä Po'latning hazıl – huzul gapläri uning ko'nglini ko'tärib yubårdi. Lekin yåtåqxånagä qaytib, xånasigä kirgändä yänä miyäsini ming xıl fikr qåpläb åldi. Şu tariqä künlär o'tä båşlädi. Abdulla Sayyåra bilän bo'lgändä, Po'lat bilän uçraşgändä hämmä närsäni deyärli unutär, yålg'ız qålgändä esä nimä qılişini bilmäsdi. U o'zini to'qayzår içidä ädäşib qålgän åvçidek his qılärdi, bu to'qäyning nä båşi bår nä åxiri qayåqda yürişni bilmäysän kişi. Şuning üçün åtasining savåligä javåb yåzmädi. Gülçehra esä o'zini majbur qılib, yärim qåg'åzginä xat yåzdi-dä, yutuqlär bilän täbriklägän bo'ldi. Xatidä Tåşkentgä uning nihåyat kelädigän

bo’lgänidan xursandligini häm bildirdi. Bir küni u keçqurun yåtåqqä qaytgänidä (u endi ko’p vaqtini kütübxånadä o’tkäzärdi) vaxtyår kampir ungä xat uzätdi. Xat Gülçehradän edi. Yänä såg’ıngänini yåzgän bo’lsä keräk, yå bilän işi yänä yaxşi çıqqändir, deb o’yläb, Abdulla şåşmäsdän xånasigä ko’tärildi. Yeçinib, karavåtgä yånbåşlädi-dä, xatni åçdi. Ämmå uni o’qib årqasigä tårtib ketdi. Xatdä şundäy deyilgän edi:

<< Salåm, Abdulla!

Yänä yåzyäpmän. Lekin bu gal hatım sizni qubåntirmäydi, çünki jüda kättä ko’rkub vä qayg’u **[92]** bilän yåzyäpmän. Båşimgä kättä taşviş tüşdi. Bu taşvişni heç kimgä äytålmäymän. Sizgä äytişgä häm uyalämän. Şuning üçün häm bir åydän beri sizgä häm yåzgänim yo’q edi. Endi yåzmäsdän ilåjim yo’q. Sizdän båşqa mening endi kimim bår? Abdulla, so’nggi uçrauvimizdän keyin bir åy o’tgäç, mendä o’zgäriş yüz berdi. Tüşünyäpsizmi? Båşqaçä yåzålmäymän. Ävväl heçqısı yo’q, bir kün ävväl, bir kün keyin, deb o’zimni tinçimdim. İkkinçi åydä häm şundäy bo’ldi. Mänä hazır üçinçi åy ketyäpmi. Taxminim to’g’ri çıqqangä o’xşaydi. Nimä qılışimni bilmäymän. Ägär üçinçi, åy häm şundäy bo’lsä, bungä esä bir hafta qåldi. Undä heç qandäy şübhä qålmäydi. Tüşündingizmi, Abdulla? Bir kättä qunåh qılib qo’ygängä o’xşaymiz. Qışlåqdä endi båşimni qandäy ko’tärib yürämän? Siz yånimdä bo’lgäningizdä häm båşqa gap edi, bunçälik qiynalmäs edim. Birår yo’lini qıdırib tåpärdik. Vraçgä müråjaam qılgim kelmäyäpti. Uyälämän. Keyin, bu yerdä. Qo’qåndä dadamni bilişädi. Båşim qåmdi. Heç närsä dilimgä sıg’mäy qåldi. Nimä qılämiz endi?

Javåbingizni kütib.

Gülçehra >>

Bu xat Abdullani esänkirätib qo’ydi. Nahåtki, Gülçehra håmiladår bo’lsä? Yo’q, bundäy bo’lişi mümkin emäs. U yıg’lämåqdän beri bo’lib, xatni yänä o’qib çıqdi. Yå tavba! Endi şu yetişmäy turgän edi o’zi. Nimä bo’lsädi endi? Nimä qılädi? Abdulla xånaning u båşidän bu båşigä yürär ekän, ko’z åldidän bu dähşätning manzaraläri birmä bir o’tä båşlädi. Mänä ånasi… U bu xabarni eşitib, ko’zläri g’azabgä to’ldi. Båşini salmåqläb tebrätär ekän: o’g’lim, sizdän buni kütmägän edim. Yüzimizni yergä qaratdingiz, dedi. Mänä åtasini. Uning rängi sålg’ın qarib qåvåqläri åsilib ketdi. U heç närsä demädi, u demäydi. U keçirişi mümkin. Mänä buvisi. Yo’q, bu kampir keçirmäydi? Uning qahri qattıq. U keçirmäydi. Åbdi äkä-çi? U häm mayli. Undän bir – ikki gap eşitädi. Lekin Tursunali äkä? Mänä bu dähşät. U Abdullani här närsä qılişi mümkin. Uning bir åg’ız gapı tamam, Abdullani yer bilän yäksån qılädi. Sayyåra-çi? Mänä u bu şum xabarni eşitdi. Abdulla endi u bilän bo’lişi mutlaqå mümkin emäs. Keldi, xånagä kirdi.

Ko’zläridä yåş… Yo’q, u yıg’lämäydi. U kelädi-dä, uning başarasigä tupurib, bir şapalåq tårtädi. Şundäy qılişi anıq keyin nimä bo’lädi? Yo’q, yo’q! Bundäy bo’lişi mümkin emäs. Bälki Gülçehra vahimä qıläyätgändir? Heç gap yo’qdir? Kåşki endi mundäy bo’lsä! Bälki şundäy bo’lär? Heç mahal uning båşidän bundäy våqea o’tgän emäs, bilmäsdän taxmin qıläyåtgändir? Båşqa birån kasalgä çalıngändir? Ayållärdä nimä ko’p kasal ko’p. Şundäy bo’lişi keräk. Ägär şundäy bo’lmäsä, tamam şarşandälik! Keyin… Keyin u qandäy qılib bålälik xåtinni uyigä ålib kirädi? Yo’q, yo’q, Gülçehra vahima qılyäpti. U o’zi şunaqa, tez xursand bo’lädi, tez hafa bo’lädi. Ädäşgän båşqa birår kasalgä yo’liqqänu, şundäy deb qumån qılyäpti. İnnaykeyin, o’zi häm anıq yåzmägän, gümån qılyåpmän, degän… Abdulla şundäy o’yläb, bir åz tinçidi, lekin bu tinçlik vaqtinçälik tinçlik edi.

XVIII

Gülçehra tåşåynadän ko’z üzmäy o’tirärdi. Äyäsigä << Håzir kiyinib çıqämän >> deb o’z xånasigä kirib ketgäniçä qaytib çıqmädi. Burçakdägi bo’yi şiftgä tegib turgän åynagä tikildi-yü, jåyidä turib qåddi. Nazaridä rängi so’ngän, ko’z åtiläri bilinär-bilinmäs qåraygän edi. Buning nimädänligini u bilärdi, uyqusizlik, yıg’ı, türli xıl – ko’ngilni g’aş qıluvçi o’ylär… Ämmå läbläri negä munçä qalınläşib ketdi. Bu nimädän? Nahåtki håmilädårlik belgisi bo’lsä? Gülçehra şuni o’ylädi-yü, ço’çib ketdi. Ägär şundäy bo’lsä äyäsi häm sezgändir? U beixtiyår qårnini uşlädi. Ämmå heç närsä qayqamädi. Ko’yläginі sidirib årqasigä årtdi-dä, åynagä qarädi. To’lişgän ko’krakläri häm, kiçkinä qårni häm ävvälgidek o’zgärişsiz edi. Bundän ko’ngli bir åz taskin tåpgän bo’lsä häm g’aşligi tarqamädi. Bo’şäşib **[93]** kursigä o’tirdi-dä, yänä åynagä tikildi. Bıråq åynadä u so’lg’ın yüzlärni häm, quyuq, çimirilgän qåşlärini häm, heç närsäni ko’rmäsdi. Xayåli bir närsä bilän band dedi. Nimä qılış keräk? Nimä qılsä, bu falåkatdän qutulädi? O’z ahvåli faqat o’zi üçün emäs, åtasi üçün häm bütün qışlåq üçün häm kättä falåkat bo’lib bårayåtänigä u allaqaçån işångän edi. Undän qutuliş endi faqat o’zigä båg’liq, o’zining qo’lidä. Abdulladän darak yo’q, yigirmä märtä påçtagä bårdi, åxiri uyälib, Alişerni yubårädigän bo’ldi. Daragi yo’q. Endi årtıq kutib bo’lmäydi. Buni Gülçehra yaxşi bilärdi. Ämmå nimä qılış kerägligini, kimgä müråjaat qılişi kerägligini tasavvur qılålmäsdi.

- Åpa!

Gülçehra ço’çib tüşdi. Derazadän Alişerning båşi ko’rindi.

- Çoyingiz såvub qåldi!

- Håzir, Gülçehra o’rnidän turdi. Dadamlär şu yerdamlär?

- Kettilä.

- Håzir çıqämän, Gülçehra yengil tårtib xo'rsindi.

Alişer ketgäç, nimä kiyişini bilmäyi şifoner åldidä turib qåldi. İlgariler yaxşi ko'rädi. Ko'rädigän tår ko'yläkläridän kiyişgä uyälib, Zümrad åpa tikib bergän, lekin hali heç kiymägän xånatläs ko'yläginі tanlädi. Äpil – täpil kiyib, åynagä qarädi. Ko'yläk ungä jüda yaräşgän edi. Åynadä o'z äksini ko'rdi-yü, quvånib ketdi. Nazaridä ko'zläridän so'lg'ınlik yo'qålgän, rängi häm tåza heç qandäy ko'kärgän, qåraygän jåyi yo'q edi. << Vahima qılibmänmi? >> o'ylädi u, keyin tilini çıqärib äksini mazax qılgän bo'ldi-dä, şåşib xåvligä tüşdi.

- Munçä häyälläding? So'rädi äyvåndä o'tirgän Zümrad åpa.

- Nimä kiyişimni bilmädim, keyin şuni kiydim, dedi ko'yägigä işåra qılib äyvångä ko'tärilär ekän.

- Buyursin, yaraşibdi, Zümrad åpa, häväs bilän ungä tikildi.

- To'lişibsän-dä, bir åz kengråq edi, endi yaxşi.

Gülçehra läbini tişlädi. << Nahåtki bilsä? >> yaşin tezligidä hayålidän o'tdi. Håzirginä çehräsini yåritib turgän vaqtınçälik şådlik zumda yo'qåldi. Bo'şäşibginä äyäsining ro'parasigä o'tirdi.

- Qaydam, dedi ko'yläk etäklärini tizzasi üstigä tärtär ekän.

- Qız bålaning hüsni häm tilidä, häm dilidä deyişädi, dedi Zümrad åpa ungä çoy uzata turib, men etidä häm deymän. Quruq suyakkä kiyim yaraşärmidi?

Gülçehra yengil tårtdi. O'ziçä minnätdårlik bilän yer åstidän äyäsigä qarädi.

- Siz häm tuzuksiz äyä.

- Mening tuzukligim qayåqda bårädi, äyängiz… äyängizni jüda ko'hlik äyål edi, deyişädi. Gülçehra nimä deyişini bilmäy qådi. U sırä bu haqdä o'ylämägän, dadasi yängi uylängänidä häm dilidä nåråziligigä qaramåy, äyäsi bilän Zümrad åpani: taqqåsläştirmägän edi. Zåtan, ungä buni kerägi häm yo'q edi. Zümrad åpaning yaxşi ayålligi uni xursand qılgän, uni o'z äyäsidek yaxşi ko'rib qålgän edi. Nahåtki marhumagä raşk qıläyåtgän bo'lsä? Yå dadasi birån närsä dedimikin? Qarındåşlär hafa qıldimikin? Harhåldä keyingisi to'g'riråq bo'lsä keräk raşkdän nimä fåyda? Gülçahra şundäy o'yläb uni yupatmåqçi bo'ldi.

- Äyämlär çiråyli edilär. Lekin o'zläri buni bilmäsdilär. Men häm bilmäsdim. Men üçün ulär äyä edilär. Siz häm şundäy. Men üçün häm, Alişer üçün häm äyäsiz.

- Rähmät.

- Biråv bir närsä dedimi, äyä?

- Yo’q, Zümrad åpa yängi çoy quyib uzätdi.

- Ål. Yo’q, heç kim heç närsä demädi.

- Bo’lmäsä, qo’ying, hafa bo’lmäng.

[94]

- Hafa bo’lmäymän. Endi bütün umrim sizlär bilän. İşqılib åmån bo’linglär. Gülçehra yänä nimä deb uni yupätişni bilmäy, o’rnidän turdi.

- Tüşlikkä keläsänmi? So’rädi. Zümräd åpa u håvligä tüşgändä. Aççıqqınä şo’rva qılib turämän. Kelgin.

- Kelämän, äyä! Hafa bo’lmäng, xo’pmi? Zümrad åpa jilmäygän bo’lib, ungä qarädi. Gülçehra ko’çä eşikkä yetgändä, Zümrad åpani nimä ezgänini tüşündi. Eşik åldidä devårgä suyåqliq o’ymäkår åq panjara bilän kättä qåra märmär tåş turärdi. Tåşgä: Saådat Saidova, 1924-1960 deb yåzib qo’yilgän edi. Bu yådgårliklärni ko’rib Gülçehraning o’zi ezilib ketdi. Unutgän ekänmi, yå o’ylämägän ekänmi, ånasi jüda yåş ekän. Endiginä o’ttız åltigä kirgän ekän! Nimädir tåmåg’ini bo’g’di. << Äyä! Äyäjån! >> deb qıçqırisi keldi, Ämmå tişini tişigä qo’yib o’zini båsdi. O’zi-kü, mayli, lekin o’ydä yålg’ız qåläyåtgän beçåra ayålning dardigä dard qo’şib nimä qılädi? Yürägidän quyilib keläyåtgän yıg’isini to’xtatişgä intilib u ko’çägä åtildi. Lekin ko’çägä o’zini tutib turålmädi, ånasining o’limgä o’z dardi qo’şilib, yåş o’zidän o’zi qo’yilib ketdi. Kim bilädi, ägär u, kün sayın yaqınläşib keläyåtgän falåkatning åldini ålgän bo’lärmidi, u bilän dardläşärmidi? Gülçehra şulärni o’ylär ekän, qandäy qılib påçtagä bårib qålgänini payqamädi. Påçtadä pul ålalaåtgän bir mo’ysafiddän båşqa heç kim yo’q edi. Gülçehra u pulini sanäb bo’lgünçä bir çekkadä turdi. Mo’ysafid şåşmäsdän, hafsala bilän barmåqlärigä tuflåb sänårdi. Nihåyat hisåbgä yetdi şekilli:

- Bo’ldimi? Deb darçädän poçtaçi qızgä egildi.

- Ha, åta, şu.

- Rähmät, qızim. Çål eşikkä yo’l åldi.

- Mengä emäs, o’g’lingizgä rähmät deng, åta, qıçqırdi årqäsidän poçtaçi qız.

- O’g’lim baräkä tåpsin. Ungä rähmät, sengä häm, çål yänä nimälärnidir g’o’ldiråb çıqib ketdi, Gülçehrani ko’rmädi.

- Keling åpa! Poçtaçi qız o’rnidän turdi.

- Hatmi?

Gülçehra << ha >> degändäy iltijå bilän ungä qarab båşini qımırlätdi.

- Yo’q, åpa. Sizgä heç närsä yo’q.

Gülçehra bo'şäşgäniçä darçä taxtasigä suyänib qåldi. –Xavåtir ålmäng, åpa poçtaçi qız uni yupatgän bo'ldi.

– Tinç bo'lsälär keräk-dä.

- İşqılib şundäy bo'lsin, sir båy bermäy dedi Gülçehra.

- Şundäy bo'lsä keräk. Kelib qålär. Jüda xavåtir åläyåtgän bo'lsängiz, telegrammä bering. Telegrammäning javåbi tez kelädi.

- Råst-a! Gülçehra sevinib ketdi. Negä ilgariråq şuni o'ylämägän ekän?

- Blanka bering.

- Mänä, åpa.

Gülçehra stol yånigä bårib o'tırdi. Bugün telegrammä bersä, ertagayåq javåbi kelädi. Åxirgi xatni ålmägän bo'lsä keräk. Ålsä, şu paytgaçä javåb bermäsmidi? Ålmägän, xat yo'qålgän. Bunäkä våqealär kammi? Yå bo'lmäsä båşqa mänzilgä tüşib qålgän. Kim bilädi, xåzir biråvning uyidä yåtgändir bälki? Hämmäsini telegrammä hal qılädi, ertagayåq hämmäsi ma'lum bo'lädi. Gülçehra şåşib Abdullaning manzilini yåzdi, keyin, o'ylänib qåldi. Xatni ålgän bo'lsä-çi? Axir şu paytgaçä ålib yürärdi, heç xatå bo'lmäsdi. Negä jim bo'lmäsä? Nahåtki u… Nahåtki undän våz keçgän bo'lsä? Gülçehraning bütün vüjudi muz bo'lib ketdi. Yo'q, yo'q, bundän bo'lişi mümkin emäs! Bundäy bo'lmäydi! Abdulla uni taşlämäydi, xat kelädi, bugün ertä kelädi. Şundä bütün taşvişläri unut bo'lädi! Gülçehra o'rnidän turib ketdi, manzil yåzılgän blankäni g'ijimlagäniçä eşikkä yo'l åldi. **[95]** - Ha, åpa, yåzmäysizmi? So'rädi poçtaçi qız. Gülçehra to'xtadi.

- Keyin… Bälki xat kelib qålär… U şundäy deb eşikkä çıqdi. Ha, kelädi, kelişi keräk… Lekin ertäsigä häm kelmädi.

Gülçehra endi o'z külfäti bilän yålg'ız qålgänigä anıq işåndi. Bundäy paylärdä ådam tinçråq, xåliråq jåy qıdırib qålädi. Yålg'ız edi-yü, lekin xåli jåygä muhtåj emäs edi. Abdulla här kelgänidä ungä şundäy jåylärni ko'rsätärdiki, tug'ilib – o'sgän o'z qışlåg'ıdä şundäy jåylär bårligini hayåligä häm keltirmäs edi. Gülçehra idåradä işläri bo'lsä häm tålzår tåmån yo'l åldi.

Ko'prikkä yaqınläşgändä, råparasidän << GAZ-69 >> maşinasi çıqib qåldi. Ruldä Hürmat äkä, yånidä Samad. Räis Gülçehrani ko'rib maşinasi to'xtatdi.

- Ha, yo'l bo'lsin?

- Şu yåqqä o'tib keläy…

- Gülçehra o'zini qançälik såkin tüşişgä intilmäsin, åvåzi qaltiräb ketdi.

Räis buni sezdi şekilli, maşinadän tüşib, uning yånigä keldi.

- Tinçlikmi? Xåmuş ko'rinäsän?

Gülçehra båş qımırlätdi, lekin xo'rligi kelib yıg'läb yubårdi Hürmät äkä uning yıg'ısini o'ziçä tüşinib, qo'lini yelkäsigä qo'ydi:

- Bilämän. Senlärgä qiyin bo'ldi. Ånang rähmätli yaxşi ådam edi. Lekin nimä qılärdik, o'lim här kimning båşigä bår. Qalay, yängi äyäng yaxşimi? Yå hafa qılyäptimi?

- Yo'q, dedi bo'g'ılib Gülçehra, yaxşi xuddi äyämlärgä o'xşaydi.

- Ana! Räis o'ziçä xursand bo'lib qo'ydi. – yåmån ådamni uyinggä ålib kelärmidik? Erta- indin äyäng qabrini tuzatib qo'yämiz. Rigadän tåş buyurtirib keldik. Ko'rdingmi? Gülçehra << ha >> deyä båş qımırlätdi. Uninh xayåli håzir mutlaqå båşqa närsädä bo'lsä häm, o'z därdi bilän åvåra bo'lsä häm räisning gapläri ungä yåqqän, uni åvutgändek edi. - Dadang sendän jüda xursand. Men häm xursandmän, o'zimizdän ajåyib arxitertår çıqib qåldi. Sendi endi işingni o'ylä. Bahårdä qurilişni båşlän yubårämiz. Planing hämmäsi ma'qul. Şundäy işlärni qılib qo'yibsän-u, yåş båladek yıg'läysän-a! Qanı, mengä qaraçi? Gülçehra zo'raki jilmäyib Hürmat äkäğa qarädi.

- Baräkälla! Yıg'ı qaritädi, yıg'lämä kelişdikmi?

Gülçehra båşini qımırlätdi.

- Gap bundäy bo'pti!

Räis maşinagä o'tırib, Samadgä nimädir dedi ikkälåvi külişdi. Nimä degänini Gülçehra eşitmädi, lekin yaxşi gapligini sezdi. Maşina ko'zdän g'ayib bo'lgünçä jåyidän qımırlämädi, keyin bittä-bittä qadam taşläb, kanal yåqaläb ketdi.

XIX

Abdullaning ahvåli hä Gülçehranikidän yaxşi emäs edi. Ämmå içini it tirnäsä häm, sırtdän änçä tinç ko'rinärdi. Şu vaqtınçälik tinçlik ta'siridä u diplomini yåqlädi. Uning işini yaxşi qabul qıldi. Kafedra müdüri-Professor Markåv, hatta dävlät imtihånlärini tåpşirgändän so'ng institütdä kafedra qåşidä qålişni täklif etdi. Älbättä bular Abdullani çeksiz xursand qılär, årzuläri uşaläyåtgänigä işånçini åşirärdi. Lekin keç kirib, o'z xånasidä yålg'ız qåldimi, u bütünläy o'zgärärdi – qo'yärdi. Şu kungaçä erişgän yutuqläri tüşdek o'zi esä dähşätli bir spektakldä rol aynäyåtgändek ko'rnärdi. Hayålidä allaqaçånlär anıq tasavvur qılib qo'ygän keläjäk uni xursand qılmäs, äksınçä, ço'çitärdi. Şu ço'çiş, hamån davåm etib keläyåtgän ikkiläniş bilän bir åy o'tib ketdi, Gülçehraning xatıgä u **[96]** hali häm javåb qaytärmädi. Javåb qaytariş zarurligini, Gülçehra uning här bir so'zigä muntazir bo'lib turgänini yaxşi bilärdi. Lekin nimä deb yåzişini bilmäydi. Buning üstigä, vaqt o'tgän sarı, o'zining Gülçehragä bo'lgän muhäbbätini o'ylägän sarı Sayyåragä häväsi årtib bårärdi. Qandäy ajåyib qız! U bilän gapläşib, gapigä to'ymäysän. Şo'x, erkin çehräsidän külgi arımäydi. U bilän yånmä-yån yüriş, u bilän bo'liş qandäy

baxt! İnnaykeyin, ulärning birgä bo'lişlärini åta-ånasi häm istayåpti, Tursunali aja häm. Tursunali äkäğa, şundäy kättä ålimgä kuyåv bo'liş hazil gap emäs! Lekin Gülçehra bilän Bo'lsä nimä bo'lädi? Axir uni yaxşi ko'rärdi-kü? Bilän nimä, häyäti buzilädimi? Yo'q, buzilmäydi. Äksinçä, Gülçehra undän umrbåd minnätdår bo'lib yaşäydi. Keyin u aqllı. Yaxşiginä arxitektår bo'lişi mümkin. Lekin älbättä Tåşkentdä yaşaşålmäydi. Sayyåra bilän alåqaläri buzilgändän keyin Tåşkentdä u biran närsägä erişä ålärmidi? Tursunali äkä şunçä gap-so'zdän keyin uni tinç qo'ymäydi. Tursunali äkä aldidä esä u bir xas. Puf desä uçib ketädi. Şu yerdä yaşäsädi. Kafedradä iş täklif qılişyäpti-kü ungä. Şu yerdä işläydi, şu yerdä dissertatsiyasini yåqläydi. Gülçehragä häm bir ånta iş tåpilib qålädi. Arxitektår hämmä yerdä keräk. Ämmå åta-ånasi bungä nimä deydi? Şunçä ümid bilän o'qıtib ådam qılgändä, endi råhatini ko'rämiz degändä, ulärni taşläb ketädimi? Ulär şungä ko'nädimi? Bir küni keçqurun u jüda qiynalib ketdi, yåtåg'ıdä o'tırålmädi. Şarılläb yåmg'ır quyäyåtgänigä qaramäy, plaşini kiyib, pastgä tüşdi. Ko'çädä ådam sıyrak edi. Qayåqda bärişini bilmäy, måyka tåmån yo'l åldi. Ilıq yåz yåmg'ıri haş-paş derunçä yüz-ko'zini ho'l qıldi. Såçläri årasidän sızib bo'ynigä tüşdi. Abdulla plaşining yåqalärini ko'tärib kanal yåqaläb yürib ketdi. Dåimä qåra baxmaldek yaltıräb turädigän kanal suvi håzir låyqä edi. Şu yerlärdä u Sayyåra bilän ko'p sayr qılgän, suvgä tikilib o'z äksini tåmåşä qılgän… Sıra esidän çıqmäydi. Bir küni yalang'åç åtlıqlär haykali yånidä panjaragä suyänib turişgändä Sayyåra qo'lidä o'yläb turgän påmadasini suvgä tüşirib yubårdi. Abdulla suvdägi o'z äkslärigä tikilib turgän edi. Ular bir – ikki tebränib äjräldi, keyin ançagäçä qo'şilib turdi-dä, suv tirgäç o'z hålatigä kirdi.

- O'xşar ekänmizmi? Dedi Sayyåra ungä g'alati qarab.

- Hämmä şundäy deyäpti.

- o'zingçi?

- Men allaqaçån buni sezgänmän, Abdulla şundäy deb uning qo'llärini uşlädi.

- Demäk, biz äkä – uka ekänmizdä?

Sayyåra ko'zlärini ayyåråna suzib Abdullaning äksigä tikildi.

- Men undän häm qalinråq, bo'lişni istärdim. Sayyåra indamädi. Ço'ntagidän bir neçta tangä ålib, suvgä åtdi.

- Ana! Dedi yåş båladek çapak çalib.

- Yänä qo'şilib ketişdi.

- Dåim şundäy bo'lsä-çi? Abdulla hazilläşgän bo'lib dilidägi gapni äytdi.

- Yåqmäy ketsin! Sayyåra şundäy deb Abdullaning burnini çertdi, lekin uning şo'x çehräsidän råziligi, şundäy bo'lişini istäyåtgänligi sezilib turärdi.

Abdulla şuni esläb, dili yårigändek bo'ldi. Ha, ular birgä bo'lişläri keräk. Uning keläjägini faqat Sayyåra ta'minläydi. Nimä bo'lsä häm şungä intilädi, şungä erişişi låzim. U nevskiy prospektigä çıqqändä, birdän qaynåq häyät içigä kirib qålgändek bo'ldi. Yåmg'ır hamån çeläkläb quyäyåtgänigä qaramäy, yo'lkä ådamlär bilan to'lä edi. Qayåqda qarama, zont. Kättä, kiçik, åk sarıq, qåra zont. Kiçik yelkälärdek bu zontlär Abdullaning ätråfidä süzib yurärdi. Åndä – såndä ular årasidän kimlärningdir şaläbbå båşläri ko'rinib qålär vä şu åndayåq g'åyib bo'lärdi. Faqat Abdulla şåşmädi. Qayåqda häm şåşärdi? U håzir vaqt o'tkäzişi keräk birånta anıq fikrgä kelmägünçä şåşmäsligi keräk. Şuning üçün häm u sekin kadam **[97]** taşlärdi, qo'lläri ço'ntagidä, qulåqläri esä ätråfdägi ming xıl åyåq tåvuşläridä zontlärdä. Qızık, negä zontlär här xıl tåvuş çıqärädi? Yåmg'ır hämmäsigä bir xıl urilyäpti-kü? Birårniki xuddi entikkän yüräk urişidek dükilläydi, birårniki esä qızılmägän çırmändädek takılläydi… Hämmäsi här xıl. Bu qandäy qånungä kirär ekän? Buning qånuni bårmikin o'zi? Abdullaning tirsägigä tegib, kättä qåra zont vazmin süzib o'tdi.

- Nataşa! Qayerdäsän? Qıçqirdi årqadän jarangdår äyål åvåzi.

- Şu yerdämän! Javåb qıldi çınqıråq qåra zont vä to'xtadi.

- Şu yering qayer?

- Tråtuar!

- Tråtuarligini bilämän. O'zing qayerdäsän? Qåra zont ko'tärildi, uning tagidän dumalåqqınä qızçaning javdiragän ko'zläri ko'rindi. Qızçä u yåq bu yåqqä alangläb qarar, Ämmå qayåqda yürişini bilmäsdi. Abdulla ko'makläşmåqçi bo'lib yånigä endi keluvdiki, qızçä åldingä qarab yügürib ketdi. Abdulla uning årqasidän qarab qåldi. Zonttagidän qızçaning kiçkinä åyåqläri çalp-çalp qılib pıldıräb bårärdi. Bu tåvuşning qandäy qånuni bår? Hämmä qånunlärning äsåsi bår – häyät. Hayåtidän yüksäk qanun yo'q. Kim şundäy degän edi? Lomonosov bo'lsä keräk? Ha, hayåtidän yüksäk qanun yo'q. Häyät esä müräkkäb, unda heç närsä bir-birigä o'xşamäydi. Hättå ådam häm. Här bir ådamning o'z häyäti bår. Birår xursand birår hafa. Birår bår istäklärigä erişgän, birår endi erişyåpti. Birår esä… Birår esä heç närsägä yetişålmäy o'tib ketyäpti. Şuning üçün häm, bälki zontlärning tåvuşläri här xıldir, åyåq tåvuşläri här xıldir? Kiyimgä qarab ådamlärni biliş mümkin, deyişädü-kü? << Neva >> kinåteatrigä yetgändä Abdulla zontlär kamaygänini payqadi. Säçini ro'målçasi bilän sirdirib, åsmångä qarädi. Yåmg'ır tingän, nursiz yulduzlär birin ketin ko'rinä båşlägän edi. Şu payt kimdir Abdullani turtdi. Abdulla ço'çib tüşdi. Ro'parasidä setkä ko'tärib ålgän kursdåşi viktår turärdi.

- Ha, Abuşa, yulduz sanayåpsänmi? So'rädi külib u. Abdulla jilmäydi.

- Salåm. O'zing-çi?

- Xåtinimning åldidän kelyäpmän, dedi viktår setkagä işåra qılib. Kasalxånädä yåtibdi.

- Tinçlikmi? Xavåtırlänib so'rädi Abdulla.

- Ahmåq, bålasini åldirib taşläbdi, dedi küyünib viktår. – Råsa urişdim.

- Negä.

- Svetkaning o'zi håzir yetärmiş. Sveta, qızim uç yåşgä to'ldi. Ajåyib qız. Mengä o'xşaydi. Yüz ko'zläri häm, qılıqläri häm. Keçägäçä tinç yüruvdi, heç qandäy gap so'z yo'q edi. Keçqurun kelsäm uydä yo'q. Änçä påylädim, yo'q. Keyin qårnim åçib åşxånagä kirdim. Çoy qo'ymåqçi bo'lib çoynakni ålsäm, tagigä xat. << Keçir, Viten'ka! Men kasalxånädämän. Üç kündä çıqämän… >>

- Üç kündä? Nimädir jånlänib so'rädi Abdulla.

- Ha! << Üç kündä çıqämän. Ägär istäsäng, keling ketişing mümkin >> kelib ketişim mümkinmiş! – Viktår istehzå bilän külib qo'ydi, yügürdim. Bårsäm, şu ähvål keçikibmän.

- Tuzukmi o'zi? Qaçån çıqädi. İkki kündän keyin çıqädi.

- İkki kündän keyin? Håvliqib so'rädi Abdulla.

- Ha, nimä edi?

- Yo'q, yo'q heç nimä! Abdulla o'zini båşişgä häräkät qılib dedi: Endi nimä qıläsän? **[98]** - Nimä qılärdim? Bo'lär iş bo'lädi. – Viktår xo'rsindi. – Xo'p, xayr svetik uydä yålg'ız.

- Hayr. Biktår şåşib yo'lgä tüşdi. Abdulla o'zidä yo'q şåd edi. Yo'l tåpildi! Håiråq Gülçehragä hät yåzädi, yo'q telegrammä berädi. Qiyin emäs ekän-kü, nihåyatdä üç kün! Båring, bir hafta bo'lsin. Nahåtki Gülçehra şuning uddasidän çıqålmäsä? ! Kiçkinä emäs axir. Yån ätråfta poçta ko'rinmädi. Ko'ringäni häm berk edi. Abdulla mehmånxåna tåmån jadal yürib ketdi. Şu yerdä poçta tün bo'yi işlärdi. Telegrammäni u jüda qısqa vä faqat Gülçehraginä tüşünädigän qılib yåzdi. << Ägär keräkli idåragä müråjaat qılsängiz, hämmäsi jåyidä bo'lädi. Salåm bilän Abdulla >> U telegrammäni tåpşirdi vä åg'ır işdän qutulgän ådamdek änçä yengilläşdi, ko'ngli jåyigä tüşdi. << Gülçehra endi mendän hafa bo'lmäsä bo'lädi, hayålidän o'tkäzdi u. –Bundän årtıq nimä qıliş mümkin? Eng yaxşi yo'l håzir şu >> Abdulla şundäy o'ylädi-yü, birdän Gülçehra ungä ançäginä begåna bo'lib qålgän payqadi. Uyläniş haqıdä gap bo'lişi mümkin emäs endi. İnnaykeyin, uylänämän deb va'da bermägän. Yaxşi ko'riş birgä bo'liş degän gap emäs-kü? ! Birgä bo'lämiz deb hämmä sevişgänlär gapırädi. Lekin, Gülçehra åzginä qiynalädi. Naçåra?

Yåşlik – şo'xlik, yengiltaklik. Ädäşgänlär kämni? O'n yıl o'n bir yıl turmuş qurgänlär äjrälib ketişyäpti-kü? Ulärgä hali nimä bo'libdi? Sevgini bo'g'ib bo'lmäydi. Sayyårani

XX

Gülçehra birhaftadän beri Tåşkentdä edi. Abdulladän heç qandäydarak bo'lmäy, qo'rquv vä ıztıråb içidä yürgänidä institütdän xat kelib qåldi. Sevin qålgän ekän, bungä u aybdår emäs, ko'ngil… Ko'ngilni çekläb bo'lmäydi. Buning üstigä Gülçehragä bir neçä bår, birgä ketäylik, birgä o'qıylik dedi. O'zi ko'nmädi. Birgä o'qışgändä kim bilädi. Bälki birgä bo'lişärmidi? ! Bir åz qiynalädi, keyin unutib yubårädi, baxt faqat birinçi sevgidä emäs. Abdulla o'şa küni o'z mulåhazaläridän o'zi xursand bo'lib ikkinçi telegrammäni häm yåzdi. Bu telegrammä uyigä, ånasigä edi. << Men råzi. İxtiyår o'zläringdä. Salåm bilän o'g'lingiz. Abdulla >> Rektorat uni jüri mükåfåtini åliş vä quriliş işläri båşlänişi åldidän låyida haqıdä quruvçilärning ba'zı mulåhazaläri bilän tanişış üçün Tåşkentgä kelib ketişini so'ragän edi. Gülçehra bütün taşvişlärigä najåt tåpålgändek, darhål yo'lgä åtländi. Vokzalgä uni Yusuf äkä bilän Samad kuzatib qo'yişdi. Tåşkentdä Gülçehra kurdåş o'rtåqlärining biråntasi bilän mäslahatläşib, uydä qabul qılädigän vraçgä müråjaat qılişni mo'ljallägän edi. Şuning üçün häm Tåşkentgä kelişi bilän, sanåbar ismli bir äyål bår edi. Şunikigä qarab yo'l åldi. Sanåbar o'rtag'ı bilän åbådånçilik låyihalaş institütidä işlärdi. Kamgap, sermulåhaza äyål edi u. Gülçehra imtihån tåpşırgäni kelgänidä, ko'pınçä u bilän birgä därs tayyårlär edi. Bir qız, bir o'g'li bår edi sanåbdarning. Poyezd dä bår tanişlärini bir bir sanäb çıqär ekän, şu juvon bilän dardäşişni negädir låzim tåpdi. Sanåbar çilånzårning qaysi bir sektoridä turärdi. Qaysi sektorligini Gülçehra eslålmädi. Uyining ro'parasidä kättä bir gastrånåm bårligini bilärdi. Täksigä o'tirib ançä aylägändän so'ng, nihåyat tåpdi. Ämmå uydä heç kim yo'q edi. Gülçehraning birdän åyåq qo'li muz bo'lib bo'şaşib ketdi. Yänä qo'ng'ıråq tugmäsini båsdi. Javåb bo'lmädi. Eşik tagidä nimä qılişini bilmäy, ançä turib qåldi. Bir mahal qo'şni eşik åçildi. Bo'ynigä aeroflot sumkasini åsib ålgän styuardessa kiyimdägi bir qız çıqdi.

- Sizgä kim keräk edi? so'rädi u Gülçehra båşdän åyåq razm sålib. **[99]** - Sanåbar åpa… Sanåbar Qardirovna, dedi şåşib Gülçehra.- Şundäy deng?

- Ha.

- Siz ulärning kimi bo'läsiz? Styuardessa qız yänä Gülçehragä tikildi.

- Tanişi bo'lämän, birgä o'qıymiz. Qo'qåndän keldim. Uydämi u kişi?

- E, konkursdä g'ålib çıqqän me'mår siz bo'läsizmi? Uning savålini eşitmäy so'rädi styuardessa qız.

- Ha.

- Sanåbar åpam sizni ko'p gapırärdilär. Buni qarang, men sizni heç ko'rmägän ekänmän. Men häm institütgä kirib, me'mår bo'lmåqçimän. Yaxşi uylärni biram yaxşi ko'rämänki, sırä ketålmäy qålämän. Äkädemik sagdullayevni tanıysizmi?

Gülçehra << Yo'q >> deyä båşini qımırlätdi.

- Şulärning uyidä bir – ikki märtä bo'lgänmän, gapıdä davam etdi styuardessa qız.

- Biram ajåyib! İkki etajli. Birinçi etajidä zal, kuxnyä, stolåvayä. ikkinçi etajidä spal'nyä, şundäy yånidä kättä vannayä biram yaxşi! … Kirsäng, keyging kelmäy qålädi. Tanişäylik, zara. Håzirçä aeråflåtdä işläymän. Moskva marşrutidä.

Qız sabrsizlik bilän uni eşitib turgän Gülçehragä samimiy ravişdä qo'lini uzatdi. Gülçehra åmånatginä uning qo'lini uşlädi-dä, so'rädi:

- Äytmädingiz, sanåbar åpa qayerdä?

- Ha, ulärmi? Hafsalasizlik bilän dedi qız.

- Ulär ketişgän. Issıq qo'lgä. Hämmäläri ketişgän.

- Änçä bo'ldimi?

- Ha, o'n künlärdä qaytib kelişädi. Ulär jüda keräkmidi?

Gülçehra javåb bermädi, bo'şäşgäniçä egilib çamadånigä qo'l uzätdi.

- Båy, turädigän jåyingiz yo'qmi? Biznikidä tura qåling?

- Qız ungä mehribånlik bilän gapırdi.

- Men bir o'zim yaşäymän. Ulär qaytgünçä turing.

- Rähmät, Gülçehra pastgä tuşa båşlädi. Uning birdän o'zgärib qålgänini qız ko'rib täklif qıldi.

- Mazangiz yo'qqa o'xşaydi. Jüda bo'lmäsä bir åz biznikidä dam åling.

Gülçehra uni eşitmädi. Qız ko'çägäçä u bilän birgä çıqdi.

- Bårädigän jåyingiz bårmi?

Gülçehra << ha >> deyä båşini qımırlätdi. Şu payt ulärning ro'parasigä bo'm – bo'ş avtobüs kelib to'xtadi.

- Mening ävtåbüsim. Ålib bårib qo'yäymi?

- Rähmät, o'zim dedi Gülçehra ungä minnatdårlik bilän jilmäyişgä häräkät qılib. Qız << lip >> etib ävtåbüsgä çıqdi. Şofyor gaz berdi.

- Jåyingiz bo'lmäsä keling! Qıçqırdi qız derazasidän båşini çıqärib. – Keçqurun qaytämän! Gülçehra ungä qo'l silkindi-dä, avtobüs uzåqläşgäç, çamadåni üstigä åg'ır o'tırdi. Qayåqqa bårädi endi u? İnstitütgä keç bo'lib kirib bårişi yaxşi emäs. Ådatdagidek, Äbstutäynikigä bårädi-dä. Tåşkentgä birinçi yılı kelgänidä sınfdåşi.

Qåsımjån uni şu kampırnikigä jåyläştirib qo'ygän edi. uning näbiräsi Qåsımjån bilän birgä o'qırdi. << Mehmånxåna qılib yüräsänmi? Dedi Qåsımjån o'şandä. – Mening o'rnimda tur, men yåtåqqä o'tdim. >> Gülçehra häm mehmånxånadä yålg'ız turişni ep ko'rmäy, uning täklifini qabul qıldi.

Äbstutäy läbzakdä turärdi. Kättäginä xåvli. Bir neçä xåna. İlgäri o'g'li bilän turär ekän. O'g'li xåtini bilän buxårå ular gaz magistrali qurilişigä ketib, endilikdä kämpir näbiräsi bilän yålg'ız qålibdi. U Gülçehra, **[100]** institüt jåy bersä häm bårmäy, şu quvnåq, mehmåndo'st kämpirnikidä turädigän bo'ldi. Bo'ş täksi ko'rindi. Gülçehra uni to'xtatdi. Åqşåm tüşgändä u Äbstutäynikigä kirib bårdi. Kämpir håvlining o'rtäsidän o'tgän arıq läbidägi so'ridä ko'rpä qavib o'tirärdi. Gülçehrani ko'rdi-yü, xuddi yåş ayåldek sakräb o'rnidän turdi.

- Båy, äylänäyin, båy o'rgiläyin! Bår ekänsiz-kü? Åpäq qızim, måmiq qızim!

Gülçehra o'zini uning bag'rigä taşlädi.

- Yaxşi yüribsizmi, Äbstutäy? Tinçmisiz?

- Mengä nimä qılärdi, qızim Åtdekmän. Faqat här dåimgidek yålg'ızmän. Zübayda häm ketdi. O'tır, qızim o'tır. Men håzir çoy damläymän.

- Qayåqqa ketdi Zübayda? Prakktıkagä. Qåsımjån ikkälåvi ketdi. O'tır, qızim. Men håzir.

Äbstutäy o'çåq båşigä pıldıräb ketdi. Gülçehra Qåsımjånning Tåşkentdämäsligidän içig'dä xursand bo'lib qo'ydi. U heç kimning Tåşkentgä kelişdän ko'zlägän äsl maqsadini sezib qålişlärini istämäsdi. Sezişsä tamån, Mingbulåqqä qaytib bårålmäydi, åtasining yüzigä qarålmäydi. Kampir darråv çoy damläb keldi.

- Änçägä keldingmi?

Gülçehra nimä deyişini bilmädi. Çindän häm u qançägä keldi o'zi? Buni faqat şifåkär bilärdi.

- İşim bitgünçä turämän. Bir haftami, ikki hafta yaxşi, yaxşi. Ungaçä Zübayda häm kelib qålädi. Endi bundäy. Sen çoy içib o'tir. Men darråv paramaç qılib kelämän. Yängi go'ştim bår.

Gülçehra qo'ymägänigä qarämäy, kampir bir piyåla çoyni äpil – täpil içdi-dä, o'rnidän turdi. O'şa küni ular ällämähälgäçä gapläşib yåtişdi. O'z därdi bilän yålg'ız qålgänligidänmi, yå Äbstutäyning ånasi käbi ungä ko'rsätgän mehribånligidänmi, Gülçehra bo'şäşib, yårildi, dilidägi bårini åytib berdi.

- Såfir degän şifåkår tug'işgänim bår. Ertägä şungä bårib kelämän. Sen tinç bo'l. Dunyådä çåräsiz iş yo'q. Çåräsi tåpilädi. Bo'ldi, yıg'lämä. Sen işingni bitir. Bu işni mengä qo'yib ber.

Äbstutäyning bu işånç bilän äytgän gapläri Gülçehrani äncä åvutdi. Bir neçä küngi ço'qusizlikdän so'ng birinçi märtä tinç uxlädi. Ertäläb nånuştadän so'ng Äbstutäy vraçgä, Gülçehra esä institütgä keldi.

- U yaramäs yigitni endi o'ylämä, dedi kämpir uni kuzatayåtib. –Ådam emäs u. Ådam bo'lsä seni taşläb qo'ymäsdi. O'ylämä Gülçehra va'da berdi. Lekin o'ylämäy turä ålärmidi? << Abdulla, Abdulla… Nahåtki şunçälik tåşbag'ır bo'lsäng? Sengä işångän edim, sengä hayåtimni bag'ışlämåqçi edim! … Javåb ber! Negä jimsän! >>

Gülçehra içdän qalqib keläyåtgän yıg'ini to'xtatişgä qançä urinmäsin, yåş baribir ko'zläridän quyulib bårärdi, lekin buni o'zi sezmäsdi. Tramvay to'xtaş jåyidä kimdir tirsägidän uşlädi.

- Nimä bo'ldi, qızim? Negä yıg'läyäpsiz? Gülçehra båşini ko'tärdi. Ro'parasidä nuråniy bir mo'ysafid ungä därdli tikilib turärdi.

- Birår hafa qıldimi?

- Yo'q, dedi Gülçehra vä uyälgänidän qızarib ketdi.

- Dadil bo'ling, dedi mo'ysafid. – Yıg'ı heç mahal ådamgä yardam bergän emäs. Qança såvuqqånlik qılsängiz, şunçä yutäsiz. Äsäb, yıg'ı åjizlärning udumi. Tramvay keldi. Gülçehra mo'ysafid nimä deb javåb qılişini bilmäy, o'zini tramvaygä **[101]** åtdi. İnstitütdä uni rektorning o'zi qabul qıldi.

- Keling, keling! Dedi u Gülçehraning qarşisigä yürib. –Biz esä telegrammängizni kütib yåtibmiz! Qayergä jåyläşdingiz?

- Tanişımiznikigä, Gülçehra rektor ko'rsätgän kreslägä o'tırdi.

- Ålis emäsmi?

- Yo'q, şundäy läbzakda.

- Ha, yaxşi ekän. İstasängiz, mehmån xånadän jåy ålib berämiz!

- Yo'q, rähmät. Jåyim yaxşi. Tåşkentgä kelgänimdä daim şu yergä tüşämän.

- Undäy bo'lsä, yaxşi. Gülçehraxån, ävvälå sizni müfåkåt bilän täbrikläymän. İşingiz hämmämizgä ma'qul bo'ldi. Älbättä kamçiliklärdän häm xåli emäs. Mäsälän, siz kafening Tåşkentdä qurilişini yaxşi o'ylämägänsiz. Yerni iqtisåd qılış, håzir mühim mäsälänlärdän biri. Keyin, içki haşamgä dair ba'zı bir kuz'ıy kamçiliklär bår. Umumän, işingiz yaxşi. İxçam, sådda åriginä! Quruvçilär kafeni mehmånxåna bilän birgä qurişni täklif qılişyåpti. Bu degän so'z kafe yılning åxirigaçä bitädi bårib ko'räsizmi?

- Yaxşi bo'lärdi. –Bo'pti. Men o'zim ålib bårämän.

Rektor stoli burçagidägi tugmäçäni båsdi. Xånagä kåtibä kirdi.

- İndingä, såat o'n ikkidä majlis. Tanlåv g'ålibigä mükâfat tåpşirilädi.

Katibä << xo'p >> deb çıkib ketdi.

- Turdik bo'lmäsä.

Gülçehra bundäy bo'lädi deb sıra kutmägän edi. Rektor bilän yånmä – yån o'tirib maşinadä bårär ekän, sevinçi içigä sıg'mäs. Båyåginä yürägini ezib turgän taşvişlärini unutgän edi. Yårim såat o'tär-o'tmäs ulär studentlär şähärçäsigä kirib bårişdi. Bu yerdä quriliş keskin sür'atdä ålib bårilmåqdä edi. Qayåqqa qaramäng, ko'tärmä kranlär, yuk maşinaläri… Terak bo'yi kelädigän imåratlärning ba'zıläri bitgän, ba'zıläri suvalmåqdä, ba'zılärigä endi påydevår qurilmåqdä edi.

- Qarang, dedi rektor g'urur bilän.

- İkki-çi yıl içidä bu yer kättä şähärgä aylänädi, yåşlik käbi go'zal bo'lädi!

Bundä sizning häm hissängiz bår. Faxrlänsängiz ärzıydı. Ko'p binålärning låyihalärini yåşlärning o'zi ijåd qılişgän. Ana, qarang, änävi bina yåşlärning mädäniyät saråyi. Uning pråyektini bir yigit tuzgän. Yaxşimi?

- Jüda häm! Gülçehra häväs bilän rektor ko'rsätgän binågä qarädi.

- Mänävi esä << yåşlik >> mehmånxånasi keldik. Maşina to'xtadi. Rektor tüşib, Gülçehragä qo'lini uzätdi.

- Bitib qålibdi-kü? Dedi Gülçehra beş qavatli binågä tikilib.

- Hali işi ko'p. Lekin yılning åxirigaçä bitkäzämiz.

Ulär binåni aylänib o'tib, keng quriliş maydånigä çıqişdi. Bir çål rektorning qarşısigä yürdi.

- Salåm alayküm, Sülaymån åta! Rektor u bilän quyuq ko'rişdi. Ahvållär yaxşimi? Mänä şu yergä tüşädigän imåratning üstasini ålib keldim.

- Jüda yaxşi, jüda yaxşi! Dedi çål Gülçehragä båşdän åyäq qarab çıqib.

- Me'mår deng?

- Xuddi şundäy! Dedi rektor külib. Gülçehra uyalinqıran båşini egdi.

- Qızlärdän häm me'mår çıqär ekän-dä?

- Çıqqändä qandåq! Qanı, åta ko'rsäting xo'jaligingizni!

- Yüring!

Rektor Gülçehraning tirsägidän uşläb yo'l båşlädi. Keçqurun Gülçehra hämmä yåg'ı çang, çarçäb kelgändä, Äbstutäy sevinçginä sevinç qo'şdi:

- Kelgusi haftaning båşidä bårämiz. Hämmäsi jåyidä bo'lädi, qızim såfiyä va'da berdi.
[102] Tinç bo'lsin, dedi. Gülçehra Äbstugäyni mahkam quçåqdäb, yüz ko'zidän o'pdi.
-Bo'ldi bo'ldi, qızim, belimni sındırasän! Şundäy deb Äbstutäy häm uni bag'rıgä båsdi. Mükåfåt tåpşirilädigän küni institütning majlislär zali ådamgä liq to'ldi. Änçä munçä gaplär bo'ldi. Jüri räisi uni täbrikläb, mükåfåtni tåpşirdi. Keyin rektor gapirdi:
- Tanlåvdä bizning studentimiz g'ålib çıqqänidän men nihåyatdä xursandmän, dedi u.
- Lekin Gülçehragä äytädigän bir ikkita gapim bår iste'dådsiz ijådkår bo'liş qiyin. Buni hämmä bilädi. Ämmå mehnat, bilim, g'ayrat käbi qatår kompånentlär bårki, bulärsiz ijådni tasavvur qılib bo'lmäydi. Şulärning hämmäsi Gülçehradä bår. Ungä yängidän yängi muvaffaqıyätlär tiläymiz…
Gülçehra institütdän båşi gangib çıqdi. U çeksiz şåd edi. äjäb emäs, yängi Mingbulåq låyihasi häm şundäy muvaffaqıyätli o'tsä? Älbättä ulärgä ko'rsätädi, ulärning mäslahatini ålädi. Diplom işim şu deb, yänä ikki yıl kütib o'tirädimi?
- Mükåfåtni yuvsäk bo'lärdi! Dedi kimdir årqadän. Gülçehra to'xtab o'girildi. Bir güruh yigit qız uni o'räb åldi.
- Täbrikläymiz! Täbrikläymiz!
- Rähmät! Gülçehra hämmägä qo'l berib minnatdårçilik bildirdi.
- Men tayyårmän. Håzir häm yuvişimiz mümkin.
- Bo'pti! << Bahår >> gä ketdil! Qıçqırdi kimdir.
- Yo'q, yo'q! Uni bo'ldi bir qız: - Kafe bitsin, şunda Gülçehra åpam yaxşiläb ziyåfat barädilär. – Bo'pti! Dedi Gülçehra külib. – Älbättä şundäy qılämiz.
Yåşlär xayrläşib ketişdi. Gülçehra, uygä bårişgä hali ertä deb, o'rda tåmån yürdi. Darvåqe mükåfåtini nimä qılädi? U beixtiyår sumkasini åçib, pulli konvertni uşläb ko'rdi. Änçä. Uygä dadasigä jo'natsinmi? Yå savg'a ålsinmi? Şu ikkinçi fikr ungä ma'qul tüşdi. O'şa küni häm ertäsigä häm magazinma magazin yürib, åtasi, äyäsi, ukasi, hämmä taniş bilişlärigä såvg'a åldi. Hatta Äbstutäy häm çetdä qålmädi. Ungä bir kiyimlik havå rang şerst' matå åldi. Kampirning båşi åsmångä yetdi, ko'z yåşi qıldi, duå qıldi. Ämmå Gülçehra o'zigä heç närsä ålålmädi. Uning hämmä närsäsi bår edi. Şundäy bo'lsä häm, äyål kişi målgä o'ç bo'lädi. Nimälärnidir qıdirdi. Ba'zıläri yåqmädi. Ba'zı närsälärni tåpålmädi. U ançädän beri hind şippagini årzu qılärdi, tåpålmädi. Univermagdägi påyafzal såtuvçi qız, ikki kündän keyin keling, çex şippakläri savdågä çikädi, hindçädän qålişmäydi, dedi. Gülçehra älbättä kelişini äytdi. Hämmä işläridän ko'ngli to'q bo'lgänidän ikki kün ko'z åçib yumgünçä o'tib ketdi. Gülçehra ikki-çi märtä täläbälär şähärçäsigä bårdi. Qåråvul çål uni yaxşi ko'rib qålib, şähärni ko'rsätdi,

båg'ıgä ålib bårdi. Båg'ı şundäy şähärçägä tutäş ekän. Qåvun pålizgä ålib kirib, handalak so'yib berdi. Åxirgi bårgänidä Gülçehra mehmånxånaning beşinçi qavatigä ko'tärildi. –Ehtiyåt bo'l, bålam! Ågåhländirdi pastdän Sülaymån åta. –Bitmägän imåratgä çıqiş xavfli! Gülçehra qulåq sålmädi. Hali pänjäräsi o'rnatilmägän bålåhånagä çıqib, ätråfni tåmåşa qıldi. Bu yerdän şähär ko'm – ko'k o'rmån içigä yaşiringändek ko'rinärdi. Kättä kättä daraxtlär åstidän faqat uylärning åq qızıl tåmläriginä ko'zgä taşlänärdi. Ålisdä tåg' ko'kkä bo'yço'zgän, ço'qqıläri kumuşdek åppåq tåg'… G'ir g'ir mabada esädi, såçlärini taraydı, yüz ko'zini siläydi… Gülçehra ş yerdä turib, yängi bir närsäni o'yläb qåldi. Kafening üstini åçıq äyvån qılsä yaxşi bo'lmäydimi? Buning heç qiyinçiligi yo'q. Tåmi baribir betåndän qılnädi. Qiyinçiligi yo'q. Ha, şundäy qıliş keräk. Ertagayåq täklif qılädi, läyihani o'zgärtirädi. **[103]** Negä ilgäri şu fikr hayåligä kelmädi ekän? U pastgä tüşdi.

- Qalay? Yaxşimi? So'rädi Sülaymån åta.
- Nimäsini äytasiz! Havåsi jüda häm yaxşi.
- E, jännät bo'läm jännät, dedi g'urur bilän.

Sülayman åta. Uyim buzilsä häm, şuning üçün bu yerdän ketmäyäpmändä. Şähär bitsin, jüda allambalå jåy bo'lib ketädi… Gülçehra yo'lgä tüşdi. Hadrgä kelgändä ünivermäggä båriş esigä kelib qåldi. Şu tramväyning o'zidayåq o'quvçilär saråyigaça keldi. Såtuvçi qız äldämägän ekän. Uni ko'rişi bilän çaqırdi.

- Mänä, kiyib ko'ring.

Gülçehra şippakni ålib, peştaxta yånidägi stulgä o'tırdi. Şippak çiråyli edi. Åppåq belidän ingiçkä åltındek zänjir o'tkäzilgän, poşnasi häm baland emäs, yürişgä åsån. Gülçehra kiyib ko'rdi. Yaxşi keldi.

- Rähmät, şuni ålämän, dedi såtuvçigä. Såtuvçi qız şippakni o'räb berdi.

Şu payt kimdir Gülçehrani årqasidän quçåqlädi.

- Båy, kim? Hayratlänib dedi Gülçehra

Äyål kişining qah – qah külgisi eşitildi. Gülçehra o'girildi.

- Båy, åppåqi, sizmişiz, Gülçehra şundäy dedi-yü bütün vüjudi bo'şäşib ketdi.

Bu äyål Şahådat åpa edi.

- Båyatdän beri qarab turibmän, Gülçehrami båşqami deb. Yaxşimisän, åmånmisän? Uydägilär tinçmi? Qaçån kelding?
- Bir haftaçä bo'ldi, dedi zo'rg'a åvåzi çıqib Gülçehra institütgä çaqırışgän edi.
- Båy, qızi tüşmaqur! Şunçä bo'libdi-yü, bundäy biznikigä kirmäysänmi?
- Kirärmän! O'zingiz tinçmisiz?

- Gülçehra şundäy dedi-yü << Xuddi Abdullaning o'zi yä! Qåşi häm, ko'zi häm! >> degän fikr hayålidän yaşındek çaqılib o'tdi. – Ämäkim qalaylär? Xudagä şükür. Änçä yaxşi håzir. To'y täräddüdidämiz çål kampir.

- To'y?

-Abdullani uyläntirädigän bo'lib qåldik. Gülçehra yalt etib Şahådat åpagä qaradi, qaradi-yü << Kimgä >> degän savål ag'zidän qandäy çıqib ketgänini bilmäy qåldi.

- O'zi bilän o'qıydi. Jüda yaxşi qız.

Gülçehra gapdirakläb ketdi. Bir – ikki qadam tisarilib peştaxtagä suyänib qåldi. Şahådat åpa buni payqamädi. Ätråfgä alangläb, gapidä davam etdi:

- Biram aqlli, biram aqlli, xuddi åtasining o'zi! Åtasi äkädemik Qurbånåvdä! Eşitgänmisän? Şu yåzdä to'y bo'lädi.

- Täbrik… Täbrikläymän, dedi o'zini tutib ålib sekin Gülçehra. – Baxtli bo'lişsin. Bår küçini to'pläb qaddini råstlädi.

- Baxtli bo'lişsin.

Şundäy keyin u yänä nimä degänini, qandäy qılib magazindän çıqqänini, qandäy qılib uygä yetib kelgänini bilmäydi. Åqşåm payti Äbstutäy uning hånäsigä kirgändä Gülçehra hämmä närsägä befarq håldä ko'zlärini şiftgä tikib yåtärdi.

- Nimä bo'ldi, qızim? Kampir uning peşanasigä qo'lini qo'ydi. Gülçehra indamädi. Şu älfädа u keçgäçä yåtdi. Keçqurun esä o'rindän turdi. Åyna åldigä kelib, såçini taragän bo'ldi. Qulåqlärining årqasigä, bo'ynigä ätır sepdi. Keyin båyåginä ålgän åq tuflisini kiyib, håvligä tüşdi.

- Şu tåpdä qayåqqa, qızim? So'rädi. Xavåtirlänib Äbstutäy. **[104]** Bir aylänib kelämän, båşim åg'riyäpti, dedi Gülçehra, keyin eşik tåmån yürdi.

- Hayyalläb qålmä bemähaldä, qıçqırdi årqasidän Äbstutäy.

Gülçehra o'rgdagäçä piyåda keldi. << Yaxşi tufli ålibmän, dedi müyülişdä häväs bilän åyåqlärigä qarab. – Yumsåq yengil. O'zi häm mengä yaraşäbdi. >>

Tramvay o'tdi. U bo'm – bo'ş edi. << Qayåqqa bårsäm ekän? O'ylädi Gülçehra. – Tramvaygä o'tirib şähär äylänaymi? Tåşkentgä birinçi märtä o'zim kelgänimdä şundäy qılgän edim. Yaxşi bo'lädi, ko'rmägän jåylärim ko'p hali. >> u şundäy qıldi. Yängi şähä tåmån ketäyåtgän tramvaygä o'tirdi. Vagån bo'ş, hättå kånduktår häm yo'q edi. Gülçehra deraza yånigä o'tirib ko'çägä qarädi. Türli tuman çıråqlär, ming xıl reklama çıråqläridän keng koçä xuddi xånatläsdek låv – låv yånib turärdi. Gülçehra änçä ayländi. Tramvay ikki märtä şähärning u båşidän bu båşigä bårib keldi. Şähär tinç edi. Faqat Gülçehraning åstidägi g'ildiraklärginä bu tinçlikni buzib turärdi. Ämmå Gülçehra

bungä ko'nıkib qålgän edi. Uning o'zi häm tinç edi… Dzini dzin! … Tramvay to'xtadi. Gülçehra ko'zlärini derazadän üzmäy o'tıräverdi.

- Qızim, qayerdä tüşasiz? Gülçehra båşini ko'tärdi. Tepasidä şåp mo'ylåv vagån haydåvçi turärdi.

- Ädäşib qålmädingizmi?

- Qayergä keldik?

- Täläbälär şähärçäsigä.

- Şu yerdä tüşämän. Gülçehra şåşib o'rnidän urdi.

- Tävbä, dedi haydåvçi u tüşib ketgäç. – G'alati ådamlär bo'lädi-yä dünyadä. Gülçehra to'ppa – to'grı << yåşlik >> mehmånxånasigä bårdi. Bir åz ungä qarabturdi, keyinmaydångä o'tdi. Şu payt qåravul uyçasidän Sülaymån åta çıqdi.

- Ässälåmü äläyküm, åta! Dedi Gülçehra. – Kimsän? Qårångılik içidä uni tanimäy so'rädi qåravul çål.

- Meni men, Gülçehramän, dedi Gülçehra çålgä yaqınläşib.

- Bemahaldä nimä qılib yüribsän, qızim?

- Uydä o'tırib zerikdim. Birpas ko'çälärni ayländim. Keyin şu qåqqä keldim. Ko'rgim keldi. Qandäy bo'lär ekän? Ådamlärgä yåqärmikän?

- Yåqmäy-çi, bålam! Şähärdägi eng ko'xlik bina bo'lädi bu.

- Rähmät, åta.

- Ha, mengä işånaver, dedi çål g'ururlänib…

- Sülaymån åta yålg'ån gapirmägän. Rahati jån jåy bo'lädi bu yer. Hämmäning savåbigä qåläsän hali.

- Äytgäningiz kelsin, åta, dedi jilmayib Gülçehra. U şundäy deb o'ylänib qåldi. Uning ikkälä ko'zi qårång'ilikni yårib, bahaybat quşdek uçişgä håzirlänib qanåtlärini yåzgän binåda edi. Uniki häm şundän qålişmäydi. Quşdek yengil, go'zal bo'lädi. Qåråvul çålgä häm şundäy tuyuldi şekilli, faxr bilän dedi:

- Uçämän deb turibdi!

Gülçehra indämädi. Keyin bittä – bittä yürib, mehmånxåna binåsi içigä kirib ketdi. Yängitdän çoy qo'yiş üçün içkärigä kirgän Sülaymån åta uning qayåqda ketgänini ko'rmäy qåldi. Bir – ikki << Gülçehra! >> deb çaqırdi, javåb bo'lmädi.

- İşqılib, umri uzåq bo'lsin, dedi Süleymån åta. Gülçehra bina devårlärini paypäsläb, hali taraşlänmägän zinadan beşinçi qavatgä ko'tärildi. Ertäläb çıqqän balkånigä ehtiyåtlik bilän o'tdi. Keçä sutdek åydın edi. Uzåq yåqındä qårayib turgän teraklär yengil şabadädän åhistä tebranib, åg'ırligini bir åyåg'ıdän ikkinçi åyåg'ıgä ålib turgän

pahlanåv såqçilärgä o’xşärdi. Ålisdä televiziån stantsiya minårasining qızıl çıråqläri ko’rindi. << Nimä ketäyåtgän ekän håzir? o’ylädi Gülçehra. Båtir kuyläyåtgänmikin? << Marå bubo’s >> mikan? >> U qo’şiqni **[105]** yaxşi ko’rärdi. Äynıqsä båtir Zåkirov äytgänidä. Qo’qåndä kimdir äytdi, o’xşatä ålmädi. Gülçehragä båtirning åvåzidän ko’rä, şu qo’şiqni äytäyåtgändägi käyfiyäti yåqärdi. Qo’şıq go’yä uning üçünginä yaratılgändek u bilän tirikdek tuyulärdi. Gülçehra şundäy o’ylär ekän, gulåg’ı åstidä şu qo’şıq yangräyåtgändek, çiråqlär içidän esä äşuläçi ungä qarab turgändek, håzir faqat uning üçün kuyläyåtgändek bo’ldi. Beixtiyår qulåq såldi. Tramvay çınqırib burilä båşlädi. Şu zahåti äspirantlär yåtåqxånasi åldidä nimädir çirsillåb yåndi-yü, darhål so’ndi. Gülçehra käftini yüzigä tutdi, Ämmå ançagäçä kämäläk tus ålåv yalig’i ko’z åldidän ketmädi. Tramvay uzåqläşib, yänä hämmäyåq jimjit bo’lib qåldi. Gülçehra ko’zlärini åçip äträfgä qarädi. U heç mahal tungi Tåşkentni tåmåşä qılmägän edi. To’g’ri bir märtä samolyot keç uçib qårång’i tuşgändä Tåşkentgä kelgän edi. O’şandä. Samolyot pastläyåtgändä, darçadän şähärgä qarab hayran qålgän edi. Hammäyåq çıråq… Xuddi şaxmat taxtasigä o’xşäydi. Faqat bu taxta åq – qåra emäs, min xıl bo’yåqdä tåvlänädi. Håzir häm tunti Tåşkent şundäy go’zal edi, ådamning suqi kelärdi. Gülçehra simirib näfäs åldi, muzdek havå tåmåg’ini qitiqläb o’tdi. Yänä änçä vaqt baland past imåratlär årasidägi şo’x çiråqlärgä termilib turdi-dä, båşini ko’tärdi. Åsmån to’lä yulduz. Åyning nim räng gardışi ädäşib paydå bo’lib qålgän bir qulåç bulut pärdäsi årqasigä o’tib, tünni qåraytirdi-dä, ko’p o’tmäy mo’raläb çıqdi. Daraxtlärning nargläri kumuşdek yaltıräb ketdi. Gülçehra åygä termilib, xuddi u bilän süzib ketäyåtgändek bo’ldi. Darhål balkåndäligini eslädi-dä, devårni uşlämåqçi bo’lib qo’lini årqagä ço’zdi vä tisärildi. Ämmå årqasidä heç närsä yo’q edi. Gülçehra åsmångä tikilib devårgä yani bilän turib qålgänini unutgän edi. << Åta! >> dedi u yürägi suvilläb, Ämmå åvåzi tåmåg’idä qåldi. Qo’llärini yåygäniçä pastgä şo’ng’idi. << Quşgä o’xşaymän-a >> Hayålidän o’tdi uning. Keyin huşini yo’qåtdi.

XXI

Sülaymån åta ertäläb, g’ırä-şiradä quriliş maydånini küzätib kelär ekän, standärt betån plita üstidä yåtgän bir ayålni ko’rib qåldi. Ayålning åyåq qo’lläri yånilgän, åppåq ko’ylägi beligaçä ko’tärilgän edi. Sülaymån åta uning bu qiyåfasini ko’rib jahli çıqdi, << Äyål båşinggä içib nimä qılärding? >> dedi içidä, keyin yåmån fikr hayålidän o’tib, şåşib ayålgä yaqınläşdi. Yaqınläşdi-yü, dähşät içidä qåtib qåldi. Ayålning kallasi yo’q edi, to’g’riråg’i, majaqlänib, yelkälärigä yåpişib yåtärdi. Sülaymån åta nimädir deb o’ziçä g’oddirandi, qo’rqä- pısa ayålgä yänä bir märtä ko’z qırını taşlädi-dä, keyin

årqagä tisarildi, üç to'rt qadam båsgäç, o'zini tutib åldi şekilli, qåråvulxåna tåmån jån hålatdä yugurib ketdi. Ko'p o'tmäy militsiyä xådimläri yetib kelişdi. Sülaymån åta ulärni o'şa äyål yåtgän jåygä båşläb bårär ekän:

- Xåtın! ... Bir xåtin… o'lik! Derdi, båşqä heç närsä gapırålmäsdi.

Telefåndä häm şu üç so'zdän båşqä heç närsäni äytålmägän edi. Militsiyä mo'ylåvi årasidän åg'zigä tüşäyåtgänini, neçä yıllärdän beri o'qlänmäy, o'qdåni zangläb ketgän eski miltig'ining qo'ndåg'ı tåşdän tåşgä tegib sudralib keläyåtgänini sezmäsdi. Uning ikkälä nam ko'zi äyål yåtgän tåmåndä, bütün xayåli håzirginä yakka o'zi guvåh bo'lgän fåjiada edi. Betån plita yånigä yetib kelişgändä, Sülaymån åta beş qadamçä näridä tupråqqä qårişib yåtgän bir påy tufligä ko'zi tüşdi. Yugurib bårib uni åldi. Åltın räng tasmali, åppåq edi. Sülaymån åta beixtiyår qo'yiş üçün engäşdi. Şu payt kimdir:

- Qayerdan åldingiz? Jåyidä ålib bårib qo'ying! Dedi.

Sülaymån åta yåş båladek çåpib bårib, buyruqni bajardi. Militsiya xådimläri o'likning äträfini aylänib çıqişdi-dä, uning ro'parasidä to'xtaşdi. Ämmå Sülaymån åta ulärgä parvå **[106]** qılmäsdi. Uning ko'zi o'likning şalviräb yåtgän qo'lidägi såatdä edi. Såat ungä tanişdek tuyulgän, şuning üçün ungä tikilib qålgän edi. Bir mahal u titräb ketdi, nimädir deb şivirlädi, keyin:

- Gülçehra! Bålaginäm! Deb qıçqırib yubårdi. Miliitsiyä xådimläri nimä bo'lgänigä tüşünib yetgunläriçä, çål huşidän ketib, o'lıkning åyåq tåmånigä gurs etib yıqıldi. O'zigä kelib ko'zini åçgändä, militsiyä xådimläri bilän birgä tepäsidä bir neçta åq xalat kiygän kişilär turişärdi.

- Uni… Uni tanıymän, ded, Sülaymån åta turişgä häräkät qılib.

- Tanıymän… Şu binåning qåg'åzini çizgän. Gülçehra, bålaginäm. Nimä qılib qo'yding o'zi, qarı devåna çål? !

- Åta, tuzukråq gapiring, nimä bo'ldi o'zi? So'rädi kimdir, o'likni qaçån ko'rdingiz?

Sülaymån åta plita burçagigä åmåntginä o'tırdi. –Ertäläb ko'rdim o'likni… Lekin uni keçä ko'rgänmän. Keçä şu yergä kelgän edi.

- Qay payt? Keçqurun. Keçqurun kelgän edi, änçä keç bo'lib qåluvdi. Såat neçä bo'ldi, deb so'rägän edim undän. Çårak käm o'n ikki edi, ha, çårak käm o'n ikki degän edi.

- Åta, o'zimgizni båsing, bir çekkadän gapiring, dedi militsiyä xådimläridän biri yåzib ålişimiz keräk.

Sülaymån åta << xo'p >> deyä båşini åg'ır silkitdi. Keyin bilgänlärini äytib berdi. Lekin Gülçehra o'şandayåq bina tepasigä ko'tarilgänmi, yå keyin kelgänmi. Qåråvul çål bilmäsdi. Qızning o'limigä uni aybdår hisåbläşläri mümkinligidän ço'çib vä ungä

açibib: << Negä tepagä çıqmädim? Negä o'şandä uni qıdırmädim? Ähmåqçål! >> deb o'z o'zini so'kärdi.

Åradän bir såat o'tär-o'tmäs o'lik ekspertizagä ålib bårildi. Tekşirildi. Uning beşinçi qavatdän tüşib ketgäni anıq edi. Heç kim ungä si qasd qılmägän. Marhumning bädänidä häm, binada häm buni isbåtläydigän dalil tåpilmädi. Lekin militsiyä bir närsä qårång'ı edi: u tasådifan tüşib ketgänmi yå o'zini taşlägänmi? Şuning üçün binåni yänä sınçıkläb tekşirişdi, o'likni häm rentgengä sålib ko'rişni låzım tapişdi. O'şa zahåtiyåq märhumä idårasigä politexnika institütigä xabar qılındi. Keçgä yaqın militsiyädä märhumä anıq ma'lumåt to'pländi, tekşirişlär yakunländi. Lekin märhumä o'zini taşlägänmi, yå tasådifan tüşib ketgänmi bu savål yeçilmädi. Kim bilädi, bälki içidän häm tüşib ketgändir? Hämmäyåq qårång'i bo'lsä balkånni pänjäräläri hali qåqılmägän bo'lsä? Årtıqçä qadam qo'yib yubårgän. Militsiyä xådimläri şundäy qarårgä kelib, ådamlärgä ruxsat berişdi.

XXII

Qåsımjån bilän Zübayda praktikadän qaytib kelişgändä Gülçehraning o'lgänigä üç kün bo'lgän edi. Äbstutäy ulärni ko'rişi bilän yıg'läb yubårdi.

- Qåsımjån, o'g'lim, Gülçehradän ayrilib qåldik! Gülçehra o'lib qåldi.

- Nimä? Qåsımån qåtib qåldi.

- Ånasi çaqırdi uni, ånasi! … Xüdå ko'p ko'rdi uni bizgä!

Kampir, yıg'ı äräläş bo'lgän våqeani zo'rg'a zo'rg'a gapirib berdi.

- Hämmäsigä o'şa yigit aybdår! Åtı qurg'ur Abdulla! O'tgän küni samolyotdä ålib ketişdi. Qarındåşläri, institütdägilär ålib ketişdi. Beçåra qız… Ånasining yåşigä kirsä häm mayli edi. Qåsımjån şu zahåtiyåq yo'lgä tüşdi. Qåş qåraygändä Mingbulåqqä kirib bårdi. Gülçehraning uni äträfidä tumånat ådam. İçkäridän ayållärning yıg'ısi eşitilärdi. Qåsımjån ådamlär årasidä båşini häm qılib turgän Samadni ko'rib, uning yånigä bårdi.

- Qaçån ko'mdiläring?

[107]

- Keçä.

- Yusuf äkä qalay?

- Uni so'rämä, Samad xo'rsindi. –Keçädän beri xıldän qålgän. Heç närsäni bilmäydi. Räisning uyigä yåtqızib qo'ydik. Tepäsidä dåktår.

- Ablax! Men uni såg' qo'ymäymän!

- O'zingni bås, dedi Samad. Falåkat üstigä falåkat qo'şilmäsin. U bilän keyin gapläşämiz.

- Xabari bårmi?

- Kim u? so'rärdim! Esimni tanıgänimdän beri yaxşi ko'rärdim!

Samad titräb yıg'läb yubårdi. Qåsımjån uning årqasigä qo'lini qo'ydi, bir närsä deb åvutmåqçi bo'ldi, ämmå tiligä heç närsä kelmädi… Xuddi şu paytdä Abdulla samolyotdän tüşib Tåşkent Qo'qån poyezd igä o'tirgän edi. Telegrammäni ålgänidä, ävväl u işånmädi. Bir neçä märtä o'qib çıqdi. Keyin, birdän sådir bo'lgän dähşätgä tüşünib, dådläb yubårdi. U bundäy bo'lişini sırä kutmägän edi. Şåşib kiyindi şkaf üstidä çang båsib yåtgän çamadånini ålib nimälärnidir såldi, keyin jahl bilän ulåqtirib taşlädidä, pastgä åtildi. << Endi nimä bo'läd- Poçtaçi qız.

- Adresini bilär ekänmi?

- Gülçehra påçtagä bårib xat ålärdi. Bu yåqqä yür, ular ådamlär årasidän çıqib, kanal läbigä o'tirişdi.

- Mänävini Gülçehra ko'rmäy ketdi.

- Samad Abdullaning so'nggi telegrammasini o'rtåg'ıgä uzatdi.

- Kimdän bo'lärdi…

Qåsımjån telegrammäni o'qib çıqdi. Qo'lläri muşt bo'lib yugildi.

- Äbläh!

İkki o'rtåq jim qålişdi. Samad båşini tizzaläri årasigä ålib, hayålgä ço'mdi.

- Qåsım, dedi u bir mahal çidålmäy.

- Läbbay?

- Men… Men uni yaxşi ki? Endi nimä qılämän? >> derdi u nuqul samolyotdä häm, poyezd dä häm, Gülçehra nimä qılib qo'ygänini u bilmäsdi. Lekin nimä qılib qo'ygän bo'lsä häm, bungä o'zi aybdår ekänini bilärdi. Nimä degän ådam bo'ldi u endi? Ådamlärning yüzigä qandäy qaraydi? Qandäy yaşaydı? U şundäy o'ylär ekän, ko'z åldidän Gülçehraning siymåsi ketmäsdi, qayåqqa qaramäsin, uning külib turgän ko'zlärigä to'qnaş kelärdi. Bu ko'zlär ta'na qılmäsdi, yo'q ular ungä mehr bilän båqärdi, ular sevinçgä, sevgigä limmålim edi. Abdulla Mingbulåqqä kirgünçä ulärning ta'qibidän qutulålmädi. Mingbulåqqä kirgändä esä, xayåli bo'lindi. Ålisdä bir quruh ådamlär ko'rindi. Ulär Gülçehralär uyining åldidä turişärdi. Abdullani qo'rquv båsdi. Ådamlärning hämmäsi ungä yåv nazarı bilän qarab turgändek tuyulärdi. Ulärgä ko'rinmäslik üçünde vår yåqaläb yürä båşlädi. Uning rängidä räng qålmägän, tizzaläri qaltırärdi. Bir ämälläb buvisining uyigä yetib keldi. Xåvligi kirdü-yü, xuddi birår quvläyåtgändek, eşikni årqasidän şåşib tambalädi. Håvlidä heç kim yo'q edi. Abdulla äyvångä ko'tärildi.

- Buvi! Çaqırdi u sekin. Heç kim javåb bermädi.

- Tåg'a! Yänä jimlik.

- Kelinåyi!

Şu payt båg' tåmåndän bedänä << tak – tarak >> läb yubårdi. Abdulla seskänib ketdi.

[108] Gülçehra avayläb tärbiyä qılgän, qanåti siniq bedänä edi.

- Gülçehra! Qıçqırib yubårdi Abdulla o'zidän o'zi.

- Tåg'a, ko'zlärini ışqaläb içkäri xånadän jiyäni Tursun çıqdi.

- Ha, jiyan, dedi o'zin båsişgä intilib Abdulla

- Uydägilär qanı?

Hämmäläri Yusuf ämäkimlärnikidä. Eşitmädingizmi, Gülçehra åoam o'lib qåldilär?

- Eşitdim. Nimä bo'libdi?

- Tåşkentdä imåratdän yıqılib tüşibdilär. Tåg'a!

- Nimä?

- Buvi sizni qarg'adilär, dedi Tursun sirli åhangdä.

- Ådam häm so'qdilär. Buvim unaqä nevaram yo'q, dedilär. Nimä qıluvdingiz, tåg'a?

Abdulla javåb bermädi. U yıg'lärdi. Bir tåmçi yåş jiyanining bo'ynigä tüşdi. Tursun båşini ko'tärib tåg'asigä qarädi.

- Siz häm yıg'läyäpsizmi? Abdulla båşini qımırlätdi.

- Men… Men Gülçehra åpangni yaxşi ko'rärdim keyin… keyin ketib qåldim…

Abdulla jiyanining båşini silädi-dä, håvligä tüşdi. Bittä bittä yürib ko'çagä çıqdi. Ådamlär fåtihagä kelişärdi. Abdulla heç kimgä parvå qılmäy, kanal yåqaläb ketdi. Qulåg'ı åstidän esä qanåti singän bedänäning bir åhangdägi << tak – taragi >> ketmäsdi. Ko'p o'tmäy qabristångä yetib keldi. Hämmäyåq suv quygändek jim-jit, faqat allaqayerdä çuççuq çırqıllärdi. Abdulla ätråfigä qarädi. Ålisdä kimningdir qåräsi ko'rindi. Abdulla birpas o'länib turdi-dä, keyin şu tåmångä yürdi. Uzun qåra märmär tåş yånidägi yängi qabr tepäsidä kimdir turärdi. Abdulla yaqınläşib tanidi. Bu Sama dedi. Yånigä bårdi. Samad ungä qaramädi. İkkalåvi ançagaçä yånmä – yån turişdi. Abdullaning ko'zi qabrdä. Hal undän şundäy tupråq isi kelib turärdi.

- Bo'ldi, ket! Dedi bir mahal Samad vazminlik bilän. – Tirigidä xo'rläding, o'lgänidä tinç qo'y ket.

Abdulla indämädi. Yänä bir åz turdi-dä, årqasigä qaytdi. U mast ådamdek gandirakläb qadam taşlär ekän, heç kim heç nimä hayåligä kirmäsdi. Heç närsäni ko'rmäsdi. Çumçuq esä hamån tinmäsdän çırqıllärdi.

XXIII

Andijån – Tåşkent passäjin poyezd i åqşäm payti påytaxtgä kirib keldi. Perron bir damda ådamgä to'ldi vä xuddi şundäy bir Zumdä bo'şädi. Poyezd dän eng åxiri Abdulla tüşdi. U talmåvsiräb ätråfgä qarädi, keyin sudrälib vokzaldän çıqdi. U nimä qılişni, qayåqda bårişini bilmäsdi. Şuning üçün şåşmäsdi. Änçä vaqt vokzal åldidä qaqqayib turdi. Keyin Temiryo'lçilär saråyi tåmån yürdi. Saråyni bir åz aylängäç qandäydir. Hiyåbåndän çıqib qåldi. Qåş qårayib quyåşning nim räng qardişi daraxtlär årqasidän mo'räläb turärdi. Hiyåbåndä ådam sıyrak, faqat hali suv qo'yilmägän ko'ksäksurat fantan yånidägi skameykadä ikkitä mo'ysafid gapläşib o'tirärdi. Abdullagä o'ylämäsdän şundäy åsåyiştä o'tırgisi kelib ketdi. Beixtiyår panaråq jåy qıdırä båşlädi. Hiyåbåning årqa tåmånidägi kättä yo'lgä tutäş pänjärä yånidä åla-çipår bir skameykka ko'rindi. Abdulla şu tåmångä yürdi. Skameyka åldidä beş-åltidä çumçuq vä ikkitanmusiçä nåç uşåqlärini şåşilgän båşqa åvåra edi. Hättå ådam kelgänini häm payqaşmädi. Abdulla bir depsinib ulärni haydadi-dä, o'zini skameykagä taşlädi. Nimä bo'ldi o'zi? Negä o'ldi? Negä o'lädi? Abdulla qança o'ylämäsin, o'yining åxirigä yetålmädi. Bu esä uni bättär qıynåqqä såldi. Ko'zläri tinib, hämmä närsä jimirläb ko'rinä båşlädi. Şalviragän qo'llärini zo'rg'a ko'tärib işqalädi. **[109]** Baribir fåyda bermädi. Sekin yumdi. Endi ko'zlärining içidä nimälärdir. Jimirläy båşlädi. << Håzir ketädi, håzir yo'qålmädi. Äksinçä, ko'paydi, keyin ingiçka halqalärgä ayländi. Halqalär birining içidän ikkinçisi, çıqib, patefon plastinkasidek çirilläb aylänib, qåraçiqqä yaqınläşgändä yåyilib ketdi. Şu zahåti ikkitä halqaçä paydå bo'lib, ävvälgisidän häm tez ayläna båşlädi. Uning o'rnini üçinçisi keyin to'rtinçisi egallädi. Lekin eng yåmåni halqaçälärning plastinkadek aylänişi edi. Qåraçıqqä yaqınläşgändä plastinka g'adir-budur çiziqlär håsil qılib, şundäy tez çirilläb aylänärdiki, go'yå bädänigä ıgna sançıläyåtgändek bo'lärdi. Abdulla şu älfäda qança o'tirdi, bilmäydi, nihåyat çidäy ålmäy båşini ko'tärdi. Lekin båşi tegirmån tåşi yüritgändek åg'rirdi. Yänä ko'zlärini işqaläb, yumdi. Bu gal halqaçalär ko'rinmädi. Abdulla xo'rsinib, båşini yänä suyänçıqqä qo'ydi. Şu mahal ålisdä såqqadek kiçkinä qåra bir närsä paydå bo'ldi. Ko'zlärining to'grisigä kelib to'xtab turdi-dä, keyin Abdulla tåmån yumaläy båşlädi. Birpasdän so'ng u ikkita bo'ldi. Keyin to'rttagä ayländi. Abdulla << nimä bo'lärkin? >> deb ko'zlärini yumgäniçä o'tiräverdi. To'g'riråg'i åçişgä majåli yo'q edi. To'rtta såqqa bu paytdä o'n åltitagä aylänib yumaläb kelärdi. Lekin yaqınläşmäsdi. Såqqalär hisåbläb bo'lmäydigän darajagä yetgändä, Abdulla ko'zlarini bir – ikki qısib qo'ydi. Şundä hämmä såqqalär birläşib, katta bir temir şargä ayländi. Şar åvåz çıqarib dumalläy båşlädi. << Håzir meni båsib ketädi, hayålidän o'tqazdi Abdulla. Qåçiş keräk >> Lekin jåyidän qo'zg'alålmädi şarning ungä yetib

kelişigä beş – ålti qadamçä qåldi. << Håzir kelädi, håzir! >> Abdulla yürägi qınıdän çıqay deb hansıräy båşlädi. Şar kengäydi, ko'z dävräsidän çıqib ketdi. Ämmå hamån dumalärdi. << Yetdi! Yetdi! >> dedi Abdulla vä birdän ingräb yubårdi.

- Nimä bo'ldi, yigit? So'rädi kimdir mehribånlik bilän.

Abdulla yånigä o'girilib båyagi mo'ysafidlärdän biri trpäsidä turgänini ko'rdi.

- Uxläyåtgän ekänsiz, tuş ko'rib. Ço'çidingiz şekilli?

- Ha, dedi Abdulla uyälib keyin sekin o'rnidän turdi.

- Muzdek suv içib åling, yaxşi bo'lädi, mäslahat berdi mo'ysafid.

- Rähmät.

Abdulla ro'målçasi bilän ter gåplägän bo'ynini ärtib, yo'lgä tüşdi. U Gandiraklärdi, åyåqläri åmånatginä ilib qo'yilgän tayåqçälärdek sudralär tizzaläri zo'rg'a bükilärdi. Şu ahvåldä u hiyåbåndän çıqib, märkäziy ko'çägä o'tdi. Bu ko'çä keç kirişi bilän gavjum bo'lärdi. Maşina qatnåvi to'xtab, bütün ko'ça piyådalär ixtiyårigä o'tärdi. Piyådalär esä türli kiyimdä, türli yåşdä bo'lib, şu ko'çägä kelgändä o'zlärini beixtiyår heç qandäyg'ami, taşvişi yo'qdek his qılişärdi. Bu yerdä umridä birinçi märtä ançaginä uriş-to'pålån bilän sayilgä çıqqän häli baland poşnali tufligä o'rgänmägän qızlärni, yarim keçägäçä o'yin -külgi qılib, bütün şähär o'ziniki bo'lib qålgän täläbä yåşlärini, birbiridän hali bo'lsä ålib ulgurmägän bår mehrlärini qo'l uşläş bilänginä ifådaläb yurgän sevişgänlärni, umri tugäb båräyåtgänini sezib, hämmägä hämmä närsägä suq vä häväs bilän qaråvçi münkillägän kampir. Çållärni qo'ying-çi, şähärning deyärli hämmä taifa kişilärini ko'riş mümkin edi. Bir såat çamasi şåşilmäsdän şu ko'çäni aylängän kişi, uzåq uçratmägän taniş bilişlärini ko'pinçä şu yerdän tåpişi ehtimåldän häli emäs. Ko'pçilik, äynıqsä, yåşlär şundäy qılişärdi häm. Bu ko'çä umumän, dam åliş, uçraşuvlär, kelgusi rejalär jåyi edi. Abdulla bitta bitta qadam taşläb tråtuar çetidän bårär ekän, ådamlärgä qaramäslikkä intilärdi. Uning heç kim bilän uçraşgisi hatta salåmläşgisi häm kelmäsdi. Universal magazin ro'parasigä yetgändä u to'xtadi. Şu yerdä sayilgåhni tår bir ko'çä kesib o'tgän edi. Şu yåqqa yürdi. Ko'çä jimjit, nä birånta maşina nä birånta ådam ko'rinärdi. Abdullaning käyfi bättär buzilib ketdi. O'zini iflås kättä bir günåh qılib qo'ygändek his qılärdi. << Rasvå bo'ldim **[110]** o'ylädi u. Hämmä närsä rasvå bo'ldi >> Şundäy o'ylädi-dä, yänä yo'lgä tüşdi. Tralleybüs to'xtadigän jåygä kelgändä, kimningdir simyåg'åçgä suyänib turgänini ko'rdi. Uning şu ådam bilän gaplaşişgisi åzginä bo'lsä häm ko'nglini bo'şatgisi kelib ketdi. Simyåg'åçgä yaqınläşib yo'täldi. Lekin begåna kişi ungä qaramädi. Simyåg'åçgä suyangäniçä turäverdi.

- Keçiräsiz, såat neçä bo'ldi? So'rädi Abdulla uning qarsışigä o'tib.

- Såatim yo’q, dedi begåna kişi. Ämmå taxtinan äytişim mümkin. O’n ikkidän åşdi.
- Nahåtki? Hayran bo’ldi Abdulla.
- Ha, trålleybüs endi yurmäydi. Çekişingiz bårmi?
- Bår.

Abdulla şåşib sigareta ålib begåna kişigä uzatdi, o’zi häm tutätdi. Begåna kişi åg’ır xo’rsinib tütün çıqärär ekän, dedi:

- Xåtinimni kütib turibmän.
- Şunaqä keç kelädilärmi?
- Endi kelmäsä keräk, dedi begåna kişi yo’lgä qarab.
- Negä?
- Uruşib qåluvdik, ketib qålärlär, yupatdi Abdulla.
- Yo’q, kelmäydi. Ketib qålsä qayerdä bo’lişini bilärdim. Yå änhårning läbidä o’tırärdi, yå bo’lmäsä kättä ko’çagä yürärdi. Darråv tåpib kelärdim. Bugün tåpålmädim. Begåna kişining ko’zläri yaltıräb ketdi. Endi kelmäydi…
- Hafa bo’lmäng, yer xåtinning urişi qayåqqa bårärdi? Dedi Abdulla yänä uni åvutmåqçi bo’lib. – Qaytib kelädilär.
- Ayb o’zimdä, dedi begåna kişi ko’zlärini ärtib. – Uni ko’p hafa qılärdim. Bugün häm qattıq hafa qıldim. Bilmädim, nimädän janjal çıqärdim. Tuppa tuzuk åvqatlänib o’tirgän edik bo’lmäsä. Bir gapgä ikkinçisi uländi, üçinçisi… Keyin u häm çiday ålmädi, şekilli: ålim bo’liş åsån ekän, ådam bo’liş qiyin ekän, dedi. Bu gap u yåq bu yåg’ımdän o’tib ketdi. Yåmån so’kib berdim. Çıqib ketdi, yıg’läb – yıg’läb çıqib ketdi. Bunaqa ådamni tåpiş qiyin. Yåmån bo’lsä, ikkita bålamni o’z bålasidek ko’rmäs edi. Men häm uni yaxşi ko’rämän. Ertägä tug’ilgän küni edi. Såvg’a häm ålib qo’yuvdim.
- Begåna kişi xo’rsindi.
- Mänä ko’ring.

U qo’yin ço’ntagidän kiçkinä qutiçani ålib Abdullagä uzätdi. Bu kiçkina brilliant ko’zli uzuk edi.

- Yaxşimi?
- Jüda häm, dedi Abdulla qutiçani yåpib, qaytarär ekän.
- Zo’rg’a tåpuvdim. Endi kerägi yo’q… Nimä qılädi endi buni?

Begänä kişi birdän o’zini o’nglädi. Sıgaretini åyåg’i tagigä taşläb ezdi, keydi yåş båladek kättä ko’çä tåmån yugurib ketdi.

- Saida! Saida!

Abdulla uning årqasidän hayran bo'lib qarab qåldi. Bir ådän so'ng trålleybüs kelmäsligigä işånç hâsıl qılib, o'şa tåmångä yürdi. Muyulişgä yetgändä begåna kişi ko'çani båşigä ko'tärib kulgäniçä, bir närsäni åpiçläb kelär edi. Abdullani ko'rib u sevinç bilän qıçqırdi:

- Tåpdim! Tåpdim!

Abdulla şunda uni bo'ynidän quçåqläb ålgän nimjån ayålni ko'rdi. Uning åy nuri yåritib turgän ko'zläri namdänmi, yå sevinçdänmi, xuddi båyågi uzukning brilliant ko'zläridek yaltırärdi. Şu payt:

- Yigit! Dedi begåna kişi to'xtab.

- Ertagä biznikigä keling. Åtamläşämiz. Simyåg'åç **[111]** qarşisidägi uy. Älbättä keling!

- Rähmät, dedi Abdulla.

Bu tasådifiy uçraşuv uni bättär ezib yubårdi vä yåşi ançagä bårib qålgän, Ämmå qånidä åsåyişta tün qo'ynidägi bo'm – bo'ş ko'çäni to'ldirib båräyåtgän bu ådamgä çeksiz häväs, äyni vaqtdä hali uzåq yıllär, bälki umrbåd qalbini timdaläydigän günåh äzåbi bilän qarab qåldi.

1969

KİRİL HARFLİ METİN

ЎЛМАС УМАРБЕКОВ

ОДАМ БЎЛИШ ҚИЙИН

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2007

МУҚАДДИМА

Осмондаги бўзтўрғай
Бўзламасанг на бўлғай?
Гулчеҳранинг ҳолини
Сўзламасанг на бўлғай?
(Алёр)

Шоҳ Муслим дунёдаги энг доно, энг одил подшолардан эди. Унинг мамлакати гўзал, шаҳарлари обод, халқи тинч, фаровон турмуш кечирарди. Аммо подшонинг фарзанди йўқ эди. Бу фақатгина унинг ўзини эмас, бутун халқни ташвишга солиб қўйган эди. Орадан кўп йиллар ўтди. Подшо қариб, бир оёғи ерда, бир оёғи гўрда турган пайтда фарзанд кўрди. Севинчи ичига сиғмай қирқ кечаю қирқ кундуз халққа ош берди. Қирқ биринчи куни эса етти иқлимдаги барча донғи кетган одамлар, фозилу фузало, олиму уламоларни йиғиб ўғлини кўрсатди ва ўз халқининг одатича унинг келажагини айтиб беришни сўради.

Ҳамма жим. Ҳамманинг боши қуйи солинган... Подшо ҳайрон бўлди.

— Бу жимликнинг боиси нима?

Яна ҳеч кимдан садо чиқмади. Орадан анча вақт ўтди. Оғир сукунатни Суқротдек кекса бир олим бузди.

— Шоҳим, рўпарангизда бош эгиб турганлар мендан ёш. Мен эса дунёга қачон келганимни унутганман, дунёнинг барча аччиқ-чучугини тотган одамман. Шуларнинг қонидан кечсангиз, мен айтай?

— Айт!

Шунда кекса олим деди:

— Ўғлингизнинг дунёда тенги бўлмайди. На кучда, на ақлда. Икки ойлигида икки ёшлик боланинг ишини қилади, икки ёшида эса йигирма ёшлик йигитдай бўлади. Ўн ёшида ўзини фиръавн эълон қилади. Унинг дастидан вайрон бўлмаган уй, мамлакат қолмайди. Шунинг учун ҳам умрининг иккинчи ярми пушаймонда, азобда ўтади.

— Жаллод! — қичқирди шунда шоҳ ва тиззасида ўйнаб ўтирган ўғлини бағрига босди. Қирқ кунлик бола бирдан отасининг соқолига чанг солиб, ярмини юлиб олди.

— Гапимнинг биринчи исботи бу! — деди кекса олим.

Шоҳ қулоқ солмади. Олимни олиб чиқиб кетишди.

Орадан кўп йиллар ўтди. Шоҳ Муслим кекса олимнинг гапларини ҳам, ўзини ҳам унутди. Шаҳзода олим каромат қилгандек кун сайин, соат сайин ўсиб, ўн ёшга тўлганда ажойиб йигит

бўлди. Шоҳ ҳам, халқ ҳам унинг ҳуснига қараб, гапларини эшитиб тўйишмасди. Аммо шаҳзода ҳеч кимга парво қилмас, ўз ақлига, ўз кучига маҳлиё эди, кўп вақтни отасининг тахтида ўгказарди.

Бир куни осмони фалакни қора булут қоплади. Қаттиқ шамол турди. Бўрон бошланди. Сел на одамни аяди, на дов-дарахтни! Бирпасда гуллаб турган мамлакат вайрон бўлди. Шаҳарлар, далалар, тоғлар сув остида қолди. Бўрон тингач, шоҳ ва шаҳзода ўзларини сувда қалқиб турган ёғоч устида кўрдилар. Ёғоч шундай ингичка эдики, кимдир озгина қимирласа, иккалови ҳам ағдарилиб ҳалок бўларди. Шаҳзода отасига деди:

— Ота, бу ёғоч устида иккаламиз жон сақлолмаймиз. Сен менинг туғилишимни истаган эдинг. Энди қўйиб бер, мен яшашим керак.

Шундай деб шаҳзода отасини сувга итариб юборди. Шоҳ ғарқ бўлди.

Шаҳзода ўзга бир мамлакатга сузиб келиб, ўзини фиръавн эълон қилди. Унинг зулмидан, унинг қаҳридан ярим халқ қочиб қутилди, ярим халқ ўлди. Мамлакатда фиръавннинг ўзидан бошқа ҳеч ким қолмади. У узоқ яшади, аммо на тушида, на ўнгида ҳаёт лаззатини сурди. Бутун умри ёлғизликда, азоб-уқубатда ўтди.

Айтишларича, бундай одамлар юз йилда бир туғилар эмиш...

I

196... йилнинг жазирама ёз кунларидан бирида Мингбулоққа кираверишдаги оқ тунука томли уйнинг эшигини ёш бир йигит тақиллатди. Олис йўл юрганиданми, ё иссиқ қаттиқ таъсир қилганиданми унинг оқ батис кўйлаги куракларига ёпишиб қолган, ёқаси ичидан бўйнига ташлаб олган рўмолчаси жиққа ҳўл эди.

Дам ўтмай у кафтлари билан ясси пешанасини, бароқ қошлари аралаш юз-кўзларини артарди. Ичкаридан ҳадеганда ҳеч ким чиқавермади, йигит бесўнақай картон чамадонини қўлига олиб, эшикни оёғи билан итарди. Янги бўялган жимжимадор зангори эшик «ғийқ» этиб очилди. Йигит ичкарига кирди. Уй томони баланд сўридан иборат бўлган чорси ҳовлида ҳеч ким кўринмасди. Ҳовлининг ўнг биқинидан ўтган ғишт йўлка ёнидаги гулзорга жилдираб сув оқиб турарди, йигит шу томонга қараб, ток тагига келди. Шунда у ровонда хонтахтага тирсакларини тираб тасбеҳ ўгириб ўтирган кампирга кўзи тушди. Кампирнинг кўзлари юмуқ, ажин тортиб кетган ингичка лаблари нималарнидир шивирларди.

— Буви, — деди секин йигит уни чўчитиб юбормаслик учун.

Кампир кўзларини очди ва рўпарасида жилмайиб турган йигитга тикилди. Кейин бирдан ўзини орқага ташлади-да, деди:

— Вой, ўла қолай! Абдулламисан?

— Мен...

Абдулла чамадонини ерга қўйиб, ровонга кўтарилди.

— Вой, бўйингга қоқий! Вой, садағанг кетай! Сен келадиган кун ҳам бор экан-ку!

Кампир ёшига муносиб келмаган эпчиллик билан ўрнидан туриб, Абдуллани қучоқлай кетди.

— Вой, мен ўлай сени танимай! Индамай термилиб ўтирибман-а. Эсонмисан, омонмисан? Нечук, болам, нечук? Ўзинг келдингми? Ойинг, даданг эсон-омонми?

Кампир янги кўрпача солиб, Абдуллани ўтқазар экан, севинчи ичита сиғмай, шанғиллаб гапирар, Абдудла эса жавоб беришга улгуролмай жилмаярди. У Мингбулоққа бу гал ўзи келган эди. Мактабни олтин медаль билан битириб, озод қушдек бўлгани учун онаси ёлғиз ўзини юборишга қаршилик қилмади. Бир чамадон совға-салом қилиб бериб, жўнатди. Абдулла бувисиникига, умуман, шу қишлоққа келишни яхши кўрарди.

Қачонлардир Мингбулоқ Қўқоннинг, қолаверса, бутун Фарғонанинг энг гўзал

сайилгоҳларидан бири бўлган. Мингбулоқнинг марказидаёқ толзор тақя водийнинг машҳур қизиқчилари, шоир ва полвонларини тўплаган, Қулочга сиғмайдиган толлар тагидаги супаларда ошхўрлар кунни кеч қилишган, шуҳрати бутун республикага тарқалган ашулачи, чолғувчиларнинг ашула, машқларини эшитишган.

Олис йўлга отланган сайёхлар ҳам Мингбулоқда тўхтаб, девзирадан бир сиқим ош қилиб еб кетишма-са, кўнгиллари жойига тушмасди. Машҳур Юсуфжон қизиқнинг ўз шогирди Охунжон қизиққа ютқазган жойи ҳам шу Мингбулоқ бўлган. Тумонат одам ўшанда тараф-тараф бўлиб аскияни тўполонга айлантирган экан. Буларни Абдулла кўрмаган, дадасидан эшитган. Уруш сабаб бўлиб Мингбулоқнинг файзи кетиб қолди. Бузилган ўчоқлар, чириб, намдан моғор тортган сўрилар сершовқин толзор такянинг ўлимини эслатади. Лекин ҳали ҳам бу жойларнинг кўрки, ҳисобсиз катта-кичик булоқлар, шохлари бир-бирига чирмашиб кетган баҳайбат толларнинг шовур-шувури, муздек ҳаво дилни равшан қилади. Абдулла деярли ҳар ёз икки-уч ҳафта ойиси билан келиб турарди. Аммо икки йилдан бери, отаси касалга чалиниб ётиб қолганидан бери келмаган ва бувисини жуда соғинган эди. Қариб мункиллаб қолган, қоп-қора бу кампирни у яхши кўрарди, соатлаб унинг гапларини эшитарди, зерикмасди ва кўпинча унинг ёнида ётиб, ҳикояларини тинглаб, тонг оттирарди.

Ҳожар буви ҳам неварасини яхши кўрарди. У келганда ўтқазгани жой тополмай қоларди, агар кўча-кўйда болалар билан ўйнаб, у ер-бу ери чақа бўлиб қайтса, жиғибийрони чиқарди. Абдулла унинг яккаю ягона невараси эди. У ўзи иккита фарзанд кўрган эди. Биттаси, Абдулланинг онаси Шаҳодат, иккинчиси, кенжаси Обид бўлиб, у шу ўғли билан турарди. Шаҳарга, қизиникига борганда, икки кундан ортиқ туролмас, шаҳар шовқини бошини оғритарди, сиқиларди. Бунинг устига у анчагина қари бўлса ҳам, мустақил ҳаёт кечиришни истарди. Ўғли билан туришига қарамай, ўз рўзғорини ўзи тебратарди ва кўпинча ўғли унга ёрдам бериши ўрнига, ўғлининг кам-кўстларини у тўғрилаб юрарди. Шундан бўлса керак, ким билан гаплашмасин, ўзини мағрур тутар ва дастурхон атрофидаги энг яхши дуоси: «Худо бировни бировга зор қилмасин!» эди.

Қишлоқдагилар уни «Отинбиби» ё бўлмаса «Завод ая» деб аташарди. Абдулла отинбиби дейишларининг сабабини биларди. Ҳожар буви анчагина ўқимишли аёл бўлиб, бир қанча китобларни, достонларни ёд биларди, ёшлигида Анбаротинга эргашиб, бир қанча ғазаллар ҳам битган эди. Лекин у, нима учун «Завод ая» дейишларига тушунолмасди. Қачонлардир пахта тозалаш заводига янги келганлардан бири уни «Завод ая!» деб чақирган, шу-шу «Завод ая» бўлиб кетган.

... Фотиҳадан сўнг, Ҳожар буви дарров дастурхон ёзди, бирпасда чой дамлаб келди-да, неварасининг ёнига ўтирди.

— Вой, Абдулла-ей, вой, болам-ей! Шундай қилиб, ўзим келдим дегин? Катта йигит бўлиб қолибсан, катта йигит! Даданг қалай?

— Раҳмат, тузуклар, — деди Абдулла. — Қон босимлари анча тушган. Салом деб юбордилар.

— Саломат бўлсин. Бу касал унга қаёқдан юқа қолди экан? Худо шифо берса, тузалиб кетар. Ўқишинг биттими энди?

— Ҳа. Олтин медаль билан тамомладим.

— Бўйингга қоқий!

Улар анчагина гаплашиб ўтиришди. Абдулла совғаларни топширди. Ҳожар буви кўзига ёш олиб дуо қилди.

— Тоғамгилар қани?

— Тоғанг балнисага кетган, — деди Ҳожар буви қандайдир ташвиш билан. — Келин ойингнинг кўзи ёрийдиган. Билмадим бу гал нима бўлар экан, — кампир оғир хўрсинди. — Ҳар банданинг бошида бир ташвиш бор экан-да, болам. Тўртта туғди, тўрттови ҳам уйга келмай

қазо қилди. Буниси энди нима бўлар экан? Майли, ишқилиб, тоғангнинг бахтига ўзи омон бўлсин.

Орага жимлик чўкди. Ҳожар буви ўз Ҳаёлларига берилиб, неварасини бир дақиқа унутди. Кейин сесканиб, ўрнидан турди.

— Эсим қурсин, овқатга уннамай ўтиришимни қара.

— Овора бўлманг, буви, қорним тўқ,

— Овораси бор эканми? Ҳозир тоғанг ҳам келиб қолади. Сен бирпас чўзилгин. Мен дарров ош қилиб келаман. Бор, менинг уйимга кир.

Ҳожар буви пилдираб ўчоқ боши томонга кетди. Абдулла қишлоққа келганидан ҳурсанд бўлиб, ўрнидан турди. Анча вақт ҳовлининг ўртасидаги нашвати шохида кукулаб турган мусичани, ўчоқ бошида ғимирлаб юрган бувиси, мўридан ғўзапоянинг аччиқ ҳидини келтириб, бурксиб чиқаётган кўкимтир тутунни томоша қилди, кейин эснаб ичкариги хонага, бувисининг уйига кирди. Бу уйни у жуда яхши билар ва яхши кўрарди.

Уй кенг ва чорси бўлиб, ҳамма девори токчалардан иборат эди. Токчаларга ҳар хил тусдаги катта-кичик қутичалар, ҳисобсиз коса, чойнак-пиёлалар териб қўйилган эди. Токчалар ўртасидаги устунларнинг ғалтак ўтказилган қозиқларида ҳар доим дазмолланган ва атир сепилган сочиқлар осиғлиқ турарди. Одам кам киргани учунми, ё ҳовлининг офтоб тушмайдиган жойида бўлгани учунми, уй ёз бўйи салқин турарди.

Абдулла муздек беқасам кўрпача устига чўзилди. Юмшоқ пар ёстиқнинг райҳон ҳидини эслатувчи енгил, ёқимли ҳиди гуп этиб димоғига урилди. Қўлларини ёйиб, кўзларини юмди. Ҳовлида эса мусича ҳамон кукулар, чарс-чарс ёнаётган ғўзапоя овози унга қўшилиб ғалати, оромбахш оҳанг касб этарди. Имтиҳон ташвишларидан қутулган, юраги минг хил орзулар, номаълум, аммо порлоқ келажак лаззатлари билан тўлган Абдулла ўзини ниҳоятда бахтли ҳис қилар ва мудрар экан, юзларида табассум ўйнар эди.

Шу аҳволда у қанча ётди, ухладими, ё фақат мудрадими, билмайди, бир маҳал қувноқ, йўғон эркак овозини эшитиб, туриб кетди. Дераза ёнига бориб, ҳовлига қаради.

Ўчоқ боши олдида тоғаси онасини қучоқлаб, бақирарди:

— Ўғил, ойи! Ўғил! Тирик! Тирик!.. Абдулла отилиб ҳовлига тушди.

— Ассалому алайкум, тоға.

Обид ака уни кўриб, онасини қўйиб юборди ва қаршисига юрди.

— О жиян-э! Бормисан?! Жуда яхши келдингда. Мана сен ҳам энди жиянлик бўлиб қолдинг!

— Табриклайман. — Абдулла тоғасининг қўлини сиқди.

— Ҳой, менга қара, ўзини кўрдингми? — қичқирди ошга сабзи босаётган Ҳожар буви.

— Кўрдим. Қоп-қора бир жиш, — деди Обид ака кулиб.

— Нафасингни совуқ қилма! Қора бўлса, ўзимизга ўхшар экан-да.

— Кимга ўхшаса ҳам боши омон бўлсин, ойи!

— Худоё айтганинг келсин. Ҳой, Обид, самоварни янгила, ҳали замон ошим тайёр бўлади.

Обид ака севинчидан ниманидир хиргойи қилиб, самовар қўя бошлади. Бирдан у қаддини ростлади ва ўчоқ бошига қараб бақирди:

— Ойи! Отини нима қўямиз?

— Қайдам? Ўзларинг биласанлар.

Ҳожар бувининг шундай дейишида жон бор эди. Бу уйда ҳамма нарса унинг измида бўлиб, унинг айтгани-айтган, дегани-деган эди. Олдинги невараларининг ҳаммасига ҳам туғилмасдан исм қўйган, уйдагилар рози бўлишган эди. Лекин уларнинг биттаси ҳам турмади. Кампир кўнглида бунисига ўғил бўлса Тўхтасин, ё Турсун, қиз бўлса Умриниса қўйишни ният қилиб қўйган эди. Аммо ҳозир кўнглини очгиси келмади. Чақалоқларнинг турмаслигига ўзини айбдор ҳис қилганидан ўзини бу гал четга тортди.

— Қайдам? Ўзларинг биласанлар, — деди у яна анча жиддий тусда.

— Бўлмаса... — деди Обид ака Абдуллага кўз қисиб қўйиб. — Турсун бўлсин.

Ҳожар буви ўчоқ бошидан чиқди. Унинг кўзлари жиққа ёш эди.

— Айтганинг бўлсин... — деди ўпкаси тўлиб. — Омин! Неварамнинг умри узоқ бўлсин. Боши тошдан бўлсин!..

Ҳожар буви ёғлиқ қўлларини юзига суртди-да, енгининг учи билан нам кўзларини артди. Абдулла кўз оддида юз берган бу воқеадан севинишини ҳам, севинмасини ҳам билмай, қаққайиб туриб қолган эди. Обид ака буни сезди шекилли, елкасини бир-икки қоқиб қўйиб:

— Мана, жиянлик ҳам бўлиб қолдинг, — деди. Абдулла жилмайди.

Кўп ўтмай ҳовли қўни-қўшнига тўлиб кетди. Ҳамма шанғиллаб янги меҳмон билан табриклар, ҳазиллашар, бири олиб, бири қўйиб, қандайдир маслаҳатлар берарди.

— Завод ая! Энди пўлат сандиқни шамоллатадиган бўлдингиз-да? Бешик тўйи ўзи бўлмайди.

— Нима деяпсиз ўзи! Завод аянинг пўлат сандиқларидаги бисот ўнта бешик тўйига етади.

— Баҳона билан сарполик бўлиб қоларканмиз-да, Отинойи..

— Сенларга гап бўлса! — деди ўчоқ бошидан капгир кўтариб чиққан Ҳожар буви. — Мининг пўлат сандиғим билан нима ишларинг бор?

— Ўзингиз билан олиб кетманг деяптиларда, — деди ёш бир жувон.

— Тилинг кесилсин, Бувиниса! — деди жаҳли чиққан бўлиб Ҳожар буви — Сенга кимхоб камзулимни атаб қўювдим. Энди бериб бўпман! Неварамни уйлантираман деб юрибману ҳали?!

— Ишқилиб айтганингиз келсин, Завод ая! Неварангизнинг боши тошдан бўлсин.

Яна анча шанғиллаб гаплашиб, тарқалишди. Гап билан бўлиб ош тагига олиб кетганини ҳеч ким сезмабди.

— Майли, эртага бошқа қилиб берарсиз, — деди Обид ака. — Биз жиян билан бедана отиб келамиз. Нима дейсан, жиян?

— Зўр бўларди, — деди Абдулла севиниб. — Ҳеч бедана овига бормаганман.

— Бўпти. Азонда уйғотаман бўлмаса.

Шу тун Абдулла алламаҳалгача Ҳаёл суриб ётди. У Мингбулоққа келганидан ҳурсанд, шунинг учун Ҳаёллари ҳам Мингбулоқдек тоза, шўх ва тиниқ эди.

II

Обид ака ваъдасига мувофиқ, ғира-ширада Абдуллани уйғотди.

— Борасанми?

— Бўлмасам-чи! — деди Абдулла кўзларини ишқалаб.

Шундай деди-ю, лекин эринчоқдик билан ўрнидан турди. Ҳовлига тушганда, Обид ака эски шим-кўйлак, резинка этик кийиб олиб, белига ўқдон боғлаб турарди.

— Ановилар сенга, — деди у ровонга ишора қилиб. — Бедазор ҳозир нам, кийимингни расво қиласан.

Абдулла апил-тапил ювиниб, тоғаси тайёрлаб қўйган эски бир комбинезонни кийди. Комбинезон катта келиб, почалари осилиб турса ҳам унга ярашди. Бир пойининг таги кўчган этикни кийганда эса, тоғаси кулиб деди:

— Тракторчи бўлдинг қўйдинг.

— Туззукми?

— Туззук бўлганда қандоқ!..

Ҳожар буви кечаги ошнинг гўштларини иккита нонга босиб, тўрвага солиб берди.

— Шу ерда еб ола қолайлик? — сўради Абдулла қорни очлигини сезиб.

— У ёқда еймиз. Бунинг ҳам ўзига яраша гашти бўлади, — деди Обид ака. — Нима дединг?

— Майли.

— Ҳаяллаб қолманглар, Обид, — деди Ҳожар буви. — Заҳрога овқат олиб борасан-а. Ширгуруч қилиб қўяман.

— Хўп.

Улар йўлга тушишди. Эшикка етганда Обид ака:

— Тешавой! — деб чақирди.

Қаердандир кичкина олачипор, шалпангқулоқ ит пайдо бўлиб, уларнинг олдига тушди.

— Қаердан олдингиз буни, тоға? — сўради Абдулла итга одамнинг исми берилганига ҳайрон бўлиб.

— Бир овчи ўртоғимдан олдим. Унинг ҳам оти Тешавой. Ит деса, ов деса ўзини томдан ташлайди. Зўрға олдим. Бир ой ялиниб юрдим. Охири берди.

Обид ака, ўша ялиниб юрган кунлари эсига тушди шекилли, кулиб қўйди.

— Бир куни уйига борсам, ҳовлида ўйнатиб ўтирибди. Ўзида бир эмас — тўртта. Тағин шундоғ итлар-ки, шерни тутиб кел десанг, тутиб келади. Кўп бўлса кўз тўймас экан-да. Буни пойлаб юриб, янги туғилганда ошнасиникидан ўғирлаб келган. Кўрдиму маҳкам ёпишиб олдим. Ўша куни энди кўзини очган экан. Мен ҳам унга кўп яхшилик қилганман-да, охири йўқ деёлмади. Қўлига олиб, тумшуғидан ўпди. Ит ғингшиб қўлларини ялай бошлади. Яна айниб қолмасин, деб секин гап бошладим. «Тешавой...» деганимни биламан, ит тумшуғини менга ўгирди. Иккаламиз кулиб юбордик. «Майли, ола қол», деди итни менга узатиб. «Отини нима қўйдинг?» деб сўрадим, шошиб итни олар эканман. «Ҳозир ўзинг қўйдинг-ку, Тешавой-да», деди. Шу-шу Тешавой бўлиб кетди.

Ит ўзининг номини эшитиб, тўхтади-да, буйруқ кутгандек Обид акага ингичка қора тумшуғини чўзди.

— Бор, бор, сени чақирганим йўқ, — деди Обид ака қўли билан йўлга ишора қилиб.

Тешавой кичкина оппоқ думини ликиллатиб, олдинга чопиб кетди.

— Яхши ит чиқди, ҳароми, — деди Обид ака ҳавас билан унга қараб. — Ҳали яна ўзинг кўрасан.

Улар олмазор этагидаги сўқмоқ йўлга бурилишганда, қуёш тоғ ортидан эндигина мўралай бошлаган эди. Олма шохларидаги сарғая бошлаган япроқлар олтин тангалардек ярақларди.

Улар икки километрча юриб, канал бўйига чиқишди. Шу ерда қишлоқ тугаб, кенг экинзор бошланарди. Попуклари қизариб, етилиб турган жўҳоризор, унинг орқаси кетганча пахтазор эди. Обид ака жўҳоризорни айланиб ўтишганда:

— Келдик, — деди ва милтиғини елкасидан олди. Абдулла олдида бедаси ўрилган яхлит карта ястаниб турарди.

— Қани, бирпас ўтирайликчи, ҳозир бошланади, — деди Обид ака сирли оҳангда.

Улар ариқ лабига омонатгина ўтиришди. Абдулла тоғаси нимани бошланади, деди, тушунмади. Сўрашга эса уялиб, бедазорга тикилди. Жимжит. Ҳеч қандай қушнинг овози эшитилмасди. Енгил шабада беданинг чучмал ҳидини димоққа уриб эсарди. Улар анча ўтиришди. Обид ака оёқлари орасида тилини осилтириб ётган Тешавойнинг бошини силаб, худди Абдулладек бедазорга тикиларди. Аммо бедазор ҳамон тинч, унда бирон жонивор борлигидан асар йўқ эди. Бир-икки марта чумчуқ галаси «гур» этиб кўтарилиб, жўҳоризор ичида ғойиб бўлди, холос. Абдулла зерикди ва тоғасига ўгирилиб:

— Ҳеч нарса йўқ-ку? — деди.

— Тисс! — деди Обид ака нимагадир қулоқ солиб. Шу топ қишлоқ томонда сигир маъради, кейин қаердадир яқин бир жойда нимадир «тиқ» этди. Яна нимадир тақиллади. Бақами, алланарса бир-икки марта «ғувак-ғувак» деган товуш чиқарди. Обид ака Абдуллани туртиб, «эшит», деди. Абдулла шу сўзни эшитиши билан бир беданининг «пидпилдиқ»лаб кетганини пайқади. Овоз жуда баланд ва тиниқ эди. Кўп ўтмай бедазорнинг ҳар чеккасида беданалар сайрай бошлади. Абдулла қайси бирига қулоқ солишини билмай қодди. У ёш боладек севиниб,

ариқ бўйлаб у ёқдан бу ёққа югурар, қаёқда бедана баландроқ сайраса шу ёққа ўзини отарди.

— Бошлаймизми? — сўради Обид ака.

— Бирпас туринг.

Абдулла, ўлим хавфини сезмай, ўз овозидан завқланиб сайраётган беданаларга қулоқ солиш билан банд эди, у бу дақиқанинг иложи борича чўзилишини истарди.

— Кеч бўлиб кетади. Орқадан одам ўтиб қолиши мумкин, — деди Обид ака, лекин жойидан қўзғалмади.

Беданаларнинг хори тингандай бўлди. У ер-бу ердагина сийрак эшитилиб қоларди.

— Энди бошлаймиз!

Обид ака ўрнидан турди. Ит бир сакраб ариқ ичидан чиқди-да, тиззасигача ботиб, бедазор ичига шўнғиди. Беш метрча доира чизиб айлангач, эгасининг олдига келиб, тумшуғини чўзди.

— Ол, — деди Обид ака қўлини олдинга бигиз қилиб.

Ит югуриб кетди. Обид ака белидаги анча-мунча илгак осилган камарини тузатар экан, Абдуллани огоҳлантирди:

— Фақат орқамдан юрасан. Ёнимга ҳам, олдимга ҳам ўтма.

— Хўп, — деди Абдулла ҳўл бедазорга қадам қўйиб. — Анча отамизми?

— Қанча керак?

— Беш-олтита отоларсиз? Обид ака кулди.

— Беш-олтита отиш мумкин. Жуда бўлмаса...

У гапини тутатмади, «пақ» этган ўқ товуши эшитилди. Абдулла нима бўлганини англаб етгунча, Тешавойнинг оғзида бир қанотини силкитиб турган беданани кўрди. Ит қойил иш қилгандек, ўзидан мамнун бўлиб, думини ликиллатганча Обид акага тикилиб турарди.

— Опкел! — деди Обид ака тиззасига уриб.

Ит югуриб эгасининг олдига келди. Бедана ҳамон тирик эди. Қанотини силкитиб, қон тумшуғи билан итнинг юзига уриларди. Обид ака уни итнинг оғзидан олди-да, камаридаги илгаклардан бирига бўйнидан илди. Осилиб қолган бедана бир-икки силкиниб, тинчиди.

— Семиз экан, — деди Обид ака милтиқни ўқлар экан. — Бу ҳам сенинг омадинг.

Абдулла индамади. Биринчи марта овга чиққани учунми, овнинг бундай бўлишини Ҳаёлига келтирмаган, отилган нарса ўша заҳоти ўлар, деб ўйлаган эди. У кўзини тоғасининг белида ликиллаб турган беданадан узолмас, ўқ тешиб мажақ бўлган тумшуғи кўнглини айнатарди. «Ҳозиргина сайраб турувди, — ўйлади у бир-икки тупуриб... — Энди сайрамайди. Энди пати юлинади, ювилиб, тозаланиб ошга босилади. Ким ер экан? Мен емайман..»

— Қаёқда қолдинг? Юрмайсанми? — қичқирди Обид ака.

Абдулла ўзига келиб, тоғасининг анча илгарилаб кетганини, унинг олдида ит думини чўзиб, ниманидир искаб турганини кўрди. Овнинг завқи баланд келиб, Абдулла ҳозиргина эзилиб Ҳаёлидан ўтказган гапларни унутди-да, итга тикилди, Тешавой бирпас тумшуғини чўзиб турди, кейин сакради. Нимадир унинг олдида пир этиб кўтарилди. Шу заҳоти ўқ узидди. Қуш бир-икки қанот қоқиб йиқилди. Ит у тушган жойга қараб югурди.

— Опкел! — деди Обид ака яна тиззасига уриб. Тешавой ниманидир тишлаб, эгасининг қаршисига югурди. Бу ҳам бедана эди. Лекин буниси ўқ тегиши билан ўлган, шунинг учунми, ё иккинчи марта кўриб кўникдими, Абдулла жирканмади.

Қуёш тошлоқ устида одам бўйи кўтарилиб, чўғдек қизғиш нурларини соча бошлади. Кимнингдир қичқиргани, кейин мотор гуриллагани эшитилди. Оддий, ҳар дамгидек меҳнат ва завқ билан тўла янги кун ўз ҳаётини бошлади. Аллақаерда қўшиқ янграй бошлади. Радиоданми, ё қишлоқнинг ўзиданми — Абдулла ажрата олмади. Қўшиқ беданаларнинг сайрашига қўшилиб, ғалати, шу пайтгача у эшитмаган, гўзал оҳанг касб этди. Овни унутиб, у шу атрофини тўлдириб турган оҳангларга завқ билан қулоқ сола бошлади. Кўп ўтмай қўшиқ тинди, аммо бедазор эса ҳамон қандайдир сирли, аммо шўх, ўйноқи оҳанглар билан тўла эди.

Яна ўқ узилди. Абдулла чўчиб кетди.

— Санаяпсанми, нечта бўлди? — қичқирди Обид ака.

Абдулла унинг ёнига келди. Обид ака Тешавойнинг оғзидан янги ўлжани олар экан, жиянига ғурур билан қараб қўйди.

— Беш-олтита девдингми, боя?

— Ҳа, — деди Абдулла илгаклардаги бир текисда осилиб турган беданаларга тикилиб. — Лекин кўп отганга ўхшайсиз...

— Ма, сана.

Обид ака камарини ечиб, кичкина бир тасмани олдида, илгакларни шунга ўтказди ва тугун қилиб, жиянига узатди.

— Бугун бедана кўп. Яна шунча отсак бўлади. Қани, ол, Тешавой!

У шундай деб олдинга югурган итнинг кетидан йўлга тушди. Абдулла ўлжаларни санади. Ўн битта бўлибди! «Бирпасда-я!» — ҳайрон бўлди у ва фахр билан тоғасига тикилди.

Бедазорни иккинчи марта айланиб чиқишганда, ўлжанинг сони ўн бештага етди. Обид аканинг кайфи чоғ эди.

— Қалай, ов тузукми? — деди нонушта қилгани ўтиришганда,

— Зўр, — жилмайди Абдулла.

— Аслида ишимни ташлаб овчиликка ўтиб қўя қолсам ҳам бўлар экан.

— Ҳали ҳам трактор ҳайдайсизми?

— Сал баландрокдан кел. Ҳамма тракторчиларнинг бошлиғиман ҳозир.

— Ўсибсиз-да, — деди Абдулла иштаҳа билан гўшт ер экан.

— Ўсганда қандок! Ўн йилда бригадир бўлдим, яна йигирма йилдан кейин раис бўлсам ажаб эмас.

Иккови кулишди.

— Ишим яхши, — деди Обид ака бир оздан сўнг Тешавойга суяк ташлар экан, жиддий оҳангда: — Жамоада ўттизта трактор бор. Қишин-ёзин тинмайди. Топиш ҳам шунга қараб. Яқинда машина оламан. Келинойинг туғса, бола ўлмаса, машинада бутун республикани айланиб чиқаман, деб ният қилиб қўйган эдим. Бир ёғи Арслонбоб, бир ёғи Чимён... Ниятимизга етадиганга ўхшаймиз. Ишим яхши-ю, ўқимадим-да, жиян... — Обид ака хўрсиниб қўйди... — Урушдан қайтиб келганимда ўқимоқчи эдим. Лекин бу фикрдан қайтдим. Қимматчилик, жамоа хароб, қишлокда деярли эркак қолмабди. Ўшанда раҳматлик Манноп ота раис эди. Сен уни кўрганмидинг?

Абдулла «йўқ» дея бошини қимирлатди.

— Ажойиб одам эди. Ёшлигида отдан йиқилиб, оёғи синган ва умрбод чўлоқ бўлиб қолган. Шу ҳам қўймади. Ўқиш қочиб кетмайди. Ўқирсан ҳам, олим ҳам бўларсан. Лекин ука, — деди. — Қишлоққа қара, битта ҳам бутун уй йўқ. Жамоа бундан бешбаттар. Деҳқон одам буни тушунади. Қол ука, — деди, қолдим. Кейин ишга берилиб кетиб ўқиш Ҳаёлимдан кўтарилди. Энди кеч. Энди ўқиб қаёққа борардим? Сен нима қилмоқчисан? Ишлайсанми, ўқийсанми?

— Ўқийман, — деди Абдулла негадир уялиб. — ТошДУнинг физматига кирмоқчиман.

— Дуруст, — деди Обид ака. — Математикани яхши кўрасанми?

— Ҳа.

— Дуруст. Ўқи, жиян, ўқи. Ойингнинг сендан умиди катта. Бор ишонгани сен. Даданг мана ётиб қолди. Ҳозир қалай, дурустми?

— Туззукдай.

— Ишқилиб тузалиб кетсин. Ёмон касалга чалиниб қолди. Гипер... гим... Нима эди номи?

— Гипертония.

— Гипертония, — қайтарди Обид ака. — Оти қурсин. Узоқ йили келганда анча яхши эди. Бир ҳафта турди чамамда ўшанда, а?

-Ҳа.

— У билан ҳам овга чиққан эдик. Ҳу анави ёққа. — Обид ака пахтазорнинг этак томонига ишора қилди. — Даданг, Тешавой мерган, мен. Даданг яхши отади. Адашмасам ўттиз-қирқта бедана отувдик ўшанда. Кечқурун Булоқбошида ош қилдик. Ярмини ошга босдик. Ярмини кабоб қилдик. Анча тузук эди даданг ўшанда.

Обид ака ўйланиб қолди. Кейин чўнтагидан ғижимланиб кетган папирос олиб, шошмасдан текисладида, тутатди.

— Дадангни яхши кўраман. У менга жуда кўп яхшилик қилган, уйлантирган, тўйга ўзи бош бўлиб турган.

— Бормайсизми? — сўради Абдулла.

— Бораман. Кеннойинг қайтсин. Бир ўттиз-қирқта бедана отиб олиб бораман.

— Мумкин эмас.

— Майли, емаса ҳам кўнгли кўтарилади. Қани, турдикми?

— Майли, — деди Абдулла кўзғалиб.

— Яна икки марта айланиб чиқамиз. Шу билан бўлди. Тешавой, юр!

Ит худди шу гапни кутиб тургандек, бедазорга ташланди.

Энди Абдулла овга кўниккан, ҳатто унга қизиқиб ҳам қолганди. У завқ билан Тешавойнинг ҳаракатларини кузатар, ҳар ўқ отилганда «Ура!» деб қичқирарди. Бедазорнинг орқасидаги арава йўлда тарвуз ортилган автокачка кўринганда Обид ака овни тўхтатди. Абдулла қаршилик кўрсатмади.

Аравадаги йигит Обид акани таниди шекилли, салом бериб:

— Қалай, ов тузукми? — деб сўради.

Обид аканинг ўрнига Абдулла жавоб берди:

— Йигирма бешта отдик, мана.

У ғурур билан қўлидаги тасмага тизилган беданаларни кўрсатди. Аравакаш калласини лиқиллатиб:

— Қойил! — деб қўйди.

Кейин уни чақириб битта тарвуз узатди.

— Айтгандек, Обид ака, — қичқирди йигит, — ўғил муборак бўлсин!

— Раҳмат.

— Булоқбошида битта ош қилиб берасизда энди девзирадан! Бедана босиб!

— Ош сендан айлансин, Ҳомид. Қилиб бераман. Аравакаш йўлга тушди. Абдулла тарвузни кўтариб, тоғасининг орқасидан юрди. Ариқ лабига етишганда:

— Чўлладик-ку, тарвузни шу ерда еб қўя қолайлик, — деди Обид ака. — Кўтариб юрасанми?

Улар эски жойга чордона қуришди. Обид ака буклама пичоғини тарвузнинг думига шундай теккизиши билан ёрилиб кетди. Қип-қизил чинни тарвуз булоқ сувидек муздек ва ширин эди. Обид ака битта тилимни итнинг олдига қўйди. Абдулла итнинг тарвуз ейишини шунда кўрди. Тешавой думини ликиллатиб ер экан, худди одамга ўхшаб данагини ажратиб ташларди.

— Зўр-ку, — деди Абдулла ҳайрон бўлиб.

— Нима деяпсан! Уйда биз нима есак, бу ҳам шуни ейди...

Обид ака яна нималарнидир деб, итни мақтамоқчи эди, жўҳоризор этагидан битта бедананинг жуда баланд сайраган овози эшитилиб қолди. Абдулла ҳалигача бунчалик ўткир ва тиниқ овозни эшитмаган эди. У-ку майли, Обид ака ҳам еб турган тарвузи оғзида қолиб, қулоқ сола бошлади. Бедана бир оҳангда «так-тарак, так-тарак» қилиб, озгина дам олар, кейин бир йўла саккиз-тўққиз марта тарақларди. Бир неча марта шу қайтарилгач, Обид ака ўрнидан турди.

— Қаёққа? — сўради Абдулла тоғасининг нима қилмоқчи эканлигини сезган бўлса ҳам.

У шу беданининг отилишини истамас эди. Лекин Обид ака унга жавоб бермади. Эгасининг

ҳаракатларини тушунган ит жўҳоризор томон югуриб кетди.

— Тоға, шуни отманг! — деди Абдулла унинг орқасидан бўғилиб.

Обид ака эшитмади. Абдулла уларга бирпас қараб турди-да, кейин ўша ёққа югурди. Лекин у кеч қолган эди. Тешавой қийинчиликсиз беданани топган, тумшуғи билан пишиллаб уни чўчитган эди. Абдулла бедананинг сакраб кўтарилганини кўрди. Ўқ овози жаранглади. Бедана патирлаб ҳавода бир-икки айланди-да, жўҳори ичига шўнғиди. Ит унинг орқасидан югурди. Шу пайт Абдулла жон ҳолатда қичқирди:

— Тоға, итни чақиринг! Ўзим тутаман, Тешавой! Обид ака уни тушунди ва тиззасига уриб, итни чақирди. Тешавой истар-истамас тўхтаб, орқасига қайтганда, Абдулла уларга етиб келди.

— Шуни отмасангиз бўларди, — деди у зарда билан.

— Ҳа, чакки бўлди, — ачиниб гапирди Обид ака. — Қанотига текканга ўхшайди ўқ, балки тузатармиз.

Абдулла жўҳоризор ичига кириб, беданани қидира бошлади. У ариқдан бу ариққа ўтди, лекин бедана кўринмасди. Жўҳоризорнинг ўртасига келиб, пояларни қайирди-да, олдинга тикилиб қаёққа боришини билмай туриб қолди. Олдинда бир одам кўрингандай бўлди. Абдулла бирикки ариқдан ўтиб, яхшилаб қаради. Ундан ўн ариқча нарида оқ кўйлакли, оқ дурра танғиб олган бир аёл чўкка тушиб ҳовучидаги яраланган беданага тикилиб турарди. Абдулла унинг юзини кўрмади. Бедана тутилганидан ва унинг тириклигидан ҳурсанд бўлиб, аёлнинг ёнига борди.

— Ўлмабдими?

— Ўлса сизга оғирлиги тушармиди?

Аёл жаҳл билан шундай деди-да, Абдуллага қарамай ҳансираётган беданани оғзига олиб бориб тили билан ҳўллади. Абдулла қўнғироқ овозидан аёлнинг ёш қиз эканлигини сезди. Аммо унинг қўпол жавобидан ранжиган бўлди.

— Шунча отганларинг етмасмиди?! — деди қиз яна бошини кўтармай.

— Мен ҳам шундай девдим, — Абдулла қизнинг ёнига энгашди. Энгашди-ю, унга бир қараши билан ўтириб қолди. — Гулчеҳра?

— Вой, сизмидингиз? — қиз ҳам уни таниб, беихтиёр бўш қўли билан этагини пастроқ тортиб қўйди.

Иккалови бир дақиқа жим қолишди. Қиз негадир уялиб бошини эгган, Абдулла эса оғзи очилиб, унга тикилиб қолган эди. Қизнинг бир-бирига туташ қалин қошларигача тушган жўҳори попуклари жамалак бўлиб ёпишиб қолган оппоқ дурраси, қийиқ кўзи ва кичкина бурни устида осилиб турган бир тутам жингалак сочи, бир қаноти синган беданага ачинганиданми, ё кутилмаган учрашувдан уялганиданми титраб турган думалоқ лаблари уни лол қилиб қўйган эди. Иккаловининг назарида шу сукут ичида ўтган бир дақиқа узоқ бир соатдек кўрина бошлаган бўлса ҳам, нима дейишларини билмай, жим ўтиришарди. Ниҳоят Абдулла бирон нарса дейишга қарор қилиб, йўталди. Кейин:

— Тузалиб кетармикин? — деди.

Қиз бирдан юзига қизиллик югуриб, Абдуллага кўз қирини ташлади.

— Тузалади, бир қаноти синибди, холос. Кўринг. Қиз шундай деб, кафтида ёнбошлаб ётган беданани унга узатди. Бедана ҳаллослар ва кичкина кўзларини пирпиратиб, уларга ялинганомуз тикиларди.

— Яхши сайраётганди, — деди Абдулла.

— Ҳа, — қиз жонланиб кетди. — Мен ҳам ишимни ташлаб қулоқ солиб ўтирувдим. Яхши сайраётувди.

— Нима қилаётган эдингиз?

— Жўҳори қайираётгандим, — қиз ёнидаги жўҳори солинган саватни кўрсатди. — Дадамларга. Яхши кўрасизми?

Қиз уялинқираб бошини эгди ва яна юзига қизиллик югурди.

— Дадамлар яхши кўрадилар.

— Мен ҳам яхши кўраман. Жўҳори кавоб ширин бўлади.

— Абдулла! Абдулла, ҳой! — чақирди Обид ака канал томондан.

Абдулла жавоб бермади, у жилмайганича Гулчеҳрага тикилиб, «яна нима десам экан?» деб ўтирар, бу ердан кетишни истамасди.

— Тоғангиз чақиряптилар, — деди Гулчеҳра қўзғалиб ва беданани узатди. — Олинг.

— Сизники бу энди.

— Нега? — севингандек бўлиб сўради қиз.

— Сиз топдингиз, сизники бу.

— Бўлмаса тузалганида қайтариб бераман. Абдулла кулди.

— Кетдикми? — сўради қиз.

— Майли.

Абдулла саватни кўтариб, қизнинг орқасидан юрди. У ниҳоятда шод эди.

Жўҳоризордан чиқишганда, Обид ака канал бўйида милтиғига юзини тираб ўтирарди. Уларни кўриб, бошини кўтарди.

— Мунча ҳаялладинг?

— Тутиш қийин бўлди, — деди Абдулла Гулчеҳрага кўз қирини ташлаб.

— Тирикми ишқилиб? — хавотирланиб сўради Обид ака.

— Бир қаноти синибди, — деди Гулчеҳра.

— Тузатмоқчи, — деди Абдулла унга ишора қилиб.

— Ҳа, дуруст.

Улар йўлга тушишди. Обид ака олдинда, Абдулла билан Гулчеҳра орқада. Анчагача жим боришди. Қишлоққа яқинлашганда Гулчеҳра сирли оҳангда деди:

— Айтгандай, табриклайман.

— Нима билан! — ҳайрон бўлиб сўради Абдулла.

— Медаль билан. Абдулла жилмайди.

— Раҳмат. Қаердан билдингиз?

— Бутун қишлоқ билади, — деди қиз ҳам жилмайиб. У жуда чиройли жилмаярди. Абдулла ўзи сезмай, беихтиёр унга тикилиб қолди.

— Мен келдим, — деди Гулчеҳра кўприкка етишганда.

Абдулла қўлидаги саватни унга узатди.

— Сизни қачон табриклайман?

— Табриклашингиз мумкин. Мен ҳам битирдим.

— Наҳотки? — Абдулла уялиб кетди. — Кечирасиз, эсимдан чиқибди. Анча бўлди кўришмаганимизга.

— Икки йил, — деди Гулчеҳра унга ғалати қараб. — Унутишингиз табиий.

— Кечирасиз.

— Ҳечқиси йўқ. Эртага зиёфатимиз бор. Келинг.

— Раҳмат.

Гулчеҳра кўприк ёнидаги дарвоза томон йўл олди. У бир қўлида ингичка белига тиралган сават, бир қўлида бедана кўтарганича енгил чувагини шапиллатиб кетар экан, Абдулла узоқ вақт кетидан қараб қолди.

III

«Ўзгариб кетибди, — ўйларди Абдулла уйга қайтар экан. — Жуда ўзгариб кетибди. Наҳотки икки йил ичида шундай ўзгариш мумкин бўлса? Илгари қоп-қора қилтириқ бир қиз эди. Энди-

чи?»

Абдулла шундай ўйлар экан, Гулчеҳра билан, чиройли, келишган қиз билан танишлигидан мамнун бўлиб қўйди. «Нима деди? Ҳа, «Икки йил, унутишингиз табиий», деди. Демак, у Абдуллани унутмабди. Бўлмаса кўришмаганини ҳисоблаб юрармиди?!»

Абдулла жилмайди. Болалиги, Гулчеҳра билан бўлган дамлари кўз олдидан ўта бошлади.

У бу қизни анчадан бери танир эди. Қишлоқда улар юрмаган сўқмоқ, улар қилмаган шўхлик қолмаган. Гулчеҳранинг отаси Обид аканинг қалин ўртоғи бўлиб, ёшликдан бирга ўсишган, ҳаттоки икки йилча уруш даврида бир қисмда ҳизмат қилишган эди. Абдулланинг билишича, Юсуф ака йигитлик чоғлари анчагина шўх бўлиб, у бор жойда жанжал чиқиши табиий экан. Лекин урушдан кейин қишлоғига қайтгач, ўзгариб кетди. Фронт уни шундай қилиб қўйдими, ё бола-чақа ташвиши кўпайиб, қуйилиб қолдими, ҳарҳолда, у жуда мўмин-қобил бўлиб қолди. Яхши ишлади. Бундан беш-олти йил муқаддам унинг бригадаси пахтачиликдан юксак кўрсаткичларга эришгани учун унга Қаҳрамон унвони берилди.

Гулчеҳра Юсуф аканинг тўнғич фарзанди бўлиб, болалигида худди отасига ўхшаган шўх эди. Деярли ҳар куни уйига у ер-бу ери чақа бўлиб қайтарди. Онаси уришар, Юсуф ака эса фахрланарди. Отасининг уришмаслигини яхши билган Гулчеҳра баттар шўхлик қилар, кўпинча ўйинқароқликда ўғил болаларни орқада қолдириб кетарди.

Абдулланинг ҳали-ҳали эсида, қишлоқда уруш йиллари Дадавой амаки деган бир одам яшарди. Қаёқдан келиб қолди бу ерга, нима иш қилади, ҳеч ким билмасди. Эрта саҳарда уйидан чиқиб кетиб, ярим кечада қайтарди. Доим бир хил кийинарди, тўғрироғи, тиззалари ямоқ калта шими ва жазирама ёз кунлари ҳам бошидан тушмайдиган учи найза солдатча қалпоғидан бошқа унинг ҳеч нарсаси йўқ эди. У қишлоқ ҳаётига аралашмас, одамларга қўшилмас, лекин негадир унинг номини ҳурмат билан тилга олишарди. Нима учун шундай — болалар буни билишмасди. Унинг камгаплигиданми, ё саломга алик олмаслигиданми, болалар уни хушлашмасди, ҳатто ундан чўчишарди.

Бир куни унинг лой томида бир бургут пайдо бўлиб қолди. Абдулла ўшанда ёзги каникулга келган эди. Гулчеҳра уни етаклаб, Дадавой амакининг уйига олиб борди.

— Кўряпсанми? — деди лой томга ишора қилиб.

Абдулла аввал ҳеч нарсани пайқамади. Кейин мўрининг ёнида букчайиб турган бир нарсага кўзи тушди.

— Нима?

— Бургут! — деди Гулчеҳра овозини пасайтириб. — Кеча кўриб қолдим. Билмадим, амаки қаёқдан олиб келдийкин? Ҳозир яхшилаб кўрсатаман.

Гулчеҳра кўчанинг нариги бетига ўтиб, бургутга кесак отди. Бургут сесканиб тумшуғини чўзди. Кейин аланглаб атрофга қаради-да, битта-битта қадам ташлаб мўрининг орқасига ўтди. Унинг бир оёғига занжир боғланган эди.

— Амаки буни нима қилар экан?

— Қайдам? — деди Гулчеҳра. — Балки уйига пойлоқчи қилиб қўйгандир.

— Бургут уй пойлайдими? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Нега пойламас экан? Ит пойлайди-ку?!

— Ит бошқа гап.

— Билсанг, бургут итдан ҳам зўр.

Улар анчагача кўчанинг четида томга тикилиб ўтиришди. Аммо бургут жойидан қимирламади.

— Биласанми, — деди Гулчеҳра бир маҳал. — Бечорага раҳмим келиб кетяпти.

— Нега?

— Оч бўлса керак. Амаки кун бўйи уйида бўлмайди.

— Кел, ул-бул берамиз, — таклиф қилди Абдулла.

— Нима берамиз? — Гулчеҳра хўрсинди. — Бургут хом гўшт ейди-ку!

— Нима қилибди? Биз ҳам хом гўшт берамиз.

— Қаердан оламиз? Бизда бўлганда ойим аллақачон овқат қилардилар.

Иккалови ўйланиб қолишди. Лекин қанча ўйлашмасин, гўшт топишнинг эвини қилишолмади.

— Нон емасмикин? — сўради бир маҳал Гулчеҳра умид билан. — Бизда зоғора нон бор, бир халта!

— Билмадим. Кел, бериб кўрамиз.

Кўп ўтмай иккалови Гулчеҳра уйидан ўғирлаб келган битта зоғора нонни Дадавой амакининг томига отишди. Аммо бургут уларнинг меҳрибончилигига парво қилмади, ҳатто жойидан ҳам қимирламади.

— Зоғора емас экан, — деди Абдулла.

Гулчеҳра индамади. Унинг иккала кўзи жиққа ёш эди.

— Нега йиғлайсан? — сўради Абдулла.

— Нега емайди?! Оч қолса майлими?! — Гулчеҳра ўзини тутолмай йиғлаб юборди.

— Тўхта, — деди Абдулла. — Йиғламагин. Бир иш қиламиз...

— Қанақа иш? — кўзларини ишқалаб сўради Гулчеҳра.

— Амаки келишини пойлаймиз. Қани у нима бераркин?

— Бўпти! — деди Гулчеҳра севиниб.

Улар ўша куни алламаҳалгача Дадавой амакининг йўлини пойлаб ўтиришди. Ниҳоят у келди. Болалар унинг қўлида катта сумка кўришди. Ичкарига кирганда эса, кўча эшикдан уни кузатишди.

Дадавой амаки жинчироқ ёқиб, томга кўтарилди. Нималардир деб гапирди, болалар англашмади. Кейин бургутни оёғидан тортиб, қўлтиқлади-да, пастга тушди. Жинчироқни ҳовлининг ўртасига қўйиб, сумкасини ерга ағдарди ва бургутни қўйиб юборди. Бургут ерда тўкилиб ётган қора нарсалар атрофида бир-икки айланиб, чўқилай бошлади. Дадавой амаки занжирни узун қўйиб юборганча унинг ҳаракатларига тикилиб ўтирди-да, шивирлаб:

— Жавр бўлди сенга, жонивор, жавр бўлди, — деди.

— Гўшт беряпти, — деди секин Абдулла Гулчеҳранинг қулоғига.

Гулчеҳра бошини қимирлатди.

Дадавой амаки бургутни томга олиб чиқиб қўйганда улар кетишди. Лекин иккаласи ҳам тун бўйи бургутни ўйлаб чиқишди. Эрталаб эса яна шу ерга келишди. Бургут кечагидек мўрининг ёнида букчайиб турарди.

— Нега жавр бўлди, деди? Билдингми? — сўради Гулчеҳра.

— Йўқ.

—Унда ҳам гўшт йўқ. Шунинг учун жавр бўлди деди, — тушунтирди Гулчеҳра.

— Билмадим.

— Билмадим эмас, аниқ, — деди Гулчеҳра, кейин Абдуллани туртди. — Қўйиб юбормаймизми уни?

Абдулла бу гапдан чўчиб тушди.

— Амаки дод деб юборади.

— Билиб ўтирибдими? — деди Гулчеҳра. — Бечора бунақада ўлиб қолади. Бўшатиб юборамиз.

— Ҳозирми? — иккиланиб сўради Абдулла.

— Қоронғи тушганда.

— Майли.

Кечқурун улар девордан ошиб, Дадавой амакининг ҳовлисига тушишди. Айвоннинг бурчагидаги устун қозиғида узун занжир осилиб турарди. Унинг ярми қозиққа ўралган бўлиб,

ярми томда бургутнинг оёғига боғланган эди. Абдулла занжирни ечди ва бир-икки силтаб тортди. Бургут томнинг зиҳига яқинлашди, лекин учишни Ҳаёлига ҳам келтирмади.

— Оёғидан бўшатиш керак, — деди Гулчеҳра.

— Қандай қилиб? Чўқиб олсачи?

— Устига қоп ташлаймиз.

Улар томга чиқишди. Занжир бургутнинг оёғига омонатгина илиб қўйилган экан, ечиш қийин бўлмади. Ечиб бўлиб, занжирни ҳовлига ташлашганда эса, ку-тилмаган воқеа юз берди. Бургут учмади. Аксинча, томдан тушишаётганда уларнинг кетидан юриб, нарвонга яқинлашганда тўхтади-да, яна ҳурпайиб, бошини қанотлари орасига яширди.

— Учмаяпти-ку? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Ҳайдаш керак, — деди Гулчеҳра.

У шундай деб девор орқали томга кўтарилди ва узун бир таёқ билан бургутни ҳайдай бошлади. Аммо бургут жойидан қимирламасди. Бир гал Гулчеҳра уни қаттиқ итариб юборди шекилли, бургут гандираклаб қанотларини ёйди ва ўзини тутолмай ҳовлига секин учиб тушди. Шунда болалар унинг қанотлари қирқилганини кўришди ва қилган ишларидан қўрқиб кетишди. Бургут эса айвон олдида савлат билан бир-икки айланиб, кеча овқат еган жойига борди-да, яна бук-чайиб тумшуғини қаноти ичига яширди.

— Нима қиламиз энди? — сўради Гулчеҳра. Абдулла биринчи марта унинг чўчиганини сезди.

Лекин нима деб жавоб бериши мумкин? У ҳам Гулчеҳрадек нима қилишини билмасди. Шунинг учун елкаларини қисди. Болалар анча вақт бургутга термилиб, ўйлашди. Лекин иккаловининг Ҳаёлига ҳеч қандай фикр келмади. Ниҳоят бўшашиб остонага ўтиришди.

— Яхши ҳам бошқа болалар билишмади, — деди Гулчеҳра хўрсиниб. — Билишганда, биттаси эмас, биттаси айтиб қўярди.

— Ҳа, — рози бўлди Абдулла, — роса тўполон бўларди.

— Мен амакидан қўрқаман. Кўзи ёмон. Гулчеҳра Дадавой амакининг кўзларини кўрсатмоқчи бўлиб, олайди, ўҳшата олмади. Абдулла кулиб юборди.

— Нега куласан?

— Амаки кўзларини ҳеч шунақа олайтирмайди, — деди Абдулла. — Унинг кўзлари доим бир хил — совуқ.

— Олаяди! — деди Гулчеҳра ўзиникини маъқуллаб.

— Олаймайди.

— Олаяди!

— Хўп, сеники маъқул. Менга қара, — деди Абдулла у билан тортишиш фойдасизлигини тушуниб, — яхшиси кетайлик. Амаки келиб қолса иккаламизни ҳам соғ қўймайди. Нима дединг?

Бу гап Гулчеҳрага маъқул тушди. Улар ўринларидан туриб эшик томон йўл олишди. Лекин ҳали беш қадам ҳам юрмаган эдиларки, бургут уларнинг кетидан юрди. Абдулла эшикни очиш ўрнига ҳовлининг орқа томонига қочди. Гулчеҳра ҳам унинг кетидан югурди. Бургут улардан бир қадам орқада қолмасди, улар тўхтаса тўхтар, чопса чопарди. Яна айвонга қайтиб келишганда Гулчеҳра ўзини тутолмай йиғлаб юборди.

— Энди нима қиламиз?

Абдулла индамади. Уни ҳам қўрқув босган эди. Шу алфозда улар қанча туришди, билишмайди, бир маҳал кўча эшик ғирчиллаб очилиб, Дадавой амаки кириб келди. Қўлида ҳар доимгидек катта сумка, бошида учи найза қалпоғи. У айвонга яқинлашганда болаларни кўриб қолди.

— Кимсанлар?

Болалар индашмади. Иккалови ҳам совуқ еган одамдек қалт-қалт қиларди.

Улардан садо чиқмагач, Дадавой амаки айвонга кўтарилиб жинчироқни ёкди.

— Ҳа, — деди у Гулчеҳрага чироқни тутиб. — Юсуфнинг қизимисан? Бу бола ким?

Гулчеҳра жавоб бериш ўрнига йиғлай бошлади.

— Нега йиғлайсан? Қандай кириб қолдиларинг бу ерга?

Яна иккаловидан садо чиқмади.

— Майли, гапирмасаларинг гапирмаларинг, — деди Дадавой амаки сумкасини кўтариб. — Мен ҳам ёшлигимда шўх эдим. Қўшниларнинг на девори, на томи қолган мендан.

У шундай деб, ҳовлига тушди-ю, шумшайиб турган бургутни кўриб қолди.

— Мана бу ишларинг чакки бўпти, — деди у ҳамма нарсага тушуниб. — Кўр одам ҳассасиз юролмайди. Бу бургут ҳам кўр, ҳам қари. На уча олади, на кўра олади. Бир чўпон ўртоғим урушга кетаётганда менга топширди: сенда турсин, менга кўп яхшилик қилди, қариганида хор бўлмасин, деди. Икки йилдан бери мен боқиб юрибман. Бу ишларинг чакки бўлибди.

— Энди тегмаймиз, амаки, — деди йиғи аралаш Гулчеҳра.

— Ишонаман, қизим, ишонаман, — деди амаки. Бизни уришади деб қўрққан болалар, ўша куни жуда эзилиб уйларига қайтишди. «Яхши одам экан-ку, амаки?!» ўйларди ичида Абдулла. Лекин бир ҳафта ўтар-ўтмас у йўқ бўлиб қолди. У ҳам, бургут ҳам. Унинг қаёққа кетганлигини узоқ вақтгача ҳеч ким билмади. Уруш тугагандан сўнг эса унинг Украинада қаҳрамонларча ҳалок бўлгани ҳақида хабар келди. Ўшанда ҳам ёз бўлиб, Абдулла каникулга келган эди. Бу хабарни эшитиб, Гулчеҳра иккалови анча қайғуришди. Мана шу воқеа, ким билади, нима учундир Абдуллаининг Ҳаёлидан сира кўтарилмасди.

Ҳозир ҳам у секин канал бўйлаб уй томон борар экан, шу воқеа барча икирчикирлари билан унинг кўз олдида намоён бўлган эди. Ўша пайтлари Гулчеҳра ўғил болалардан фарқ қилмасди. Энди-чи? Энди у бутунлай бошқача бўлиб кетибди. Илгариги шўхликлари, югуриб-елишлари қани? Шундай ўйлар экан, Абдулла қайси бир йили (ўшанда еттинчи синфда бўлишса керак) жамоа режани бажариб, тўй қилиб берганда, бирга от минишганини эслади. Ҳа, Гулчеҳра ўшандаёқ бошқача бўлиб қолган эди. Ўлар канал бўйлаб боришар экан, Абдулла унинг елкасига қўлларини қўйганда ўзини тортган ва шу билан катта бўлиб қолишганини билдирган эди.

Анча сайр қилишди. Кейин қайси бир бригаданинг ҳовуз бўйига қурилган шийпонида Ҳаёл суришди. Шийпонда улардан бошқа ҳеч ким йўқ, ҳамма хўжалик боғидаги тўйда, дала жимжит эди. Гулчеҳра тирсакларини шийпон панжарасига тираб, ҳовузга термилганча ўтирарди.

— Ўйлаяпсанми? — сўради Абдулла.

— Ҳа, — деди секингина Гулчеҳра. — Ким бўлишимизни ўйлаяпман.

Абдулла кулди.

— Ким бўлар эканмиз?

— Сен олим бўласан.

— Олим? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Ҳа, сен олим бўласан. Катта папка тутиб, кўзойнак тақиб юрасан.

— Қўйсанг-чи! — ичида севинса ҳам, зарда қилди Абдулла.

— Йўқ, рост, кўриб турибман.

— Ўзинг-чи? Ўзинг ким бўласан?

— Менми? — Гулчеҳра ўйланиб қолди. — Мен... мен меъмор бўламан.

— Ўҳ-ҳў, — деди Абдулла, — жуда баланд кетдинг-ку!

— Нимаси баланд? Сен олим бўлганингда, мен меъмор бўлолмайманми? Ҳарҳолда шунга ўқийман. Чиройли уйлар қураман, шаҳар қураман. Балки Мингбулоқ меъмори бўларман...

— Қишлоқнинг ҳам меъмори бўлар эканми?

— Нега бўлмас экан? Ҳозир бўлмаса, кейин бўлар. Ўшанда баланд-баланд, чиройли уйлар қураман. Кейинчи... Кейин...

Гулчеҳра кейин нима қилишини айтолмади.

— Мен ким бўлишимни ҳали билмайман, — деди Абдулла. — Дадам, ҳозир ўқишдан бошқа нарсани ўйлама, дейдилар.

— Мен бўлсам, кўп ўйлайман. Бир — шифокор бўлгим келади, бир — муҳандис. Ҳозир энди меъмор бўлгим келяпти. Нима дейсан, қайси бири яхши экан-а?

— Ҳаммаси ҳам яхши бўлса керак, — деди Абдулла иккиланиб. — Яхши бўлмаса одамларнинг ҳаммаси ё шифокор, ё муҳандис бўларди, Бошқа ишни танламасди. — Бу фикр ўзига маъқул келди шекилли, қатъий қилиб қўшиб қўйди: — Ҳаммаси ҳам яхши.

Гулчеҳра индамади, ёки яна ўз Ҳаёлларига бери-либ, уни эшитмади.

«Ҳозир у ким бўлмоқчи экан?» — ўйлади Абдулла. Шу пайт кимдир уни туртди.

— Салом!

Абдулла бошини кўтарди. Рўпарасида ўзи тенги иккита йигит турарди. Абдулла уларни таниди. Бири — Қосимжон, иккинчиси — Самад эди.

— Ҳаёл суриб қолибсан? — деди Қосимжон қўлини узатиб.

— Овга чиқувдик, — деди Абдулла йигитлар билан кўришар экан. — Яхшимисизлар?

— Раҳмат, — Қосимжон қўлидаги танбурга ишора қилиб, деди: — Мактабни тугатдик. Кечқурун зиёфат. Репетицияга кетяпмиз.

— Сен ҳам битирдинг шекилли? — сўради иккинчи йигит.

— Ҳа, — деди Абдулла.

— Яхши битирдингми?

— Ёмон эмас, — Абдулла олтин медаль олганини айтишга уялди. — Ўзларинг-чи?

— Биз ҳам шу, — деди Қосимжон. — Қачон келдинг?

— Кеча.

— Ҳали шу ердамисан?

— Ҳа.

— Бўлмаса кечқурун мактабга кел. Бир яйраймиз, хўпми?

— Майли, — деди Абдулла Гулчеҳранинг ҳам таклиф қилганини эслаб.

— Зиёфат зўр бўлади, — гапга аралашди иккинчи йигит. — Раиснинг ўзи қилиб беряпти.

— Зўр-ку, — деди жилмайиб Абдулла.

— Зўр бўлганда қандоқ! Хўжаликка кадрлар керак. Биз тайёр кадр. Зиёфат шунга қарабда.

Учалови кулишди.

— Келгин-а, албатта! — деди Қосимжон ўртоғини қўлтиқлаб. — Ҳайрлашмаймиз.

Йигитлар кетишди. Абдулла уйга кирганда Ҳожар буви водопровод тагида чордона қуриб, бедана тоза-лаб ўтирарди.

— Қаёқда қолиб кетдинг, болам! — деди у невара-сини кўриб.

— Ўртоқларимни кўриб қолдим.

— Тоғанг келинойингнинг олдига кетди. Тушликка келади. Яхшилаб ош қилиб бераман. Болам-ей, бо-лам-ей, қадами қутлуғ болам-ей! Қорнинг ҳам очгандир?

Кампир яна нималардир деб, ўчоқ бошига кетди, Абдулла у олиб келган ширгуручни эзмаланиб ер :>кан, кўз олдидан сават кўтарган Гулчеҳра кетмас :>ди. «Яхши қиз бўлибди, — ўйларди у, — жудаям яхши қиз. Беш-олти кун қоламан қишлокда». У шу фикрга келиб жилмайди-да, юмшоқ пар ёстиққа ёнбошлади. Шу пайт у бир боланинг «Буви!» деб чақирганини эшитди.

— Кела қол, нима дейсан? — деди кампир. Бола нимадир деди.

— Ана, айвонга бора қол, айвонда ўтирибди, — деди.

— «Ким экан?» — ўйлади Абдулла ва ҳовлига қаради.

Юзига жўҳори доналари ёпишган беш-олти яшар қоп-қора бола сочиққа ўралган бир нарса кўтариб келарди. Нарса иссиқ бўлса керак, ҳу-ҳулаб дам у қўлига, дам бу қўлига оларди. Остонага етганда у деди:

— Абдулла ака сизмисиз?

— Ҳа, нима эди? — сўради Абдулла.

— Мавини опай бердила.

— Нима бу?

— Жўхойи. Иссиқ.

Бола шундай деб сочиқни ёзиб юборди. Уч-тўртта қип-қизил қилиб пиширилган жўҳори кигиз устига думалаб кетди.

Абдулла «раҳмат» деб улгурмай, бола худди биров қувгандек, қочиб кетди. «Гулчеҳра!» — ўйлади Абдулла юзига табассум югуриб ва қўлини куйдирадиган даражада иссиқ жўҳоридан олиб тишлади. Унга шу пайтгача қўрда пишган жўҳори бунчалик ширин туюлмаган эди.

IV

Кечқурун у мактабга келганда, кечанинг тантана-ли қисми тугаб, ўйин-кулги авжига чиққан эди. Қосимжон ҳовлининг ўртасида туриб олиб, ваъзхонлик қилар, лекин ҳеч ким унга қулоқ солмас эди. Ҳамманинг кўзи узун столнинг бурчагида дуторга жўр бўлиб қўшиқ айтаётган қизда эди. Абдулла ҳам беихтиёр тўхтаб қулоқ сола бошлади. Қиз ҳар тўртликни айтиб бўлганда шўх кулги кўтарилар, лекин Абдулла унинг нима айтаётганини англай олмади. Қиз беш-олтита тўртликни айтиб бўлгач, гулдурос қарсак кўтарилди. Қосимжон, менга чалишяпти, деб ўйлади шекилли, тантанали вазиятда қўлларини кўксига қўйиб, миннатдорчилик билдирди ва шу топ Абдуллани кўриб қолди.

— Э, келардингиз-да, ўртоқ медалист? — деди у баланд овоз билан.

У ҳазиллашдими, ё киноя қилдими, Абдулла англамади, унинг икки кўзи ҳовлига гир айлантириб қўйилган стол атрофидаги одамларда эди. У Гулчеҳрани ахтарарди.

— Ўртоқлар! Бир дақиқа диққат! — қичқирди Қосимжон. — Бизнинг кечамизга Париждан, э кечира-сизлар, Тошкентдан ўртоқ Абдулла Шарипов ташриф буюрдилар.

Беш-олти жойдан қарсак кўтарилди. Қосимжон га-пида давом этди:

— Ўртоқ Шарипов сиз-бизга ўхшаган оддий одам эмас. У киши мактабни олтин медаль билан тамомладилар. Ура, ўртоқлар!

Абдулла бу гапдан энсаси қотиб, ўзини четга ол-моқчи бўлди, лекин Қосимжон уни қўлидан маҳкам ушлаганича, дастурхоннинг тўрига тортди. Абдулла унинг кайфи борлигини пайқаб, қаршилик қилмади ва у кўрсатган жойга бориб ўгирди. Негадир ҳеч қаерда Гулчеҳра кўринмасди. «Келмадимикан? — ўйлади ха-вотирланиб Абдулла. — Агар келмаган бўлса, бирпас ўтириб кетаман».

— Ҳафа бўлма, — деди қаёқдандир унинг ёнида пайдо бўлиб қолган Самад. — Биринчи ичиши...

— Зарари йўқ, — деди жилмайишга ҳаракат қилиб

Абдулла,

— Кечани ўзимизга қўйиб беришди. Аттестат топширилгандан кейин ҳамма катталар кетди, — деди Самад. — Директоримиз яхши одам, шуни талаб қилди.

— Косагул! — қичқирди шу тоб яна Қосимжон уч

марта қарс уриб. — Май!

Кимдир Абдулланинг олдига очилмаган «Шампанс-кое» келтириб қўйди.

— Озгина ич, — деди Самад. — Ҳарҳолда муста-қил бўлдик энди.

— Майли. Оч.

— Пақиллатамизми? Абдулла елкаларини қисди.

— Ихтиёринг.

Самад шиша қопқоғини ярмига кўтарган эди, ша-роб отилиб, дастурхонга тўкилиб кетди.

— Майли, — деди Самад.— Ҳаётимиз шундай тош-қин бўлсин. Кел, шунга ичамиз.

Фужерлар жаранглади. Абдулла бир қултум ютиб, столга қўйди.

— Нега ичмадинг? Бу Қосимжон эди.

— Ё биз билан ичмайсанми?

— Нега? Фақат ҳозир ичгим келмаяпти.

— Бўлмаса мен ичаман.

Қосим пиёлани тўлатди. Энди оғзига олиб борган эди, Самад унинг қўлини тутди.

— Бўлди. Кўп ичиб юбординг.

— Қўйиб юбор! — Қосимжон силтаниб қўлини бўшатган эди, вино қўйлагига тўкилиб кетди. Лекин у парво қилмай, қолганини қалқиб-қалқиб ичди. Кейин гандираклаб столга яқинлашди-да, пиёлани қўйди ва бирдан йиғлаб юборди.

— Абдулла, дўстим! Мен севинчимдан эмас, ала-мимдан ичаман, аламимдан. Ғаламислар мени йўлдан урди. Бу ерда қолишни истамайман! Тушунасанми, Абдулла?! Шаҳарга кетишни истайман, шаҳарда ўқигим келади. Бу ерда нима бор? Пахта, пахта ва яна пахта!..

— Алжирама, Қосим! — деди Самад.

— Алжираётганим йўқ. Ростми гапим, ё ёлғонми?

— Ёлғон!

— Ўзингни алдама! Биламан, сен ҳам қишлоқни ёмон кўрасан. Худди менга ўхшаб ёмон кўрасан. Лекин қўрқасан айтишга! Мен қўрқмайман! Мен ростини айтаман. Қишлоқ мана бу еримга келди, мана бу еримга!..

Қосимжон ҳиқилдоғига қўлининг зиҳи билан уриб йиғларди.

— Олиб кетсаларинг-чи! — деди қизлардан кимдир. — Айниб қолди-ку!

Иккита йигит Қосимжонни қўлтиқлаб олиб, нимадир дейишди. Қосимжон йиғи аралаш қиқирлаб кулди-да, қаршилик кўрсатмай, улар билан кетди.

— Нима бўлди? — сўради Абдулла.

— Ҳеч нарса, — деди Самад кулиб. — Жиннилик қиляпти, холос. Икки кун бурун ҳаммамиз қишлоқда қолишга қарор қилдик.

— Қишлоқда қолишга? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Ҳа, Қосимжон ҳам рози бўлган эди. Биласан, қишлоқда доим одам етишмайди. Шунинг учунми, хўжалигимиз анча қолоқ, камбағал. Бизнинг фойдамиз тегиши мумкин. Катталар жуда ҳурсанд бўлишди қароримизни эшитиб. Зиёфат шунинг учун ҳам қуюқ.

— Ўқимайсизларми?

— Нега ўқимас эканмиз? — деди Самад ҳафа бўлгандай. — Ўқиймиз. Ҳаммамиз ўқиймиз. Фақат сиртдан ўқиймиз. Мен, масалан, қишлоқ хўжалик институтига кираман. Қосимжон педагогика институтининг тил ва адабиёт факультетига киради. Сезгандирсиз, унинг ким бўлишини гаплари ҳам айтиб турибди. Ана шунақа, ҳам ишлаймиз, ҳам ўқиймиз. Билмадим, нега Қосим бирдан айниб қолди?.. Энди нима бўлади?

— Нима бўларди, — деди Самад ўйланиб. — Нима истаса шу. Кетмоқчи бўлса қаршилик қиладиган одам йўқ. Қишлоқда қолиш мажбурий эмас. Бу ҳар кимнинг кўнгил иши.

— Сенинг ҳамми?

— Менинг ҳам.

— Нега бўлмаса Қосимжон сенга, қишлоқни ёмон кўрасан, деди? — сўради жилмайиб Абдулла.

— У тўғри айтди, — деди Самад вазминлик билан. — Лекин қишлоқни эмас, қишлоғимизни ёмон кўраман. Қандай тушунтирсам экан? Биласанми, Мингбулоқ ўзи яхши, сув сероб. Лекин у қаровсиз. Кўчалари тор, қинғир-қийшиқ. Бунинг устига ёзда чанг бўлади, қишда доим лой. Уйларни айтмайсанми? Ўн-ўн беш уйни ҳисобга олмаганда, ўзимизнинг эски қамиш томли уйлар. Яна кўи иарса ёқмайди. Фойдаси йўқ ҳозир гапиришни. Биз бу ҳақда Гулчеҳра билан кўп

ўйлаймиз...

— Гулчеҳра билан?

— Ҳа, унга ҳам қишлоғимиз ёқмайди. Ана шунақа, Абдулла. Лекин беш-ўн йил ўтсин, Мингбулоқ жуда бошқача бўлиб кетади. Таний олмай қоласан.

— Айтганинг келсин, — деди Абдулла атрофга алсшглаб.

У Гулчеҳранинг номини эшитиши билан қулоғига гап кирмай қолган, лекин унинг қаердалигини сўрашга негадир ботинолмай ўтирарди. Гулчеҳра кўринмади, у секин ўрнидан турди.

— Қаёққа? — сўради Самад.

— Борай, кеч бўлиб қолди, — деди ийманиб Абдулла.

— Тўхта, ҳозир ош келади. Гулчеҳра қозон бошида. Кечанинг бошлиғи у. Унинг рухсатисиз кетмайсан.

Абдулла севиниб кетди. Аммо буни сездирмасликка ҳаракат қилиб:

— Анча ўтириб қолдим, — деди.

— Ҳеч нима қилмайди. Бу кеча ҳеч ким бизни уришмайди.

Абдулла «иложим қанча» дегандек, секин жойига ўтирди.

Кимдир радиола қўйиб юборди. Вальс янграй бошлади.

— Тур, — деди Самад. — Ҳарҳолда шахдрликсан, бошлаб бер.

— Иккаламиз.

Улар ўртага тушишди. Абдулла Самадни қўлтиқлади. Ҳовлини бир айланиб чиқишгач, иккита қизни ўртага тортишди. Бошқалар ҳам бирин-кетин ўринларидан туришди. Абдулла олиб юрган сариққина, нимжон қиз унинг кўкрагига қўлларини омонатгина қўйиб айланар экан, уялганиданми, ёмон тушишиданми, бо-шини ердан кўтармасди. Абдулла бунга парво қилмас, ҳар айланганида: «Қани энди шу қизнинг ўрнида ҳозир Гулчеҳра бўлса? — дея ўйларди. — Тонггача у билан тушардим, зерикмасдим».

Вальс ярмига етганда ўртада уч-тўрт жуфт одам қодди. Ҳамма тўхтаб, Абдуллага тикиларди. Абдулла чиндан ҳам вальсга яхши тушарди. Мактабда ундан ўтадигани йўқ эди. Кечаларда қизлар кўпинча у билан рақс тушишни, унинг олиб юришини орзу қилишар эди. Ҳозир ҳам Абдулла ҳаммани ўзига маҳлиё қилиб қўйган эди.

Ниҳоят вальс тинди. Қарсак кўтарилди. Шундагина Абдулла ҳамма қараб турганини сезди. Уялиб жилмайди-да, қизни жойига ўтқазиб, тўрга йўл олди. Энди ўтираётган эди, таниш қўнғироқ овоз қулоқлари тагида жаранглади.

— Яхши тушар экансиз!..

Абдулла ўгирилди. Рўпарасида оппоқ гуруч тишлари марвариддек ярқираб Гулчеҳра турарди. Абдулла лол бўлиб қолди. У Гулчеҳранинг бунчалик чиройли эканлигини Ҳаёлига келтирмаган эди. Эгнида кенг қизил атлас кўйлак, баланд пошна оқ туфлиси кичкина оёқларига чиппа ёпишган, иккита қилиб ўрилган сочларининг бир ўрими кўкраги устидан тушиб, жингалак учи зулукдек титраб турарди. Шодлигиданми, олов тепасида турганиданми икки юзи анордек қип-қизарган, чимирилган қошлари остида йирик, шўх кўзлари чўғдек ёнарди. Абдулла бу кўзларнинг тафтига чидаш беролмай, ерга қаради.

— Кўринмайсиз? Гулчеҳра қулди.

— Бугун мен ҳам иззатдаман, ҳам ҳизматда. Лекин келганингизни кўрдим. Фақат оддингизга келолмадим. Кечиринг.

— Ҳечқиси йўқ. Самад билан гаплашиб ўтирдик. Локин шу ердалигингизни у айтмаганда, кетиб қолардим.

— Наҳотки?

— Рост.

— Ундай бўлса, кетмаганингиз яхши бўлибди. Энди бўшадим.

— Бўлмаса ўтиринг, — Абдулла ёнидан жой кўрсатди.

Аммо Гулчеҳра ўтиришга улгурмади. Радиоладан яна вальс жаранглай бошлади.

— Тушасизми? — сўради Абдулла.

— Сиз билан тушишга уяламан, — деди Гулчеҳра оошини қуйи солиб.

— Нега?

— Яхши билмайман. Кейин мендан кулишингиз мумкин.

— Ҳаммадан кулсам ҳам, сиздан кулмайман. Гулчеҳра ялт этиб унга қаради. Абдулла уни иссиқ қўлидан ушлаб ўртага олиб чиқди ва эҳтиётлик билан бслидан қучоқлади. Музиканинг янги пардаси бошланиши билан, кутилмаганда, Гулчеҳра бошини кўтарди, иккала қўлини Абдулланинг елкаларига ташлади-да, товусдек сузиб кетди. Биринчи айланишдаёқ Абдулла упи олиб юриш жуда осон ва жуда ёқимли эканини тушунган ва ичида, боягина Ҳаёлидан ўтказган орзу-еига етишганидан чексиз шод эди.

— Алдоқчи экансиз? — деди кулиб Абдулла.

— Нега? — Гулчеҳра қошларини чимирди.

— Жуда яхши билар экансиз-ку?!

— Унчалик эмас, — деди Гулчеҳра ва хўрсинди... — Мингбулоқда танца тушишмайди. Мингбулоқ шаҳар эмас. Вақт ҳам йўқ, имконият ҳам йўқ.

— Нега? — ҳайрон бўлди Абдулла. — Ахир бугун...

— Бугун бошқа гап. Бугунни биз кўпдан бери кутган эдик.

Абдулла Гулчеҳранинг нима демоқчи эканлигига тушунмади. У ҳозир бу ҳақда ўйлашни, суриштиришни истамасди ҳам. У Гулчеҳранинг чеҳрасига маҳлиё эди... «Йўқ, — ўйларди у, — бунақа қизни шаҳарда учратмаганман. Йўқ. Очиқ, кибор эмас. Иннайкейин, жуда чиройли. Икки йил ичида у бутунлай ўзгариб кетибди. Қани энди у билан шаҳар кўчаларида юрсанг! Хдмманинг ҳаваси келарди, ҳаваси келиши турган гап!» У шундай ўйларди ва Гулчеҳранинг жиддий гапларини эшитишни истамасди. Вальс тугамаса, тонггача давом этса! У шуни истарди. Лекин Гулчеҳра ўзининг сўнгги гапи билан пайдо қилиб қўйган кайфиятдан унинг қутулиши осон бўлмади. Ҳаракатларидаги илгариги ҳаяжон сусайди, қизнинг бирданига жиддийлашгани у билан баробар оёқ ташласа ҳам, мусиқани боягидек ҳис қилмаётган, унинг енгил гапларга бўлган журъатини тўхтатган, боягина бутун вужудида жўш уриб турган эркини қисиб қўйган эди. Бироқ нимадир дейиши керак. Бир вальс иккинчисига уланиб кетди. Улар бўлса жим. Гулчеҳранинг кўзлари четда, Ҳаёли паришон. Нега шундай бўлиб қолди? Нега бирдан ўзгарди?

— Бошингиз оғрияптими? — сўради ниҳоят Абдулла. Гулчеҳра жилмайишга ҳаракат қилди.

— Йўқ, Ҳаёл суриб кетдим. Кечиринг.

— Ҳечқиси йўқ. Мен ҳафа қилиб қўйдимми, деб қўрқдим. Ҳафа қилмадимми?

Гулчеҳра унга жилмайиб боқди-да, бошини қимир-латиб қўйди. Шу боқиши Абдулланинг яна чеҳрасини очиб юборди. «Кўзлари мунча яхши? — Ҳаёлидан ўтказди у. — Йўқ, бунақа қиз шаҳарда йўқ».

— Гулчеҳра, — деди у севинчи жўш уриб. — Юринг, бир айланиб келамиз.

Абдулла бу фикр миясига қандай келиб қолганини ўзи сезмади.

— Юринг, канал бўйига борамиз. Ҳозир жуда чиройли бўлса керак. Борамизми?

Абдулла тўхтаб, Гулчеҳранинг тирсакларидан ушлади.

— Йўқ деманг. Юринг.

Гулчеҳра жавоб бермади. Унинг кўзлари ўртоқларида эди. Лекин ҳеч ким уларга парво қилмасди, ҳамма ўзи билан ўзи овора эди.

— Юринг!

Абдулла севинганидан сакраб юборай деди.

Мактаб томондан эшитилаётган мусиқа, кулги садоларини ҳисобга олмаганда, ўша куни Мингбулоқ осуда тун қўйнида ором оларди. Осмон тўла юлдуз. Янги етилган кунгабоқардек

сарғайиб турган ойнинг ним ранг шуълаларидан олмазор ҳисобсиз кумуш исирға таққан эди.

Абдулла катта кўчага чиққунча Гулчеҳранинг соясига қараб борди. Унинг сояси ҳам ўзига ўхшаган чиройли эди. Ҳар қадам қўйганида белига тушиб турган соч ўримлари унинг соясига тегар ва яна шундай тезлик билан ғойиб бўларди. Абдулла сояни, худди жони бордек, босиб олмаслик учун эҳтиётлик билан оёқ қўяр эди. Муюлишга келганда иложи бўлмади, шундай сочининг устига чап оёғини қўйди ва худди ток ургандек чўчиб ўзини четга олди-да, Гулчеҳрага қаради. Гулчеҳра ҳам сояларга қараб келаётган экан, к,ошларини чимириб унга тикилди.

— Барибир босиб олдингиз!

— Оғридими? — қизнинг гапига мос оҳангда сўради Абдулла.

— Жуда ҳам, — деди Гулчеҳра лабларини чўччайтириб ва бирдан хохолаб кулиб юборди.

Абдулла ҳам унга қўшилди. Кулги сабаб бўлиб, мактабдан чиқишлари билан ўртага тушган уятчанлик, ётсираш йўқолди.

Абдулла қизнинг қўлини ушлади.

— Яхши-а?

— Жуда ҳам! — деди Гулчеҳра. — Кечаси мен бу еққа ҳеч келмаган эдим. Жуда яхши. Сувни қаранг, худди зар қоғозга ўхшайди. Яхши бўлди келганимиз. Сизчи, сиз ҳурсандмисиз?

У Абдуллага ўгирилди. Унинг кўзлари ёнарди.

— Ҳа, — деди Абдулла ва унинг қўлини қисиб кўйди.

Гулчеҳра индамади. У биринчи марта ойдин кечада сайр қилишидан чуқур ҳаяжонда, ҳар куни, ҳар соат кўриб турадиган нарсалари — канал устидаги бир ёқ панжараси синган кўприк ҳам, япроқлари кумуш исир-ғалардек ярақлаб турган олмазор ҳам, қўйинг-чи, кўзга кўриниб турган ҳамма нарса унга ҳозир бошқача тус олгандек сирли ва қандайдир ёқимли туюларди. Жимирлаб оқаётган сувга тикилар экан, сув тагида ой бир қалқиди-ю, жилмайиб уни имлагандай бўлди. Гулчеҳра беихтиёр:

— Юринг, нарироқ борамиз, — деди.

Абдулла унинг ёнида йўлга тушди. Туннинг сеҳрли манзараси Гулчеҳрани элитган, уни қандайдир илгари Ҳаёлида ҳам пайдо бўлмаган ўзга бир дунёга олиб кирган бўлса, Абдулла ҳам ўзини ҳалигача билмаган ғалати ширин бир кайфиятда ҳис этарди.

— Сезяпсизми? — деди бир маҳал Гулчеҳра.

— Нимани? — сўради Абдулла унга тикилиб. Аммо Гулчеҳра унга қарамасди. Унинг кўзлари пастда, канал бўйида эди.

— Ялпиз...

— Ялпиз?

— Ҳа, Бечора шу пайтда ҳам чиқибди. Сезяпсизми ҳидини?

Абдулла тўйиб ҳаво симирди.

— Ҳа, ялпиз. Узиб берайми?

— Қоронғи-ку, — деди Гулчеҳра.

Лекин Абдулла унга қулоқ солмади, қирғоққа яқинлашиб, ўтларни титкилай кетди. Гулчеҳра ҳақ эди. Ойдин кеча бўлса ҳам, ой шуъласида минг хил ўтлар орасидан кичкина ялпиз шохини топиб бўлармиди? Абдулла буни ўйламасди. Унинг учун ҳозир Гулчеҳранинг чеҳрасини очган шу ўтни топишдан катта бахт йўқ эди. Бир қўли билан чимга ёпишиб, бир қўли билан каналнинг шундай лабини тимирскилар экан, «топаман, албатта топаман», дерди ичида. Унинг бу шаштидан шу тоб ҳеч ким, ҳеч нарса қайтара олмасди. Гулчеҳра буни сезди, индамади. Аксинча, тепадан туриб, у билан биргаликда димоғини қитиқлаган ялпизни ахтара бошлади. У ниҳоятда шод эди. Шу пайтгача ҳеч ким унинг истагини англаб, кўнглини олмаган эди. Бугун икки марта у орзусига етди. Бу орзулар кичкина бўлса ҳам, уни бах-тиёр қилган эди. Иккала орзусига ҳам у болалик ўртоғи, ғойибдан бугун тонгда пайдо бўлиб қолиб, унинг шодлигига

шодлик қўшган Абдулла орқали етишди. «Қандай ажойиб йигит бўлибди у! — ўйлади у. — Қандай одобли, истараси иссиқ. Наҳотки одам икки йилда шун-чалик ўзгариб кетса? Юрармикин?» Шу савол Ҳаёлидан ўтиши билан у сесканиб кетди. «Унинг нима иши бор? Рашк қиляптими? Шаҳарлик бўлса, кейин иттифоқо учрашиб қолишган бўлса? Юрса юраверсин. Унинг нима иши бор?» Гулчеҳра шундай деб юрагини тирнаб ўтган хавфни қайтаришга ҳаракат қилди. «Юрса юраверсин». Лекин у ҳозир Абдулладан миннатдор. Вальсга тушмоқчи эди, Абдулла сезиб таклиф қилди. Ялпизни топмоқчи эди. Ана, қидиряпти. Топмаса ҳам майли, унинг истагини англаб, қидирганинг ўзи катта гап. Ҳар қандай йигит ҳам шундай қилавермайди.

Гулчеҳра чўккалаб юрган Абдуллага тикилди ва бирдан меҳри қўзиб, деди:

— Абдулла, қўйинг, шимингизни ифлос қилдингиз.

— Зарари йўқ. Шу атрофда, ҳозир топамиз. Абдулла шундай деди-да, яна энгашди.

— Сизни овора қилдим. Абдулла, келинг, қўйинг! Гулчеҳра чўзилиб, унинг ёқасидан тортмоқчи эди, қўли бошига тегиб, дағал сочларини силаб ўтди. Абдулла бунга парво қилмади. Лекин Гулчеҳра негадир ўзининг олов бўлиб кетганини пайқади. Пайқади-ю, беихтиёр қўлини тортиб олди.

— Қаёққа қочиб қутуларди? — деди Абдулла. — Мана шу ердага ўхшайди.

Бу гапни у ўзига айтдими, Гулчеҳрагами — билиб бўлмасди. Шундай бўлса ҳам, Гулчеҳранинг жавоб бергиси келди.

— Ҳа. Иси шу ердан ўткирроқ келяпти.

— Мен ҳам шуни сезиб турибман. Лекин қаерда экан? Манави тиканнинг тагидамикан?

— Эҳтиёт бўлинг. Қўлингизга кирмасин тағин... — Гулчеҳра тиззаларига қўлларини тираб, энгашди.

— Кирмайди, Кирганда ҳам нима қиларди? Абдулла шундай деди-ю, силтаниб қўлини тортган эди, каналга бир оёғи сирғаниб тушди.

— Вой! Ушланг! — қичқириб юборди Гулчеҳра.

— Ҳеч нима қилмайди, — деди ўзини бепарво тутишга интилиб Абдулла, лекин Гулчеҳранинг қўлини ушлади.

Ўзини ўнглаб олганда, Гулчеҳра меҳрибонлик билан сўради:

— Тикан кирмадими?

Тикан кирган бармоғи зирқираб турган бўлса ҳам Гулчеҳранинг бу саволидан, тўғрироғи, гапи оҳангидан Абдулла оғриқни унугди ва яна тикан тагини тита бошлади.

— Киргани йўқ. Сирғаниб кетдим, холос! Мана! Топдим!

— Урра! — қичқириб юборди Гулчеҳра ва Абдулла тикан тагидан илдизи билан суғуриб олган ялпизни кўтариб қирқоққа чиққанда беихтиёр уни қучоқлаб олди. — Ҳидини қаранг! Ҳидини! Бирам ўткир!

— Ҳа, — деди Абдулла ва севинч билан қизга қаради.

— Раҳмат, — деди Гулчеҳра ялпизни юзига босар экан... — Яхши кўраман, жуда ҳам яхши кўраман. Эсингиздами, бир марта иккаламиз ялпиз терган эдик?

— Қачон? — сўради Абдулла.

— Анча бўлди. Олтинчи синфда ўқирмидик ўшанда. Сиз баҳорги каникул пайти келган эдингиз.

Абдулла қанча ўйламасин, эслолмади.

— Баҳорда, дейсизми?

— Ҳа. Кечқурун эди. Мен сизларникида эдим. Завод аям, ялпиз юлиб келинглар, мошхўрда қиляпман, дедилар, Кейин, иккаламиз кетдик. Ҳў, тўғон бошига бордик. Чаман бўлиб ётувди ўшанда ялпиз. Энди терамиз деганимизда бир ёмғир қуйди, кейин дўл ёғди. — Гулчеҳра кулиб юборди.

— Нега куляпсиз?

Гулчеҳра кулгидан ўзини тўхтата олмай, зўрға гапида давом этди:

— Битта дўл... битта ёнғоқдек дўл...— Гулчеҳра гапиролмади.

— Ҳа, нима бўлди? — сўради негадир уялиб Абдулла.

— Битта ёнғоқдек... дўл, — деди Гулчеҳра, — бошингизга тушди. Бирпасда бошингиз ғурра бўлди. — Гулчеҳра яна кулиб юборди. — Иккаламиз ғуррани ушлаб, роса йиғладик.

— Эсимда йўқ, — деди беихтиёр бошини ушлаб Абдулла. — Йиғлоқи эмасдим шекилли?..

— Ўшанда роса йиғлагансиз!

Гулчеҳра яна нимадир эслаб, «пиқ» этди-ю, Абдулланинг уялганини кўриб, ўзини тутиб қолди.

— Лекин, ялпиз терганмиз. Бир этак ялпиз терган-миз.

— Унинг ҳиди ҳам шунақа эдими?

— Йўқ, — деди Гулчеҳра бирдан жиддийлашиб. — Бунинг ҳиди яхши.

У шундай деб бошини эгди.

— Гулчеҳра...

— Ҳм...

— Нега қишлокда қолмоқчисиз?

Гулчеҳра жавоб бермади. Улар анчагача жим боришди. Олдинда тўғон бошидаги фонарь кўринди. Кўршапалакми, аллақандай катта бир нарса атрофида гир айланиб учарди.

— Наҳотки Мингбулоқ Тошкентдан яхши бўлса?

— Мингбулоқни яхши кўраман, — деди ниҳоят Гулчеҳра. — Уни Тошкентга солиштириб бўлмайди. Лекин бир кунмас-бир кун Мингбулоқ ҳам чиройли қишлоқ бўлади. Гап бунда эмас.

— Нимада бўлмаса?

— Мен кетолмайман, — Гулчеҳра хўрсинди. — Аям касал, дадамга ким қарайди?

— Иккаламизнинг аҳволимиз бир экан, — деди Абдулла. — Менинг дадам касал. Лекин бу сабаб бўлолмайди. Сиз ўқишингиз керак.

— Ўқийман.

— Сиртданми?

— Ҳа.

— Сиртдан ўқиш оғир. Агар борганингизда... бирга оўлардик.

— Боролмайман. Иннайкейин, бутун синф келишганмиз.

— Бунинг аҳамияти йўқ. Мана, Қосимжон воз кечди шекилли.

— Ким билади, бу ҳали номаълум.

— Тошкентга боришингизни жуда истардим.

— Раҳмат, Абдулла. Лекин қишлокдан кетолмайман.

Бу гаплар иккаловини ҳам ўйлантириб қўйди. Абдулла шундай яхши қизнинг қишлокда қолаётганини, уии энди бувисиникига келгандагина кўриши мумкинлигини ўйлаб, ачинарди. Ўшанда ҳам кўра олармикан? Гулчеҳра энди катта қиз. Қишлоқда эса йигитлар кўп. Самад боя нима деди? «Биз қишлоқнинг келажагини кўп ўйлаймиз Гулчеҳра билан», деди. Демак, Гулчеҳрага унинг майли бор. Тағин ким билади?.. Лекин Гулчеҳра Тошкентда ўқиса қандай яхши бўларди. Ҳар купи у билан учрашарди. Ҳар куни сайр қилишарди. Балки уларнинг алоқаси ўшанда бундан ҳам жиддийроқ бўлармиди?!

Абдулла шундай ўйлар экан, фонарга сўлғин кўзларини тикиб Ҳаёл суриб қолган Гулчеҳрадан назарини ололмасди. Ўша пайтда Гулчеҳранинг Ҳаёллари ғамгин, келажаги қоронғи Ҳаёллар эди. У аввал шунча йилдан бери кўришмаган тенгдоши билан учрашув бунчалик жиддий тус олишини кутмаган эди. Нима бўлибди? Самад, Қосимжонлар қатори бир йигит. Эрталаб кўрди. Сўрашди. Кейин, кечага таклиф қилди. Лекин шу биринчи учрашув унинг юрагига ғулғула солиб қўйганди. Абдулланинг нимасидир биринчи кўришидаёқ уни

ўзига тортган ва кун бўйи тезроқ кеч киришини орзиқиб кутган эди. Кечага ҳам у ўзининг энг севимли кўйлагини кийди. Аввал ҳам шу кўйлакни кийишни ўйлаб қўйган эди. Лекин Абдуллани кўрганидан кейин бу фикр қатъийланди, кўйлакни қандайдир ёқимли ҳаяжон билан кийиб, анча вақт ўзини ойнага солди. Пунинг устига у ҳеч қачон бунчалик диққат ва қувонч билан пардоз қилмаган эди. Абдулла шуларни сездимикан? Афтидан, сезди. Кечада кўришганда маҳлиё бўлиб қолди. Мана ҳозир ҳам кўзларини узолмай ту-рибди. Чиндан ҳам у билан бир жойда ўқиш, бир жойда бўлиш яхши эмасми? Лекин нега боролмайман, сиртдан ўқийман, деди? Кўнгил учун бўлса ҳам ўйлаб кўраман, ҳали бир ярим ой вақт бор, деса бўлмасмиди? Наҳотки аясининг бетоблиги катта шаҳарга бориб ўқишга йўл қўймаса! Абдулла ҳам бу сабаб эмас, де-япти-ку! Шундай эмасмикан? Йўқ, йўқ, боролмайди. Ахир қишлоқда қолишни таклиф қилган ўзи эди-ку?

— Ҳали кеч эмас, Гулчеҳра, — деди Абдулла жимликни бузиб.

Гулчеҳранинг Ҳаёллари бўлинди.

— Ҳа, — деди негадир у ва ғамгин жилмайди. Абдулла худди шу жавобни кутиб тургандек, севиниб кетди.

— Албатта кеч эмас, — деди у қизишиб. — Ҳар ким ўз ихтиёри билан иш қилиши мумкин. Иннайкейин, бу масалада бировнинг маслаҳати билан иш тутиб бўладими?

— Юринг, қайтамиз, — деди Гулчеҳра гапни бўлиб. Унинг ҳозир бир нарса дегиси келмади. — Кеч бўлиб қолди, тарқалишаётгандир.

Абдулла қаршилик қилмади. У ҳозир ўзини катта ғалабага эришган одамдек ҳис қиларди. Гулчеҳранинг «ҳа» дейиши унга рози бўлгандек туюлган эди ва ичида қайтишни истамаса ҳам, пгу биттагина «ҳа» туфайли Гулчеҳра нима деса, шунга тайёр эди.

— Бедана қалай? — сўради у Гулчеҳрани кўп ўйлатмасликка интилиб.

Гулчеҳра ҳам бу саволдан ҳурсанд бўлди. Унинг шу ажойиб кечани ғамгин, мураккаб Ҳаёллар билан бузгиси келмасди.

— Яхши! — деди чеҳраси очилиб. — Қанотини тахтакачлаб қўйдим. Аям, тузалиб кетади, деяптилар. Тузалганда қайтариб бераман. Лекин битта шарти би-лан...

— Қандай шарт?

— Тошкентга олиб кетасиз. Обид акамни яхши кўраман, лекин қаҳрлари қаттиқ. Ўлдириб қўйишлари мумкин. Олиб кетасизми?

— Хўп. Лекин мен ҳам ўлдириб қўйишим мумкин. Абдулла синовчан назар билан Гулчеҳрага тикилди.

— Йўқ, сиз ўлдирмайсиз. Жўҳоризордаёқ буни билган эдим.

— Айтгандай, жўҳори жуда ширин экан, раҳмат. Ҳали ҳам оғзимда мазаси турибди. Ҳозир бўлганда — йўқ демасдим.

Гулчеҳра жилмайди.

— Бугун энди кеч, эртага пишириб бераман, май-лмми?

— Бўлмаса-чи!

Улар кўприкка етиб келишди. Гулчеҳра тўхтади. Мактаб томондан ҳали ҳам мусиқа оҳанглари эшитидиб турарди.

— Кетишмабди...

— Бирпас айланамизми? — сўради Абдулла.

— Йўқ. Аям хавотир оладилар.

— Гулчеҳра!

— Лаббай?

— Эртага бўшмисиз?

— Нимайди?

— Агар... бўш бўлсангиз, кечқурун жўҳорини ўзин-гиз олиб чиқинг, мен шу ерда кутиб

тураман. Хўпми?

Гулчеҳра индамади.

— Илтимос қиламан.

— Қайдам?

Гулчеҳра қўлини чўзди. Гулчеҳра унинг иссиқ кафтига кафтини босди.

Гулчеҳра «яхши эмас» дегандай бошини қимирлатди ва секин қўлини тортиб бўшатди.

— Келасиз-а?

Аммо Абдулла қизнинг жавобини эшитмади. Гулчеҳра «хайр!» деди-да, ўкдек отилиб уйига кириб кетди.

V

Гулчеҳра ҳам, Абдулла ҳам тунни бўлажак учрашув орзусида ўтказишди. Иккалови ҳам қувончли тасодифдан чексиз шод эди.

Гулчеҳра тонг отишини сабрсизлик билан кутар :жан, икки ўт орасига тушиб қолаётганини биларди. Лекин барибир ширин дақиқаларни табассум ва хурсандлик билан эслашдан ўзини тиёлмасди, у ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилиб, сўлиб қолган ялпизни юзига босарди.

Абдулла эртасига эрталабдан бошлаб Гулчеҳра билан учрашиш йўлларини ахтара бошлади. Улар кечқурун учрашишади, Гулчеҳра жўҳори олиб чиқади, лекин унгача яна бир марта бўлсада кўриш керак. Абдулла хилма-хил режалар тузиб кўрди. Болалардан биттасини киритмоқчи бўлди, лекин дарров бу фикридан қайтди. Ким чақиряпти деб аяси сўраб қолса, айтиб қўйиши мумкин. Гулчеҳраларникида ҳеч ким унинг чақираётганини билмаслиги керак. Бир марта бўлса майли, бошқа кунлари нима қилади? Кейин гумонсирай бошлашади, балки Гулчеҳрани бутунлай уйдан чиқармай қўйишади. Юсуф ака баджаҳл, иннайкейин, эски тоифадаги кишилардан. Бола киритиш тўғри келмаганидан сўнг, Абдулла, боғ томондан уларнинг ташқарисига ўтиб пойламоқчи бўлди. Кўриниб қолар ахир ҳовлида? Кўриши билан имлаб чақиради. Лекин бу ҳам маъқул тушмади. Гулчеҳра истамаса-чи? Унда роса уятга қолади-ку.

Шу хаёллар билан бўлиб, Ҳожар бувининг дастурхон ёзганини, олдига бир товоқ қаймоқ қўйиб, нон синдирганини пайқамади ҳам. Кампир уни паришон кўриб, ҳавотирланди.

— Ёш бола, нималарни ўйлаб қолдинг? Чойингни ичсангчи?

— Ҳозир! — деди Абдулла ва ўғридек боққа тушмоқчи бўлганини эслаб, кулди.

— Ҳа, кеча ўтиришинглар яхши бўлдими? Анча кеч қолдинг?

— Жуда ҳам яхши бўлди, буви.

— Тоғангни бир-икки кўчага чиқардим хавотир бўлиб.

Абдулла тоғасининг номини эшитиши билан келинойисининг аҳволини суриштирмаганини ўйлаб, уялиб кетди. Нега бир оғиз сўраш Ҳаёлига келмади?

— Айтгандай, буви, келинойим тузукмилар? Ҳожар буви неварасининг бу саволидан хурсанд бўлиб кетди.

— Худога шукур, яхши! Эртага тоғанг олиб келади. Чақалоқ ҳам бирам яхши, бирам кўҳлик... Қош-кўзлари худди сенга ўхшайди. Ишқилиб, умри узоқ бўлсин!

— Буви! — деди Абдулла хатосини тузатишни ўйлаб. — Бориб келайми мен ҳам?

— Балнисагами?

— Ҳа!

— Қандай бўларкин? — Ҳожар буви ўйланиб қолди, кейин деди: — Яхшиси, эртага бор тоғанг билан. Жиянингни ўзинг кўтариб кел. Бугун нима деб ҳам борардинг?

Абдулла елкасидан оғир юк олингандек, ўзини енгил ҳис қилди.

— Майли, эртага бўлса, эртага.

У апил-тапил қўлини артиб, ўрнидан турди.

— Иш-пиш борми менга, буви!

— Чойингни ичмайсанми?

— Бўлди.

— Вой, овқат еганинг тушсин сенинг. Нима иш бўларди, иш йўқ. Бешик тўйида хизмат қиласан. Ҳозир ўйна.

Ҳожар буви яна нималарнидир деди, лекин Абдулла эшитмади. Унинг хаёли кўчада эди. Учратармикин? Кун бўйи уйда ўтирмас-ку.

Абдулла кўчага чиқди. Қишлоқ жим-жит эди. Ҳожар бувининг кўчага қараган болохонаси тагида уч-тўртта бола ошиқ ўйнарди. Абдулла уларнинг тепасига келиб, бирпас қараб турди. Ҳаёли бошқа ёқда бўлгани учун, ўйин уни қизиқтирмади. Кўчани кесиб ўтиб, кўприк томон йўл олди. Балки жўҳоризордадир? Ялт этиб келган бу фикрдан у севиниб, қадамини тезлатди. Кўприкка етганда, беихтиёр Гулчеҳраларнинг қизил дарвозасига қаради. Эшик очиқ эди. Лекин ҳовлида ҳеч ким кўринмади. Ўша ёқдамикин? Кошки эди! Абдулла канал ёқалаб юра бошлади. Негадир бу гал йўл жуда олис кўринди. Анча юрди-ю, аммо ҳали ҳам қишлоқ тугамасди. Ниҳоят етиб келди. Атрофга аланглаб қулоқ солди. На биронта одамнинг шарпаси кўринди, на бир шитирлаган товуш эшитилди. Ҳаммаёқ жим-жит. Абдулла жўҳоризор ичига кириб, барглар остидан атрофни кузатди, ҳеч ким йўқ. Шундай бўлса ҳам, поялар орасида энгашиб бир оз юрди. Гулчеҳра кўринмади. Димиқиб, терлади, жўҳори чанги юз-кўзини ачита бошлади. Шундан кейин жўҳоризордан чиқиб, орқасига қайтди. Наҳотки кечгача энди уни учратмаса?! Боққа киради, ана ўша ерда кўради уни.

Абдулла кўприкка етганда, Гулчеҳранинг эшигидан икки кишининг ҳовлиқиб чиққанини кўрди: биттаси Самад, биттаси эса Гулчеҳра эди. Самад қўлларини ёйиб нимадир деди, Гулчеҳра юзини беркитди. Кейин иккалови қишлоқ юқориси томон тез-тез юриб кетишди.

— Самад! — қичқирди Абдулла уларнинг орқасидан.

Самад тўхтамай, орқасига ўгирилди ва Абдуллани кўриб, имлади. Абдулла худди шуни кутиб тургандек, югуриб уларга етиб олди.

— Тинчликми? — сўради у дам Самадга, дам Гулчеҳрага қараб.

Гулчеҳра уялдими ё Ҳаёли бошқа ёқдамиди, индамади.

— Қосимжонларнинг уйида тўполон, — деди Самад.

— Нега?

— Билмадим. Аяси билан қаттиқ уришиб қолибди. Улар Қосимжонларнинг уйига етиб келишганда, ичкаридан аёл кишининг бўғиқ овози эшитиларди:

— Кираверамизми? — сўради Гулчеҳра.

— Ҳа, — деди Самад ва биринчи бўлиб ичкарига қадам қўйди.

Ҳовлининг ўртасидаги супада Қосимжоннинг аяси — Зумрад хола ўтирарди. Унинг кўзлари нам, бир оёғи шиппаксиз эди. Шиппак остона тагида ётарди. Зумрад хола ёшларнинг кириб келганини ё кўрмади, ё ўзини кўрмаганга солди.

— Мен сени шу ният билан катта қилувдимми?! Юрак-бағримни қон қилдинг!

— Бўлди-бўлди! Мунча чўзиласиз... — ичкари хонадан Қосимжоннинг овози эшитилди.

— Нега бўлар экан? Энди бошлайман! Ҳа, энди бошлайман! Шошмай тур!

Зумрад хола эпчиллик билан ўрнидан туриб, дераза олдига келди-да, муштларини бир-бирига ура бошлади.

— Бола ўстирибмаи деб юрибман ҳали! Ҳа, яшшамагур! Боламас, бало ўстирибман! Бир бало экансан! На отанинг гапи кор қилади сенга, на онанинг! Нима қилмоқчисан ўзинг, ер юткур?! Укаларингни ўйласангчи!

Супанинг орқасидан юз-кўзи қоракуя, оёқ яланг бир бола кўтарилиб, лапанглаб келди-да, аясининг этагига ёпишди.

— Нари тур, зумраша! — Зумрад хола шундай деб кўйлагини тортган эди, бола гурс этиб йиқилди ва биғиллаб йиғлай бошлади.

Гулчеҳра югуриб бориб уни кўтарди-да, бағрига босди.

— Оппоқ ая, бўлди, қўйинг!

— Нега қўяр эканман? Ўқишинг билан қўшмазор бўлгурни нега қўяр эканман? Икки кундан бери уйимнинг тўс-тўполонини чиқарди-ку, нега қўяр эканман?

Зумрад хола Гулчеҳранинг қўлидан болани юлиб олиб супанинг лабига бориб ўтирди-да, оғзига эмчак солди.

Самад унинг бир оз тинчиганидан фойдаланиб, Қосимжонниг олдига кириб кетди. Абдулла нима қилишини билмай, эшик тагида туриб қолди.

— Тинчликми ўзи, оппоқ ая? — сўради Гулчеҳра.

— Айланай, Гулчеҳра, тинчлик қаёқда? — Зумрад хола пиқиллаб йиғлаб юборди, — Икки кундан бери уйда жанжал, кетармиш, Тошкентда ўқирмиш. Ўқимай ўлгур. Не-не умид билан уни катта қилувдим. Мактабни битириб, отасига суянчиқ бўлар девдим! Ўзингиз ўйланг, айланай, олтита болани боқиш осонми?

— Қўйинг, йиғламанг!

— Йиғламай бўладими, болам? Йиғидан бошқа нимам қолди? Одойи тамом бўлдим. Одойи тамом!.. Ҳаммаларинг қолдиларинг, бу ҳам қолса — бўйни узиладими? Отаси яхши ҳам гапириб кўрди, ёмон ҳам, қани қулоқ солса?!

— У ёқда ҳам ишлайман. Ойлигимни юбориб тураман, дедим-ку! — қичқирди ичкаридан Қосимжон.

— Бу ерда иш ёмонми? Раиснинг гапини эшитдинг-ку, ер юткур!

— Кетаман, барибир кетаман!

Зумрад хола бу гапни эшитиб, бўшашди. Ранги довордек оқариб кетди. Юпқа бурушган лаблари ниманидир шивирлади. Кейин бирдан ўрнидан турди. Қўлидаги болани бир силтаб, эмчакдан олди-да, Гулчеҳрага узатиб, дераза ёнига борди.

— Кетасанми?

— Кетаман!

— Тур, жўна, ҳозироқ кет, кўзимга кўринма, жўна!

— Оппоқ ая... — нимадир демоқчи бўлди Гулчеҳра, аммо гапи оғзида қолди.

— Жўна деяпман! — қичқирди Зумрад хола.

— Хўп, ҳозир...

Кўп ўтмай ичкаридан Қосимжон, унинг кетидан Самад чиқди.

— Бекорга ҳафа бўляпсиз, ая... Мен...

— Йўқол!

Қосимжон чиқиб кетди. Самад билан Абдулла бир-бирларига тикилиб қолишди, кейин иккови баравар Қосимжоннинг кетидан югуришди.

Зумрад хола деразага суянганича бўзариб қолган, бутун вужуди титрарди. Гулчеҳранинг унга раҳми келиб, кўзларидан ёш чиқиб кетди, лекин у нима қилишини, нима дейишини билмасди.

Ўша куни Қосимжон пулсиз, кийим-бошсиз, битта кўйлак-шимда Қўқонга жўнади.

— Бошқа иложим йўқ, — деди у Самад билан Абдуллага, — Тошкентда ҳам сиртдан ё кечқурун ўқийман. Кундузи ишлайман. Қайтага бу ерда ишлаганимдан кўп пул топаман. Лекин гап бунда эмас. Адабиётчи китоб кўп, одам кўп жойда бўлиши керак.

— Ўзинг биласан, — деди Самад, — ишқилиб, ниятингга ет.

Абдулла унга уйининг адресини берди ва бир ҳафтага қолмай, боришини айтди.

— Ойимни бир амаллаб тинчит, — деди Қосимжон йўловчи машинага ўтираётиб. — Мен энди бирон ишнинг уддасидан чиқмагунимча қайтмайман.

— Хат ёз.

— Албатта. Ҳаммага салом айт!

Машина йўлга тушди, кўп ўтмай, чанг ичида йўқолди.

— Балки у ҳақдир, — деди Самад.

Абдулла индамади. Ҳозиргина кўз олдида юз берган воқеа уни қаттиқ ҳаяжонга солган, Зумрад холага ачинса ҳам, Қосимжоннинг иродасига қойил қолган эди.

Гулчеҳрани ҳам кўндириш керак. Агар у Тошкентга кетса, қандай яхши бўлади! Кеча кўнгандек бўлди. Абдулла бугун яна шу ҳақда гапиради. Қосимжонни мисол қилиб кўрсатади. Гулчеҳранинг ўзи ҳам кўрди буни, ўзи жанжалнинг гувоҳи бўлди. Афтидан, у Самад билан Қосимжонни қолишга кўндирмоқчи эди, лекин бир оғиз ҳам гапиролмади. Гапирганида ҳам у қулоқ солмасди. Онасининг гапига кирмади-ку, уларга қулоқ соладими? Қосимжон уйидан чиқиб кетаётганда Гулчеҳра жуда хомуш бўлиб қолди. Балки унга ҳаваси келгандир. Нега ҳам ҳаваси келмасин? Мингбулокда нима бор? Ҳаммаёқ чанг-тупроқ... Ҳар куни иш. Тағин ҳар куни бир хил иш — ойда бир кино, ойда бир концерт... Мингбулокда тағин нима бор? Абдулла шуларни ўйлар экан, Гулчеҳранинг кетиши аниқдай кўринди кўзига ва сабрсизлик билан кеч киришини кута бошлади. Кеч эса, ўша куни жуда кеч кирди. Бувисига ниманидир ғўлдираб баҳона қилган бўлди-да, кўчага чиқди. Соат ўнга яқинлашиб қолган эди. Қишлоқ ҳар доимгидек тинч, кўчада ҳеч ким кўринмасди. Абдулла кўприқдан ўтиб, каллакланган тол тагига бориб ўтирди. Текис оқаётган сув ичида ярим кулча ой мўралаб турарди. Абдулла уни пойлаб туриб, кесак отмоқчи бўлиб к.ўлини кўтарди, аммо отмади. Ойнинг ичида Гулчеҳраиипг жилмайган кўзлари кўрингандай бўлиб кетди. Абдулла тикилиб қолди. Ойдан у ўтирган жойгача узун соя тушиб турарди. Толмикин? Шу савол Ҳаёлига келди-ю, шошиб орқасига ўгирилди. Шундай унинг тепа-сида кўзлари ловиллаб Гулчеҳра турарди.

— Чўчиб тушдингизми? — сўради у жилмайиб. Абдулла сакраб ўрнидан турди.

— Аям ухлашлари билан чиқдим.

— Раҳмат, — деди севиниб Абдулла, — келганинг жуда яхши бўлди. Анча қўрққан эдим.

— Мен ҳам. Ҳеч ёлғиз чиқмаганман кечқурун. Кўп кутдингизми?

— Йўқ, ҳозир келдим, — деди Абдулла уни ранжитмаслик учун.

— Жуда яхши.

Иккалови жим қолишди. Кун бўйи анча-мунча гапни ўйлаб қўйган Абдулла ҳозир нима дейишини билмасди. Гулчеҳра ҳам уялганиданми, ё ҳаяжонланганиданми жим эди. Бу жимлик анча чўзилди.

— Айтгандай, — деди ниҳоят Абдулла, — жўҳори пиширдингизми ?

— Вой, эсимдан чиқибди, — деди шошиб Гулчеҳра. — Мана!

У пўстига ўралган жўҳорини узатди. — «Эсидан чиқмабди», — ўйлади севиниб Абдулла жўҳорини олар экан.

— Жўҳорини жуда яхши кўраман.

Абдулла емоқчи бўлиб оғзига олиб борди-ю, лекин дарров бу фикридан қайтди, уялди.

— Айланамизми?

— Кеч-ку жуда ҳам?

— Бирпасгина, майлими? Гулчеҳра жилмайди.

— Майли.

Абдулла секин унинг тирсагидан ушлади.

— Керакмас, — деди Гулчеҳра ва қўлини бўшатиб, олдинга тушди.

Улар худди кечагидек канал ёқалаб кетишди. Иккалови ҳам ҳурсанд, иккаловининг ҳам чеҳрасида табассум ўйнарди.

— Гулчеҳра!..

— Ҳм-м...— Гулчеҳра бошини кўтариб унга қаради.

— Сиз... сиз жуда чиройлисиз!..

— Қаёқда? Наҳотки? — Гулчеҳра ҳайрон бўлиб қошларини чимирди, кейин ўз саволидан уялди шекилли, бошини эгди.

— Ҳа, жуда чиройлисиз... Биринчи учрашганимиз эсингиздами? Эрталаб? Ўшандаёқ ҳайрон қолган эдим. Сиз ўзгариб кетибсиз.

— Сиз ҳам, — деди секингина Гулчеҳра. Абдулла кулди.

— Йўқ, мен ўша-ўшаман.

— Мен ҳам.

Абдулла унинг бу гапини ўзича тушунди.

— Нега бўлмаса, сизсирадингиз?

— Қайдам? — Гулчеҳра яна бошини кўтарди-да, Абдуллага жилмайиб боқди.

«Ўпсам-чи?» — Ҳаёл қилди Абдулла шу топда. «Ўпсам индамасмикин?» — У Гулчеҳранинг қўлидан ушлаб тўхтади.

— Билмайсизми?

Гулчеҳра ҳам тўхтаб, унга ўгирилди.

— Йўқ.

Унинг овози қалтирарди.

— Биласиз. Гулчеҳра, менга қаранг.

— Ҳм...

Гулчеҳра унга тикилди. Шу пайт Абдулла унинг чап юзидан чўлп этиб ўпиб олди.

— Нима қиляпсиз? — Гулчеҳра шундай деди-да, бир силтаниб қўлини бўшатди ва билаги билан кўзларини яширди.

Абдулла унинг бу ҳаракатидан қўрқиб кетди. «Кетиб қолса-я?» Лекин Гулчеҳра кетмади. Фақат бир-икки қадам ундан узоқлашиб, тўхтади.

— Яхши эмас... Севмасдан туриб шундай қилиб бўладими?

— Бўлади! — Абдулла шундай деб яна унинг қўлини ушлади. Гулчеҳра тисарилди. — Тўхтанг, Гулчеҳра, тўхтанг! Гапларим ёлғон, ҳазиллашдим. Биринчи марта шундай қилишим. Яхши кўраман сизни. Эшитяпсизми, яхши кўраман!

Гулчеҳра нима дейишини билмасди. У бунчалик тез шу гапларни эшитишни кутмаган, шундай бўлади деб ўйламаганди. Абдулла унинг жимгина турганини кўриб, елкасига қўлини қўйди. Иссиқ, ёқимли нафаси димоғига урилди.

— Нега индамайсиз?

Гулчеҳра жим эди. У боягидек ўзини тортмас, қимирламасди. Бирдан у титрай бошлади, кейин, қийналиб ютинди. Абдулла хавотирланиб унга қаради. Уиинг кўзлари жиққа ёш эди.

— Нима бўлди, Гулчеҳра? Ҳафа бўлдингизми? Гулчеҳра бошини тебратди.

— Нега йиғлаяпсиз бўлмаса?

— Ўзим... шундай... Қачон кетасиз?

— Билмайман, — деди Абдулла унинг саволидан ҳайрон бўлиб, кейин сўради:

— Нимайди?

— Кетманг.

Абдулла севинчи ичига сиғмай уни бағрига босди.

VI

Бу учрашув ва кейинги кунлардаги бошқа қатор учрашувлар иккаловининг ҳам ҳаётини ўзгартириб юборди. Улар кун бўйи тунги сайил, ширин суҳбатлар кайфи, роҳати билан юришар ва тезроқ қош қорайишини орзиқиб кутишарди. Энди уларни нимани гапириш, ўзини қандай тутиш каби саволлар қийнамас эди. Улар қаерда учрашишни, қачон учрашишии ҳам Ҳаёлларига

келтиришмасди. Соат ҳам, жой ҳам аниқ. Фақат ҳеч ким кўрмаса, қоронғи бўлса бўлди. Энди улар учун туннинг ажойиб, сеҳрли фазилати очилган, у энди икки қалбни учраштирувчи қудратли куч, чексиз шодлик, ширин Ҳаёллар, орзу-умидлар булоғи эди.

Улар қишлоққа тун чўккanda уйдан чиқардилар. Уларнинг учрашадиган жойлари ё тўғон боши, ё унга яқин катта-кичик булоқлар ялтиллаб турган толзор, ёки бўлмаса олмазорнинг этаги эди. Шу ерлардаги ҳар бир сўқмоқ, ҳар бир тош энди уларга таниш ва қадрдон бўлиб қолган эди. «Ўзимизнинг тош», «ўзимизнинг булоқ», бу сўзлар энди иккалови учун янги мазмун кашф этган, ҳар бир жой энди иккалови учун унутилмас тарихдек бўлиб қолган эди.

Бироқ Абдулла ҳам, Гулчеҳра ҳам қанчалик шод, қанчалик бахтли бўлишмасин, уйга қайтганларида нимадир юракларини ғаш қилаётганини пайқашарди. Бу ғашлик олдинги кунлари унча сезилмаса ҳам, Абдулланинг жўнаши яқинлашганидан кейин очиқ намоён бўла бошлади. Бу ёғи нима бўлади? Нима қилишади? Бу саволлар борган сари кўпроқ иккаловини ўйлатадиган бўлиб қолди... Аммо улар қанча ўйлашмасин, аниқ бир фикр йилтиллаб кўринмас, келажак гўзал бўлса ҳам, тундек қоронғи эди.

«Нима қилиш керак?» — ўйларди Гулчеҳра уйга келиши билан ва кўпинча саволига жавоб тополмас, тўсатдан келган бахт умри қисқа бир тушдек туюлиб, уни қайғуга соларди. Унинг аҳволи Абдуллага қараганда анча қийин эди. Гарчанд ҳалигача Тошкентга бориш-бормаслигини узил-кесил айтмаган бўлса ҳам, қишлоқда қолишини у аниқ биларди. Шунинг учун қийналарди. Очиқ айтиб, кўнгилни бўшатишни эса, негадир истамасди. Унинг назарида шундай дейиши билан Абдулла ўзгариб, алоқалари узилиб қоладигандек туюларди. Бундан у қўрқарди. Икки-уч кун ичида юрагини бутунлай эгаллаб олган Абдулла унга жуда азиз ва қадрдон бўлиб қолган эди. Лекин у қишлоқдан чиқиб кетолмайди. Ҳар доим уйга кириб, тўрда ранги заъфарон бўлиб ётган онасини кўрар экан, бу фикрининг қатъийлигига ишонарди. Саодат опанинг аҳволи чиндан ҳам оғир эди. Ўтган йили баҳорда у шамоллаб, беш-олти кун ётиб қолди. Кейин тузалиб кетди. Аммо ўқтин-ўқтин боши оғрийдиган, кўнгли айнийдиган бўлиб қолди. Тузалиб кетар-тузалиб кетар билан бепарво юриб, кузга келганда яна ётиб қолди. Юсуф ака уни Қўқонга олиб борган эди, касалхонада олиб қолишди. Кузатиш-текширишлардан сўнг унинг ошқозонида рак борлиги аникданди. Не-не шифокорлар кўрди, лекин Саодат опа бирдек эди. Иштаҳаси йўқолган, озиб, териси суякларига ёпишиб қолган эди. Юсуф ака докторлар билан маслаҳатлашиб, қишда уни Тошкентга олиб борди. Бу ерда ҳам раклиги аниқланди. Катта-катта докторлар Юсуф аканинг мўлтираган кўзларига қаролмай, «ожизмиз» деган бошларини қуйи солишди. Лекин Саодат опадан касалини яширишди. Қишлоқда ҳам ҳеч кимга айтишмади. Саодат опанинг ракка йўлиққанини фақат тўрт киши — Юсуф ака, раис — Нурмат ака, Гулчеҳра ва Обид акагина биларди. Тўртталови ҳам бечора аёлни кўриши билан юраклари эзилар, кўпинча ташқарига чиқиб, ўзларини тутолмай йиғлашарди. Айниқса, Юсуф ака кўп азоб тортарди. Урушдан янги қайтганда Саодат опа унинг кийимларини кийиб, трактор ҳайдарди. Гулчеҳра беш яшар бола эди ўшанда. Умуман, чапани, жанжалкаш одам у билан турмуш қургандан сўнг, бутунлай бошқача бўлиб қолган, Саодат опа унинг учун ҳам хотин, ҳам она, ҳам давлат эди. Хуллас, ҳозир нимага эга бўлган бўлса, ҳаммасига Саодат опанинг маслаҳатлари билан эришган эди. Буни у яхши биларди ва хотинини жонидан ҳам ортиқ севарди. Шунинг учун деярли ҳар куни ярим кечагача тепасида ўтирар, кундуз кунлари эса бир неча марта келиб хабар олиб кетарди.

Уларнинг бахтига Гулчеҳра бор экан, иккаловига балогардон ҳозир у эди. Уйнинг юмушлари ҳам унинг бошида бўлиб, кун бўйи тинмасди. Эр-хотин баъзан саҳаргача кўз юммай ётишар экан, уни ўйлашар, унинг борлиги билан фахрланишар эди.

Бир куни Гулчеҳра уйга одатдагидан кеч қайтди. Ўша куни Абдулла иккалови болаликларини эслаб, олди ҳовуз шийпонни қидириб кетиб қолишган эди, Гулчеҳра дарров юзини чайиб, аясининг олдига кирди. Дераза тагида укаси Алишер ҳуррак отиб ухлаб ётарди.

— Кеч қолиб кетдинг? — деди Саодат опа сўлғин кўзларини унга тикиб.

Гулчеҳра дарров бугун уйдан нима баҳона билан чиқиб кетганини эслади.

— Зарифа билан ўтириб қолдик... — деди секин.

— Холидаларникига кетувдинг шекилли? Гулчеҳра тутилиб қолди.

— Холидаларникига? Ҳа... Холидаларникида эдим. Кейин у ёққа чиқдим.

— Уканг оч ётиб қолди.

— Кетаётганимда овқатлантирганман.

— Ундай бўлса, яхши. — Саодат опанинг йўтали тутди, аммо битта йўталгунча, сув бўлиб кетди. Гулчеҳра унинг бошини кўтариб, ёстиғини алмаштирди, юз-кўзини артди.

— Дадам келмадиларми?

— Яқинда... яқинда Нурмат аканг билан келиб кетишди. Бир доктор келганмиш Тошкентдан. Шуни чақиришмоқчи.

— Катта доктор эканми?

— Ҳа, жудаям катта эмиш. Дадангдан ўргилай... Ишқилиб сенларнинг бахтингга унинг умри узоқ бўлсин.

— Сиз ҳам тузалиб кетасиз, ая.

— Даданг ҳам шундай деяпти. Кошки эди тузалсам, Гули...

— Лаббай, ая?

— Зовут аянинг набираси...

Гулчеҳра бу гапни эшитиши билан қип-қизариб кетди. «Наҳотки билишган бўлса?» — қўрқув аралаш Ҳаёлидан ўтказди у.

— Зовут аянинг набираси... ори нимайди? Эсимдан чиқибди...

— Абдулла, — деди секин Гулчеҳра ва диққат билан онасига тикилди. Нима демоқчи у? Наҳотки биронтаси кўриб, унга етказган бўлса? Дадаси билиб қолса нима бўлади? Ё билармикин?

— Нима эди, ая? — сўради у тусмоллаб.

— Шу... Абдулла жуда яхши бола бўлганмиш. Кўрдингми уни?

— Ҳа, битириш кечасига борган эди, — деди Гулчеҳра ҳамон қўрқувдан ўзини босолмай. — Ҳамма қатори, тузук. Нима эди?

— Олим бўлармиш у. Ростми? Гулчеҳра кўнгли жойига тушиб, жилмайди.

— Билмадим. САГУга кираман деятувди.

— Зумрад холанинг ўғли ҳам кетиб қолибди... Келмабдими?

— Йўқ, ая. У энди келмайди. Келса ҳам ўқишга кириб, кейин келиб кетади.

— Гули..

— Лаббай?..

Саодат опа чарчади шекилли, оғир хўрсиниб, кўзларини юмди. Гулчеҳра уни фақат қошларигина қорайиб турган, оппоқ, рангсиз юзига тикилар экан, нима демоқчи эканлигига тушунмасди.

— Нима демоқчисиз, ая?

— Ҳозир... Гули, даданг билан гаплашдим. Ўша янги чиққан доктор кўрса, мен тузалиб кетаман. Мабодо тузалмасам, бу ёғи... бу ёғи оз қолди.

— Нима деяпсиз, ая?! — жеркиб берди Гулчеҳра.

— Эшит. Бу ёғи оз қолди. Ташвишдан, азобдан қутуламан. Даданг ҳам рози. Сен бор. Ўқи. Қўқонга борасанми, Тошкентга борасанми — ўзинг биласан. Тошкентга борганинг маъқул. Қосимжон бор... Иннайкейин... Зовут аянинг набираси... Ёлғиз бўлмайсан...

— Ая!..

— Бор. Биз даданг билан ўқимадик. Ўқиёлмадик. Даданг урушга кетиб қолди. Мен иш билан бўлдим. Лекин ўқиган қизларни кўрсам, ҳавасим келарди. Даданг яхши одам. Урушдан

қайтганида, сен ўқи, деди.

Беш йил тез ўтиб кетади, кутаман, деди. Мен, йўқ, дедим. Уни ёлғиз ташлаб кетгани кўзим қиймади... Сен ўқи.

Гулчеҳра онасидан бундай гапларни сира кутмаган эди. У онасини яхши биларди, лекин бунчалик бағри кенглигини ҳаёлига келтирмаган, аксинча, иттифоқо кетмоқчи бўлсам, юбормайдилар, деб ўйлаб юрарди. Шунинг учун бўлса керак, ҳозир унинг чакка суяклари бўртиб турган заъфарон чеҳрасига тикилар экан, хўрлиги келиб, кўзларига ёш қуйилди.

— Мунча яхшисиз, ая! — у ўзини онасининг кўкрагига яшириб муздек пешанасини, эрта оқарган сочларини силай бошлади. — Мунча яхшисиз?! Кетмайман ҳеч қаёққа! Сизни кимга ташлаб кетаман? Ўқиш бир гап бўлар. Сиртдан ўқийман. Йилда икки-уч марта бориб келаман институтга. Кейин, оз қолди, деманг, ая. Одам қўрқади. Сиз ҳали кўп яшайсиз! Тузалиб кетасиз!..

— Кошки эди, Гули...

Саодат опа қуриган оппоқ қўллари билан қизини қучоқлади, юз-кўзларини силади.

— Шундоқ дерсан девдим ўзим ҳам, Гули... Лекин менга ўхшашингни истамайман. Сенинг бошқалардан қаеринг кам? Ақлли, эсли-хушлисан, ҳар қандай ўқишни эплаб кетасан? Йўқ, дема, бор. Даданг ҳам рози.

— Йўқ, ая. Кетмайман.

Саодат опанинг кўзларида ёш кўринди.

— Йиғламанг, ая. Ҳамма айтганларингиз бўлади, қаммаси бўлади. Мана кўрасиз, йиғламанг.

— Йиғлаётганим йўқ.

Саодат опа жилмайишга ҳаракат қилиб, кўзларини арта бошлади. Гулчеҳра унинг кўм-кўк томирлари бўртиб турган қўлларига қараб, «Қандай ташлаб кетаман? Шу аҳволда ташлаб кетиб бўладими?» деб ўйларди ва юпатишга интиларди.

— Биласизми, ая? — деди у бир маҳал. — Бугун жуда ғалати туш кўрдим. Айтиб берайми?

— Ҳм, — бошини қимирлатди Саодат опа.

— Эшитинг. Эрталаб экан. Дадам ҳовлида юз-қўлларини ювaётган эмишлар. Алишер кўчада, офтобда ўтирган эмиш. Сиз ўчоқ бошида нимадир пишираётган эмишсиз. Мен бўлсам, мен нима қилаётганимни билмайман. Бир маҳал дадамлар чақирибдилар...

Гулчеҳра дадасининг овозига ўхшатиб, йўғон овозда қичқирди.

— Ҳой! Овқатларингдан дарак борми?

Унинг овози жуда кулгили чиқди шекилли, Саодат опа кулиб юборган эди, йўтал тутди. Гулчеҳра тўхтаб, унинг кўкрагини босди.

— Гапиравер... — деди Саодат опа рўмолчасини силкитиб.

— Шунда сиз, «ҳозир!» дедингизу, бир лаган ширгуруч олиб келдингиз. Кейин дадамлар ҳаммамизни кўчага олиб чиқдилар. Аммо кўча йўқ эди.

— Шу ўзимизнинг кўча-я? — сўради кўзларини очиб Саодат опа.

— Ҳа, шу кўча йўқ. Унинг ўрнида катта майдон турган эмиш. Майдоннинг ўртасида самолётга ўхшаган оппоқ бир нарса.

— Бу нима, деб сўрадингиз сиз.

— Дирижабль, — дедилар дадамлар. — Атайин сенга олиб келдим. Саёҳат қиламиз. Қани, ўтиринглар.

Ҳаммамиз дирижаблга чиқдик. Дадамлар рулга ўтирдилар. Бир маҳал дирижабль лопиллаб осмонга кўтарилди-да, булутларни ёриб ўта бошлади. Жуда кўп учдик. Сиз Алишерни маҳкам ушлаб олибсиз. Нуқул дадамларни туртиб:

— Ҳой бўлди. Болалар қўрқади, дейсиз. Дадамлар бўлса, куладилар.

Гулчеҳра бу ёғига нима дейишини билмай, тўхтаб қолди:

— Кейин нима бўлди? — сўради Саодат опа. Унинг худди Гулчеҳраники сингари йирик

қора кўзлари куларди.

— Кейинми? — деди Гулчеҳра. — Кейин бир жойга қўндик. Бундай қарасак, Москва экан. Бирам катта, бирам чиройли!.. Бирдан нимадир гумбурлаб кетди. Шу пайт уйғониб қолдим. Алишер радиони бураб юборган экан.

— Яхши туш кўрибсан, — деди Саодат опа. У қизи бу тушни ҳозир тўқиганини сезган бўлса ҳам, билдирмади. — Тузалиб кетсам, янаги йилга Москвага борамиз. Ҳаммамиз борамиз.

— Ҳой! Овқатдан дарак борми?! — қичқирди кимдир.

Иккалови кулиб юборишди: Юсуф ака қайтган эди, Гулчеҳра югуриб ҳовлига тушди.

— Аянг қалай? — сўради Юсуф ака қизини тўхтатиб.

— Кулиб ётибдилар... — кулди Гулчеҳра.

— А?!

— Ана, кириб кўринг ишонмасангиз.

Юсуф ака севинганидан чўлп этиб қизининг пешанасидан ўпди-да, лапанглаб уй томон юриб кетди.

«Худди ёш болага ўхшашади, — ўйларди Гулчеҳра ўчоқ бошига борар экан. — Уларни ташлаб кетиб оўлармиди? Менсиз нима қила олишарди улар? Кетмайман».

Шу пайт кўз оддида Абдулла пайдо бўлди. Нима бўлди ўзи? Нега бирдан унинг ҳаёти ўзгариб кетди? У энди нима қилиши керак? У фақат иккита нарсани аниқ билади: биринчиси — кетмайди, иккинчиси эса — севиб қолди. Лекин бу севги унга нима келтиради? Уни бахтли қиладими, ё қайғуга соладими — буни у билмасди.

Эртаси куни у Абдуллага онасининг гапларини, ўзини қийнаётган саволларни батафсил айтиб берди.

Улар канал ёқасида бир оз айланишди. Иккалови ҳам хомуш, иккаловининг ҳам кайфи бузилган эди.

Абдулла шундай бўлишини сира кутмаган эди. Энди нима қилади? Наҳотки бор қувончини шу ерга ташлаб кетади?

— Балки, — деди Гулчеҳра бир маҳал, — келаси йилга борарман.

— Наҳотки?! — қичқириб юборди Абдулла.

— Аямларга яна бир доктор топишди. Тузалиб кетсалар, янаги йилга бораман.

— Гулчеҳра, жоним...

Абдулла қувонч билан уни қучоқлади. Лекин Гулчеҳра дарров ўзини бўшатиб олди.

— Кутасизми?

— Бўлмаса-чи!

Улар шу қарорга келиб хайрлашишди. Бир йил нима деган гап? Кўз очиб-юмгунча ўтиб кетади. Бир йилдан кейин эса... Абдулла ширин Ҳаёллар оғушида уйга қайтди. У шу пайтда Гулчеҳранинг ёстиққа юзини буркаб йиғлаётганидан хабари йўқ эди.

Эртаси куни Ҳожар буви қишлоқнинг ўттиз-қирқ хотин-қизини йиғиб, бешик тўйи қилиб берди. Обид ака билан Абдулла роса чарчашди. Лекин иккалови ҳам шод эди. Абдулла Гулчеҳра билан қатъий аҳдлашганига севинса, Обид ака уйда чақалоқнинг овози эштилаётганидан боши осмонда эди. Севинганидан у, хатто ош сузиб тарқатилганда, битта яримталикни очиб, Абдуллага ҳам ичирди.

— Жиян! Сени яхши кўраман. Ишқилиб ўғлим сенга ўхшасин. Шунга ичмайсанми?

Абдулла йўқ деёлмади. Бир пиёлани симирди.

— Баракалла! — деди Обид ака. — Даданг хўп тортардида илгари. Ичгин демайман, ичма, лекин жиян, манавинақа пайтда озгина ичилса, зиён қилмайди.

Биринчи марта ичгани учунми, Абдулланинг боши айланди, кўзлари қизариб кетди.

— Мазанг йўқ-ку! — деди кулиб Обид ака. — Ҳозир тузатамиз. Қани аччиқ-аччиқ чой ич-чи!

Абдулла тоғаси айтгандек қилиб, анча ўзига келди. Хотинлар тарқалишганда эса йўлга тушмоқчи бўлиб қўзғалди. Унинг уйга кетгиси йўқ эди. Лекин уч-тўрт кунга келган одам ўн кун қолиб кетди.

— Аям хавотир оладилар, — деди у бувисининг қистовига қарамай. — Кетаман.

Обид ака бир нечта сур бедана тугиб берди.

— Дадангга олиб бор. Емаса ҳам, кўнгли.

— Келиб тургин, болам. Жим бўлиб кетмагин?

— Энди тез-тез келиб тураман. Абдулла шундай деб, жилмайди.

— Шундай қил, болам, шундай қил, — Ҳожар буви ҳеч нарсага тушунмай неварасининг елкасига қокди.

Бир қўлида чамадон, бир қўлида тугун кўтариб, Абдулла йўлга чиққанда қош қорая бошлаган эди. Кечки поездга икки соатча бор. Гулчеҳра келганмикан? У кўприкдан ўтиб, олмазор томон юрди. Гулчеҳра уни шу ерда кутмоқчи эди. Олмазорнинг этагига етганда унинг қораси кўринди.

— Келдингизми? — деди Абдулла унга яқинлашиб. Гулчеҳра бошини қимирлатди. Худди биринчи учрашувдагидек иккалови яна анча вақт жим қолишди. — Келишдик-а?

— Келишдик, — деди қийналиб Гулчеҳра.

— Боришим билан хат ёзаман.

— Келасизми?

Гулчеҳранинг овозида чексиз илтижо, муҳаббат бор эди. Абдулла буни сезди ва тўлқинланиб:

— Албатта! — деди.

VII

Ҳар бир оиланинг ўзига хос ҳаёти, тарихи бўлади. Абдуллалар оиласининг ҳам ана шундай ҳам яхши, ҳам ёмон фазилатларга эга бўлган ҳаёти, тарихи бор эди. Бу оила уч кишидан иборат бўлиб, Тошкентнинг марказида Янгиобод маҳалласида истиқомат қиларди. Ҳовлилари катта, кўчага орқа ўгириб тушган уйлари баланд қасрни эслатарди.

Абдулланинг отаси — Ғафуржон ака маҳалланинг обрўли кишиларидан эди. Бironта тўй-маъракa усиз ўтмас, маҳалланинг деярли катта-кичиги кўпинча унинг маслаҳати билан иш тутарди. У ўзи асли паркентлик бўлиб, отаси билан бирга тунукасозлик қилган, эски мактабда озгина ўқиган, отасининг вафотидан кейин Тошкентга келиб, Янгиободда мактаб очган ўртоғи Ҳусанхон аканикида яшай бошлаган эди. Янги мактабда ҳам озгина ўқиди, кейин шу мактабда хўжалик ишларини бошқара бошлади. Бу соҳада у қисқа вақт ичида фақатгина мактаб дирекциясининг эмас, туман раҳбарларининг ҳам ҳурматига сазовор бўлди. Қандайдир бир йиғилишда у тумандаги савдо ишлари ҳаақида жуда фойдали ва керакли гапларни айтганда, унинг обрўси янада ошиб кетди. Ўшандан кейин кўп ўтмай тунукасозлик артелига директор қилишди. Ун йилдан ортиқ ишлади шу артелда. Сўнг туман савдо бошқармасига мудир қилиб тайинлашди. Шу йил у нима иш биландир Қўқонга бориб, Завод ая билан танишиб қолди. Завод аяга оғир, етти ўлчаб бир кесадиган Ғафуржон ака ёқиб қодди. Ўғлини унга қўшиб Фарғонани айлантирди, уйида меҳмон қилди. Шаҳодат хола ўшанда эндигина ўн саккизга кирган қиз эди. Гап орасида Ғафуржоннинг ҳали уйланмаганлиги, иш билан бўлиб рўзғор тутмаганлиги маълум бўлди. Завод ая қизининг узоққа кетиб қолишини унча истамаса ҳам, йигитнинг яхшилигини кўриб, уни куёв қилгиси келиб қолди. Йўлини топиб айтди ҳам. Ғафуржон ака Шаҳодатни кўриб, рози бўлди. Тўй қилишди.

Завод ая ўзи Тошкентга тушиб, куёвининг ёр-биродарлари билан биргаликда, ёшларга уй-жой қилиб берди. Ў куёвидан, Ғафуржон аканинг дўстлари эса келиндан, унинг кўпни кўрган,

ақлли, тажрибали онасидан ҳурсанд эди.

Шундай тоифа одамлар бўладики, улар меҳнат билан бўлиб ўзини ўйламайди. Баланд бўй, полвон қоматли Ғафуржон ака шундай одам эди. Уйида Завод ая берган жиҳоз, асбоб-анжомдан бошқа ҳеч нарса бўлмай, меҳмон-измон келганда Шаҳодат опа идиш-товоқни кўпинча қўни-қўшнидан олиб чиқарди. Эридаги бепарволик унга ҳам ўтиб, онасининг: уни ол, буни ол, деган маслаҳатларига:

— Ҳа, оларман, шусиз ҳам кун ўтяпти-ку, — деб қўя қоларди.

Эр-хотин жуда тотув, яхши яшашарди. Абдулла туғилганидан сўнг, уларнинг ҳаёти янада лаззатли бўлиб кетди. Бола баҳона, уй янгитдан қурилди. Ҳатто ортиқча ул-бул ҳам ғамланди. Шунга қарамай, Ғафуржон ака рўзғор ишларига бутунлай уқувсиз одамлигича қолаверди. Аммо бу ҳеч кимни — хотинини ҳам, қайнанасини ҳам, маҳалладаги ошна-оғайниларини ҳам ташвишга солмади. Чунки Ғафуржон ака уйини ўйламаса ҳам, маҳалладаги деярли ҳар бир оиланинг ташвиши, кам-кўстидан хабардор эди. У қийналиб қолган одамга ёнидаги бор пулини бериб юборишдан ҳам тоймас, совға-саломни қуюқ қиларди. Бундан у ҳеч нарса таъма қилмасди. Шу қилган иши ўзини ҳурсанд қилса, бўлди, шунинг ўзи унга кифоя эди.

— Сиз асаларига ўхшайсиз, — дерди уни койиган бўлиб баъзан Завод ая. — Асал қўясизу, ўзингиз емайсиз, бошқалар ейди.

— Э, ая, — дерди шунда Ғафуржон ака. — Яхши бисотдан яхши от қолгани яхши. Қозон қайнаб турибдими, шунинг ўзи катта давлат.

Бироқ Ғафуржон ака ҳақида ёмон ўйлайдиган одамлар ҳам йўқ эмасди. Улар, бундай сахийликни ошиб-тошиб кетган одам қилади, сандиғи тўлаки, шундай қиляпти, деб ўйлашарди. Ғафуржон ака фисқи-фасод гаплар қулоғига етса ҳам, парво қилмасди. Ғийбатларни эшитиб, хомуш ўтирган хотинини уришарди.

— Чаён ёмон чақади, — дерди у. — Лекин у ҳамма уйдан чиқавермайди. Битта чаён деб ўзингни койитма. Топганимиз ҳалол. Қўрқадиган жойимиз йўқ.

Чиндан ҳам шундай эди. Ғафуржон ака хиёнат қилмай ишлади. Шунинг учун идорада ҳурмат-эътибори яхши эди. Сермеҳнат, ҳунарли одам хор бўлмайди, дерди у нуқул. Бу ҳақда унинг ўзи тўқиганми ё эшитганми — иккита ибратли эртаги ҳам бор эди. Биттаси, тахминан, шундай:

Бир фиръавннинг қирқта хотини бўлиб, қирқинчиси камбағал бир гилам тўқувчи ҳунармандниг қизи экан. Фиръавн унинг ҳуснига мафтун бўлиб, ўзига никоҳлаб олган экан. Лекин қиз камбағал бўлгани учун саройдагилар уни чиқиштиришмас, кундошлари эса уни жуда хор қилишар экан. Бечора қиз куйиб кетганидан фиръавндан илтимос қилибди:

— Шоҳим, ё мени отамникига юборинг, ё шу ерга менинг тўқув асбобларимни олиб келишни буюринг. Токи ёлғизлигим билинмасин.

Фиръавн уни кеткизмабди. Лекин айтган нарсаларини олиб келишни буюрибди. Қиз гилам тўқишга тушибди. Қирқ кечаю қирқ кундуз ҳужрасидан чиқмабди. Ҳатто фиръавнни ҳам ёнига киритмабди. Қирқ биринчи куни у фиръавннинг оёғи тагига бир гилам ташлабди. Фиръавн уни кўриб, маҳлиё бўлиб қолибди. У шу пайтгача бундай нозик дид ва меҳр билан тўқилган гиламни кўрмаган экан. Гиламнинг ўртасида қип-қизил атиргул очилиб турган эмишки, унинг ҳусни ростдакам гулдан минг марта афзал экан.

— Сени ҳусн бобида танҳо десам, ҳунар бобида ҳам танҳо экансан. Ҳунаринг сиридан мени хабардор қил, — дебди шунда фиръавн.

Қиз рози бўлибди. Қисқа вақт ичида фиръавнни гилам тўқишга ўргатибди. Фиръавн ойда бир марта фуқароларим нима қилаётган экан, деб кечаси қаландар кийимида шаҳар айланар экан. Бир куни шундай сафарга чиққанида ғалати воқеа юз берибди. Шаҳарнинг сўлим бир жойида кабобхона бор экан. Шу ердан ўтаётиб, кабоб ҳиди димоғига урилибди-да, кабобхонага кўтарилибди. Кабобпаз уни икки букилиб кутиб олиб, тўрдаги бир хонадан жой кўрсатибди.

Фиръавн бориб ўтириши билан нимадир тарақлабди. Шу заҳоти фиръавн ўзини чуқур бир ғорда кўрибдп. Ғор жуда катта бўлиб, деворларида занжирлар осиғлиқ турган эмиш, ҳар бир занжирга эса одамлар боғлаб қўйилган эмиш. Фиръавн ҳайрон бўлибди ва ёнидаги бир мўйсафиддан сўрабди:

— Бу қандай жой?

— Ўлимхона бу, — дебди мўйсафид.

— Ўлимхона?

— Ҳа, ўлимхона. Ҳар куни бир одам сўйилиб, кабоб қилинади. Эртага менинг навбатим.

Фиръавннинг жаҳли чиқиб кетибди. Ўз подшолигида шундай ярамас одамлар борлигидан куюнибди. Лекин ҳозир нима қилиш керак? Бу ердан қандай кутулиб чиқиш мумкин? Фиръавн узоқ ўйлаб, охири бир қарорга келибди:

— Ота, — дебди, — навбатингизни менга беринг. Мўйсафид унга ҳайрон бўлиб тикилибди. Кўнглидан: «Жинними бу одам ўзи? Нечун ўлимга шошилади?» деган гапни ўтказибди-ю, лекин йўқ демабди.

Эртасига фиръавнни юқорига тортиб чиқаришибди. Энди уни бўғизламоқчи бўлишганда, у сўрабди:

— Мен сизга қанча даромад келтираман? Кабобхоиа эгалари, минг динор, дейишибди.

— Ўн минг динор берсам, соғ қоламанми?

— Ҳа, — дейишибди кабобхона эгалари. — Лекин бунча пулни қаердан оласан?

Шунда фиръавн бир кечада гилам тўқиб беришини ва бу гиламнинг ўн минг динор туришини айтиб, жун ва керакли ускуналар келтиришни сўрабди. Кабобхона эгалари агар ёлғон гапираётган бўлса эртага ўлдириш шарти билан унинг айтганларини муҳайё қилишибди.

Фиръавн туни билан мижжа қоқмай гилам тўқибди. Тайёр бўлганда саройга элтишни ва фиръавннинг кичик хотинига кўрсатишни буюрибди. Кабобхона эгалари у айтганидек қилиб, фиръавннинг кичик хотинига гиламни кўрсатишибди. ва ўн минг динор сўрашибди. Хотин гиламни кўриб, дарров нима бўлганига тушунибди. Фиръавн гилам четига қаердалигини гулга ўхшатиб тўқиб ёзган экан. Лекин хотин сир бой бермай, қароқчиларни ҳурсанд қилиб қайтарибди. Кейин ўша соатдаёқ лашкар тўплаб, кабобхонани босибди, фиръавнни ва бошқа бандиларни озод қилибди.

— Агар, — дерди Ғафуржон ака эртакни айтиб бўлиб, — фиръавннинг ҳунари бўлмаганда, шу гиламни у бир кечада тўқимаганда соғ қолмасди. Ҳунарсиз одамнинг ҳассасиз кўрдан фарқи йўқ.

Унинг иккинчи эртаги ҳам худди шу мазмунда бўлиб, унда қароқчилар бир чўпонни қудуққа ташлаб, қўйларини ҳайдаб кетишгани ҳикоя қилинарди. Чўпон қудуқда аждаҳонинг панжасига тушади. Шунда у най чалиб, уни ухлатмоқчи, кейин қочиб қутулмоқчи бўлади. Аждаҳо унинг ажойиб куйини эшитиб, чиндан ҳам ухлаб қолади, чўпон эсон-омон уйига қайтади.

Абдулла шу ва шунга ўхшаш эртаклар таъсирида ўсди. Унга ҳамманинг ҳаваси келарди. Озода кийинар, шўхлик қилмас, катталарнинг сўзини қайтармасди. Мактабда ҳам у ҳамма ўқитувчиларга ёқиб қолди. Аъло ўқиди, интизом сақлади. Албатта бола бўлгандан кейин шўхлик ҳам қилади. Лекин унинг шўхлигини катталардан деярли ҳеч ким кўрмасди. Чунки юз-кўзи, китоблари ифлос бўлиб қайтса, аясига ёқмаслигини биларди. Буни эса у истамасди. Ҳар доим, ҳар қаерда у кўзга ташланиб туришни, катталар унга эътибор беришларини яхши кўрарди ва иложи борича уларга ёқишга ҳаракат қиларди. Шунинг учун уйга кираётганда албатта юз-қўлини тозалаб, кийимларини қоқиб кирарди. Еттинчи синфгача у ҳар йили мақтов қоғози олиб ўқиди. Фақат еттинчи синфда унга мақтов қоғози беришмади. Бу воқеа уни қаттиқ қайғуга солди, лекин шу билан бир вақтда кўп нарсага ўргатди. Гап шундаки, у еттинчига ўтганида отаси касалга чалиниб, туман савдосиии бошқариш оғирлик қилиб қолди. У бўшаб, яна артелга ишга ўтди. Ўша йили Абдуллаларнинг синфига янги бола келди. У Абдулладан икки-уч ёшга

катта бўлиб, жуда олифта кийинар, чарм портфель тутарди. Кўпчилик ўқитувчилар унга алоҳида эътибор билан қарашарди. Доска ёнига чиққанда, тутилиб қолса, уришишмас, секингина: майли, ўтир, келаси сафар сўрайман, дейишарди. Бу нарса Абдуллага ёқмади, у ўқитувчиларнинг ўзига муносабатлари ўзгариб қолганини пайқай бошлади. Айниқса, отасининг қадрдон ўртоғи Ҳусанхон ака ўзини ғалати тутадиган бўлиб қолди. Илгари у билан сўрашиб юрса, энди саломига алик ҳам олмасди. Аммо янги болага эса жуда меҳрибон эди. Синфга кириши билан гўё ундан бошқа бола йўқдай, унинг олдида тўхтаб, қўл бериб кўришарди.

— Ҳа, Инъомжон, яхшимисан? — дерди илжайиб. — Уйингдагилар тинчми? Даданг саломатмилар? Кеча Эргаш акамларни кўрган эдим, шошиб машиналарига ўтираётган эдилар. Мажлис-пажлис бўлса керакда юқорида.

— Шундай бўлса керак, — дерди гердайиб Инъом ва кўряпсанларми, дегандек, ҳаммага кўзини ўйнатиб қараб чиқарди.

— Қийин, қийин, — дерди Ҳусанхон ака. — Ўзи соғлиқлари дурустми?

— Ёмон эмас. Докторлари, яна курортга боринг, деяпти.

— Қаёққа бормоқчилар?

— Кисловодскка.

— Ҳа, яхши. Боришлари керак. Одамга энг зарур нарса — соғлиқ. Ўтир, ўтир, нега турибсан?

Ҳусанхон ака шундай дерди-да, сенлар ҳам ўтирларинг, дегандек бошқа болаларга қўлини эринибгина силкитиб қўярди. Абдулланинг жаҳли чиққанидан тишлари ғижирлаб кетарди. Деярли ҳар доим она тили дарсида шунга ўхшаган савол-жавоб бўлаверганидан у қаттиқ азобланар, она тили соати унинг учун катта қийноқ соатидек туюларди.

Ҳатто она тили ҳам унинг кўнглини айнитадиган бўлиб қолди. Йўқламада борган сари баҳолари пасая бошлади. Бир диктантдан икки ҳам олди. Нега бундай бўлди? Нега илгари уни доим яхши кўрадиган ўқитувчилар энди пайқамайдиган бўлиб қолишди? Бунинг сабабини у тушунмасди. Бир куни шу ҳақда ўйлаб, ёғоч ручкасининг учини оғзига солиб ўтирган эди, арифметика ўқитувчиси кириб, дарс бошлаганини сезмай қолди. Ёнидаги бола уни туртди. Бошини кўтарганда ўқитувчи унга қараб, илжайиб турарди. У Абдуллани уришмади, синфдан чиқариб юбормади ҳам, лекин бир умрга Абдулланинг юрагига санчилиб қолган гапни айтди.

— Уйда, — деди у Абдуллага тикилиб, — менинг бир яшар ўғлим бор. Бешикда ётади. Қаровсиз қолганда сумагини чиқариб сўради. Сумакда маза бор, сенинг бу ручкангда маза йўқ.

Қизлардан кимдир пиқ этиб кулиб юборди. Абдулла уялганидан лавлаги бўлиб, бошини эгди-да, кафтини юзига тутди. Дарс тугагач, мактабнинг орқасига ўтиб аччиқ-аччиқ йиғлади. Нега бундай қилишади? Ахир Сиддиқ ака ҳам, Ҳусанхон ака ҳам отасининг яхши ўртоқлари эди-ку? Бошқа болаларга қараганда уни яхши билишади-ку? Иннайкейин, ўзи яхши ўқийди-ку? Кўп ўтмай ҳамма нарса равшан бўлди. Бир куни у ўқишга кетаётганида, супада ёнбошлаб ётган дадаси чақириб:

— Ўғлим, — деди. — Ҳусанхон аканг анчадан бери келмаяпти. Жуда соғиндим. Кўрсанг айтгин, бир келиб кетсин.

— Хўп, — деди Абдулла ва мактабга келиши билан Ҳусанхон акани қидирди, лекин тополмади.

Ўша куни охирги дарс она тили эди. «Дарсдан олдин эшикда пойлаб туриб айтаман», деб қарор қилди Абдулла.

Охирги дарс бошланишига қўнғироқ чалинганда, Ҳусанхон ака етиб келди-да, ўқитувчилар хонасига ҳам кирмай, синфга йўл олди. Эшик тагида Абдулла у билан кўришди.

— Нима дейсан? — сўради Ҳусанхон ака чимирилиб.

Абдулла уни бу аҳволда кўриб, ғалати бўлиб кетди. Лекин ўзини тутиб олиб, деди:

—Дадам сизни кўрмоқчи эканлар. Борармишсиз...

—Майли, майли, — деди Ҳусанхон ака уни итариб синфга киритар экан. — Борарман, ҳозир вақтим йўқ. Лекин Инъомнинг олдидан ўтаётиб, одатдагидек, тўхтади ва илжайиб қўлини узатди.

—Яхшимисан? Эргаш акам қалайлар?

—Бугун уйдалар, дам оляптилар, — деди Инъом.

—Шундай дегин? Бир бориб кўрмоқчийдим-да... Анчадап бери ҳеч вақтларини топиб соғлиқларини сўролмайман...

—Боринг бугун, — деди Инъом.

—Қандай бўлар экан? Ҳозир дам олаётган бўлса-чи, кечқурун борсам бўлармикан?

—Вақтли борсангиз ҳам бўлаверади.

—Шундай дейсанми? Бўлмасам, дарсдан чиқиб бораман.

—Майли.

—Айтиб қўясан-да, Ҳусанхон акам сизни кўрмоқчилар, деб? Шундай кўраману, қайтаман. Узоқ ўтирмайман.

—Узоқ ўтирсангиз ҳам майли... — деди Инъом кулиб.

—Шундоқ дейсанми? Яхшиси, шундай қиламиз, Инъомжон, сен билан бирга бораман. Майлими?

— Майли.

— Раҳмат. Дарсдан кейин иккаламиз кетамиз.

—Ҳусанхон ака шундай деб, ўтирларинг, дегандек эринибгина қўлини силкитди.

Бу суҳбат Абдулланинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетди. У ўзини ҳам, уйда ётган касал отасини ҳам беобрў қилишган, хўрланган ҳис қилди. Шу дақиқадан бошлаб, уни тиззаларида олиб ўтирган, эркалаб юз-кўзини силаган Ҳусанхон акани ўзининг энг ашаддий душманидек ёмон кўриб қолди.

Дарс тугагач, бир ўртоғидан сўради.

— Инъомнинг отаси ким?

— Билмайсанми? — деди ўртоғи. — Туман ижроқўми раиси-да.

Абдуллага ҳамма нарса ойдинлашди. Инъомнинг отаси амалдор, унинг отаси эса кичик бир артелда ишлайди! Мана масала қаерда. Унинг хўрлиги келиб кетди. Лекин йиғламади. Юрагида кўтарилган нафрат йиғидан кучлилик қилди.

Уйда дадаси, айтдингми, деб сўраганда, бир зум иккиланиб турди, кейин деди:

— Салом деб юбордилар. Ишлари кўп экан, эртага ё индинга бораман, дедилар. Албатта бораман, дедилар.

— Раҳмат, раҳмат, — деди Ғафуржон ака севиниб. — Ҳусанхон аканг тилла одам, тилла. Кўрдингми, ўғлим, яхшилик қилсанг яхшилик қайтади. Ҳеч ким сени унутмайди.

Шу жойда Абдулла ўзини тўхтатолмади, ҳўнграб йиғлаб юборди-да, уйга отилди.

— Нима қилди, ўғлим? Нима қилди? — деди орқадан Ғафуржон ака.

Аммо Абдулла жавоб бермади, папкасини токчага улоқтириб, ўзини каравотга ташлади. Ғафуржон ака ҳам, Шаҳодат опа ҳам қанча уринишмасин, у йиғисининг сабабини айтмади. Орадан бир ой ўтди. Ҳусанхон ака келмади. Кечқурун доктор буюрган тузсиз каптар шўрва ичиб ўтирар экан, Ғафуржон ака хотинига деди:

— Эсингдами, ўғлинг Ҳусанхонни айтиб келиб, йиғлади?! Нега йиғлаганини энди билдингми? Ҳусанхон ўшанда, боролмайман, деган. Шунга йиғлади ўғлинг. Агар шундай демаганида ҳалигача келарди.

— Энди, айтиб кел, деманг, — деди Шаҳодат опа. — Яна қийналади.

— Айтмайман. Мен ҳеч қачон Ҳусанхон шундай қилади, деб ўйламаган эдим. Ўттиз йиллик ўртоқ-а...

— Қўйинг, ўйламанг, — юпатди эрини Шаҳодат опа. — Соғайиб кетганингизда ўзи уялиб

қолади. Бахтимизга ўғлингизнинг умри узоқ бўлсин.

— Ўшанда бекор қилдим айтиб кел деб, — хўрсинди Ғафуржон ака. — Ўшандан бери хомуш, серфикр бўлиб қолди.

Чиндан ҳам шу воқеа Абдуллани ўзгартириб юборган эди. У энди фақат ўзига ишонишга, дунёда ёмон одамлар йўқ эмаслигига, яхши ўқиб, катта обрўли одам бўлиб етишишга астойдил қарор қилган эди. Бу қарорни амалга оширишдаги биринчи қадам — ўқиш, ўқиганда ҳам аъло ўқиш эди. Лекин ўша йили у қанча тиришмасин яхши ўқий олмади. Тўсатдан бошига тушган ташвишдан қутулолмаган, Ҳусанхон акага бўлган нафрати кучлилигидан она тилини яхши ўзлаштиролмаган эди. Лекин саккизинчи синфдан бошлаб ҳамма нарса ўзгарди. Биринчидан, Ҳусанхон ака, Сиддиқ акани ўриига бошқа ўқитувчилар кирди. Бунинг устига унинг ўзи ҳам вақтни бекор ўтказмай ўқишга жон-жаҳди билан берилди. Натижа яхши бўлди. Саккизинчи синфни ҳам, тўққизинчи синфни ҳам аъло битирди. Инъом зўрға уч-тўртга илинди. Бундан Абдулланинг боши осмонга етди. У ният қилса, бошқа ютуқларга ҳам етишиши мумкинлигини англади. Фақат меҳнат қилиш керак, ҳамма нарсанинг асоси меҳнат. Отаси ҳақ. Меҳнат қилса бир кунмас, бир кун Ҳусанхон акалар унинг оёғига бош қўйишади. Қачон ўша кун келаркин? Қачон?

Ўқишнинг тўртинчи чораги тугай деб қолганда, Абдуллани директор ҳузурига чақиришди.

—Сени медалга мўлжаллаяпмиз. Бу ёғини бўшаштирма, — деди директор.

Абдулла севинчи ичига сиғмай директордан миннатдор бўлиб чиқди ва яна мутолаага берилди. Унинг кўзига ўқишдан бошқа ҳеч нарса кўринмай қолди. У ўқиди, муккасидан тушиб ўқиди ва орзусига етди. Мактабни олтин медаль билан тамомлади. Инъом эса йиқилди. Ҳамма ачинса ҳам, унга фақат Абдулла ачинмади.

VIII

Поезд бир оҳангда тақ-туқ, тақ-туқ қилиб борарди. Ярим кеча бўлишига қарамай, Абдулланинг негадир уйқуси келмасди. Купеда ундан бошқа ҳеч ким йўқ,. Абдуллага бу маъқул эди. У ўз фикрлари, орзулари билан банд, ҳозир ҳеч кимни кўргиси, ҳеч ким билан гаплашгиси келмасди. Вагон деразаси ортида липиллаб ўтаётган баланд-паст дарахтлар, у билан бирга сузиб бораётган сон-саноқсиз юлдузларга тикилар экан, кўнглида қандайдир хотиржамлик, сокинлик ҳис қилди. Ҳозир унинг фикрлари Мингбулоқдагидан анча тиниқ эди. Лекин Гулчеҳрани эслар экан, вужудини қандайдир ширин изтироб қоплар, юзларида қизнинг иссиқ ёқимли нафасини сезарди. «Бу бахт, — ўйларди Абдулла. — Катта бахт. Ҳар кимга ҳам бу насиб бўлавермайди. Қаердасан, Инъом? Кўр, дунёда тенги йўқ қиз уни севиб қолди. Унинг учун ҳамма нарсага тайёр. Бир йил тез ўтиб кетади. Ўшанда Абдулла у билан бирга бўлади. Оппоқ, нозик қўлларидан ушлаб, шаҳарнинг энг гўзал, энг гавжум жойларидан юради. Уни ҳаммага қувонч ва фахр билан кўрсатади. Ҳамманинг ҳавасини келтиради. Ҳали бу ундай чиройли қизни кўргани йўқ. Ўзи шундай қиз бормикин? Йўқ, бўлиши мумкин эмас».

У қишлоққа келганидан ҳурсанд эди. Агар ота-онаси мажбур қилмаганда, келмасмиди? Чунки ўртоқлари уни Чимёнга таклиф қилишган ва у боришга ваъда берган эди. Лекин уйида онаси уни айнитди. Кейин дадаси қўшилди. Тўғрироғи, улар борма дейишмади. Чимённинг ўрнига улар Мингбулоқни таклиф қилишди. Бувисини кўпдан бери кўргани йўқ. Бечора, жуда соғинган. Бунинг устига дала, тоза ҳаво, тоғаси билан овга чиқиши мумкин. Каклик, бедана бўлади. Мингбулоққа боргани яхши. Чимёнда нима бор? Ҳаммаёқ тоғ, ўрмон. Иннайкейин, овқатининг тайини йўқ. Ўқишдан чарчаб рангини олдириб қўйган одам тоғ-тошда нима қилади? У яхши дам олиши керак. Мингбулоқ худди шунақа дам оладиган жой.

Охири Абдулла кўнди. Онаси қилиб берган совға-саломни олиб, йўлга тушди. Бу унинг биринчи марта ёлғиз йўлга чиқиши эди. Биринчи, мустақил сафари қутилмаганда яхши бўлди.

Яхши ҳам гапми, жуда соз бўлди. Ўртоклари кўпинча қизлар ҳақида гапиришарди. Қаерга боришгани, ҳатто нима қилишганини уялмай бир-бирларига айтиб ўтиришарди. Ўнинчи синфга ўтишганда деярли ҳамма болаларнинг юрадиган қизлари бор эди. Баъзилар, ҳатто мактабда бўладиган кечаларга уларни олиб келишарди. Кеча тамом бўлгач, уйларигача кузатиб қўйишарди. Фақат Абдулланинг юрадиган қизи йўқ эди. Албатта у кўп қизларни танирди. Иннайкейин, қизларга ёқишини ҳам биларди. Баъзи қизлар, ҳатто у билан бир кеча рақс тушиб, унинг йўлини пойлайдиган, уйига хат ёзиб киритадиган бўлиб қолган эдилар. Лекин Абдулла парво қилмасди. Қизлар унга ёқмасди, деб бўлмайди. Ёқарди. У танийдиган ва у билан юришни истаган қизлар орасида келишган, чиройлилари ҳам бор эди. Абдулла уларга бир жилмайиб боқиши билан атрофида гирдикапалак бўлишарди. Аммо у бундай қилмасди. Рақс тушарди, лекин ҳаммадан олдин, агар кеча чўзиладиган бўлса, ғойиб бўлиб қоларди.

— Ҳозир ўқиш керак, ҳозир уйда бўлишим керак, — дерди у қолишни истаса ҳам ўзини мажбур қилиб. — Ўйин кейин...

Унинг кўз олдидан ҳозир осмонда чараклаб турган юлдузлардек олтин медаль кетмасди. Ўнгида ҳам, тушида ҳам шуни кўрарди. Медаль унинг учун ҳаёт рамзи, келажак калити эди. Шу калитсиз унинг яшаши ҳам мумкин бўлмай қолган эди. Калит қўлига тушгандан сўнг, нима қилишни у ўзи билади. Майли, ўртоқлари ҳозир ундан кулишсин, қизлар уни одамови, кеккайган, дейишсин. Унинг кимлиги кейин маълум бўлади.

Шундай фикрлар билан ўзини тинчитиб ўқиди, вақтини бекорга кетказмади. Энди-чи? Энди уни кўришсин. Энди ўртоқларидан ўзиб кетди. Унинг ҳеч кимда йўқ, гўзал қизи бор — Гулчеҳра... Унинг исми ҳам ўзидек гўзал. Абдулла озғин, ингичка оёқли қизларни ҳуш кўрмасди. Бир куни рақс тушишаётганда шундай ингичка оёқли бир қизнинг пайпоғи тушиб кетди. Абдулла уни четга олиб чиқди. Қиз этагини сонигача кўтариб, резинкасини боғлаётганда, Абдулла беихтиёр унинг оёғига қаради-ю, энсаси қотди.

Шу-шу ўша қиз билан рақс тушмайдиган бўлиб қолди. Гулчеҳранинг оёқлари бунақа эмас эди. Тўлача, тиззалари кичкина, думалоқ, нима киймасин — баланд пошна туфлими, шиппакми, чиппа ёпишиб, ўзига ярашарди. Шундай қиз уни яхши кўради. Ўзи айтди.

- Мен ҳам сизни яхши кўраман, — деди.

Абдулла муздек ҳаводан симириб осмонга тикилди. Шамол унинг сочларини тўзғитиб ўйнар, кўзларини юмдирмоқчи бўларди, лекин у парво қилмасди. Кўзларипи осмонга тикканича Ҳаёл сураради. Унинг ҳозир эсига бувисининг қачонлардир ҳар бир одамнинг ўз юлдузи бўлади, деган гапи келди-да, милтиллаб турган юлдузларнинг ҳар бирига алоҳида диққат билан қарай бошлади. Унинг юлдузи қайси экан?! Юлдузлар деярли бир-биридан фарқ қилмасди: бири сал катта, бири сал кичик... Йўқ, булар ичида унинг юлдузи йўқ. Уники бошқача бўлиши керак. Ҳамманикига ўхшамаслиги керак. Агар яхшилаб қараса, бу юлдузларнинг орқасида бошқа юлдузлар бўлиши мумкин, лекин улар анча хира ва кичик. Қайси бири уники? Абдулла узоқ тикилиб, битта юлдузни танлади. Бу юлдуз олти қиррали бўлиб, бир чеккада ажралиб турарди. Унинг ҳажми ҳам катта эди. Ёғдуси ҳам ўткир эди. Шу юлдуз уники бўлади. Йўқотиб қўймаса бўлди, уники бўлади. Ойдан ўн икки қарич нарида, Зуҳрадан баландроқда. Гулчеҳрага қайси юлдузни танласа экан?

Абдулла қанча ахтармасин, ўзига яқинроқ жойдан Гулчеҳрага атаб биронта юлдуз тополмади. Зуҳра юлдузини танлашни эса, истамади. Зуҳра катта. Улар тенг бўлиши керак. Шу фикр миясига келганда, у яна Гулчеҳрани ўйлаб кетди. У бир йилдан сўнг учрашишларини, кейин доим бирга бўлишларини биларди. Бу ҳақда кўп ўйлаган эди. Лекин ота-онаси бунга нима дер экан? Гулчеҳранинг ота-онасичи? Умуман, улар билиши керакми-йўқми? Албатта, ўйлади Абдулла, улар билиши керак, ўзи айтмаса ҳам, бир кунмас бир кун маълум бўлади. Лекин институтни битиришгунча билишмагани яхши. Чунки ўшангача Абдулланинг уйланиши мумкин эмас. У уйланмайди. Уйланолмайди. Бу ҳақда унинг фикри қатъий эди. У отасидек

яшашни истамасди. Бировнинг ёрдами билан уйланмайди. Кейин, Гулчеҳрани бўм-бўш уйга олиб бормайди. Уялади олиб киргани. Институтни битиради, ишга киради, рўзғор учун керакли нарсаларни олади, ана ўшанда уйланади. Лекин у шу куннинг тезроқ келишини истарди. Гулчеҳра билан яқинроқ бўлишни орзу қиларди. Қўлларини ушлаш, секин тортиниб ўпиш энди уни қониқтирмасди. У Гулчеҳра билан бирга бўлишни истарди. Бир куни ҳатто тушига кирди. Жуда ғалати бўлди. Аммо уйғониб ўзидан уялиб кетди. Шундай туш кўрганидан ранжиди. Кун бўйи лоҳас бўлиб юрди. Гулчеҳра билан учрашганда эса, қоронғи бўлишига қарамай, унинг кўзларига тик қарай олмади.

— Хомуш кўринасиз? — сўради Гулчеҳра уни тирсагидан ушлаб.

Абдуллани ток ургандек бўлиб кетди. Секин қўлини бўшатиб, ўзини четга олди.

— Бошим оғрияпти, — деди титраб.

— Бошим оғрияпти? Ҳозир тузатамиз! — деди шошиб Гулчеҳра ва булоққа қўлини тиқиб унинг пешанасига тутди. — Энди тузукми?

— Туззук, — деди Абдулла пешанаси аралаш унинг қўлини ушлаб, кейин бўш қўли билан қучоқлаб, лабларидан қаттиқ ўпа бошлади, Гулчеҳра нима бўлганига тушунмай, аввал жим турди, кейин силтаниб ўзини тортди.

— Дарров тузалиб кетдингиз-а? — деди қошларини чимириб.

— Гулчеҳра... — деди Абдулла ўз овозини ўзи танимай.

— Тисс! Эшитяпсизми? Беданангиз сайраяпти!!! Гулчеҳра шундай деб қочиб кетди.

Яхши бўлди. Агар ўшанда иккалови ўзларига эрк бериб юборишганда нима бўларди? Иккалови ҳам шарманда бўларди! Йўқ, Абдулла бундай қилмайди. Қийналса ҳам майли, бундай қилмайди. Ҳамма нарса иродага боғлиқ. У ўз иродасига ишонади.

—Йигитча, тушмайсизми? — деди кимдир орқадан. Абдулла чўчиб, ўгирилди. Эшик олдида вагон кузатувчиси турар эди.

—Тошкентга келдикми? — ҳайрон бўлиб сўради Абдулла.

—Анча бўлди.

Абдулла ташқарига қаради. Кун ёришган, тоғ ортидан офтоб бир қарич кўтарилиб, олтин шуъласини сочиб турарди. У ниҳоятда катта ва серёғду эди, кечаги, ўзига танлаган юлдузга ўхшамасди. Бу ҳол уни жиндек ранжитди, у ўз юлдузи қуёшдек бўлишини истарди. Афсуски, бундай бўлмайди, бўлиши ҳам мумкин эмас. Шуни ўйлаб эринибгина хўрсинди-да, поезддан тушди. Сершовқин шаҳар ҳаёти дарҳол уни қучоғига олди. Яшаш қандай яхши, тағин шундай катта, гўзал шаҳарда! Шу дақиқада ҳамма нарса — шу муҳташам вокзал биноси ҳам, бир-бирини қувиб ўтаётган турнақатор машиналар ҳам, кенг вокзал майдони ўртасиидаги баҳайбат кўсак нусха фонтан ҳам, ҳамма-ҳаммаси уни қувонтирар, унинг борлиғидан ва бахтиёрлигидан дарак бериб турарди.

Трамвай қачонлардир отаси ишлаган Миробод бозорини айланиб ўтиб, оғир ғирчиллади-да, тўхтади. Абдулла вагон деразасидан беихтиёр ташқарига қаради. Бешик осиғлик турган қамиш томли болохонани кўриб, жилмайди. У уйига келган эди. Трамвайдан тушиб, кўчани кесиб ўтганда, кимдир чақирди:

— Абдулла!

Абдулла чамадонини ерга қўйиб, тўхтади. Унинг қаршисига катта сумка кўтарган синфдош ўртоғи Рустам югуриб келарди. Абдулла учрашувдан ҳурсанд бўлди.

— Бормадинг-да, — деди Рустам у билан сўрашиб.

— Ҳа?

— Чимённинг бунақа жойлигини энди билишим. Мазза қилдик. Аҳрорнинг дадаси ўша ерда экан. Битта қўй сўйиб берди. Икки кун кабоб қилиб едик. Чўмилдик, тоққа чиқдик. Лекинчи, мен шамоллаб қолиб, икки кун ётиб қолдим. Кейин чўмилмадим. Борсанг, мазза қилардинг.

Абдулла жилмайди.

— Қишлокда яхши бўлдими? — сўради Рустам.

— Тузук, — деди Абдулла, — бедана отдик, чўмилдим...

— Бедана? — ҳавас билан сўради Рустам.

— Ҳа.

— Анча отдингми?

— Ўнтача.

— Оббо сен-ей! Мазза қилибсан-ку?

Абдулла яна жилмайди. Кўп нарсани гапиришга юраги тўлиб турган бўлса ҳам, ўзини тутди. У сафаридан ҳурсанд эди, шунинг ўзи кифоя. Бировларнинг билишига ҳожат йўқ. Кўриб турибди, шунинг ўзи етарли. Шунинг учун у гапни бўлди.

— Қачон қайтдиларинг?

— Ўтган куни. Биласанми, одам жуда зерикди. Кечқурун Аҳрорлар билан бир айланиб, кўлга бормоқчимиз. Оролчада ўтириб, қиттак-қиттак қиламиз. Биз билан юр.

— Майли.

— Бўлмаса, кечқурун кираман.

— Қаёққа кетяпсан? — сўради Абдулла сумкага ишора қилиб.

— Э, ойим бозорга кетаётувдилар, қўлларидан юлиб олдим. Одам зерикиб ўлди. Хўп, кечқурун кирайми?

Абдулла бошини қимирлатди. Уйи томон юрар экан, у ўйларди: унинг зерикишга вақти йўқ. У ўқийди, кўп ўқийди ва Гулчеҳрани ўйлайди.

IX

Ғафуржон ака ўғлининг қайтишини сабрсизлик билан кутарди. Абдулла Мингбулоққа кетгандан кейин уч-тўрт кун ўтгач, бир одам уни кўргани келди. Ўрта яшар, яхши кийинган, бошида шляпа. У Ғафуржон ака билан эски қадрдонлардай сўрашиб, уни бетоб кўрганига қайғурди.

— Кеча билиб қолдим, — деди у. — Эрталаб Ленинграддан қайтганимни эшитиб, оғайнилар келишди. Шулар сизни бетоб дейишди. Меҳмон-излом билан бўлиб кеча келолмадим. Бугун, нима бўлса ҳам сизни кўришга аҳд қилиб, мана, келдим.

— Раҳмат, раҳмат, — деди Ғафуржон ака истараси иссиқ, хушмуомала бу одамнинг кимлигини, қаерда кўрганлигини эслолмай, лекин сўрагани уялди.

Улар анча вақт у ёкдан-бу ёкдан гаплашиб ўтиришди. Шаҳодат опа чой қўйди. Меҳмон гап орасида икки йилдан бери Ленинградда яшаётгани, у ерда янги бир институт очилиб, уни профессор сифатида таклиф қилишганини айтди.

Бир ойча бу ерда бўламан-да, кейин қизимни олиб кетаман, — деди у. — Институтни ўзимнинг олдимда тамомласин. Айтгандай, Абдуллажон қалай? Катта йигит бўлиб қолгандир?

— Ҳа, — деди фахр билан Ғафуржон ака. — Мактабни олтин медаль билан тамомлади. Ҳозир Қўқонда. Ўйнаб келсин деб жўнатдик.

— Жуда яхши, жуда яхши. Қайси институтга кирмоқчи?

— САГУга. ФизМатга кираман, дейди.

— О, жуда яхши. Математикани яхши кўрар экан-да.

— Ҳа, ёзма математикани йигирма дақиқада топшириб чиқди.

— Йўғ-е? — ҳурсанд бўлиб сўради меҳмон.

— Ҳа, ўқитувчилари ҳам ҳайрон.

— Яхши, жуда яхши. Бизнинг Сайёра ҳам математикага дуруст. Шунинг учун ҳам ўзимнинг институтимга олиб кетмоқчиман. Келажаги яхши институт. Атом билан, атом энергияси билан боғлиқ институт.

— Шундай денг?

— Ҳа, қиз болага озгина оғирлик қилади-ю, аммо яхши.

Меҳмон ўйланиб қолди. Ғафуржон ака ҳам унга, шундай ажойиб ўқишга кетаётган қизига ҳаваси келиб Ҳаёлга чўмган эди. Қани энди у ҳам шу меҳмонга ўҳшаган бўлса-ю, ўғлини шундай ўқишга юборса! Абдулла эсли, ақлли бола, катта одам бўлиб қайтарди.

— Стипендияси тузукми? — сўради у ниманингдир илинжида.

— Бошқа институтдагидан баланд, ётоғи бор. Ғафуржон ака, нима дейсиз, ўғилчани юбормайсизми? Тағин ўзи математикага қизиқар экан, яхши бўларди. — Меҳмон Ғафуржон аканинг иккиланиб тургаиини ўзича тушуниб, қўшиб қўйди:

— Моддий томондан ҳеч қийналмайди. Иннайкейин, мен борман. Ёлғиз ташлаб қўймайман.

— Қайдам, — деди Ғафуржон ака, лекин ичида меҳмоннинг таклифи унга маъқул тушди.

— Шундай деятганимки, — гапида давом этди меҳмон, — институт янги. Уни битирган одам жуда қимматли касб эгаси бўлади. Бу ёғи менга ҳам яхши. Қиз билан иккалови бир-бирига далда бўлиб ўқирди.

— Раҳмат, — деди Ғафуржон ака миннатдор оҳангда. — Мен рози, ойиси билан, кейин ўзи келганда ўзи билан гаплашиб кўрай.

— Шундай қилинг. Имтиҳон топширмайди. Ҳужжатларини мен олиб кетаман. Гаплашиб кўринг. Мен билан ҳам учрашсин.

Меҳмон шундай деб, блокнотидан бир варақ йиртиб, манзилини ёзди.

У кетгач, Ғафуржон ака қоғозни кўрди-ю, унинг кимлигини эслади.

— Шаҳодат, ҳо Шаҳодат! — қичқирди у севинчини яширолмай. — Биласанми ҳалиги одам ким?

— Ким экан? — деди айвонда иш тикиб ўтирган Шаҳодат опа!

— Артелдалигимда экспедитор йигит бор эди-ку, Турсунали Қурбонов деган, эсингдами? Ўша.

Шаҳодат опа эслолмади. Лекин Ғафуржон аканинг кўз олдидан бу одамнинг ўқийман деб Ўратепадан қочиб келгани, турмушда қийналиб, бозорда ҳаммолчилик қилгани ва унга дуч келгани бирма-бир ўтди. Ғафуржон ака уни ўшанда ишга жойлади, ўқишини битирганда яхши бир зиёфат қилиб берди. Кейин Турсунали қаёққадир ишга кетди. Ўшандан бери кўришмас эди. Мана, тоғ тоғ билан учрашмас экан, одам одам билан учрашар экан. Қанча йил ўтиб кетди, бечора уни унутмабди, атайин кўргани келибди. Бу ҳам майли, энди яхшиликларини қайтармоқчи. Дунёда яхши одамлар кўп, ўйларди чеҳраси ёришиб Ғафуржон ака, нега юбормасин Абдуллани? Боргани яхши, қийналмайди, қийналиб қолса унча-мунча пул-мул юбориб туришга қурби етади. Иннайкейин, шундай катта одам, профессор, ёлғизлатиб қўймайман, деяпти. Ғафуржон ака шуларнинг ҳаммасини хотинига тушунтирди. Шаҳодат хола кўнглида қарши бўлса ҳам, эрининг раъйини қайтара олмади.

— Майли, ихтиёрингиз, — деди у. — Ўзи нима деркин? Ўзи билан гаплашинг.

Унинг шундай дейишида жон бор эди. Абдулла эс-ҳушли бола, ўйларди у, дадасини шу аҳволда ташлаб кетмас. Қачон тузалади, тузала оладими ҳали, номаълум. Буни Абдулла ҳам билади. Шунинг мулоҳазасига боради. Иннайкейин, ҳаммаёкда ўқиш бор, яхши ўқиса шу ерда ҳам катта одам бўлиб кетиши мумкин.

Лекин Ғафуржон ака тинчимади.

— Ўзи нима дерди? — деди у. — Бораман, дейди. Ундай жойда ўқиш ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди. Мабодо иккиланадиган бўлса, сен ҳам жим турма, гапир.

Шаҳодат опа индамади.

— Нега индамайсан? Ё ўзинг қаршимисан? — суриштира бошлади Ғафуржон ака. — Менга қара, беш йил ҳеч гап эмас. Ҳаш-паш дегунча ўтиб кетади. Ўзинг ҳам сезмай қоласан. Ўғлинг

йўқ ҳунарни эгаллаб келса ёмонми?

— Мен жавобимни айтдим, — деди Шаҳодат опа хўрсиниб. — Ихтиёр ўзингизда. Нимани лозим топсангиз, шуни қилинг. Лекин аввало, ўзи ҳал қилсин. Бораман, деб туриб олса, сиз ҳам, мен ҳам ҳеч нарса деёлмаймиз. Ўғлингиз кичкина эмас энди.

— Мен ҳам шуни айтяпман-да, хотин, — деди Ғафуржон ака. — Энди кичкина эмас. Лекин фарзандга маслаҳат бериш — ота-онанинг вазифаси. Мен гапирганимда индамай турмагин. Келишдикми?

Шаҳодат опа «ҳа» дегандек бошини қимирлатди.

Абдулла бу янгиликни жуда хотиржам эшитди! Ғафуржон ака буни сира кутмаган, тезроқ у билан гаплашишга шошилган эди. Шунинг учун ўғли келиши билан қишлоқ янгиликларини апил-тапил эшитиб, хушхабарни айтган эди.

— Ҳа, ёқмадими? — сўради ҳайрон бўлиб у хомуш ўтирган ўғлидан.

— Йўқ, нега? Яхши... — деди Абдулла. Лекин кўнглида ўзга юртга боришни истамади. Қандай кетади, бир йилдан кейин Гулчеҳра келса... Уни ўзи зўрға шунга кўндирди-ку?! Қани энди у билан бирга Гулчеҳра ҳам кетса, жуда ажойиб бўларди. Лекин бундай бўлмайди. Демак, унинг бориши керак эмас. Албатта институт яхши. Шунинг устига Ленинградда ўқиш — кўпчилик етишолмайдиган орзу. Лекин у бормайди, Гулчеҳрасиз боролмайди.

Шаҳодат опа меҳр билан ўғлига тикилиб, ҳа дегандай бошини эгиб қўйди. У ҳурсанд эди. Ўғлининг иккиланиб турганини у ўзича тушунган эди.

— Турсун амакинг, ўзим ёрдам бериб тураман, доим ҳолидан хабар олиб тураман, деяпти. Ўзимиз сенга бор десагу, бормайсанми?! Манави Турсун амакингнинг манзили. Мен билан учрашсин Абдулла, деди. Ана, ўзи билан ҳам гаплаш.

— Ўйлаб кўрай, — деди Абдулла, лекин дадасининг қўлидан қоғозни олди.

Кун бўйи у кутилмаган таклиф таъсирида юрди. Рустам чақириб келганда ҳам унинг Ҳаёлидан шу таклиф кўтарилмаган эди. У ўртоғи билан маслаҳатлашмоқчи бўлиб, оғиз очди, лекин дарров бу фикридан қайтди. Иккиланишга ўрин йўқ, ўйлади у, қолишим керак.

Икки ўртоқ кўчага чиқишди.

— Қаёққа борамиз?

— Курантнинг тагида йиғилмоқчи эдик, — деди Рустам. — Жиндек айланиб, ҳали айтганим кўлга борамиз.

— Кетдик.

Улар курантнинг тагига етиб келишганда, кун ботган, панжаралари зар бўёққа бўялган истироҳат боғидан духовой оркестр садоси жаранглаб турарди. Боғ ҳам, кўчалар ҳам, девқомат чинорлар соя ташлаб турган хиёбон ҳам одамлар билан тўла эди. Мусиқа садосига йигит-қизларнинг шўх кулгилари, салмоқли ғовур-ғувур гаплар қўшилиб, тунги оромбахш ҳаёт бошлангандан дарак берарди. «Мингбулоқда нима бор? — Ҳаёлидан ўтказди Абдулла суқ билан атрофига қарар экан. — Мана ҳаёт, жўшқин, гўзал ҳаёт. Гулчеҳранинг рози бўлгани яхши бўлди. У шаҳарда бўлиши керак, чанг-тупроқда нима қилади? Мана шу кўчаларда иккалови кечқурунлари айланишади, шу салқин боғ ичида сайр қилишади, рақс тушишади. Хиёбондаги гулларга кўмилиб ётган скамейкаларда ўтириб Ҳаёл суришади. Бунга нима етсин? Албатта иккалови бирга кетганида-ку, жуда яхши бўларди. Бироқ бу мумкин эмас, Гулчеҳра шу ернинг ўзига келишга ҳам зўрға рози бўлди».

Абдулла юрагини нимадир тирнаб кетганини сезди. Бундан чўчиб, ҳеч нарсани ўйламасликка қарор қилди ва шошиб ўртоғидан сўради:

— Болалар қани?!

— Ҳов ана, келишяпти, — деди Рустам хиёбонни кўрсатиб. — Юр, ўша ёққа. Бу ерда одам кўп.

Улар кўчани кесиб ўтишди. Хиёбон ичидаги йўлкадан улар тенги йигитлар ниманидир

баҳслашиб келишарди.

— Ў, келдингми? — деди жингалак соч бир йигит Абдуллага қўл чўзиб. — Биз, қишлоқда қолиб кетдингми деб қўрқдик. Чимёнда маза бўлди.

— Эшитдим, — деди жилмайиб Абдулла у билан кўришар экан. — Шамоллаб роса ётиб олибсанлар. — Кулги кўтарилди.

— Қаёқда! — эътироз билдирди жингалак соч йигит. — Битта Рустам шамоллади. Уни ўзинг биласан-ку, бировнинг йўталига ҳам шамоллаб қолади. Яна кулишди. Айтгандай, Абдулла, таниш, — деди сап-сариқ, ориқ бир йигит ёнидаги шеригини кўрсатиб. — Пўлат. Ленинградга кетяпти. Бу ҳам медаль олган**.**

— Салом, — Абдулла уялиб қараб турган бу жиккак, олифта кийинган йигитга қўлини узатди. — Қайси институтга?

— Ядрофизикага, — деди ҳозиржавоблик билан Пўлат. Унинг овози майин, худди қизларникига ўхшарди. — Икки йил бўлди очилганига. Дадам қаршилик қилсалар ҳам кетяпман.

— Яхши, — Абдулла ҳавас билан унга тикилди.

— Яхши бўлганда қандоқ! — гапга аралашди Рустам. — Нима дединг, Аҳрор? Зўр бу, зўр!

— Ҳа, — деди жингалак соч йигит. — Агар мен ҳам медалга илинганимда, борар эдим.

— Ҳозир ҳам боравер, — деди сариққина йигит.

— Қўрқаман, имтиҳонлари оғир. Йиқилиб қолишим мумкин.

— Сиз-чи? — сўради Пўлат Абдуллага мурожаат қилиб. — Сиз қаерга кирмоқчисиз?

— Мен... — негадир ўйланиб қолди Абдулла, кейин деди: — Мен ҳам шу институтга борсам керак.

— Йўғ-э?! — деб юборди Рустам.

— Лекин, лекин ҳали аниқ эмас, — деди шошиб Абдулла. Унинг ўз гапи ўзини чўчитиб юборган эди. — Дадам шундай деяптилар.

— Борсангиз яхши бўларди, — деди Пўлат.

— Ҳа, албатта, — бу мулойим йигит Абдуллага ёқиб қолган эди. — Лекин билмадим. Ўзим САГУни, ФизМатни мўлжаллаб турибман.

— Қани, йигитлар! — деди сариққина йигит. — Ҳадеб ўқишдан гапиравермангланг. Менинг ҳиқилдоғимга келди ўқиш. Юринглар.

— Юринглар, — деди Аҳрор йўл бошлаб. Йигитлар йўлкани тўлдириб, Сайилгоҳ кўчаси томон битта-битта юриб кетишди.

«Нега бундай дедим? — ўйларди йўл-йўлакай Абдулла. — Мақтангим келдими? Йўқ, менинг бундай одатим йўқ. Ё ҳавасим келдими? Наҳотки боришни шунчалик истасам?» Унинг кайфи бузилган эди. Кўлда ҳам у деярли гапга аралашмади. Узига ёқиб қолган Пўлатнинг эса бир-иккита саволларини жавобсиз қолдирди. Бир пиёла оқ винони зўрға ичиб, ҳаммадан оддин турди. Уйига келиб жойига ётар экан, «Нима бўлибди?! — деди ўзини юпатиб. — Бораман, деб аниқ айтганим йўқ-ку».

Шу фикр ўзига маъқул келиб, кўнгли анча тинчиди-да, кўп ўтмай, ухлаб қолди.

X

Профессорникига бориш керакми, йўқми? Эрталаб уйғонганда Абдулланинг миясига келган биринчи фикр шу бўлди. Лекин қандай қарорга келишни у билмасди. Бир томондан Мингбулоқда Гулчеҳра билан ўтказган кунлари кўз олдидан кетмай, бир йилдан сўнг Тошкентда бундан ҳам яхши давр бошланишини ҳис қилиб, ҳеч қаёққа кетишни истамас, иккинчи томондан отасининг гаплари, кечаги жиккаккина йигитга бўлган ҳаваси уни қийноққа солиб қўйган эди. Лекин кеча у ўзида бундай иккиланишни сезмаган, кетишдан кўра қолишга

кўпроқ мойил эди. Негадир бугун унинг фикри уйқудан туриши билан ўзгариб қолди. Бундан у баттар қийноққа тушди. Эринибгина кийиниб, кўчага чикди. Икки ҳовли наридаги ариқ лабида кимдир ўзини офтобга солиб ўтирарди. Абдулла уни дарров таниди ва ўша томонга юрди.

— Ҳа, ўтирибсанми? — деди у унинг ёнига бориб ўтираркан.

— Қариганимда ҳам шу одатим қолмаса керак, — деди Рустам эснаб.

— Эрталабки офтоб яхши.

— Абдулла... — деди Рустам.

— Ҳм...

— Ростдан кетмоқчимисан?

— Қайдам?

— Сенинг ўрнингда бўлсам, учардим.

— Хали ҳам кеч эмас, уч.

Аҳрор кеча тўғри айтди, имтиҳонлари оғир бўлади. Иннайкейин, дадам юбормайди. Сени ўзлари бор деб туришибди. Имтиҳонларни топширмайсан.

—Лекин...

—Нима лекин? Бунинг лекини борми? Жўнайвер. Кирмасанг, кейин ачинасан. Умр бўйи ачиниб ўтасан.

«Балки тўғридир, — ўйлади Абдулла. — Бу ерда қолиб**,** ишим юришмай қолса, шундай бўлади. Кейин, Пўлатпи кўрганимда, шундай бўлади. Менинг ундан нимам кам?» Бу фикр унинг кўз олдига отасини келтирди. Илгари у қандай эди?! Ҳусанхон акалар унинг олдида икки букилиб юрарди. Энди-чи? Энди улар келиб кўришни истамайдилар. Ҳаммаси отасининг мансаби пасайиб кетганлигида. У бошқача яшайди Унинг ҳаёти баланд-паст бўлиши керак эмас, Тўғри бўлиши керак, йил ўтган сари поғонама-поғона кўтарилиб бориши керак. Ленинградда ўқиб келса шупдай бўлиши мумкин. У ё Пўлат билан тенг бўлиши, ё ундан баланд бўлиши керак. Бошқачаси тўғри келмайди. Бироқ, бироқ... Шу бироқ, Гулчеҳрага берган ваъдаси уни чуқур ўйлатиб қўйган эди. Профессор билан гаплашиб келса-чи? Бунинг нимаси ёмон? Гаплашади, холос!

Бу фикр унга маъқул тушиб, дик этиб Рустамнинг олдидан турди.

— Ҳа, қаёққа?

— Ишим бор.

Профессорнинг уйини у қийинчиликсиз топди. Бу Тошкентнинг энг сокин, жимжит Хоразм кўчасидаги яхлит ойнали бежирим уйлардан бири эди. Сири кўчмаган зангори дарвозадаги рақамга кўзи тушиши билан Абдуллани ҳаяжон босди. Бўшашган қўлини чўзиб эҳтиётлик билан қўнғироқ тугмасини босди. Ҳеч ким чиқмади. Абдулла ичида ҳурсанд бўлиб қўйди. Лекин кетмади. Дарвоза тирқишидан ҳовлига қаради. Шундай дарвоза орқасида кунгабоқардек катта қизил картошка гулдан бошқа нарса кўзига кўринмади. Яна қўлини чўзиб қўнғироқ тугмасини босди. Шу пайт:

— Кто там? — деган аёл кишининг овози эшитилди.

Абдулла нима дейишини билмай, эшикни бир-икки тақиллатиб қўйди. Енгил туфли пошналари тақ-туқ қилиб дарвозага яқинлашди-да, кейин ғирчиллаб эшик очилди ва Абдулланинг олдида чиройли оёқларига ёпишиб турган кўк шим, енгсиз сариқ кофта кийган нозик бир қиз пайдо бўлди. Кичкина бежирим бошида таранг қилиб тортилиб, ингичка сариқ лента билан боғланган жигарранг сочларининг учи чап қулоғи орқасида жўҳори попугидек осилиб турарди. Абдулла унинг қирра бурни, майда туклари билинар-билинмас қорайиб турган юқориги лаби устида тер томчиларини ва қўлидаги ҳўл латтани кўриб, иш қилаётганлигини пайқади. Қиз унга кўриниши билан латтани яширган бўлиб, қўлини орқасига беркитди.

— Салом, — деди Абдулла унинг туташ қошлари остидаги қўй кўзларига тикилиб.

— Здравствуйте, — қиз савол назари билан унга қаради.

«Чиройли экан», — ўйлади Абдулла ундан кўз узолмай, лекин кўп тикилишга уялди.

— Менга Турсун амаким керак эдилар. Уйдамилар?

— Ҳа, — деди қиз. У бу сўзни худди ўзбек тилини янги ўрганган одамдек оғзини тўлдириб айтди. — Заходите.

— Спасибо, — деб юборди беихтиёр Абдулла, лекин ўша заҳотиёқ қўпол чиққанини сезиб, уялиб кетди. — Шу ерда... шу ерда тураман.

— Нет, нет, заходите.

Қиз эшикни каттароқ очиб, унинг киришини кутмай, тўрдаги баланд зинали даҳлиз томон йўл олди. Боғичи бойланмаган сандали яна енгил тақ-туқ, тақ-туқ қила бошлади.

— Папа!

Қиз даҳлизга кўтарилиб, оёқларини силкитиб сандалини зинапояга ташлади-да, оёқ яланг ичкари хонага кириб кетди. Абдулла зина ёнига бориб тўхтади ва ҳовлига разм солди. Ҳовли жуда салқин, турли-туман гуллар билан тўла эди. Ҳовлининг ўртасида, баланд олмалар тагида пастак шийпон бўлиб, печак гуллар зангори устунларга чирмашиб, томгача чиқиб кетган эди.

— Что вы там стоите? Заходите, — деди қиз чиқиб.

Абдулла унинг кичкина, оппоқ оёқларига кўз қирини ташлаб, даҳлизга кўтарилди. Туфлисини ечмоқчи бўлганда:

— Что вы, не надо! — деди қиз ва оёғи тагига қўлидаги латтани ташлади. — Вытрите и всё.

Абдулла латтага яхшилаб туфлисини артиб, қизнинг кетидан ичкарига кирди. Бу кенггина зал бўлиб, тўрда катта думалоқ стол бор эди. Пастда эса кичкина узунчоқ столнинг икки томонида иккита юмшоқ, кресло турарди. Қиз улардан биттасини суриб, Абдуллага ишора қилди.

- Садитесь. Папа скоро выйдет!

Абдулла креслога омонатгина ўтирди. У ғалати ахволга тушиб қолган эди. Бундай уйни биринчи кўриши, бундай креслода биринчи ўтириши! Қандай яхши! Ҳамма профессорлар шундай яшармикин? Қизи шуми? Жуда ғалати экан. Абдулла ҳавас ва ҳаяжон билан хонага бир-икки қараб чиқиб, қизни кўриб қолди. У шундай эшикнинг тўғрисида даҳлиз токчасига чиқиб, дераза ойнасини артарди. Абдулла беихтиёр унга тикилиб қолди. Қиз латтали қўлини ҳар кўтарганда, кофтаси тагидан шими таранг тортиб турган ингичка оппоқ бели силкинарди. Бу ҳол узоқ давом этди. Бир маҳал қиз Абдулланинг қараб турганини сезди шекилли, қўлини тушириб, кофтасини шимига қистирди.

— Папа! Ну хватить! Человек ждёт! — қичқирди у ниҳоят лабларини чўччайтириб.

Абдулла уялиб кўзини четга олди. «Яхши қилмадим, — ўйлади у. — Демак, қизи шу экан-да? Наҳотки Ленинградга борса?» У худди ўзи кетаётгандек, бунга ишониси келмади, айни вақтда унинг боришини истарди.

Кўп ўтмай ичкари хонадан профессор чиқди. Абдулла ўрнидан турди.

— Куттириб қўйдимми? — деди Турсунали ака унга кўл узатиб. — Салом.

— Салом, — деди Абдулла жилмайиб.

— Эрталаб жиндак ишлайдиган одатим бор. Кечиринг, Абдуллажон.

У хушмуомалалиги биланми, нимаси биландир Абдуллага бирпасда ёқиб қолди.

— Ҳечқиси йўқ, — деди шошиб ва профессордан сўнг креслога ўтирди,

— Айтгандай, олтин медаль билан табриклайман, — деди профессор. — Эшитиб, жуда ҳурсанд бўлдим. Яхши, жуда яхши!

— Раҳмат, — Абдулла жилмайиб бошини эгди.

— Сайёра, — чақирди профессор кимнидир. Бояги қиз кирди. Энди у худди шимининг рангида юмшоқ чувак кийиб олган эди.

— Что папа?

— Таниш, — деди профессор, — Ғафуржон аканинг ўғли. Айтган эдим сенга. Абдулла

ўрнидан туриб қизга қўлини узатди.

— Абдулла.

— Мактабни олтин медаль билан битирган! — қўшиб қўйди профессор ғурур билан.

— Поздравляю, — деди қиз жилмайиб. Унинг тишлари гуручдек оппоқ эди.

— Ўзбекча гапирсанг-чи! — деди профессор уни уришган бўлиб.

— Ты же знаешь, какой у меня говор! — деди қиз лабларини чўччайтириб. — Чай поставить?

— Албатта. Ойинг қани?

— Пошла в ателье. Где будете пить?

Қиз шундай деб Абдуллага ер остидан қараб қўйди.

— Шу ерда, — деди профессор.

— А я здесь хотела убирать...

— Бўлмаса, ҳовлида. Қиз чиқиб кетди.

— Уни кечиринг, Абдулла, — деди кулиб Турсун ака. — Ёшлигимда русчага қийналганим учун, уни рус мактабига берган эдим. Русча ўқиган. Ўртоқлари ҳам руслар. Ўзбекчага энди ўргатяпман. Ойиси билан энди фақат ўзбекча гаплашади. Мендан уялади. Хўш, аҳволлар яхшими?

— Раҳмат.

— Тунов куни дадангизни кўргани борган эдим. Анча гаплашиб ўтирдик. Кўпдан бери кўришмаган эдик. — Турсун ака хўрсинди. — Дадангиз анча оғир касалга чалиниб қолибдилар. Билмадим, врачлар иккита касал давосини ҳалигача тополмаяптилар: биттаси — гипертония, биттаси — рак. Аммо ташвишланманг, тузалиб кетарлар. У кишини мен кўпдан бери биламан, кўп яхшилик қилганлар менга. — Профессор ўйланиб қолди. Абдулла унинг тарам-тарам пешанасига, оқ оралаган сийрак сочларига тикилар экан, шу топда унга ўхшагиси, катта бўлиб оила қурганда эса, фарзандлари билан худди унингдек енгил, шўх, ўз тенгидек гаплашгиси келиб кетди.

— Дадам ҳам сизни кўп гапирадилар, — деди Абдулла бирон нарса билан уни ҳурсанд қилишни ўйлаб.

— Раҳмат. Ғафуржон ака тилла одам. Ҳаммага у яхшилик қилиб келган. Хўш, докторлар нима деяпти?

Абдулла нима дейишини билмай қолди. У қишлоқдан қайтиб келганидан кейин на дадаси, на онаси билан бу ҳақда гаплашган эди. Мингбулоққа жўнаётганида бир профессор келиб турганидан хабардор эди. Буни аяси айтиб берган эди. Шу профессорнинг гапи эсига тушди.

— Қон босими икки юздан тушмаяпти. Лекин тузалиб кетасиз, дейишяпти. Гўшт емайдилар. Тузли ҳеч нарса ичмайдилар. Бир-икки кун ишга чиқувдилар, қийналиб қолдилар.

— Ишга чиқмаганлари маъқул. Ҳозир ўзларига яхши қарамасалар, кейин қийин бўлади.

— Мен ҳам худди шундай дейман нуқул, — деди Абдулла ва қизариб кетди. У сира шундай демаган эди. Аксинча, отаси уйда йўқ бўлса, негадир севинарди. «Нега шундай демаганман?» ачиниб Ҳаёлидан ўтказди Абдулла. «Шундай одам гапирганида, мен ҳам айтишим мумкин эди...».

— Бизда ўзи кўпинча шундай, — деди Турсунали ака ўйланиб. — Яхши одамлар тез касалга чалинади. Ёмон одамлар, аксинча — уларга бало ҳам урмайди.

— Ҳа, — деди Абдулла, лекин Турсунали аканинг бу гапи билан нима демоқчи эканига тушунмади.

— Папа! Всё готово! — деди Сайёра кулиб. Абдулла унинг хипча белига боғланган нўхат гулли фартуғига ҳавас билан қараб қўйди. Буни Сайёра ҳам сезди шекилли, унга жилмайиб тикилди-да, фартуғининг этаги билан ун юққан қўлларини артди. — Ну, идёмте!

— Қани, юринг, — деди Турсунали ака ўрнидан туриб. — Бизнинг қизни чойидан ичайлик.

Жа яхши дамлайди-да! А, қизим?

— Ну, прям уж! — деди Сайёра эркаланиб ва ҳаммадан олдин ҳовлига йўл олди.

Улар шийпонга чиқиб ўтиришди. Ўртадаги кичкина думалоқ стол усти ноз-неъматга тўлиб кетган эди. Катта гулдор вазада шафтоли, узум, олтиндек анжир, алоҳида тақсимчада Самарқанд данаги... Сариёғ, қази шундай усталик билан паррак қилиб тўғралган эдики, бирон жойида пичоқ тирнаб кетган ғадири кўринмасди. Абдулла нонуштага қўйилган бу нозу неъматларнинг кўплиги, хилма-хиллигидан ҳам кўра, уларнинг нозик дид ва тартиб билан қўйилганлигига ҳайрон бўлиб қолган эди.

Сайёра катта хитойи чойнакда чой олиб келиб Абдулланинг қаршисига ўтирди-да, нон ушатди.

— Ана, айтмадимми? — деди Турсунали ака жилмайиб.

Абдулла Сайёра узатган пиёлага қараб бошини қимирлатди. Памил чой қип-қизил ранг олиб, ажойиб ҳид таратиб турарди.

— Хвастун! — деди Сайёра кўз қирини Абдуллага ташлаб.

— Рости-да, нима дедингиз, Абдулла?

— Яхши чой бўлибди. — Абдулла ер остидан қизга қараб қўйди.

— Папа! — деди секин Абдуллага қараб Сайёра. — Он да?

Турсунали ака кўзини қисиб қўйди-да, кулиб сўради:

— Ёқдими?

Сайёра қип-қизариб кетди. Кейин чой қошиқ билан дадасининг пешанасига урди.

— Я просто спрашиваю.

Турсунали ака кулгидан ўзини тиёлмай гапирди:

— Нега қизариб кетдинг бўлмаса?

— Просто, жарко! И всё!

— Биламан нега жарко.

— Папа!

— Бўпти-бўпти.

Ҳеч нарсага тушунмаган Абдулла пиёласига термилиб ўтирар экан: «Наҳотки бирга ўқисак, яхши қиз экан», деб ўйларди.

— Дадангиз айтдиларми? Мен сиз ҳақингизда гаплашган эдим, — деди бир маҳал жиддий тарзда Турсунали ака унга мурожаат қилиб.

Абдулла бошини кўтарди.

— Мен ишлаётган институт яқинда ташкил бўлди, — гапида давом этди Турсунали ака. — Бу қизиқарли, жуда керакли институт. Эшитган бўлсангиз керак, ҳозир ядро физикаси ҳақида кўп гаплар бўляпти. Атом реакторлари қуриляпти. Хуллас, бу фан ҳозир энг зарур ва келажаги порлоқ фанлардан бўлиб қолди. Бир-икки йилдан сўнг Ўзбекистонда ҳам кўпгина атом иншоотлари қурилади. Математикага ҳавасингиз баланд экан, шунинг учун ва дадангизни ҳурмат қилганимдан сизга шу таклифни қиляпман. Агар хоҳишингиз бўлса, борганингиз маъқул. Мана, Сайёра кетяпти.

Абдулла ялт этиб чой қошиқни ўйнаб ўтирган Сайёрага қараб қўйди-да:

— Раҳмат, — деди секин. — Дадамлар айтувдилар.

— Баракалла. Ҳарҳолда ёмон бўлмайди. Бундан ташқари, мустақил ҳаётга ҳам ўрганиш керак.

— А может он не хочет? — деди гапга аралашиб Сайёра.

— Билмадим, — деди Турсунали ака. — Ўйлаб кўринг. Уйингиздагилар билан маслаҳатлашинг. Лекин тез ҳал қилиш керак, талабгорлар кўп.

— Хўп, — деди Абдулла бошини ирғатиб.

— Қачон айтасиз? Шу бир-икки кунда ҳал қилинг. Мен ҳамма борадиганларнинг

ҳужжатларини йиғиб, жўнатишим керак.

Абдулла яна бошини қимирлатди. Турсунали ака, гап тамом дегандек, ўрнидан турди.

Эшик тагида Сайёра жилмайиб Абдуллага қўлини узатди.

— Хайр.

— Хайр, — деди шошиб Абдулла ва қизнинг кичкина қўлини маҳкам қисиб қўйди.

Эшик ғичирлаб орқасидан ёпилганда Абдулла оғир хўрсинди. У шу уйга келганидан, шундай самимий одамлар билан учрашганидан ҳурсанд эди. «Наҳотки энди улар билан бирга бўлсам, бирга ўқисам?» У юзларида табассум ўйнаб, ўзига бу саволларни берар экан, улар саволми ё аниқлашаётган қарорми, билолмасди. Лекин бир нарса, шу уйга келиши, унинг фикрларини ва олдинги режаларини ўзгартиб турганлиги аниқ эди. «Хайр!» Нега у бирдан шундай деди. Русча ҳайрлашмади? Лекин жуда ширин чиқди: «Хайр...» Абдулла шуни ўйлар экан, Сайёра, бу қийиқ кўз, қувноқ қиз кўз олдидан кетмасди.

— Ўғлим, — деди уйга келганда Ғафуржон ака уни чақириб. — Турсунали аканг билан қачон учрашасан? Бориб келсанг бўларди.

— Учрашдим, — деди Абдулла дадасининг ёнига ўтириб.

— Учрашдим? — севиниб кетди Ғафуржон ака. — Қачон?

— Ҳозир ўша ердан келяпман.

— Тушунтирдими ҳаммасини?

— Ҳа, борсангиз яхши бўлади, дедилар.

— Ана, айтмадимми? Бу одам бизга ёмон нарсани раво кўрмайди. Нима дединг?

— Ҳали ҳеч нарса деганим йўқ,. Ўзлари ҳам сўрамадилар. Ўйлаб келинг, уйингиздагилар билан маслаҳатлашинг, дедилар.

— Жуда яхши, раҳмат. Шундай танишимиз бор экан, билмас эканмиз-а?! Хўш, нима қарорга келдинг? Борасанми?

Абдулла нима дейишини билмай, ўйланиб қолди. Дадаси тагидаги кўрпача зиҳини ғижимлаб бирпас жим турди-да, кейин деди:

— Борсанг яхши бўлар?..

Уларнинг гапига қулоқ солиб водопровод тагида идиш ювиб ўтирган Шаҳодат опа бўшашиб кетди, қўлидаги тақсимча шалоп этиб тоғарага тушди.

XI

Сайёра Абдуллачалик ҳаяжонга тушмаган эди. У ҳали мактабни тутатмасданоқ Ленинградга боришини ва отаси ҳузурида яшаб, у дарс бераётган институтда ўқишини биларди. Онаси ҳам бунга рози эди. Лекин у ёлғиз қизининг тўрт йил олис шаҳарда ёлғиз қолиб кетишидан озгина чўчирди. Гап шундаки, Турсунали ака бу институт билан тўрт йил ишлашга келишган, қизи биринчи курсни тамомлаши билан у яна ўзининг эски ишига, Тошкентга қайтиши лозим эди. У ҳам Сайёранинг бироната танишроқ одам билан бирга кетишини истарди. Шунинг учун Ғафуржон аканикидан у ҳурсанд бўлиб қайтган эди. «Отаси яхши одам, ўғли ҳам яхши бўлиши керак», ўйларди у. Абдуллани кўриб у хотиржам бўлди. Камгап, оғир табиатли. У Сайёрага яхши ўртоқ бўлиб қолиши мумкин. Бунинг устига яхши ўқиган. Институтда ҳам қизига кўмаги тегиши турган гап. Борса, яхши бўларди. Лекин у фақат қизи учунгина Абдулланинг у ёққа боришини истамасди. Институтнинг келажаги ва аҳамиятини яхши билгани сабабли ёшлигида уни қўллаб-қўлтиқлаган одамга жиндак бўлса ҳам фойдаси тегишини ўйлаб, у шу таклифни қилган эди. Қизига йўлдош топиш унинг учун иккинчи даражали масала эди. Шунинг учун ҳам Абдулла кетиши билан қизининг: «Неужели из-за меня хочешь его заставить поехать?» — деган саволига:

- Йўқ, фақат сен учун эмас, — деб жавоб берди. — Фақат сен учун эмас. Кичкина эмассан,

бемалол яшаб кетасан. Унга яхшилик қилгим келди. Унинг отаси яхши одам.

- Может бытъ он не хочет?

- Бу бошқа гап. Бормаса бормас, лекин институтнинг қандайлигини била туриб, маслаҳат бермаслик яхши эмас. Нима дединг?

Сайёра елкасини қисди. Унга Абдулла борадими-йўқми, барибир эди. Уни биринчи марта кўриши, биринчи марта у билан гаплашиши... Бормаса, ачинмайди. Борса, ёмон ҳам бўлмайди. Унга Абдулланинг фақат жилмайиши ёқди. Ў танийдиган йигитларнинг ичида ҳеч қайсиси шунақа жилмаймайди. Тишлари ҳам ёмонмас, оппоқ, текис...

Сайёра Абдуллани кўз олдига келтиришга ҳаракат қилди. Лекин жилмайиши ва русчалаб раҳмат деганидан бошқа ҳеч нарсани эслай олмади. Русча яхши гапирмаса керак? Бу, албатта, тушунарли, ўзбек мактабини тамомлаган. Агар қийналса, Сайёра ёрдам бериши мумкин. Танца тушишга ҳам ўргатади, ҳозир рақс тушишни билмаслик уят. Кўпгина ўзбек йигит-қизлари эса билишмайди. Нега бундай? Танца ахир яхши-ку? Сайёра ўз хонасига кириб радиолани қўйди. Майин мусиқа оҳанги уйни тўлдира бошлади. Бу Сайёранинг энг яхши кўрган куйи — «Дунай тўлқинлари» эди. Сайёра бир зум тебраниб уни тинглаб турди-да, кейин қачонлардир отаси совға қилган ва ҳали ҳам ўзи билан бирга олиб ётадиган катта айиқ қўғирчоқни қучоқлаб, хонани айлана кетди.

— Танца тушасизми?

Эртаси куни кечқурун Абдулла келганда унинг берган биринчи саволи шу бўлди. Абдулла қизариб кетди.

— Оз-моз. Лекин мен... мен...

— Кейин, юринг.

Сайёра уни қўлларидан судраб уйга олиб кириб кетди.

— Ҳеч ким йўқ. Ҳаммалари меҳмонга кетишган. А мне одной скучно.

Сайёра шундай деб уйнинг ўртасида турган столни четга торта бошлади. Лекин кучи етмади ва қошларини чимириб Абдуллага тикилди. Абдулла кутилмаганда юз берган бу яқинлик ва самимийликдан ўзини йўқотиб қўйган эди. Шунинг учун қизнинг нима демоқчи эканлигига дарҳол тушунмай жилмайди.

— Помогите-же! — деди Сайёра.

— Кечирасиз...

Абдулла отилиб столга ёпишди. Сайёра пластинка қўйди-да, унинг ёнига келди.

— Танго.

Абдулла буни яхши биларди. Лекин шундай бўлса ҳам, у билан рақс тушишга чўчирди. Бутун қиёфаси, ўзини эркин тутиши, эркин гаплашиши билан Сайёра шу пайтгача Абдулла кўрган, билган қизларга ўхшамасди. Бунинг устига ҳали саломлашмасдан бегона йигитни рақсга таклиф қилиши унинг анча билағон, рақсга усталигини кўрсатиб турарди.

Абдулла тортиниб унинг белидан ушлади ва биринчи қадам қўйиши билан Сайёра йигит қучоғида сузиб кетди.

— Уста экансиз, — деди Абдулла ҳайрат билан.

— Бу жуда осон. Сиз ҳам яхшисиз, — деди Сайёра салмоқлаб.

Унинг ўзбекча жавоб бериши Абдуллани ҳаяжонга солди.

— Яхши гапирар экансиз-ку?!

— Эсимга солишмаса, — деди Сайёра унга бошини кўтариб қарар экан. — Папам куладилар. Шунга улар билан гаплашгим келмайди.

— Ойингиз билан яхши гаплашасизми?

— Ойим билан, қўшнилар билан.

— Кўпроқ машқ қилсангиз, бундан ҳам яхши гапирадиган бўлиб кетасиз.

— Тўғри, лекин ўртоқларим ҳаммаси русча гапиришади. Сиз-чи, сиз русчани яхши

биласизми?

— Йўқ, деярли билмайман.

— Агар мен билан бирга борсангиз сизни русчага ўргатаман. Борасизми?

— Бораман. Дадангизга шуни айтгани келувдим.

— У ерда яхши бўлади.

Сайёра бу гапни шундай хотиржамлик билан айтдики, Абдулла унинг ҳурсанд бўлган-бўлмаганлигини билолмади, негадир авжи пасайиб кетди. Ҳатто бир-икки адашиб, унинг оёғини босиб олди.

— Кечирасиз, — деди қизариб.

— Ничего, — деди Сайёра. — Ўзбек мактабларида танцани кам ўргатишади. Нега, билмайман.

— Ҳа, — Абдулла бу қизнинг олдида шунча билганлари уч пул эканига тушунди ва шу пайтгача ўзича фахрланиб юрганидан уялиб кетди.

— Лекин сиз яхшисиз.

— Қаёқда? Билсам, оёғингизни босиб олармидим? —Оғрияптими?

— Йўқ, босилиб қолди. Фокстротни биласизми?

— Йўқ, эшитганман.

— Москвада нуқул фокстрот тушишади. Менда битта пластинка бор. Қўяймми?

Абдулла майли дегандек бошини қимирлатди. Сайёра, унинг қучоғидан чиқиб, радиолани тўхтатди ва стол ўтдида бетартиб ётган пластинкаларни тита бошлади.

— Қаёқда эди?

Абдулла эшикка суяниб унга тикилиб қолди. Шубҳасиз, Сайёра уни қизиқтириб қўйган эди. Унинг нозиклиги, шу билан бирга эпчил ҳаракатлари, очиқлиги, худди отасидек хушмуомалалиги уни Абдулла билан бошқа қизлардан ажратиб, ҳар томонлама улардан юқорилигипи кўрсатиб турарди. Фақат Гулчеҳра бу солиштирмадан мустасно, бутунлай бошқача қиз. У ҳеч кимга ўҳшамайди. Албатта, у Сайёрага ўхшаган очиқ эмас, вальсни яхши билмайди. Шунга қарамай, Гулчеҳра бошқа олам. Қандай яхши у билан танишгани! Кетгунича албатта у билан учрашади. Мингбулоққа боради. Тушунтиради, ўша ёқда ўқиса ёмонми? Иннайкейин, иккалови ҳам институтни битиришлари керак. Унгача ҳеч қандай жиддий ўзгариш бўлиши мумкин эмас. Бунинг устига Гулчеҳра бир йилдан кейин келадими Тошкентга, келмайдими, номаълум. Гулчеҳранинг ўзи ҳам буни билмайди. Келмаганда ҳам Абдулла у билан алоқасини узмасди. Шундай экан, иккаловига ҳам барибир. Лекин таътил пайтида улар албатта учрашиб туришади. Сайёра унга ким бўлибди? У яхши бир одам. Ўзи билан бирга кетяпти. Бирга ўқишади. Тамом, бошқа ҳеч нарса йўқ ораларида. Бўлиши ҳам мумкин эмас. Биринчидан, у Гулчеҳрани яхши кўради. Иккинчидан, Сайёранинг йигити бўлиши мумкин. Бўлмаганда ҳам унга Абдулла ёқмайди. Ёқса, унинг бориш-бормаслигига шундай фарқсиз қарармиди?

— Мана! — деди Сайёра ниҳоят битта пластинкани кўтариб.

Абдулланинг Ҳаёли бўлинди.

— Жуда яхши фокстрот. Эшитинг.

Сайёра пластинкани қўйиб, хонанинг ўртасига келди. Енгил, шўх куй янграй бошлади.

— Яхшими?

Абдулла ҳамон жойидан қўзғалмай турарди.

— Келинг, тушамиз.

— Йўқ, — деди жилмайиб Абдулла. — Билмайман.

— Вальсдан осон бу. Қаранг.

Сайёра шундай деб, қўлларини икки ёнига кўтарди ва мусиқа оҳангига мос ҳаракат қила бошлади. Унинг кичкина оёклари жуда енгил кўчар, ингичка бели юпқа шоҳи кофтаси тагида

чиройли силкинарди. Абдулла қандайдир кечада фокстрот тушишганини кўрган эди. Лекин ўшанда бу рақс унга ёқмаган эди. Ҳозир эса у Сайёранинг эпчил, енгил ҳаракатларини кузатар экан, фокстротнинг ҳам жуда яхши куйлигига ишонди ва эшик тагига стул қўйиб ўтирди-да, беихтиёр қарсак чала бошлади. Сайёра пластинка жим бўлганда тўхтади ва оғзини тўлдириб уҳ тортди.

— Чарчадим.

Кейин у вальс қўйди. Яна иккалови бир-бирини қучоқлаб айлана кетишди. Вальсдан кейин танго, яна вальс, фокстрот... Абдулла ўзида йўқ ҳурсанд эди. Унга бу уйдаги ҳамма нарса ва ҳамма маъқул тушган, шу оила билан, Сайёра билан танишиб қолганидан мамнун эди.

— Мени енгилтак деб ўйламаяпсизми? — сўради бир маҳал Сайёра янги бир вальс тугай деб қолганда.

— Йўқ, мутлақо, — деди Абдулла ҳозиржавоблик билан. — Сиз билан танишганимдан жуда ҳурсандман.

— Мен ҳам. Танцани яхши кўраман. Бирон иш қилаётганимда ҳам радиони қўйиб қўяман.

Сайёра Абдуллага қараб жилмайди.

— Бир вақти мен консерваторияга ҳам кирмоқчи бўлган эдим. Кейин айнадим. Физика мени кўпроқ қизиқтиради.

— Сиртдан ўқисангиз-чи?

— Тисс! — деди Сайёра бармоғини лабига қўйиб. — Бошланди.

Улар жим бўлиб қолишди. Тито Гобби куйларди. Абдулла тушунмаса ҳам, худди Сайёрадек берилиб қулоқ солди. Ария тамом бўлганда эса, унинг ҳаёл суриб кетганини кўрди. Нималарни ўйлаётганини сўрамоқчи бўлиб, оғиз жуфтлаганда, Сайёранинг ўзи унга мурожаат қилди.

— Ёқдими? - Ҳа.

- Жуда яхши ария бу. Кейин, бу арияни ҳеч ким Тито Гоббидек айтолган эмас. Бизда эса бунақа овоз йўқ, бунақа опера ҳам йўқ. Сайёра хўрсинди.

— Ачиняпсизми?

— Сиз ачинмайсизми? Катта-катта олимларимиз бор, врачларимиз бор. Яхши ашулачиларимиз йўқ. Битта Ҳалима опа. Бошқа ким бор?

Абдулла жавоб бермади, лекин у ҳавас билан Сайёрага тикилиб қолган эди. Кеча уни енгилтак қиз бўлса керак, деб ўйлаган эди. Жуда серфикр, ақлли қиз экан у. Абдулла шундай ўйлади-ю, беихтиёр ўзини ва ўзи билган одамларни у билан солиштирди. Бу солиштириш Сайёрани янада баландга кўтариб юборди. «Биз ҳеч нарса билмаймиз. Мен-чи, мен эса, дарсликдан бошқа ҳеч нарсани билмайман», — алам билан Ҳаёлидан ўтказди у ва:

— «Гулсара»-чи? — деди бирон нарса дейиш учун, — менимча, «Гулсара» яхши опера.

— Битта шу-да. Бизда бошқа опера йўқ. Абдулла жилмайди. Сайёранинг гапига эмас, фикри тўғри чиққанига ва қизнинг унга қўшилганига мамнун бўлиб жилмайди. Буни Сайёра ўзича тушуниб, гапида давом этди:

— Рост-да. «Гулсара»дан кейин ҳеч нарса пайдо бўлмади. Янги овоз ҳам келмади. Баъзан одам уялиб кетади... кейин...

«Қизиқ, нималарни ўқир экан?» — ўйларди шу топда Абдулла ундан кўз узмай. «Агар адабиётдан гап очилиб қолса, унда нима бўлади? Ахир мен жуда кам нарса ўқиганман-ку!».

— Сайёра, кутубхонангиз борми? — сўради у тўсатдан унинг гапини бўлиб.

— Бор. Нима эди?

— Кўрсам бўладими?

— Майли.

Сайёра уни қўшни хонага олиб кирди. Деворларнинг ҳаммаси китоб жавонлари эди. Абдулла анграйиб қолди.

— Катта экан...

— Кўпи илмий китоблар. Бадиий асарлар кам. Фақат яхши кўрадиганларим.

Абдулла бу гапни эшитиб, бадиий китоблар жавони ёнига борди. «Кўп ўқир экан, — Ҳаёлидан ўтди унинг. — Ўқисанг, шундай ўқисанг-да!».

У чиройли қилиб терилган китобларни бирма-бир кўздан кечира бошлади: Толстой, Достоевский, Пушкин, Золя, Меримэ... Яна қанчадан-қанча у эшитмаган, билмаган номлар.

— Шуларнинг ҳамасини ўқиганмисиз? — сўради у жўрттага ўзини бепарвороқ тутиб.

— Ҳа, ҳозир Хемингуэйни ўқияпман. Ўқиганмисиз?

— Оз-моз, — деди Абдулла ва гапини бурди: — Баъзи китобларни олиб турсам, майлими?

— Майли, лекин...

Шу пайт қўнғироқ чалинди.

— Келишди, — деди Сайёра ва югуриб ташқарига чиқиб кетди.

«Йўқ, мен ҳам шуларни ўқишим керак. Нега у ўқийди-ю, мен ўқимайман?» — ўйлади Абдулла. — «У нима билса, мен ҳам шуни билишим керак. Ҳатто ундан кўп билишим керак».

— Папа! — эшитилди унинг қулоғига Сайёранинг овози. — Он здесь!

— Ким?

— Абдулла. Он поедет.

— Жуда яхши, — деди Турсупали ака.

— Чой қўйдингми? — деди аёл киши. «Ойиси бўлса керак?» — ўйлади Абдулла.

— Ой! Забыла!

— Эсинг қурсин. Сенга танца бўлса. Дарров қўйиб юбор!

Абдулла даҳлизга чиқди.

— Ассалому алайкум.

— О, салом, Абдулла, салом. Келдингизми? Турсунали ака Абдулла билан кўришиб, хотинига ўгирилди.

— Шу йигит-да, Ғафуржон акамнинг ўғли, Санобар.

— Яхшимисиз, укам? Борадиган бўлдингизми ишқилиб?

— Ҳа, уйдагилар ҳам шундай дейишди.

— Жуда яхши бўлибди-да. Сайёра тушмагур сизни оч олиб ўтирибди-да!

— Қорним тўқ. — Абдулла жилмайди. — Энди кетмоқчи бўлиб турувдим.

— Қаёққа кетасиз? — деди Турсунали ака. — Энди биз билан бирпас ўтирасиз. Ё хавотир олишадими?

— Йўқ, — деди Абдулла, — айтиб келганман.

— Бўлмасам, бўпти. Қани, ичкарига киринг.

Ўша куни Абдулла алламаҳалда қайтди. Улар анча вақт гаплашиб ўтиришди. Абдулла кечагидек тортинмади. Турсунали акалар уйидаги очиқлик, самимийлик, ҳазил-мутойиба гаплар, бир-бирига бўлган содда муносабат уни ўзига тортиб олган ва у ўзини меҳмон эмас, шу оиланинг яқин бир кишисидек ҳис қила бошлаган эди. Гап орасида Турсунали ака унинг аттестатини олди, институтга ариза ёздирди. Абдулла бир ойдан кейин — йигирманчи августларда жўнайди. У эса вақтли кетади, ўн кундан сўнг Турсунали ака институтда бўлиши керак. Сайёра ҳам кетади у билан бирга.

— Тағин айнаб қолмайсизми? — сўради кўчага чиқишганда Сайёра.

— Йўғ-е, — деди кулиб Абдулла. — Айнаб энди қаёққа борардим. Аттестатим дадангизда?..

Сайёра ҳам кулди ва қўлини узатаётиб, деди:

— Эртага келасизми?

— Келайми?

— Келсангиз, кинога борардик. Янги фильм кетяпти.

— Нима экан?

— «Любимие напитки». Джинни Лолобриджида ўйнайди.

— Э!.. — деди Абдулла. — Бўпти.

У шод эди, жимжит кўчадан уйига қайтар экан, бир нималарнидир хиргойи қилар, Тошкентни сўнгги марта кўраётгандек, ҳамма нарсага суқ билан қарарди. Ҳамма нарса унга гўзал, ҳамма нарса — машиналарнинг серёғдў чироқлари, деразалардаги хилма-хил пардалар, ҳатто ойдан ўн икки қарич нарида чарақлаб турган унинг юлдузи ҳам кулиб боқаётгандек, унга оқ йўл тилаётгандек эди. Фақат Гулчеҳранинг юлдузи кўринмасди. У қаерда эди? Абдуллани бир дақиқа ташвиш босди, лекин Гулчеҳрага ҳали юлдуз тополмаганини эслаб, кўнгли ёришди. Қайси бирини танласам экан? У яна осмонга тикилди. Милтиллаб турган юлдузларнинг ҳаммаси жуда олисда ва жуда кичкина эди. Қанча тикилмасин, биронта маъқулини тополмади. Уйга келиб эса кайфи бузилди. Эшик тагидаги болохонадаги бешикка кўзи тушиб қолди. Бешик ҳам, болохона ҳам унга шу топда жуда ёмон кўриниб кетди. Уйлари мунча эски? Нега ҳеч нарса йўқ. Мабодо Сайёра келиб қолса, нима қилади? Кутубхона ҳақида гап-сўз бўлиши мумкин эмас. Бор китоблари токчада ётибди. Шуни эслади-ю, ўзи билан Сайёра ўртасидаги фарқнинг ниҳоятда катталигини сезди. Бунинг устига у кўп нарсаларни билади. Лолобриджида, Гобби, Хемингуэй... Абдулланинг унга етиб олишига анча бор. Лекин етиб олиши керак. Етиб олади ҳам! Кўп ўқийди. Институтни битириб эса, биринчи қиладиган иши уйини тузатади ё янги уй солади. Бир хонани алоҳида кутубхона қилади, бир хона, катта хона — зал, алоҳида ошхона... Ҳа, шундай қилади.

Абдулла шу Ҳаёллар билан бўлиб Гулчеҳранинг юлдузини унутди. Овқатини ҳам емай ётди. Унга уйдаги ҳамма нарса — у ер-бу ери чакка ўтиб ёрилган фанер шифт ҳам, токчада турган эски сариқ самовар ҳам, худди болохонадаги бешиги сингари, ёмон кўриниб қолган эди.

Эртасига Сайёра билан у яна учрашди. Индинига ҳам. Кинога боришди. Хуллас, ўн кўн кўз очиб юмгунча ўтиб кетди. Кетишидан бир кун олдин Турсунали ака уларникига келди.

— Абдуллажон энди бизники, — деди ҳазиллашиб Ғафуржон акага.

— Жон-дилим билан бердим, эскича айтганда: суяги бизники, эти сизники.

Иккалови кулишди. Абдулла ҳам уларга қўшилди.

— Турсунали, ука, раҳмат, — деди шунда Ғафуржон ака кўзига ёш олиб. — Жуда миннатдорман сиздан. Бор умидимиз шу ўғилдан. Қариганимизда қоронғи уйимизга чироқ бўлсин, деймиз. Ишқилиб сизнинг кўмагингизда одам бўлиб келса, бошимиз осмонда... Ёлғиз ташлаб қўймасангиз, бўлди.

— Йўқ, то жойлашиб, у ерда оқ-қорани танишгунча, бирга бўламан. Кейин ўзлари нима қилишни билиб қолишади. Бориб хабар олиб тураман, — деди Турсунали ака. — Кўнгилни хотиржам қилинг.

— Раҳмат, ука, раҳмат.

Эртасига улар жўнашди. Абдулла аэропортга кузатгани чиқди.

— Вахлироқ боринг, — деди Сайёра. — Шаҳарни кўрсатаман. «Ракета»да саёҳат қиламиз.

Абдулла «хўп» дея бош ирғади. Самолёт шаҳар устида бир айланиб, булут ичига шўнғиганда, Абдулланинг юрагини нимадир тимдалаб кетгандек бўлди. Лекин нималигини у тушунмади.

XII

Уйга қайтиб келганда, супада Ғафуржон ака билан Шаҳодат опа ҳомуш ўтиришарди. Абдулла уларнинг ёнига келиб, супанинг зиҳига омонатгина ўтирди ва тинчликми, дегандай аясига тикилди.

— Кузатиб келдингми? — сўради Шаҳодат опа.

— Ҳа.

— Саодат опанг қазо қилибди.

— Ким? — ҳайрон бўлиб сўради Абдулла.

— Саодат опанг, тоғангнинг қўшниси, — тушунтирди Шаҳодат опа.

— Ийе, Гулчеҳранинг аясими? — бўшашиб сўради Абдулла.

— Ҳа. Бечора жуда ёш кетди... Қирққа борувдими?

— Билмадим, — деди Ғафуржон ака. — Ҳар ҳолда шунга яқин. Нима қилмоқчисан?

— Қайдам, — деди Шаҳодат хола. — Телеграмма бериб юборамизми?

— Бўлмаган гапни гапирма! — жеркиб берди Ғафуржон ака. — Одам ўлса-ю, сен телеграмма берсанг! Бориб кел.

— Сизни ташлаб-а?

— Менга нима қилибди? Отдекман. Бир кун минг кун эмас. Абдуллани ол-да, кечқурунги поездда жўна.

Шаҳодат опа ўйланиб қолди.

— Бўлди, бўлди! Гап шу. Тур, ҳозирлигингни кўр. Шаҳодат опа: «Ўлим қурсин-а, ўлим», — деб ўрнидан турди. Абдулла карахт бўлиб қолган эди. Уни Саодат опанинг ўлими эмас, бошқа нарса ўйлатиб қўйган эди. Гулчеҳра билан хайрлашаётганда иккалови бир-бирига хат ёзишга ваъдалашишган, хат почтага келиб туриши керак эди. У ҳозир шу ваъдасининг устидан чиқмаганидан мулзам бўлиб ўтирарди. Гулчеҳра ёзганмикин? Нега шу пайтгача эсига келмади?

Абдулла шошиб ўрнидан турди-да, кўчага отилди.

— Қаёққа? — сўради орқасидан Ғафуржон ака. — Олис кетиб қолма.

— Ҳозир келаман.

Ҳайтовур почта ҳали очиқ эди. Абдулла дарча олдида ўтирган ёш бир қизга мурожаат қилди:

— Менга Қўқондан хат келиши керак эди...

— Паспортсиз бермаймиз, — деди қиз.

— Илтимос, жуда зарур хат эди. Ҳозир ўзим Қўқонга кетаман.

— Ўзингиз борар экансиз, хатни нима қиласиз?

— Тўсатдан борадиган бўлиб қолдим. Борми ўзи хат?

Қиз бир даста хатни эринчоқлик билан титкилай бошлади. Кейин бир хатни олиб, узоқ тикилди-да, сўради:

— Хат кимдан келиши керак эди?

— Саидова, Саидова Гулчеҳрадан, — шошиб жавоб берди Абдулла. — Борми?

— Бор, кимингиз бўлади бу одам?

— Танишим. Яхши танишим.

— Ҳм... — деди қиз. — Биламиз қанақа танишлигини. Юрадиган қизим денг қўйинг.

Абдулла уялиб кетди, айни вақтда жаҳли чиқди.

— Бунинг нима аҳамияти бор?

— Сизга аҳамияти бўлмаса ҳам, бизга аҳамияти бор, — деди қиз қўполлик билан. — Арзимаган ошиқ-маъшуқнинг хати деб бутун почта овора бўлади. Олинг.

Абдулла пештахтага қиз улоқтирган хатни олиб, ўша заҳотиёқ очди.

«Салом Абдулла, — дейилган эди хатда. — Кетганингизга икки кун бўлмай, хат ёзяпман. Овора қилганим учун, кечиринг. Ёзгим келди. Аямлар оғирлашиб қолдилар. Дадам олиб келган доктор ҳеч нарса қилолмади... Тузалишларига ишонч йўқ, деди. У кетгандан кейин кун бўйи йиғладим. Кечқурун эса аямларнинг олдиларида дадамларни қолдириб, кўчага чиқдим. Қаёққа боришимни, нима қилишимни билмай, булоқ бошига бориб қолибман. Эсингиздами, шу ерда биз бирга ўтирган ва келажак ҳақида орзу қилган эдик. Аҳволингиз қалай? Сизсиз назаримда қишлоқ ҳувиллаб қолди. Агар имкони бўлса, ўқиш бошлангунга қадар бир келиб кетсангиз. Ажаб эмас, унгача аямлар тузалиб қолсалар. Сизни соғиниб кутувчи Гулчеҳра».

Хат тагига қийшиқ бир жумла қўшиб қўйилган эди, Абдулла зўрға ўқиди: «Кечиринг, ўчоқ

бошида ёздим. Хатолари кўп».

Абдулла жуда ғалати бўлиб кетди. Қандай қилиб эсидан чиқарди?! Ахир ваъдалашган эди-ку?! Бечора қиз. Ҳозир нима қилаётган экан? Энди нима бўлади? Шу Ҳаёл билан у кунни кеч қилди. Оқшомда эса кечки поезд билан Шаҳодат опа иккови Қўқонга жўнашди.

Улар тонгда Мингбулоққа кириб келишди. Саодат опани энди чиқармоқчи бўлиб туришган экан.

— Мозорбошига боргин, — деди Шаҳодат опа. Абдулла уйда ёлғиз ўтирган келинойиси билан омонатгина сўрашиб, кўчага чикди. Қишлоқ худди жойидан кўчгандек тўполон, Гулчеҳраларнинг уйига эса, одам кўплигидан кириб бўлмасди. Ҳаммаёқни аёлларнинг йиғиси, оҳ-доди тутиб кетган эди. Баъзи-баъзида ичкаридан эркак кишининг: «Онажоним, онажоним Саодат! Нима қилиб қўйдинг, Саодат», деган овози эштилиб қоларди. «Юсуф ака бўлса керак», ўйлади Абдулла ва беихтиёр ўпкаси тўлиб кетди, кўзлари ёшланди. Дарвозанинг икки томонида тизилиб турган эркакларнинг орқасидан ўтиб, пастак девор ёнига келди-да, ҳовлига қаради. Беш-олти мўйсафид ҳовлининг ўртасида тобут ясатишарди. У ёкдан-бу ёққа белларини боғлаб югуриб юрган аёллар тобутга кўзлари тушиши билан пиқиллаб йиғлашар, кейин уввос солиб, ўлик ётган хонага отилардилар. Шундай девор тагида яна Юсуф аканинг йиғиси эшитилди:

— Саодатим, онажоним! Мени кимга ташлаб кетдинг?! Саодат!

— Бўлди энди. Ўзингни тут, — деди кимдир. Абдулла овозидан тоғаси эканлигини билди. — Йиғлаганинг билан қайтиб келмайди.

Юсуф ака йиғи аралаш хўрсиниб, жим бўлди. Лекин кўп ўтмай, яна ўзини тутолмасдан йиғлаб юборди.

Абдулла дарвоза ёнига келиб, қўл қовуштириб турган Самаднинг ёнида тўхтади. Улар сўзсиз, бош тебратиб кўришдилар. Бир маҳал «Омин!» деди ичкарида дағал бир овоз.

— Олиб чиқишяпти! — шивирлади Самад. Абдулла ичкарига қаради. Ҳовлини тўлдириб турган одамлар устида қизил духоба паранжи ёпилган тобут бир-икки тебраниб, эшик томон суза бошлади.

— Вой дод! Аяжон!!! — қичқирди кимдир. — Мени ташлаб кетманг, аяжон!!!

Бу Гулчеҳра эди. Абдулла унинг овозини эшитиши билан титраб кетди ва ёпирилиб келаётган одамлар орасидан мўралаб, Гулчеҳрани қидира бошлади. Аммо уни кўролмади. Одамлар тўлқини уни суриб кетди. Ўзини ўнглаб олиб, худди елкандек сертўлқин дарёда сузиб кетаётган тобут кетидан югурди.

Қабристон Мингбулокдан анча нарида эди. Унга етиб боргунча одамларнинг ҳаммаси терлаб сув бўлиб кетди. Тобут ерга қўйилганда енгил шабада турди. Қуёшнинг тафти босилгандек бўлди. Абдулла димоғига урилаётган чучмал ўт-ўлан ҳидини симириб, атрофга қаради. Қабристон ҳали ҳосили терилмаган боғни эслатарди. «Қизиқ, — ўйлади у мевaларини кўтаролмай, шохлари эгилиб турган олмаларга қараб. — Ҳеч одам ўлганга ўхшамайди...»

Чиндан ҳам агар қийиқ боғлаган йигитлар, салла-чопонли сокин чоллар бўлмаса, бу боғдан фарқ қилмайдиган қабристонга ўлик келганига ишониб бўлмасди.

Тобутдан жасадни ола бошлашганда эса, қабристонни йиғи тутиб кетди. Яна Гулчеҳранинг овози эшитилди.

— Аяжон! Аяжонгинам!! Бизни ташлаб кетманг, аяжон!!

Абдулла чидай олмади. Юзини ўгирди-да, четроққа бориб чўккалади. Уйга қайтишганда у қанча ҳаракат қилмасин, Гулчеҳрани холи учрата олмади. Бир-икки марта кўрди. Бечора қиз йиғлайвериб қовоқлари шишиб, кўзлари қизариб кетибди. Эгнида қора шоҳи атлас, бошида қора дурра... Кечга яқин Абдулла кўчада ўтирган хассакашларга чой олиб келмоқчи бўлиб ташқари ҳовлига кирганда, унга тўқнаш келиб қолди.

— Гулчеҳра?.. — деди у секин.

Гулчеҳра бошини кўтарди. Бир муддат унинг аламли кўзларида севинч барқ ургандек бўлди,

лекин дарров сўнди. «Кўряпсизми?» дегандек бошини оғир тебратиб ўтиб кетди. Абдулла шу пайтгача бунчалик эзилиб, ўзини олдирган, бутун қиёфасини чексиз алам ва дард қоплаб олган одамни кўрмаган эди. Чой элтиш ҳам Ҳаёлидан кўтарилиб, кўча томон битта-битта юриб кетди. Гулчеҳра билан биринчи учрашган жойи — жўҳоризорга борди. Аммо жўҳори энди йўқ эди. Илдизлари қовжираган поялар қозиқдек қаққайиб турарди. Бирпас шуларга термилиб орқасига қайтди.

Қоронғи тушди, олисдан подачи боланинг «қурей-қурей»си эшитилди. Аллақаерда ит бир-икки вовилладида, жим бўлди. Қишлоқда яна тунги осуда ҳаёт бошланди. Лекин ўша куни бу ҳаёт, илгарилари қувонтирган, ширин Ҳаёлларга чўмдирган сеҳрли қишлоқ туни Абдуллани чўчитди. Унинг кўз олдида қовоқлари шишган, сўлғин Гўлчеҳра, қизил паранжи ёпилган тобут қалқиб турарди. «Энди нима бўлади? Гулчеҳра энди нима қилади?» — ўйларди у нуқул, лекин ўйларига жавоб тополмасди. У чин кўнгилдан Гулчеҳранинг Тошкентга боришини истарди. Бу ерда нима қилади? Энди унга бу ерда нима бор? Кетгани яхши. У ҳам бирга кетса-чи?! Қандай яхши бўларди агар шундай бўлса! Бирга ўқишарди, яна бирга бўлишарди. Бошқа институтга кириши ҳам мумкин ядро-физикани истамаса. Бунинг мутлақо аҳамияти йўқ. Бир шаҳарда бўлишади, шунинг ўзи кифоя. Лекин кета олармикин?

Абдулла шу Ҳаёллар билан қишлоқ чеккаларини анча айланди. Тўғон бошига етганда орқасига ўгирилиб, қишлоққа қаради. Фақат битта жойда уч-тўртта чироқ милтиллаб кўринди. Бошқа ҳамма уйлар қоронғи, ҳамма уйқуга кетган. «Гулчеҳра ҳали уйғоқ, — ўйлади ачиниб Абдулла. — Мизғиб олса бўларди. Нима қилаётган экан ҳозир? Қаерда ўтирган экан?»

Абдулла ҳўрсиниб, цемент зинага ўтирди. Шу топда Гулчеҳрани жуда ҳам кўргиси келиб кетди. Агар кўрганда бисотидаги бор яхши гапларни айтиб юпатарди. Ҳафа бўлманг, дерди. Ўлим ҳамманинг бошида бор. Албатта, аянгиз ёш кетдилар. Улар ҳали кўп яшашлари мумкин эди. Тўйингизга... тўйимизга бош бўлиб туришлари мумкин эди. Лекин начора? Ўлим ўлимлигини қилади. Йиғламанг, йиғи энди фойдасиз. Ўзингизни баттар қийнаб нима қиласиз?..

Қишлоқ томондан кимнингдир шарпаси кўринди. Абдулла юраги гупиллаб ўрнидан турди. Наҳотки Гулчеҳра бўлса?

— Гулчеҳра!.. — чақирди у шарпа яқинлашганда. — Гулчеҳра, сизмисиз?

— Мен, — деди хира овоз. — Мен... Абдулла югуриб унинг олдига борди.

— Гулчеҳра...

У гапини йўқотиб қўйди. Нима дейишини, нима қилишини билмай, Гулчеҳранинг елкаларидан ушлади. Гулчеҳра бошини унинг кўкрагига қўйиб, ўзини тутолмай, йиғлаб юборди. Унинг бутун вужуди титрарди.

— Қўйинг, Гулчеҳра, қўйинг...

Аммо Гулчеҳра уни эшитмасди, ҳўнграб йиғларди. Анчадан сўнг у бошини кўтарди.

— Йиғламанг, қўйинг, — деди Абдулла ва қўллари билан юзларидаги, кўзларидаги ёшини сидира бошлади. — Йиғламанг...

Гулчеҳра энтикиб-энтикиб ўзини зўрға тутиб олди.

— Мана, — деди у. Унинг овози бўғилиб қолган эди... — Аямдан ҳам ажралиб қолдим... Ёлғиз қолдим.

— Қўйинг, ҳафа бўлманг...

— Ҳафа бўлмай бўладими... Мени жуда яхши кўрардилар...

Гулчеҳра яна титраб, кўзларида ёш йилтирай бошлади.

— Қўйинг, Гулчеҳра...

Абдулла унинг пешанасини, сочларини силай бошлади.

— Мен ҳам яхши кўрардим. Ёлғиз ташлаб кетгим келмасди. Энди ўзим ёлғизман, укам ёлғиз, дадам ёлғиз... Энди мен бутунлай шу ерда қолиб кетдим. Энди учрашолмаймиз...

— Ҳечқиси йўқ, — деди Абдулла, — ҳечқиси йўқ. Хат ёзишиб турамиз, келиб тураман.

У шундай деди-ю, ўқиш ҳақида гапириш ноўринлигини, ҳозир кетаётганлигини айтса, уни жуда ҳафа қилиб қўйиши мумкинлигини тушунди.

— Тез-тез келиб тураман. Майлими?

У Гулчеҳранинг бошини кўтариб, ўзига қаратди.

— Ҳм... — деди секин Гулчеҳра.

— Йиғламанг энди, хўпми? Гулчеҳра бош силкиди.

«Шундай қизни яхши кўрмай бўладими? — ўйларди у ичида. — Ҳеч маҳал уни ёлғиз қолдирмайман. Келаман, албатта келаман».

XIII

Унинг ўқишдан ёзган биринчи хати ҳам шу мазмунда бўлди.

«Ҳурматли Гулчеҳра, — деб ёзди у. — Бу хатни олиб ҳайрон бўларсиз. Бу, албатта табиий. Сўнгги учрашувимизда сизга кўп нарсани айтмоқчи эдим. Афсуски, бунга имконият бўлмади. Сизнинг бошингизга тушган кулфат сиз қатори мени ҳам қаттиқ қайғута солган ва айтмоқчи бўлган гапларим ичимда қолиб кетган эди. Гапларим эса ўшанда жуда кўп эди. Сиз билан бир қанча масалалар устида маслаҳатлашмоқчи эдим. Лекин сизни кўриб, ҳеч нарса деёлмадим. Ташвишингиз бошингиздан ошиб ётувди. Энди эса, орадан икки ой ўтганда шу хатни ёзиб, ўшанда айтмоқчи бўлган гапларимни қисман бўлса ҳам сизга етказмоқчиман.

Эсингиздами, Гулчеҳра, олмазорда мени кузатаётганингизда, бир йилдан сўнг Тошкентга боришим мумкин, дедингиз. Мен жуда севиндим. Бир йилдан сўнг бирга бўлишимиздан, бирга ўқишимиздан бошим осмонга етди. Аммо уйга қайтганимда ғалати хабарнинг устидан чиқдим. Дадамларнинг яхши бир танишлари — математика фанлари доктори — бизникига келиб, Ленинградда янги институт ташкил этилганини ва агар рози бўлсам ўша ерда ўқишим мумкинлигини айтибди. Мен, албатта, рози бўлмадим. Сиз Тошкентда бўлсангизу, мен у ёққа кетаманми? Кейин, ўзимча ўйлаб қолдим. Бир йилдан сўнг бирга бўлсак, қаерда бўлишимизнинг нима фарқи бор? Шу фикр миямга келиб, жуда ҳурсанд бўлиб кетдим. Шундай бўлса ҳам сиз билан маслаҳатлашмоқчи бўлиб, Мингбулоққа боришга отланиб турганимда тоғамлардан шум хабар келиб қолди. Жуда ҳафа бўлиб кетдим. Ўша куниёқ аям билан йўлга чиқдим. Лекин Мингбулоқда сизни кўриб, ҳеч нарса айтолмадим. Ўшанда юрагингизга ҳеч нарса сиғмасди. Гулчеҳра, жоним, ўшанда сизга жуда ачиндим. Рангингизда ранг қолмаган, кўзларингиз шишиб кетган эди. Мен сизни ҳеч маҳал шу аҳволда кўришни истамайман. Сизга йиғи ярашмайди, сиз доим ҳурсанд бўлиб юришингиз керак. Шундай бўлади ҳам... Билмадим, ҳозир қандай экансиз? Тинчиганмикинсиз бир оз? Ишқилиб, тинчиган бўлинг. Биласизми, ўлим ҳар бир кишининг бошида бор. Бунинг устига аянгизнинг аҳволи оғирлигини ўзингиз ҳам билардингиз. Қўйинг, Гулчеҳра, энди кўп қайғурманг. Ўзингизга азоб берганингиз билан аянгиз қайтиб келмайдилар. Мен шу гапларни тўғон бошига келганингизда айтиб, иложи борича, сизни тинчитмоқчи эдим. Лекин ўшанда сиздаги қайғу менга ҳам ўтди. Оғиз очолмай қолдим.

Гулчеҳра, ўшанда сиз:

— Мана, энди ёлғиз қолдим. Энди ҳеч кимим йўқ, — дедингиз.

Йўқ, ундай эмас. Сиз ёлғиз эмассиз. Мен борман. Агар мени жиндек бўлса ҳам яхши кўрсангиз, гапимга ишонинг. Мен доим сиз билан бирга бўламан, сизни ҳеч қачон ёлғиз ташлаб кетмайман.

Мана, бир ярим ойдан бери сиздан узоқда ўқияпман. Ядро-физика институти энг катта институтлардан экан. Шу ёққа келиб хато қилмабман. Ўқишларим яхши. Ётоқхонамиз шундай Нева дарёсининг ёнида. Тўрт киши турамиз. Лекин биласизми, Ҳаёлим нуқул сизда. Қачон бир йил ўтар экан, қачон учрашар эканмиз? Доим шуни ўйлайман. Гулчеҳра, сиз албатта ўз фикрингиздан қайтмаган бўлсангиз керак? Мен шуни жуда истардим. Қаерда бўлишимнинг

сизга аҳамияти йўқ. Тўғри эмасми? Биз тез-тез хат ёзишиб турамиз. Таътил пайтлари ҳам албатта Мингбулоққа бораман. Ҳар йили бораман. Ана кўрдингизми? Тошкентда қолганимда ҳам шундай бўлар эди. Лекин сизга айтмасдан кетиб қолганим учун ўзимни айбдор ҳисоблайман. Шунинг учун ўтиниб сўрайман, мени кечиринг, Гулчеҳра. Сизни ишонтириб айтаман: қаерда бўлмай, доим сизни ўйлайман. Сизни кўргим, сиз билан гаплашгим келади. Сиз-чи? Сиз ҳам шундайми? Қани энди шундай бўлса?! Мен ўзимни жуда бахтиёр ҳис қилардим.

Гулчеҳра, азизим, шу билан хатимни тугатаман. Хатолари бўлса кечиринг. Ҳаяжон ичида ёздим. Жавобингизни соғиниб кутувчи Абдулла».

Орадан икки ҳафта ўтар-ўтмас, у жавоб олди. Хат жуда қисқа бўлса ҳам, уни қувонтирди. «Салом Абдулла, хатингизни олиб жуда ҳурсанд бўлдим. Кетишингиздан ҳафа эмасман. Нега ҳафа бўлай? Албатта мен ҳам борганимда яхши бўларди. Лекин биласизку, боролмайман. Уйнинг ташвиши энди бутунлай менинг бошимда. Шундай бўлса ҳам ўқишга кирдим. Политехника институтининг сиртқи бўлимига ҳужжатларимни топширдим. Ҳам ўқиб, ҳам ишлайман. Шундай қилганим маъқул. Хўп, ҳозирча хайр. Алангали салом билан Гулчеҳра».

Биринчи курсни тутатиб, қишлоққа борганида эса Гулчеҳра уни жуда яхши қарши олди. Аммо ҳамон унинг эгнида қора кийим, кўзлари сўлғин эди. Шунда ҳам у ҳуснини йўқотмаган, қайтанга аввалгидан ҳам гўзаллашиб, очилиб кетган эди. Улар ярим кечагача ўзларига қадрдон бўлиб қолган жойларини айланишди. Абдулла ўқишдан ҳикоя қилди. Гулчеҳра кутубхонада ишлаётганини, Тошкентга тушиб имтиҳонларни жуда яхши топшириб қайтганини айтди. Унинг Абдулланинг келишидан ниҳоятда ҳурсандлиги билиниб турарди. Ўзи ҳам буни яширмасди. Олмазорнинг этагида ўтиришганда:

— Сизни кўп кутдим, — деди секин. — Кеча ҳам уйдагилар уҳлагандан кейин, шу ерларни бир айланиб чиқдим.

— Мен ҳам сизни соғиндим, — деди Абдулла. — Уйда кўп турганим йўқ. Бир кун турдим. Кейин, бувимни соғиндим деб, йўлга чиқдим.

Иккалови кулишди.

— Бир йил ўтди, — деди Гулчеҳра. — Аям бўлганларида ҳозир Тошкентда юрармидик...

— Мен ҳам кетмас эдим.

Абдулла шундай деди-ю, ўзининг гапига ўзи ишонмади ва уялиб кетди.

— Ростдан кетмасмидингиз?

— Ҳа. Ишонмайсизми?

Абдулла унга бир қаради-да, дарров кўзларини четга олди.

— Йўқ. Ишонаман. Сиз жуда яхшисиз.

Абдулла баттар уялиб кетди. Лекин дарров ўзини тутиб олди. Нима ёмон иш қилибди у? Гулчеҳрага айтмай, кетишга розилик берганими? Бунинг нимаси ёмон? Барибир айтарди, эртами-кечми айтарди, Ахир унинг ўзини ҳам олиб кетмоқчи бўлди-ку. Агар аяси ўлмаганда айтарди, балки бирга ўқишармиди? Энди эса фойдаси йўқ. Шундай бўлса ҳам сўради:

— Мендан... кетиб қолганимдан ҳафа эмасмисиз?

— Нега ҳафа бўлай? — Гулчеҳра ўйланиб қолди, кейин деди: — Одам, нима яхши бўлса, шуни қилиши керак. Тошкентга бормайман деганимда, сиз мендан ҳафа бўлмадингиз-ку? Тўғрими?

— Тўғри. — Абдулла севиниб кетди. — Сиздан ҳеч ҳафа бўлмайман.

— Мен ҳам.

Улар яна кўп марта учрашишди, Абдулла ўқишдан қайтиши билан бир кун-ярим кун уйда бўлиб, Қўқонга отланарди. Шаҳодат опа унинг бувисига меҳрибонлигидан қувонса ҳам, ичида бунга унча ишонмасди. У Абдулланинг биринчи марта ўқишга кетаётганида юз берган воқеани ҳеч унутолмасди. Уни кузатгани вокзалга Ғафуржон ака ҳам бир амаллаб чиқди. Шаҳодат опа,

чиқманг, уриниб қоласиз, деса ҳам бўлмади, лекин Абдулла ҳеч нарса дегани йўқ. Вокзалда эса ҳаммадан олдин вагонга чиқиб олди. Поезд жўнаганда эса деразадан мўралаб бир марта қўл силкиди-ю, ғойиб бўлди. Шаҳодат опа бўшашиб кетди. У ўзи Абдулланинг кетишга қарор қилганидан ҳафа эди. Лекин эрининг раъйига қараб индамаган, майли, яхши ўқиш бўлса бора қолсин, деган эди. Шундай бўлса ҳам, «болам бемеҳр чиққанга ўхшайди» деб, юраги шиғ этиб кетган эди. Вокзалдаги воқеа бу фикрининг тўғрилигини исботлади.

— Ўғлинг катта бўлиб қолибди, — деди Ғафуржон ака уйга қайтишар экан.

— Нима эди?

— Қучоқлашмоқчи бўлсам, ўзини олиб қочди.

— Олис жойга ёлғиз кетяпти-ю, кичкина бўладими! — деди Шаҳодат опа, аммо ичида бир зил кетиб қўйди.

Абдулланинг уйга ёзган хатлари ҳам жуда қисқа бўлиб, кўпроқ ўзи ҳақида эди. Отасининг соғлиғини кам суриштирар, уй билан деярли қизиқмасди. «Ўзимга ўхшайди», — дерди хатни ўқиб Ғафуржон ака. — «Хат ёзишни мен ҳам ёмон кўраман». Шаҳодат опа хомушгина жилмайиб қўя қоларди. Ёлғиз қолганда эса, «Ёшда, ҳали ёш», — деб ўзини овутар, навбатдаги хатни орзиқиб кутарди. Абдулланинг каникулга келиши унинг учун катта бир тўй эди. Худди Ғафуржон ака сингари у ҳам икки кун аввал ювиниб-тараниб олар, бозорнинг олди нарсаларидан олиб, дастурхон ясатарди. Абдулла эса улар билан апил-тапил кўришиб, қишлоққа ошиқарди. Бир куни Шаҳодат опа чидай олмади:

— Абдулла, қишлоқда нима бор? Мунча серқатнов бўлиб қолдинг? — деди зарда билан.

Абдулла нима дейишини билмай, жилмайди.

— Илгарилари бормайсан деб уришардингиз. Энди кўп борасан деб уришасиз-а?!

— Тўғри-да, бизни жуда эсдан чиқариб қўйдинг. Даданг бечора, ўғлим келади деб ўтиради. Сен бўлсанг келасану кўчага отиласан. Одам деган шунақа ҳам бемеҳр бўладими?

— Унақа деманг, ойи, — деди кулиб Абдулла. — Институтни битириб олай, иккаловингларни тўрт қават кўрпачага ўтқазиб қўяман. Ҳеч қаёққа кетмайман. Розимисиз шунга?

— Рози бўлмай нима қилардим? — Шаҳодат опа ўғлининг бу гапига ишонмаса ҳам, ҳурсанд бўлиб кетди. — Ишқилиб, бизнинг бахтимизга Худо омадингни берсин.

— Омад ҳам гапми! — деди Абдулла ишонч билан. — Бу институтни битирган одам яхши пул топади.

— Пулини ўйлама. Пул қўлнинг кири. Ишинг яхши бўлса, бўлди.

— Ишим ҳам яхши бўлади, пул ҳам кўп бўлади. Уйни яхшилаб ремонт қиламиз. Ясатамиз. Турсунали амакиникида бўлмагансиз. Эҳ-ҳе, нима йўқ уларнинг уйида!.. Кирсангиз, чиққингиз келмайди. Ая, даданг яхши ишда ишлаган, дейсиз нуқул. Нега энди бизда қеч нима йўқ, уйимиз қуп-қуруқ?

— Ким билади дейсан. Иш билан бўлиб шуни ўйламаган-да.

— Сиз-чи? Сиз ўйласангиз бўлмасмиди?

— Мени ҳам рўзғорга уқувим йўқ эди. Шу бор рўзғорни ҳам бувинг қилиб берган.

— Биламан, — деди Абдулла ўйланиб. — Мен бундай қилмайман. Менинг уйимда ҳамма нарса бўлади. Х.амма нарса! Кейин, сизга ҳеч иш қилдирмайман.

— Айтганинг келсин. Яхши ўқисанг, яхши ишласанг, айтганинг бўлади.

Шаҳодат опа шундай дер экан, унинг ҳақида ёмон фикрда бўлганини эслаб, ўзидан ҳафа бўлиб кетди. Дадаси тўғри айтади. Абдулла катта йигит бўлибди. Эс-ҳуши жойида. Бундай бола билан фахрланса арзийди. Уйда кам бўлса нима қилибди? Эркак киши ўзи шунақа: бир кун уйда бўлса, ўн кун кўчада. Ғафуржон ака ўзи қанақа эди? Роса уни хуноб қиларди илгари. Кечалари мижжа қоқмай унинг келишини пойлаб ўтирарди. Касалга чалинди-ю, уйдан чиқолмай қолди. Кўчадан бери келмаса ҳам майли эди тузалиб! Қандай бало касал экан гипертония! Тузалиб

ўғлининг роҳатини кўрса қандай яхши бўларди.

Шаҳодат опа айвонда Ҳаёл суриб ўтирган эрининг ёнига келди.

— Ҳа, ўйланиб қолибсиз? — деди унинг хомуш чеҳрасига қараб.

— Ўғлимни ўйлаяпман.

— Ҳа, ўғлимга нима қилибди?

— Ўғлингга ҳеч нарса қилгани йўқ. Ўғлинг яхши...

— Нега ўйлаб қолдингиз бўлмаса?

— Ўйлаб қолганимки, ҳадемай ўқиши битади. Уйлантириш керак. Касал аблаҳдан қутулсам эди, беш-ўн танга йиғардим. Яхши бир тўй қилгим келади. Уйнинг аҳволи бу бўлса...

— Вой, шунга ўйланиб ўтирибсизми? — Шаҳодат опа кулди. — Ҳозиргина ўғлингиз шуни гапириб турган эди.

— Ҳа, нима деди?

— Ўғлимдан айланай. Боши олтин чиқди унинг, боши олтин. Ишим яхши бўлади, дейди. Ишга киришим билан биринчи қиладиган ишим — уйни тузатаман, яхшилаб ремонт қиламан, дейди.

— Йўғ-э? — севиниб деди Ғафуржон ака.

— Ҳа, Турсуналининг уйини роса мақтади. Шунақа уй қиламан, дейди. Кейин сизни озгина уришди.

— Нима деди?

— Ая, дадам яхши-яхши ишларда ишлаганлар, дейсиз. Нега ўшанда уйга қарамаганлар, дейди.

— Сен нима дединг? — қизиқиб сўради Ғафуржон ака.

— Мен нима дердим? Пул топиб ақл топмаганмизда, дедим.

Эр-хотин кулишди.

— Нега энди бунақа дейсан? — деди кейин жиддийлашиб Ғафуржон ака.

— Қизиқсиз, шундай дермидим? Иш билан бўлиб рўзғор эсимизга келмаган, дедим.

— Бу гапинг дуруст. Лекин Шаҳодат, озгина мол-пол қилиб қўйсак зиён бўлмас эди ўшанда.

— Сиз мол қиладиган одаммисиз? Сизнинг молингиз одамларда. Шунинг ўзи катта давлат.

— Зап ажойиб хотинсан-да, Шаҳодат, — деди завқ билан Ғафуржон ака. — Бахтингга тузалиб кетсам, осмондан юлдузни олиб бер десанг, олиб бераман.

— Аввал тузалинг-чи, кейин бир гап бўлар. Шўрвангизни ичасизми? Ордона қолсин, тузсиз шўрва ҳам шўрва бўлдими?!

Шаҳодат опа ўчоқ бошига йўл олди.

Шу пайтда поезд Абдуллани Қўқонга элтарди. У ҳар гал йўлга чиқар экан, юрагини аллақандай ширин орзулар қоплар, яна таътил келганидан, яна бир неча кун оғир, эртаю кеч ўқиш билан ўтган йилдан сўнг дам олиши, Гулчеҳра билан учрашиш мумкинлигидан чексиз шод бўлар эди. У Гулчеҳра ҳам уни сабрсизлик билан кутаётгани, уни кўриши билан кўзлари чақнаб, юзига табассум югуришини биларди. Бироқ у уларнинг шунча вақтдан бери давом этаётган алоқаларида нимадир етишмаётганини ҳис қилар ва хайрлашаётганида нимадандир кўнгли тўлмаслигини сезарди. Айниқса, сўнгги бир-икки йил ичида шундай бўлиб қолган эди. У, албатта, бу етишмаётган нарса нималигини биларди ва унинг юз беришидан чўчирди. Шундай бўлса ҳам қандайдир ички бир туйғу уни шунга ундарди. Аммо Гулчеҳра унинг бу истагини сезмас ё ўзини сезмасликка солар, Абдулла меъёридан ошиқ ҳаракат қила бошласа, дарров ўзини четга тортарди. У Абдулла билан сайр қилишни, қўл ушлашиб олис-олисларни айланиб келишни истарди. Ўз ишларидан тўлиб-тошиб гапиришни яхши кўрарди. Унинг катта бир сири бор эди. Бу сирни фақат уч киши: Абдулла, ўзи ва Самад биларди. Бу сир иккинчи курсни тамомлагандан сўнг пайдо бўлди. У Мингбулоқнинг макетини туза бошлади. Ҳеч ким ундан буни талаб қилмаган бўлса ҳам, у бу ишга жуда жиддий киришди. Абдулланинг, нима

қиласиз, деган саволига, у кулиб:

— Раисга кўрсатаман, — деди.

Албатта бундай эмас эди. Гулчеҳра кейин тушунтирди. У Самад билан болалигидан орзуси, янги Мингбулоқни қуриш орзусига киришган эди. У бу ниятига эришиш қийинлигини билса ҳам, эрта-кеч шунинг Ҳаёлида юрар, эски қишлоқ макети эса унга ишлаш учун керак эди. У қишлоқнинг яхши, бошқа баъзи бир янги қурилаётган қишлоқлар сингари гўзал бўлишини орзу қиларди. Шунинг учун Самаднинг ёрдамида у қишлоқ архитектурасига оид кўпгина китобларни, плакат ва лойиҳаларни ёздириб олган, уйи устахонани эслатарди.

Юсуф ака ярим кечада ҳам ухламай нималарнидир чизиб, тиқир-тиқир қилиб ўтирган Гулчеҳрани баъзан койирди. У қизининг архитекторликка ўқиётганини биларди. Шундай бўлса ҳам ўзини тиёлмасди:

— Нима қиляпсан сен ўзи? Дам олсанг бўлмайдими?

Баъзан эса унинг рўпарасига ўтириб, жимжима қоғозларга катта фанер устидаги қўғирчоқ уйларга, тепаликларга узоқ қараб қоларди.

— Нима қиляпсан ўзи, а? — дерди қизининг эпчил ҳаракатларини кузатиб.

Бир куни Гулчеҳра Самад билан у келтирган телефон симларидан кичкина дарахтлар ясаб ўтирганди, Юсуф ака кириб қолди. У индамай Самаднинг рўпарасига келди-да, макетга тикилди.

Бирпасдан сўнг ҳайратланиб сўради:

— Бу бизнинг тўғон-ку! Гулчеҳра кулиб юборди.

— Топдингиз. Уйимизни ҳам топинг энди, дада? Юсуф ака яна макетга тикилди. Кейин бирдан:

— Ё тавба! — деб юборди. — Буни нима қилмоқчисизлар? Ўзимизнинг Мингбулоқ-ку бу?

— Худди ўзи, — деди Самад. — Қалай, тузукми Мингбулоқ?

Юсуф ака ўпирилган деворлар, қамиш томлар, қинғир-қийшиқ кўчаларга яна тикилиб қолди.

— Жуда ўҳшатибсанлар, — деди охири ўйланиб. — Ўхшатибсанлар-ку, лекин бошқа қишлоқни ясасаларинг бўлмасмиди? Жуда хунук-ку!

— Шу хунуклиги учун ясаяпмиз-да, дада, — деди Гулчеҳра. — Идорага олиб бориб қўямиз. Ҳамма кўрсин. Шундай жойда яшаб бўладими? Уят-ку!

— Жамоамиз бой, тўғри эмасми? — гапни давом эттирди Самад. — Янги қишлоқ қуриш керак. Одамлар янги, чиройли уйларда яшасин. Катта-катта кўчаларда юрсин. Ҳозир битта машина юрса, бутун қишлоқни чанг қоплайди. Иннайкейин, жамоанинг клуби йўқ. Мажлис бўлиб қолса, ёшларнинг борадиган жойи йўқ. Тўғри эмасми?

Юсуф ака анграйиб қолган эди.

— Нима, янги қишлоқни шунақа ясамоқчимисанлар? — сўради кейин қизига термилиб.

— Ҳа, — деди Самад. — Гулчеҳра ясайди. Кейин муҳокамага қўямиз. Маъқул бўлса, секин қуришга тушамиз.

— Тузуксан-ку, қизим? — деди фахр билан Юсуф ака. — Мен буни раисга айтаман.

— Ҳозир керак эмас, — деди Самад. — Аввал битсин макет, кейин.

— Оббо, қизим-ей, оббо қизим-ей, тузуксан-ку! Юсуф ака севинчини яширмай, алламаҳалгача ёшларнинг олдида ўтирди.

Гулчеҳра шу воқеани кула-кула Абдуллага айтиб берганди, унинг ҳам макетни кўргиси келиб кетди. Лекин Гулчеҳра кўнмади.

— Ҳали тайёр эмас, — деди у. — Иннайкейин, иннайкейин, сизга кўрсатгани уяламан.

— Нега? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Бу менинг биринчи мустақил ишим. Балки жуда ёмондир. Аввал домлаларимга кўрсатай.

— Самад кўрса майли, — деди ҳафа бўлган бўлиб Абдулла.

— Самад кўрмаса бўладими? Бу иккаламизнинг режамиз. Ҳафа бўлдингизми?

Гулчеҳра шундай деб, меҳр билан унга тикилди. Абдулла жўрттага юзини ўгирди.

— Менга сиз йўқдан бошқа нарсани демайсиз...

— Ёлғончи! — деди кулиб Гулчеҳра. — Мен сиз билан ҳеч ким билан қилмаган ишларни қиляпман. Эсласам, қўрқиб кетаман.

— Нима иш?

— Билмайсизми?

— Билмайман, — ўзини соддаликка солди Абдулла.

— Ярим кечада эркак киши билан қандай қиз юради биласизми?

— Йўқ.

— Ёмон қиз. Баъзан ўзимдан-ўзим уялиб кетаман. Дадам билиб қолсалар, нима бўлади?

— Билмайдилар, — деди Абдулла уни қўлидан тортиб. — Ўзингиз айтиб қўймасангиз агар...

— Айтсам-чи?

— Гулчеҳра имтиҳон қилгандай Абдуллага тикилди.

— Ихтиёрингиз...

— Айтмайман. Қандай айтаман. Сиз айтасиз, хўпми? Барибир бир кун айтиш керак бўлади-ку! Айтасизми?

— Ҳм... — деди Абдулла уни қучоқлаб, — Гулчеҳра...

— Нима?

— Мени яхши кўришингиз ростми?

— Ўзингиз нима дейсиз?

— Билмайман. Билганимда сўрамас эдим.

— Рост, — деди сирли оҳангда Гулчеҳра.

— Нега бўлмаса, йўқ дейсиз?

— Ҳали ҳам йўқ дейман...

— Нега?

— Ҳали ёш боламиз-ку!

Гулчеҳра шундай деди-да, зулукдек буралиб унинг қучоғидан чикди.

— Ёмонсиз!..

— Гулчеҳра...

— Қаранг, биров келяпти!

Гулчеҳра қўрққан одамдек жўрттага атрофга аланглаб, Абдуллани имлади-да, кейин туриб кетди. Абдулла бирпас жойида қимир этмай турди, алданганини билгач, кетидан югурди.

Ҳар учрашувда деярли шундай бўларди. Бироқ уни бу ранжитмас, кўнглини совутмас, қайтанга Гулчеҳрага кучлироқ боғлаб қўярди. Бундан у ҳурсанд эди. Кичкина, қўримсиз, чанг бир қишлокда уни яхши кўрадиган, у билан ўзининг энг муқаддас фикрлари, сирларини ўртоқлашадиган, унинг кўнглини оладиган соддадил, ақлли бир қиз бор. Бу қизнинг ҳам орзулари уники каби баланд, гўзал. Худди Абдулла каби у ҳам орзуларига етишиш учун астойдил интилмоқда. Бу кун яқин, у бахтли бўлади. Бу бахтга Абдулла ҳам шерик.

Шундай ўйлар экан, Абдулла кейинги таътилнинг тезроқ келишини, Гулчеҳра билан яна тезроқ кўришишни орзу қиларди. Кўришганда эса яна кўнгли тўлмаётганини ҳис қиларди. Ниҳоят бир гал у истаган, ҳаяжон ва қўрқув билан кутган нарса юз берди. Ўшанда у тўртинчи курсни тамомлаб, ёзги таътилга қайтган эди.

XIV

Тунги поезд билан йўлга чиққан Абдулла тушга яқин Мингбулоққа етиб келди. Ҳовлининг ўртасида тоғорага сув солиб неварасини чўмилтираётган Ҳожар буви уни кўриши билан катта бир совунни шалоп этиб тоғорага ташладида, қаршисига йўрғалаб кетди.

— Вой, тасаддуғинг кетай! Вой, қоқиндиғинг бўлай! Абдуллажон болам!

Абдулла жилмайганича эгилиб, кўришгани елкасини тутар экан, Ҳожар буви уни юз-кўзларидан ўпар, оғзи тинмас эди.

— Вой, ўзим ўргилай! Вой, бўйингга қоқай! Одамни хавотирга қўйиб бу гал мунча ҳаялладинг? Эсонмисан, омонмисан? Уйидагиларинг эсон-омонми? Даданг тузукми? Вой, ўзим айланай!

— Ўзингиз тинчмисиз? Тоғам яхши юрибдиларми? Келинойим қалайлар?

Абдулла гапни чўзмаслик учун ўзи бувисини саволга тута бошлади.

— Отдайман, болам, отдайман. Тоғанг ҳам, келинойинг ҳам тузук, ишлаб юришибди. Мени бу жиянинг қийнаб юборди. Турсун, ҳой Турсун! Тоғанг билан кўришмайсанми, тентак!

— Ассалому алайкум!

Тоғорада чўккалаб ўтирган Турсун шилт этиб қўлларини нам кўкрагига урди. Ҳожар буви билан Абдулла кулиб юборишди.

— Катта бўлиб қолибди-ку, а, буви?

— Кичкина бўладими, тўрт ёшга тўлди-ю! Лекин сенга ўхшаган мўмин-қобил чиқмади бу! Уззукун кўчада тентирагани тентираган. Ҳозир ҳам энди тутиб олиб келувдим. Афт-ангорига қараб бўлмайди.

Абдулла тоғаваччасининг олдига келиб чўккалади-да, юзига сув сепди.

— Шунақа шўҳмисан-а?

— Алдаяптила, — деди бола овозини пасайтириб. — Ҳечам тўполон қилмайман. Буви! Шундоқ ўтираверамани?

— Туша қол. Бўлди энди. Тоза бўлиб қаёққа борардинг? — жавради айвонга жой қилаётган Ҳожар буви.

— Иштоним қани?

Абдулла сўрига илиғлиқ чанг иштонни қоқиб жиянига узатди.

— Келақол, Абдулла! Болам, — қичқирди Ҳожар буви.

Абдулла жиянини етаклаб айвонга кўтарилди. Фотиҳадан сўнг, Ҳожар буви овқатга уннай бошлади. Абдулла қаршилик қилса ҳам, кўнмади.

— Дарров бўлади, болам. Йўлда очиққансан.

— Бўлмаса бир айланиб келаман Турсун билан.

— Ҳаяллаб кетма.

Тоға-жиян кўчага чиқишди. Турсун узокда, кўчани бошларига кўтариб копток тепаётган болаларни кўриб, тоғасини ўша ёққа сургади. Абдулла бир оз копток тепиб терлаб кетди.

— Бўлди, кетдик, — деди жиянига.

Лекин у қулоқ солмади. Абдулла ёлғиз ўзи уйга қайтди. Эшик тагига келганда, тўхтади. «Балки уйдадир?» — ўйлади у ва Гулчеҳраларнинг дарвозаси томон йўл олди. Дарвоза ланг очиқ эди. Абдулла ичкарига қаради. Ҳовли жимжит, ҳеч ким кўринмасди. У киришини ҳам, кирмасини ҳам билмай, эшик олдида туриб қолди. Энди қайтаман деганда икки боғ ҳўл беда ортиб эшак минган Алишер келиб қолди. Абдулла у билан сўрашиб, Гулчеҳрани сўради.

— Сойга кетганлар, — деди Алишер. — Макетларига қандайдир ўт керак экан. Шуни юлгани кетганлар.

— Анча бўлдими?

— Ҳа, эрталаб. Чақириб келайми?

— Йўқ, раҳмат. Сой узоқми?

— Анча бор. Ҳов анави толзорни кўряпсизми? Ўшанинг орқасида. Керак бўлсалар чақириб келаман.

— Раҳмат. Ўзи келиб қолар. Кўрсанг, Абдулла акам келдилар деб қўйгин.

— Хўп.

— Абдулла ака, — сўради Алишер эшакнинг бошини унга қайириб. — Ўқиётган шаҳрингиз яхшими?

— Жуда ҳам.

— Мен ҳам катта бўлсам, ўша ерга бориб ўқийман. Дадам шундай деяптилар. Аямлар ҳам розилар.

— Аямлар? — Абдулла ҳайрон бўлди.

— Ўзимнинг аямлар эмас, — деди Алишер, биров эшитиб қоладигандек, атрофга аланглаб. — Янги аямлар...

Абдулла беихтиёр Алишерга тикилиб қолди. У ўгай оналар бўлишини эшитган ва кўпинча, уларнинг ўгай болаларга нисбатан ёмон муносабатда бўлишларини биларди. Шунинг учун ачиниб Алишернинг кийимларига разм солиб чиқди. Лекин ҳеч қандай ёмон бир нарсани Алишерда пайқамади. Кийимлари яхши, ранг-боши тузук.

— Бедани нима қиласан? — сўради у гўё шу бедада ўгай онанинг ёмон муносабати бордек.

— Қуёнларимга. Ўнта қуёним бор. Кўрасизми? Катта-катта.

— Майли, кейин... — деди Абдулла кўнгли ёришиб. — Опанга шунақа деб қўй, хўпми?

— Хўп бўлади.

Абдулла орқасига қайтди. Кўприкка етганда сойга боришга қарор қилди. Унинг Алишер билан гаплашгандан сўнг, Гулчеҳрани жуда ҳам кўргиси келиб кетган эди. Анча юрди. Йўл таъсир қилдими, ё куннинг иссиғими, у терлаб сув бўлиб кетган эди. Кўйлагини ечиб, этагига юзини артди-да, елкасига ташлаб олди.

Толзорга етиб келганда муздек ҳаво юзига урилди. «Яхши жойни танлабди, — ўйлади ичида. — Нега илгари бу ерга келмаган эканмиз?». У шундай ўйлади-ю, ҳеч маҳал кундузи учрашишмаганини эслаб: « Гулчеҳра балки қўрққан бўлса керак кечаси бу ерга келгани», деб қўйди.

Толзор унча катта эмас эди. У дарров сой бўйига чиқиб қолди. Лекин Гулчеҳра кўринмади. Кетиб қолдимикан? У юраги тўлқинланиб, у ёқ-бу ёққа аланглади, кейин сув лабига тушди. Сал нарида каллакланган қари толнинг орқасида кичкина кўм-кўк яланглик кўринди. Абдулла шу томонга юрди. Толга етай деганда, у беихтиёр тўхтаб қолди. Шундай сойнинг лабида отқулоқ баргини пешанасига ёпиштирган Гулчеҳра қалин сочиқ устида оёқларини чалмаштириб ётарди. Оқ-сариқ йўл-йўл кўйлаги тиззаларигача кўтарилган, икки томонида оппоқ кафтлари осмонга қараб чўзилиб ётган қўллари елкаларигача очиқ эди. Думалоқ кўкраклари туртиб турган кўйлаги ҳар нафас олганида кўтарилиб, белини таранг қилиб тортар, тушганда эса кўкраклари ўртасида узун чизиқ ҳосил қиларди. Абдулла унга ҳавас билан тикилиб турди-да, шу ётишида унинг қип-қизил юзларидан ўпиб олгиси келиб кетди... Секин-секин, ўтларни шитирлатмасдан унга яқинлашди. Боши устига келганда эҳтиётқорлик билан чўккалаб, секин энгаша бошлади. Энди лаблари отқулоққа етай деганда, Гулчеҳра, «вой!» деди-ю, сапчиб ўрнидан туриб кетди. Абдулла кулди.

— Юракдан ҳам бор экан-ку!

— Уф! Қўрқиб кетдим, Абдулла, сизмисиз?

— Худди ўзи!

— Қачон келдингиз? Шунақа ҳам бўладими одам деган?

— Ёмон қўрқдингизми?

— Юрагим ўйнаб кетди.

Гулчеҳра кўкрагига «туп-туп»лаб, «уҳ» деди-да, жилмайди ва Абдулланинг рўпарасига ўтирди.

— Қачон келдингиз?

— Бир соатча бўлди. Келдиму, сизни қидиришга тушдим.

— Бу жойдалигимни қаердан билдингиз?

— Алишер айтди.

— Вой, бу ёққа келганингизни у биладими?

— Йўқ. Кўрсанг келганимни айтгин, дедиму, у кетгандан кейин бу ёққа келавердим. Ҳа, билса нима қилибди? Самад билан ярим кечагача бирга қолиб кетасизлар-ку!

— Самад бошқа гап. Самад менинг ёрдамчим. Уйдагилар буни билишади. Нега бу гал кечикдингиз? Доим ўн бешинчи августда келар эдингиз?

— Иш чиқиб қолди.

— Қизлар биланми? — Гулчеҳра кўзларини айёрона сузиб Абдуллага қаради.

Абдулла кулди.

— Йўқ, бир мақола устида ишладим. Курс ишим. «Фан ва турмуш»да босишмоқчи эди.

— Наҳотки? — севиниб сўради Гулчеҳра.

— Ҳа. Раҳбарим айтган экан. Шуни қайта ишлаб чиқдим.

— Нима темада?

— Юқори частоталар ҳақида. Ҳозир бу жуда керакли тема.

— Маъқул бўлдими?

— Ҳа, босишадиган. Агар босишса, анча шов-шув бўлади.

— Яхши шов-шувми?

— Шундай бўлиши керак. Профессор шу темани диссертация ҳам қилсангиз бўлади, деяпти.

— Ў, жуда яхши-ку. Абдулла уялинқираб жилмайди.

— Ўзингизнинг ишларингиз қалай? Гулчеҳра қўлларини ёзиб, хўрсинди.

— Макет!..

— Ҳали ҳам-а?

— Бу энди янги макет. Янги қишлоқ макети.

— Яхши бўляптими?

— Қайдам. Институтда лойиҳани маъқуллашди. Бу ерда ҳали кўрсатганим йўқ. Лекин эскисини кўрсатдим. Вой-бў-ў, шунақанги тўполон бўлиб кетдики!..

— Йўғ-э?

— Ҳа. Самад макет тайёр бўлиши билан кечаси Нурмат аканинг кабинетига олиб бориб қўйди. Ҳар куни эрталаб актив йиғиладида у ерга. Эрталаб Нурмат ака ҳаммадан кеч келиб, кабинетига кирса, одамлар пиқ-пиқ кулиб туришган эмиш. Нима гап деса, ҳеч ким индамасмиш. Кейин кимдир стол устида турган макетни кўрсатибди. Нурмат ака ҳайрон бўлиб тикилиб қолибди, — Гулчеҳра раиснинг қандай ҳайрон бўлганини кўрсатмоқчи бўлиб афтини буруштирди. Абдулла ўзини тутолмай, кулиб юборди. Гулчеҳра давом этди. — Бу нима? — деб сўрабди. Яна ҳеч ким индамабди. Ҳамма унинг одатини билади-да. Агар ўзига маъқул тушмайдиган жавобни эшитиб қолса, ёмон сўкиб беради. «Бу нима? — сўрабди у яна. — Нима, ҳамманг мум тишлаганмисанлар, нега жавоб бермайсанлар?». Шунда Самад: «Макет», дебди. «Кўриб турибман макетлигини. Ниманинг макети?» «Мингбулоқнинг макети, — дебди Самад. Раис бошқатдан макетни қарай бошлабди. «Бу нима?» — дебди бир маҳал бир томонга қийшайиб ётган бинони кўрсатиб. «Идора». «Бу-чи?» — Нурмат ака қўлини бигиз қилиб қамиш томли бир уйни кўрсатибди. «Сизнинг уйингиз», — дебди Самад. «Ҳм», — Нурмат ака ўйланиб қолибди. Кейин мўйлови тортила бошлабди. Жаҳли чиқса шунақа, мўйлови худди сичқоннинг думидек ликиллай бошлайди. «Буни нима қилмоқчисанлар? — дебди бир маҳал кўзлари олайиб. — Виставкага юбормоқчимисанлар?». «Виставкага нима қиламиз юбориб? — дебди секин Самад. — Шу ерда туради. Ё бўлмаса клубга қўйиб қўямиз. Қандай яшаётганимизни одамлар кўришсин». «Шундоқ дегин? — раис ўйланиб қолибди, кейин сўрабди: — Кимнинг иши бу?» Самад индамабди. Дадамлар жанжал чиқишидан қўрқиб: «Шунга ҳам ҳафа бўласизми, раис? — дебдилар. — Ўйин қилиб қизим иккалови ясашган. Йўқотиб ташлаймиз ҳозир...» Қизим, дегин? — дебди Нурмат ака ва Самадга қараб. — Бор, ўша рассомингни чақириб кел!»— деб

буюрибди. Уйда ўтирувдим, бир маҳал ҳовлиқиб Самад келиб қолди-ку! «Ҳа, — десам. — Э сўрама, иш чатоқ, раис хуноб, сени чақиряпти», — деди. Йўл-йўлакай нима дейишимни ўйлаб бордим. Бир томондан унинг жаҳли чиққани яхши. Демак, қишлоғимизнинг ёмонлигини тушунибди. Шунинг ўзи ҳам катта гап. Лекин нима дейман? Ҳар ҳолда буни дадам айтганларидек, ўйинчоқ дейишга қарши эдим. Самад ҳам ҳеч қандай маслаҳат бера олмади. Охири тўғрисини айтишга келишиб, идорага кириб бордик. Ҳали сўрашмасимдан: «Бу сенинг ишингми?» — деб сўради Нурмат ака мўйловларини титратиб. «Меники», — дедим секин. «Нима қилмоқчисан?» «Нима қилмоқчиман?! — сўрадим мен ва лоп этиб миямга бир фикр келиб қолди. — Курс иши қилиб институтга топшираман», — деб юбордим. «Нима?! — дўқ урди Нурмат ака. — Ҳм, Тошкентга олиб бораман, дегин?» «Ҳа, — дедим, — олиб бораман». Нурмат ака ўрнидан туриб кетди. Кабинетни бир айланиб чиқиб, олдимга келди-да, елкамга қўлини қўйди. «Қизим, нима, бизни шарманда қилмоқчимисан?» «Нега шарманда бўласиз? — дедим ўзимни соддаликка солиб. — Қайтанга макет қишлоқдан чиройли-ку?» «Шуни яна озгина чиройли қилсанг бўлмайдими?» «Бўлади, — дедим мен, — лекин ёлғон бўлади-да. Одамларни алдаб нима қиламиз?» «Нега алдар экансан? — деди Нурмат ака. — Беш-олти йилдан кейин қишлоғимиз яхши бўлиб кетади. Янги, чиройли бинолар қурамиз. Шуни ўйлаб бошқатдан яса, жон қизим...» «Янги қишлоқнинг макетини ясасам-чи? — сўрадим шунда мен. — Яхши чиқса, шунга қараб қурилишни бошлаймиз». «Бўпти, — деди Нурмат ака севиниб. — Яса. Бунингни бекит. Биз кўрдик. Биздан бошқа ҳеч ким кўрмасин. Нақ сочимни битталаб юлишади кўришса!» Уч-тўрт кундан кейин мажлис чақириб, Мингбулоқни қайта қуриш режалари ҳақида гапирди. Шундай ажойиб гапирдики, оғзим очилиб қолди. Кейин мени «қишлоғимиз архитектори», деди.

— Зўр-ку! — деди Абдулла ҳурсанд бўлиб.

— Зўр ҳам гапми? Бундай бўлади деб сира кутмаган эдим.

— Макет битиб қолдими?

— Қаёқда? — деди Гулчеҳра қошларини чимириб. — Энди бошладим. Ҳали иши кўп. Биласизми, бутун қишлоқнинг янги лойиҳасини битта ўзим ишлолмайман. Мен атиги тўртта нарсани ўйлаяпман. Катта кўча, клуб, хўжалик идораси, меҳмонхона. Унинг олди катта боғ. Мана шуларнинг макетини ишламоқчиман.

— Шу ҳам жуда катта иш.

— Биламан. Лекин қилиш керак. Диплом ишим шу бўлади, — Гулчеҳра ўйланиб қолди. Абдулла унинг мана шундай кўзларини бир нуқтага тикиб Ҳаёл суришини яхши кўрарди. Ҳаёл сурганда лаблари тортилиб, энди очилай деб турган ғунчага ўхшаб кетарди. Абдулла унинг шу ғунча лабларига тикилиб, ҳаёлидан ўтказди: «У билан бўлганим қандай яхши!» Гулчеҳра нимадир эсига тушиб, унга ўгирилди. — Айтгандай, институтимизда «Ёшлик» меҳмонхонаси лойиҳасига танлов эълон қилинди. Меҳмонхона Тошкентда қурилади. Таги ресторан, кафе... Мен ҳам қатнашяпман. Бир ҳафта қаттиқ ишладим. Яхшими?

— Жуда ҳам. Табриклайман.

— Шундай бир бино бўлсаки, у худди қушга ўхшаса! Олисдан қараганда учишга тайёрланиб, қанотларини ёзиб тургандек бўлса! Мен шундай қилдим. Билмадим, маъқул бўлармикин? Тошкентда шундай катта архитекторлар борки...

— Сизники маъқул бўлиб қолса-чи?

— Қайдам... — Гулчеҳра елкаларини қоқиб қўйди.

— Агар шундай бўлса, биласизми, мен нима қилардим!

— Нима?

— Мана бундай, мана бундай қилиб сизни ўпиб олардим.

Абдулла Гулчеҳрани қучоқлаб, юз-кўзларидан ўпа бошлади.

— Уятсиз! Қўйиб юборинг, биров келиб қолади!..

— Соғинмадингизми? — деди Абдулла уни қўйиб юбормай.

— Йўқ! — деди зарда билан Гулчеҳра ва сакраб ўрнидан турди.

— Куппа-кундузи нима қиляпсиз ўзи?

Абдулла кулди.

— Яхшиси менга ёрдам беринг.

— Нима қилай?

— Ҳу, анави ўтларни кўряпсизми? — Гулчеҳра сой лабига келиб тиниқ сув тагида тебраниб турган ўсимликларни кўрсатди. — Шулардан олиб чиқиб беринг.

— Бўпти. Бир челак бўладими?

— Аввал юлиб кўринг...

Абдулла ечина бошлади. Гулчеҳра уялиб юзини четга бурди. Сув шалоплагандагина ўтирилди.

— Мунча муздек?.. — деди Абдулла энтикиб ва сузиб кетди. Сой чуқур эмас, одам бўйи келарди ва булоқ суви бўлгани учунми, таги аниқ кўриниб турарди.

— Чўмилмайсизми? — сўради Абдулла Гулчеҳранинг рўпарасига келиб.

— Сиз бўлмаганингизда чўмилардим...

— Энди-чи?

— Биров келиб қолса-чи?

— Ҳеч ким келмайди. Тушинг.

— Йўқ.

— Ихтиёрингиз, лекин сув масза!

Абдулла шундай деб шўнғиди ва Гулчеҳра кўрсатган ўтлар олдига сузиб борди. Лекин ўтни юламан деганда сирғалиб кетиб, чалқанча йиқилди. Гулчеҳра кулиб юборди.

— Бир челакмиш-а? Беш-олтитасини юлиб чиқсангиз ҳам майли эди.

Абдулла ўзини ўнглаб, яна ўтга ёпишди. Қаттиқ тортган эди, ўсимлик майда тошларга чирмашиб кетган илдизи билан суғирилиб чиқди,

— Қаттиқ экан, — деди Гулчеҳрага узатаётиб.

— Шунинг учун сиздан сўрадим-да. Менга ўтни Самад билан Алишер юлиб беришади.

Абдулла яна шўнғиди. Бу гал ўсимлик осон кўчди.

— Бир челак юлиб берсам-чи? — деди ғурур билан.

— Агар совуқ емасангиз...

— Сув яхши.

— Абдулла беш-олти марта ўт юлиб, чарчади. Лекин сувдан чиққиси келмади, тўғрироғи, Гулчеҳранинг ҳам сувга тушишини истарди, Навбатдаги илдизга ёпишганда у ҳийла ишлатди. Худди ҳаво етишмай чўккан одамдек ўсимлик устига йиқилди. Унинг ҳаракатларини кузатиб турган Гулчеҳра аввал тушунмай турди, кейин қўрқиб кетиб, «Абдулла!» — деб қичқириб юборди. Абдулла жавоб бермади. Уч дақиқача у сув тагида тура олишини биларди, шунинг учун «ишқилиб шу пайтда тушсин-да», деб ўйларди. Гулчеҳра ўрнидан турди, сой лабида бир-икки типирчилаб, у ёқ-бу ёққа юрди, яна «Абдулла!» — деб чақирди. Жавоб эшитилмагач, ўзини сувга отди ва бирпасда Абдулланинг олдида пайдо бўлди. Абдулла қимир этмади, лекин Гулчеҳра унинг олдига келганини сезди. Нима қиларкин? Гулчеҳра шошиб унинг белидан қучоқлади-да, бошини сувдан чиқариб, қирғоққа судради. Ўйинга берилиб кетиб Абдулла индамади. Гулчеҳра сувдан чиқиши билан энгашиб унинг кўкрагига юзини қўйди. Шунда Абдулла уни маҳкам қучоқлаб олди. Ўзини йўқотиб қўйган Гулчеҳра шилқ этиб унинг ёнига ағдарилди.

— Қўрқиб кетдингизми?

— Жуда ҳам, — деди бўшашганича Гулчеҳра.

— Кечиринг, — Абдулла қизнинг кичкина қулоқлари аралаш юзларини сиқиб, муздек

лабидан ўпа бошлади. Гулчеҳра индамади. Аксинча, уни ўзига тортиб, иккала қўли билан кўкрагига суви томиб турган бўйнидан қучоқлади.

— Сизни яхши кўраман, Гулчеҳра!..

Гулчеҳра жавоб ўрнига уни қаттиқроқ қучоқлади.

Иккалови орзиқиб ва қандайдир қўрқув билан кутган воқеа содир бўлди. Абдулла ўзида йўқ шод эди. Толнинг панасига ўтиб қўйлагини сиқаётган Гулчеҳрага меҳр билан тикилар экан, ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис қилар ва кўзларини ундан узолмас эди. Ҳа, энди Гулчеҳра тамоман уники! Энди улар доим бирга бўлишади. Энди унинг ҳаётини шу ёқимтой, гўзал, нозик қизнинг ҳаётисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бундан ҳам ортиқ бахт, бундан ҳам ортиқ шодлик борми дунёда!

Гулчеҳра ҳам шод эди. Лекин у нозик табиатли одам бўлганидан содир бўлган воқеадан айни вақтда уяларди. У бир кунмас-бир кун шундай бўлишини биларди. Лекин ўша тўй деб аталган муқаддас бирлашишдан сўнг бунинг юз беришини истарди. Ҳамма шундай қилади. Ҳаёт ўзи шундай. Икки киши муқаддас қасам билан, муқаддас, бир умрга ёддан кўтарилмайдиган қадаҳ билан қовушади. Ҳамма шундай қилади, ҳамма шундай бўлишини истайди. Лекин у нима қилиб қўйди? Кимнинг юзига оёқ қўйди? Беор қиз? Нима қилиб қўйдинг ўзи? Энди қандай қилиб бошингни кўтариб юрасан? Нима деган одам бўлдинг энди? Қани у сен орзу қилган кунлар? Қани у сен орзу қилган ҳаёт? Сенга гард юқтирмай катта қилган онангнинг хотирасини поймол қилдинг! Сен уни хўрладинг! Отангнинг номига доғ туширдинг.

У шундай қайғули ҳаёлларга борар экан, унга меҳр ва муҳаббат билан тикилиб турган Абдуллага кўзи тушиши билан кўнгли ёришарди. «Албатта гуноҳ иш қилиб қўйдим, — ўйларди у. — Катта гуноҳ қилиб қўйдим, — ўйларди у. — Лекин ким билан? Абдулла билан-ку. Уни яхши кўраман-ку, ахир. Барибир бир кун шундай бўлар эди-ку! У энди бутунлай мен билан! Мен у билан! Бир-биримиздан энди ҳеч ажралмаймиз. Яқинда институтни битириб келади. Тўй бўлади. Ҳозир нима бўлганини ким билиб ўтирибди? Ўзим ҳам шуни истадим. Йўқ, демадим. Ҳеч ким билмайди. Ҳеч кимга айтмаймиз. Бу бизнинг муқаддас сиримиз бўлади. У бизнинг фақат юрагимизда сақланади. Гулчеҳра! Қара, у қандай яхши йигит! Чиройли, ақлли! У сени яхши кўради. У сен билан бўлади. Унинг кўзларига қара! Шу кўзлар наҳотки сени алдаса? Йўқ, алдамайди. У доим сен билан бўлади. Сен ҳам худди онанг каби бахтли бўласан. Лекин сенинг умринг қисқа бўлмайди. Сен узоқ яшайсан, Абдулла қанча яшаса, сен ҳам шунча яшайсан! У билан бирга, у билан баробар яшайсан. Шундай бўлади. Ҳозир содир бўлган нарса сени чўчитмасин. Сен энди кичкина эмассан. Ўз ҳаётингни ўзинг қурадиган давр келди. Сен энди мустақилсан. Нима истасанг шуни қиласан. Бугун сен уни истадинг. Нима бўлибди? Бунинг нимаси ёмон? У сен билан бўлса, бўлди. Бахтинг, келажагинг шунда, бир-бирингга бўлган меҳр-муҳаббатингда!

Гулчеҳра шундай деб, ўзини овутишга интиларди, лекин барибир кўнгли нотинч эди, юрагининг қаеридадир «Гуноҳ бўлди, гуноҳ!» деган фикр маҳкам ўтиришиб қолган эди.

Сочларини тўғрилаб жойига қайтиб келганда, Абдулла ўт тўла челакка тикилиб ўтирарди... Уни кўриши билан қандайдир бўғиқ овозда:

— Кетамизми? — деди секин.

Гулчеҳра унга қараёлмай, бошини лиқиллатди. Абдулла ўрнидан туриб челакни қўлига олди.

— Мен ўзим, — деди Гулчеҳра челакни ундан олиб. Абдулла индамади. Толзордан чиқишгунча иккалови жим боришди.

— Сиз кейин... — деди сўкмоққа ўтаётиб Гулчеҳра. Абдулла эътироз билдирмай, жойида қолди. Гулчеҳранинг бутун қиёфаси ҳафа бўлган ва қаттиқ қайғуга тушган одамни эслатарди. «Чиқармикин кечқурун?» Абдулланинг юрагини ғулғула босди, ҳатто қўрқиб кетди. Гулчеҳра ўша куни ҳам чиқди, эртасига ҳам, индинига ҳам.

Улар энди учрашишганларида, келажак ҳақида гаплашишмасди. Келажак улар учун энди кафтда турган олмадек аниқ эди. Бир йил капалак умридек ўтиб кетади. Абдулла ўқишни битириб қайтади. Ана ўшанда ҳамма нарса жойига тушади. Уларнинг бирга бўлишларига ҳеч ким, ҳеч нарса тўсқин бўлолмайди. Абдулла жўнаётганда ҳам деярли ҳеч нарса ҳақида гаплашмади. Гулчеҳра унга худди сўнгги марта кўришишаётгандек меҳр билан узоқ тикилиб турди-да, оёқ учларига кўтарилиб, секин лабидан ўпди.

Фақат уйда Ҳожар буви неварасидан ранжиган бўлиб қойинди.

— Болам, Мингбулоққа нега келасан, билмай қолдим. Бизларни кўрганими, ё бошқа бирон ишинг борми?..

Абдулла мийиғида кулиб қўйди.

XV

Ядро-физика институтининг ётоқхонаси шаҳар четида бўлиб, бешинчи қаватдан Нева қора бахмалдек жилваланиб кўринарди. Сайёра отаси Тошкентга кўчиб кетганидан кейин шу ётоқхонада яшай бошлади. Аввалги уч йил тўрт кишилик хонада турди. Тўртинчи курсга ўтганда эса, барча юқори курсдагилар қатори, унга бешинчи қаватдан алоҳида хона ажратиб беришди. Бу ердан шаҳарнинг деярли ярми яққол кўриниб турарди. Сайёра кўпинча ўқишдан қайтгач, деразани ланг очиб қўйиб, дарёнинг нариги қирғоғида олтин қуббаси ялтираб турган Петропавловск қалъасини, портга кириб-чиқиб турган баҳайбат кемаларни томоша қилишни яхши кўрарди. Бугун ҳам ўқишдан қайтиб, апил-тапил ечинди. Хона иссиқ бўлганидан халатини киймай, шундай ички кўйлакда, дераза ёнига келди. Лекин очмади. Пардани суриб, токчага суянганича ташқарига тикилди. Ташқари эса туман ичига ғарқ бўлган, деярли ҳеч нарса кўринмас, баъзи-баъзида ё портга кириб келаётган, ё чиқиб кетаётган кемаларнинг бўғиқ овозлари эшитилиб қоларди.

Сайёра туман тарқалгунча ҳеч нарса кўринмаслигига ишонч ҳосил қилиб, пардани туширди. Диван ёнида турган кичкина тахта яшикдан алоҳида-алоҳида қилиб юмшоқ қоғозга ўралган сап-сариқ олмадан биттасини олиб, қарс этиб тишлади-да, диванга ёнбошлади. Шунда стол устида ярми ичилмаган қатиқ шишаси тагидаги хатга кўзи тушди. Бу хат уйдан бўлиб, дадаси ёзган, кеча кечқурун у кинодан қайтганида ўқиган эди. Шундай бўлса ҳам хатни яна қўлига олди. Турсунали ака бу хатда ҳам одатдагидек, уйнинг тинчлиги, онасининг уни соғингани ҳақида ёзиб, бир қанча ўзининг ва онасининг маслаҳатларини баён қилган эди. Сайёра хатга кўз югуртирар экан, дадасининг «сен жуда серхаражат чиқиб қолдинг, яқинда пул юборган эдим, яна сўрабсан», деган жойига келганда кулиб қўйди. Чунки худди шу хат билан кетма-кет онасидан юз сўм ҳам олган эди. Буни, албатта, Турсунали ака билмасди. Агар онасининг унга бекитиқча юборган пулларини билиб қолса борми, тепа сочи тикка бўлиши турган гап эди. Бироқ Турсунали аканинг ўзи ҳам қизига пулни аямасди, кўп юборарди. Балки шунинг учун Сайёра курсдош қизлар ичида энг яхши ва энг чиройли кийинадиган қиз эди. Лекин шу билан бирга баъзи қизларга ўхшаб молпараст эмас эди. У нарса қидирмасди, бирон нарса керак бўлса дарров яқин ўртадаги магазиндан топиб келарди. Лекин шу қийинчиликсиз топиб келган нарсаси ўзига ярашар ва ҳамманинг ҳавасини келтирарди. Диплом ишининг раҳбари, мункиллаб қолган профессор уни эркалаб «Менинг қўғирчоғим, агар ўғлим бўлганида мажбур қилиб бўлса ҳам ўзим келин қилардим, — дерди тамшаниб. — Шарқ гўзаллари ҳақида кўп ўқиганман, эшитганман, лекин уларнинг бунчалик ҳусн эгаси бўлишини биринчи кўришим». Сайёра бундай гапларни кўп эшитгани учун, кулиб қўя қоларди. Бунинг устига у ўзини чиройли ҳисобламасди, деярли пардоз ҳам қилмасди. Йигитларнинг уни кўрганда анграйиб қолишлари, шўхларининг эса гап отишларига оддий бир ҳол, ҳамма қизларга ҳам шундай қилишади, деб қарарди, лекин унинг кетига тушганларни ёмон ҳафа қиларди. Курсидаги бир йигитнинг ҳаддан

зиёд шилқимлиги учун бир шапалоқ туширганини ҳамма биларди. Қизиғи шунда-ки, у шу йигит билан кейин жуда апоқ-чапоқ бўлиб кетди. Умуман, у одамлар билан бўлишни, улар қизми, йигитми, барибир, бўш вақтини завқ билан қувноқ ўтказишни яхши кўрарди. Буни билиб қолган йигитлар уни доим ўзлари билан олиб юришар, уни ўз сингилларидек кўришарди. Қизлар билан ҳам унинг алоқаси яхши эди. Унинг кийимлари деярли ҳамманинг кийимлари эди. Баъзан нимаси бор-йўқлигини билолмай қоларди, ҳатто ўзининг кийишига ҳам ҳеч нарса қолмаган пайтлари бўларди. Шунинг учун хатнинг «онанг, энди кичкина эмас, сал ўзини босиб юрсин деяпти», дейилган жойига кўзи тушганда, энсаси қотиб, еб турган олмасини отиб юборди. Оёқ яланг дераза ёнига келиб пардани тортди. Туман орасидан қалъа қуббаси билинар-билинмас мўралай бошлаганди. «А-ҳа!» — деди Сайёра. — «Кечқурун демак яхши бўлади». У бугун Пўлат, Абдуллалар билан «Ракета»да Пётр саройига боришмоқчи бўлганини эслади. Эслади-ю, дадасининг хатнинг орқасига тиркаган жумласи ҳаёлидан ўтди. Бошқатдан уни ўқиб чиқди. «Абдулла яхши юрибдими? У билан алоқаларинг қалай? Мендан салом айтиб қўй, яқинда мақоласи чиққан журнални юбораман...»

У Абдулланинг мақоласидан хабардор эди. Унинг анча дадил ва яхшилигини ҳам биларди. Бирга ўқишган, муҳокама қилишган. Бироқ нега отаси уларнинг алоқалари билан қизиқиб қолди? Алоқалари ҳар доимдагидек яхши. Аксари вақт улар бирга. Қизиқ.

Сайёра шундай ўйлаб радиони қўйди. Енгил куй янграй бошлади. Бир-икки «па»дан сўнг, Сайёра ёлғиз ўзи рақс тушишни истамади, каравотга сакраб чиқди-да, оёқларини қучоқлаб ҳали танишиб чиқмаган «Математик программалар» журналининг сўнгги сонини варақлай бошлади. Ҳеч нарса тушунмади. Ҳаёлидан дадасининг саволи ва Абдулла кўтарилмасди. Бирдан унга нимадир ойдинлашгандек бўлди. «Наҳотки... — ўйлади у, — наҳотки улар шуни истасалар? Бўлиши мумкин. Дадам уни яхши кўрадилар. Ойимнинг ҳам оғзидан тушмайди, унга ҳам ёқади. Менга-чи?» Бу саволга у жавоб беролмади. Лекин янгитдан Абдулла ҳақида ўйлаб бошлади. Ҳа, Абдулла яхши йигит. Бунинг устига у жуда ўзгариб кетди. Яхши томонга ўзгариб кетди. Илгаригидек уятчан эмас, оғзидан гапи тушиб кетмайди, фикрлари дадил ва ишончли. Илгари қандай эди? Гапиришга қўрқарди. Умуман, унинг ҳар бир ҳаракатида қандайдир етишмовчилик, ҳатто қолоқлик бор эди. Энди-чи? Энди у бутунлай бошқа одам. Ўтган тўрт йил уни бошқача қилиб юборди. Кўп ўқийди, ақлли, тартиб билан кийинади. Болалар ҳазиллашиб уни «келажак Эйнштейни» дейишади. Лекин бу ҳазилда қандайдир ҳақиқат бор. Ҳеч ким унинг курс иши, жуда енгиллик билан тайёрлаган курс иши бунчалик муваффақиятли чиқади, деб ўйламаган эди. Ўзи ҳам бундай бўлишини кутмаган эди. Ваҳоланки, шундай бўлиб чиқди. Мақола ҳолида босилишининг ўзи, катта гап. Бунинг устига деканатда шу ишингизни диплом қилинг, деб маслаҳат беришди. Бу камдан-кам бўладиган воқеа. Иннайкейин, ҳамма уни ҳурмат қилади. Сайёра ҳам. У Абдулла билан бўлишдан уялмайди. У билан бўлган одам ҳеч зерикмайди. Қизиқ гапларни топиб гапиради, яхши рақс тушади. Умуман, Абдулла у билган йигитлардан анча устун. Лекин у ҳеч Абдулла билан турмуш қуришни ҳаёлига келтирмаган эди. Бирга бўлишди. Ҳатто ҳазиллашиб Абдулла уни қучоқларди, ўпган пайтлари ҳам бўлган. Лекин буларнинг ҳаммаси шунчаки ҳазил эди. Сайёра ҳеч маҳал у билан яқин бўлишга эҳтиёж сезмаган эди. Абдулла ҳам балки шундайдир? У одоб доирасидан чиқадиган ҳаракатга сира йўл қўймасди. Улар яхши ўртоқ. Бўрттириброқ айтганда, яхшигина дўст эдилар. Абдулла унга катта ҳурмат билан қарар ва доим уни ўзидан баланд қўярди. Буни Сайёра биларди. Шунинг учун ҳам у бошқа йигитлардан кўра уни ўзига яқин тутар, ҳатто сирларини унга айтарди. Улар кўпинча бирга бассейнга боришарди, бирга чўмилишарди, Сайёра унинг келишган, бақувват қоматига ҳавас билан қарар, баъзан қизишиб кетганда, ўзини унинг қучоғида тасаввур қилиб кўрарди. Лекин бу бир дақиқалик ҳаёл бўларди ва у дарров буни унутарди. Баъзан ўзининг нозик, хипча қоматида Абдулланинг ҳам назарини сезиб қоларди. Лекин бу табиий, йигит киши шундай ёнида яхшигина қизни кўради, унинг нафасини сезади-ю, ҳаяжонга тушмай туравердими?

Бундай йигитлар йўқ, бўлиши ҳам мумкии эмае. Аммо бўлганда ҳам, улар кимга ёқарди. Ҳатто қизларнинг унинг эътиборсизлигидан жаҳллари чиқиши ҳам мумкин. Абдулла ҳамма йигитларга ўхшаган йигит. У қараши мумкин, ҳаёлидан ғалати фикрларни ўтказиши мумкин, лекин чегарадан чиқмайди, ортиқча ҳаракатга йўл қўймайди. Сайёранинг ўзи ҳам буни истамасди. У ҳеч маҳал Абдулла билан яқинлик ҳақида ўйламаган эди. Тўғри, бир марта у тушига кирди. Ўшанда кун бўйи Абдуллага қаролмай юрди. Лекин бу — туш. Тушда ҳар нарса бўлиши мумкин. Ҳаётда-чи? Сайёра шу пайтгача ўзига бу саволни бермаган эди. Лекин ҳозир беихтиёр шу савол келиб қолди, лекин унга жавоб беролмади. Икки-уч йил муқаддам жавоб бериши мумкин эди, ҳозир эса аниқ жавоб беришга қийналиб қолди. У энди кичкина эмас. Онаси ҳақ. Капалакдек у гулдан-бу гулга сакрайдиган даври тугади. Энди унинг уйи, рўзғори, севимли кишиси бўлиши керак. Лекин шундай одам борми?

Сайёра кўп қизларнинг оҳ-воҳ солиб, севиб қолдим, усиз туролмайман, деганларини эшитган эди, биларди ҳам. Дугоналарининг кўпчилиги қандайдир йигитлар билан ўз турмушларини боғлаб қўйишган эди ва тезроқ ўқишни тугатиб тўй қилиш, бирга туриш орзусида юришарди. Аммо унинг ҳеч кими йўқ эди. Тўғри, у ҳамма билан яқин эди, лекин мана шундай бирдан бир йигитга муҳаббат қўйиш ё аксинча, унинг муҳаббатига сазовор бўлиш унинг бошига тушмаган эди. Бу ҳақда, ҳатто ўйламаган эди.

Дадасининг илмоқли гапи, онасининг огоҳлантириши уни бу ҳақда ўйлашга мажбур қилиб қўйган эди. Чиндан ҳам, нега у бошқа қизларга ўхшамайди? Баъзилар биринчи курсданоқ биттасининг этагини ушлаб олишади. Нега у шундай қилмади? Хунук бўлмаса, аҳмоқ ҳам бўлмаса? Балки муҳаббат ёш танламаслиги ростдир? Биров эрта муҳаббат қўяди, биров кеч... Сайёра шундайдир? Кимга у муҳаббат қўйиши мумкин? Бундан ташқари, наҳотки муҳаббат бировни нишонга олгандай, танлаб қўйилса? У кўп йигитларга ёқишини биларди. Улар-чи? Улар унга ёқадими? Сайёра ўзи билган йигитларни бирма-бир кўз олдига келтириб чиқди. Йўқ, улар унга ёқмасди. Ҳаммаси яхши йигитлар, лекин ҳеч бири юрагини жизиллатмайди. Абдулла-чи? У бошқа гап. Таниш-билишларнинг ичида энг яхшиси шу. Лекин Сайёра уни севадими? Севиб қолиши мумкинми? Агар севмаса-чи? У севгисиз ҳаётни истамайди, бундай ҳаётнинг бўлганидан бўлмагани яхши. Балки Абдулла ҳам уни яхши кўрар!

Бу ҳаёллардан мияси ғовлаб Сайёра ўрнидан турди. Радиони ўчирмоқчи бўлганида, кўзи приёмник устидаги будильникка тушиб қолди. «О, ля-ля!» — деб юборди у бошини қашиб. «Етти бўлибди-ку. Роса хуноб бўлишаётгандир!»

У шошиб кийина бошлади. Бироқ енги калта кофта кийиб, энди шимининг занжирини тортай деганда, айнади. Ечиниб, янгитдан кийинди. Энди эгнига яхши кўрадиган тўқ зангори кўйлак, оёғига баланд пошнали оқ туфлисини кийди. Ойнага бир қараб, ўзидан ва кийимидан кўнгли тўлди. Калта қирқилган сочини орқасига бир силкитиб текислади-да, плашини қўлтиқлаб пастга тушди. Эшик тагида вахтёр уни тўхтатди.

— Сенга телеграмма келди.

— Қани? — Сайёра кампирнинг қўлидан телеграммани олиб, шошиб очди.

«Избрали академиком, твой папа», дейилган эди унда. Сайёра чапак чалиб юборди.

— Тётя Дуся! Милая! Ура!!!

У шундай деб кампирнинг бурушган юзидан чўлп этиб ўпди-да, эшикка югурди. Кампир ҳеч нарсага тушунмай ҳайрон бўлиб унинг орқасидан қараб қолди.

Абдулла билан Пўлат кўчанинг нариги бетида хуноб бўлиб туришарди. Сайёра уларни кўриши билан машиналарга ҳам парво қилмай, чопиб кўчани кесиб ўтди.

— Қиролича одатдагидек ушланиб қолдилар? — деди киноя билан Пўлат.

Абдулла жилмайди.

— Болла, кечиринглар! — деди ялинган бўлиб Сайёра. — Икки марта кийиниб кечга қолдим.

— Ўҳ-ҳў! — деди шунда унинг жуда чиройли кийинганини пайқаб Пўлат. — Қироличамиз бугун кечирса арзийдиган кийнибдилар.

— Яхшими?

— Жуда ҳам! — деди Абдулла.

— Бунақаси бўлмайди, — қўшиб қўйди Пўлат. — Қани энди шу кийимга яраша кармон ҳам бўлса!

— Кармон катта, — деди Сайёра. — Кеча ойимлар юз сўм юбордилар.

— Юз сўм?! — ваҳми учиб сўради Пўлат.

— Ҳа. Ҳозир бориб оламиз. Борамизми?

— Бориш ҳам гапми? Учамиз!

Улар йўлга тушишди. Сайёра ўртага ўтиб иккаловини қўлтиқлаб олди.

— Бугун сизларга коньяк ҳам қуйишим мумкин...

— Наҳотки? — сўради Абдулла.

— Бу ҳимматнинг боиси недир? — деди Пўлат.

— Мана, — Сайёра тўхтаб плашининг чўнтагидан телеграммани олиб уларга узатди.

— Қиёмат-ку, Сайёра! — деди Пўлат.

— Табриклайман! — Абдулла ҳаяжон билан Сайёрага қўлини узатди. — Бу жуда катта воқеа.

— Шунга битта коньяк қўймоқчимисан? — деди Пўлат телеграммани қайта ўқир экан. — Қизғончиқлигингни энди билишим. Ҳаммамизга биттадан қўясан.

Сайёра кулди.

— Мен ҳеч ишонмасдим.

— Даданг бўлгани учун шундай, — деди Пўлат, — Турсунали ака катта олим. Тўғрими, Абу!

Улар ҳазиллашиб Абдуллани шундай аташарди.

— Тўғри, — деди Абдулла ҳамон ҳаяжонини босолмай. — Академик... Зўр-а? Жаранглашини қара! Академик...

— Абу! — деди Сайёра унга ўгирилиб. — Сен ҳам бўласан. Мен буни биламан.

— Мен ҳам, — деди Пўлат. — Баҳс бойлашим мумкин, ўн йилдан кейин Абу академик бўлади. Эй академик, эшитяпсанми? Ўн йилдан кейин.

— Ҳазилингни қўй, — деди Абдулла, лекин уларнинг шундай дейишганига ичида қувонди.

Нега ҳам бўлмасин? Ахир шунга интиляпти-ку?! Лекин қиёмат, Турсунали ака академик! Бундан ҳам катта бахт бўлиши мумкинми? Нима қилаётган экан ҳозир? Институтдамикин? Уйдамикин? Қаерда бўлмасин, ҳамма унинг олдига келяпти, табриклаяпти... У бўлса секингина жилмайиб: «Раҳмат, раҳмат» деяётгандир... Абдулла бир дақиқа ўзини унинг ўрнида қиёс қилди. Мана креслода ўтирибди. Кресло катта, қизил духоба қопланган, ўтирсанг, чўкиб кетасан, юмшоқ... Худди Сайёраларникидек... Бирин-кетин одамлар келишяпти. Ҳамманинг юзида табассум, лекин олайиб қараётганлар ҳам йўқ эмас. Абдулла ҳамма билан илиқ сўрашади, олайганлар билан ҳам. Чунки улар энди нима ҳам қила оларди. У умрбод академик! Ана, Ҳусанхон ака келяпти. Икки қўли кўксида, юзида кулги. У оёқ учида юриб унинг олдига келиб эгилади.

— Абдуллажон, табриклайман, чин кўнгилдан табриклайман. — Унинг овози худди Инъом билан гаплашгандагидек майин, титроқ. — Бир вақтлар озгина бўлса ҳам сизни ўқитганим билан фахрланаман. Эргаш акам... Э, э, Ғафуржон акам қалайлар? Саломатликлари дурустми? Бир зиёрат қилиб келсам, қандай бўлар экан? Вақтлари бўлармикин қабул қилгани?

Абдулла «йўқ» дегандай бошини қимирлатади.

— Биламан, биламан, — дейди шошиб Ҳусанхон ака. — Энди у кишининг ишлари кўп. Меҳмон-излом дегандай... Ишқилиб омон бўлсинлар. Айтиб қўйсангиз, ўзларини

уринтирмасалар...

Ҳа... Агар шундай бўлса, ажойиб бўларди. Академик!.. Ҳаётнинг, орзунинг чўққиси бу.

— Ньютон янги формула ихтиро қиляпти! — деди Пўлат.

Сайёра кулиб юборди.

—Нима? — англамай сўради Абдулла.

— Ҳаёл суриб кетганингга ҳазил қиляпти, — деди Сайёра.

— А... Чиндан ҳам ҳаёл суриб кетибман, — деди Абдулла бирон нарса дейиш учун.

— Нимани, Абу? — сўради Сайёра.

— Коньякми, коньяк-ку бор... Закускаси-чи?

— Бир нарса топилар, — деди Пўлат.

— Йўқ, академикликни «бир нарса» билан ювиб бўлмайди.

— Нима таклиф қилмоқчисан?

— Нима дейсанми? — Абдулла қошларини чимирди. Унинг чеҳраси очилиб кетган эди. Ахир шунга интиляпти-ку, албатта шундай бўлади, ҳамманинг унга ҳаваси келади. — Балиқ! Полякча пиширилган осетра. Лимон билан.

— Вуй! Зўр! — деб юборди Сайёра.

— Зўр ҳам гапми? — деди Абдулла ўз ҳаёлига берилиб. — Қиёмат!

— Қани, чопдик! — Сайёра уларни судраб кетди. — Кассаси ёпилиб қолмасин тағин.

Учалови йўловчиларни ҳайрон қолдириб, югуриб кетишди. Орадан ярим соат ўтар-ўтмас улар «Ракета»да ўтиришарди. Сайёра ўртада. Пўлат билан Абдулла уни қўлтиқлаб олишган эди.

Саройда балиқ топилмади. Бор эди, лекин улар истаган балиқ эмас. Боғни айланиб шаҳарга қайтганда овқатланишга қарор қилишди. Сайёра йигитларни марказий фонтан томон бошлаб кетди. Унга бу ер, айниқса Самсон атрофида жоду кўзларини кўкка тикиб ҳаёлга чўмган сув парилари жуда ёқарди. Қачон саройга келмасин, албатта шу улуғвор ҳайкаллар сув отиб турган фонтанни томоша қилмасдан кетмасди. Ҳайкаллар унинг назарида даҳшатли тўлқин билан олишаётган паҳлавонларга ўхшарди. Самсон эса ҳар доим унга илоҳий қудратга эга бўлган девқомат Гераклни эслатарди. Унга қараши билан негадир эти жимирлаб кетар, лекин барибир унга қарагиси, унинг олдидан кетгиси келмасди. Ҳозир ҳам унинг рўпарасига келиб беихтиёр тикилиб қолди. Самсоннинг олтин суви югуртирилган қоматида фонтандан отилиб тушаётган томчилар биллур юлдузлардек ялтирарди. Сайёра уларнинг ҳар бирига қарагиси, қўлига олиб томоша қилгиси келарди. Лекин ҳар доим шуни ҳаёл қилганда, Самсон қаддини ростлаб унинг қаршисига юраётгандай бўларди.

— Яхши-а? — деди Абдулла Сайёрани тирсагидан ушлаб.

— Ҳа, жуда ҳам. Фақат мен ундан қўрқаман.

— Нега?

— Худди менга юриб келаётгандек туюлади.

— Бу сувдан. Агар сувга кўзинг тушмаса, шундай юролмайди.

— Менга у бутунлай ёқмайди, — гапга аралашди Пўлат. — Назаримда анча қўпол ишланган. Бошқа фигуралар яхши. Фақат Самсон шундай кўринади. Унинг қарашида ҳам қандайдир сохталик бор.

— Балки шундайдир, лекин қўпол эмас. Катта, холос! Шунинг учун қўпол туюлади. Сал наридан қара. Умуман, ҳайкалларни ёнида туриб кўриб бўлмайди.

«У ҳақ», — ўйлади ичида Сайёра Абдулланинг гапларини эшитаркан. «Илгари бундай демасди, деёлмасди».

У беихтиёр орқасига тисарилиб, Абдулла айтганидек қилди. Гарчанд узоқдан кўрса яхши туюлишини билса ҳам, ҳозир шундай қилгиси келиб кетди.

— Тўғрими? — сўради Абдулла. Сайёра бошини қимирлатди.

— Бўпти, сен билан тортишиб бўладими? — деди Пўлат. — Вой менга қаранглар, биз ўзи

нега бу ерда турибмиз? Тез-тез айланиб қайтайлик.

— Шошилма, — деди Абдулла, — балки бу ерга сўнги марта келишимиздир, кейин қачон келамиз, ким билади... Сайёра, ҳув анави арғимчоқ эсингдами? Юр, учамиз!

Абдулла Сайёранинг жавобини кутмай, уни сургаб кетди.

— Мен-чи?

— Юр-юр!

— Сен тўғри айтдинг, Абу! — деди Сайёра арғамчида ўтириб атрофга тикилар экан. — Балки сўнгги марта келишимиздир. Менга бу ер жуда ёқиб қолган эди.

— Ачинма. Бизнинг ишимиз шундайки... — деди Пўлат, — ҳар йили келиб турамиз...

— Лекин иш билан келамиз...

Сайёранинг бу гапи йигитларни ўйлатиб қўйди. Иш... чиндан ҳам яқинда иш бошланади. Саккиз ой қолди. Саккиз ойлик ёшлик, саккиз ойлик шўхлик. Кейин бу давр ҳеч қайтиб келмайди.

— Қизиқ, — деди Пўлат. — Студентлик яхшимикин, ё иш?

— Менга қолса, умрбод студент бўлардим, — деди Сайёра.

— Унда сендан нима фойда?

— Битта ёмон математик камаярди. Дурустроқ ишлашимга кўзим етмаяпти. Сен билан Абу бошқа гап.

— Абуни гапирма, — деди Пўлат. — У ишлаш учун яратилган одам. Ростини айтсам, менинг ҳам уч-тўрт йил ўқигим бор. Афсуски, бу мумкин эмас.

— Ҳаммамиз ҳам яхши ишлаймиз, — деди арғимчоқ тебратиш билан овора бўлиб турган Абдулла. — Биз ҳали ишлаганимиз йўқ. Шунинг учун студентлик яхши кўриняпти. Ишга тушганда, иш яхши кўринади.

—Лекин Сайёра, сени ҳеч реактор ёнида тасаввур қилолмаяпман. Сен кўпроқ врачга ўхшайсан.

— Мединститутга кирайми? Абдулла кулиб юборди.

— Йўқ. Биз бирга ишлаймиз. Шундай ишлаймизки...

— Класс бўлади, класс! — деди Пўлат.

— Тағин қандай класс!..

Шаҳарга қайтишганда Абдулланинг таклифи билан «Астория»га киришди. Бу қадимий ресторан ва унинг қимматбаҳо менюси анчадан бери унинг димоғини қитиқлаб юрарди. Подшо Николай II ни эслатувчи швейцар чол уларга честь бериб, эпчиллик билан Сайёранинг қўлидан плашни олди.

— Қирол қироличани кутиб оляпти! — ҳазил қилди Пўлат.

Улар иккинчи қаватга кўтарилишди. Деразалари оғир духоба дарпардалар билан тўсилган ресторанда тантанавор жимжитлик ҳукмрон эди. Онда-сонда қўшни залдан қадаҳларнинг енгил жаранги эшитилиб қоларди. Ёшлар проспектга қараган дераза тагига ўтиришди.

— Ҳа... — деди Пўлат хўрсиниб. — Ўзимизнинг ошхона бундан тузук эди.

Сайёра пиқ этиб кулиб юборди.

— Бир кун барибир кирасан шунақа ресторанга, — деди Абдулла. — Ўрганиш керак.

Капалак нусха галстук таққан официант меню узатди. Сайёра уни варақлаб, ҳар хил нарсаларни буюрар экан, Пўлат унинг тирсагидан тортиб:

— Ўзингни бос, ўзингни бос, — дерди.

Улар жуда яхши ўтиришди. Икки рюмкадан сўнг Пўлатга бу ҳашаматли ресторан худди студентлар ошхонасидек оддийгина бўлиб кўрина бошлади.

— Қизиқ, — дерди икки гапнинг бирида у. — Нега илгари ҳеч кирмаганмиз бу ерга? Жуда тинч экан-ку!

— Қани, кўтардик, — деди Абдулла янгитдан рюмкаларни тўлдириб.

— Нима учун? — сўради қизариб кетган Сайёра.

— Ҳаммамизнинг академик бўлишимиз учун! Абдулла бу гапни чиндан айтдими, ё ҳазил қилдими, билиб бўлмасди, лекин жуда кулгили чиқди.

Улар туришганда, шишада ҳали анчагина коньяк бор эди.

— Нима қиламиз? — сўради Пўлат ва аланглаб атрофга қаради. Ресторан деярли бўш эди. Фақат бурчак-бурчакларда, чет элликлар бўлса керак, ярим овозда гаплашиб ўтиришарди.

— Битта ҳам бадавлат студент кўринмайди. Оҳ! — деди Пўлат бармоғини бигиз қилиб, пешанасига қадар экан. — Топдим. Қиролича! Агар шу, сизнинг муборак қўлингиз теккан шаробни қирол олий ҳазратларига ҳадя қилсак, нима дейсиз?

— Олармикан? Туриши жуда ваҳима-ку? — деди Сайёра.

— Йўлини топамиз.

Пастга тушишганда Пўлат шишани швейцар чолга узатди.

— Бобай, агар биз қайтмасак, бизнинг соғлиғимизга ичишингиз мумкин.

Швейцар эътиборсизлик билан шишани олиб, бир чайқатди. Кўнгли тўлди шекилли, прилавка устига қўйиб, пошналарини зарб билан тақиллатди-да, честь берди.

— Ташаккур, — деди Пўлат.

Соат ўн иккидан ошган, лекин тун кирганга ўхшамасди. Шаҳарнинг сутдек оппоқ кечаси ўз ҳаётини бошлаб, бор гўзаллигини кўз-кўз қилиб турарди.

— Бирпас айланамиз-а? — деди Сайёра яна шерикларини қўлтиқлаб.

— Фақат менсиз, — деди Пўлат.

— Нега? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Қироличани аяб кўпроқ тортганга ўхшайман.

— Айлансак, тарқаб кетади. Кейин уйда чой ичамиз, — деди Сайёра.

Пўлат рози бўлди. Улар Невский проспекти бўйлаб битта-битта юриб кетишди. Одам сийраклигини эътиборга олмаганда, шаҳарнинг тун қўйнидалигини билиб бўлмасди. Трамвай юрарди, машиналар «ғиз-ғиз» ўтиб гурарди. Ҳеч қаерда тун белгиси бўлган фонарь ҳам милтиллаб кўринмасди. Ҳаммаёқ ёп-ёруғ, ҳамма нарса уйғоқ.

Сайёра Пўлат билан Абдулланинг қўлларида осилиб борар экан, кўзларини уйларнинг жимжимадор пештоқларидан, кўкўпар биноларни елкаларида кўтариб турган паҳлавонлардан, баланд арклардаги хомуш нигохларини ерга қадаган фаришталардан узолмасди. У шуларни кўрганидан, тўрт йил шулар билан бирга яшаганидан мамнун эди, лекин яқинда хайрлашади, оз қолди, лекин хайрлашади. У буни истамасди. У бутунлай шу шаҳарда яшашни истарди, шунинг учун кўнглининг қаеридир ғаш эди.

— Ниманг гўзал сенинг, шимол гўзали? — у эсига тушган бир шеърни ўқий бошлади:

Ниманг гўзал сенинг, шимол гўзали?
Ойдин тунларингми, баҳмал денгизинг?

Абдулла уни давом эттирди:

Ниманг гўзал сенинг, шимол гўзали?
Сенинг боғларингми, ёкут юлдузинг?
Сенда улгайдим мен, сенда англадим
Инсон деган номни, ҳаёт бешиги...

Кейин нима эди?

Пўлат «пиқ», этиб кулди-да, давом эттирди:

— Сенда Эйнштейн бўламан дедим,
Сенда ланг очилди илм эшиги...

— Ҳазил-ҳазил-у, — деди Сайёра, — менинг кайфим бузилиб кетди. Биз энди ёш эмасмиз... Ҳеч миямга сиғмаяпти.

— Менинг миям ёрилиб кетай деяпти, — деди Пўлат. — Уйга борайлик?..

— Юринглар.

Улар ётоқхонага келишди. Лифтни чақиришаётганда вахтёр кампир Сайёрадан сўради:

— Боя жуда севиниб кетдинг?

— Отаси академик бўлди, — жавоб берди Пўлат.

— Илгари ким эди? Абдулла кулиб юборди.

— Илгари доктор эди.

— Доктор? — ҳайрон бўлиб сўради кампир. — Нима, академик доктордан яхшими? Мен бир докторни биламан, жуда яхши одам, юракни операция қилади. Иннайкейин...

Лифт кўтарилди. Бешинчи қаватга чиқишганда Пўлат тўхтади.

— Ҳа, чой ичмайсанми? — сўради Абдулла.

— Бу одатни иккаловингларга ҳавола қиламан. Уйқу босяпти.

У тушиб кетди. Абдулла билан ёлғиз қолиб, негадир бу сафар Сайёра ўзини ноқулай сезди.

— Мазанг йўқми? — сўради Абдулла.

— Йўқ, яхши, — деди Сайёра. Овози ҳам негадир бўғиқ чиқди.

— Ҳурсандмисан?

— Нимадан? — тушунмади Сайёра.

— Дадангдан.

— Албатта. Лекин шундай бўлади деб ўйламаган эдим.

— Мен билардим. Тўғрироғи, шундай бўлишига ишонардим. Бу жуда катта бахт. Камдан-кам одам бунга етишади.

— Сен бундан мустасно.

— Нега?

— Сени яхши биламан, — деди Сайёра унинг қўлидан ушлаб. — Сен етишасан.

— Кулма.

— Кулаётганим йўқ. Сендан кулмайман.

— Ростданми?

— Нега ёлғон бўлар экан?

Абдулла миннатдор қиёфада жилмайди ва унга узоқ тикилиб қолди.

— Мен ҳозир! — деди Сайёра, плашини диванга улоқтириб. — Аччиқ бўлсинми?

— Ўзинг биласан.

— Демак, аччиқ.

Сайёра чинни чойнак билан чой қутини кўтариб, чиқиб кетди. Абдулла дераза ёнига борди. Форточкани очди. Барибир уй совимади. Костюмини ечиб, стулга илаётганда кўйлагининг кўкрагидаги тугма ширт этиб узилиб кетди. Абдулла тугмани олиб, столга қўйди-да, диванга ўтирди. Шу пайт Сайёра қайтиб кирди.

— Ҳозир бўлади, — деди у ва столнинг устини йиғиштира бошлади. Шунда кўзи тугмага тушиб қолди.

— Бу қаердан пайдо бўлиб қолди? — деди у ҳайрон бўлиб.

— Кечирасан, меники, — деди Абдулла. — Узилиб кетди.

— Айтмайсанми? — ҳафа бўлди Сайёра. — Ҳозир қадаб қўяман.

— Қўявер, ўзим...

— Нега мен эмас?..

Сайёра шундай деб, шкафнинг тортмасини титкилай бошлади.

«Яхши қиз, — ўйлади Абдулла нозик қоматига кўз тикиб. — Чиройли, иннайкейин, академикнинг қизи. Жуда бахтли бўлса керак». У Сайёра билан биринчи марта учрашганини эслади. Ўшанда ҳам у худди шундай чиройли, чаққон, хушмуомала эди. Бироқ ўшанда Абдулла ундан уяларди. Энди-чи? Энди улар деярли тенг. Тенгми? Йўқ, тенг эмас. Унинг ҳамма нарсаси бор. У нима истаса шуни қилиши мумкин. Унга уйланган йигит жуда бахтли бўлади. Унинг яна бир яхши одати шуки, ўзининг мавқеи билан ғурурланмайди, эсга ҳам солмайди. Ҳа... Унга уйланган одам бахтли бўлади. Оиласи ҳам яхши. Турсунали аканинг ундан бошқа ҳеч кими йўқ. Онаси ҳам уни еру кўкка ишонмайди. Қизиқ, нега у ҳеч ким билан юрмайди? Наҳотки ҳеч кимни яхши кўрмаса.

— Сайёра...

— Нима? Оқ ипни қаерга қўйибман, тополмаяпман.

— Қўявер. Ўзим тикиб оламан. Сайёра...

— Эшитяпман.

— Сени... сени эрга тегяпти, деб эшитдим. Ростми? Сайёра кулди.

— Ким экан ўша мен тегадиган эр?

— Ўзинг билсанг керак?

— Ўша одам бунисини ҳам айтмабди-да... Топдим. Сайёра Абдулланинг ёнига ўтириб, игнага ип ўтказа бошлади.

— Айтмади, — деди Абдулла унинг очиқ тиззаларига тикилиб. — Тўйга-чи, тўйга айтасанми?

— Агар бўлса... Қаери узилди?

— Албатта бўлади. Мана, — Абдулла унга яқинроқ сурилиб, кўкрагини тутди.

— Ишонасанми шунга?

— Нега ишонмас эканман? Бу ҳар бир кишининг бошида бор.

— Фақат менинг эмас.

— Нега?

— Менинг ҳеч кимим йўқ, — Сайёра хомуш бўлиб қўлларини туширди. — Менинг ҳеч кимим йўқ...

— Ишонмайман, — Абдулла шундай деб, унинг тиззасига қўлини қўйди. — Сен... сен чиройлисан.

— Бу қуруқ гап.

— Йўқ, ростдан. Жуда чиройлисан,

— Сен-чи? Сенга ёқаманми мен?

Сайёра унга секин кўз қирини ташлади. Абдулла нима дейишини билмай қолди. Ёқадими Сайёра унга? Бу ҳақда у ўйламаган эди. Ҳа, ёқади, албатта ёқади. Шундай қиз нега ёқмасин? Нега шуни илгари билмаган эди?

— Ҳа, — деди ҳаяжон билан у. — Мен-чи? Мен сенга ёқаманми?

Сайёра жилмайди.

— Кел, қадаб қўяй.

У шошиб Абдулланинг ёқасиии ечди. Унинг юзи қип-қизариб кетган, энтикиб-энтикиб нафас оларди. Абдулла ҳам қизариб кетган эди. Кўкрагини тутиб қимир этмай турар экан, Сайёранинг сочлари энгагига тегиб, бутун баданини жимирлатарди, ёқимли ҳиди димоғига уриларди.

Тугмани қадаб бўлиб, ипни тишлаб узиш учун Сайёра эгилди. Шу тоб унинг иссиқ юзи Абдулланинг очиқ кўкрагига тегди. Абдулла ўзини тутиб ололмади. Уни қучоқлаб, бўйнидан, қулоғидан ўпа бошлади. Сайёра бошини кўтармади, оғирлигини унга ташлаганича, бир дақиқа унинг қучоғида ётиб қолди. Коридорда нимадир тарақлаб кетди.

— Вой, чойнак! — деди ўзига келиб Сайёра ва сакраб ўрнидан туриб эшикка отилди.

Абдулла ҳаяжонини босолмай, жойидан қимирламади. Уни янги ҳаёт, янги орзулар қувончи қамраб олган эди. У ҳеч маҳал шундай бўлишига ишонмаган, хатто ҳаёлига ҳам келтирмаган эди. Сайёра унинг учун шу кунгача чиқиб бўлмайдиган қоянинг устида эди. Бугун эса, бугун у шу қояга чиқди. «Ҳа, — деди у ичида ўзидан мамнун бўлиб. — Мен ниятимга етаман, ҳамманинг менга ҳаваси келади!».

Иккига бўлинган чойнакни кўтариб, Сайёра кирди. У айбдор қиёфада жилмайди.

— Бу яхши. Бу бахтдан нишона. Руслар шундай дейди,

У ўрнидан туриб Сайёранинг олдига борди. Чойнак бўлакларини қўлидан олиб, столга қўйди-да:

— Ишонасанми шунга? — деди. Сайёра бошини қимирлатди ва сўради:

— Бошқа дамлайми?

— Йўқ, — деди Абдулла ва уни қўлларидан ушлаб ўзига тортди.

XVI

«Мингбулоқ» жамоасининг идорасида мажлис кетарди. Бу одатдаги мажлислардан бўлмай, унга қишлоқнинг барча қизиққан кишилари чақирилган эди. Чамаси икки юз киши сиғадиган, «клуб» деб аталмиш шифтининг қамишлари чиқиб ётган зал одамларга тўлгач, Нурмат ака Самадга имо қилиб, «бошла», деди. Самад саҳнанинг ўртасида турган столга яқинлашди. Уч хил баланд-паст бинонинг макетига бир қараб қўйиб, залга мурожаат қилди.

— Ўртоқлар, бугун мажлисимизда битта масала кўрилади. У ҳам бўлса қишлоғимизнинг келажаги.

Мингбулоқ йигирма-ўттиз йил оддин қандай бўлса, ҳозир ҳам деярли шундай турибди. Мана ўзингиз ўтирган хўжалик идораси. Урушдан аввал ҳам шу бино идора эди. Ҳозир ҳам. Ташқаридан қараган одамнинг кўнгли озади. Қишлоқдаги бошқа уйлар, қинғир-қийшиқ кўчалар-чи? Энди шундай лой томли, пастак уйларда яшаш уят. Агар пулимиз бўлмаганда бошқа гап эди. Мен яна қайтариб айтаман, пулимиз ҳозир янги қишлоқ қурилишини бошлашга етади, Мана, кўз олдингларда янги Мингбулоқнинг тахминий макети, — Самад макетни қийшайтириб залдагиларга кўрсатиб чиқди. — Бу макетни ўзимизнинг ёш меъмор, Юсуф акамизнинг қизлари Гулчеҳра ясаган. Қурилишни ҳам унинг ўзи бошқаради. Раҳбарият шунга қарор қилди.

Залда қарсак кўтарилди.

— Умрингдан барака топ! — деган овозлар эшитилди.

— Ҳозир, — гапни давом эттирди Самад, — сўзни Гулчеҳрага берсак. Янги Мингбулоқнинг қандай бўлишини яхшилаб тушунтириб берса, кейин муҳокамага қўйсак? Қаршилик йўқми?

— Йўқ.

— Эшитайлик!

— Бўлмаса сўз Гулчеҳра Саидовага!

Нурмат ака билан отасининг ўртасида ўтирган Гулчеҳра уялиб ўрнидан турди ва «гапираверайми?» дегандек, раисга қаради.

— Бемалол. Кўнглингдаги борини гапир, — деди Нурмат ака.

Гулчеҳра макет ёнига келди. У уйда мажлисга тай-ёрланар экан, гапни нимадан бошлашни ва нима билан тугатишини ҳам ўйлаб қўйган эди. Лекин ҳозир уига кўзларини тикиб турган одамларга қараб ўзини йўқотиб қўйди. Ҳатто ичида: «Худо, ўзинг шарманда қилмагинда», деб юборди. Нимадан бошлаш керак? Кундузи Самад билан учрашганда ҳаммасини келишиб олган, нима дейишини аниқ биларди. Ҳозир эса ҳамма гап ҳаёлидан кўтарилиб кетди.

Зал тўлқинлана бошлади. Кимдир йўталиб ҳам қўйди. Гулчеҳра гапини ўйлаб, бирма-бир

залдагиларга қараб чиқар экан, дераза токчасида ўтирган Алишерга кўзи тушиб қолди. Алишер унинг қийналиб турганини кўриб, «гапираверинг, нимадан чўчийсиз?» дегандек кўзини қисиб қўйди. Гулчеҳрага бу далда бўлди. Укасидан кўз узмай, секин гапини бошлади.

— Бу макет менинг диплом ишим бўлади. Ўртоқларим катта-катта биноларнинг, бутун районларнинг макетларини чизишяпти. Мен ўз қишлоғимни танладим. Кўпдан бери Мингбулоқнинг янги қиёфасини кўришни, чанг, тор кўчалар, ертўлаларни эслатувчи уйлар ўрнида кенг кўчалар, чиройли иморатларни орзу қилардим. Шу орзумни мана шу макетга туширдим. Бу макет, албатта, мукаммал эмас, хато, камчиликлари кўп, бунинг устига менинг биринчи мустақил ишим...

Гулчеҳра тўхтаб қолди. У ҳаяжонлана бошлаганидан гапини йўқотиб қўйган эди.

— Гапиравер, қизим, қулоғимиз сенда, — деди бир чол биринчи қатордан.

— Камчилиги бўлса, қўрқма. Ҳашарга чақирсанг, тузатамиз! — қичқирди орқада кимдир.

— Камчиликсиз иш бор эканми! Гапиравер! — уни қувватлади яна кимдир.

Гулчеҳра укасига қаради. Алишер икки кўзини унга тикиб, жилмайиб турарди.

— Қани бўла қол, қизим! — деди Нурмат ака унга далда бериб.

— Янги Мингбулоқ қандай бўлиши керак? — давом этди ўзини тутиб олиб Гулчеҳра. — Мана бу макетда унинг бир қисми кўрсатилган. Мана бу тўрт каватли бино хўжаликники. Биз Нурмат ака билан келишиб, уни маданият саройи деб атадик. Ҳозир ҳеч қандай қишлоқни шундай маданият саройисиз тасаввур қилиб бўлмайди, ёшлар кўп. Кечқурун улар доим дам оладиган, билимларини оширадиган, кино, концерт, театр кўрадиган бир жой бўлиши керак. Макетдаги бино ана шунақа жой бўлади.

— Қачон? — қичқирди кимдир.

— Уч-тўрт йил ичида, — жавоб берди Гулчеҳра. — Маданият саройи орқасига канал тушади. Кейинчалик бориб бу ер қишлоқ марказига айланади. Унинг олдидан катта кўча ўтади. Бу кўча бир томондан Қўқон, иккинчи томондан Олтиариқ билан туташиб кетади. Маданият саройининг ўнг томонида, мана кўряпсизлар, хўжаликнинг янги идораси. Бу икки қаватли бино қурилиши ҳам шу йиллар ичида ишга тушади. Чап томондаги тепаси айвонлик манави бино «Мингбулоқ» меҳмонхонаси. Шундай қилиб, қишлоқ марказида мана шу учта катта бино бўлиб, уларнинг ўртаси фонтанли боғ бўлади. Бу боғ каналгача чўзилиб келади.

— Менда савол бор? — деди залнинг ўртасидан бир мўйсафид туриб.

— Тўхтанг, ота! Гапини тамомласин!

— Гапини кейин гапираверади. Ҳозир сўрамасам, эсимдан чиқиб қолади.

— Майли, сўранг, — деди Гулчеҳра, — нима дейсиз, ота?

— Айтаётганларингнинг ҳаммаси яхши, болам. Шу иморатларнинг ҳаммаси керак. Лекин сен менга бошқа нарсани айт. Бизнинг уйлар нима бўлади? Кеча неварам гап топиб келди. «Нима дейсиз, бува, Мингбулоқ бузилармиш, кўп қаватли уйда турармишмиз!» «Тўхта, — дедим, — бу нима деган гап? Туппа-тузук уйимиз бўлсинда, ҳамма бир-бирининг устига мингашиб яшасин? Бу бўлмаган гап. Қайси бир йили Тошкентга тушганимда, мени бир жойга жаназага олиб боришди. Уйга одам сиғмади, жаназани кўчада ўқидик. Бу ҳам майли. Товутни аркон билан деразадан туширилганини айтмайсанми? Мен Мингбулоқда ҳам шундай бўлишини истамайман. Ўзбекка бир парча ер керак. Ўзбекка битта бўлса ҳам дарахт кўкариб турган жой керак. Ҳожатхонага чиқса ҳам ҳовлига чиқсин-да, ўзбек. Нима дединглар?

— Тўғри, ота, тўғри!

— Бор экансиз-ку, Қобилжон ака! — деган овозлар янгради.

— Қобилжон ака, — деди Самад, — шунча гапингиз бор экан, кейинроқ гапирсангиз бўлар эди.

— Э, болам, эсимдан чиқиб қолади, деяпман-ку! Хўш, қизим, қани айт-чи, неварам ҳақми? Ростдан шунақа уй қурасанми?

— Ҳозир, ҳозир, ота, — деди унинг гапларини кулиб туриб эшитган Гулчеҳра. — Мен ҳам сиз қандай ўйласангиз, шундай ўйлайман. Ҳозир жавоб бераман. Шундай қилиб, шу учта бино тушадиган жой қишлоқ маркази бўлади. Унинг атрофида тўрт томонга тўртта кўча тушади. Кўчаларнинг атрофларига турар жой бинолари қурилади. Мана бу ерда шу турар жой биноларининг иккита макети бор. Бу, албатта, тахминий макет. Кўряпсизларми, кўчага қараган тўрт ойнали уй, унинг орқаси ҳовли. Ҳовлининг жамоа ерига жойлашган жойи қатор ҳужра... Мингбулоқда кўп қаватли турар жой бинолари қуриб бўлмайди. Ҳозирча мана шу уйлар кифоя. Қобилжон ота, мана қаранг, бу уйлар шундай бўлади: олди айвон, уч хона, бир даҳлиз. Ё бўлмаса, тўрт хона, бир даҳлиз. Кўчага эса, хоҳланг эшик, хохланг дарвоза қуринг.

— Қобилжон акага дарвоза керак. Тобут эшикдан чиқмаса, нима қилади?

Залда кулги кўтарилди.

— Шундай қилиб, — гапини якунлади Гулчеҳра, — макетда асосан қишлоқнинг маркази кўрсатилган. Шунинг ўзи ҳам анча йилга чўзиладиган иш.

Гулчеҳра жойига бориб ўтирди. Нурмат ака, маъқул, дегандек унга қараб бошини қимирлатиб қўйди.

— Яша, — деди Юсуф ака. — Гапга ҳам тузук экансан-ку?

Гулчеҳра жилмайди.

— Хўш, қани, кимда савол бор? — Самад столга қалам уриб залга мурожаат қилди.

— Менда бор! — деди иккинчи қатордан гавдали бир аёл кўтарилиб. — Янги қишлокда ясли бўладими? Нега бу ҳақда индамайсизлар? Ё болани орқамизга тутиб ишлайверамизми?

— Бўлади! — деди Нурмат ака жойида туриб. — Биринчи навбатда олтмиш кишилик ясли қурамиз. Бу режага кирмаган. Чунки яслининг қурилиши шу йилиёқ бошланади.

— Кўнглингиз тўлдими, Каромат опа?

— Манави бошқа гап.

— Яна қандай савол бор?

— Менда!

Алишернинг ёнида турган бир бола қўлини кўтарди.

— Нима дейсан?

— Маданият саройи битганда, ҳар куни кино бўладими, ё ҳозиргидек уч-тўрт ойда бирми?

— Кунига икки маҳал. Яхшими? Бола илжайди.

— Яна кимда савол бор?

— Мен бир нарсага тушунмаяпман, — биринчи қаторда ўтирган мўйсафид ўрнидан турди. — Ундай бўлади, бундай бўлади, деяпсизлар! Яхши. Бўлсин. Идорани ҳам, томоша бинони ҳам жамоа хўжалиги қуради. Бунга аклим етиб турибди. Лекин турар жойларни ким қуради? Кимнинг пулига қуради? Шуни тушунтир.

Самад Нурмат акага «гапирасизми?» дегандай қараб қўйди. Нурмат ака макет ёнига келди.

— Гапингиз тўғри, Муқим ака. Жамоа хўжалиги ҳаммага текин иморат қуриб беролмайди. Лекин биз маслаҳатлашиб шундай бир фикрга келдик. Ўттиз-қирқ кишидан иборат қурилиш бригадаси тузсак. Шу бригада фақат уй қуриш билан шуғулланса.

— Пулни ким беради, пулни?

— Ҳозир, — Нурмат ака қўлини кўтарди. — Пулни кучи етганнинг ўзи беради. Кучи етмаганга хўжалик. Уч-тўрт йилда қарз узилиб кетади. Даромадидан босиб қолинади. Мана сизнинг ўзингизни олайлик. Ўзингиз ишлайсиз, ўғлингиз, келинингиз. Икки кишининг даромади хўжаликка сарф бўлса, биттангизники янги уйга кетади. Сизники кетадиган бўлса, бир йилдаёқ узиласиз. Қалай, маъқулми?

— Маъқул ҳам гапми? — деди мўйсафид. — Биринчи қилиб мени хатга тиркаб қўй. Уйга эгилиб кираверишжонимга тегди.

Кулги кўтарилди.

— Қани, кимда яна?

— Мумкинми?

Савол-жавоб алламаҳалгача давом этди. Гулчеҳра кичкина макет шунча гап-сўзга сабаб бўлишини кутмаган, ҳозир дадаси ва Самадлар билан уйига қайтар экан, ўзида йўқ шод эди. Ярим йўлга келишганда, Юсуф ака нимадир эсига тушиб, орқасига қайтди. «Аянгга айтиб қўй, дарров келаман», — деди-ю Нурмат акани ахтариб кетди. Гулчеҳра Самад билан ёлғиз қолди.

— Ҳурсандмисан энди? — сўради Самад.

— Жуда ҳам, — деди Гулчеҳра. — Бундай бўлади деб сира ўйламаган эдим.

— Мен ҳам. Одамлар яхши яшашни истаб қолишди. Энди, қорним тўйса бўлди, деган гап қолиб кетди.

— Лойдан ясаган қалъамиз эсингдами? — сўради Самад, унинг тирсагини ушлаб. — Тўрт дарвозали, икки қаватли қалъа... Лекин уни ўшанда кимдир бузиб юборган эди. Энди ҳеч ким бузмайди. Сенинг уйларинг билан энди одамларнинг ўзи қизиқиб қолишди.

— Ҳа, — деди Ҳаёлчан оҳангда Гулчеҳра.

Лой қалъа унинг хотиридан сира чиқмайди. Анча бўлди бунга. Иккинчими, учинчи синфда ўқирди ўшанда. Дарсдан кейин мол боқиб юриб, болалар ариқ лабида «ҳаммомпиш!» ўйнашди. Гулчеҳра ҳам ўйнади. Кейин, ўзи сезмай, лойдан нимадир ясай бошлади. Самад ҳам унга қўшилди. Гулчеҳра девор кўтарди, Самад унинг нима ясаётганини сезгандай қатор дарча очди. Кейин деворнинг тўрттала бурчагига минора қуришди. Минораларни қамиш билан бир-бирига улаб, тагига дарвоза ўрнатишди.

— Бу сенинг уйинг, — деди Гулчеҳра жиддий оҳангда қалъага тикилиб.

Бизнинг уйда дарвоза йўқ, — деди Самад.

— Катта бўлганингда қуриб оласан.

Болалар қалъа устига яна нима куришни ўйлаб, узоқ туриб қолишди. Лекин ҳеч нарса топишолмади. Кеч кирди. Болалар тарқалишди. Гулчеҳра уйда ҳам қалъа устига нима ўрнатишни ўйлади. Ниҳоят топди. Эрталаб у ҳурсанд бўлиб, Самадларникига югурди. Иккалови шоша-пиша тўғон бошига келишди. Аммо кечаги тизза бўйи қад кўтариб турган қалъа бузилиб ётарди. Кимдир уни тепкилаб ер билан битта қилган эди. Ҳали яхши қуримаган лойда этик нағалларининг изи турарди.

Гулчеҳра йиғлаб юборди.

— Йиғлама, — деди Самад тишини тишига қўйиб. — Ўзим янгисини ясаб бераман.

У шундай ҳам қилди. Аввалгидан катта қалъа қурди. Лекин барибир Гулчеҳранинг алами анчагача босилмади.

Гулчеҳра шуни эслаб борар экан, миннатдорлик билан Самадга қараб қўйди. Ҳақиқий дўст шундай бўлади. Мана, Самад ҳозир ҳам уни қувватлаб келяпти, ундан ёрдамини аямаяпти.

— Биласанми, мен ҳали янги уй қурмоқчиман. Шийпонлик, дарвозалик...

— Ў, тўй яқинми?.. — сўради Гулчеҳра.

— Агар рози бўлса яқин, рози бўлмаса...

— Ким экан ўша рози бўлмайдиган? Мен биламанми?

— Ҳа, — деди секингина бош ирғатиб Самад.

— Ўзи нима дейди? Гаплашдингми?

— Йўқ. Гапираман дейману, тилим бормайди...

— Шунчалик уятчангмисан? Билмаган эканман.

— Гап уятчангликда эмас.

— Нимада?

— Биласанми, у шунақанги яхши одамки, ўзини шу қадар менга яқин тутадики, бу ҳақда оғиз очгани қўрқаман. Балки ҳафа қилиб қўярман, балки ёқмасман...

— Сен ёқмайдиган қиз ким экан? Мингбулокданми?

— Ҳа. Мингбулокдан. Бирга ўқиганман, бирга ишлаяпман...

Гулчеҳра қишлокдаги барча қизларни бир-бир кўз олдига келтириб чиқди, лекин биронтасини Самадга яқинлаштира олмади.

— Ким экан? — деди ниҳоят унинг ўзига мурожа-ат қилиб.

— Айтайми?

— Ҳа.

— Сен.

Гулчеҳра қизариб кетди. У бундай жавобни ҳаёлига ҳам келтирмаган эди. Бечора Самад!

— Ҳафа қилдимми? — сўради Самад хавотирланиб.

— Йўқ, йўқ, — Гулчеҳра тўхтаб қолди. — Лекин... Лекин мен... сен... йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас.

— Биламан, сенга Абдулла ёқади. Гулчеҳра ялт этиб унга қаради.

— Қаердан биласан? — сўради шошиб Гулчеҳра. «Наҳотки кўрган бўлса?». У шуни ўйлади-ю, толзор эсига тушди ва қўрқиб кетди.

— У келганда жуда бошқача бўлиб кетасан.

— Шуми? — Гулчеҳра енгил нафас олди.

— Шунинг ўзи ҳам катта гап.

— Тўғри мен уни... мен уни яхши кўраман.

— У-чи?

— У ҳам. Кўпдан бери.

Гулчеҳра шундай деди-ю, севиниб кетди. Абдулланинг бўлгани ва улар бир-бирини яхши кўргани қандай яхши! Яқинда учрашишади, оз қолди, кейин доим бирга бўлишади. Бундан ҳам катта бахт борми! Лекин, лекин бечора Самад... Унга қийин. Ўзи жуда яхши йигит. Балки бошқа бировни севиб қолар? Қишлокда яхши қизлар кўп. Нурмат аканинг қизи-чи? Бирам чиройли, бирам ёқимтой!

— Мени кечир, Самад, — деди Гулчеҳра уни юпатишга интилиб. — Ҳеч нарса деёлмайман.

— Йўқ, сен кечир. Гапирмасам бўлар эди. Шундай бўлишини кутган эдим, кечир... Хўп, мана уйингга ҳам етиб келдик.

Самад дарвоза қаршисида тўхтади. Гулчеҳра қўлини узатди.

— Хайр.

— Хайр, — Самад унинг қўлини омонатгина сиқиб, тез орқасига бурилди.

— Самад!

— Нима?

— Тўхта,— Гулчеҳра югуриб унинг олдига борди. — Мендан ҳафа бўлдингми?

— Йўқ, — Самад хомуш жилмайди. — Нега ҳафа бўлар эканман? Ёш бола эмасмиз. Хайр.

Лекин Гулчеҳра уни қўйиб юбормади.

— Барибир ўртоқ бўлиб қоламиз-а? Мен сени ўзимнинг энг яқин дўстим деб биламан.

— Мен ҳам. Хайр. Орамизда ҳеч қандай гап бўлгани йўқ деб ҳисоблайвер.

Самад кетди. Гулчеҳра у қоронғилик ичида ғойиб бўлгунча кетидан қараб қолди. У Самадга ҳозир жуда ачиниб кетган эди. Лекин нима қила оларди. Агар Абдулла бўлмаганида-чи? Унда ҳам шундай жавоб берарди. Самад яхши йигит, яхши ўртоқ. Унга одам ўзига ишонгандек ишонса бўлади. Лекин севги... севги бунга қарармиди? Яна Гулчеҳранинг ҳаёлига қишлокдаги қизлар келди. У биронтасини яхши кўриб қолиши мумкин. Киши муҳаббат қўймасдан яшай олмайди. Албатта биронтага кўнгил қўяди.

Гулчеҳра шу фикр билан қаноатланиб, кўнгли жойига тушдида уйига кирди.

Зумрад опа уни сабрсизлик билан кутиб ўтирарди.

Кўриши билан ёш қизлардек дик этиб ўрнидан туриб, қаршисига юрди.

— Яхши ўтдими? Нима дейишди?

— Жуда ҳам яхши ўтди, ая, — Гулчеҳра уни қучоқлаб, юзидан ўпди. — Бирам кўрққан эдим! Шунақангги саволлар ёғилиб кетдики! Одамларни айтмайсиз-ми? Зал лиқ тўлди. Овқатим ўчоқ бошидами?

— Мен ўзим олиб келаман. Сен чарчагансан! Зумрад опа ғизиллаганича ўчоқ бошига кетди. Гулчеҳра буни истамаса ҳам, бу гал индамади. Унга бу хотин жуда ёқиб қолган эди. Албатта аввал чиқиштирмади, ҳатто иккинчи марта уйлангани учун дадасидан ҳафа ҳам бўлди. Лекин унинг Алишерга, дадасига бўлган муносабатини кўриб, ўзгарди. Зумрад опа асли олтиариқлик бўлиб, туғмагани учун икки йил турмуш қуришгандан сўнг, эри қўйиб юборган эди. Унинг Нурмат акага қандайдир танишлиги бўлиб, Мингбулоққа онда-сонда келиб турарди. Саодат опанинг йили ўтгандан сўнг, Нурмат ака унинг ҳақида Юсуф акага оғиз очди. Юсуф ака рози бўлмади. Шунда раис уришиб берди.

— Ўзингни ўйламасанг, болаларингни ўйласанг-чи! Қачонгача қизинг уйга қарайди? Ўқиши керак, ишлаши керак. Кейин кичкина эмас. Турмуш қуриб чиқиб кетса, нима қиласан? Ўғлингни ким тарбиялайди?

Бу гап Юсуф акани ўйлатиб қўйди. Айниқса, озиб, ранги сомон бўлиб кетган Гулчеҳрани кўриб, раҳми келди. Бир йилдан сўнг тўрт-беш оғайнисини чақириб, ош қилди-да, Зумрад опани уйига олиб келди. Уй бирпасда тўлди-қўйди. Лекин Гулчеҳра анчагача уни «ая» деёлмай юрди. Уни кўрганда ўз аяси эсига тушиб, кўнгли бузилар, баъзи пайтлари йиғлаб ҳам оларди. Юсуф аканинг:

— Қизим, мен Зумрадни сени ўйлаб, укангни ўйлаб олиб келдим. Етим ўсмаларинг, қаровсиз қолмаларинг, деб олиб келдим. Агар ҳафа қиладиган бўлса, ўша куниёқ жавобини бериб юбораман. У бундай қилмайди.

Боласиз одам боланинг қадрини билади. Кейин ўзининг меҳрибонлигини кўряпсанми? Сенларни кўрганда оёқларингга йиқилиб поёндоз бўламан дейди, — деган гаплари ҳам унга таъсир қилмасди. Лекин бир воқеа сабаб бўлиб, улар бир-бирларига яқин бўлиб кетдилар. Келганига бир йил бўлганда йиғим-терим олдидан Зумрад опа бир ҳафтага Олтиариққа бориб, акасини кўриб келмоқчи бўлди-да, Алишер билан йўлга отлана бошлади. Гулчеҳра укасини юборишни истамаса ҳам, отаси розилик бергани учун, индамади. Бир ҳафта билинмай ўтиб кетди. Қайтиб келишганда у укасини танимади. Оёғида янги туфли, эгнида ёқасига уқа тутилган кўйлак, жун матодан шим... Энг муҳими, ранги қип-қизил мағиздек.

Алишер уни кўриши билан «опа!» деб қучоғига отилди.

— Маза бўлди, опа! Роса ўйнадим. Аямлар кейин шаҳарга олиб тушдилар. Кийимларимни қаранг.

— Муборак бўлсин. Мунча яхши! Ким олиб берди?

— Аямлар, — деди ғурур билан Алишер.

— Яхшими? — сўради уларга жилмайиб қараб турган Зумрад опа.

— Жудаям яхши, ая! — деб юборди тўлқинланиб Гулчеҳра ва уни маҳкам қучоқлади.

Зумрад опа йиғлаб юборди. У Гулчеҳрани бағрига босиб севинар, лекин кўзидан шашқатор оқаётган ёшларини тўхтата олмасди. Шу-шу уларнинг орасидан қил ўтмайдиган бўлиб кетди.

... Зумрад опа иссиқ ошни унинг олдига қўяр экан, сўради:

— Даданг қанилар?

— Ҳозир келиб қоладилар. Нимадир эсларига тушиб, Нурмат акани қидириб кетдилар.

— Яхши бўлди де-а?

— Жуда ҳам. Нурмат ака, ўзинг бош бўлиб қурдирасан, деяптилар. Лекин ҳали бунга анча бор. Ҳали институтда нима дейишади, билмайман.

— Айтгандай, — деди ўрнидан туриб Зумрад опа. — Сенга телеграмма келди.

— Қани? — шошиб сўради Гулчеҳра Абдулладан деб ўйлаб.

— Мана, олиб қўйибман.

Зумрад опа деразага қистирилган қоғозни олиб, унга узатди. Гулчеҳра апил-тапил қўлларини артиб, телеграммани ўқий бошлади. Ўқиб бўлиб, аввал ҳайрон бўлди. Кейин янгитдан ўқиб чиқди ва бирдан ҳоҳолаб кулиб юборди.

— Ҳа, нима экан? — сўради Зумрад рпа.

Гулчеҳра ўзини кулгидан тўхтата олмай, жавоб ўрнига телеграммани узатди. Унда шундай ёзилган эди: «Ҳурматли ўртоқ Саидова! «Ёшлик» комплекс биносининг жюри аъзолари сизнинг лойиҳангиз билан танишиб чиқди. Жюри сизга шу лойиҳа учун биринчи мукофот берилишини лойиқ топди... Конкурс шартига мувофиқ, келгуси йилда бошланадиган қурилишда сиз иштирок этишингиз керак. Сизни қизиқтирган барча масалалар билан қуйидаги манзилга мурожаат қилинг: Шаҳар лойиҳа институти».

Гулчеҳра қувончининг чеки йўқ эди. У энди архитектор! Унинг лойиҳасини қабул қилишди! Мукофот беришди.

— Нега гапирмайсан? Менга ҳам айт! — деди Зумрад опа.

Гулчеҳра уни қучоқлаб чўлпиллатиб юзидан ўпар экан, телеграмманинг мазмунини айтиб берди.

— Нима, энди кетиб қоласанми?

— Ҳозир эмас. Чақиришганда. Иннайкейин, тез қайтаман. Ярим йилча-да, ая! Бу жуда катта гап! Ишонмайсизми?

— Ишонаман. Нега ишонмас эканман. Майли, омон бўл ишқилиб.

Гулчеҳра телеграммани юзига суртиб ўпа бошлади. Орзусига энди етди у! Жуда тез етди! Самад эшитса-чи, ўзи ҳурсанд бўлади. Дадаси-чи? У ҳам. Ҳамма ҳурсанд бўлади. Дарҳол Абдуллага ёзиши керак. Қандай севиниб кетар экан эшитиб?! У шундай ҳаёл билан овқати ҳам чала қолиб, ўз хонасига югуриб кириб кетди.

«Абдулла, — деб бошлади у хатни. — Икки кун бўлгани йўқ сизга хат ёзганимга. Лекин яна ёзгим келди. Бугун шодлигимнинг чегараси йўқ. Минғбулоқ макети қабул қилинди! Шундан бошим осмонга етиб, уйга келганимда яна бир қувончли хабарнинг устидан чиқдим. «Ёшлик» комплекс меҳмонхонаси учун юборган лойиҳам биринчи мукофот олибди. Ҳозир қўлимда шу телеграмма-ку, севинчимни ичимга сиғдиролмай сизга ёзаяпман. Ҳурсандмисиз? Сиз яхши кўрган қиз ақлли чиқиб қолди. Лекин унинг ютуқлардан боши айланмайди. У сизга ўхшашга, ҳамма нарсага жиддий, сокин қарашга ҳаракат қилади ва сизни соғиниб кутади. Сиз келганда мен Тошкентда бўларман. Чунки қурилишда менинг иштирок қилишим шарт экан. Жюри шундай ёзибди. Шу билан хатим тамом. Дадам келяптилар!..

Хатингизни интизорлик билан кутувчи Сизни соғинган

Гулчеҳра».

Эртасига эрталабоқ у хатни жўнатди.

XVII

Абдулла икки ўт орасига тушиб қолган эди. Лекин шундай бўлганидан ҳафа эмас эди. Сайёра оддий қиз эмас. У билан ўз ҳаётини боғлаган одам кўп нарсага етишиши мумкин. Абдулла эса шундай боғланишнинг бўсағасида турибди. У ўзининг Сайёра билан бўладиган турмушини тасаввур қилар экан, беихтиёр чеҳрасига табассум югурарди. Уч йил аспирантура, уч йил докторликка тайёргарлик, кейин бironта йирик илмий-текшириш институтига раҳбарлик... Бу ҳаммаси бўладиган гаплар. Албатта бу даражага унинг ўзи ҳам мустақил равишда эришиши мумкин. Лекин қачон? Неча йилда? Бунинг устига ҳаётда ҳар бир нарса юз бериши мумкин. Унинг эътибордан четда қолиб кетиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Сайёра билан бўлганда-чи? У бутунлай бошқа гап. Турсунали ака обрўли одам, у ҳеч маҳал қараб турмайди. Қўлидан келганича унга ёрдам беради, йўл кўрсатади. Ҳар ҳолда бегона эмас,

оддийгина шогирд эмас, куёв! Яккаю ягона қизининг умр йўлдоши! Умр йўлдоши... Қизиқ, шундай бўлармикин? Нега ҳам бўлмасин? Сайёра сўнгги пайтларда унга жуда бошқача қарайдиган бўлиб қолди. Илгари ҳам у ўзи эътиборли эди. Лекин Абдулла иккалови ўртасида бундай яқинлик юз беришини кутмаган эди. Албатта, биринчи марта кўрганидаёқ шу фикр ҳаёлидан ўтган. Лекин бу фақатгина ҳаёл, шу важдан ичида қолиб кетган эди. Уни юзага чиқаришга ботинолмай юрарди. Бунинг устига Гулчеҳра... Гулчеҳра... яхши қиз, чиройли, унга ёқади. Агар Сайёра билан бунчалик бўлиб кетмаганда, албатта, ҳеч иккиланмасди. Ҳаммаси ўша келишганларидек бўларди. Энди-чи? Энди ҳамма нарса чувалашиб кетди. Бу яхши эмас. Одам деган бир сўзлик бўлади. Кўрнамаклик қилмайди. Лекин нега Гулчеҳра бунчалик бўшлик қилди? Қизлар ўзи шунақа бўлармикан? Жуда ҳам бўшлик қилди. Агар рози бўлмаганда Абдулланинг жаҳли чиқмасди. Албатта озгина ҳафа бўларди, лекин озгина, холос. Ҳозир буни ўйлаб ўтирмасди. Унинг ўзига ҳам, Абдуллага ҳам яхши бўларди. Типпа-тинч, худди бир-бирларини билмагандек бўлиб кетишарди. Энди-чи? Энди ёмон, ҳарҳолда шундай яқинликдан сўнг, шунча ваъдадан сўнг алдаш, хиёнат қилиш яхши одамнинг иши эмас. Иннайкейин, Гулчеҳра уни яхши кўради. Бироқ у билан турмуш қурса нима бўлади? Уни нима кутади? Абдулла буни тасаввур қилишга уриниб кўрди, лекин ўзининг болохонали уйидан бошқа ҳеч нарсани кўз олдига келтира олмади. «Ўзим аҳмоқман, ўзим! — ўйларди у. — Нега шошилдим? Шусиз куним ўтмасмиди?» Лекин у Мингбулоқда ўтказган кунларини эслаб, ўзини оқларди, бундан бошқа иложи ҳам йўқ эди. У чиндан ҳам Гулчеҳрани севиб қолган, усиз яшай олмаслигига қаттиқ ишонган эди. Мингбулоқда, албатта яхши бўлган эди. Тунги сайиллар, ширин орзулар, Гулчеҳранинг майин қўллари, қўнғироқдек овози, ажойиб гаплари!.. Уни севмасдан бўлармиди? У билан ўша ерда бир дақиқа бирга бўлган; унинг олов кўзларига тикилиб, овозини эшитган одам бир умрга ўзини бахтли ҳисобласа бўларди. Абдулла шу пайтгача ўзини шундай ҳисоблаб келарди. Унинг назарида, шу пайтгача ундан шод, ундан бахтли одам йўқ эди. Ўқишлари яхши, келажаги порлоқ, уни севадиган одам бор. Тағин қандай одам. Тенги йўқ гўзал, тенги йўқ мулойим одам! У Гулчеҳранинг севиб қолишини жуда истаган эди. Агар шундай бўлмаганда ўзини жуда бахтсиз, руҳан эзилган ҳис қиларди. У болалигидан шунга ўрганган эди. Агар уни кимдир уришадиган бўлса, ёмон кўз билан қарайдиган бўлса, тинчлиги бузиларди, ўзини аламдан қаёққа қўйишини, нима қилишини билмай қоларди. Ахир мактабда ўқиб юрган пайтлари Ҳусанхон акани шунинг учун ёмон кўриб қолмаганмиди?! Болаликда ойиси... Мактабни тамомлаганда эса Гулчеҳра. Шуларсиз у ўз ҳаётини тасаввур қилолмасди. Албатта Гулчеҳра бўлмаса, у барибир бошқа бир одам топарди. Ким бўлмасин, унга меҳр қўйган бironта одам бўлиш керак эди. Афсуски, шундай одам Гулчеҳра бўлиб чиқди. Энди нима қилади? Бу мушкул аҳволдан қандай қутулади? У Гулчеҳрага ҳам, Сайёрага ҳам, ҳеч кимга ёмон кўринишни истамасди. Ўзи ёмон одам бўлганда бошқа гап эди. Ёмон эмас. Ҳарҳолда уни ҳурмат қилишади, у билан ҳисоблашишади, институтнинг энг олди студентларидан бири.

Ҳеч кимга у ёмонлик қилгани йўқ, ёмонлик қилишни ўйламайди ҳам. Одам ўз ҳаётининг яхши бўлишини истаса, яхши турмуш кечиргиси келса — бунинг нимаси ёмон? Албатта, Гулчеҳра билан ўша воқеа юз бермаганда, иш кўнгилдагидек бўларди. Ҳеч нарсани ўйламасди. Гулчеҳра, кечиринг, мен адашган эканман, биз бир-биримизга тўғри келмаймиз, мен билан бўлсангиз ҳаётингиз бузилиши мумкин, деб хат ёзарди. Шу билан тамом. Ҳозир бундай хат ёзиб бўлмайди, уларнинг алоқалари жуда чуқурлашиб кетди. Тавба, одам ҳам шунчалик қийин аҳволга тушиб қоладими?! Бироқ нимаси қийин? Биттасини танлаш керак. Кимни? Абдулла Гулчеҳра ҳақида қанчалик ўйлашга, унинг томонига оғишга ҳаракат қилмасин, кўз олдидан Сайёра кетмас эди. Кичкинагина, нозик, қийиқ кўзлари доим шўх қулиб туради. Ундан воз кечиш мумкинми? Отасининг қўлида иккалови бирга ишлашса, бир хонада ўтиришса, бир мажлисга қатнашишса! Воз кечса, унинг кўзига қандай қарайди? Турсунали акага кандай

қарайди. Жаҳл устида унинг ҳаётини бузиб юбориши ҳам мумкин. Академик!

Бир куни Сайёра ҳазиллашиб унга отасининг «Абдулла билан алоқаларинг қалай? Тузукми?» деган хатини кўрсатди.

— Жавоб ёздингми? — сўради Абдулла.

— Ҳа, — Сайёра унга қошларини чимириб тикилди.

— Нима дединг?

— Уришиб қолдик. Ёмон йигит экан, — деб ёздим. Абдулла чўчиб кетди. Бу қиздан ҳар нарсани кутса бўлади. Айниб қолган бўлса-я?

— Ҳазил қилма.

— Нега ҳазил қилар эканман? Рост. Сен ёмонсан. Сен билан ёлғиз қолиб бўлмайди.

Абдулла уялиб кетди. Албатта у Гулчеҳрадан кейин ўзига эрк беришдан қўрқарди. Лекин шундай бўлса ҳам баъзан ўзини тиёлмасди. Шунинг учун бўлса керак, Сайёра кейинги пайтларда жуда камдан-кам, ўшанда ҳам кундуз кунлари уни ўз хонасига киритарди. Балки бу яхшидир, ўйларди шунда Гулчеҳрани эслаб Абдулла.

— Ростдан шундай ёздингми?

Абдулланинг ранги оқара бошлаганини кўрган Сайёра унга раҳми келиб, кулиб юборди.

— Йўқ. Сиз ўйлагандан ҳам яхши, деб ёздим. Маъқулми шу жавоб?

— Жуда ҳам, — Абдулла очилиб кетди.

Шундан бир ҳафта ўтганда у бирданига иккита хат олди. Биттаси Гулчеҳрадан, биттаси уйдан эди. Абдулла аввал Гулчеҳранинг хатини қўлига олди-ю, кейин айниди. Хат очмаса ҳам очилиб кетадигандек кўриниб, кайфини бузди. Секин столга қўйиб, устига китоб бостирди-да, отасининг хатини очди. Ғафуржон ака ҳол-аҳвол сўраб, унинг тинчлигини, аясининг соғлигини, ўзининг ҳам анча тузуклигини баён қилгандан сўнг, шундай ёзган эди:

«Кеча кечқурун Турсунали аканг келди. Анча гаплашиб ўтирдик. У сени сўради. Қизидан гапирди. Билишимча, Сайёра жуда яхши қиз бўлган эмиш. Бир-биринг билан анча тузукмишсанлар. Абдулла менга жуда ёқади. Тузуккина олим бўлиши мумкин, деди. Битиргандан сўнг, Сайёрани ҳам, уни ҳам ўз институтимга оламан, аспирантурага киритиб қўяман, деди. Аянг иккаламиз жуда ҳурсанд бўлдик. Бечора аянг озгина кўз ёши ҳам қилиб олди. Абдуллажон, ўғлим, кўпдан бери биз шуни орзу қилардик. Сенинг катта одам бўлишингни истардик. Англашимча, шу ниятимизга етаётганга ўхшаймиз. Ишқилиб соғ бўл.

Турсунали аканг кетганидан кейин аянг иккимиз кечаси билан ухламай сени ўйлаб, гаплашиб чиқдик. Агар Сайёра билан юлдузларинг тўғри келиб қолса, Турсунали аканг билан қуда бўлиш биз учун катта бахт бўларди. Назаримда Турсунали акангнинг ҳам шунга майли бор. Илтимосим шуки, кейинги хатингда шу ҳақда ҳам икки отз ўз фикрингни ёзиб юбор.

Салом билан отанг

Ғафуржон».

Абдулла севиниб кетди. Демак, ҳамма нарса унинг Сайёра билан бўлишига қараб кетяпти. Демак, у Турсунали акага ёқади. У ўз институтига олади. Бу энди аниқ. Аспирантурада ўқийди. Бу ҳам аниқ. Ажойиб қиз, ажойиб оила. Яна нима керак? Ахир унинг ҳам худди ота-онасидек орзуси шу эмасми? Абдулла шу заҳотиёқ жавоб ёзмоқчи бўлиб қўлига ручка олди. Шу пайт кўзи китоб тагидан учи чиқиб турган қизил конвертга тушиб қолди. Нима ёзган экан? Яна «Соғиндим, тезроқ йил ўта қолсайди...» бўлса керак. У эринибгина конвертни йиртди. Хат жуда қисқа эди. Бу ўша биз билган хат бўлиб, Гулчеҳра ўз ютуқларини ёзган, севинчини у билан ўртоқ-лашган эди. Абдулла хатни ўқиб бўлиб ўйланиб қолди. У ҳеч қачон қисқа муддат ичида Гулчеҳранинг бунчалик катта ютуқларга эришишини кутмаган эди. Албатта, Гулчеҳра ғайратли, меҳнатсевар, ақлли қиз эди. Лекин бунчалик бўлиш!.. Унинг шу топда унга ғайирлиги келиб кетди ва айни вақтда у билан фахрланди. У енгилтак, оддий бир қиз билан юрмаган экан. Уни яхши кўрган қиз жуда талантли экан! Гулчеҳра! Гулчеҳра!.. Нима қилиш керак? Шундай

қиздан воз кечиб бўладими?!

Абдулла қўлидаги ручкани улоқтириб юборди. Йўқ, у ёзмайди, ҳеч нарса ёзмайди. Қандай ёзади, нима деб ёзади? Тавба, бунчалик ҳам қийноқ бўладими одамга? Нима қилиш керак? Биронта одам билан маслаҳат қилсинми? Лекин ким билан? Кейин, нима деб маслаҳат сўрайди? Йўқ, бу масалада унга ҳеч ким маслаҳат беролмайди. Маслаҳат сўрашнинг ўзи уят. Ундан роса кулишлари мумкин. Кулишса ҳам майли, уни ҳақорат қилишлари мумкин. Ахир бировнинг мол-мулки, амалига қараб муҳаббат қўйиб бўладими? Бу шармандалик-ку! У нима деган одам бўлади? Обрўси қоладими ўшанда? Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин. Ким айтувди унга бу гапни? Қачон эшитган эди? Ҳа, бунга анча бўлди. Тоғаси айтган эди. Мактабни битириб, Мингбулоққа борганида шундай деган эди. Нега шундай деди? Наҳотки Абдулла ўшанда биронта номаъқул гап айтиб қўйди? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. У ҳеч маҳал дилидагини тилига чиқармаган. Ҳа, бўлди. Отаси ҳақида гапира туриб, шундай деган эди.

«Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин...» Йўқ, у Гулчеҳрани ташламайди. Айниқса, энди. Энди Гулчеҳра унга ҳаммадан ҳам яқин, азиз бўлиши керак. Уни ташлаш хиёнат ва у — Абдулла бундай хиёнатга қодир эмас. Гулчеҳра билан ҳам у ниятларига етиши мум кин. Мана, ҳеч кимнинг кўмагисиз, шундай катта шаҳарда, мураккаб институтда ўқиди. Яхши ўқиди. Ҳатто курс иши босилиб чикди. Диплом иши ҳам шундай бўлиши мумкин. Шундай қилади, жавоб ёзмайди, Тошкентга қайтганда эса отасига ётиғи билан тушунтиради ва Гулчеҳрага уйланади... У тушунадиган одам. Кейин, Гулчеҳра билан у эмас, Абдулла туради. Аяси ҳам қаршилик қилмайди.

Бироқ бундай ҳаёллар ҳам Абдулланинг кўнглини кўтармади. Озгина тинчитди, лекин кўнглини ёриштирмади. У каравотда чўзилиб, Гулчеҳранинг хатини қайтадан ўқий бошлади. «Сиз қайтганингизда балки Тошкентда бўларман. Қурилишга иштирок этишингиз керак, дейишяпти...» «Тошкентда бўларман...» — ўйлади Абдулла ва унинг шаҳарда юрганини кўз олдига келтирди. Мана у Сайилгоҳ кўчасида кетяпти. Эгнида шоҳи атлас кўйлак, оёғида оппоқ туфли. Ҳамманинг кўзи унда. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас, Гулчеҳра жуда чиройли. Мана, у универмаг ёнидан ўтди. Шу топ... Сайёра билан уни кўриб қолди! Йўқ, бундай бўлмайди. Абдулла ҳеч кимни, на Сайёрани, на уни алдайди.

Эшик тақиллади.

— Ким?

— Мумкинми?

— Ҳа, сенмисан, — деди Абдулла ётган жойида. — Кел.

— Нима қилиб ётибсан? — деди Пўлат хонага кириб.

— Ўзим шундай... Ўзинг-чи? Бекорга ўхшайсан?

— Ҳозир кутубхонадан келдим. Ишим юришмаяпти назаримда.

Пўлат Абдулланинг ёнига ўтириб, тиззасига мушт урди.

— Нега?

— Мана биз юряпмиз. Ҳар бир қадамимиз қандайдир бир физик ҳодиса. Каптар учди, олма шохидан узилиб тушди. Булар ҳам физик ҳодиса. Хуллас, ҳамма ҳодиса ва улар асосида пайдо бўлган назарияларнинг тафаккурга алоқаси бор. Бу тушунарли. Лекин конкрет математик масалаларни ечишда диаматнинг роли қандай? Биламан, масаланинг моҳиятини ечишда у сўзсиз катта ёрдам беради. Лекин бу энди математика эмас, физика олами. Квантли механика ва фалсафа, Эйнштейн нисбат назарияси ва фалсафа... Сен бу ҳақда ҳеч ўйлаганмидинг?

— Кўп марта.

— Хўш, фикринг қандай?

Абдулла қийнаб турган саволлардан қутулиш учун Пўлатга жавоб бера бошлади.

— Диамат, албатта математик масалаларни ечиш йўлларини кўрсатиб беролмайди. Лекин илмий қидиришларни усиз тасаввур қилиш ҳам қийин. Фалсафани ўрганмасдан, илмий

ҳақиқатларга етиб бўлмайди... Агар ҳамма нарса ўсиш, ривожланишга эга эканлигини Эйнштейн билмаганда, унинг нисбат назарияси ҳам пайдо бўлмасди.

— Сен академик Александров нима деган бўлса, шуни қайтаряпсан.

— Агар тўғри бўлса, нега қайтармас эканман?

— Чунки дипломнинг кичкина бир бобига буни сиғдириб бўлмайди. Менга битта конкрет мисол керак. Раҳбарим бўлса, ўзингиз топинг, деяпти.

— Бир оз бош қотирсанг топасан. Яхшиси, менга қара, — Абдулла ўрнидан турди. — Озгина ичайлик. Ул-булинг борми?

— Ҳеч нарса. Бой бўлсанг олиб келишинг мумкин. Дўкон шундай тагимизда.

— Майли.

Абдулла чўнтакларини титкилаб, пул олди-да, ўртоғига узатди.

— Йўқ бўлиб кетма тағин.

— Ракета бўламан, ракета, — Пўлат чопганича пастга тушиб кетди.

«Озгина бошни шамоллатиш керак, ғовлаб кетди, — ўйлади Абдулла ва киноя билан кулиб қўйди. — Аҳволинг оғир, азизим, аҳволинг оғир... Пўлатнинг иши маза. Дипломдан бошқа нарсани билмайди, шундан бошқа ғами йўқ. Дипломи ҳам ўзи тайёр бўлиши керак. Бироқ у енгил-елпи иш қилмайди. Секин қилса ҳам пухта иш қилади. Афтидан миясида бир фикр ўралашиб юрибди. Ҳаммасини билади, айёр. Лекин ўзини текшириб кўрмоқчи. Балки шундай қилган яхшидир? У ҳам секин ўзини тилга олмасдан, маслаҳат қилиб кўрсинми?»

— Мана, биз ҳам тайёр! — деди ҳансираб Пўлат хонага кирар экан. — Озгина закуска ҳам олдим.

— Пўлат, — деди Абдулла бир рюмкадан сўнг.

— Нима?

— Агар сени жарнинг ёқасига олиб келиб, танла: ё ҳаёт, ё ўлим? — дейишса, нимани танлар эдинг?

— Бемаъни саволингни қўй.

— Йўқ, айтгин.

— Албатта ҳаётни танлар эдим.

— Ёлғон гапирдинг. Мен ҳазил қилаётганим йўқ.

— Нимани танлар эдимми?

— Ҳа.

— Қайси бири яхши бўлса, шуни.

— Сенинг учун нима яхши?

— Менинг учун ҳаёт қолиб, ўликдек яшаганимдан ўлиб ҳаёт бўлишим яхши. Ҳа, бу фалсафий масалалар сени нега ўйлатиб қўйди?

Абдулла жавоб бермади. Пўлатнинг шундай жавоб беришини у биларди. Бошқалар ҳам шундай. Лекин у-чи? У ҳам шундай жавоб берармиди? Албатта. Йўқ, у Гулчеҳрани ташлаб кетмайди! Ҳеч қачон! Ҳеч қачон!

— Қуй!

— Тинчликми?

Лекин Абдулла жавоб беришга улгурмади. Эшик қаттиқ очилиб, ҳар галгидек шўх кулги билан Сайёра кириб келди.

— Болла, мени табриклашинглар мумкин!

— Ҳа?

— Дипломимни машинкага бердим.

— Урра! — деди қарсак чалиб Пўлат. — Яна «Астория»га борар эканмиз-да?

— Марҳамат!

— Борамизми, Абдулла? — Пўлат ўртоғини туртди. Абдулланинг боргиси йўқ эди, лекин

унга илтижо билан тикилиб турган Сайёрага кўзи тушди-ю, йўқ деёлмади.

— Майли, — деди ва шу ондаёқ «шундан ажраламанми? Қандай яхши қиз! — деган фикр Ҳаёлидан ўтди.

— Аввал менга бир нарсани айтинглар! — деди Сайёра мамнун бўлиб. — Нима сабабдан ичиб ўтирибсизлар, тағин менсиз?

— Манави бўлса сабаб топилади, — деди Пўлат шишага ишора қилиб. — Ўзимиз, шундай. Абдулланинг ортиқча пули бор экан.

— Яна гонорарми?

— Йўқ, қолгани, — деди Абдулла. — Озгина ичасанми?

— Ароқданми? Пуф! Йўқ, — Сайёра афтини бужмайтирди.

— Хўп, кетдикми бўлмаса? — сўради Пўлат. — Қорним пиёзнинг пўсти бўлиб кетди.

— Шошма, кийиниб олай, — деди Сайёра.

— Оббо! Яна кутарканмиз-да!..

— Йўқ, тез тушаман.

Сайёра шошиб чиқиб кетди ва анчагача Абдулланинг қулоғи остида унинг «тақ-тақ, тақ-тақ» қилган енгил оёқ товушлари жаранглаб турди.

— Тавба! — деди Пўлат шишанинг оғзини беркитар экан. — Қироличамиз бўлмаганда нима қилар эдик? Мен ҳаммамизнинг яна бир жойда ишлашимиздан ҳурсандман. Сен-чи, Абу?

— Мен ҳам. Бироқ шундай бўлармикин?

— Нега бўлмасин?

— Атом реактори яқинда битади. Биттамиз ўша ёққа кетиб қолишимиз мумкин.

— Фақат мен эмас. Сайёра ҳам бормайди. Наҳотки сен?

— Билмадим. Агар юборишса, нима дейишим мумкин?

— Аспирантура нима бўлади? Ниятинг шу эди-ку?

— Ният бошқа, ҳаёт бошқа. Наҳотки шуни билмасанг!

— Қизиқ... — Пўлат елкаларини қисиб қўйди. Абдулланинг дарров ўзгариб қолгани уни қизиқтирса ҳам, ҳозир бу ҳақда ўйлагиси ва суриштиргиси келмасди. У тезроқ «Астория»га боришни истарди ва кўзини эшикдан узмасди. Ниҳоят Сайёранинг коридорда оёқ товушлари эшитила бошлади.

— Тушяпти. Юр.

Абдулла ўрнидан турди. «Шундай бўлгани яхши, — ўйларди у. — Реакторда ишлайман, булардан четда».

Улар «Астория»да анча ўтиришди. Кейин шаҳар айланишди. Ойдин кеча, гўзал шаҳар, Сайёра ва Пўлатнинг ҳазил-ҳузул гаплари унинг кўнглини кўтариб юборди.

Лекин ётоқхонага қайтиб, хонасига кирганда яна миясини минг хил фикр қоплаб олди.

Шу тариқа кунлар ўта бошлади. Абдулла Сайёра билан бўлганда, Пўлат билан учрашганда ҳамма нарсани деярли унутар, ёлғиз қолганда эса нима қилишини билмасди. У ўзини тўқайзор ичида адашиб қолган овчидек ҳис қиларди, бу тўқайнинг на боши бор, на охири, қаёққа юришни билмайсан киши. Шунинг учун отасининг саволига жавоб ёзмади. Гулчеҳрага эса, ўзини мажбур қилиб, ярим қоғозгина хат ёзди-да, ютуқлар билан табриклаган бўлди. Хатида Тошкентга унинг ниҳоят келадиган бўлганидан ҳурсандлигини ҳам билдирди.

Бир куни у кечқурун ётоққа қайтганида (у энди кўп вақтини кутубхонада ўтказарди) вахтёр кампир унга хат узатди. Хат Гулчеҳрадан эди. Яна соғинганини ёзган бўлса керак, ё бирон иши яна яхши чиққандир, деб ўйлаб, Абдулла шошмасдан хонасига кўтарилди. Ечиниб, каравотга ёнбошлади-да, хатни очди. Аммо уни ўқиб, юраги орқасига тортиб кетди. Хатда шундай дейилган эди:

«Салом, Абдулла!

Яна ёзяпман. Лекин бу гал хатим сизни қувонтирмайди, чунки жуда катта кўркув ва қайғу

билан ёзяпман. Бошимга катта ташвиш тушди. Бу ташвишни ҳеч кимга айтолмайман. Сизга айтишга ҳам уяламан. Шунинг учун ҳам бир ойдан бери сизга хат ёзганим йўқ эди. Энди ёзмасдан иложим йўқ. Сиздан бошқа менинг энди кимим бор? Абдулла, сўнгги учрашувимиздан кейин бир ой ўтгач, менда ўзгариш юз берди. Тушуняпсизми? Бошқача ёзолмайман. Аввал, ҳечқиси йўқ, бир кун аввал, бир кун кейин, деб ўзимни тинчитдим. Иккинчи ойда ҳам шундай бўлди. Мана ҳозир учинчи ой кетяпти. Тахминим тўғри чиққанга ўхшайди. Нима қилишимни билмайман. Агар учинчи ой ҳам шундай бўлса, бунга эса бир ҳафта қолди, унда ҳеч қандай шубҳа қолмайди. Тушундингизми, Абдулла? Биз катта гуноҳ қилиб қўйганга ўхшаймиз. Қишлоқда энди бошимни қандай кўтариб юраман? Сиз ёнимда бўлганингизда ҳам, бошқа гап эди, бунчалик қийналмас эдим. Бирор йўлини қидириб топардик. Врачга мурожаат қилгим келмаяпти. Уяламан. Кейин, бу ерда. Қўқонда дадамни билишади. Бошим қотди. Ҳеч нарса дилимга сиғмай қолди. Нима қиламиз энди?

Жавобингизни кутиб

Гулчеҳра».

Бу хат Абдуллани эсанкиратиб қўйди. Наҳотки, Гулчеҳра ҳомиладор бўлса? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. У йиғламоқдан бери бўлиб, хатни яна ўқиб чиқди. Ё тавба! Энди шу етишмай турган эди ўзи. Нима бўлади энди? Нима қилади? Абдулла хонанинг у бошидан-бу бошига юрар экан, кўз олдидан бу даҳшатнинг манзаралари бирма-бир ўта бошлади. Мана онаси... У бу хабарни эшитиб, кўзлари ғазабга тўлди. Бошини салмоқлаб тебратар экан:

— Ўғлим, сиздан буни кутмаган эдим. Юзимизни ерга қаратдингиз, — деди.

Мана, отаси. Унинг ранги сўлғин, қариб, қовоқлари осилиб кетди. У ҳеч нарса демади, у демайди. У кечириши мумкин. Мана, бувиси... Йўқ, бу кампир кечирмайди. Унинг қаҳри қаттиқ. У кечирмайди. Обид ака-чи? У ҳам майли. Ундан бир-икки гап эшитади. Лекин Турсунали ака?.. Мана бу даҳшат. У Абдуллани ҳар нарса қилиши мумкин. Унинг бир оғиз гапи, тамом, Абдуллани ер билан яксон қилади. Сайёра-чи? Мана, у бу шум хабарни эшитди. Абдулла энди у билан бўлиши мутлақо мумкин эмас. Келди, хонага кирди. Кўзларида ёш... Йўқ, у йиғламайди. У келади-да, унинг башарасига тупуриб, бир шапалоқ тортади. Шундай қилиши аниқ. Кейин нима бўлади? Йўқ, йўқ! Бундай бўлиши мумкин эмас. Балки Гулчеҳра ваҳима қилаётгандир? Ҳеч гап йўқдир? Кошки энди шундай бўлса! Балки шундай бўлар? Ҳеч маҳал унинг бошидан бундай воқеа ўтган эмас, билмасдан тахмин қилаётгандир? Бошқа бирон касалга чалингандир? Аёлларда нима кўп, касал кўп. Шундай бўлиши керак. Агар шундай бўлмаса, тамом, шармандалик!.. Кейин... кейин у қандай қилиб болалик хотинни уйига олиб киради? Йўқ, йўқ, Гулчеҳра ваҳима қиляпти. У ўзи шунақа, тез ҳурсанд бўлади, тез ҳафа бўлади. Адашган, бошқа бирор касалга йўлиққану, шундай деб гумон қиляпти. Иннайкейин, ўзи ҳам аниқ ёзмаган, гумон қиляпман, деган...

Абдулла шундай ўйлаб, бир оз тинчиди, лекин бу тинчлик вақтинчалик тинчлик эди.

XVIII

Гулчеҳра тошойнадан кўз узмай ўтирарди. Аясига «Ҳозир кийиниб чиқаман», деб ўз хонасига кириб кетганича қайтиб чиқмади. Бурчакдаги бўйи шифтга тегиб турган ойнага тикилди-ю, жойида туриб қолди. Назарида ранги сўнган, кўз остилари билинар-билинмас қорайган эди. Бунинг нимаданлигини у биларди, уйқусизлик, йиғи, турли хил- кўнгилии ғаш қилувчи ўйлар... Аммо лаблари нега мунча қалинлашиб кетди? Бу нимадан? Наҳотки ҳомиладорлик белгиси бўлса? Гулчеҳра шуни ўйлади-ю, чўчиб кетди. Агар шундай бўлса, аяси ҳам сезгандир? У беихтиёр қорнини ушлади. Аммо ҳеч нарса пайқамади. Кўйлагини сидириб орқасига тортди-да, ойнага қаради. Тўлишган кўкраклари ҳам, кичкина қорни ҳам аввалгидек ўзгаришсиз эди. Бундан кўнгли бир оз таскин топган бўлса ҳам, ғашлиги тарқамади. Бўшашиб

курсига ўтирди-да, яна ойнага тикилди. Бироқ ойнада у сўлғин юзларини ҳам, қуюқ, чимирилган қошларини ҳам, ҳеч нарсани кўрмасди. Ҳаёли бир нарса билан банд эди. Нима қилиш керак? Нима қилса, бу фалокатдан қутулади? Ўз аҳволи фақат ўзи учун эмас, отаси учун ҳам, бутун қишлоқ учун ҳам катта фалокат бўлиб бораётганига у аллақачон ишонган эди. Ундан қутулиш энди фақат ўзига боғлиқ, ўзининг қўлида. Абдулладан дарак йўқ. Йигирма кундан ошди хат ёзганига, жавоб келмади. Нима бўлдийкин? Ё йўқмикин? Йўқ бўлса хати қайтиб келарди. Йигирма кун ичида йигирма марта почтага борди, охири уялиб, Алишерни юборадиган бўлди. Дараги иўқ. Энди ортиқ кутиб бўлмайди. Буни Гулчеҳра яхши биларди. Аммо нима қилиш кераклигини, кимга мурожаат қилиши кераклигини тасаввур қилолмасди.

— Опа!

Гулчеҳра чўчиб тушди.

Деразадан Алишернинг боши кўринди.

— Чойингиз совуб қолди!

— Ҳозир, — Гулчеҳра ўрнидан турди. — Дадамлар шу ердамилар?

— Кеттила.

— Ҳозир чиқаман, — Гулчеҳра енгил тортиб хўрсинди.

Алишер кетгач, нима кийишини билмай, шифонер олдида туриб қолди. Илгарилар яхши кўрадиган тор кўйлакларидан кийишга уялиб, Зумрад опа тикиб берган, лекин ҳали ҳеч киймаган хонатлас кўйлагини танлади. Апил-тапил кийиб, ойнага қаради. Кўйлак унга жуда ярашган эди. Ойнада ўз аксини кўрди-ю, қувониб кетди. Назарида кўзларидан сўлғинлик йўқолган, ранги ҳам тоза, ҳеч қандай кўкарган, қорайган жойи йўқ эди, «Ваҳима қилибманми?» — ўйлади у, кейин тилини чиқариб аксини мазах қилган бўлди-да, шошиб ҳовлига тушди.

— Мунча ҳаялладинг? — сўради айвонда ўтирган Зумрад опа.

— Нима кийишимни билмадим, кейин шуни кийдим, — деди кўйлагига ишора қилиб айвонга кўтарилар экан.

— Буюрсин, ярашибди. — Зумрад опа ҳавас билан унга тикилди. — Тўлишибсан-да, бир оз кенгроқ эди, энди яхши.

Гулчеҳра лабини тишлади. «Наҳотки билса?!» — яшин тезлигида ҳаёлидан ўтди. Ҳозиргина чеҳрасини ёритиб турган вақтинчалик шодлик зумда йўқолди. Бўшашибгина аясининг рўпарасига ўтирди.

— Қайдам, — деди кўйлак этакларини тиззаси устига тортар экан.

— Қиз боланинг ҳусни ҳам тилида, ҳам дилида, дейишади, — деди Зумрад опа унга чой узата туриб, — Мен, этида ҳам дейман. Қуруқ суякка кийим ярашармиди?!

Гулчеҳра енгил тортди. Ўзича миннатдорлик билан ер остидан аясига қаради.

— Сиз ҳам тузуксиз, ая.

— Менинг тузуклигим қаёққа борарди, аянгиз... аянгизни жуда кўҳлик аёл эди, дейишади.

Гулчеҳра нима дейишини билмай қоди. У сира бу ҳақда ўйламаган, дадаси янги уйланганида ҳам дилида норозилигига қарамай, аяси билан Зумрад опани таққослаштирмаган эди. Зотан, унга буни кераги ҳам йўқ эди. Зумрад опанинг яхши аёллиги уни ҳурсанд қилган, уни ўз аясидек яхши кўриб қолган эди. Наҳотки марҳумага рашк қилаётган бўлса? Ё дадаси бирон нарса дедимикин? Қариндошлар ҳафа қилдимикин? Ҳарҳолда кейингиси тўғрироқ бўлса керак, рашкдан нима фойда? Гулчеҳра шундай ўйлаб, уни юпатмоқчи бўлди.

— Аямлар чиройли эдилар. Лекин ўзлари буни билмасдилар. Мен ҳам билмасдим. Мен учун улар ая эдилар. Сиз ҳам шундай. Мен учун ҳам, Алишер учун ҳам аясиз.

— Раҳмат.

— Биров бир нарса дедими, ая?

— Йўқ, — Зумрад опа янги чой қуйиб узатди. — Ол. Йўқ, ҳеч ким ҳеч нарса демади.

— Бўлмаса, қўйинг, ҳафа бўлманг.

— Ҳафа бўлмайман. Энди бутун умрим сизлар билан. Ишқилиб омон бўлинглар.

Гулчеҳра яна нима деб уни юпатишни билмай, ўрнидан турди.

— Тушликка келасанми? — сўради Зумрад опа у ҳовлига тушганда. — Аччиққина шўрва қилиб тураман. Келгин.

— Келаман, ая! Ҳафа бўлманг, хўпми? Зумрад опа жилмайган бўлиб, унга қаради. Гулчеҳра кўча эшикка етганда, Зумрад опани нима эзганини тушунди. Эшик олдида деворга суёқлиқ ўймакор оқ панжара билан катта қора мармар тош турарди. Тошга: Саодат Саидова, 1924—1960 деб ёзиб қўйилган эди. Бу ёдгорликларни кўриб Гулчеҳранинг ўзи эзилиб кетди. Унутган эканми, ё ўйламаган эканми, онаси жуда ёш экан. Эндигина ўттиз олтига кирган экан! Нимадир томоғини бўғди. «Ая! Аяжон!» — деб қичқиргиси келди, аммо тишини тишига қўйиб ўзини босди. Ўзи-ку, майли, лекин уйда ёлғиз қолаётган бечора аёлнинг дардига дард қўшиб нима қилади? Юрагидан қуйилиб келаётган йиғисини тўхтатишга интилиб у кўчага отилди. Лекин кўчада ўзини тутиб туролмади, онасининг ўлимига ўз дарди қўшилиб, ёш ўзидан-ўзи қуйилиб кетди. Ким билади, агар у тирик бўлганда, бунчалик эзилмасмиди? Ой сайин, кун сайин яқинлашиб келаётган фалокатнинг олдини олган бўлармиди, у билан дардлашармиди?

Гулчеҳра шуларни ўйлар экан, қандай қилиб почтага бориб қолганини пайқамади. Почтада пул олаётган бир мўйсафиддан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Гулчеҳра у пулини санаб бўлгунча бир чеккада турди. Мўйсафид шошмасдан, ҳафсала билан бармоқларига туфлаб санарди. Ниҳоят ҳисобга етди шекилли:

— Бўлдими? — деб дарчадан почтачи қизга эгилди.

— Ҳа, ота, шу.

— Раҳмат, қизим. Чол эшикка йўл олди.

— Менга эмас, ўғлингизга раҳмат денг, ота, — қичқирди орқасидан почтачи қиз.

— Ўғлим барака топсин. Унга раҳмат, сенга ҳам. Чол яна нималарнидир ғўлдираб чиқиб кетди, Гулчеҳрани кўрмади.

— Келинг, опа! — почтачи қиз ўрнидан турди. — Хатми?

Гулчеҳра «ҳа» дегандай илтижо билан унга қараб бошини қимирлатди.

— Йўқ, опа. Сизга ҳеч нарса йўқ.

Гулчеҳра бўшашганича дарча тахтасига суяниб қолди.

— Хавотир олманг, опа, — почтачи қиз уни юпатган бўлди. — Тинч бўлсалар керак-да.

— Ишқилиб шундай бўлсин, — сир бой бермай деди Гулчеҳра.

— Шундай бўлса керак. Келиб қолар. Жуда хавотир олаётган бўлсангиз, телеграмма беринг. Телеграмманинг жавоби тез келади.

— Рост-а! — Гулчеҳра севиниб кетди. Нега илгарироқ шуни ўйламаган экан? — Бланка беринг.

— Мана, опа.

Гулчеҳра стол ёнига бориб ўтирди. Бугун телеграмма берса, эртагаёқ жавоби келади. Охирги хатни олмаган бўлса керак. Олса, шу пайтгача жавоб бермасмиди?! Олмаган, хат йўқолган. Бунақа воқеалар камми? Ё бўлмаса бошқа манзилга тушиб қолган. Ким билади, ҳозир бировнинг уйида ётгандир балки? Ҳаммасини телеграмма ҳал қилади, эртагаёқ ҳаммаси маълум бўлади.

Гулчеҳра шошиб Абдулланинг манзилини ёзди, кейин, ўйланиб қолди. Хатни олган бўлса-чи? Ахир шу пайтгача олиб юрарди, ҳеч хато бўлмасди. Нега жим бўлмаса? Наҳотки у... наҳотки ундан воз кечган бўлса?!

Гулчеҳранинг бутун вужуди муз бўлиб кетди. Йўқ, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас! Бундай бўлмайди! Абдулла уни ташламайди, хат келади, бугун-эрта келади. Шунда бутун ташвишлари унут бўлади!

Гулчеҳра ўрнидан туриб кетди, манзил ёзилган бланкани ғижимлаганича эшикка йўл олди.

— Ҳа, опа, ёзмайсизми? — сўради почтачи қиз. Гулчеҳра тўхтади.

— Кейин... балки хат келиб қолар...

У шундай деб эшикка чиқди. Ҳа, келади, келиши керак... Лекин эртасига ҳам келмади.

Гулчеҳра энди ўз кулфати билан ёлғиз қолганига аниқ ишонди. Бундай пайтларда одам тинчроқ, холироқ жой қидириб қолади. Ёлғиз бўлгиси келади. Гулчеҳра ёлғизликка ёлғиз эди-ю, лекин холи жойга муҳтож эмас эди. Абдулла ҳар келганида унга шундай жойларни кўрсатардики, туғилиб-ўсган ўз қишлоғида шундай жойлар борлигини ҳаёлига ҳам келтирмас эди.

Гулчеҳра идорада ишлари бўлса ҳам толзор томон йўл олди.

Кўприкка яқинлашганда, рўпарасидан «ГАЗ-69» машинаси чиқиб қолди. Рулда Нурмат ака, ёнида Самад. Раис Гулчеҳрани кўриб, машинани тўхтатди.

— Ҳа, йўл бўлсин?

— Шу ёққа ўтиб келай... — Гулчеҳра ўзини қанчалик сокин тутишга интилмасин, овози қалтираб кетди.

Раис буни сезди шекилли, машинадан тушиб, унинг ёнига келди.

— Тинчликми? Хомуш кўринасан?

Гулчеҳра бош қимирлатди, лекин хўрлиги келиб йиғлаб юборди. Нурмат ака унинг йиғисини ўзича тушуниб, қўлини елкасига қўйди:

— Биламан. Сенларга қийин бўлди. Онанг раҳматли яхши одам эди. Лекин нима қилардик, ўлим ҳар кимнинг бошида бор. Қалай, янги аянг яхшими? Даданг яхши дейди. Ростдан яхшими? Ё ҳафа қиляптими?

— Йўқ, — деди бўғилиб Гулчеҳра, — яхши, худди аямларга ўхшайди.

— Ана! — раис ўзича ҳурсанд бўлиб қўйди. — ёмон одамни уйингга олиб келармидик? Эрта-индин аянг қабрини тузатиб қўямиз. Ригадан тош буюртириб келдик. Кўрдингми?

Гулчеҳра «ҳа» дея бош қимирлатди. Унинг ҳаёли ҳозир мутлақо бошқа нарсада бўлса ҳам, ўз дарди билан овора бўлса ҳам раиснинг гаплари унга ёққан, уни овутгандек эди.

— Даданг сендан жуда ҳурсанд. Мен ҳам ҳурсандман, ўзимиздан ажойиб архитектор чиқиб қолди. Сен энди ишингни ўйла. Баҳорда қурилишни бошлаб юборамиз. Планинг ҳаммаси маъқул. Шундай ишларни қилиб қўйибсан-у, ёш боладек йиғлайсан-а! Қани, менга қарачи?

Гулчеҳра зўраки жилмайиб Нурмат акага қаради.

— Баракалла! Йиғи қаритади, йиғлама. Келишдикми?

Гулчеҳра бошини қимирлатди.

— Гап бундай бўпти!

Раис машинага ўтириб, Самадга нимадир деди. Иккалови кулишди. Нима деганини Гулчеҳра эшитмади, лекин яхши гаплигини сезди. Машина кўздан ғойиб бўлгунча жойидан қимирламади, кейин битта-битта қадам ташлаб, канал ёқалаб кетди.

XIX

Абдулланинг аҳволи ҳам Гулчеҳраникидан яхши эмас эди. Аммо ичини ит тирнаса ҳам, сиртдан анча тинч кўринарди. Шу вақтинчалик тинчлик таъсирида у дипломини ёқлади. Унинг ишини яхши қабул қилишди. Кафедра мудири — профессор Марков, ҳатто давлат имтиҳонларини топширгандан сўнг институтда кафедра қошида қолишни таклиф этди. Албатта булар Абдуллани чексиз ҳурсанд қилар, орзулари ушалаётганига ишончини оширарди. Лекин кеч кириб, ўз хонасида ёлғиз қолдими, у бутунлай ўзгарарди-қўярди. Шу кунгача эришган ютуқлари тушдек, ўзи эса даҳшатли бир спектаклда роль ўйнаётгандек кўринарди. Ҳаёлида аллақачонлар аниқ тасаввур қилиб қўйган келажак уни ҳурсанд қилмас, аксинча, чўчитарди. Шу чўчиш, ҳамон давом этиб келаётган иккиланиш билан бир ой ўтиб кетди, Гулчеҳранинг хатига у

ҳали ҳам жавоб қайтармади. Жавоб қайтариш зарурлигини, Гулчеҳра унинг ҳар бир сўзига мунтазир бўлиб турганини яхши биларди. Лекин нима деб ёзишини билмайди. Бунинг устига, вақт ўтган сари, ўзининг Гулчеҳрага бўлган муҳаббатини ўйлаган сари Сайёрага ҳаваси ортиб борарди. Қандай ажойиб қиз! У билан гаплашиб, гапига тўймайсан. Шўх, эркин, чеҳрасидан кулги аримайди. У билан ёнма-ён юриш, у билан бўлиш қандай бахт! Иннайкейин, уларнинг бирга бўлишларини ота-онаси ҳам истаяпти, Турсунали ака ҳам. Турсунали акага, шундай катта олимга куёв бўлиш ҳазил гап эмас!

Лекин Гулчеҳра билан бўлса нима бўлади? Ахир уни яхши кўрарди-ку? У билан нима, ҳаёти бузиладими? Йўқ, бузилмайди. Аксинча, Гулчеҳра ундан умрбод миннатдор бўлиб яшайди. Кейин, у ақлли. Яхшигина архитектор бўлиши мумкин. Лекин, албатта, Тошкентда яшашолмайди. Сайёра билан алоқалари бузилгандан кейин Тошкентда у бирон нарсага эриша олармиди?! Турсунали ака шунча гап-сўздан кейин уни тинч қўймайди. Турсунали ака олдида эса у бир хас. Пуф деса учиб кетади. Шу ерда яшашади. Кафедрада иш таклиф қилишяпти-ку унга. Шу ерда ишлайди, шу ерда диссертациясини ёқлайди. Гулчеҳрага ҳам бironта иш топилиб қолади. Архитектор ҳамма ерда керак.

Аммо ота-онаси бунга нима дейди? Шунча умид билан ўқитиб одам қилганда, энди роҳатини кўрамиз деганда, уларни ташлаб кетадими? Улар шунга кўнадими?

Бир куни кечқурун у жуда қийналиб кетди, ётоғида ўтиролмади. Шариллаб ёмғир қуяётганига қарамай, плашини кийиб, пастга тушди. Кўчада одам сийрак эди. Қаёққа боришини билмай, Мойка томон йўл олди. Илиқ ёз ёмғири ҳаш-паш дегунча юз-кўзини ҳўл қилди. Сочлари орасидан сизиб бўйнига тушди. Абдулла плашининг ёқаларини кўтариб канал ёқалаб юриб кетди. Доимо қора бахмалдек ялтираб турадиган канал суви ҳозир лойқа эди. Шу ерларда у Сайёра билан кўп сайр қилган, сувга тикилиб ўз аксини томоша қилган... Сира эсидан чиқмайди. Бир куни яланғоч отлиқлар ҳайкали ёнида панжарага суяниб туришганда Сайёра қўлида ўйнаб турган помадасини сувга тушириб юборди. Абдулла сувдаги ўз аксларига тикилиб турган эди. Улар бир-икки тебраниб ажралди, кейин анчагача қўшилиб турди-да, сув тингач, ўз ҳолатига кирди.

— Ўхшар эканмизми? — деди Сайёра унга ғалати қараб.

— Ҳамма шундай деяпти.

— Ўзингчи?

— Мен аллақачон буни сезганман, — Абдулла шундай деб унинг қўлларини ушлади.

— Демак, биз ака-ука эканмизда?

Сайёра кўзларини айёрона сузиб Абдулланинг аксига тикилди.

— Мен ундан ҳам қалинроқ бўлишни истардим. Сайёра индамади. Чўнтагидан бир нечта танга олиб, сувга отди.

— Ана! — деди ёш боладек чапак чалиб. — Яна қўшилиб кетишди.

— Доим шундай бўлса-чи? — Абдулла ҳазиллашган бўлиб дилидаги гапни айтди.

— Ёқмай кетсин! — Сайёра шундай деб Абдулланинг бурнини чертди, лекин унинг шўх чеҳрасидан розилиги, шундай бўлишини истаётганлиги сезилиб турарди.

Абдулла шуни эслаб, дили ёришгандек бўлди. Ҳа, улар бирга бўлишлари керак. Унинг келажагини фақат Сайёра таъминлайди. Нима бўлса ҳам шунга интилади, шунга эришиши лозим.

У Невский проспектига чиққанда, бирдан қайноқ ҳаёт ичига кириб қолгандек бўлди. Ёмғир ҳамон челаклаб қуяётганига қарамай, йўлка одамлар билан тўла эди. Қаёққа қарама, зонт. Катта, кичик, оқ, сариқ, қора зонт. Кичик елканлардек бу зонтлар Абдулланинг атрофида сузиб юрарди. Онда-сонда улар орасидан кимларнингдир шалаббо бошлари кўриниб қолар ва шу ондаёқ ғойиб бўларди. Фақат Абдулла шошмасди. Қаёққа ҳам шошарди? У ҳозир вақт ўтказиши керак, бironта аниқ фикрга келмагунча шошмаслиги керак. Шунинг учун ҳам у секин қадам

ташларди, қўллари чўнтагида, қулоқлари эса атроф-даги минг хил оёқ товушларида, зонтларда. Қизиқ, нега зонтлар ҳар хил товуш чиқаради? Ёмғир ҳаммасига бир хил уриляпти-ку? Бировники худди энтиккан юрак уришидек дукиллайди, бировники эса қизитилмаган чирмандадек такиллайди... Ҳаммаси ҳар хил. Бу қандай қонунга кирар экан? Бунинг қонуни бормикин ўзи?

Абдулланинг тирсагига тегиб, катта қора зонт вазмин сузиб ўтди.

— Наташа! Қаердасан? — қичқирди орқадан жарангдор аёл овози.

— Шу ердаман! — жавоб қилди чинқироқ қора зонт ва тўхтади.

— Шу еринг қаер?

— Тротуар!

— Тротуарлигини биламан. Ўзинг қаердасан? Қора зонт кўтарилди, унинг тагидан думалоққина қизчанинг жавдираган кўзлари кўринди. Қизча у ёқ-бу ёққа аланглаб қарар, аммо қаёққа юришини билмасди. Абдулла кўмаклашмоқчи бўлиб ёнига энди келувдики, қизча олдинга қараб югуриб кетди. Абдулла унинг орқасидан қараб қолди. Зонт тагидан қизчанинг кичкина оёқлари чалп-чалп қилиб пилдираб борарди. Бу товушнинг қандай қонуни бор? Ҳамма қонунларнинг асоси бор — ҳаёт. Ҳаётдан юксак қонун йўқ. Ким шундай деган эди? Ломоносов бўлса керак?.. Ҳа, ҳаётдан юксак қонун йўқ. Ҳаёт эса мураккаб, унда ҳеч нарса бир-бирига ўхшамайди. Ҳатто одам ҳам. Ҳар бир одамнинг ўз ҳаёти бор. Биров ҳурсанд, биров ҳафа. Биров бор истакларига эришган, биров энди эришяпти. Биров эса... биров эса ҳеч нарсага етишолмай ўтиб кетяпти. Шунинг учун ҳам, балки зонтларнинг товушлари ҳар хилдир, оёқ товушлари ҳар хилдир? Кийимига қараб одамларни билиш мумкин, дейишади-ку?

«Нева» кинотеатрига етганда Абдулла зонтлар камайганини пайқади. Сочини рўмолчаси билан сидириб, осмонга қаради: ёмғир тинган, нурсиз юлдузлар бирин-кетин кўрина бошлаган эди. Шу пайт кимдир Абдуллани туртди. Абдулла чўчиб тушди. Рўпарасида сетка кўтариб олган курсдоши Виктор турарди.

— Ҳа, Абуша, юлдуз санаяпсанми? — сўради кулиб у.

Абдулла жилмайди.

— Салом. Ўзинг-чи?

— Хотинимнинг олдидан келяпман, — деди Виктор сеткага ишора қилиб. — Касалхонада ётибди.

— Тинчликми? — хавотирланиб сўради Абдулла.

— Аҳмоқ, боласини олдириб ташлабди, — деди куюниб Виктор. — Роса уришдим.

— Нега?

— Светканинг ўзи ҳозир етармиш. Света — қизим, уч ёшга тўлди. Ажойиб қиз. Менга ўхшайди. Юз-кўзлари ҳам, қилиқлари ҳам. Кечагача тинч юрувди, ҳеч қандай гап-сўз йўқ эди. Кечқурун келсам, уйда йўқ. Анча пойладим, йўқ. Кейин қорним очиб ошхонага кирдим. Чой қўймоқчи бўлиб чойнакни олсам, тагида хат. «Кечир, Витенька! Мен касалхонадаман. Уч кунда чиқаман...»

— Уч кунда? — нимадандир жонланиб сўради Абдулла.

— Ҳа! «Уч кунда чиқаман. Агар истасанг, келиб кетишинг мумкин». Келиб кетишим мумкинмиш! — Виктор истеҳзо билан кулиб қўйди. — Югурдим. Борсам, шу аҳвол. Кечикибман.

— Тузукми ўзи? Қачон чиқади?

— Икки кундан кейин чиқади.

— Икки кундан кейин? — ҳовлиқиб сўради Абдулла.

— Ҳа. Нима эди?

— Йўқ-йўқ, ҳеч нима! — Абдулла ўзини босишга ҳаракат қилиб деди: — Энди нима қиласан?

— Нима қилардим? Бўлар иш бўлди, — Виктор хўрсинди. — Хўп, хайр. Светик уйда ёлғиз.

— Ҳайр.

Виктор шошиб йўлга тушди.

Абдулла ўзида йўқ шод эди. Йўли топилди! Ҳозироқ Гулчеҳрага хат ёзади, йўқ, телеграмма беради. Қийин эмас экан-ку, ниҳоятда уч кун! Боринг, бир ҳафта бўлсин. Наҳотки Гулчеҳра шунинг уддасидан чиқолмаса?! Кичкина эмас ахир.

Ён-атрофда почта кўринмади. Кўрингани ҳам берк эди. Абдулла меҳмонхона томон жадал юриб кетди. Шу ерда почта тун бўйи ишларди. Телеграммани у жуда қисқа ва фақат Гулчеҳрагина тушунадиган қилиб ёзди. «Агар керакли идорага мурожаат қилсангиз, ҳаммаси жойида бўлади. Салом билан Абдулла».

У телеграммани топширди ва оғир ишдан қутулган одамдек анча енгиллашди, кўнгли жойига тушди. «Гулчеҳра энди мендан ҳафа бўлмаса бўлади, — Ҳаёлидан ўтказди у. — Бундан ортиқ нима қилиш мумкин? Энг яхши йўл ҳозир шу».

Абдулла шундай ўйлади-ю, бирдан Гулчеҳра унга анчагина бегона бўлиб қолганини пайқади. Уйланиш ҳақида гап бўлипш мумкин эмас энди. Иннайкейин, уйланаман деб ваъда бермаган. Яхши кўриш — бирга бўлиш деган гап эмас-ку?! Бирга бўламиз деб ҳамма севишганлар гапиради. Лекин ҳар доим бирга бўлавермайди. Албатта, Гулчеҳра озгина қийналади. Начора? Ёшлик — шўхлик, енгилтаклик. Адашганлар камми? Ўн йил-ўн бир йил турмуш қурганлар ажралиб кетишяпти-ку? Уларга ҳали нима бўлибди? Севгини бўғиб бўлмайди. Сайёрани севиб қолган экан, бунга у айбдор эмас, кўнгил... Кўнгилни чеклаб бўлмайди. Бунинг устига Гулчеҳрага бир неча бор, бирга кетайлик, бирга ўқийлик, деди. Ўзи кўнмади. Бирга ўқишганда, ким билади, балки бирга бўлишармиди?! Бир оз қийналади, кейин унутиб юборади, бахт фақат биринчи севгида эмас.

Абдулла ўша куни ўз мулоҳазаларидан ўзи ҳурсанд бўлиб, иккинчи телеграммани ҳам ёзди. Бу телеграмма уйига, онасига эди.

«Мен рози. Ихтиёр ўзларингда. Салом билан ўғлингиз

Абдулла».

XX

Гулчеҳра бир ҳафтадан бери Тошкентда эди. Абдулладан ҳеч қандай дарак бўлмай, қўрқув ва изтироб ичида юрганида институтдан хат келиб қолди. Ректорат уни жюри мукофотини олиш ва қурилиш ишлари бошланиши олдидан лойиҳа ҳақида қурувчиларнинг баъзи мулоҳазалари билан танишиш учун Тошкентга келиб кетишини сўраган эди. Гулчеҳра бутун ташвишларига нажот тополгандек, дарҳол йўлга отланди. Вокзалга уни Юсуф ака билан Самад кузатиб қўйишди. Тошкентда Гулчеҳра курсдош ўртоқларининг биронтаси билан маслаҳатлашиб, уйда қабул қиладиган врачга мурожаат қилишни мўлжаллаган эди. Шунинг учун ҳам Тошкентга келиши билан, Санобар исмли бир аёл бор эди, шуникига қараб йўл олди. Санобар ўртоғи билан ободончилик-лойиҳалаш институтида ишларди. Камгап, сермулоҳаза аёл эди у. Гулчеҳра имтиҳон топширгани келганида, кўпинча у билан бирга дарс тайёрлар эди. Бир қиз, бир ўғли бор эди Санобарнинг. Поездда бор танишларини бир-бир санаб чиқар экан, шу жувон билан дардлашишни негадир лозим топди. Санобар Чилонзорнинг қайси бир секторида турарди. Қайси секторлигини Гулчеҳра эслолмади. Уйининг рўпарасида катта бир гастроном борлигини биларди. Таксига ўтириб анча айлангандан сўнг, ниҳоят топди. Аммо уйда ҳеч ким йўқ эди. Гулчеҳранинг бирдан оёқ-қўли муз бўлиб, бўшашиб кетди. Яна қўнғироқ тугмасини босди. Жавоб бўлмади. Эшик тагида нима қилишини билмай, анча туриб қолди. Бир маҳал қўшни эшик очилди. Бўйнига аэрофлот сумкасини осиб олган стюардесса кийимидаги бир қиз чиқди.

— Сизга ким керак эди? — сўради у Гулчеҳрага бошдан-оёқ разм солиб.

— Санобар опа... Санобар Қодировна, — деди шошиб Гулчеҳра.

— Шундай денг?

— Ҳа.

— Сиз уларнинг кими бўласиз? — стюардесса қиз яна Гулчеҳрага тикилди.

— Таниши бўламан, бирга ўқиймиз. Қўқондан келдим. Уйдами у киши?

— Э, конкурсда ғолиб чиққан меъмор сиз бўласизми? — унинг саволини эшитмай сўради стюардесса қиз.

—Ҳа.

— Санобар опам сизни кўп гапирардилар. Буни қаранг, мен сизни ҳеч кўрмаган эканман. Мен ҳам институтга кириб, меъмор бўлмоқчиман. Яхши уйларни бирам яхши кўраманки, сира кетолмай қоламан. Академик Сагдуллаевни танийсизми?

Гулчеҳра «йўқ» дея бошини қимирлатди.

— Шуларнинг уйида бир-икки марта бўлганман, — гапида давом этди стюардесса қиз. — Бирам ажойиб! Икки этажли. Биринчи этажида зал, кухня, столовая. Иккинчи этажда спальня, шундай ёнида катта ванная.., бирам яхши!.. Кирсанг, кетгинг келмай қолади. Танишайлик, Зара. Ҳозирча аэрофлотда ишлайман. Москва маршрутида.

Қиз сабрсизлик билан уни эшитиб турган Гулчеҳрага самимий равишда қўлини узатди. Гулчеҳра омонатгина унинг қўлини ушлади-да, сўради:

— Айтмадингиз, Санобар опа қаерда?

— Ҳа, уларми? — ҳафсаласизлик билан деди қиз. — Улар кетишган. Иссиққўлга. Ҳаммалари кетишган.

— Анча бўлдими?

— Ҳа. Ўн кунларда қайтиб келишади. Улар жуда керакмиди?

Гулчеҳра жавоб бермади, бўшашганича эгилиб, чамадонига қўл узатди.

— Вой, турадиган жойингиз йўқми? Бизникида тура қолинг? — қиз унга меҳрибонлик билан гапирди. — Мен бир ўзим яшайман. Улар қайтгунча туринг.

— Раҳмат, — Гулчеҳра пастга туша бошлади. Унинг бирдан ўзгариб қолганини қиз кўриб, таклиф қилди:

— Мазангиз йўққа ўхшайди. Жуда бўлмаса бир оз бизникида дам олинг.

Гулчеҳра уни эшитмади. Қиз кўчагача у билан бирга чикди.

— Борадиган жойингиз борми?

Гулчеҳра «ҳа» дея бошини қимирлатди. Шу пайт уларнинг рўпарасига бўм-бўш автобус келиб тўхтади.

— Менинг автобусим. Олиб бориб қўяйми?

— Раҳмат, ўзим, — деди Гулчеҳра унга миннатдорлик билан жилмайишга ҳаракат қилиб.

Қиз «лип» этиб автобусга чиқди. Шофёр газ берди.

— Жойингиз бўлмаса, келинг! — қичқирди қиз автобус деразасидан бошини чиқариб. — Кечқурун қайтаман!

Гулчеҳра унга қўл силкиди-да, автобус узоқлашгач, чамадони устига оғир ўтирди. Қаёққа боради энди у? Институтга кеч бўлиб қолди. Биронта ўртоғиникига чамадон билан кириб бориши яхши эмас. Одатдагидек, Абстутайникига боради-да. Тошкентга биринчи йили келганида синфдоши Қосимжон уни шу кампирникига жойлаштириб қўйган эди. Унинг набираси Қосимжон билан бирга ўқирди. «Меҳмонхона қилиб юрасанми? — деди Қосимжон ўшанда. — Менинг ўрнимда тур, мен ётоққа ўтдим». Гулчеҳра ҳам меҳмонхонада ёлғиз туришни эп кўрмай, унинг таклифини қабул қилди.

Абстутай Лабзакда турарди. Каттагина ҳовли. Бир неча хона. Илгари ўғли билан турар экан. Ўғли хотини билан Бухоро — Урал газ магистрали қурилишига кетиб, эндиликда кампир набираси билан ёлғиз қолибди. У Гулчеҳрани жуда яхши қабул қилди. Кейинчалик Гулчеҳра,

институт жой берса ҳам бормай, шу қувноқ, меҳмондўст кампирникида турадиган бўлди.

Бўш такси кўринди. Гулчеҳра уни тўхтатди. Оқшом тушганда у Абстутайникига кириб борди. Кампир ҳовлининг ўртасидан ўтган ариқ лабидаги сўрида кўрпа қавиб ўтирарди. Гулчеҳрани кўрди-ю, худди ёш аёлдек сакраб ўрнидан турди:

— Вой, айланайин, вой, ўргилайин! Бор экансиз-ку? Опоқ қизим, момиқ қизим!

Гулчеҳра ўзини унинг бағрига ташлади.

— Яхши юрибсизми, Абстутай? Тинчмисиз?

— Менга нима қиларди, қизим. Отдекман. Фақат ҳар доимгидек ёлғизман. Зубайда ҳам кетди. Ўтир, қизим, ўтир. Мен ҳозир чой дамлайман.

— Қаёққа кетди Зубайда?

— Практикага. Қосимжон иккалови кетди. Ўтир, қизим. Мен ҳозир.

Абстутай ўчоқ бошига пилдираб кетди. Гулчеҳра Қосимжоннинг Тошкентдамаслигидан ичида ҳурсанд бўлиб қўйди. У ҳеч кимнинг Тошкентга келишдан кўзлаган асл мақсадини сезиб қолишларини истамасди. Сезишса, тамом, Мингбулоққа қайтиб боролмайди, отасининг юзига қаролмайди.

Кампир дарров чой дамлаб келди.

— Анчага келдингми?

Гулчеҳра нима дейишини билмади. Чиндан ҳам у қанчага келди ўзи? Буни фақат шифокор биларди.

— Ишим битгунча тураман. Бир ҳафтами, икки ҳафта.

— Яхши, яхши. Унгача Зубайда ҳам келиб қолади. Энди бундай. Сен чой ичиб ўтир. Мен дарров парамач қилиб келаман. Янги гўштим бор.

Гулчеҳра қўймаганига қарамай, кампир бир пиёла чойни апил-тапил ичди-да, ўрнидан турди.

Ўша куни улар алламаҳалгача гаплашиб ётишди. Ўз дарди билан ёлғиз қолганлигиданми, ё Абстутайнинг онаси каби унга кўрсатган меҳрибонлигиданми, Гулчеҳра бўшашиб, ёрилди, дилидаги борини айтиб берди. Абстутай уни бағрига босиб юпатди, кўнглини кўтарди. Кейин бундай воқеаларни кўрган-билган аёл сифатида яхши маслаҳат берди.

— София деган шифокор туғишганим бор. Эртага шунга бориб келаман. Сен тинч бўл. Дунёда чорасиз иш йўқ. Чораси топилади. Бўлди, йиғлама. Сен ўз ишингни битир. Бу ишни менга қўйиб бер.

Абстутайнинг бу ишонч билан айтган гаплари Гулчеҳрани анча овутди. Бир неча кунги уйқусизликдан сўнг биринчи марта тинч ухлади.

Эрталаб нонуштадан сўнг Абстутай врачга, Гулчеҳра эса институтга кетди.

— У ярамас йигитни энди ўйлама, — деди кампир уни кузатаётиб. — Одам эмас у. Одам бўлса сени ташлаб қўймасди. Ўйлама.

Гулчеҳра ваъда берди. Лекин ўйламай тура олармиди? «Абдулла, Абдулла... Наҳотки шунчалик тошбағир бўлсанг?! Сенга ишонган эдим, сенга ҳаётимни бағишламоқчи эдим!.. Жавоб бер! Нега жимсан!»

Гулчеҳра ичдан қалқиб келаётган йиғини тўхтатишга қанча уринмасин, ёш барибир кўзларидан қуюлиб борарди, лекин буни ўзи сезмасди. Трамвай тўхташ жойида кимдир тирсагидан ушлади.

— Нима бўлди, қизим? Нега йиғлаяпсиз? Гулчеҳра бошини кўтарди. Рўпарасида нуроний бир мўйсафид унга дардли тикилиб турарди. — Биров ҳафа қилдими?

— Йўқ, — деди Гулчеҳра ва уялганидан қизариб кетди.

— Дадил бўлинг, — деди мўйсафид. — Йиғи ҳеч маҳал одамга ёрдам берган эмас. Қанча совуққонлик қилсангиз, шунча ютасиз. Асаб, йиғи ожизларнинг удуми.

Трамвай келди. Гулчеҳра мўйсафидга нима деб жавоб қилишини билмай, ўзини трамвайга

отди. Институтда уни ректорнинг ўзи қабул қилди.

— Келинг, келинг! — деди у Гулчеҳранинг қаршисига юриб. — Биз эса телеграммангизни кутиб ётибмиз! Қаерга жойлашдингиз?

— Танишимизникига, — Гулчеҳра ректор кўрсатган креслога ўтирди.

— Олис эмасми?

— Йўқ, шундай Лабзакда.

— Ҳа, яхши экан. Истасангиз, меҳмонхонадан жой олиб берамиз!

— Йўқ, раҳмат. Жойим яхши. Тошкентга келганимда доим шу ерга тушаман.

— Ундай бўлса, яхши. Гулчеҳрахон, аввало сизни мукофот билан табриклайман. Ишингиз ҳаммамизга маъқул бўлди. Албатта камчиликлардан ҳам холи эмас. Масалан, сиз кафенинг Тошкентда қурилишини яхши ўйламагансиз. Ерни иқтисод қилиш, ҳозир муҳим масалалардан бири. Кейин, ички ҳашамга доир баъзи бир жузъий камчиликлар бор. Умуман, ишингиз яхши. Ихчам, содда, оригинал. Қурувчилар кафени меҳмонхона билан бирга қуришни таклиф қилишяпти. Бу деган сўз, кафе йилнинг охиригача битади. Бориб кўрасизми?

— Яхши бўларди.

— Бўпти. Мен ўзим олиб бораман.

Ректор столи бурчагидаги тугмачани босди. Хонага котиба кирди.

— Индинга, соат ўн иккида мажлис. Танлов ғолибига мукофот топширилади.

Котиба «хўп» деб чиқиб кетди.

— Турдик бўлмаса.

Гулчеҳра бундай бўлади деб сира кутмаган эди. Ректор билан ёнма-ён ўтириб машинада борар экан, севинчи ичига сиғмас, боягина юрагини эзиб турган ташвишларини унутган эди. Ярим соат ўтар-ўтмас улар студентлар шаҳарчасига кириб боришди. Бу ерда қурилиш кескин суръатда олиб борилмоқда эди. Қаёққа қараманг, кўтарма кранлар, юк машиналари... Терак бўйи келадиган иморатларнинг баъзилари битган, баъзилари сувалмоқда, баъзиларига энди пойдевор қурилмоқда эди.

— Қаранг, — деди ректор ғурур билан. — Икки-уч йил ичида бу ер катта шаҳарга айланади, ёшлик каби гўзал бўлади! Бунда сизнинг ҳам ҳиссангиз бор. Фахрлансангиз арзийди. Кўп биноларнинг лойиҳаларини ёшларнинг ўзи ижод қилишган. Ана, қаранг, анави бино ёшларнинг маданият саройи. Унинг проектини бир йигит тузган. Яхшими?

— Жуда ҳам! — Гулчеҳра ҳавас билан ректор кўрсатган бинога қаради.

— Манави эса «Ёшлик» меҳмонхонаси. Келдик. Машина тўхтади. Ректор тушиб, Гулчеҳрага қўлини узатди.

— Битиб қолибди-ку? — деди Гулчеҳра беш қаватли бинога тикилиб.

— Ҳали иши кўп. Лекин йилнинг охиригача битказамиз.

Улар бинони айланиб ўтиб, кенг қурилиш майдонига чиқишди. Бир чол ректорнинг қаршисига юрди.

— Салом алайкум, Сулаймон ота! — ректор у билан қуюқ кўришди. — Аҳволлар яхшими? Мана шу ерга тушадиган иморатнинг устасини олиб келдим.

— Жуда яхши, жуда яхши! — деди чол Гулчеҳрага бошдан-оёқ қараб чиқиб. — Меъмор денг?

— Худди шундай! — деди ректор кулиб. Гулчеҳра уялинқираб бошини эгди.

— Қизлардан ҳам меъмор чиқар экан-да?

— Чиққанда қандоқ! Қани, ота, кўрсатинг хўжалигингизни!

— Юринг!

Ректор Гулчеҳранинг тирсагидан ушлаб йўл бошлади.

Кечқурун Гулчеҳра ҳаммаёғи чанг, чарчаб келганда, Абстутай севинчига севинч қўшди:

— Келгуси ҳафтанинг бошида борамиз. Ҳаммаси жойида бўлади, қизим. София ваъда берди.

Тинч бўлсин, деди.

Гулчеҳра Абстугайни маҳкам қучокдаб, юз-кўзидан ўпди.

— Бўлди-бўлди, қизим, белимни синдирасан! Шундай деб Абстутай ҳам уни бағрига босди. Мукофот топшириладиган куни институтнинг мажлислар зали одамга лиқ тўлди. Анча-мунча гаплар бўлди. Жюри раиси уни табриклаб, мукофотни топширди. Кейин ректор гапирди:

— Танловда бизнинг студентимиз ғолиб чиққанидан мен ниҳоятда ҳурсандман, — деди у. — Лекин Гулчеҳрага айтадиган бир-иккита гапим бор. Истеъдодсиз ижодкор бўлиш қийин. Буни ҳамма билади. Аммо меҳнат, билим, ғайрат каби қатор компонентлар борки, буларсиз ижодни тасаввур қилиб бўлмайди. Шуларнинг ҳаммаси Гулчеҳрада бор. Унга янгидан-янги муваффақиятлар тилаймиз...

Гулчеҳра институтдан боши гангиб чикди. У чексиз шод эди. Ажаб эмас, янги Мингбулоқ лойиҳаси ҳам шундай муваффақиятли ўтса? Албатта уларга кўрсатади, уларнинг маслаҳатини олади. Диплом ишим шу деб, яна икки йил кутиб ўтирадими?!

— Мукофотни ювсак бўларди! — деди кимдир орқадан.

Гулчеҳра тўхтаб ўгирилди. Бир гуруҳ йигит-қиз уни ўраб олди.

— Табриклаймиз! Табриклаймиз!

— Раҳмат! — Гулчеҳра ҳаммага қўл бериб миннатдорчилик билдирди. — Мен тайёрман. Ҳозир ҳам ювишимиз мумкин.

— Бўпти! «Баҳор»га кетдик! — қичқирди кимдир.

— Йўқ, йўқ! — уни бўлди бир қиз: — Кафе битсин, шунда Гулчеҳра опам яхшилаб зиёфат берадилар.

— Бўпти! — деди Гулчеҳра кулиб. — Албатта шундай қиламиз.

Ёшлар хайрлашиб кетишди. Гулчеҳра, уйга боришга ҳали эрта деб, Ўрда томон юрди. Дарвоқе, мукофотини нима қилади? У беихтиёр сумкасини очиб, пулли конвертни ушлаб кўрди. Анча. Уйга, дадасига жўнатсинми? Ё совға олсинми? Шу иккинчи фикр унга маъқул тушди.

Ўша куни ҳам, эртасига ҳам магазинма-магазин юриб, отаси, аяси, укаси, ҳамма таниш-билишларига совға олди. Ҳатто Абстутай ҳам четда қолмади. Унга бир кийимлик ҳаво ранг шерсть мато олди. Кампирнинг боши осмонга етди, кўз ёши қилди, дуо қилди. Аммо Гулчеҳра ўзига ҳеч нарса ололмади. Унинг ҳамма нарсаси бор эди. Шундай бўлса ҳам, аёл киши молга ўч бўлади, нималарнидир қидирди. Баъзилари ёқмади, баъзи нарсаларни тополмади. У анчадан бери ҳинд шиппагини орзу қиларди, тополмади. Универмагдаги пойафзал сотувчи қиз, икки кундан кейин келинг, чех шиппаклари савдога чиқади, ҳиндчадан қолишмайди, деди. Гулчеҳра албатта келишини айтди.

Ҳамма ишларидан кўнгли тўқ бўлганидан икки кун кўз очиб юмгунча ўтиб кетди. Гулчеҳра икки-уч марта талабалар шаҳарчасига борди. Қоровул чол уни яхши кўриб қолиб, шаҳарни кўрсатди, боғига олиб борди. Боғи шундай шаҳарчага туташ экан. Қовун полизга олиб кириб, ҳандалак сўйиб берди. Охирги борганида Гулчеҳра меҳмонхонанинг бешинчи қаватига кўтарилди.

— Эҳтиёт бўл, болам! — огоҳлантирди пастдан Сулаймон ота. — Битмаган иморатга чиқиш хавфли!

Гулчеҳра қулоқ солмади. Ҳали панжараси ўрнатилмаган болохонага чиқиб, атрофни томоша қилди. Бу ердан шаҳар кўм-кўк ўрмон ичига яширингандек кўринарди. Катта-катта дарахтлар остидан фақат уйларнинг оқ, қизил томларигина кўзга ташланарди. Олисда тоғ. Кўкка бўй чўзган, чўққилари кумушдек оппоқ тоғ... Ғир-ғир шабада эсади, сочларини тарайди, юз-кўзини силайди...

Гулчеҳра шу ерда туриб, янги бир нарсани ўйлаб қолди. Кафенинг устини очиқ айвон қилса яхши бўлмайдими? Бунинг ҳеч қийинчилиги йўқ. Томи барибир бетондан қилинади. Қийинчилиги йўқ. Ҳа, шундай қилиш керак. Эртагаёқ таклиф қилади, лойиҳани ўзгартиради.

Нега илгари шу фикр ҳаёлига келмади экан?

У пастга тушди.

— Қалай? Яхшими? — сўради Сулаймон ота.

— Нимасини айтасиз! Ҳавоси жуда ҳам яхши.

— Э, жаннат, болам, жаннат, — деди ғурур билан

Сулаймон ота. — Уйим бузилса ҳам, шунинг учун бу ердан кетмаяпманда. Шаҳар битсин, жуда алламбало жой бўлиб кетади...

Гулчеҳра йўлга тушди. Ҳадрага келганда универмагга бориш эсига келиб қолди. Шу трамвайнинг ўзидаёқ ўқувчилар саройигача келди.

Сотувчи қиз алдамаган экан. Уни кўриши билан чақирди.

— Мана, кийиб кўринг.

Гулчеҳра шиппакни олиб, пештахта ёнидаги стулга ўтирди. Шиппак чиройли эди. Оппоқ, белидан ингичка олтиндек занжир ўтказилган, пошнаси ҳам баланд эмас, юришга осон. Гулчеҳра кийиб кўрди. Яхши келди.

— Раҳмат, шуни оламан, — деди сотувчига. Сотувчи қиз шиппакни ўраб берди.

Шу пайт кимдир Гулчеҳрани орқасидан қучоқлади.

— Вой, ким? — ҳайратланиб деди Гулчеҳра.

Аёл кишининг қаҳ-қаҳ кулгиси эшитилди. Гулчеҳра ўгирилди.

— Вой, опоқи, сизмисиз, — Гулчеҳра шундай деди-ю бутун вужуди бўшашиб кетди.

Бу аёл Шаҳодат опа эди.

— Боятдан бери қараб турибман, Гулчеҳрами, бошқами деб. Яхшимисан, омонмисан? Уйдагилар тинчми? Қачон келдинг?

— Бир ҳафтача бўлди, — деди зўрға овози чиқиб Гулчеҳра. — Институтга чақиришган эди.

— Вой, қизи тушмагур! Шунча бўлибди-ю, бундай бизникига кирмайсанми?

— Кирарман! Ўзингиз тинчмисиз? — Гулчеҳра шундай деди-ю, «Худди Абдулланинг ўзи-я! Қоши ҳам, кўзи ҳам!» — деган фикр ҳаёлидан яшиндек чақилиб ўтди. — Амаким қалайлар?

— Худога шукур. Анча яхши ҳозир. Тўй тараддудидамиз чол-кампир.

— Тўй?!

— Абдуллани уйлантирадиган бўлиб қолдик. Гулчеҳра ялт этиб Шаҳодат опага қаради, Қаради-ю, «Кимга?» деган савол оғзидан қандай чиқиб кетганини билмай қолди.

— Ўзи билан ўқийди. Жуда яхши қиз.

Гулчеҳра гандираклаб кетди. Бир-икки қадам тисарилиб пештахтага суяниб қолди.

Шаҳодат опа буни пайқамади. Атрофга аланглаб, гапида давом этди:

— Бирам ақлли, бирам ақлли, худди отасининг ўзи! Отаси академик Қурбоновда! Эшитганмисан? Шу ёзда тўй бўлади.

— Табрик... табриклайман, — деди ўзини тутиб олиб секин Гулчеҳра. — Бахтли бўлишсин.

Бор кучини тўплаб у қаддини ростлади.

— Бахтли бўлишсин.

Шундан кейин у яна нима деганини, қандай қилиб магазиндан чиққанини, қандай қилиб уйга етиб келганини билмайди.

Оқшом пайти Абстутай унинг хонасига кирганда, Гулчеҳра ҳамма нарсага бефарқ ҳолда кўзларини шифтга тикиб ётарди.

— Нима бўлди, қизим? — кампир унинг пешанасига қўлини қўйди.

Гулчеҳра индамади.

Шу алфозда у кечгача ётди. Кечқурун эса ўриндан турди. Ойна олдига келиб, сочини тараган бўлди. Қулоқларининг орқасига, бўйнига атир сепди. Кейин боягина олган оқ туфлисини кийиб, ҳовлига тушди.

— Шу топда қаёққа, қизим? — сўради хавотирланиб Абстутай.

— Бир айланиб келаман, бошим оғрияпти, — деди Гулчеҳра, кейин эшик томон юрди.

— Ҳаяллаб қолма бемаҳалда, — қичқирди орқасидан Абстутай.

Гулчеҳра Ўрдагача пиёда келди. «Яхши туфли олибман, — деди муюлишда ҳавас билан оёқларига қараб. — Юмшоқ, енгил. Ўзи ҳам менга ярашибди».

Трамвай ўтди. У бўм-бўш эди. «Қаёққа борсам экан? — ўйлади Гулчеҳра. — Трамвайга ўтириб шаҳар айланайми? Тошкентга биринчи марта ўзим келганимда шундай қилган эдим. Яхши бўлади, кўрмаган жойларим кўп ҳали».

У шундай қилди. Янги шаҳар томон кетаётган трамвайга ўтирди. Вагон бўш, ҳатто кондуктор ҳам йўқ эди. Гулчеҳра дераза ёнига ўтириб, кўчага қаради. Турли-туман чироқлар, минг хил реклама чироқларидан кенг кўча худди хонатласдек лов-лов ёниб турарди.

Гулчеҳра анча айланди. Трамвай икки марта шаҳарнинг у бошидан-бу бошига бориб келди. Шаҳар тинч эди. Фақат Гулчеҳранинг остидаги ғилдиракларгина бу тинчликни бузиб турарди. Аммо Гулчеҳра бунга кўникиб қолган эди. Унинг ўзи ҳам тинч эди...

Дзин, дзин!.. Трамвай тўхтади. Гулчеҳра кўзларини деразадан узмай ўтираверди.

— Қизим, қаерда тушасиз?

Гулчеҳра бошини кўтарди. Тепасида шоп мўйлов вагон ҳайдовчи турарди.

— Адашиб қолмадингизми?

— Қаерга келдик?

— Талабалар шаҳарчасига.

— Шу ерда тушаман. Гулчеҳра шошиб ўрнидан турди.

— Тавба, — деди ҳайдовчи у тушиб кетгач. — Ғалати одамлар бўлади-я дунёда.

Гулчеҳра тўппа-тўғри «Ёшлик» меҳмонхонасига борди. Бир оз унга қараб турди, кейин майдонга ўтди. Шу пайт қоровул уйчасидан Сулаймон ота чиқди.

— Ассалому алайкум, ота! — деди Гулчеҳра.

— Кимсан? — қоронғилик ичида уни танимай сўради қоровул чол.

— Мен, мен — Гулчеҳраман, — деди Гулчеҳра чолга яқинлашиб.

— Бемаҳалда нима қилиб юрибсан, қизим?

— Уйда ўтириб зерикдим. Бирпас кўчаларни айландим. Кейин шу ёққа келдим. Кўргим келди. Қандай бўлар экан? Одамларга ёқармикан?

— Ёқмай-чи, болам! Шаҳардаги энг кўҳлик бино бўлади бу.

— Раҳмат, ота.

— Ҳа, менга ишонавер, — деди чол ғурурланиб... — Сулаймон ота ёлғон гапирмаган. Роҳатижон жой бўлади бу ер. Ҳамманинг савобига қоласан ҳали.

— Айтганингиз келсин, ота, — деди жилмайиб Гулчеҳра.

У шундай деб ўйланиб қолди. Унинг иккала кўзи қоронғиликни ёриб, баҳайбат қушдек учишга ҳозирланиб қанотларини ёзган бинода эди. Уники ҳам шундан қолишмайди. Қушдек енгил, гўзал бўлади. Қоровул чолга ҳам шундай туюлди шекилли, фахр билан деди:

— Учаман деб турибди!

Гулчеҳра индамади. Кейин битта-битта юриб, меҳмонхона биноси ичига кириб кетди. Янгитдан чой қўйиш учун ичкарига кирган Сулаймон ота унинг қаёққа кетганини кўрмай қолди. Бир-икки «Гулчеҳра!» деб чақирди, жавоб бўлмади.

— Ишқилиб, умри узоқ бўлсин, — деди Сулаймон ота.

Гулчеҳра бино деворларини пайпаслаб, ҳали тарашланмаган зинадан бешинчи қаватга кўтарилди. Эрталаб чиққан балконига эҳтиётлик билан ўтди.

Кеча сутдек ойдин эди. Узоқ-яқинда қорайиб турган тераклар енгил шабададан оҳиста тебраниб, оғир-лигини бир оёғидан иккинчи оёғига олиб турган паҳлавон соқчиларга ўхшарди.

Олисда телевизион станция минорасининг қизил чироқлари кўринди. «Нима кетаётган экан ҳозир? — ўйлади Гулчеҳра. — Ботир куйлаётганмикин? «Маро бибўс»микан?» У шу қўшиқни

яхши кўрарди. Айниқса, Ботир Зокиров айтганида. Қўқонда кимдир айтди, ўхшата олмади. Гулчеҳрага Ботирнинг овозидан кўра, шу қўшиқни айтаётгандаги кайфияти ёқарди. Қўшиқ гўё унинг учунгина яратилгандек, у билан тирикдек туюларди.

Гулчеҳра шундай ўйлар экан, қулоғи остида шу қўшиқ янграётгандек, чироқлар ичидан эса ашулачи унга қараб тургандек, ҳозир фақат унинг учун куйлаётгандек бўлди. Беихтиёр қулоқ солди. Трамвай чинқириб бурила бошладй. Шу заҳоти аспирантлар ётоқхонаси олдида нимадир чирсиллаб ёнди-ю, дарҳол сўнди. Гулчеҳра кафтини юзига тутди, аммо анчагача камалак тус олов яллиғи кўз олдидан кетмади. Трамвай узоқлашиб, яна ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Гулчеҳра кўзларини очиб атрофга қаради. У ҳеч маҳал тунги Тошкентни томоша қилмаган эди. Тўғри, бир марта самолёт кеч учиб, қоронғи тушганда Тошкентга келган эди. Ўшанда, самолёт пастлаётганда, дарчадан шаҳарга қараб ҳайрон қолган эди. Ҳаммаёқ чироқ... худди шахмат тахтасига ўхшайди. Фақат бу тахта оқ-қора эмас, минг хил бўёқда товланади. Ҳозир ҳам тунги Тошкент шундай гўзал эди, одамнинг суқи келарди. Гулчеҳра симириб нафас олди, муздек ҳаво томоғини қитиқлаб ўтди. Яна анча вақт баланд-паст иморатлар орасидаги шўх чироқларга термилиб турди-да, бошини кўтарди. Осмон тўла юлдуз. Ойнинг ним ранг гардиши адашиб пайдо бўлиб қолган бир қулоч булут пардаси орқасига ўтиб, тунни қорайтирди-да, кўп ўтмай мўралаб чиқди. Дарахтларнинг барглари кумушдек ялтираб кстди. Гулчеҳра ойга термилиб, худди у билан сузиб кетаётгандек бўлди. Дарҳол балкондалигини эслади-да, деворни ушламоқчи бўлиб қўлини орқага чўзди ва тисарилди. Аммо орқасида ҳеч нарса йўқ эди. Гулчеҳра осмонга тикилиб деворга ёни билан туриб қолганини унутган эди. «Ота!» — деди у юраги шувиллаб, аммо овози томоғида қолди. Қўлларини ёйганича пастга шўнғиди. «Қушга ўхшайман-а» — Ҳаёлидан ўтди унинг. Кейин ҳушини йўқотди.

XXI

Сулаймон ота эрталаб, ғира-ширада қурилиш майдонини кузатиб келар экан, стандарт бетон плита устида ётган бир аёлни кўриб қолди. Аёлнинг оёқ-қўллари ёйилган, оппоқ кўйлаги белигача кўтарилган эди. Сулаймон ота унинг бу қиёфасини кўриб, жаҳли чиқди, «Аёл бошингга ичиб нима қилардинг?!» деди ичида, кейин ёмон фикр ҳаёлидан ўтиб, шошиб аёлга яқинлашди. Яқинлашди-ю, даҳшат ичида қотиб қолди. Аёлнинг калласи йўқ эди, тўғрироғи, мажақланиб, елкаларига ёпишиб ётарди. Сулаймон ота нимадир деб ўзича ғўддиранди, қўрқа-писа аёлга яна бир марта кўз қирини ташлади-да, кейин орқага тисарилди, уч тўрт қадам босгач, ўзини тутиб олди шекилли, қоровулхона томон жон ҳолатда югуриб кетди.

Кўп ўтмай милиция ходимлари етиб келишди. Сулаймон ота уларни ўша аёл ётган жойга бошлаб борар экан:

— Хотин!.. Бир хотин... ўлик!.. — дерди, бошқа ҳеч нарса гапиролмасди.

Телефонда ҳам шу уч сўздан бошқа ҳеч нарсани айтолмаган эди. Милиция ходимлари кетидан қоқилиб-суқилиб борар экан, кўзлари жиққа ёшга тўлиб, шўр томчилар қалин мўйлови орасидан оғзига тушаётганини, неча йиллардан бери ўқланмай, ўкдони занглаб кетган эски милтиғининг қўндоғи тошдан-тошга тегиб судралиб келаётганини сезмасди. Унинг иккала нам кўзи аёл ётган томонда, бутун ҳаёли ҳозиргина якка ўзи гувоҳ бўлган фожиада эди.

Бетон плита ёнига етиб келишганда, Сулаймон ота беш қадамча нарида тупроққа қоришиб ётган бир пой туфлига кўзи тушди. Югуриб бориб уни олди. Олтин ранг тасмали, оппоқ бу туфли аёлнинг оёғидан тушиб қолган эди. Сулаймон ота беихтиёр ўликка яқинлашиб, туфлини кийгазиб қўйиш учун энгашди. Шу пайт кимдир:

— Қаердан олдингиз? Жойига олиб бориб қўйинг! — деди.

Сулаймон ота ёш боладек чопиб бориб, буйруқни бажарди. Милиция ходимлари ўликнинг атрофини айланиб чиқишди-да, унинг рўпарасида тўхташди. Аммо Сулаймон ота уларга парво

қилмасди. Унинг кўзи ўликнинг шалвираб ётган қўлидаги соатда эди. Соат унга танишдек туюлган, шунинг учун унга тикилиб қолган эди. Бир маҳал у титраб кетди, нимадир деб шивирлади, кейин:

— Гулчеҳра! Болагинам!! — деб қичқириб юборди. Милиция ходимлари нима бўлганига тушуниб етгунларича, чол ҳушидан кетиб, ўликнинг оёқ томонига гурс этиб йиқилди. Ўзига келиб кўзини очганда, милиция ходимлари билан бирга тепасида бир нечта оқ халат кийган кишилар туришарди.

— Уни... уни танийман, — деди Сулаймон ота туришга ҳаракат қилиб. — Танийман... Шу бинонинг қоғозини чизган. Гулчеҳра, болагинам. Нима қилиб қўйдинг ўзи, қари, девона чол?!

— Ота, тузукроқ гапиринг, нима бўлди ўзи? — сўради кимдир, — Ўликни қачон кўрдингиз?

Сулаймон ота плита бурчагига омонатгина ўтирди.

— Эрталаб кўрдим ўликни... Лекин уни кеча кўрганман. Кеча шу ерга келган эди...

— Қай пайт?

— Кечқурун. Кечқурун келган эди, анча кеч бўлиб қолувди. Соат неча бўлди, деб сўраган эдим ундан. Чорак кам ўн икки эди, ҳа, чорак кам ўн икки деган эди...

— Ота, ўзингизни босинг, бир чеккадан гапиринг, — деди милиция ходимларидан бири. — Ёзиб олишимиз керак.

Сулаймон ота «хўп» дея бошини оғир силкитди. Кейин, билганларини айтиб берди.

Лекин Гулчеҳра ўшандаёқ бино тепасига кўтарилганми, ё кейин келганми — қоровул чол билмасди. Қизнинг ўлимига уни айбдор ҳисоблашлари мумкинлигидан чўчиб ва унга ачиниб: «Нега тепага чиқмадим? Нега ўшанда уни қидирмадим? Аҳмоқ чол!» — деб ўз-ўзини сўкарди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас ўлик экспертизага олиб борилди. Текширилди. Унинг бешинчи қаватдан тушиб кетгани аниқ эди. Ҳеч ким унга суиқасд қилмаган. Марҳумнинг баданида ҳам, бинода ҳам буни исботлайдиган далил топилмади. Лекин милицияга бир нарса қоронғи эди: у тасодифан тушиб кетганми ё ўзини ташлаганми?! Шунинг учун бинони яна синчиклаб текширишди, ўликни ҳам рентгенга солиб кўришни лозим топишди. Ўша заҳотиёқ марҳума идорасига — политехника институтига хабар қилинди.

Кечга яқин милицияда марҳума ҳақида аниқ маълумот тўпланди, текширишлар якунланди. Лекин марҳума ўзини ташлаганми, ё тасодифан тушиб кетганми — бу савол ечилмади. Ким билади, балки чиндан ҳам тушиб кетгандир? Ҳаммаёқ қоронғи бўлса, балконни панжаралари ҳали қоқилмаган бўлса?! Ортиқча қадам қўйиб юборган. Милиция ходимлари шундай қарорга келиб, одамларга рухсат беришди.

XXII

Қосимжон билан Зубайда практикадан қайтиб келишганда Гулчеҳранинг ўлганига уч кун бўлган эди. Абстутай уларни кўриши билан йиғлаб юборди.

— Қосимжон, ўғлим, Гулчеҳрадан айрилиб қолдик!.. Гулчеҳра ўлиб қолди.

— Нима?! — Қосимжон қотиб қолди.

— Онаси чақирди уни, онаси!.. Худо кўп кўрди уни бизга!

Кампир, йиғи аралаш бўлган воқеани зўрға-зўрға гапириб берди.

— Ҳаммасига ўша йигит айбдор! Оти қурғур Абдулла! Ўтган куни самолётда олиб кетишди. Қариндошлари, институтдагилар олиб кетишди. Бечора қиз... Онасининг ёшига кирса ҳам майли эди.

Қосимжон шу заҳотиёқ йўлга тушди. Қош қорайганда Мингбулоққа кириб борди. Гулчеҳранинг уйи атрофида тумонат одам. Ичкаридан аёлларнинг йиғиси эшитиларди. Қосимжон одамлар орасида бошини ҳам қилиб турган Самадни кўриб, унинг ёнига борди.

— Қачон кўмдиларинг?

— Кеча.

— Юсуф ака қалай?

— Уни сўрама, — Самад хўрсинди. — Кечадан бери тилдан қолган. Ҳеч нарсани билмайди. Раиснинг уйига ётқизиб қўйдик. Тепасида доктор.

— Аблаҳ! Мен уни соғ қўймайман!

— Ўзингни бос, — деди Самад. — Фалокат устига фалокат қўшилмасин. У билан кейин гаплашамиз.

— Хабари борми?

— Мен хабар бермокчи эмасдим. Мамлакат телеграмма бериб қўйибди.

— Ким у?

— Почтачи қиз.

— Адресини билар эканми?

— Гулчеҳра почтага бориб хат оларди. Бу ёққа юр.

Улар одамлар орасидан чиқиб, канал лабига ўтиришди.

— Манавини Гулчеҳра кўрмай кетди. — Самад Абдулланинг сўнгги телеграммасини ўртоғига узатди.

— Кимдан?

— Кимдан бўларди...

Қосимжон телеграммани ўқиб чикди. Қўллари мушт бўлиб тугилди.

— Аблаҳ!

Икки ўртоқ жим қолишди. Самад бошини тиззалари орасига олиб, ҳаёлга чўмди.

— Қосим, — деди у бир маҳал чидолмай.

— Лаббай?

— Мен... мен уни яхши кўрардим!.. Эсимни таниганимдан бери яхши кўрардим!..

Самад титраб йиғлаб юборди. Қосимжон унинг орқасига қўлини қўйди, бир нарса деб овутмоқчи бўлди, аммо тилига ҳеч нарса келмади.

...Худди шу пайтда Абдулла самолётдан тушиб Тошкент — Қўқон поездига ўтирган эди. Телеграммани олганида, аввал у ишонмади. Бир неча марта ўқиб чиқди. Кейин, бирдан содир бўлган даҳшатга тушуниб, додлаб юборди. У бундай бўлишини сира кутмаган эди. Шошиб кийинди. Шкаф устида чанг босиб ётган чамадонини олиб, нималарнидир солди, кейин жаҳл билан улоқтириб ташлади-да, пастга отилди. «Энди нима бўлади? Энди нима қиламан?» — дерди у нукул самолётда ҳам, поездда ҳам.

Гулчеҳра нима қилиб қўйганини у билмасди. Лекин нима қилиб қўйган бўлса ҳам, бунга ўзи айбдор эканини биларди. Нима деган одам бўлди у энди? Одамларнинг юзига қандай қарайди? Қандай яшайди? У шундай ўйлар экан, кўз олдидан Гулчеҳранинг сиймоси кетмасди, қаёққа қарамасин, унинг кулиб турган кўзларига тўқнаш келарди. Бу кўзлар таъна қилмасди, йўқ, улар унга меҳр билан боқарди, улар севинчга, севгига лиммо-лим эди. Абдулла Мингбулоққа киргунча уларнинг таъқибидан қутулолмади. Мингбулоққа кирганда эса, ҳаёли бўлинди. Олисда бир гуруҳ одамлар кўринди. Улар Гулчеҳралар уйининг олдида туришарди. Абдуллани кўрқув босди. Одамларнинг ҳаммаси унга ёв назари билан қараб тургандек туюларди. Уларга кўринмаслик учун девор ёқалаб юра бошлади. Унинғ рангида ранг қолмаган, тиззалари қалтирарди. Бир амаллаб бувисининг уйига етиб келди. Ҳовлиги кирди-ю, худди биров қувлаётгандек, эшикни орқасидан шошиб танбалади. Ҳовлида ҳеч ким йўқ эди. Абдулла айвонга кўтарилди.

— Буви! — чақирди у секин. Ҳеч ким жавоб бермади.

— Тоға! Яна жимлик.

— Келинойи!

Шу пайт боғ томондан бедана «так-тарак»лаб юборди. Абдулла сесканиб кетди. Бу — ўша,

Гулчеҳра авайлаб тарбия қилган, қаноти синиқ бедана эди.

— Гулчеҳра! — қичқириб юборди Абдулла ўзидан-ўзи.

— Тоға, — кўзларини ишқалаб ичкари хонадан жияни Турсун чиқди.

— Ҳа, жиян, — деди ўзини босишга интилиб Абдулла. — Уйдагилар қани?

Ҳаммалари Юсуф амакимларникида. Эшитмадингизми, Гулчеҳра опам ўлиб қолдилар.

— Эшитдим. Нима бўлибди?

— Тошкентда иморатдан йиқилиб тушибдилар. Тоға!

— Нима?

— Бувим сизни қарғадилар, — деди Турсун сирли оҳангда. — Адам ҳам сўкдилар. Бувим унақа неварам йўқ, дедилар. Нима қилувдингиз, тоға?

Абдулла жавоб бермади. У йиғларди. Бир томчи ёш жиянининг бўйнига тушди. Турсун бошини кўтариб тоғасига қаради.

— Сиз ҳам йиғлаяпсизми? Абдулла бошини қимирлатди.

— Мен... мен Гулчеҳра опангни яхши кўрардим. Кейин... кейин кетиб қолдим...

Абдулла жиянининг бошини силади-да, ҳовлига тушди. Битта-битта юриб кўчага чиқди. Одамлар фотиҳага келишарди. Абдулла ҳеч кимга парво қилмай, канал ёқалаб кетди. Қулоғи остидан эса қаноти синган бедананинг бир оҳангдаги «так-тараги» кетмасди. Кўп ўтмай қабристонга етиб келди. Ҳаммаёқ сув қуйгандек жим-жит, фақат аллақаерда чумчуқ чирқилларди. Абдулла атрофига қаради. Олисда кимнингдир қораси кўринди. Абдулла бирпас ўйланиб турди-да, кейин шу томонга юрди. Узун қора мармар тош ёнидаги янги қабр тепасида кимдир турарди. Абдулла яқинлашиб, таниди. Бу Самад эди. Ёнига борди. Самад унга қарамади. Иккалови анчагача ёнма-ён туришди. Абдулланинг кўзи қабрда. Ҳали ундан шундай тупроқ иси келиб турарди.

— Бўлди, кет! — деди бир маҳал Самад вазминлик билан. — Тиригида хўрладинг, ўлганида тинч қўй. Кет.

Абдулла индамади. Яна бир оз турди-да, орқасига қайтди. У маст одамдек гандираклаб қадам ташлар экан, ҳеч ким, ҳеч нима ҳаёлига кирмасди. Ҳеч нарсани кўрмасди. Чумчуқ эса ҳамон тинмасдан чирқилларди.

XXIII

Андижон — Тошкент пассажир поезди оқшом пайти пойтахтга кириб келди. Перрон бир дамда одамга тўлди ва худди шундай бир зумда бўшади. Поезддан энг охири Абдулла тушди. У талмовсираб атрофга қаради, кейин судралиб вокзалдан чиқди. У нима қилишни, қаёққа боришини билмасди. Шунинг учун шошмасди. Анча вақт вокзал олдида қаққайиб турди. Кейин Темирйўлчилар саройи томон юрди. Саройни бир оз айлангач, қандайдир хиёбондан чиқиб қолди. Қош қорайиб, қуёшнинг ним ранг гардиши дарахтлар орқасидан мўралаб турарди. Хиёбонда одам сийрак, фақат ҳали сув қўйилмаган кўсаксурат фонтан ёнидаги скамейкада иккита мўйсафид гаплашиб ўтирарди. Абдуллага уларнинг қиёфаси шу даражада сокин ва тантанали кўриндики, у ҳам шу топда ҳеч нарсани ўйламасдан шундай осойишта ўтиргиси келиб кетди. Беихтиёр панароқ жой қидира бошлади. Ҳиёбоннинг орқа томонидаги катта йўлга туташ панжара ёнида ола-чипор бир скамейка кўринди. Абдулла шу томонга юрди. Скамейка олдида беш-олтита чумчуқ ва иккита мусича нон ушоқларини чўқилаб юрарди. Улар кеч кирганига, инларига шошилган бошқа қушларнинг чирқиллаганига парво қилмас, ўз ишлари билан овора эди. Ҳатто одам келганини ҳам пайқашмади. Абдулла бир депсиниб уларни ҳайдади-да, ўзини скамейкага ташлади. Нима бўлди ўзи? Нега ўлди? Нега ўлади? Абдулла қанча ўйламасин, ўйининг охирига етолмади. Бу эса уни баттар қийноққа солди. Кўзлари тиниб, ҳамма нарса жимирлаб кўрина бошлади. Шалвираган қўлларини зўрға кўтариб, ишқалади.

Барибир фойда бермади. Секин юмди. Энди кўзларининг ичида нималардир жимирлай бошлади. «Ҳозир кетади, ҳозир йўқолади», ўйлади ўзича Абдулла ва бошини скамейка суянчиғига қўйди. Аммо жимирлаш йўқолмади. Аксинча, кўпайди, кейин ингичка ҳалқачаларга айланди. Ҳалқалар бирининг ичидан иккинчиси чиқиб, патефон пластинкасидек чириллаб айланиб, қорачиққа яқинлашганда ёйилиб кетди. Шу заҳоти иккита ҳалқача пайдо бўлиб, аввалгисидан ҳам тез айлана бошлади. Унинг ўрнини учинчиси, кейин тўртинчиси эгаллади. Лекин энг ёмони ҳалқачаларнинг пластинкадек айланиши эди. Қорачиққа яқинлашганда пластинка ғадир-будур чизиқлар ҳосил қилиб, шундай тез чириллаб айланардики, гўё баданига игна санчилаётгандек бўларди.

Абдулла шу алфозда қанча ўтирди, билмайди, ниҳоят чидай олмай бошини кўтарди. Лекин боши тегирмон тоши юритгандек оғирирди. Яна кўзларини ишқалаб, юмди. Бу гал ҳалқачалар кўринмади. Абдулла хўрсиниб, бошини яна суянчиққа қўйди. Шу маҳал олисда соққадек кичкина қора бир нарса пайдо бўлди. Кўзларининг тўғрисига келиб тўхтаб турди-да, кейин Абдулла томон юмалай бошлади. Бирпасдан сўнг у иккита бўлди. Кейин тўрттага айланди. Абдулла «нима бўларкин?» деб кўзларини юмганича ўтираверди. Тўғрироғи, очишга мажоли йўқ эди. Тўртта соққа бу пайтда ўн олтитага айланиб юмалаб келарди. Лекин яқинлашмасди. Соққалар ҳисоблаб бўлмайдиган даражага етганда, Абдулла кўзларини бир-икки қисиб қўйди. Шунда ҳамма соққалар бирлашиб, катта бир темир шарга айланди. Шар овоз чиқариб думалай бошлади. «Ҳозир мени босиб кетади, — ҳаёлидан ўтказди Абдулла. — Қочиш керак». Лекин жойидан қўзғалолмади. Шарнинг унга етиб келишига беш-олти қадамча қолди. «Ҳозир келади, ҳозир!..» Абдулла юраги қинидан чиқай деб ҳансирай бошлади. Шар кенгайди, кўз даврасидан чиқиб кетди. Аммо ҳамон думаларди. «Етди! Етди!» — деди Абдулла ва бирдан инграб юборди.

— Нима бўлди, йигит? — сўради кимдир меҳрибонлик билан.

Абдулла ёнига ўгирилиб, бояги мўйсафидлардан бири тепасида турганини кўрди.

— Ухлаётган экансиз, туш кўриб, чўчидингиз шекилли?

— Ҳа, — деди Абдулла уялиб, кейин секин ўрнидан турди.

— Муздек сув ичиб олинг, яхши бўлади, — маслаҳат берди мўйсафид.

— Раҳмат.

Абдулла рўмолчаси билан тер қоплаган бўйнини артиб, йўлга тушди. У гандиракларди, оёқлари омонатгина илиб қўйилган таёқчалардек судралар, тиззалари зўрға букиларди.

Шу аҳволда у хиёбондан чиқиб, марказий кўчага ўтди. Бу кўча кеч кириши билан гавжум бўларди. Машина қатнови тўхтаб, бутун кўча пиёдалар ихтиёрига ўтарди. Пиёдалар эса турли кийимда, турли ёшда бўлиб, шу кўчага келганда ўзларини беихтиёр, ҳеч қандай ғами, ташвиши йўқдек ҳис қилишарди. Бу ерда умрида биринчи марта анчагина уриш-тўполон билан сайилга чиққан, ҳали баланд пошнали туфлига ўрганмаган қизларни, ярим кечагача ўйин-кулги қилиб, бутун шаҳар ўзиники бўлиб қолган талаба-ёшларни, бир-биридан ҳали бўса олиб улгурмаган, бор меҳрларини қўл ушлаш билангина ифодалаб юрган севишганларни, умри тугаб бораётганини сезиб, ҳаммага, ҳамма нарсага суқ ва ҳавас билан қаровчи мункиллаган кампир, чолларни, қўйинг-чи, шаҳарнинг деярли ҳамма тоифа кишиларини кўриш мумкин эди. Бир соат чамаси шошилмасдан шу кўчани айланган киши, узоқ учратмаган таниш-билишларини кўпинча шу ердан топиши эҳтимолдан холи эмас. Кўпчилик, айниқса, ёшлар шундай қилишарди ҳам. Бу кўча умуман, дам олиш, учрашувлар, келгуси режалар жойи эди.

Абдулла битта-битта қадам ташлаб тротуар четидан борар экан, одамларга қарамасликка интиларди. Унинг ҳеч ким билан учрашгиси, ҳатто саломлашгиси ҳам келмасди.

Универсал магазин рўпарасига етганда у тўхтади. Шу ерда сайилгоҳни тор бир кўча кесиб ўтган эди. Шу ёққа юрди.

Кўча жимжит, на биронта машина, на биронта одам кўринарди. Абдулланинг кайфи баттар бузилиб кетди. Ўзини ифлос, катта бир гуноҳ қилиб қўйгандек ҳис қиларди. «Расво бўлдим, —

ўйлади у. — Ҳамма нарса расво бўлди». Шундай ўйлади-да, яна йўлга тушди. Троллейбус тўхтайдиган жойга келганда, кимнингдир симёғочга суяниб турганини кўрди. Унинг шу одам билан гаплашгиси, озгина бўлса ҳам кўнглини бўшатгиси келиб кетди. Симёғочга яқинлашиб йўталди. Лекин бегона киши унга қарамади. Симёғочга суянганича тураверди.

— Кечирасиз, соат неча бўлди? — сўради Абдулла унинг қаршисига ўтиб.

— Соатим йўқ, — деди бегона киши. — Аммо тахминан айтишим мумкин. Ўн иккидан ошди.

— Наҳотки? — ҳайрон бўлди Абдулла.

— Ҳа, троллейбус энди юрмайди. Чекишингиз борми?

— Бор.

Абдулла шошиб сигарета олиб бегона кишига узатди, ўзи ҳам тутатди. Бегона киши оғир хўрсиниб тутун чиқарар экан, деди:

— Хотинимни кутиб турибман.

— Шунақа кеч келадиларми?

— Энди келмаса керак, — деди бегона киши йўлга қараб.

— Нега?

— Уришиб қолувдик, кетиб қолди. Анча бўлди кетганига, ҳали қоронғи тушмаган эди.

— Ҳафа бўлманг, келиб қоларлар, — юпатди Абдулла.

— Йўқ, келмайди. Кетиб қолса қаерда бўлишини билардим. Ё анҳорнинг лабида ўтирарди, ё бўлмаса катта кўчада юрарди. Дарров топиб келардим. Бугун тополмадим. — Бегона кишининг кўзлари ялтираб кетди. — Энди келмайди...

— Ҳафа бўлманг, эр-хотиннинг уриши қаёққа борарди? — деди Абдулла яна уни овутмоқчи бўлиб. — Қайтиб келадилар.

— Айб ўзимда, — деди бегона киши кўзларини артиб. — Уни кўп ҳафа қилардим. Бугун ҳам қаттиқ ҳафа қилдим. Билмадим, нимадан жанжал чиқардим. Туппа-тузук овқатланиб ўтирган эдик бўлмаса. Бир гапга иккинчиси уланди, учинчиси... Кейин у ҳам чидай олмади, шекилли: олим бўлиш осон экану, одам бўлиш қийин экан, деди. Бу гап у ёқ-бу ёғимдан ўтиб кетди. Ёмон сўкиб бердим. Чиқиб кетди, йиғлаб-йиғлаб чиқиб кетди. Бунақа одамни топиш қийин. Ёмон бўлса, иккита боламни ўз боласидек кўрмас эди. Мен ҳам уни яхши кўраман. Эртага туғилган куни эди. Совға ҳам олиб қўювдим... — Бегона киши хўрсинди. — Мана, кўринг.

У қўйин чўнтагидан кичкина қутичани олиб Абдуллага узатди. Бу — кичкина бриллиант кўзли узук эди.

— Яхшими?

— Жуда ҳам, — деди Абдулла қутичани ёпиб, қайтарар экан.

— Зўрға топувдим. Энди кераги йўқ... Нима қилади энди буни?..

Бегона киши бирдан ўзини ўнглади. Сигаретини оёғи тагига ташлаб эзди, кейин ёш боладек катта кўча томон югуриб кетди.

— Саида! Саида!!!

Абдулла унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қолди. Бир оздан сўнг троллейбус келмаслигига ишонч ҳосил қилиб, ўша томонга юрди. Муюлишга етганда бегона киши кўчани бошига кўтариб кулганича, бир нарсани опичлаб келар эди. Абдуллани кўриб, у се-винч билан қичқирди:

— Топдим! Топдим!..

Абдулла шунда уни бўйнидан қучоқлаб олган нимжон аёлни кўрди. Унинг ой нури ёритиб турган кўзлари намданми, ё севинчданми худди бояги узукнинг бриллиант кўзларидек ялтирарди.

Шу пайт:

— Йигит! — деди бегона киши тўхтаб. — Эртага бизникига келинг. Отамлашамиз. Симёғоч

қаршисидаги уй. Албатта келинг!

— Раҳмат, — деди Абдулла.

Бу тасодифий учрашув уни баттар эзиб юборди ва у ёши анчага бориб қолган, аммо қонида йигитлик завқи, муҳаббати жўш уриб турган, осойишта тун қўйнидаги бўм-бўш кўчани тўлдириб бораётган бу одамга чексиз ҳавас, айни вақтда ҳали узоқ йиллар, балки умрбод қалбини тимдалайдиган гуноҳ азоби билан қараб қолди.

1969

BÖLÜM IV

SÖZLÜK İLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Sözlük hazırlanırken şu özellikler göz önüne alınmıştır:

1. Sözlükte kelimelerin metinde kullanılan anlamı veya anlamları verilmiştir
2. Sözlükte birleşik kelimeler ve ikilemeler de madde başında gösterilmiştir.
3. Kelimeler sıralanırken özel isimler de dâhil olmak üzere kelimelerin ilk harfleri küçük harfle yazılmıştır.
4. Sözlükteki kelimeler sadece Latin harfleriyle yazılmıştır. Latin harfleriyle yazılan ve madde başı olarak gösterilen kelimelerin anlamı // işaretinden sonra verilmiştir.
5. Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi olarak hazırlanan sözlükte Latin alfabesi esaslı Özbek alfabesi sıralanışı dikkate alınmıştır. Harflerin dizilimi şu şekildedir: A/Ä, B, D, E, F, G, H, İ/I, J, K, L, M, N, Å, P, Q, R, S, T, U/Ü, V, X, Y, Z, O/O‘, G‘ (ğ), Ş (sh), Ç (ch).
6. Kelimelerin dil bilgisi türleri gösterilmemiş, yalnızca fiil olanları belirtmek için kelimenin yanına (-) işareti eklenmiştir.
7. Kelimelerin anlamları verilmeden önce Özbek Türkçesine bu kelimelerin hangi dilden girdiği kısaltmalarla gösterilmiştir. Bu kısaltmalar: Rus. : Rusça, Ar. : Arapça, Far. : Farsça, Çin. : Çince, Ar.+Far. : Arapça+Farsça, Far.+Ar. : Farsça+Arapça şeklinde gösterilmiştir.

SÖZLÜK

A / Ä

abdulla // Eserde geçen kahraman adı.

äbläh // Ar. Ahmak, aptal, salak, budala.

äbstutäy // Özel isim.

äbstugäy // Özel isim.

ädäbiyåt // Ar. Edebiyat.

ädäş- // Yolunu kaybetmek.

aeroflotdä // Rus. Havalimanı.

äftidän // Görünüşe göre, görünüşte.

ägär // Far. Eğer, ola ki, şayet.

ähämmiyät // Ar. Ehemmiyet, önem.

ahd // Ar. Anlaşma, sözleşme, yemin.

ahd qıl- // Söz vermek, yemin etmek.

ähmåq // Ar. Ahmak, aptal.

ähvål // Ar. Hâl, durum, vaziyet.

äjäb // Ar. Şaşırtıcı, çarpıcı, ilginç, garip, mükemmel.

äjräl- // Ayrılmak.

äjrätä ål- // Ayırt etmek.

äjin // Kırışık, buruşuk; kırışıklık, buruşukluk.

äkä // Ağabey, büyüklere saygı seslenmesi.

äkädemik // Akademik, akademisyen.

äkädemikån // Akademi.

äks // Ar. Ters, aksi.

äksarı // Çoğunlukla, genellikle.

äksinçä // Ar. Tersine, bilakis.

äktsiyädårlik // Aktörlük, oyunculuk.

äläm // Ar. Ağrı, sızı; elem, acı, keder.

äläng- // Bakınmak, etrafını incelemek, gözlemlemek, sağına soluna bakınmak.

älbättä // Ar. Elbette, tabii ki.

äldä- // Aldatmak, dolandırmak.

äldämä // Aldatma, dolandırma.

aldåqçi // Aldatıcı, yalancı, dolandırıcı, sahtekâr.

älfä // Alfa.

älfåz // Elfaz, söz, sözler.

alåqa // **Ar.** Alaka, ilgi.

älik // Selam almak.

alişer // Eserde geçen kahraman adı.

älji- // Boşboğazlık etmek, gevezelik etmek, kaba konuşmak.

äljirä- // Boşboğazlık etmek, gevezelik etmek, kaba konuşmak.

ällämähäl // Geç saat, geç vakit.

ällämähälgäçä // Geç vakte kadar.

allaqandäy // Bazı, bir, bir nice; bilinmeyen, yabancı.

allaqayerdä // Bir yerde, bir yerlerde, herhangi bir yerde.

allaqaçån // Hanidir, çoktan.

alsşgläb // Endişeli bakış.

ällänärsä // Bir şey.

ämäki // Kendisinden büyük ya da yaşlı erkeklere saygı için seslenme sözü, amca.

ämälläb // Şöyle ya da böyle, bir şekilde, zorlukla, güçlükle.

ämmå // Ama, fakat, lakin.

änävi // Bu, şu, işte bu.

änbäråtingä // Müslümanlık dersleri veren kadın hoca.

andijån // Özbekistan'da bir şehir adı.

änglä- // Anlamak, idrak etmek, kavramak, düşünmek.

ånår // Nar, nar ağacı.

ånårdek // Nar ağacı gibi kızarmak.

ånhår // Nehir, su kenarı.

anıq // Kesin, doğru, net, tam olarak.

änçä // Bir nice, pek çok.

änçägäçä // Epeyce.

äpil-täpil // Alelacele, aceleyle, telaşla.

aql // Akıl, zekâ, zihin, fikir.

aqllı // Akıllı, zeki.

äräläş // Karışmış, karışık, birleşik.

äräläş- // Karışmak, katılmak.

ärävä // **Ar.** Araba, motorsuz araba veya vagon.

äräväkäş // **Ar.+Far.** Yük taşıyıcı (motorsuz arabayla).

arıq // Ark, sulama kanalı.

arıqçä // Küçük ark.

arslånbåb // Özel isim.

ärt- // Temizlemek, silmek, kurutmak, kurulamak.

ärz // **Ar.** Arz, beyan.

arg'ımçåq // Salıncak, ipli salıncak.

äg'däril- // Döndürülmek, çevrilmek.

äsäb // **Ar.** Sinir, öfke.

äskiyä // Şaka, latife, nükte; karşılıklı şakalaşma.

äsl // **Ar.** Asıl, öz.

äsås // **Ar.** İlke, esas.

äspirant // Lisansüstü öğrenci, master öğrencisi.

ästı // Tamamen, büsbütün, asla, hiç.

ässälåmü äläyküm // **Ar.** Selamun aleyküm, merhaba.

ätir // **Ar.** Itır, güzel koku, parfüm.

ätirgül // **Ar.+Far.** Gül, gül gibi kokulu.

ätläs // **Ar.** Atlas kumaş.

ätråf // **Ar.** Etraf, çevre, muhit.

ätråfidä // Etrafında, çevresinde.

äträfidägi // Etrafındaki, çevresindeki.

ätråfini // Etrafını, çevresini.

ävçi // Avcı.

avtobüs // Otobüs.

avtokaçka // Kaplama lastikli vagon.

ävväl // Önce.

axir // Son, sonunda, en sonunda, nihayet.

axtar- // Aramak, bakmak.

äyä // Anne.

aybdår // **Ar.+Far.** Suçlu, kabahatli, günahkâr.

äyläп- // Etrafında dönmek, devretmek, gezmek, dolaşmak.

äyläntir- // Değiştirmek, dönüştürmek.

äyni // Aynı, bir.

äyni- // Kötü olmak, fenalaşmak.

äynıqsä // Özellikle, bilhassa.

äyål // Kadın, bayan.

äytgändäy // Bu arada, akla gelmişken, söz arasında.

äytgändek // Bu arada, akla gelmişken, söz arasında.

äytiş // Söyleme, deme.

äytiş- // Tartışmak, dalaşmak, atışmak.

äyt- // Söylemek, demek.

äytmåqçi // Akla gelmişken, söz arasında.

äyvån // **Far.** Eyvan, teras, sundurma.

äzåb // **Ar.** Azap, işkence, eziyet.

äzån // **Ar.** Ezan.

ag'daril- // Döndürülmek, çevrilmek.

äşulä // Şarkı, türkü.

äşuläçi // Şarkıcı, türkücü.

äç- // Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek, açmak.

äçin- // Acımak, üzülmek, hayıflanmak.

aççıq // Acı.

aççıq-çuçuk // Acı-tatlı.

B

badiiy // **Ar.** Bedîî, sanatsal.

bähäybat // Kocaman, muazzam, dev.

bahår // **Far.** Bahar, ilkbahar.

bahårgä // Bahara, ilkbahara.

bahårgi // İlkbahar, baharlık.

bajar- // Gerçekleştirmek, yerine getirmek, başarmak; üstesinden gelmek.

bäländ // **Far.** Yüksek, uzun, uzun boylu.

bälki // **Ar.+Far.** Belki, muhtemelen, halbuki, aksine.

balå // **Ar.** Bela, felaket, musibet, acı.

baqa // Kurbağa.

bår // Var olan, mevcut.

baraka // Bereket, bolluk, çokluk.

barakalla // Aferin, bravo, çok iyi.

barg // **Far.** Yaprak.

barmåq // Parmak.

baråbar // **Far.** Beraber, birlikte; eşit, denk, başabaş.

baråq // Çok tüylü, kaba tüylü, kabarık.

barça // Tüm, bütün, herkes; hepsi.

bätäfsil // Detaylı, ayrıntılı.

batis // Patiska, ince beyaz keten.

bättär // **Far.** Daha kötü, beter.

baxt // **Far.** Baht, talih, şans, mutluluk.

baxtli // **Far.** Mutlu, mesut, memnun, talihli, şanslı.

bedänä // Bıldırcın.

bedazår // Yonca tarlası.

beixtiyår // İstemsiz olarak, istemeden, kendiliğinden.

bekår // **Far.** Boşa gitmek.

bel // Bel.

belgi // İşaret, simge, alamet.

bemälål // **Far.+Ar.** Zamansız, vakitsiz, uygun olmayan, telaşsız.

beparvå // **Far.** Pervasız, dikkatsiz, aldırışsız, kayıtsız, ihmalkar.

beparvålik // **Far.** Pervasızlık, aldırmazlık, umursamazlık, gamsızlık.

beriş // Veriş, verme.

ber- // Vermek.

berkit // Kapatmak, örtmek.

beso'naqäy // Sakar, hantal, sarsak.

bet // Yüz, surat, başın ön kısmı.

betåp // Hasta, rahatsız, sağlıksız.

beş // Beş sayısı, beş sayısı ile ifade edilen sayı.

beçåra // **Far.** Zavallı, çaresiz, biçâre, fakir, aciz.

bigiz // İğneye benzer sivri uçlu nesne, biz, tığ.

biläk // Elin dirsekten yukarı kısmı, kol, bilek.

bilän // İle, birlikte, beraber.

biliş // Bilme, öğrenme, tanıma.

bil- // Bilmek; ayırt etmek, fark etmek; öğrenmek.

biram // Öyle, öylesine, o kadar, çok.

biri // Bir tanesi.

birdän // Birden, birdenbire, aniden, ansızın.

birdänigä // Bir kerede, derhal, hemen; birdenbire, aniden, ansızın.

birdek // Eşit olarak, aynı derecede, aynı, eşit ölçüde.

birgä // Birlikte, beraber; ortaklaşa, müştereken.

birin-ketin // Arka arkaya, birbiri ardından, peşpeşe.

birmä-bir // Bir bir, birbiri ardından.

birån // Herhangi bir, biri.

bıråq // Ama, fakat, ancak, halbuki, oysa.

biråv // Birisi, biri, kimi, kimisi, herhangi biri, başkası.

birpas // Biraz, azıcık.

bisåt // Varlık, mülk, sahip olunan şey.

bit- // **Rus.** Bitmek, tamamlanmak, olmak.

bittä // Tek, bir, bir tane, bir adet.

bittä-bittä // Tek tek, bir bir.

bittädän // Birer.

biz // Biz.

båb // **Ar.** Bölüm, kısım.

båis // Sebep, neden, bais.

båla // Çocuk, evlat, yavru.

båq- // Bakmak, gözden geçirmek; ilgilenmek.

båg' // Bahçe, park.

båg'la- // Bağlamak, düğümlemek, birleştirmek, sabitlemek; sarmak.

bålaxånäsi // Evin ikinci katı.

bårdek // Varana kadar, varıncaya dek.

bårış- // Karşılıklı gitmek, birlikte gitmek.

bårış-bårmås // Varır varmaz, ulaşır ulaşmaz, ulaştığında.

bårіçä // Olduğu kadar, azami ölçüde; var gücüyle.

bårliq // Varlık, dünya.

bås- // Basmak, ezmek, bastırmak, baskı yapmak, yayınlamak.

båy // Zengin insan, varlıklı.

båyä // Biraz önce, demin.

båyagi // Deminki, az önceki, adı geçen, son.

båyagidek // Deminki gibi, az önceki gibi.

båylä- // Bağlamak, düğümlemek.

båg'lä- // Bağlamak, düğümlemek, birleştirmek.

båg'läniş // Bağlanma, birleştirme.

båş // Baş, kafa, baş, ana, temel, başlıca, esas.

båşlä- // Başlamak, girişmek, koyulmak, başlatmak.

båşlän- // Başlamak.

båşlıq // Başka, reis, müdür, yönetmen.

båşqa // Diğer, başka, öbür, ayrı, farklı, yabancı.

båşqaçä // Başka, başka bir şekilde, başka türlü.

blanka // Form.

brigä // Tugay, ekip, takım.

brilliant // Elmas, pırlanta.

bu // Yakında olan nesneyi veya kişiyi gösterir, bu.

budete // Yapmak.

budil'nık // Çalar saat.

bujmäytir- // Buruşturmak, çatmak.

buklämä // Katlanabilir, açılır kapanır.

bukçay- // Bükülmek, eğilmek, kambur durmak.

bulär // Bu zamirinin çoğul eki almış hali, bunlar.

bulåq // Kaynak, çeşme.

bulut // Bulut.

bunaqa // Böyle, bunun gibi, bu tür.

bundäy // Böyle, bunun gibi, bu tür.

bunçalik // Bu kadar, bunca.

burgut // Kartal.

burä- // Çevirmek, döndürmek, sarmak, kıvırmak, dolamak.

buriliş // Dönüş, dönme, sapma.

burun // Burun.

burçak // Bezelye.

bütün // **Far.** Bütün, tam, tüm.

bütünläy // Bütün olarak, bütünüyle, tümüyle, tamamen, büsbütün.

buvi // Büyükanne, nine, anneanne, babaanne.

buyruq // Buyruk, emir, komuta.

buyur- // Buyurmak, emretmek, emir vermek.

buziliş // Bozulma, düzensizlik.

buzil- // Bozulmak, harap olmak, yıkılmak.

buz- // Bozmak, mahvetmek; harap etmek, imha etmek; parçalamak, dağıtmak.

bo'lä // Amca, dayı, hala, teyze çocuğu; kuzen.

bo’l- // Olmak, var olmak, cereyan etmek, meydana gelmek.

bo’liş // Olma, var oluş, mevcutluk.

bo’pti // Tamam, olur, peki.

bo’rån // Boran, kar fırtınası, tipi, fırtına.

bo’rt- // Kabarmak, şişmek, büyümek.

bo’y // Vücut, gövde, beden.

bo’yi // Devamında, süresince.

bo’yin // Boyun.

bo’yläb // Boyunca, kenarda.

bo’yåq // Boya, renk.

bo’zar- // Sararmak, solmak, rengi atmak, sönük kalmak.

bo’g’ıl- // Boğulmak, nefesi kesilmek, boğuk bir sesle konuşmak.

bo’g’ız // Boğaz, gırtlak.

bo’ş // Boş, açık, yetersiz.

bo’şäş- // Boşalmak, serbest olmak.

bo’şät- // Boşaltmak, tahliye etmek, serbest etmek.

D

dada // Baba, ata, peder.

dadil // Cüretli, gözüpek, yürekli, güçlü, kuvvetli.

dähşät // **Ar.** Dehşet, endişe, korku.

dähşätli // **Ar.** Korkunç, dehşetli, müthiş.

dala // Tarla, ekili alan.

dalda // Cesaretlendirme.

dam // **Far.** Lahza, zaman.

damla- // Demlemek, demlendirmek.

danak // Meyve çekirdeği.

daqıqa // **Ar.** Dakika, an, lahza.

daraja // **Ar.** Derece, seviye, düzey, aşama.

darak // **Ar.** Haber, bilgi, malumat.

daraxt // **Far.** Ağaç.

därd // **Far.** Dert, elem, sıkıntı, üzüntü, rahatsızlık.

dardläş- // Dertleşmek, kederini paylaşmak.

darhål // **Far.+Ar.** Derhâl, hemen, anında, hemencecik.

daråmäd // Gelir, kazanç, kar, fayda.

darråv // Far. Hemen, derhâl, anında.

darvåqe // Gerçekten, hakikaten, sahiden.

darvåza // Far. Kapı.

darça // Küçük pencere.

dastidän // Yüzünden, nedeniyle.

dasturxån // Far. Sofra, sofra bezi, masa örtüsü.

dävlät // Ar. Zenginlik, servet.

davåm et- // Ar. Devam etmek, sürmek.

dävr // Ar. Devir, dönem, çağ, süre.

de- // Demek, söylemek.

deb // Diye, için, olarak, sıfatıyla.

degän // Diye, denilen, anılan.

dehqån // Ziraatçı, tarımcı, çiftçi, köylü.

dekanat // Dekanlık, dekan ofisi.

deraza // Pencere, cam.

derunçä // Zamanı olmadan bir şey söylemek veya yapmak, aceleyle yapmak.

devår // Duvar, çit.

deyärli // Neredeyse, hemen hemen, yaklaşık olarak.

deyiş- // Söylemek, demek.

deyiş // Deme, söyleme.

devzirä // Bir pirinç türü.

dil // Far. Gönül, kalp, yürek.

dimiq- // Boğulmak, zor nefes almak, boğulur gibi olmak.

dimåg' // Far. Burun deliği; hava, tutum, tavır.

diplomi // Rus. Diploma.

direktsiya // Rus. Yönetim kurulu, müdürlük, idare.

direktor // Rus. Müdür, yönetici.

dirijabl' // Rus. Zeplin.

dissertatsiya // Rus. Tez, bilimsel inceleme.

dissertasir // Rus. Doktora.

dåd // Sızlanma, inleme, vah, eyvah.

dåim // Ar. Ger zaman, daima, hep, sürekli.

dåima // Ar. Her zaman, daima, hep, sürekli.

dåira // Daire, çember, küre, yuvar.

dånä // Tane, tanecik, adet.

dånå // Bilge, akıllı, zeki.

dåstån // Destan, manzum hikâye, manzum kıssa, halk şiiri, epope.

dåv-daraxt // Ağaçlar.

doktor // **Rus.** Doktor, hekim.

doktorlik // Doktora, doktora payesi, doktorluk**.**

doska // Tahta, pano.

dugåna // Kız arkadaş, dost, arkadaş.

dum // Meyve veya yaprak sapı, kuyruk.

dumälä- // Yuvarlanmak.

dumalåq // Yuvarlak.

dumidek // Kuyruk gibi, kuyruk kadar.

dunyå // **Ar.** Dünya, zenginlik, servet.

duå // **Ar.** Dua.

durra // Küçük örtü, başörtüsü; mendil.

durust // **Far.** Güzel, iyi, uygun, makbul, hoş.

dusya // **Rus.** Ruhum.

dutår // **Far.** Dutar, iki telli saz.

dong'ı // Ün, şan, şöhret, itibar.

do'l // Dolu.

do'st // **Far.** Dost, arkadaş.

E

edi // İdi, oldu.

egä // Sahip, iye.

eg- // Eğmek, bükmek, esnetmek.

egil // Eğilmek, bükülmek.

ehtiyåt // **Ar.** İhtiyat, sakınma, tedbirlilik, dikkat, özen.

ehtiyåtkårlik // **Ar.+Far.** İhtiyatlılık, tedbirlilik, dikkat.

ekän // İmiş, iken.

ekinzår // Ekili alan, tarla, fidanlık.

elit- // Uykusu getirmek.

emäs // İyi değil.

emiş // İmiş.

emçäk // Meme, göğüs.

endi // Şimdi, şuan, artık, bundan sonra.

endiginä // Şimdi, henüz, hemen, şimdi, az önce.

engaş- // Öne eğilmek, eğilmek.

ensäsi // Ense, başın arkası, enseye ait.

entik- // İç çekmek, ah etmek.

eplä- // İdare etmek, becermek, halletmek, başa çıkmak, üstesinden gelmek.

epçil // Becerikli, eli çabuk, tez.

eriş- // Erişmek, elde etmek, ulaşmak; kazanmak.

erkäk // Erkek, adam.

erkin // Özgür, serbest, hür, bağımsız olarak, rahat bir şekilde.

ertä // Erken, ilk.

ertäk // Masal.

ertayu keç // Gece gündüz.

ertäläb // Sabah, sabahtan, sabahleyin.

er-xåtin // Karı koca

es // Akıl, beyin, hafıza, hatırlama.

esnä- // Esnemek.

es- // Esmek.

esä // -imek fiilinin şart eki almış hali, ise.

eski // Eski, kadim.

eslä- // Hatırlamak, akla getirmek, anmak, anımsamak.

eslät- // Hatırlatmak, akla getirmek, andırmak, anımsatmak.

eslätuvçi // Hatırlatıcı, anımsatıcı.

esil // Akıl, bilinç.

esån // Esen, sağlıklı, sağlam, sağ salim, sapa sağlam.

etäk // Etek, giysinin belden aşağıda kalan bölümü.

et- // Etmek, yapmak.

etik // Etik, ahlaki, ahlaka uygun.

etil- // Edilmek.

ezil- // Ezilmek, basılmak, sıkışmak.

ezmälän- // Gevezelik etmek, çene çalmak.

eşak // Eşek.

eşik // Kapı, eşik, giriş.

eşitil- // Duyulmak, işitilmek.

eşit- // Duymak, işitmek, öğrenmek.

e'lån // İlan, duyuru, bildiri, anons.

e'tibår // Ar. İtibar, dikkat, ilgi, özen.

e'tiråz // Ar. İtiraz, karşı gelme.

e'tiråz bildir- // İtiraz etmek.

F

fakül'tet // Rus. Fakülte.

falak // Ar. Felek, gökyüzü, gök, sema, dünya.

falsafa // Ar. Felsefe, filozofi.

falsafiy // Ar. Felsefeyle ilgili.

fan // Fen, ilim, bilim, ders.

faqat // Ar. Sadece, yalnız, fakat, ancak.

faqatginä // Sadece kendisi değil.

faråvån // Far. Bol, eksiksiz, verimli, bereketli.

farq // Ar. Fark, ayrım.

fartug'i // Mutfak önlüğü.

farzand // Far. Kız veya erkek çocuk, evlat.

faxr // Gurur, onur, iftihar.

faxrlän- // Gurur duymak, övünmek.

fayz // Ar. Feyiz, bolluk, bereket.

fäzilat // Ar. Fazilet, erdem, iyi huy, üstünlük, daha iyilik.

fikr // Ar. Fikir, düşünce, görüş, kanı, kanaat.

fi'lm // Rus. . Film

fır'avı // Firavun.

fizmat // Fizikçi.

fizika // Fizik.

fåtıha // Ar. Fatiha, kur'an'ın ilk suresi, dua, yakarış.

fåydä // Ar. Kâr, fayda, getiri, kazanç, fayda, yarar.

fåydäsiz // Yararsız, faydasız, beyhude.

fåzilu fuzalå // Fazıllar, fazîletler, erdemli kimseler.

fokstrot // Küçük adım ile ayağını sürükleyip basarak oynanan dört kısımlı dans ve dansın müziği.

fonar' // Rus. Fener, fanus.

fontan// Rus. Fıskiye.

fortoçkan // Rus. Pencere.

front // Rus. Savaş, ön cephe, ön taraf.

fujerlär // Rus. Eğrelti otu kokusu.

G

gal // Sıra, dizi.

gala // Sürü, çokluk, kalabalık, yığın, topluluk.

gap // Söz, laf, söylev, konuşma.

gapläş- // Konuşmak, sohbet etmek.

garçand // Gerçi.

gardiş // Far. Yuvarlak, çember.

gaşt // Neşe, zevk, sefa, haz, eğlence.

gipertoniya // Rus. Kan basıncının yüksek oluşu. Yüksek tansiyon.

gir aylän- // Başı dönmek.

gotovo // Rus. Hazır olmak, hazır.

gül // Far. Çiçek.

gülçahra // Far. Gül yüzlü. Eserde geçen kahraman adı.

güllä- // Çiçek açmak, çiçeklenmek.

gülli // Çiçekli.

güldürås // Gürültülü, gümbürtülü, şiddetli, yüksek sesli.

gülzår // Far. Çiçek bahçesi, çiçeklik.

gümburlä- // Gümbürdemek, gürültüyle çarpmak, çatırdamak.

gümån // Şüphe.

gümån qıl- // Şüphelenmek.

gümånsira- // Şüphelenmek, kuşkulanmak.

günåh // Far. Hata, kusur.

günåh qıl- // Far. Hata etmek, kusur işlemek.

gürillä- // Gürüldemek.

güruh // Grup, zümre

gürüç // Pirinç.

güp et- // Küt küt çarpmak.

güvåh // Far. Tanık, şahit, görgü tanığı.

güvåhi bo'l- // Şahit olmak.

go'zal // Güzel, alımlı, hoş.

go'zalläş- // Güzelleşmek.

go'şt // Koyun eti.

gurs et- // Yıkılmak, yere düşmek.

gde // **Rus.** Nerede?

H

ha // Bir fikri onaylamak için kullanılır, evet.

hädeb // Tekrar tekrar.

hadegändä // Birkaç saniye içinde, hızlı.

hädemäy // Çabucak, çok çabuk.

hafa // Gizli olma, gizlilik, kapalılık.

hafa bol- // Gizli olma.

hafa qıl- // Gizleme.

häftä // **Ar.** Hafta.

hali // Hala, henüz, daha, demin.

häligäçä // Şimdiye değin, şimdiye kadar.

hallåslä- // Hızlı hızlı solumak, nefesi kesilmek.

halåk bo'l- // Helak olmak, mahvolmak, ölmek.

halqa // **Ar.** Halka, daire, çember.

häm // **Far.** -de, -da anlamlarında pekiştirme amacıyla kullanılır.

hämmä // Hep, bütün, tüm, her bir.

hämmäyåq // Her taraf, dört bir taraf, çepeçevre.

hamån // **Far.** Şimdiye kadar, hemen, anında.

hansırä- // Nefes nefese kalmak, sık sık nefes almak, hızlı hızlı solumak.

haq // **Ar.** Hakikat, doğruluk.

haqıqiy // Hakikî, gerçek.

här // **Far.** Her.

här biri // Her biri.

häräkät // **Ar.** Vücudu kıpırdatma, hareket.

harhåldä // **Far.** Herhalde.

hassa // Baston, asa.

hatta // **Ar.** Hatta.

havå // **Ar.** Bütün canlıların solunumuna yarayan, renksiz, kokusuz, akışkan gaz karışımı, hava.

häväs // **Ar.** İstek, arzu, heves.

häyäjån // **Ar.** Duygulanma, gerginlik, endişe, sıkıntı, heyecan.

hayåt // **Ar.** Hayat, yaşam.

hazil // **Ar.** Şaka.

hazilläş- // Şakalaşmak.

haşamatli // **Ar.** Haşmetli, görkemli, azametli, gösterişli.

haşar // Kolektif yardım, imece.

haşriyåt // **Ar.** Yazılan bir şeyi derleyip toplayıp matbumu hale getiren kuruluş.

haş-paş // Çabucak, hızla, çabuk.

heç // **Far.** Hiç.

heçqısı // Bir şey.

hid // Koku.

hikåyå // **Ar.** Hikâye.

his // **Ar.** His, duygu.

hıqıldåq // Gırtlak.

hisåb // **Ar.** Hesap, rapor, açıklama, beyan.

hisåblä- // Miktarını belirlemek, hesap yapmak, hesaba katmak, düşünmek.

hålat // **Ar.** Durum, vaziyet, koşul.

håjar buvi // Eserde geçen kahraman adı.

håvli // Avlu, açıklık.

håvliq- // Heyecanlanmak, gerilmek, telaşlanmak.

håvuz // **Ar.** Havuz.

håvuç // Avuç.

håy // Bir kişiyi çağırmak için veya ilgisini çekmek için kullanılan ünlem.

håzir // **Ar.** Hazır.

håzirginä // Demin, az önce, daha şimdi, demincek.

hu-huläb // Hu-hu diyerek seslenmek.

hükmrån // **Far.** Hükümdar, hâkim, yönetici.

hurpay- // Üzülmek, sıkılmak.

hürmät // **Ar.** Hürmet, saygı.

hürmat aka // Eserde geçen kahraman adı.

hurrak // Horultu, horuldama.

hüsn // **Ar.** Hüsün, güzellik, zarafat.

huş // Bilinç, şuur, his, anlayış, idrak.

ho'l // Islak, yaş, nemli.

ho'l qıl- // Islatmak.

I/İ

ibårat // **Ar.** İbaret, oluşan, meydana gelen.

idyomte' // **Rus.** Gitmek (Gidiyoruz anlamında).

iflås // **Ar.** Pis, kirli, çamurlu, kötü, rezil, alçak.

ikirçikir // Ayrıntı, teferruat, ıvır zıvır, ufak tefek.

ikkälä // İki şey veya iki kişi birden, ikisi, her ikisi.

ikki // İki sayısı ve bu sayı ile ifade edilen sayı.

ikkilän- // Tereddüt etmek, kararsız olmak, duraksamak, bocalamak.

ikkinçi // İkinci.

ikkita // İki tane, iki adet.

ikkåv // İkisi, her ikisi.

il- // Asmak, iliştirmek.

ıldız // Kök, köken, kaynak, temel.

ilgäk // Kapı ve pencereleri açıp kapatmada kullanılan kol, kanca, çengel.

ilgäri // İleri, ileriye doğru, öne, gelecekte.

ilgärigi // Önceki, eski, evvelki.

ilgärilä- // İlerlemek, leriye hareket etmek.

iljay- // Sırıtmak, yapmacık gülmek, zorla gülümsemek.

ilmiy // ilmî, bilimsel.

ilåj // **Ar.** İlaç, deva, çare, çözüm yolu.

iltijå // İltica, yalvarış, dilek, istek.

iltimås // Rica, dilek.

iltimas qıl- // Rica etmek, ricada bulunmak.

imkåniyät // **Ar.** İmkân, şans.

imla // El hareketi yapmak, işaret etmek, işaretle çağırmak.

imtihån // **Ar.** Sınav, imtihan.

indä- // Demek, söylemek, seslenmek, ses çıkarmak, çağırmak.

indamäs // Suskun, sessiz, konuşmayan.

ingiçka // İnce, zayıf.

innakeyin // Ondan sonra, sonra, onun dışında.

institüt // **Rus.** Enstitü.

intil- // Çabalamak, gayret etmek.

iarsä // Malzeme.

iqlim // İklim, abuhava, ülke, memleket, yurt.

irådä // **Ar.** İrade, karar verme gücü, azim, istek, dilek.

is // Koku, iz, işaret.

isbåt // **Ar.** İspat, kanıt, delil.

iskä- // Koklamak, koku almak

ism // **Ar.** İsim, ad, nam.

ıssıq // Sıcak, hareketli, sıcak tutan, ateş, hareret.

ısır- g'alardek // Kulak süsleme.

istä- // İstemek, dilemek, arzu etmek.

istäk // Arzu, istek, dilek.

istara // Sıcak yüzlü, hoş, sevimli, cana yakın, çekici.

iste'dådsiz // İstidatsız, yeteneksiz, kabiliyetsiz.

it // Köpek, it.

itär- // İtmek, itelemek, dürtmek.

ittifåq // **Ar.** İttifak, birleşik, birleşme, birlik.

ittifåqå // **Ar.** İttifaka, tesadüfen, rastgele, hep birlikte.

ixtiyår // **Ar.** Seçme, seçim, seçenek, istek, niyet.

ixtiyåri // İhtiyari, istemli, isteğe bağlı, gönüllü.

izbrali // **Rus.** Seçmek.

izm // Yönetim, idare, kumanda, emir.

izzät // İzzet, saygı, hürmet, değer, kıymet.

iş // İş, meslek, çalışma.

işån- // İnanmak, güvenmek, itikat etmek.

işånç // İnanç, güven, itimat, inanma.

işåra // İşaret, belirti.

işqalä- // Ovmak, ovalamak, sürtmek, kaşımak.

işqılib // Ne olursa olsun, yine de, nasıl olsa, ne de olsa.

iştaha // **Ar.** İştah, istek, arzu.

iç // İç, iç taraf, yürek, kalp.

içkäri // İçeri, iç taraf.

iç- // İçmek.

J

jahl // Hışım, öfke, kızgınlık.

jallåd // **Ar.** Cellat.

jamalak // Saç örgüsü.

jamaå // **Ar.** Topluluk, cemaat.

janjal // Sıkandal, kavga, çekişme, dalaşma, arbede.

jarang // Madeni ses, çınlama.

jarangdår // Yankı yapan, çınlayan, çalan.

jaranglä- // Ötmek, çınlamak, metal sesine benzer ses çıkarmak, yankılanmak.

javåb // **Ar.** Cevap, yanıt.

javåb ber- // Cevap vermek.

javr // **Ar.** Cebr, zorlama, baskı.

je // **Rus.** Ki.

jiddiy // **Ar.** Düşünceli, durgun, ciddi, vakur, ağır başlı, önemli, mühim, gerçek, doğru.

jiddiyläş- // Ciddi olmak, ağırbaşlı olmak, güçleşmek, önemi artmak.

jidyot // **Rus.** Beklemek (o bekliyor anlamında).

jigarrang // Kahverengi.

jildir- // Hareket ettirmek, uzaklaştırmak.

jilmäyiş // Gülümseme.

jilmay- // Gülümsemek, yüzünü göstermek.

jikak // Bir kişinin küçük çocukken yaramazlık yaptığı zamanlara verilen isim.

jim // Sessizce, usulca, hareketsizce, sakince.

jimginä // Sessizce, usulca, konuşmadan, suskun şekilde.

jimirlä- // Oynamak, kırpışmak (gözler için).

jimjima // Mimari süs, nakış, süsleme.

jim-jit // Sessiz, sakin, suskun, sessizce, sakince, usulca.

jimlik // Sessizlik, suskunluk.

jingalak // Büklüm büklüm, kıvır kıvır, lüle lüle, kıvrık, kıvırcık.

jinçiråq // Fener.

jiq // Büsbütün, tamamen, aşırı derecede, yoğun ölçüde.

jirkän- // İğrenmek, tiksinmek.

jiyan // Yeğen, kuzen.

jig'ibiyron // Perişan, çıldırmış, deli, sinirli, gergin.

jiş // Tüysüz kuş yavrusu, çıplak civciv.

jån // **Far.** Can, ruh, gönül, yürek, kalp.

jånivår // **Far.** Varlık, yaratık, mahlûk, hayvan, insan, yaşayan her şey (bitkiler hariç).

jånlän- // Canlanmak, dirilmek, harekete geçmek, hareketlenmek.

jåy // Yer, mekân.

jüdä // Çok.

jüdäyäm // Oldukça, epey, çok, fazlasıyla.

juft // Bir erkek ve bir dişiden oluşan eş, karı koca.

jur'at // Cesaret, yürek, ataklık, yüreklilik.

juvon // Evli genç kadın.

jo'na- // Hareket etmek, yola çıkmak, yola koyulmak.

jo'nat- // Göndermek, yollamak, sevk etmek.

jo'naş- // Yola çıkmak, hareket etmek, ilerlemek.

jo'r bo'l- // Uygun olmak, uymak.

jo'rttaga // Bile bile, mahsus, kasıtlı olarak, kasten, bilerek, isteyerek.

jo'xåri // Mısır.

jo'ş ur- // Sertçe dalgalanmak, coşmak.

jo'şqın // Dalgalı, dalgalanan, kızgın, taşın, köpüren.

K

käbi // Gibi, aynı biçimde, aynı şekilde, benzer şekilde.

kabåb // **Ar.** Kebap, şişlenmiş ve kızartılmış et.

kadr // **Rus.** Eleman, personel, çalışan, kadro.

kafedra // **Rus.** Okul veya üniversitenin herhangi bir bilim alanında uzmanlık ve eğitim sağlayan birimi, bölüm.

kaft // **Ar.** Avuç, avuç içi, aya.

kakoy // **Rus.** Hangisi.

kalit // Anahtar, kilit.

kalla // Aş, kafa, kelle.

kallaklä- // Yeniden budamak maksadıyla dut, söğüt gibi ağaçların gövdesinin yukarı kısmını kesip atmak, budamak.

kallaklän- // Budanmak.

käm // **Far.** Az, ufak, küçük, değersiz, bayağı.

kämäläk // Gökkuşağı.

kämär // Kuşak, kemer, korse.

kambag'al // Fakir, yoksul, muhtaç, zavallı.

kamgäplik // Sessizlik, suskunkuk, az konuşma.

kam-ko'st // Noksan, eksiklik, yetersizlik, kusur.

kampir // Yaşlı kadın, ihtiyar kadın.

kamzul // Kadınların giydiği kolsuz fanila, yelek.

kanal // Kanal, su yolu, ark, mecra.

kanıkul // Tatil, dinlenme, izin.

käråmät // Keramet, mucize, şaşılacak şey.

karta // Harita, plan.

kasal // **Ar.** Hasta.

kasalxånä // **Ar.+Far.** Hastane.

kasb // **Ar.** Meslek, iş, meşguliyet.

kättä // Büyük, iri, koca, olgun.

kavåb // Kebap, şişlenmiş ve kızartılmış et.

kayfiyät // **Ar.** Ruh hâli, keyif, vaziyet.

keksä // İhtiyar, yaşlı, ileri yaşlı, yaşça büyük.

keläjäk // Gelecek.

kelin // Gelin.

keliş // Geliş, varış, yaklaşma.

keliş- // Anlaşmak, uzlaşmak, uyuşmak.

kel- // Bir yere varmak, gelmek.

kelinåy // Kendinden büyük olan akraba veya yakınının karısı, yenge.

kema // Gemi.

keng // Geniş, bol, kapsamlı, yaygın.

kenja // En son doğan çocuk, en küçük kardeş, en küçük çocuk.

kennåying // Erkek kardeşin karısı.

keräk // Gerek, zaruri, lazım.

keräkli // Gerekli, lüzumlu, zaruri, icap eden.

keräklik // Gereklilik, lazımlık.

kesäk // Kesek, toprak parçası.

kesil- // Kesmek, dilimlemek, doğramak.

kes- // Kesmek, dilimlemek, doğramak.

ketgi // Gitme isteği, gitme arzusu.

ketiş- // Birlikte gitmek, birlikte dışarı çıkmak.

ket- // Gitmek, ayrılmak, terk etmek.

keyin // Sonra, daha sonra, ardından.

keyingi // Sonuncu, iki şeyden sonuncusu, ertesi sonraki.

keç // Akşam.

keçä // Akşam, gece.

keçägi // Dünkü, son geceki.

keçiräsiz // Affedersiniz.

keç- // Geçmek, öbür tarafa geçmek.

keçir- // Kusura bakmamak, mazur görmek, affetmek, bağışlamak.

keçqurun // Akşam, akşamüstü.

kıgız // Kalın keçe.

kifåya // **Ar.** Yetmek, yeterli olmak.

kilometr // Kilometre.

kim // Kim, hangi kişi anlamında.

kimdir // Biri, birisi.

kimxåb // Sırmalı kumaş.

kinåyä // **Ar.** Kinâye, ima, mecaz, iğretileme.

kiraveriş // Giriş, antre.

kirit- // Sokmak, sunmak, ileri sürmek, içeri aktarmak.

kiriş // İçeri girme, giriş.

kiriş- // Başlamak, girişmek.

kir- // Girmek.

kitåb // **Ar.** Ciltli veya ciltsiz bir araya getirilmiş yazılı kâğıt yapraklarının bütünü, kitap.

kiyim // Elbise, giyim, üst baş, giysi.

kiy- // Giymek.

kişi // Kişi, birey.

kiçik // Küçük, ufak, minik.

kiçkinä // Küçücük, minicik, oldukça küçük.

klass // **Rus.** Sınıf, topluluk, grup.

kombinezon // **Rus.** Tulum, iş tulumu, iş elbisesi.

kompaniya // **Rus.** Şirket, firma, kuruluş, kurum.

kompleks // **Rus.** Kompleks, külliye.

komponent // **Rus.** Komponent, bileşen, öge, eleman, unsur.

konkurs // **Rus.** Yarışma, müsabaka.

kontsert // **Rus.** Müzik eseri, şarkı, dans gibi gösterilerin belirli bir program dâhilinde seyirci önünde icra edilişi, konser.

konvert // Zarf, kılıf.

kostyumi // **Rus.** Ceket, takım elbise, kostüm.

kåsa // **Far.** Kase, kap, çömlek.

kåsagul // **Far.** Şarap sunan, saki.

kåşki // **Far.** Keşke.

ko'çä // **Far.** Sokak.

kukulä- // Ötmek, cıvıldamak.

külgi // Gülüş, gülme, kahkaha.

küliş- // Kıkırdamak, gülüşmek, pis pis gülmek.

kül- // Gülmek.

külçä // Çörek.

kümüş // Gümüş.

kün // Dünyanın kendi ekseni etrafında dönmesiyle geçen yirmi dört saatlik süre, zaman, gün.

kündüz // Gündüz.

kündüzi // Gündüzleyin.

kungabåqar // Ayçiçeği, günebakan.

künlik // Günlük.

kurak // Omuz, sırt.

kurs // **Rus.** Öğrenime ayrılan bölümlerden her biri, kurs.

kursdåş // Sınıf arkadaşı.

kutılmägän // Beklenmedik, umulmayan, ani, ansızın olan.

kutiş- // Beklemek.

kut- // Beklemek, bir şeyin olmasını ümit etmek.

kütübxåna // **Ar.+Far.** Kütüphane.

kuy // Melodi, ezgi, name.

kuyun- // Acı çekmek, üzülmek, kaygılanmak.

kuydir- // Yakmak, yakıp kül etmek.

kuyåv // Damat, güvey.

küz // Güz, sonbahar, hazan.

kuzatiş // Uğurlama, yolcu etme.

kuzat- // Eşlik etmek, beraberinde gitmek, refakat etmek, yoldaşlık etmek.

kuzatuvçi // Gözlemci, gözleyici, izleyici.

küç // Güç, kuvvet.

kreslo // **Rus.** Koltuk.

ko'hlik // Hoş, çekici, güzel, yakışıklı.

ko’k // Mavi, açık mavi, gök mavisi.

ko’kimtir // Mavimsi, yeşilimsi, yeşilimtırak.

ko’kräk // Göğüs.

ko’ks // Göğüs.

ko’ndir- // Razı etmek.

ko’ngil // Gönül, kalp.

ko’nık- // Alışık olmak, alışmak, razı gelmek.

ko’p // Çok, sayıca çok.

ko’päy- // Artmak, çoğalmak, fazlalaşmak.

ko’pınçä // Çoğunlukla, genellikle, çoğu zaman, çoğu kez.

ko’prık // Köprü.

ko’pråq // Daha çok.

ko’r // Gözleri görmeyen, kör.

ko’rä // Göre, nispeten, kıyasla.

ko’rin- // Görünmek, gözükmek.

ko’riş // Görüş, görme.

ko’rk // Güzellik, güzel yüz, nefaset, çekicilik, albeni.

ko’r- // Görmek.

ko’rpaça // Küçük yorgan.

ko’rsätiş // Gösterme, gösteriş.

ko’rsätkıç // Gösterge, işaret, gösterici, belirteç, imleyici.

ko’rsät- // Birini veya bir eşyi işaretle belirtmek, göstermek.

ko’rşäpäläk // Yarasa.

ko’täril- // Kaldırılmak, havalandırılmak, yükseltilmek.

ko’tär- // Kaldırmak, havalandırmak, yükseltmek.

ko’yläk // Gömlek, elbise, kıyafet.

ko’z // Görme organı, göz.

ko’z åldigä kel- // Göz önünde canlanmak, hayal etmek.

ko’çä - ko’y // Cadde ve sokaklar, dışarı.

L

läb // **Far.** Dudak.

läbbäy // **Ar.** “evet efendim, buyur” şeklinde bir kişinin seslenmesine cevaben söylenen söz.

lagan // Çanak, kap, büyük ve düz tabak, leğen.

lättä // Temizlikte kullanılan kumaş parçası, silecek, toz bezi.

läzzät // **Ar.** Lezzet, tat, keyif, zevk, eğlence.

lekin // **Far.** Ama, fakat, lakin, yine de, ancak.

lenta // **Rus.** Kurdele, şerit, bant, ince ve uzun kâğıt parçası.

lift // Asansör.

limon // Limon.

likillä- // Titremek, salınmak, dalgalanmak.

lıqıllä // Titremek, sallamak, dalgalanmak.

låkin // **Ar.** Fakat, ama, lakin, yine de, ancak.

lål // **Ar.** Dilsiz, dilini yutmuş, sesiz, suskun.

lomonosov // **Rus.** Dünyaca ünlü bir Rus bilim adamı.

låpillä- // Yerinden oynamak, salınmak, eğilmek.

låv-låv yån- // Alev alev yanmak.

låy // Kil, toprak, çamur, balçık.

låyiha // Proje, plan, tasarı, girişim, teşebbüs.

låyıq // **Ar.** Lâyık, uygun, münâsip.

låp et- // Aniden, ansızın, ani olarak, birdenbire.

likillät- // Sarsmak, ileri geri hareket ettirmek, sallandırmak, çalkälämak, silkelemek.

låzım // **Ar.** Lazım, gerekli, gerek.

lyä-lyä // Oh! anlamında sevinç bildiren bir tabir.

M

ma // Haydi.

magazin // **Rus.** Mağaza, dükkan.

mahkam // **Ar.** Sağlam, sıkı, dayankılı, muhkem.

mahliyå // Büyülenmiş, şaşırmış.

majaq bo'l- // Paramparça olmak, mahvetmek.

majburiy // **Ar.** Mecburi, zorunlu.

majlis // Meclis, toplantı.

mäktäb // **Ar.** Mektep, okul.

mämläkät // **Ar.** Memleket.

mämnun // **Ar.** Memnun, hoşnut.

män // Birinci tekil kişi zamiri, ben.

mänä // Bir şeyi gösterirken söylenir, işte.

maqtamåq // Övmek.

märtä // **Ar.** Defa, kez, kere, sefer.

marvarid // İnci, boncuk.

masala // Mesele, problem, sorun, konu.

maslahat // **Ar.** Öğüt, tavsiye, nasihat.

matbaa // **Ar.** Matbaa, basımevi.

matematika // Matematik.

mavqe // **Ar.** Mevki, yer, vaziyet, pozisyon, durum.

mäyli // Pekâla, oldu, kabul, peki, olur.

maza // Tat, lezzet.

mazmun // **Ar.** Mana, öz, içerik, kapsam, muhteva, konu, ana fikir, mevzu.

mäşhur // **Ar.** Meşhur, tanınmış, ünlü, şöhretli.

maşinä // **Rus.** Araba, makine, motor.

maşq // **Ar.** Alıştırma, idman, egzersiz, antrenman, pratik, uygulama.

maşq qıl- // Alıştırma yapmak.

mag'rur // **Ar.** Mağrur, gururlu.

ma'qul // **Ar.** Makul, akla uygun, uygun, münasip, elverişli.

ma'rä- // Melemek, böğirmek.

medal // **Rus.** Madalya, hizmet nişanı.

medalya // Madalya, hizmet nişanı.

medinstitüt // Tıp fakültesi.

mehmån // **Far.** Misafir, konuk.

mehmån-izlåm // Misafir.

mehmånxåna // **Far.** Misafir evi, otel.

mehnatsevär // Gayretli, çalışkan, işine düşkün.

mehr // **Far.** Sevgi, şefkat.

mehribånlik // **Far.** Şefkatlilik, sevecenlilik.

men // Birinci tekil şahıs zamiri, ben.

metr // Uzunluk ölçüsü birimi, metre.

me'mår // Mimar.

me'yår // Ölçü, ölçüt, norm.

milaya // **Rus.** Sevgi sözcüğü, tatlım, şekerim anlamında.

militsiya // **Rus.** Güvenlik gücü, milis polis, zabıta.

miltiq // Tüfek.

ming // Bin sayısı ve bu sayıyla ifade edilen sayı, pek çok.

mingbulåq // Gölet.

minnatdår // Kendisine yapılan iyilikten memnun olan, minnettar, müteşekkir.

minnatdårlik // Minnattarlik, müteşekkirlik.

minnatdårçilik // Minnattarlık, değerbilirlik.

misål // **Ar.** Misal, örnek.

miya // Beyin, akıl.

måg'år // Küf.

mås // Uygun, münasip, müsait, denk.

motor // **Rus.** Motor.

moskva // **Rus.** Moskova, Rusya'da bir şehir adı.

måşxo'r // Bir çeşit Özbek yemeği.

mubåräk // **Ar.** Mübarek, uğurlu, hayırlı, kutlu.

mudra- // Pineklemek, uyuklamak, kestirmek.

mühändis // Mühendis.

mümkin // **Ar.** Muhtemel, olabilir, olası.

mundä // Bunda.

mundäy // Bunun gibi, böyle, bu şekilde.

munçä // Bunca, bu kadar, bu derece.

münåsib // **Ar.** Münasip, uygun, denk, layık, yaraşır.

muqaddam // Önce, evvel.

muqaddima // **Ar.** Giriş, mukaddime.

müräkkäb // Karışık, karmaşık, çetin, zor.

musıqa // **Rus.** Müzik.

musiçä // Kumru, üveyik.

mustaqıl // Bağımsız, müstakil, hür.

müvåfik // Uygun, münasip, layık.

müyüliş // Sokağın kıvrılma noktası, köşe.

muz // Buz.

muzdek // Buz gibi, çok soğuk.

müzika // **Rus.** Müzik.

mo'jalla- // Planlamak, tasarlamak, tahmin etmek.

mo'ljallä- // Tahmin etmek.

mo'ltirä- // Acıklı şekilde bakmak, hüzünlü bakmak, dalgın dalgın bakmak.

mo'min-qabil // Sakin, sessiz, zararsız, uslu, makul, ılımlı.

mo'rälä- // Dikizlemek, gizlice gözetlemek.

mo'ri // Boru, duman çıkış borusu, baca.

mo'ylåv // Bıyık.

mo'ysafid // İhtiyar.

N

nä // Ne?

näbirä // Torun.

nado // Rus. Gerek yok.

näfäs // Ar. Nefes, soluk, solunum.

näfrät // Ar. Nefret.

nahåtki // Ne gariptir ki, gerçekten mi? sahi mi?

najåt // Ar. Necat, kurtuluş, yardım, çare.

namåyån // Görünür, görülebilir, açık, belli, bariz, aşikar.

nag'al // Ayakkabıların altına taktırılan demir parça.

naq // Tam, tamı tamına, aynı, tam anlamıyla.

naridä // Öte, ileri, uzağa, uzak.

narigi // Öteki, öbür, diğer, diğeri.

nariråq // Daha öte, daha uzak.

närsä // Şey, nesne, obje, her türlü cansız varlık.

narvån // Far. Merdiven

nasib // Nasip, kısmet, alın yazısı.

navbat // Sıra, nöbet, devir.

nay // Ney.

nayza // Mızrak, kargı, süngü.

nazar // Ar. Nazar, bakma, bakış.

nazariya // Teori, kuram, nazariye.

nazik // Far. İnce yapılı, narin.

nazıl qıl- // Yukarıdan aşağı inmek.

naşvat // Keyifler, sevinçler.

ne // Ne?

negä // Niye? Niçin? Neden?

negädir // Nedendir, nedense.

nevara // Far. Torun.

Nevskiy Prospekt // Özbekistan'da bir istasyonun adı.

net net // Rus. Hayır hayır.

neçä // Ne kadar? Kaç?

neçta // Kaç, kaç tane.

neçük // Nasıl, niçin.

neçün // Niçin, neden.

ne'mat // Ar. Lütuf, iyilik, şükran, ihsan, nimet, rızık.

nigåh // Far. Bakış, nazar.

nihåyat // Ar. Nihayet, sonunda, çok, pek.

nim // Yarım, yarı, buçuk.

nimä // Ne, hangi şey.

nimädir // Herhangi bir şey, bir şey.

nimägä // Niçin, neden, niye, ne için.

nimjån // Zayıf, cılız, güçsüz, halsiz.

nisbät // Ar. Oran, nispet, ilişki.

nisbätän // Ar. Karşılaştırılma yapıldığında kullanılır, kıyasen.

niyät // Ar. Niyet, maksat, amaç.

nişån // Nişan, belirti, iz, madalya.

niçagå // Hiçbir şey.

nadå // Gerek yok.

nåm // Far. Ad, isim.

nåma'lum // Ar. Belirsiz, malum olmayan, meçhul.

nån // Far. Ekmek.

nånuşta // Kahvaltı.

nåqulay // Konforsuz, uygunsuz, zahmetli, rahatsız edici.

nåråzilik // Razı olmama, hoşnutsuzluk.

nåzu ne'mat // Çok lezzetli yemek.

naçåra // Far. Çaresiz, zavallı.

nuqta // Bölüm, yer, nokta.

nuqul // Daima, sürekli olarak, sadece.

nusxa // Kalıp, model, numune, kopya, nüsha.

nåo'rinlik // Yersizlik, uygunsuzluk.

nu // Rus. Hadi, eee, ııı anlamında.

nu xvatit // Rus. Hadi yeter.

nur // Ar. Parıltı, aydınlık, ışın, ışık, nur, ışıma.

nursiz // Parlak olmayan, aydınlık olmayan, ışıksız, nursuz.

nurâniy // **Ar.** Saygı uyandıran.

no'xat // Nohut.

Å

åbbå // Şaşkınlık bildiren ünlem. Ehh! Eh! Vay!

åbåd // **Far.** Modern olanaklarla donatılmış, ongun.

åbåd şähär // **Far.** Abat şehir, yoğun nüfuslu.

åbid aka // Eserde geçen kahraman adı.

åbro'li // Saygın, itibarlı, nüfuzlu.

ådam // İnsan, adam, şahıs, kişi, kimse.

ådat // **Ar.** Gelenek, görenek, örf, adet, töre.

åddiy // **Ar.** Alışılmış, sıradan, olağan, basit.

ådil // **Ar.** Adil, adaletli, dürüst.

ådåb // **Ar.** Edep, nezaket, naziklik, terbiye.

åftåb // **Far.** Güneş, güneş ışığı.

ågåhläntir- // Uyarmak, haber vermek, ihtar etmek, ikaz etmek, ihbar etmek.

åhang // **Far.** Melodi, ahenk, ezgi, uyum.

åldin // Önce, evvela, evvel, ilk, birinci, ilk olarak.

åldindä // Önde, önünde, ileride.

åldingä // Öne, ileriye.

åldingi // Öndeki, ilerideki, önde olan, başta olan.

ålim // **Ar.** Bilgin, bilim adamı, ilim adamı, alim.

ålis // Uzak, ırak, mesafeli, uzun.

åliş- // Savaşmak, mücadele etmek.

ålmä // Elma, alma ağacı.

ålmäzår // Elmalık, elma bahçesi.

ål- // Almak, yerleştirmek, koymak.

ålåv // Ateş, alev.

ålsaçi // Boğulmak, ölmek.

ålti // Altı sayısı ve bu sayıyla ifade edilen sayı, altı.

ältın // Altın.

ältitä // Altı tane.

åmad // **Far.** Baht, talih, ilerleme.

åmin // Duanın kabulünü temenni etmek için dua sonunda söylenen söz.

åmån // Sağ salim, zarar görmemiş, incinmemiş, sağlam.

åmånät // **Ar.** Emanet.

ån // An, lahza.

åna // Anne, ana.

åpa // Abla, büyük kız kardeş, konuşan biri için kendinden daha büyük olan bir kadına hitap etme şekli.

åpkel // Alıp gelmenin konuşma dilindeki şekli, getirmek.

åppåq // Bembeyaz.

åq // Beyaz.

åqar- // Ağarmak, beyazlaşmak.

åq- // Akmak.

åq-sarıq // Ayva sarısı, açık sarı.

åra // İki olay veya durumu birbirine bağlayan zaman, ara, boşluk.

ârasidä // Arasında.

ârıq // Zayıf, cılız, bir deri bir kemik, sıska.

ârâlça // Etrafı su ile çevrili kuraklık.

ârâm // Rahat, huzur, istirahat, dinlenme, sessizlik, sakinlik.

ârâmbaxş // Huzurlu, rahatlık veren, ferahlatıcı.

ârqa // Arka, geri, sırt, art.

ârqali // Yoluyla, vasıtasıyla, aracılığıyla.

ârtıl- // Yüklenmek.

ârtıq // Artık, fazla, ziyade, aşkın.

ârtıqçä // Artık, fazla, arta kalan miktar, gereksiz, lüzumsuz.

ârt- // Artmak, çoğalmak, aşmak.

åt- // Atmak, fırlatmak, savurmak.

ârzıq- // Temenni etmek, dilemek, hayalini kurmak, coşkuyla arzulamak.

ârzu // **Far.** Arzu, dilek, istek, temenni, umut.

ârzu qıl- // Arzu etmek.

ârzu-yeiga // Hayalini gerçekleştirmek.

âsıl- // Asılmak.

âsıg'lıq // Asılı, sarkık, sallanan, askıda.

âsmån // **Far.** Gökyüzü.

âsân // Rahat, kolay, basit.

âst // Alt, taban, dib.

åståna // Eşik, giriş.

åsudä // **Far.** Sakin, dingin, durgun, hareketsiz.

åt // At.

åta // Baba.

åtıl- // Atılmak, bir şeye doğru birden gitmek, ani bir davranışta bulunmak.

åtlän- // Hazırlanmak.

åt- // Atmak, fırlatmak.

åtqulåq // At kulağı gibi büyük ve uzun yapraklı, yabani ve çok yıllık ot.

åtiş // Atma.

åv // Av.

åvåra // **Far.** Avare, aylak, gezgin, başıboş, boşuna uğraşan.

åvåz // **Far.** Ses.

åvqat // **Ar.** Yemek.

åvqatläniş // Yemek yeme, beslenme.

åvqatlän- // Yemek yemek.

åvqatläntir- // Beslemek, doyurmak, yemek yedirmek.

åvut- // Avutmak, teselli etmek.

åvçilik // Avcılık.

åxiri // **Ar.** Ahir, son.

åy // Ay, dünyanın uydusu olan gök cismi, kamer.

åydinläş- // Ay ışığıyla aydınlaşmak, belirginleşmek, çözümlenmek.

åyi // Anne, ana.

åyåq // Bacak, ayak, baştan sona.

åz // Çok değil, az.

åzginä // Azıcık, birazcık.

åz- // Zayıflamak, kilo kaybetmek, sıskalaşmak.

åg'ır // Ağır, zor, çetin, güç.

åg'ırlik // Ağırlık.

åg'ız // Ağız.

åg'rıq // Ağrı, acı, sızı.

åş // Pişmiş yemek, aş.

åşån bo'l- // Aşmak, aşıp geçmek.

åşikär // Belli, bariz, apaçık, ortada, besbelli.

åşıq // Gereksiz, lüzumsuz, fazla, artık.

åşıq // Ar. Aşık oyunu.

åşıq-ma'şuq // Ar. Âşıkla maşûk, birbirini seven çift.

åş- // Aşıp geçmek, aşmak.

åşnä // Ahbap, arkadaş.

åşqåzån // Mide.

åşxo'r // Özbek yemeği olan "oş" pilavını seven insan.

åç // Aç.

åçil- // Açılmak, ortaya çıkmak.

åçıq // Kapalı olmayan, açık.

åçiş // Açma, açış, ortaya çıkarma.

åçlik // Açlık, kıtlık, yokluk.

åç- // Açmak.

åid // Ar. Ait.

O

oh// Ah!

on // Rus. O (Erkekleri göstermek içinkullanılır.

osetra // Mersin balığı.

oy // Fikir, düşünce.

oylä- // Düşünmek.

ohşä // Benzemek, gibi görünmek.

P

pahlavån // Far. Cesur, yiğit, kahraman, nahadır, pehlivan.

panaråq // Gölgelik altı.

panjara // Far. Parmaklık, korkuluk, trabzan.

papiros // Rus. Sigara.

papka // Rus. Dosya, klasör, evrak çantası.

paqıllä- // Çatırdamak, tıkırdamak, çat/pat sesi çıkarmak.

paqıllät- // Çatırdatmak, tıkırdatmak.

par yåstıq // Kuş tüyü yastık.

paramaç // Samsaya benzer bir Tatar yiyeceği.

parda // Far. Perde, örtü.

pardåz qıl- // Süslenmek.

parkent // Özbekistan'da bir kasaba adı.

parkentlik // Yer adı, adres.

parij // Paris, Fransa'da şehir adı.

parişån // Dağınık, karışmış, perişan, şaşkına dönmüş.

papa // **Rus.** Baba.

parvå // **Far.** Dikkat, itinai özeni ilgi, önem.

parvå qıl- // Dikkat etmek, mühimsemek.

parça // Bütünden ayrılan veya arta kalan şey, bölüm.

pasay- // Alçalmak, inmek, azalmak, düşmek.

pasaytır- // Azaltmak, düşürmek, indirmek, kısaltmak.

passaj // Pasaj.

past // Alt, aşağı.

pastak // Alçak, düşük, basık.

pastıråq // Daha aşağı.

pat // Tüy.

patefon // **Rus.** Portatif gramofon.

patırlä- // Birden başlamak, aniden ortaya çıkmak, hiddetlenmek.

paxta // Pamuk.

paxtazår // Pamuk tarlası.

paxtaçilik // Pamuk tarımı, pamukçuluk.

paypaslä- // Sürmek, düzlemek.

paypåq // Çorap.

paydå bo'l // Peyda olmak, ortaya çıkmak.

paygä- // Sezmek, anlamak, hissetmek.

payt // Vakit, zaman, süre, lahza, an, esna.

pedagogika // Pedagoji, eğitim bilimi.

perron // Peron.

peşana // Alın, yüzün, kaşalar ile saçlar arasındaki bölümü.

peştaxta // **Far.** Tezgâh, tabela.

pildirä- // Gözün yakalayamayacağı derecede hızla dönmek, hızla hareket etmek.

pıq etib kül- // Kıkır kıkır gülmek, kıkırdamak, kıs kıs gülmek.

pirpirät- // Kırpmak, kırpıştırmak.

pit // İçmek.

piyålä // **Far.** Küçük kâse.

pişillä- // Burundan sesli sesli nefes almak.

piş- // Kızarmak, kavrulmak, hazır hale gelmek.

pişir- // Yemek pişirmek.

piçåq // Bıçak.

plan // **Rus.** Plan.

plaş // **Rus.** Pardesü, yağmurluk.

plita // **Rus.** Büyük ve yassı taş, demir ya da mermer parçası, levha.

pådşå // Padişah.

pålvån // **Far.** Pehlivan.

pålyäk // Polonya, Polonya'ya özgü.

påmada // Parfüm.

påpuk // Fırça, saçak, püskül.

pårlåq // Parlayan, ışıldayan.

påy // Bölüm, hisse.

påyä // Bitkinin dal ve yapraklarını taşıyan kısım, sap.

påyafzal // Ayakkabı.

påyandåz // Saygıdeğer kimsenin ya da gelin ile damadın geçeceği yola serilen halı.

påydevår // Proje, plan, tasarı, girişim, teşebbüs.

påça // Pantolon ve şalvarların dizin altına gelen kısmı.

påylä- // Tetikte olmak, kulak kesilmek, pusuya yatmak, beklemek.

påylåqçi // Muhafız, bekçi.

politexnika // **Rus.** Politeknik.

port // Liman.

portfel' // **Rus.** Evrak çantası, çanta.

postavit' // **Rus.** Koymak, doldurmak, yerleştirmek.

poşla // **Rus.** Hadi gidelim (Rusçada kadınlar söyler).

poşna // **Rus.** Ayakkabı topuğu, ökçe.

poyezd // **Rus.** Tren.

pozdravlyayu // **Rus.** Tebrik ederim.

poçta // Posta, postane.

poçtaçi // Bostacı.

plastinka // **Rus.** Plaka, levha, plak.

praktika // **Rus.** Staj.

professor // Profesörlük ünvanına sahip kişi.

programma // Program.

prospekt // **Rus.** Şehirlerde yeni ve büyük sokak. Cadde, yol.

priyomnık // Rus. Alıcı.

pryam uj // Rus. Bu şekilde.

pul // Far. Para.

puxta // Far. Sağlam, dayanıklı, muhkem, istikrarlı.

puşaymån // Far. Pişman, pişmanlık duyan, suçluluk duyan.

po'lat // Ar. Çelik.

po'st // Kabuk, soyuntu, deri, cilt.

Q

qabr // Ar. Mezar, kabir.

qabristån // Ar.+Far. Kabristan, mezarlık, gömütlük.

qabul qıl- // Ar. Almak, kabul etmek, razı olmak.

qadam // Ar. Adım.

qadam qo'y- // Adım atmak, yürümek, girmek, girişmek.

qaddi // Endam, boy pos.

qadr // Ar. Değer, kıymet.

qadrdån // Değerli, sevgili, kıymetli.

qadimiy // Antik.

qahr // Ar. Öfke, sinir, hiddet.

qahramån // Far. Kahraman.

qahramånlärçä // Kahramanca.

qalay // Nasıl?

qalb // Ar. Gönül, yürek, kalp.

qalın // Kalın, kaba saba, iri.

qalınråq // Daha kalın.

qalpåq // Kalpak, keçe şapka.

qalqı- // Kalkmak, çıkmak, yükselmek, yüzeye çıkmak.

qaltırä- // Titremek, zangırdamak, sallanmak.

qamış // Kamış, saz.

qamra- // Kapsamak, içine almak, çevrelemek, kuşatmak.

qanaqa // Nasıl? Ne tür? Ne tip?

qamåq // Hapishane, cezaevi.

qanday // Nasıl?

qandaydir // Nasıldır, herhangi bir.

qandåq // Nasıl? Ne şekilde?

qani // Buyrun, haydi.

qani // Hani? Nerede?

qanåt // Kanat.

qançä // Ne kadar? Ne süredir?

qançalik // Ne kadar? Ne derece? Kaça?

qarab // Göre, uyarınca, ilişkin, bağlı olarak.

qara- // Bakmak, göz atmak, seyretmek.

qarämäy // Rağmen, karşı.

qarat- // Baktırmak, göstermek, yöneltmek, işaret etmek.

qaraş // Görüş, bakış açısı, nazar, yaklaşım.

qardiş // **Far.** Yuvarlak, çember.

qardirovna // Eserde geçen isim.

qarı // Büyük, yaş olarak ileri, ihtiyar.

qarıç // Karış.

qaråqçi // Eşkiya, haydut.

qarår // **Ar.** Karar, hüküm, yargı.

qaråvsiz // Bakımsız, ihmal edilmiş, evsiz, barksız.

qars et- // Çatır çatır etmek.

qarsak // Alkış, şakşak.

qarg'a- // Beddua etmek, lanet etmek, kargış etmek.

qarşı // Karşı.

qarşilik // Direniş, direnme, karşılık, zıtlık, aykırılık.

qasd qıl- // Kast etmek.

qasr // Kale, hisar.

qasımjån // Eserde geçen kahraman adı.

qatıq // Yoğurt.

qatår // Dizi, saf, sıra.

qattıq // Katı, sert, dayanıklı.

qat'ıy // **Ar.** Kesin, kati.

qat'ıylik // Katiyet, kesinlik, doğruluk.

qay- // Kaymak.

qayda // Nerede?

qaydam // Bilmiyorum, nereden bileyim.

qayerda // Nerede?

qayerdan // Nereden?

qayergä // Nereye?

qayåqqa // Nereye?

qayır- // Bükmek, eğmek, kıvırmak.

qayåqda // Nerede?

qaysi // Hangi?

qaytar- // Döndürmek, geri göndermek, geri vermek.

qayt- // Geriye dönmek, geri gelmek.

qaytarıl- // Geri dönmek, tekrar etmek.

qaytış // Dönme, dönüş.

qayg'u // Keder, hüzün, dert, ortağı.

qayg'ur- // Kederlenmek, gamlanmak, hüzünlenmek.

qazå qıl- // **Ar.** Vefat etmek, ölmek.

qaçån // Ne zaman?

qaçånlärdir // Herhangi bir zaman, bir zamanlar.

qıdır- // Aramak, araştırmak, taramak, incelemek.

qılış- // Yapma, yapış.

qıl- // Kılmak, yapmak, etmek.

qıltırıq // Sıska, zayıf, ince, bir deri bir kemik.

qımırlä // Kımıldamak.

qımırlät- // Kımıldatmak.

qımmat // Pahalı, masraflı, değerli, kıymetli.

qın // Kılıç, bıçak gibi kesici aletlerin kılıfı, kın

qıng'ır // Eğri, çarpık, yamuk.

qıng'ır-qıyşıq // Eğri, çarpık, yamuk.

qıp-qızıl // Kıpkırmızı.

qırın // Eğri, yan yatmış, kıvrılmış, yamuk yumuk.

qırål // Kral.

qıråliça // Kraliçe.

qırq // Kırk sayısı ve bu sayıyla ifade edilen sayı, kırk.

qırqıl- // Kesilmek, kırkılmak.

qırrali // Kenarlı, taraflı, uçlu, yönlü.

qırg'åq // Sahil, kıyı.

qırqåq // Kenar.

qısm // **Ar.** Kısım, bölüm, parça.

qıs- // Sıkıştırmak, sıkmak, kırkmak.

qitiqqlä- // Gıdıklamak.

qısqa // Kısa.

qıstoviga // **Rus.** Bir şeyleri yapmaya zorlamak.

qiyin // Güç, zor, çetin, ağır.

qiyinçilik // Güçlük, zorluk.

qiyinçiliksiz // Zorluk olmadan.

qiy- // Kesmek.

qıynal- // Muzdarip olmak, zahmet çekmek, zorluk çekmek.

qiyna- // Zorlaştırmak, güçleştirmek.

qıynåq // Eziyet, işkence, zulüm, azab, ıstırap, cefa.

qiyåfa // Görnüş, kılık, çehre, yüz.

qıyşıq // Eğri, çarpık, kıvrılmış, yamuk.

qız // Kız.

qızär- // Kızarmak, kırmızılaşmak.

qızıllık // Kırmızılık.

qiziqçi // Latifeci, şakacı, komedyan, mizahçı.

qızg'ış // Kırmızımsı, kızılımsı, pas renkli.

qızıq- // Meraklanmak, ilgi duymak.

qızış- // İlgi göstermek, ilgilenmek.

qış // Kış ayı.

qışın // Kışın.

qışlåq // Köy.

qıçqıriq // Hayrıkış, bağırış, hıçkırık.

qıçqır- // Bağırmak, haykırmak, feryat etmek, çığlık atmak.

qålib // Kalıp, şablon, model, örnek.

qåliş- // Kalmak.

qål- // Geriye kalmak, var olmak, durmak.

qålåq // Yavaş öğrenen, yavaş ilerleyen, geri kalan.

qåmätli // **Ar.** Endamlı, boylu poslu.

qån // Kan.

qåp // Çuval.

qåpla- // Kaplamak, örtmek, kapamak, gizlemek.

qåpqåq // Kapak.

qåp-qåra // Kapkara, simsiyah.

qåq- // Çakmak, kakmak, vurmak, dövmek, pataklamak.

qåra // Kara, siyah.

qåraçıq // Gözbebeği.

qårin // Karın, mide.

qårång'ı // Karanlık.

qåråvul // Nöbetçi, bekçi, muhafız gözcü, kapıcı.

qåt- // Katılaşmak, sertleşmek, pekişmek.

qåyil // Memnun, hoşnut, tatmin olmuş, şaşırtıcı, hayret verici.

qåzıq // Kazık, sırık.

qåzån // Bakır kap, çömlek, kazan.

qåg'az // Yazı yazmak, resim yapmak gibi çeşitli işlerde kullanılan selüloz hamurdan elde edilen ince yaprak, kâğıt.

qåş // Kaş.

qåç- // Kaçmak, firar etmek, sıvışmak.

qåçiş // Kaçma, firar etme.

qoqån // Eserde geçen kahraman adı.

qudrät // **Ar.** Kudret, güç.

qudrätli // Kudretli, güçlü, kuvvetli, kadir, muktedir.

qulåq // İşitme organı, kulak.

qulåç // Kolun bir ucundan diğer ucuna kadar olan uzaklık, kulaç.

qultum // Yudum.

quri- // Kurumak, çekilmek.

qurıgän // Kuru, kavruk, kurumuş, pörsük.

quriş- // Karşılıklı kurulmak.

qur- // Yapmak, inşa etmek.

quruq // Kuru, kurumuş, kurak.

quruvçi // Kurucu, inşaatçı, müteahhit.

qutlug' // Kutlu.

qutul- // Kurtulmak.

qutiça // Küçük kutu, kutucuk.

quv- // Yetişmek ya da yakälämakiçin arkasından koşmak, kovalamak.

quvnåq // Neşeli, keyifli, memnun, sevinçli.

quvåntir- // Eğlendirmek, neşelendirmek, memnun etmek.

quvånç // Sevinç, neşe, kıvanç, memnuniyet.

quvånçli // Sevinçli, mutlu, neşeli, şen.

quyi // Alt, aşağı, taban.

quyilib // Dökülmek, boşalmak.

quyuq // Kalın, koyu, yoğun.

quyåş // Güneş, aydınlık.

quyåşdek // Güneş kadar, güneş gibi.

quçåq // Kucak.

quçåqlä- // Kuçaklamak.

quş // Kuş.

quşdek // Kuş kadar.

qo'l // El.

qo'ltıqlä- // Koltuk altında tutmak.

qo'n- // Yerleşmek, konmak.

qo'ni-qo'şni // Konu komşu.

qo'ng'ıråq // Zil, çıngırak, çan.

qo'pål // Kaba, kabaca, nezaketsiz, saygısız.

qo'rq- // Korkmak, ürkmek.

qo'rquv // Korku.

qo'yin // Bağır, göğüs, koyun.

qo'yıl- // Koyulmak, yerleştirmek.

qo'yış- // Karşılıklı koymak, karşılıklı yerleştirmek.

qo'y- // Koymak, yerleştirmek, oturtmak.

qo'zg'al- // Ortaya çıkmak, meydana gelmek.

qo'g'irçåq // Kukla.

qo'şıl- // Katılmak, birleşmek.

qo'şıq // Türkü, şarkı.

qo'ş- // Katmak, eklemek, ilave etmek.

qo'şni // Komşu.

R

radio // Radyo.

radiol // Radyal, yarıçapsal, dairesel, merkezden yayılan biçimde.

råhät // **Ar.** Rahat, keyif, zevk.

rähbär // **Far.** Rehber, öncü, lider.

rähbäriyät // Liderlik.

rähbärlik // Rehberlik, yöneticilik, liderlik, önderlik.

rahm kel- // **Ar.** Merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek.

rähmät // **Ar.** Teşekkür, şükran, minnet.

rähmätlik // Rahmetli, merhum.

räis // **Ar.** Reis, kürsü başkanı, genel başkan.

rak // **Rus.** Kanser hastalığı.

raketa // Roket, füze, fişek, mermi.

rang // **Far.** Işığın eşya üzerine çarpmasıyla yansıyan ışınların türüne göre gözde meydana gelen kırmızı, mavi, sarı gibi adlarla anılan duyumlardan her biri, renk.

ranj // Azar, dalgınlık, kırgınlık, küskünlük, üzüntü, acı, keder, gam, tasa.

ranji- // İncinmek, gücenmek, kırılmak, küsmek, rencide olmak.

ranjit- // Gücendirmek, rencide etmek, hatrını kırmak, üzmek, canını sıkmak.

raqs // **Ar.** Dans, raks.

rasvå bo'l- // **Far.** Perişan olmak, rezil olmak, rezil rüsva olmak.

rävşän // **Far.** Parlak, pırıl pırıl, ışık dolu, açık seçik.

raviş // Zarf.

rayhån // Reyhan, fesleğen.

razm sål- // **Far.** Bakmak.

raşk // Kıskançlık, haset, özen, imrenti.

reaktår // Reaktör.

rejä // Plan, proje, taslak.

rektor // Rektör, rektöre ait.

rektorat // Üniversite yönetimi, rektörlük.

rentgen // Röntgen, ışın çekim, röntgen filmi.

repetitsiya // **Rus.** Prova, tekrar.

respublikä // **Rus.** Cumhuriyet.

restoran // **Rus.** Lokanta, restoran.

rezinkä // **Rus.** Doğal kauçuk, silgi.

råhat // Rahat, keyif, sefa, zevk, memnuniyet.

råsä // Çok, hayli, epey, son derece.

råst // **Far.** Düzgün, dürüst, doğru, gerçek.

råstlä- // Doğrulamak, doğrultmak, düzeltmek, düzenlemek.

råvån // Veranda, taraça, sundurma, giriş.

råzı // **Ar.** Razı, memnun, hoşnut.

råzılik // Razılık, onaylama, tasdik, memnuniyet.

rol // **Rus.** Rol.

rul // Dümen, direksiyon.

Rus // Rus ırkından olan.

ruxsat // **Ar.** Müsaade, izin, ruhsat.

ruxsatısiz // İzinsiz, ruhsatsız, müsaade edilmeyen.

ro'målça // **Far.+Ar.** Kumaş mendil.

ro'para // Yüz yüz, karşı.

ro'zg'år // **Far.** Ev geçimi, aile geçimi, eve ait her şey.

ryümka // Bardak.

S

säbäb // **Ar.** Sebep, neden.

sabrsizlik // **Ar.** Sabırsızlık.

sabzi // **Far.** Havuç.

sadites' // **Rus.** Oturun, oturmak.

sadå // **Ar.** Ses.

säfär // **Ar.** Yolculuk, seyehat, gezi, sefer.

sahar // **Ar.** Şafak, seher, tan.

säkkiz // Sekiz sayısı ve bu sayı ile ifade edilen sayı, sekiz.

säkkizinçi // Sekizinci.

sakrä- // Sıçramak, zıplamak, sekmek, yaylanmak.

sal // Biraz, birazcık, azıcık, bir parça, az oranda.

samad // Eserde geçen kahraman adı.

salåm // **Ar.** Selam.

salåmät // **Ar.** Sağlıklı, sıhhatli.

salåmläş- // Selamlaşmak.

salqın // Serin, gölgeli, ferah, loş.

samimiy // **Ar.** Samimi, içten, yürekten, hassas, candan, yakın.

samimiylik // **Ar.** Samimiyet.

samolyot // **Rus.** Uçak.

samovar // **Rus.** Semaver.

sänä // Saymak, birer birer saymak, hesaplamak.

sandal // Sandalet.

sandıq // **Ar.** Sandık, kutu.

sanåbar // Çam.

sanåqsiz // Sayısız, hesapsız, hesaplanamaz.

sançıl- // Saplanmak, girmek, batmak.

saidova // Eserde geçen kahraman adı.

saqla- // Saklamak, korumak, muhafaza etmek.

saqlan- // Korunmak, saklanmak, gizlenmek.

saådat åpa // Eserde geçen kahraman adı.

sarı // İleri, doğru, -e doğru.

sarıq // Sarı.

sarıqqinä // Sarı, sarıcık.

saråy // Saray, köşk.

sarpå // Takım, giyim seti.

sarg'a- // Sararmak.

savat // **Far.** Sepet.

savdå // **Far.** Ticaret.

savlat // Büyüklük, azamet, ihtişam.

savåb // **Ar.** Doğruluk, dürüstlük, doğru davranış, doğru düşünce.

savål // **Ar.** Soru, sual.

sayıl // Bayram.

sayılgåh // Gezinti yeri, park.

sayåhat // **Ar.** Seyahat, sefer, gezi, yolculuk, tur.

sayyåx // **Ar.** Seyyah, turist, gezgin.

sayr // **Ar.** Gezi.

sayra- // Ötmek.

sayr qıl- // Gezmek, dolaşmak.

sayraş- // Ötme, sürekli cıvıldamak.

sayyåra // Gezegen.

sazåvår // Layık.

sehr // Sihir, büyü.

sekin // Yavaş, sessiz, sakin.

sekinginä // Sessizce, yavaşça.

sektor // sektör, bölge.

sel // Sel, sağanak, şiddetli yağmur.

sement // Çimento.

semiz // Şişman, kilolu, kalın.

sen // İkinci tekil kişi zamiri, sen.

seniki // Senin, seninki.

sepil- // Serpilmek, serpiştirilmek.

sermehnat // Çalışkan, hamarat.

sermulåhaza // İyice düşünen, bilgili.

seråb // Az olmayan, bol, çok.

serxarajat // Parasını çok harcayan kişi.

serşåvqın // Gürültülü, uğultulu.

seskän- // Ürpermek, titremek, canlanmak.

sevgi // Sevgi, aşk.

sevin- // Sevinmek, memnun olmak, keyiflenmek.

seviniş // Sevinmek, memnun olmak.

sevinç // Sevinç, neşe, zevk, keyif.

sevinçginä // Daha sevinçli.

sev- // Sevmek, beğenmek.

sezdirmäslik // Hissettirmeme, sezdirmeme.

sez- // Sezmek, hissetmek.

sezil- // Anlaşılmak, hissedilmek.

sıgaret // **Rus.** Sigara.

sigir // İnek, sığır.

silä- // Okşamak, sıvazlamak, ovmak, ovalamak.

silkin- // Sallanmak, silkelenmek, sarsılmak.

silkit- // Sallamak, silkelemek.

sıltä- // Seğirmek, silkelemek.

simyåg'åç // Elektrik direği.

sindir- // Kırmak.

sınf // **Ar.** Sınıf, dershane.

sınfdåş // **Ar.+Far.** Sınıf arkadaşı.

sin- // Kırılmak.

singäri // Gibi.

sınıq // Kırık.

sinåvçan // Meraklı, araştırıcı.

sıqıl- // Sıkılmak, küçülmek.

siqim // Avuç.

sıq- // Sıkmak.

sir // **Ar.** Giz, sır.

sirä // Asla.

sirä // Bir çizgi üzerinde yan yana veya art arda olan şey veya kimselerin tümü, dizi.

sirli // Gizli, sırlı.

sırt // Sırt, dış görünüş.

sırg'än- // Kaymak.

siymå // Sima, çehre, görüntü.

siyräk // Seyrek, aralıklı.

siz // İkinci çoğul şahıs zamiri, siz.

sıg'mäy // Sığmadan.

sıg'- // Sıkmak, kavramak.

skameyka // **Rus.** Bank, uzun oturma yeri.

såat // **Ar.** Günün yirmi dörtte bir eşit zaman dilimi, vakit, zaman, saat.

saåtdek // Saat kadar, saat gibi.

sådda // Basit, sade, yalın, sıradan.

såddadil // Safdil, kolay inanan.

såkin // **Ar.** Sakin, sessiz.

såldat // Asker.

sålış- // Dövüşmek, atışmak.

såliştir- // Karşılaştırmak, kıyaslamak.

sål- // Vermek, koymak, yerleştirmek.

sån // Gazete, derg, gibi yayınların her bir nüshası.

såqål // Sakal.

såtuvçi // Satıcı, pazarlamacı, tezgahtâr.

såvuq // Soğuk, ayaz.

såvuqqånlik // Soğukkanlılık, sakinlik.

såvg'a // Hediye.

såyä // **Far.** Gölge.

såz // İyi, güzel, muhteşem.

såg' // Sağ, sağlıklı, sağlam.

såg'ın- // Özlemek.

såg'liq // Sağlık.

såç // Başı kaplayan kıllar, saç.

såçıq // Havlu, peçete.

såç- // Saçmak, serpmek, dağıtmak, yaymak.

skoro // **Rus.** Yakında.

spasivo // **Rus.** Teşekkürler, teşekkür etmek.

spektakl // **Rus.** Temsil, oyun.

standart // **Rus.** Standarta uygun olan, standart.

stantsiya // **Rus.** İstasyon.

stol // **Rus.** Masa, sandalye.

student // **Rus.** Öğrenci, talebe.

styuardessa // **Rus.** Hostes.

suhbät // **Ar.** Sohbet, konuşma.

sükûnat // **Ar.** Sessizlik, sakinlik, sükûnet.

sükût // **Ar.** Sessizlik.

sumak // Yöresel beşiğin bebek idrarını toplamaya yarayan çubuğu.

sumka // Çanta, torba.

supa // Kil, oturak, kilden yapılmış bank.

suq // İç çekmek, kıskançlık.

suqråtdek // Sokrat gibi.

sür'at // **Ar.** Resim, fotoğraf.

suriştir- // Soruşturmak.

sur- // Sürmek, itmek, ilerletmek.

susäy- // Zayıflamak, gerilemek, düşüşe uğramak.

sutdek // Süt kadar, süt gibi.

sug'ur- // Çekmek, yolmak, sökmek.

suv // Su.

suyäk // Kemik.

suyänçıq // Destekçi.

suyä- // Dayamak, yaslamak.

suyän- // Yaslanmak

suyänçıq // Destekçi.

süz- // Süzmek, filtreden geçirmek.

so’l- // Solmak.

so’lg’ın // Soluk soluk.

so’ng’ // Son, sonra.

so’nggi // Son.

so’nr // Sonra.

so’rı // Tahta yatak, oturak, çardak.

so’rä- // Sormak, rica etmek.

so’räş- // Hal hatır sormak, selamlaşmak.

so’z // Söz.

so’zsiz // Kesin, kayıtsız, şartsız, mutlaka.

so’q- // Yol, çıkmaz sokak.

T

täbässüm // **Ar.** Gülümseme, tebessüm.

tabiiy // **Ar.** Doğal, bitki.

täbrik // **Ar.** Tebrik, kutlama.

täbriklä- // Tebrik etmek, kutlamak.

täbrikläş- // Tebrikleşmek.

taft // Isı.

tägı // Alt, dip.

tahrir // **Ar.** Yazma, yazılma.

tahririyat // **Ar.** Editörlük.

täklif // **Ar.** Davet, teklif, öneri.

täklif qıl- // Davet etmek, çağırmak.

täkyä // Dayanak.

täläb // **Ar.** Talep, gereksinim.

tamåm // **Ar.** Eksiksiz, bitmiş olan, son.

tamåmlä- // Tamamlamak, bitirmek, mezun olmak, son vermek.

tämän // Taraf, yan, yön.

tanbur // Tambur.

tangä // Sikke, bozuk para.

tango // Özel ritmli ağır bir dans.

tanı- // Tanımak.

tanış // Tanıdık, arkadaş.

tanişlik // Tanışma, tanış olma.

tanış- // Tanışmak.

tänlä- // Seçmek.

tanstsa // **Rus.** Madeni bir para.

täntänä // Kutlamak, tören.

täntänäli // Törensel, şenlikli, merasimli.

täntänävår // Şenlikli.

taqıl- // Kapı çalınmak, hafif vurma sesi çıkarmak.

taqıllät- // Kapıyı çalmak, hafifçe vurmak.

taq- // Takmak, bağlamak.

taraf // **Ar.** Taraf, yön.

taraq // Gürültü sesi, şamata.

taraklä- // Yüksek ses çıkarmak.

tarix // Tarih.

tarixdek // Tarihe kadar, tarihe dek.

tarqaliş- // Birbirinden ayrılmak, karşılıklı olarak yayılmak.

tarqal- // Yayılmak, uzanmak.

tarvuz // Karpuz.

tasbeh // Tespih.

taskin // Teskin, teselli.

tasma // Kemer, bant.

tasådif // **Ar.** Tesadüf, rastlantı.

tavba // Tövbe, pişmanlık.

taxta // Ahşap, tahta, pano.

taxt // Taht.

tayåq // Sopa, çubuk, değnek, asa.

tayyår // **Ar.** Hazır, tamam.

tayyårlä- // Hazırlamak, yapmak.

tag'ın // Yine, tekrar.

taşlä- // Bırakmak, atmak, savurmak.

taşländi // Bırakılmış, atılmış.

taşqari // Dışarı.

taşqarisigä // Dışa, dışarıya.

täşqari // Başka.

täşrif // **Ar.** Ziyaret.

taşviş // Endişe, kaygı, rahatsızlık.

ta'sir qıl- // Etkilemek, etki etmek.

tebrä- // Sallamak, silkelemek.

tebrän- // Sallanmak, silkelenmek.

tebrät- // Sallamak, sallandırmak.

tebrätiş // Sallanma, silkelenme.

tegiş // Değme, değiş.

teg- // Dokunmak, erişmek.

tekis // Düz, pürüzsüz, yassı.

tekşiriş // Doğrulama, inceleme, kontrol, teftiş.

tekkiziş // Değdirme.

telegrammä // Telgraf.

teng // Eşit, denk.

tepä // Tepe, tepecik.

ter // Ter.

tergä- // Sorgulamak, sorguya çekmek.

teri // Cilt, deri.

terlä- // Terlemek.

termil- // Gözünü dikmek, dik dik bakmak.

tezlät- // Hızlandırmak, çabuklaştırmak.

tezlik // Hız, sürat.

tezråq // Daha çabuk, daha hızlı.

tekkän // Kanadı vurmak.

teşavåy // Eserde geçen isim.

tı // **Rus.** Sen.

tikän // Diken.

tikil- // Gözlerini dikmek, dik dik bakmak, dikkatlice bakmak.

til // Söyleme, konuşma, tatma organı, dil.

timirskilä- // Didiklemek, karıştırmak.

tin- // Dinmek, durmak, bitmek.

tinglä- // Dinlemek, kulak vermek.

tınıq // Berrak, arı, şeffaf.

tinç // Sessiz, sakin, huzurlu.

tirä- // Dayamak, rastlamak.

tiräl- // Dayanmak, yaslanmak.

tirik // Diri, canlı.

tırış // Kırışıklık, buruşukluk.

tirnä- // Tırmalamak.

tirsäk // Dirsek.

titkilä- // Karıştırmak, didik didik aramak.

tisaril- // Geri geri gelmek.

titräb // Titreyerek.

titrä- // Titremek, silkinmek.

tiyålmäs // Kendini tutamamak.

tizil- // Dizilmek, dizi dizi olmak.

tizza // Diz.

tiş // Diş.

tişlä- // Isırmak, dişlemek.

tåb // Isı.

tåkça // Raf, oyu yer.

tål // Söğüt.

tåm // Ev, araba gibi yerlerin üst kısmı, çatı, dam.

tåmçi // Damla.

tåmir // Sinir, damar.

tåmån // Taraf, yön.

tåmånlä // Taraflı, yanal.

tåmåşa // Performans, oyun, gösteri.

tång // Güneşin doğduğu zaman, tan, şafak.

tåp // Zaman, an, lahza, fırsat, uygun, durum.

tåp- // Bulmak, keşfetmek, ortaya çıkarmak.

tåpiş // Bulma, buluş, kazanç.

tåpålmäs // Bulunmaz, kıt, nadir..

tåpşir- // Teslim etmek, ulaştırmak, vermek.

tår // Dar, sıkışık.

tårt- // Çekmek, sürüklemek.

tårtiş- // Tartışmak, yarışmak.

tårtişiş // Tartışma.

tåt- // Tatmak, tadına bakmak.

tåvåq // Tabak.

tåvuş // Ses, ton.

tåvusdek // Tavuskuşu gibi.

tåza // Temiz, arı, sade, saf.

tåzalä- // Temizlemek.

tåzälän- // Temizlenmek, harman dövülmek.

tåzaläş // Temizleme, temizlik, soyma.

tåg' // Dağ.

tåg'a // Dayı.

tåş // Taş.

tåşduning // Taşkent Devlet Üniversitesi.

tåşkent // Taşkent, Özbekistan'da şehir adı.

tåşqın // Taşkın, sel.

tåşlåq // Taşlı, kayalı.

tålzår // Söğüt bahçesi.

traktor // Traktör.

tralleybüs // Troleybüs.

tufayli // **Ar.** Sebepli, yüzünden.

tufli // **Rus.** Ayakkabı, topuklu ayakkabı.

tugä- // Bitmek, tamamlanmak.

tugät- // Bitirmek, tamamlamak.

tüm // Bir şeyin olancası, bütünü, topu, tamamı.

tümşüq // Burnunun ucu, gaga.

tumånat // Bir çok.

tün // Gece.

tündek // Gece kadar, gece gibi.

tünükä // Teneke, demir levha.

tupråq // Toprak, yer.

tur- // Durmak, ayağa kalkmak.

tus // Renk, şekil.

tutä- // Alevlenmek, tutuşmak, bağlanmak.

tutät- // Tüttürmek.

tut- // Tutmak, yakälämak, kapmak.

tutun // Duman.

tuyul- // Gibi görünmek.

tuzal- // İyileşmek.

tuzat- // Düzeltmek, düzenlemek, ayarlamak.

tuzuk // İyi güzel.

tug'ıl- // Doğmak, ortaya çıkmak.

tug'- // Doğurmak.

tuş // Düş, rüya.

tuşdek // Rüya gibi.

tuş- // Düşmek, inmek, binmek.

tuşiş // İnme, iniş.

tüşün- // Anlamak, kavramak.

tüşünärli // Anlaşılır, açık, net.

tüşüntir- // Anlatmak.

türt- // Dürtmek, itmek.

tvoy // **Rus.** Senin.

tyotya // **Rus.** Teyze.

to'kil- // Dökülmek.

to'lä // Dolu, tam, eksiksiz.

to'lät- // Doldurmak.

to'ldir- // Dordurmak.

to'l- // Dolmak.

to'pålån // Kargaşa, gürültü, ağız kavgası.

to'q // Memnun, hoşnut.

to'qqız // Dokuz sayısı ve bu sayı ile ifade edilen sayı, dokuz.

to'r // Ağ.

to'rt // Dört sayısı ve bu sayı le ifade edilen sayı, dört.

tort- // Çekmek, sürüklemek.

to'rttä // Dört tane.

to'rttåvi // Dördü birden.

to'sätdän // Birden, aniden, ansızın.

to'xta // Durmak.

to'xtät- // Durdurmak.

to'y // Düğün.

to'y- // Doymak.

to’g’ån // Baraj.

to’g’rı // Yanlış değil, doğru.

to’g’rırag’ı // Daha doğrusu.

U/Ü

u // Üçüncü tekil şahıs zamiri, o.

ubirat’ // **Rus.** Temizlemek.

ukä // Küçük kardeş.

ukraina // Ukrayna.

ulamå // Ulema, âlimler.

ulän- // Eklemek, ilave etmek.

ulär // Üçüncü çoğul şahıs zamiri, onlar.

ulgur- // Yetişmek, vakit bulmak.

ulåqtir- // Atmak, dışarı atmak, fırlatmak.

ulg’äy- // Büyümek, gelişmek, yetişmek.

ümid // **Far.** Umut, ümit.

u menya // **Rus.** Benim.

umr // **Ar.** Ömür.

umrbåd // Ömür boyu, müebbet.

umumän // **Ar.** Genel olarak.

undä // O zaman, bu durumda, o hâlde.

undän // Ondan.

undäy // Bunun gibi, onun gibi, öyle.

ungä // Ona.

ungäçä // O zamana kadar.

unna- // Başlamak, girişmek.

unut- // Unutmak.

unutıl- // Unutulmaz.

unıtış // Unutmak.

universal magazin // **Rus.** Büyük mağaza, dükkân.

unvån // Unvan.

unçä // O kadar, onca.

unçälik // O kadar, bunun gibi.

uquv // Anlayış, zekâ.

uquvsiz // Anlayışsız.

ura // Yaşa, yaşasın, oley anlamında kullanılır.

urgändek // Vurana kadar.

urıl- // Vurulmak, dövülmek.

uriniş // Özen, çaba.

urin- // Çabalamak.

uriş // Vurma, dövme.

urış- // Dövüşmek, kavga etmek.

ur- // Vurmak, dövmek.

uruş // Savaş, kavga.

üst // Üst.

üstün // Üstün, avantajlı.

uxlä- // Uyumak.

uxläş // Uyuma.

uy // Ev.

uyäl- // Utanmak, mahcup olmak.

uyät // Utanç, utanma, ayıp.

uç- // Uçmak, fırlamak.

uyätçän // Utangaç, çekingen.

uyläntır- // Evlendirmek.

uyg'ån- // Uyanmak.

uyg'åq // Uyanık.

uyg'åt- // Uyandırmak.

uz- // Koparmak, ayırmak.

uzåq // Uzak.

uzåqläş- // Uzaklaşmak, ayrılmak.

uzålmäs // Gözlerini ayırmadan bakmak.

uzat- // Vermek, uzatmak.

üzil // Koparılmak, toplanmak.

üzil-kesil // Kesinlikle, kararlı olmak.

uzun // Uzun.

uşlä- // Tutmak, avuçlamak, yakalamak.

uşläş- // Tutturmak, yakalatmak.

üç // Üç sayısı ve bu sayı ile ifade edilen sayı, üç.

uçalåvi // Üçü de.

uçra- // Karşılaşmak.

uçrat- // Karşılaşmak.

uçraş- // Karşılaşmak.

uçraşiş // Karşılaşmak.

uçraşuv // Tolantı, buluşma, görüşme, karşılaşma.

uçiş // Uçuş, uçma.

üçün // İçin.

V

vä // Ve.

vafåt // **Ar.** Vefat, ölüm.

vagån // **Rus.** Vagon, fayton.

vahima // **Ar.** Panik, telaş, korku, ürkü.

vahm // **Ar.** Panik, korku, endişe.

vaj // Neden, sebep, gerekçe.

vaqt // **Ar.** Vakit, zaman, müddet.

vaqtli // Erken, geçici.

vaqtinçälik // Geçici, kısa.

vaza // Vazo.

val's // Bir tür salon dansı.

varaq // **Ar.** Varak, sayfa.

vatel' // **Rus.** Otel.

vayrån // Harap, yıkılmış, berbat.

våz keç- // Vazgeçmek.

vazifa // **Ar.** Mesele, görev, ödev.

vaziyat // Durum, şart, pozisyon, konum.

vazmin // **Far.** Ağır, baskın, serinkanlı.

vazminlik // Ağır olma.

vaxliråq // Erken.

vaxtyår // Bekçi.

va'dä // **Ar.** Söz, vaat.

va'daläş- // Birbirine söz vermek, anlaşmak.

va'zxånlik // Vaaz verme, dini öğüt.

ver- // Vermek.

vådiy // Vadi.

viktår // Bilgi yarışması.

vino // **Rus**. Şarap.

vodoprovad // Su borusu, su hatta.

vokzal // **Rus.** İstasyon, terminal.

våqea // Olay, vaka, hadise.

våqesän // Gerçekten, sahiden.

våvilla- // Havlamak.

våy // Ah! Vah!

vüjüd // **Ar.** Gövde, beden, vücut, varlık.

vuy // Vah! Vay!

v'ıtrite // **Rus.** Her şey.

v'ıyde // **Rus.** Her şey.

vsyo // **Rus.** Her şey.

vraç // **Rus.** Doktor.

X

xabar // Haber, ilgi.

xalat // **Ar.** Tulum.

xalq // **Ar.** Halk.

xalta // Çanta, torba, poşet.

xaråb // **Ar.** Harap, yıkılmış.

xat // **Ar.** Mektup.

xatå // **Ar.** Hata, yanlış.

xavf // **Ar.** Korku, tehlike, tehdit.

xavåtırlän- // Kaygılanmak, endişelenmek, merak etmek.

xayål // **Ar.** Düş, hayal, fikir.

xayrläş- // Vedalaşmak.

xayrån // **Ar.** Hayran.

xil // **Ar.** Çeşit, tür.

xilma-xil // Çeşit çeşit, türlü türlü.

xirgåyı // Ötme, şarkı mırıldanma.

xisåb // **Ar.** Hesap.

xizmät // **Ar.** Hizmet, görev, iş.

xåla // Teyze.

xålås // **Ar.** Sadece, ancak, bu kadar.

xåm // Far. Ham, olgunlaşmamış, çiğ.

xåmuş // Far. Üzgün, hüzünlü, sakin.

xåna // Far. Oda.

xåntaxta // Far. Orta sehpa.

xår // Far. Hor, mazlum.

xotela // Rus. İstemek.

xåtin // Kadın.

xåtirjam // Sakin, serinkanlı.

xåxålä- // Kahkaha atmak.

xåzir // Ar. Hazır.

xuddi // Tam, net, aynı.

xudå // Far. Tanrı, Allah.

xullas // Böylece, kısaca, hülasa.

xursand // Memnun, mesut, hoşnut.

xursandlik // Memnuniyet, hoşnutluk.

xuşläşmäs // Hoşlanmaz.

xvastun // Rus. Böbürlenmek.

xvatit // Rus. Yeter.

xo'jalik // İktisat, aile.

xo'p // İyi, peki, tamam.

xo'r // Far. Rezil, hor, aşağılanmış.

xo'rlik // Rezillik, aşağılama.

xo'rsin- // İç çekmek, ah çekmek.

Y

yadrofizika // Rus. Çekirdek fizik.

yakkayu // Far. Tek, yalnız, eşsiz, benzersiz.

yala- // Yalamak.

yalın- // Yalvarmak, rica etmek.

yalpız // Nane.

yalt et- // Bir işi hızlıca yapmak.

yaltıl- // Işık saçmak, parlamak.

yaltır- // Parlamak, ışıldamak, parıldamak.

yamåq // Yama, yamalık, yamalı.

yänä // Yine, tekrar, yeniden.

yänädä // Daha da.

yanagi // Sonraki, bir dahaki.

yangi // Yeni.

yangila // Yenilemek, yeniden başlamak.

yangılä- // Yenilemek, yeniden başlamak.

yängrä- // Yüksek sesle çalmak.

yapråq // Yaprak.

yaqın // Yakın, sıkı.

yaqındä // Son zamanlarda, son günlerde, geçenlerde.

yaqınläş- // Yakınlaşmak.

yaralan- // Yaralanmak.

yaraqlä- // Parlamak, ışıldamak.

yaraşa // Göre.

yaraş- // Barışmak, uzalaşmak.

yardam // **Far.** Yardım.

yardam ber- // Yardım etmek.

yardam beriş // Yardım etme.

yarqı- // Parlamak, ışıldamak.

yärmi // Yarım.

yarim // Yarım, yarı.

yasa- // Yapmak, elde etmek.

yasat- // Süslemek, güzelleştirmek, donatmak.

yassı // Düz, yassı.

yastan- // Uzanmak.

yaxlit // Bütün, tüm, tam.

yaxşi // İyi, güzel.

yaxşiläb // İyice, doğru dürüst, düpedüz.

yaxşilik // İyilik, sevap.

yaxşisi // En iyisi.

yayra- // Keyif almak, zevk almak, hoşlanmak.

yazgı // Yaz tatili.

yaşa- // Yaşamak, var olmak.

yaşar // Yaşında.

yaşaş // Hayat, yaşam, geçim.

yaşir- // Gizlemek, saklamak.

yelka // Omuz.

ye- // Yemek.

yegni // Üst, üzeri, üstünde, üzerinde.

yemåq // Yemek.

yeng // Kol, yen.

yengil // Hafif, kolay, basit.

yengilläş- // Yavaşlamak, hafiflemek.

yengillik // Hafiflik, kolaylık.

yengiltak // Uçarı, sersem.

yengil-yelpi // Kolay, basit, düşüncesiz.

yengsiz // Kolsuz.

yer // Bir şeyin konulduğu yer, zemin, arazi, mekan.

yerto'lä // Bodrum katı, kiler, depo.

yetäklä- // Öncülük etmek, başı olmak.

yet- // Yetmek, yeterli olmak.

yetiş // Ulaşmak, erişmek, varmak, yetmek, kafi olmak.

yetti // Yedi sayısı ve bu sayıyla ifade edilen sayı, yedi.

yetil- // Olgunlaşmak, yetmek.

yeyiş // Yemek.

yeç- // Çözmek, serbest bırakmak.

yeçil- // Çözülmek.

yigirma // Yirmi sayısı ve bu sayıyla ifade edilen sayı, yirmi.

yigit // Delikanlı, yiğit, mert.

yıl // Yıl, sene.

yıg'ı // Ağlama, ağıt, gözyaşı dökme.

yıltır- // Işıldamak, parlamak, pırıldamak.

yıqıl- // Düşmek, yıkılmak, çökmek.

yırık // Büyük, iri, ulu, kocaman.

yıg'läş- // Ağlaşmak.

yırt- // Yırtmak, parçälämak, koparmak.

yıg'i // Ağlama, ağıt, göz yaşı dökme.

yıg'ıl- // Toplanmak, yığılmak, bir araya gelmek

yigitlik // Delikanlılık, gençlik, yiğitlik, mertlik.

yå // Ya!

yå // Ya da, veya, ya.

yåd // **Far.** Hafıza, hatıra, yad.

yåkı // Ya da, veya.

yålg'ız // Tek başına, yalnız, tek.

yålg'ızlik // Talnızlık, tenhalık.

yålg'ån // Yalan.

yålg'ånçi // Yalancı, uydurukçu.

yåmån // Kötü, fena.

yåmg'ir // Yağmur.

yån // Yan, yandaki.

yånbåşlä- // Yan yatmak.

yån- // Yanmak, tutuşmak, alev almak.

yång'åq // Ceviz.

yåpış- // Yapışmak, yan yana olmak.

yåqa // yaka.

yåq // Taraf, yan.

yåqımli // Çekici, cazip, hoş, sevimli, güzel.

yåq- // Yakmak, tutuşturmak.

yåq- // Hoşuna gitmek, hoşlanmak.

yårı- // Aydınlanmak.

yåril- // Yarılmak, ikiye ayrılmak, bölünmek.

yåg'åç // Ağaç, ahşap, tahta.

yåriş- // Neşelenmek, canlanmak.

yåstıq // Yastık, minder.

yåt- // Yatmak.

yåtåqxåna // Pansiyon, yurt, yatakhane.

yåtsirä- // Çekinmek, uzak durmak, kaçınmak.

yåyil- // Yayılmak, genişlemek.

yåy- // Yaymak, açmak.

yåz // Yaz mevsimi.

yåziş- // Yazışmak, mektuplaşmak.

yåzgi // Yazlık.

yåz- // Yazmak, kaydetmek.

yåg’ // Yağ.

yåg’lıq // Yağlık.

yåş // Genç, yaş.

yåşlik // Gençlik.

yubåriş // Gönderme, yollama.

yubår- // Göndermek, yollamak.

yugur- // Koşmak, çalıştırmak.

yük // Yük.

yüksäk // Yüksek.

yulduz // Yıldız.

yul- // Yolmak, koparmak.

yum- // Kapatmak, yummak, örtmek.

yumşåq // Yumşak, ılıman, nazik, kibar.

yupat- // Teselli etmek, avutmak, teskin etmek.

yupatiş // Teselli etme, avutma.

yuq // Tortu, kalıntı, artık.

yuqårigi // Üst, üstteki.

yuqårilik // Yükseklik, zirve.

yürak // Kalp, yürek.

yüriş // Hareket, hamle.

yüriş- // Beraberce yürümek.

yür- // Yürümek, dolaşmak, hareket etmek.

Yusufjån // Eserde geçen kahraman adı.

yurt // Anayurt, vatan, memleket.

yut- // Yutmak.

yutqaz- // Kaybetmek, mağlup olmak.

yüvin- // Yıkanmak, banyo yapmak.

yuv- // Yıkamak, arındırmak.

yüz // Yüz.

yo’l // Yol, yöntem.

yo’lä // Kere.

yo’ldåş // Yol arkadaşı.

yo’lıq- // Rastlamak, karşılaşmak, yüz yüze gelmek.

yo’lkä // Yürüyüş yolu, kaldırım, yol.

yo'q // Hayır, yok.

yo'låvçi // Ziyaretçi, misafir, yolcu.

yo'qål- // Kaybolmak, yok olmak.

yo'qåt- // Kaybetmek, yok etmek.

yo'rg'alä- // Rahvan koşmak.

yo'tal // Öksürük, öksürme.

yo'g'ån // Şişman, kalın.

Z

zabıla // Unutmak.

zahåti // Hemen, anında, derhal.

zakuska // Abur cubur.

zal // **Rus.** Salon, hol, oda.

zamån // **Ar.** Zaman, vakit, an.

zanglä- // Paslanmak.

zangåri // Açık mavi, mavimsi yeşil rengi.

zanjir // **Far.** Zinjir.

zar // Altın, zenginlik, para.

zarar // **Ar.** Hasar, zarar, zayi.

zarb // **Ar.** Darbe, vuruş, çarpma.

zarifa // Eserde geçen kahraman adı.

zarur // **Ar.** Gerekli, lazım, zorunlu.

zarurlik // Gereklilik.

zastavit' // **Rus.** Güç.

zavåd // Eserde geçen kahraman adı.

zavodite // **Rus.** Bir şeyi sarmak, sarınmak.

zavål // Düşüş, çöküş, batma, yıkım.

zavål aya // Eserde geçen kahrman adı.

zavq // **Ar.** Zevk, haz, sevinç.

zavqlän- // Zevklenmek, haz almak.

za'farån // **Ar.** Safran.

zerik- // Sıkılmak, bıkmak.

zih // Sınır, kenar.

zil // Zil.

zina // Merdiven.

zirqırä- // Sızlamak, acımak.

ziyåd // **Ar.** Ziyade, çok.

ziyåfat // **Ar.** Ziyafet, eğlence, şölen, ikram.

ziyån // **Ar.** Zarar, hasar.

ziyårat qıl- // **Ar.** Ziyaret etmek.

Zåkirov // Eserde geçen soyadı.

zåtan // Aslında, asıl olarak.

zåg'ära // Mısır.

zülm // **Ar.** Zulüm, baskı, eziyet.

zülükdek // Sülük kadar, sülük gibi.

zümrad xåla // Eserde geçen kahraman adı.

zont // Şemsiye, güneşlik.

zo'r // Kuvvetli, güçlü.

zo'raki // Zorla.

zdravstvuyte // **Rus.** Rusça selamlaşma .

zdyes' // **Rus.** Burada, burda.

zdes' // **Rus.** Burada, burda.

znaeş' // **Rus.** Bilmek (biliyorsun).

zsingiz // Hatırlamak.

O' (Ö)

o'gay // Üvey.

o'gir // Çevirmek, döndürmek.

o'giril- // Çevirilmek, dönmek.

o'ldir- // Öldürmek.

o'lik // Ceset, ölü.

o'lim // Ölüm, ölme, vefat.

o'lja // Ganimet, yem, kurban.

o'l- // Ölmek, hayatını kaybetmek.

o'n // On sayısı ve bu sayıyla ifade edilen sayı, on.

o'ng // Sağ, sağ taraf.

o'ng // Gerçek, asalı, asıl, uygun.

o'n beş // On beş sayısı ve bu sayı ile ifade edilen sayı, on beş.

o'nglä- // Düzeltmek.

o'lik // Ceset, ölü.

o’n iki // On iki sayısı ve bu sayının ifade ettiği sayı, on iki.

o’n ålti // On altı sayısı ve bu sayı ile ifade edilen sayı, on altı.

o’ntä // On adet.

o’piril- // Yıkılmak, çökmek, göçmek.

o’piş // Öpücük, öpme.

o’pkä // Akciğer.

o’p- // Öpmek, buse.

o’q // Ok, kurşun, mermi.

o’q // Ok.

o’qdek // Ok gibi.

o’qımişli // Tahsilli, öğrenim görmüş, okur yazar.

o’qı- // Okumak, öğrenmek.

o’qıtuvçi // Öğretmen.

o’qış // Okuma.

o’qış- // Beraber okumak, birlikte eğitim almak.

o’quvçi // Öğrenci.

o’ra // Mahzen, sebze ve meyveleri saklamak için kazılan yer, çukur.

o’ral- // Etrafına dolanmak, kıvrılmak, sarılmak.

o’rda // Horda, göçebe topluluk, padişah karargâhı.

o’rgän- // Öğrenmek, okumak.

o’rgäniş // Öğrenme, okuma.

o’rgätiş- // Öğretmek.

o’rgät- // Öğretmek, eğitmek, yetiştirmek.

o’rgil- // Çok sevmek, kurban olmak.

o’rıl- // Kesilmek, biçilmek, hasat toplanmak.

o’rim // Kıvrım, örgü.

o’rin // Yer, mekân, mevki, oturak.

o’rmån // Orman.

o’rnatil- // Yerleştirilmek, koyulmak.

o’rtä // Orta.

o’rtåq // Arkadaş, dost.

o’s- // Büyümek, boy atmak, gelişmek.

o’stiril- // Büyütülmek, geliştirilmek, yetiştirilmek.

o’stir- // Yükseltmek, yetirtirmek, büyütmek.

o’sgän // Üstün, galip.

o’t // Ot, yeşillik.

o’t- // Geçmek, aşmak, kesişmek, yerini değiştirmek, taşınmak.

o’tiriş // Oturma.

o’tiriş- // Birlikte oturmak, beraber oturmak.

o’tir- // Oturmak, yerine geçmek.

o’tkazil- // Düzenlemek, gerçekleştirmek.

o’tkaziş // Gerçekleştirme, düzenleme.

o’tkaz- // İletmek, geçirmek.

o’tkir // Keskin, kesici, sivri.

o’tkirråq // Daha keskin, daha kesici, daha sivri.

o’tmäs // Geçmez, geçerli olmayan.

o’tqaz- // Oturtmak, yerleştirmek.

o’tqazil // Oturtmak, yerleştirilmek.

o’tır- // Oturur hale gelmek, oturmak.

o’tış- // Birlikte geçmek, beraberce geçmek.

o’til- // Geçilmek.

o’tkäz- // İletmek, geçirmek, kaçırmak, ıskalamak.

o’tkäzil- // Uygulanmak, yapılmak.

o’tqaziş // Gerçekleştirme, düzenleme, iletme.

o’tqaz- // Oturtmak, yerleştirmek.

o’ttız // Otuz sayısı ve bu sayının ifade ettiği sayı, otuz.

o’xşä- // Benzemek, gibi görünmek.

o’xşät- // Taklit etmek, taklidini yapmak.

o’xşäş // Benzer, benzeyen, anımsatan, gibi.

o’y // Düşünce, fikir, görüş, kanı.

o’yın // Oyun, eğlence.

o’yınqaråq // Oynak, şakacı.

o’ylä- // Düşünmek, aklından geçirmek, tasavvur etmek, saymak, zannetmek.

o’ylämäslik // Düşünmeme.

o’ylän- // Düşünmek, üzerinde düşünmek, düşünüp taşınmak.

o’yläntir- // Düşündürmek.

o’ylät- // Düşündürmek.

o’yläş // Düşünme, fikir yürütme.

o’ynä // Oynamak, rol almak, katılmak.

o’ynät- // Oynatmak, eğlendirmek.

o’ynaqı // Oynak, cilveli, işveli, yaramaz, afacan.

o’ynäş- // Birlikte oynamak.

o’ynaqı // Oynak, cilveli, işveli, yaramaz.

o’z // Kendi zamiri.

O’zbek // Özbek halkı, Özbekler.

o’zgä // Garip, tuhaf, diğer, başka, öbür.

o’zgäriş // Değişim, değişiklik, farklılık.

o’zgärişsiz // Değişimsiz, farksız.

o’zgär- // Değişmek, dönüşmek, değişime uğramak.

o’zgärtir- // Değiştirmek, dönüştürmek.

o’ziçä // Kendince, kendine göre, bağımsız.

o’g’ıl // Oğul, erkek evlat, oğlan.

o’g’ırlä- // Çalmak, hırsızlık yapmak, kaçırmak.

o’g’ri // Hırsız, soyguncu.

o’g’ridek // Hırsız gibi.

o’şa // Uzaktaki bir nesneyi göstermek için kullanılır, o, şu.

o’şandä // O zaman.

o’şandayåq // O sırada, hemen.

o’çır- // Söndürmek, kapatmak.

o’çåq // Ateş yakıp iş görmek için hazırlanan yer, ocak, fırın.

G‘ (Ğ)

g’adir // Kaba, pürüzlü, engebeli.

g’adir-budur // Kaba, pürüzlü, engebeli.

gafurjån // Eserde geçen kahraman adı.

g’alaba // Galibiyet, zafer, başarı.

g’älämis // Düzenbaz, dolap çeviren, fitneci.

g’alatı // **Ar.+Far.** Acayip, tuhaf, alışılmamış, olağandışı.

g’altak // **Ar.** Bobin, makara.

g’amgin // **Far.** Kederli, hüzünlü, üzgün.

g’arq // Gark, batık, batan.

g’arq bo’l- // Suda boğulmak, gömülmek, batmak.

g’avur-g’uvur // Uğultu, gürültü, patırtı.

g’ayırlik // Hasetlik, kıskançlık.

g’ayrat // **Ar.** Gayret, heves, azim.

g’azab // **Ar.** Öfke, gazap, hiddet.

g’azal // **Ar.** Gazel.

g’aş // Rahatsızlık, kızdırma, gıcıklık.

g’aşlik // Sıkıntı, huzursuzluk.

g’ijimla- // Buruşturmak, kırıştırmak.

g’ijimlan- // Buruşmak, buruşuk olmak, kırışmak.

g’ıjırlä- // Gıcırdamak.

g’ıldırak // Tekerlek, teker, çark.

g’imirla- // Sürünmek, sürünerek ilerlemek.

g’ira-şira // Bulanık, sisli.

g’ingşi- // İnlemek.

g’ıybät // **Ar.** Dedikodu, gıybet, yerme.

g’ız // Pır sesi, vızıltı.

g’ızıllä- // Vızıldamak, pırlamak, pır pır etmek.

g’ışt // Tuğla.

g’irçıllä- // Gıcırdamak.

g’ålib // Galip, kazanan.

g’åvlä- // Boyu çok uzamak, meyvesi olmadan büyümek (ağaç).

g’åyib // **Ar.** Kayıp, görünmez, bulunmayan.

g’åyib bo’l- // Kaybolmak, yok olmak.

g’åyibdän // Beklenmedik yerden.

g’ulg’ula // Anlaşmazlık, tartışma, kavga.

g’unça // **Ar.** Gonca.

g’urrä // Şişlik, şiş, yumru.

g’urur // **Ar.** Gurur, iftihar, övünç.

g’ururlän- // Gurur duymak, iftihar etmek, övünmek.

g’oddiran // Bir şeyi mahvetmek.

g’o’ldiråb // Yemin etmek.

g’o’zapåya // **Ar.** Pamuk sapı, kurumuş pamuk bitkisi.

Ş (sh)

şaftåli // **Far.** Şeftali.

şähär // **Far.** Şehir, kent.

şähärlik // Şehirli, şehirde yaşayan.

şähärçä // Küçük yerleşim birimi, kasaba veya semt.

şahådat // **Ar.** Şahitlik, tanıklık, şahadet.

şahzåda // **Far.** Prens, şehzade.

şalviräb // Ağır ağır.

şalåp et- // Bir yere düşmek.

şamål // **Ar.** Rüzgâr, yel, esinti.

şamållä- // Nezle olmak, soğuk almak.

şamållät- // Havalandırmak, oksijen vermek.

şampans-kåye // **Rus.** Şampanya.

şang'ıllä- // Bağırarak konuşmak, yüksek, kötü ses çıkarma.

şapıllät- // Şakırdatmak, çıngırdatmak.

şar // Balon, küre, yuvar.

şarmändälik // **Far.** Rezalet, rezillik, yüz karası.

şaråb // Şarap.

şarpa // Gölge.

şarq // **Ar.** Doğu.

şarıllä- // Şırıldamak.

şart // Şart, koşul.

şarıpåv // Soy adı.

şapalåq // Avuç içi, tokat.

şapåplä // Ayakkabıdan çıkan ses.

şaxdrlik // Kentli, şehirli.

şaxmat // Satranç.

şaşt // İstek, heves.

şaşa-pişa // Aceleci olmak, acele etmek.

şaşqatår // Boncuk boncuk akmak (gözyaşı için).

şekilli // Anlaşılan, görünüşe göre, galiba.

şer // Aslan.

şerik // Ortak, işbirlikçi.

şerst' // **Rus.** Yün.

şifå // **Ar.** Şifa, ilaç, derman, iyileşme.

şifåkår // **Ar.+Far.** Doktor, hekim, hemşire.

şift // Tavan.

şifoner // **Rus.** Kıyafet dolabı.

şılq et- // Hop etmek.

şılqımlik // Flörtçülük, yüzsüzlük, sırnaşıklık.

şim // Pantolon.

şimal // Kuzey.

şippak // Terlik.

şirt et- // Bir nesnenin düşmesi.

şırguruç // Pirincin sütle karışımıyla yapılan bir tür yemek.

şirin // Tatlı, şekerli, lezzetli, nefis, şirin.

şitirlä- // Hışırdamak.

şitirlät- // Hışırdatmak.

şivirlä- // Fısıldamak, kulağına söylemek.

şiypån // **Çin.** Yazlık, yazlık barınak.

şiş- // Şişmek, kabarmak.

şişä // **Far.** Cam, cam eşya.

şåd // **Far.** Memnun, sevinçli, hoşnut.

şådlik // Sevinç, neşe, mutluluk.

şofyor // **Rus.** Şoför, sürücü.

şågırd // **Far.** Çırak, öğrenci, talebe, mürit.

şåh // Şah, padişah.

şåh müslim // Eserde geçen kahraman adı.

şåir // **Ar.** Ağzı iyi laf yapan, hazır cevap kimse.

şåş- // Acele etmek, çabul olmak, telaşlanmak.

şåşil- // Acele etmek, çabuk olmak.

şåşmäsdän // Acele etmeden, telaşlanmadan.

şåvqın // Gürültü, velvele.

şåv-şuv // Gürültü, patırtı.

şåvur-şuvuri // Gürültü, patırtı.

şåx // **Far.** Dal, ağaç dalı.

şübhä // **Ar.** Şüphe, kuşku.

şüphäsiz // Şüphesiz, kesin.

şührät // **Ar.** Şöhret, ün, nam, şan.

şükür // **Ar.** Şükür.

şumşay- // Kıvranmak, somurtmak.

şu // Yakındaki bir nesneyi gösterirken kullanılan işaret sıfatı veya zamiri, bu.

şunaqä // Şöyle, öyle.

şundä // Tam işaret edilen anda, o zaman.

şundäy // Bunun gibii bu kadar.

şundäginä // O zaman.

şundåq // Şöyle, böyle, bunun gibi.

şunçä // Şu kadar, şöyle, bu kadar.

şunçälik // Şu kadar, bu kadar.

şug'ullän- // Meşgul olmak, uğraşmak, bir işe girişmek, kalkışmak (Özbeklerde kişilerin mesleği, ne iş yaptığı bu fiille sorulur).

şu'la // **Ar.** Işın.

şkaf // **Rus.** Dolap.

şlyapa // **Rus.** Siperli şapka.

şveytsar // **Rus.** Kapıcı, belboy.

şo'ng'i- // Dalmak, dalış yapmak.

şo'rva // **Far.** Çorba, et suyu.

şo'x // Şakacı, oynak, yaramaz, afacan.

şo'xlik // Yaramazlık, haylazlık, oyun.

Ç (ch)

çakka // Sızıntı, kaçak, sızma, damla.

çakkı // Yersiz, uygunsuzi kötü.

çalin- // Kapılmak, müptela olmak.

çalış- // Çalışmak, çabälämak, gayret etmek.

çamadån // Bavul, valiz.

çämän // **Far.** Çimen, çayır, çiçek bahçesi.

çang // Toz.

çang bås- // Tozlanmak.

çap // Sol, sol taraf.

çapak çal- // Alkışlamak, el çırpmak.

çaqa // Küçük yara, hafif yara.

çaqalåq // Bebek.

çaqır- // Çağırmak, seslenmek, davet etmek.

çaqırış // Çağırma.

çaqqån // Çevik, hızlı.

çarça- // Yorulmak, tükenmek, bıkmak.

çatåq // Kötü, uygunsuz.

çayqat- // Durulatmak, sallatmak.

çehrä // **Far.** Yüz, surat.

çegara // Sınır, hudut, hat.

çekkä // Köşe, kenar.

çeksiz // Sınırsız, limitsiz.

çelak // Kova.

çelovek // **Rus.** İnsan.

çest' ber- // **Rus.** Onur vermek, şeref vermek.

çet // Sınır, had, kenar, yabancı.

çetdä qål- // Kenarda kalmak.

çidä- // Dayanmak, katlanmak, tahammül etmek.

çim // Çim, çimen.

çimir- // Çatmak, kaldırmak.

çimiril- // Çatılmak.

çimyån // Alan, saha, bu alan.

çin // Gerçek, doğru, hakiki, sahi.

çindän // Gerçekten, sahiden, aslında.

çippa yåpiş- // Bedeni sımsıkı sarmak, tam oturmak.

çıqiş // Çıkış.

çıq- // Çıkmak, dışarı çıkmak.

çirmaş- // Sarılmak, kıvranmak.

çiråq // **Far.** Lamba, ampul.

çiråyli // Güzel, hoş, nefis, yakışıklı.

çiz- // Çizmek, çizgi çekmek.

çål // İhtiyar adam, yaşlı adam.

çålg'uvçi // Çalgıcı, müzisyen.

çåp- // Kesmek, yontmak.

çåpån // Özbek kaftanı, Özbeklere ait olan bir tür dış giyim.

çårdånä qur- // Bağdaş kurarak oturmak.

çårsı // Meydan, şehir meydanı.

çaståta // Sıklık.

çoy // Çay.

çoynak // Çaydanlık.

çåg' // Çağ, an, zaman.

çåg' // Neşeli, keyifli, mutlu.

çumçuq // Serçe.

çünki // Çünkü.

çuqur // Çukur, delik, kuyu.

çuqurläş- // Derinleşmek, genişlemek.

çuvaläş- // Karışmak, içinden çıkılmaz hale gelmek.

çuçmäl // Rahatsız edici.

çuçuk // Tatlı.

çuvaq // Gevşetmek, açmak.

ço'k- // Batmak, gömülmek, çökmek, dalmak.

ço'kkalä- // Çömelmek.

ço'låq // Topal, aksak.

ço'm- // Çökmek, çömmek, çömelmek.

ço'mil- // Yıkanmak, banyo yapmak.

ço'ntäk // Cep.

ço'pån // Çoban, sığırtmaç.

ço'qılä- // Gagalamak.

ço'qqi // Zirve, tepe, uç, doruk.

ço'zil- // Uzamak, uzanmak, gecikmek.

ço'z- // Uzatıp vermek, geri itmek.

ço'ççaytir- // Somurtmak, kıvırmak, dudak bükmek.

ço'çi- // Ürkmek, korkmak, çekinmek.

ço'çıt- // Korkutma, ürkütme.

ço'çiş // Korkutma, ürkütme.

ço'g'dek // Köz gibi, ateşe benzer.

çto // Rus. Ne?

çtov'i // Rus. Ne?

EKLER DİZİNİ

YAPIM EKLERİ

+ä- : 1, 2, 3, 4, 6, 14, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 28, 29, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 41, 42, 46, 47, 49, 49, 50, 50, 54, 56, 58, 61, 66, 70, 70, 70, 70, 71, 80, 81, 82, 83, 83, 87, 90, 92, 93, 94, 96, 96, 99, 99, 100, 103, 108.

+äkäy: 45.

-älä- (Fiilden Fiil Yapım Eki) : 20, 41, 48, 63, 79, 92.

+älä (İsimden İsim Yapım Eki): 2, 13, 13, 14, 20, 22, 22, 70, 83, 104, 105.

+älåv: 2, 13, 14, 15, 15, 23, 26, 28, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 33, 33, 34, 41, 43, 44, 44, 52, 52, 56, 61, 67, 70, 74, 78, 87, 95, 100.

-(Ä)r- , -(I)r- (Fiilden Fiil Yapım Eki): 2, 2, 3, 3, 6, 8, 9, 11, 11, 11, 12, 14, 14, 15, 17, 19, 20, 25, 25, 27, 30, 33, 36, 36, 37, 37, 37, 38, 38, 39, 43, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 56, 57, 57, 60, 60, 60, 60, 69, 69, 72, 73, 74, 78, 80, 81, 81, 83, 84, 84, 84, 87, 87, 89, 90, 90, 90, 92, 92, 92, 93, 95, 96, 97, 97, 98, 99, 101, 110, 110, 110, 110.

+är- (İsimden Fiil Yapım Eki): 3, 4, 6, 9, 11, 11, 11, 12, 19, 20, 20, 22, 26, 28, 29, 29, 30, 31, 32, 33, 33, 37, 39, 46, 49, 49, 49, 51, 52, 52, 72, 77, 79, 79, 81, 84, 85, 91, 92, 92, 93, 95, 99, 102, 107.

+äy- : 12, 20, 31, 34, 70, 70, 70, 71, 73, 87, 96, 99, 109.

+dil: 39, 64, 64, 64, 72, 72, 100.

-dir: 28, 73, 73.

+düz: 1, 27, 30, 35, 66, 69, 80, 88.

+dår: 2, 4, 35, 38, 49, 60, 72, 77, 80, 92, 97, 98, 106, 107.

+dåş: 35, 41, 50, 71, 87, 87, 93, 97, 99, 106.

-gäk: 7, 7, 8, 8.

-gi, -ki, -ğu: 3, 17, 17, 20, 21, 23, 33, 44, 45, 49, 73, 74, 82, 82, 83, 84, 84, 86, 90, 96, 98, 98, 103, 107, 109.

-gin: 4, 13, 16, 33, 34, 34, 37, 44, 57, 65, 67, 94.

-Iş- (Fiilden Fiil Yapım Eki) : 1, 2, 3, 4, 5, 6, 6, 6, 8, 9, 10, 10, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 17, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 20, 21, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 27, 27, 28, 28, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36,

37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 42, 42, 42, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 48, 49, 50, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 55, 55, 55, 55, 55, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 63, 64, 65, 65, 65, 66, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 69, 69, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 74, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 81, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 89, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 95, 95, 96, 96, 97, 97, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 100, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 104, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 110.

-(I)ş, -(i)ş, -(U)ş (Fiilden İsim Yapım Eki): 2, 3, 3, 4, 6, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 10, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 16, 16, 18, 18, 18, 18, 19, 20, 22, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 26, 28, 28, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 37, 37, 37, 37, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 47, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 64, 68, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 76, 76, 77, 78, 80, 80, 81, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 85, 85, 85, 86, 87, 87, 87, 87, 88, 89, 89, 90, 91, 92, 92, 95, 95, 95, 96, 97, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 100, 100, 101, 102, 102, 102, 102, 104, 105, 105, 106, 106, 107, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 110.

-(I)l- : 1, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 24, 24, 24, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 32, 32, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 41, 41, 42, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 50, 51, 51, 52, 52, 52, 53, 53, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 60, 61, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 68,68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 87, 87, 88, 88, 89,

89, 89, 90, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 98, 98, 99, 99, 99, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 103, 103, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 108, 109, 109, 109, 109.

+(I)nçi: 1, 3, 7, 7, 8, 15, 16, 16, 16, 17, 20, 20, 22, 29, 29, 33, 33, 36, 39, 39, 39,39, 39, 40, 45, 50, 51, 51, 51, 51, 52, 55, 57, 59, 60, 60, 62, 62, 63, 64, 71, 71, 73, 76, 79, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 83, 85, 86, 86, 87, 92, 92, 98, 98, 99, 99, 99, 100, 102, 104, 104, 109, 109, 109, 109, 110.

+i-: 28, 90.

+istån: 49, 57, 57, 57, 57, 107.

+iy (î Arapça Nispet Eki): 4, 7, 8, 11, 12, 12, 17, 18, 20, 20, 23, 23, 49, 50, 51, 52, 54, 54, 54, 54, 59, 62, 62, 71, 75, 76, 76, 77, 80, 80, 82, 82, 83, 86, 86, 86, 87, 88, 89, 90, 99, 100, 109, 111.

-k, -q, -(ı)q, -(u)q, -åq, -äk: 2, 2, 4, 4, 12, 12, 18, 20, 23, 23, 26, 39, 49, 49, 50, 58, 59, 80, 87, 96, 97, 108.

+käk: 4, 8, 57, 57, 61, 64.

+käş: 9, 9.

+lä-: 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 53, 53, 54, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86,

87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110.

+läy: 11, 11, 12, 12, 13, 13, 13, 14, 15, 15, 15, 17, 18, 20, 20, 20, 21, 25, 27, 27, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 38, 47, 49, 56, 57, 58, 60, 60, 60, 63, 65, 70, 72, 72, 72, 74, 74, 74, 75, 76, 76, 76, 77, 78, 82, 82, 84, 86, 91, 95, 96, 96, 96, 97, 97, 99, 100, 100, 100, 103, 108, 109, 110.

+lå- : 4, 23,49, 87.

+li: 2, 3, 4, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 15, 15, 17, 17, 18, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 22, 22, 23, 24, 24, 24, 25, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 32, 33, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 38, 38, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 42, 43, 43, 43, 44, 46, 46, 47, 47, 48, 49, 50, 50, 51, 53, 54, 54, 55, 57, 57, 58, 59, 59, 60, 60, 63, 64, 64, 67, 67, 68, 68, 68, 69, 70, 70, 71, 71, 72, 73, 73, 73, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 84, 85, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 89, 89, 89, 92, 93, 95, 95, 98, 98, 99, 100, 101, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 108, 109, 109, 110.

+lik: 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 4, 4, 5, 5, 5, 6, 6, 8, 8, 8, 9, 9, 10, 10, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 14, 15, 15, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 26, 27, 27, 28, 28, 28, 30, 33, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 41, 42, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 46, 46, 48, 48, 48, 49, 49, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 53, 54, 54, 55, 56, 56, 57, 57, 58, 62, 62, 63, 63, 64, 65, 66, 66, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 74, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 78, 8, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 84, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 89, 89, 89, 90, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 94, 94, 95, 95, 95, 96, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 102, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 108, 108, 109, 109, 109.

+låq: 3, 4, 6, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 11, 12, 15, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 25, 26, 26, 26, 28, 29, 30, 30, 30, 30, 33, 38, 39, 42, 44, 48, 56, 56, 57,

58, 58, 58, 58, 58, 60, 61, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 67, 68, 68, 68, 68, 69, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 84, 84, 84, 92, 93.

-m, -Im, -Um (Fiilden İsim Yapım Eki): 3, 3, 3, 4, 5, 7, 18, 21, 24, 29, 30, 36, 36, 36, 36, 39, 48, 56, 56, 56, 58, 58, 58, 59, 60, 60, 66, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 79, 81, 84, 85, 85, 85, 90, 94, 95, 97, 98, 102, 103, 106.

-mä- (Fiilden Fiil Yapım Eki): 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 68, 5571, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93,

93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

-n- : 3, 4, 6, 7, 7, 7, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 11, 12, 12, 12, 13, 14, 14, 16, 17, 19, 19, 19, 20, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 28, 28, 29, 30, 30, 30, 31, 31, 33, 33, 34, 34, 35, 35, 36, 37, 40, 40, 40, 41, 41, 42, 44, 44, 46, 48, 48, 49, 52, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 60, 60, 61, 61, 62, 62, 63, 65, 65, 68, 71, 73, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 77, 77, 79, 79, 79, 80, 81, 82, 84, 84, 85, 85, 85, 86, 86, 88, 88, 89, 89, 91, 93, 97, 97, 98, 98, 98, 101, 101, 101, 102, 102, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110.

+***nå:*** 4, 43, 52, 70, 78, 89.

+***ån:*** 26, 34, 40, 50, 53, 53, 55, 84, 84, 84, 86, 87, 89, 89, 96, 98, 109, 109.

-åq, -äk: 2, 2, 4, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 12, 14, 14, 15, 18, 20, 20, 22, 23, 25, 26, 26, 28, 29, 30, 30, 31, 32, 32, 33, 34, 36, 38, 38, 39, 39, 40, 41, 47, 49, 50, 51, 52, 52, 53, 54, 56, 56, 58, 59, 59, 61, 63, 64, 65, 65, 65, 65, 66, 68, 69, 69, 70, 70, 70, 71, 71, 71,72, 72, 72, 72, 75, 77, 78, 78, 79, 79, 79, 83, 85, 85, 86, 86, 91, 91, 96, 97, 99, 99, 100, 100, 102, 102, 103, 104, 104, 105, 105, 108, 109, 110, 111.

+***år:*** 92, 92.

+***åv:*** 3, 3, 3, 24, 27, 41, 42, 45, 52, 64, 66, 68, 69, 73, 73, 73, 84, 93, 94, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 100, 107.

+***råq:*** 7, 10, 13, 13, 21, 23, 24, 27, 29, 30, 40, 41, 41, 44, 46, 47, 50, 50, 53, 55, 57, 61, 64, 64, 64, 70, 70, 72, 73, 76, 76, 77, 79, 81, 88, 91, 93, 93, 93, 94, 95, 106, 106.

+***sä (İsimden İsim Yapım Eki):*** 30, 37, 62, 75, 85, 89, 105, 109.

+***sirä- :*** 21, 25, 90, 108, 109.

+***siz (İsimden İsim Yapım Eki):*** 3, 4, 8, 9, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 26, 27, 27, 28, 31, 33, 33, 35, 36, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 52, 52, 57, 62, 62, 64, 68, 71, 73, 73, 77, 77, 81, 81, 84, 85, 85, 87, 87, 89, 91, 92, 93, 97, 99, 100, 100, 102.

-t- : 1, 1, 1, 2, 2, 2, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 6, 7, 7, 9, 9, 9, 11, 11, 11, 14, 15, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 22, 24, 24, 25, 25, 26, 27, 27, 28, 28, 30, 30, 30, 30, 32, 33, 34, 34, 34, 35, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38,

39, 39, 39, 40, 40, 40, 42, 42, 43, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 52, 52, 53, 54, 54, 55, 56, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 61, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 65, 67, 67, 67, 68, 68, 69, 70, 72, 72, 72, 74, 74, 75, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 78, 79, 79, 80, 81, 81, 81, 81, 83, 84, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 91, 91, 92, 92, 99, 100, 102, 102, 102, 103, 103, 104, 105, 105, 106, 107, 110, 110.

+tåy: 70, 84.

-(U)vçi: 3, 4, 4, 27, 30, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 39, 72, 75, 76, 81, 98, 101, 102, 103, 103, 103, 104, 104, 109.

+(Ü)n: 13, 51, 51, 51.

+xånä: 26, 30, 35, 97.

+zådä: 2, 2, 2.

+çä (İsimden İsim Yapım eki): 48, 48, 48, 48, 48, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 102.

+çäk, +çåq (İsimden İsim Yapım Eki): 47, 51, 63, 68, 72, 76, 76.

+çän: 2, 21, 43, 83.

-çäq-, -çäk- (Fiilden Fiil Yapım Eki): 5, 27, 27, 47, 56, 68, 76, 76.

-çäq, -çäk (Fiilden İsim Yapım Eki): 5, 27, 27, 56.

-çi (Fiilden İsim Yapım Eki): 46, 75, 108.

+çi (İsimden İsim Yapım Eki): 3, 3, 5, 6, 8, 8, 9, 12, 12, 13, 17, 27, 33, 43, 53, 67, 80, 86, 94, 94, 94, 94, 95, 105, 107.

+çil: 2, 26, 52, 53, 63, 76.

-çıq: 27, 109.

+zår: 2, 3, 3, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 8, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 11, 21, 21, 26, 26, 27, 30, 30, 34, 41, 42, 43, 57, 58, 61, 65, 66, 70, 84, 91, 95.

SIFAT-FİİL EKLERİ

-är: 10, 15, 46, 72, 82, 82, 82, 88, 101, 106.

-ädigän, -ydigän: 2, 3, 4, 18, 30, 30, 30, 35, 35, 37, 39, 40, 40, 40, 47, 51, 55, 56, 57, 62, 62, 63, 64, 64, 67, 70, 70, 71, 72, 72, 73, 73, 74, 74, 79, 80, 81, 82, 82, 83, 86, 86, 86, 87, 89, 93, 96, 96, 98, 99, 99, 101, 101, 102, 106, 109, 110, 111.

-(Ä)yåtgän: 4, 4, 4, 7, 10, 17, 21, 21, 28, 33, 35, 39, 39, 41, 43, 49, 50, 50, 57, 57, 57, 57, 58, 62, 64, 65, 65, 70, 71, 74, 75, 75, 85, 94, 94, 95, 100, 104, 104, 109, 111.

-gän: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3,3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4,

4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, ,7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12,12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15,15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33,33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38,38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43,43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50,50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51,51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54,55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57,57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58,59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61,61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70,

71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87,87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90,91, 91, 91, 91, 91,91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94,94, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 111.

-gäni: 2, 3, 4, 4, 4, 4, 7, 7, 8, 8, 12, 15, 20, 26, 35, 35, 36, 40, 40, 41, 42, 42, 43, 43,43, 43, 43, 44, 48, 50, 52, 52, 55, 58, 60, 61, 63, 65, 65, 65, 66, 69, 71, 71, 73, 74, 74, 83, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 86, 87, 98, 98, 106.

-mäs: 6, 6, 6, 7, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 15, 15, 15, 15, 15, 17, 17, 17, 17, 18, 19, 19, 19, 23, 23, 24, 24, 26, 28, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 34, 35, 35, 36, 36, 37, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 45, 46, 46, 98, 50, 51, 51, 60, 60, 60, 60, 60, 62, 62, 62, 62, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 70,

70, 70, 70, 71, 72, 72, 74, 74, 75, 75, 79, 79, 79, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 90, 90, 90, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 95, 95, 95, 95, 98, 100, 101, 101, 101, 106, 106, 110, 110, 110.

-miş: 3, 27, 27, 31, 67, 69, 80, 80, 81.

ZARF-FİİL EKLERİ

-b, -(I)b: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5

27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30

56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57

83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85

108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109

57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 2, 72, 22, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

-äy: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1,2, 2, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 31,31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39,

39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87,87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96,96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101,101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104,

104, 104, 104, 104, 104, 106, 106, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

-äy(in): 21, 31, 39, 43, 44, 54, 60, 63, 65, 65, 65, 65, 65, 68, 69, 73, 78, 95, 100, 100.

-äylik: 5, 9, 14, 48, 76, 78, 80, 82, 90, 98, 99.

+dä: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1,1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 1, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 4, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49,

49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 6, 61, 61, 6, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85,85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103,

103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 110, 110, 110, 110, 110, 111, 111, 111, 111, 111, 111.

+dän: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71,

71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 775, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

+däy: 1, 2, 2, 2, 1, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 10, 10, 11, 12, 12, 12, 14, 15, 15, 17, 18, 19, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 24, 25, 27, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 30, 31, 32, 32, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 50, 50, 50, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 53, 54, 54, 55, 55, 57, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 65, 66, 66, 66, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 98, 99, 99, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 106, 107, 107, 108, 108, 108, 109, 109, 110.

+*dek:* 1, 1, 1, 2, 2, 3, 3, 4, 4, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 11, 11, 13, 14, 14, 14, 14, 17, 17,19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25,25, 25, 25, 25, 26, 26, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 32, 32, 34, 34, 34, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 44, 44, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 50, 50, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 64, 64, 64, 64, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 77, 77, 80, 80, 81, 81, 82, 82, 82, 84, 84, 84, 85, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 90, 90, 91, 92, 93, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 99, 100, 100, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110.

-di: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2

12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12,12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13

26, 26, 26,

41, 41, 41,

57, 57, 57,

72, 72, 72,

88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89

102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103

79, 79, 80, 81, 83, 83, 84, 85, 86, 86, 86, 86, 87, 88, 88, 88, 90, 90, 90, 91, 92, 92, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 97, 98, 98, 98, 99, 99, 101, 101, 103, 104, 104, 104, 105, 105, 107, 107, 109, 109, 110, 110.

-emäs: 50.

+gä: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2

32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36

60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66

88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96

+ginä, kinä, qınä: 1, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 8, 9, 10, 10, 12, 15, 17, 19, 19, 20, 21, 21, 24, 28, 29, 29, 30, 31, 33, 34, 34, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 45, 45, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 63, 64, 65, 65, 66, 68, 69, 69, 70, 71, 72, 72, 72, 73, 74, 74, 76, 83, 83, 84, 85, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 93, 94, 95, 97, 97, 98, 98, 98, 99, 101, 103, 105, 105, 109, 109, 110, 110.

+gäçä: 5, 7, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 21, 25, 26, 28, 30, 30, 30, 35, 36, 40, 40, 47, 52, 56, 56, 60, 66, 66, 67, 80, 81, 83, 85, 96, 97, 99, 103, 104, 105, 109.

+gi (Aitlik Eki): 1, 1, 2, 2, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 5, 6, 6, 7, 7, 7, 8, 9, 9, 9, 10, 11, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 30, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 37, 37, 39, 39, 41, 44, 44, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 49, 50, 53, 54, 54, 55, 55, 55, 58, 58, 58, 59, 60, 61, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 71, 71, 71, 71, 73, 74, 77, 78, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 84, 84, 86, 89, 89, 92, 96, 96, 97, 98, 100, 100, 101, 102, 103, 103, 104, 104, 105, 105, 106, 106, 108, 108, 108, 108, 108, 111, 111.

+läri (3. Çokluk Şahıs İyelik Eki): 1, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 4, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 9, 10, 10, 12, 12, 12, 12, 12, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 16, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 23, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 26, 27, 28, 28, 28, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 42, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 50, 51, 51, 51, 52, 52, 53, 55, 55, 55, 55, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 59, 60, 60, 61, 61, 61, 62, 62, 64, 64, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 68, 68, 69, 70, 70, 70, 70, 72, 72 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 74, 74, 74, 75, 79, 80, 80, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 91, 91, 91, 92, 92, 93, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 99, 100, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 104, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 109, 109, 110, 110.

+i, +si (3. Teklik Şahıs İyelik Eki): 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2

17, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, , 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, , 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57,57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58

79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85,85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 111, 111, 111, 111.

+imiz (1. Çokluk Şahıs İyelik Eki): 4, 8, 11, 17, 18, 18, 18, 18, 19, 23, 29, 29, 32, 35, 39, 44, 52, 52, 52, 54, 54, 54, 57, 59, 61, 61, 62, 63, 68, 68, 70, 70, 70, 76, 76, 77, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 87, 88, 88, 89, 90, 92, 95, 101, 101, 101.

-ingiz (2. Çokluk Şahıs Nezaket İşlevli Şahıs Eki): 2, 10, 10, 11, 11, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 24, 24, 27, 27, 27, 32, 33, 35, 35, 37, 38, 38, 43, 43, 43, 47, 48, 48, 49, 49, 50, 51, 52, 52, 54, 55, 55, 56, 56, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 60, 60, 63, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 72, 81, 82, 86, 87, 93, 94, 94, 94, 98, 99, 99, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 106, 106, 109, 109, 110, 110, 111.

+(I)m (1. Teklik Şahıs İyelik Eki): 1, 1, 4, 4, 4, 4, 5, 6, 7, 8, 8, 8, 8, 9, 10, 10, 11, 12, 13, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 27, 27, 27, 28, 29, 29, 31, 31, 32, 32, 33, 33, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 37, 37, 38, 38,

38, 40, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 44, 44, 44, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 48, 49, 51, 51, 51, 54, 55, 56, 56, 56, 54, 55, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 63, 63,i 63, 63, 63, 64, 64, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 70, 70, 71, 71, 72, 75, 76, 78, 78, 79, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 83, 83, 83, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 89, 89, 90, 90, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 94, 94, 94, 97, 97, 97, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 106, 107, 108, 110, 110, 110.

+(I)ng (2. Teklik Şahıs Nezaket İşlevli İyelik Eki): 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 6, 6, 7, 7, 8, 9, 9, 9, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 17, 18, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 1, 31, 31, 31, 33, 33, 33, 34, 35, 37, 43, 43, 43, 43, 44, 45, 46, 54, 57, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 67, 68, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 74, 74, 74, 75, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 79, 80, 80, 83, 83, 83, 83, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 90, 90, 90, 91, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 97, 97, 97, 97, 98, 100, 101, 101, 101, 105, 106, 107, 108.

+(I)ngiz (2. Çokluk Nezaket İşlevli İyelik Eki): 1, 5, 20, 23, 23, 24, 27, 29, 35, 35, 39, 43, 44, 44, 49, 49, 49, 49, 50, 52, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 62, 62, 64, 64, 64, 65, 66, 67, 67, 67, 69, 72, 77, 80, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 86, 87, 90, 92, 93, 94, 98, 99, 99, 99, 101, 101, 101, 103, 109.

-k: 6, 6, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 11, 16, 16, 17, 18, 20, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 31, 31, 31, 32, 32, 33, 34, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 44, 44, 44, 44, 48, 48, 48, 48, 49, 54, 54, 56, 56, 59, 60, 60, 62, 65, 65, 68, 68, 68, 68, 68, 75, 75, 76, 76, 77, 77, 77, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 82, 84, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 91, 91, 91, 92, 95, 95, 95, 101, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 110, 110, 110.

+kä: 8, 11, 16, 16, 19, 24, 24, 26, 26, 44, 52, 55, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 73, 73, 81, 82, 93, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 102.

+ki (Aitlik Eki): 2, 6, 11, 14, 14, 22, 22, 23, 25, 31, 31, 31, 32, 34, 35, 40, 40, 40, 40, 40, 45, 45, 50, 55, 59, 61, 64, 68, 68, 70, 74, 78, 81, 82, 83, 95, 97, 97, 98, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 101, 103, 104, 108, 109, 110.

+lär (Çokluk Eki): 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3

9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38,38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 46, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63,63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 62, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75,75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81,81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98,

98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 101, 101, 101, 101,101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102,102, 102, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 111, 111.

-lär (3. Çokluk Şahıs Eki): 1, 2, 2, 3, 3, 4, 5, 6, 11, 11,11, 11, 13, 13, 13, 14, 14, 16, 16, 16, 17,17, 17, 17, 17, 18, 22, 22, 22, 24, 24, 24, 24, 25, 27, 30, 30, 30, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 40, 42, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 52, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 78, 81, 81, 82, 82, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 88, 90, 91, 91, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 96, 99, 99, 99,102, 102, 102, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

-m (1. Teklik Şahıs Eki): 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 16, 16, 16, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 24, 24, 24 24, 24, 24, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 35, 35, 36, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42,44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62,

64, 64, 64, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 75, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 90, 90, 90, 91, 91, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 100, 100, 101, 101, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

-män: 1, 1, 1, 2, 2, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12,14, 14, 15, 15, 15,15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 35, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 40, 40, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 47, 47, 47, 47, 48, 48,48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 50, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65,65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68

79, 79, 79, 79, 79,79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84,84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 94,94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95,95, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 110, 110, 110, 110.

-mäslik: 25, 40, 96.

+mi: 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 799, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 9, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97,

97, 97, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 108, 108, 110, 110, 110, 110, 110.

-miz (1. Çokluk Şahıs Eki): 2, 4, 5, 5, 5, 7, 7, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 20, 20, 20, 21, 21, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 26, 28, 29, 32, 33, 33, 33, 35, 38, 39, 41, 42, 42, 44, 44, 44, 50, 52, 53, 55, 55, 56, 56, 56, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 61, 61, 62, 63, 63, 63, 63, 66, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 70, 70, 74, 74, 74, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 81, 81, 82, 82, 83, 84, 84, 87, 88, 89, 89, 90, 90, 91, 91, 91, 92, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 98, 99, 99, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 106, 106, 107, 107, 109, 109, 109, 109, 109, 110.

+miz (1. Çokluk Şahıs İyelik Eki): 4, 8, 11, 14, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 22, 22, 23, 29, 29, 30, 30, 30, 32, 32, 33, 35, 38, 39, 44, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 55, 55, 55, 57, 58, 59, 61, 61, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 70, 70, 70, 74, 74, 76, 76, 76, 77, 77, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 82, 84, 87, 88, 88, 88, 89, 90, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 95, 101, 102, 103.

+mån: 1, 12, 15.

-måqçi- : 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 11, 14, 16, 16, 17, 18, 20, 22, 22, 22, 23, 25, 25, 25, 26, 27, 28, 28, 28, 28, 31, 31, 31, 31, 32, 34, 34, 34, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 38, 42, 42, 42, 43, 44, 44, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 53, 53, 54, 56, 57, 57, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 61, 63, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 73, 75, 83, 85, 88, 90, 93, 97, 97, 99, 100, 100, 105, 107, 110.

-måqdä: 64, 101, 101, 101, 101, 101.

-ng (2. Teklik Şahıs Eki): 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 18, 18, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 34, 35, 35, 35, 35, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 45,45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 53, 54, 54,

54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 72, 72, 73, 73, 76, 76, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 83, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 104, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 111, 111.

-ngiz (2. Teklik Şahıs Eki): 1, 5, 5, 6, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 17, 19, 19, 21, 22, 22, 24, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 29, 32, 32, 32, 33, 34, 38, 38, 38, 41, 43, 43, 43, 44, 45, 49, 49, 50, 51, 51, 52, 53, 54, 54, 54, 55, 55, 56, 56, 56, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 63, 63, 64, 64, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 69, 69, 69, 69, 69, 74, 81, 8, 82, 86, 87, 89, 92, 92, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 101, 101, 101, 105, 106, 108, 108.

+ni: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22,

22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60,

60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100,

100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 111, 111, 111.

+ning: 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 13, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 41, 42,

42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 69, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 72, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 73, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 77, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 80, 8, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 3, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102, 102,

102, 102, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 105, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 106, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 107, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 108, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

+*q:* 4, 4, 7, 9, 10, 12, 23, 25, 29, 33, 38, 49, 56, 69, 87.

+*qa:* 1, 2, 2, 8, 10, 11, 13, 13, 21, 29, 56, 57, 57, 57, 59, 59, 59, 61, 61, 65, 91, 99, 99, 100, 101, 103, 104, 107, 109, 109, 109, 109, 109, 110.

+*qur:* 103.

+*qü:* 58.

+*çä (Eşitlik- Benzerlik Hâli Eki):* 1, 2, 3, 3, 4, 5, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 9, 9, 9, 10,10, 10, 11, 11, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15,15, 17, 17, 17, 17, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 21, 22, 22, 23, 24, 24, 25, 25, 26, 26, 26, 28, 28, 28, 28, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 32, 32, 32, 33, 34, 34, 34, 34, 34, 35, 35, 35, 35, 36, 36, 36, 38, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 42, 42, 43, 44, 45, 45, 46, 46, 47, 48, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 50, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 54, 55, 55, 55, 55, 55, 56, 56, 56, 57, 57, 58, 58, 58, 58, 59, 59, 60, 62, 63, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 66, 66, 67, 69, 69, 69, 70, 70, 71, 71, 71, 72, 72, 72, 72, 75, 75, 80, 80, 81, 81, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 86, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 90, 91, 91, 91, 92, 92, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 102, 102, 102, 103, 103, 103, 103, 104, 104, 105, 105, 105, 105, 105, 105,106, 106, 107, 108, 108, 109, 109, 109, 109.

-sä (Şart Kip Eki): 1, 1, 1, 2, 2, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 10, 10, 10, 11, 11, 11, 11, 12, 12, 12, 12, 13, 14, 14, 14, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 16, 16, 16, 17, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 22, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 24, 25, 25, 25, 25, 26, 26, 26, 27, 27, 28, 28, 29, 29, 29, 29, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 33, 34, 34, 35, 35, 35, 36, 36, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 40, 41, 41, 42, 42, 43, 43, 43, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 47, 48, 48, 49, 50, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 55, 54, 54, 54, 55, 55, 56, 56, 56, 56, 57, 57, 58, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62,

62, 62, 62, 62, 62, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 65, 65, 66, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 70, 71, 71, 71, 71, 72, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 76, 76, 77, 77, 77, 77, 77, 79, 79, 79, 79, 79, 80, 80, 80, 80, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 83, 83, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 92, 93, 93, 93, 93, 93, 93, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 94, 95, 95, 95, 95, 96, 96, 96, 96, 97, 97, 97, 97, 97, 97, 98, 98, 98, 99, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 101, 101, 102, 102, 102, 102, 103, 104104, 106, 106, 106, 107, 109, 110, 110, 110, 110, 110, 110, 110.

-sän: 3, 3, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 6, 6, 6, 7, 7, 7, 7, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 9, 9, 9, 9, 12, 12, 12, 12, 13, 13, 14, 14, 15,15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 15, 16, 16, 16, 18, 18, 18, 18,18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 18, 19, 19, 19, 19, 19, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 26, 27, 27, 27, 27, 31, 31, 31,31, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 33, 33, 33, 33, 35, 36, 37, 37, 37, 37, 37, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 38, 42,42, 42, 42, 42, 42, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 43, 44, 45, 45, 45, 45, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 46, 50, 50, 50, 50, 50, 51, 51, 54, 54, 54, 55, 56, 56, 61, 61, 61, 61, 61, 61,61, 62, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 63, 65, 65, 65, 65,65, 66, 66, 67, 67, 67, 67, 67, 67, 68, 68, 68, 68, 68, 68, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 70, 71, 71, 71, 71, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 78, 79, 79, 80, 81, 81, 81, 82, 82, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 83, 84, 84, 84, 84, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 85, 86, 86, 86, 86, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 90, 91, 91, 91, 91, 91, 93, 93, 94, 95, 95, 95, 95,95, 95, 96, 96, 97, 97, 97, 99, 99, 102, 102, 103, 103, 103, 104, 104,104, 104, 104.

-sin: 3, 3, 3, 4, 4, 4, 4, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 5, 6, 8, 8, 9, 9, 15, 15, 18, 19, 19, 22, 22, 25, 26, 28, 30, 31, 35, 37, 39, 39, 40, 40, 40, 40, 40, 42, 43, 43, 44, 44, 44, 54, 55, 55, 56, 57, 61, 61, 61, 62, 63, 63, 63, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 81, 81, 81, 82, 85, 87, 87, 91, 93, 94, 94, 95, 95, 96, 98, 100, 102, 102, 103, 103, 103, 104, 104, 107, 107, 108, 108.

-siz (2. Teklik Şahıs Nezaket İşlevi): 5, 5, 7, 8, 8, 8, 9, 9, 10, 11, 11, 16, 17, 17, 18, 18, 19, 19, 20, 20, 20, 21, 21, 21, 22, 23, 23, 23, 23, 24, 24, 24, 24, 25, 27, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 29, 31, 31, 31, 31, 32, 32, 32, 32, 32, 32, 33, 33, 34, 35, 35, 35, 37, 41, 41, 41, 43, 43, 45, 45, 48, 49, 51, 51, 51, 51, 51, 51, 52, 52, 52, 52, 52, 53, 53, 53, 54, 54, 54, 54, 54, 56, 56, 58, 58, 59, 59, 59, 59, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 61, 61, 61, 61, 62, 62, 62, 62, 62, 63, 63, 63, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 64, 65, 65, 66, 67, 67,

67, 68, 68, 68, 68, 69, 69, 69, 77, 81, 81, 81, 81, 81, 82, 82, 82, 82, 82, 85, 86, 86, 89, 91, 92, 95, 99, 99, 100, 100, 100, 100, 100, 101, 101, 103, 103, 104, 108, 109, 110.

-yäp: 5, 5, 8, 9, 11, 12, 12, 12, 14, 15, 15, 16, 16, 17, 18, 18, 20, 21, 21, 22, 22, 22, 23, 24, 24, 25, 27, 27, 29, 29, 29, 31, 31, 35, 35, 36, 37, 37, 38, 39, 41, 41, 41, 41, 42, 43, 44, 44, 44, 45, 45, 45, 48, 48, 48, 48, 48, 49, 49, 49, 49, 52, 52, 53, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 63, 64, 64, 65, 66, 67, 67, 68, 68, 69, 69, 72, 74, 74, 74, 74, 74, 74, 75, 75, 76, 76, 76, 76, 78, 78, 78, 79, 79, 81, 81, 82, 82, 82, 83, 83, 84, 85, 85, 88, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 91, 91, 92, 92, 92, 92, 92, 95, 96, 97, 97, 97, 98, 100, 103, 104, 108.

-g'ay: 1, 1, 1.

SONUÇ

Bu çalışma, Özbek edebiyatının önemli yazarlarından O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı eseri üzerine gerçekleştirilmiştir. Öncelikle eserin metninin Latin alfabesine aktarımı yapılmıştır. Ardından metin ses ve biçim özellikleri açısından incelenmiştir.

Buna göre metinden çıkarılan sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Özbek Türkçesinde bazı yapım ekleri ve çekim ekleri tek şekilli kullanıldığından metinde ses uyumları tam değildir. Özellikle *+li, +lik, +lär, +ning, +mi, +gä, +çä* gibi bazı ekler uyum dışı kullanılmıştır.

2. Metinde arkaik özellikler taşıyan kelimeler vardır. Metinde bulunan *tupråq, yåmg'ır, yulduz, xåtin, yigirmä-o'ttız* gibi bazı kelimeler Eski Türkçenin söz varlığında yer alan kelimelerdir.

3. Metinde, Türkiye Türkçesinde var olup Özbek Türkçesinde ortaklaşan *+li, +lik, +siz, +çä, -t-* gibi bazı yapım ekleri kullanılmıştır. Ayrıca alıntı olan bazı yapım ekleri o'zbek*istån*, *nå'*malum, astay*dil*, qülz*år* gibi kelimelerde görülmüştür.

4. Metinde ko'z*im*, do'st*im*, qo'l*i* kelimelerde olduğu gibi iyelik eklerinin yuvarlak biçimlerinin kullanılmadığı görülmüştür.

5. Metinde vasıta hâlinin, Türkiye Türkçesinden farklı olarak "Samad *bilän* Abdulla bir-birlärigä tikilib qålişdi" örneğinde olduğu gibi sadece *bilän* edatıyla oluşturulduğu görülmüştür

6. Özbek Türkçesinin diğer metinlerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesinden farklı olarak, soru eki beraber kullanıldığı kelimeye bitişik yazılmaktadır.

7. Metinde kullanılan *båşqa (başka), här (her), heç biri (hiçbiri)* gibi bazı kelimelerin ses ve biçim farklılıkları olmasına rağmen Türkiye Türkçesiyle ortak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca metinde Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *Qançä (kaç), ko'p (çok), nimä (ne), bätäfsil (ayrıntısıyla)* gibi kelimelerin varlığı da görülmüştür.

8. Metinde *ko'zlärigä, yåşidä, qo'lläridä* kelimelerinde olduğu gibi zamir n'si kullanımı görülmemiştir. Fakat istisnai durum olarak "bu*n*gä, şu*n*gä, u*n*gä, o'şä*n*gä, bu*n*dä, şu*n*dä, u*n*dä, o'şä*n*dä, bu*n*dän, şu*n*dän, u*n*dän, o'şä*n*dän, bu*n*çä, şu*n*çä, u*n*çä, o'şä*n*çä, bu*n*gäçä, şu*n*gäçä, u*n*gäçä" gibi bazı zamirlerde zamir n'si kullanılmıştır.

9. Metinde Özbek Türkçesine mahsus olan *-ädigän, -ydigän, -(ä)yåtgän, -gäç* gibi sıfat fiil ve zarf-fiil eklerinin yanında ses ve biçim farklılıkları olmasına rağmen

Türkiye Türkçesiyle ortak olan *-är, -mäs, -miş, -b, -(i)b* gibi sıfat fiil ve zarf-fiil eklerinin de kullanıldığı görülmüştür.

10. Metinde, *-gänçä, -gändä, -gändek, -mäsdän* gibi sıfat-fiil eki üzerine gelen eklerle oluşan, zarf-fiil fonksiyonunda kullanılan birleşik şekiller görülmüştür.

11. Türkiye Türkçesinde "*kendi*" olan dönüşlülük zamiri, metinde "*o'z*"dür: O'n yaşidä *o'z*ini fır'avı e'lån qılädi.

12. Metinde, şekil ve zaman bildiren ekler için farklı biçimler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde gelecek zaman kip eki için *(-acak, -ecek)* kullanılırken metinde gelecek zaman kip ekini karşılayan dört biçim *(-ä/-y, -äcäk, -måqçi, -äyåtgän/-ädigän)* görülmüştür.

13. Metinde, emir kipinde her şahıs için ayrı ek kullanılmıştır. Yalnızca çokluk 3. şahıs emir kip eki oluşturulurken teklik 2. şahıs emir kip ekine *-lär* şahıs eki eklenmiştir: *-sinlär*.

14. Metinde Türkiye Türkçesinden farklı olan, teklik 3. şahısta kullanılan "o'şä" işaret zamiri görülmektedir.

15. Edatlar, metinde Türkiye Türkçesine göre farklılık göstermektedir. Bunlar yalnızca dil bilgisel terim olarak benzerdir. Metinde, Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *mänä (işte), xo'p (peki, olur), mäyli (peki), singäri (gibi), bårdi-yü (farz edelim)* gibi bazı edatların varlığı görülmektedir.

16. Metinde Farsça, Arapça ve Rusça kelimeler mevcuttur. Bunlardan Rusça kaynaklı olan kelimelerin daha çok bilim, teknik ve sanat alanında kullanılan kelimeler olduğu görülmüştür.

Özbek edebiyatı yazarlarından O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" adlı eserinin metni üzerine yapılan bu çalışmanın Özbek Türkçesi üzerine yapılacak akademik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aktürk, D. (2019). Özbek Yazar Abdulla Qahhar'ın Mühabbat Adlı Eseri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. (Basılmamış Tez).

Banguoğlu, T. (2017). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). Çağdaş Türk Yazı Dilleri. Ankara: Akçağ.

Buran, A. ve Alkaya, E. (2017). Çağdaş Türk Lehçeleri. Ankara: Akçağ.

Coşkun, M. V. (2017). Özbek Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Coşkun, M. V. (2000), "Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar". TDAY-Belleten. 1997, 429-438.

Demirci, K. (2017). Türkoloji İçin Dilbilim. Ankara: Anı.

Develioğlu, F. (1978). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük. Ankara.

Eker, S. (2017). Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker.

Ercilasun, Ahmet B. (2007). Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ.

Ercilasun, Ahmet B. (2014). Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri. Ankara: Akçağ.

Eckman, J. (2017). Çağatayca El Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ergin, M. (2013). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak.

Gökçe, D. A. (2019). Özbek Yazar Otkîr Hâşimov'dan Seçme Hikâyeler. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. (Basılmamış Tez).

Gültek, V. (2004). Rusça-Türkçe Sözlük. Ankara: Bilim ve Sanat.

Karaağaç, G. (2009). Türkçenin Söz Dizimi. İstanbul: Kesit.

Karaağaç, G. (2012). Türkçenin Dil Bilgisi. Ankara: Akçağ.

Karahan, L. (2008). Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ.

Korkmaz. Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Korkmaz. Z. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Korkmaz, Z. (2017). Türk Dili Üzerine Araştırmalar. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Köklüdağ, A. (2007). Yedi Özbek Hikâye. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. (Basılmamış Tez).

Öztürk, A. E. (2001). Özbek Yazar Otkîr Hâşimov'un Nur Bârki Sâyä Bâr Romanı. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul. (Basılmamış Tez).

Öztürk, R. (2011). Özbek Türkçesi El Kitabı. Konya: Çizgi.

Öztürk, T. (2012). Özbek Edebiyatı Yazarlarından Hudayberdi Tahtabayev'in "Cennetlik Adamlar" Romanı. Fatih Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. (Basılmamış Tez).

Türk Dil Kurumu. (1998). Türkçe Sözlük (TS). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (2000). Özbek Edebiyatı. Kültür Bakanlığı.

Uzbek Tilining İzâhli Lüğâtı (1981). Cilt I-II. Moskova.

Üşenmez, E. (2013). Yeni Özbek Edebiyatı. Ankara: Akçağ.

Üşenmez, E. (2012). Modern Özbek Türkçesi. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Üşenmez, E. Boltabayev ve S. Tuğlacı, G. (2016). Özbekçe Türkçe Sözlük. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.

Yaman, E. (2000). Türkiye Türkçesive Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yaman, E. (2005). Özbek Türkçesinde Edatlar. Ankara: Gazi.

Yıldırım, H. (2012). Özbek Türkçesi. Ankara: Gazi.

Yusuf B. ve Tulum M. M. (1994). Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi. İstanbul: Türk-Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Yusupova, N. (2018). Türkçe Özbekçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu.

İnternet Kaynakları

http://www.ziyouz.com/kutubxonasi (22.08.2020)

http://www.e-adabiyot.uz.com (22.08.2020)

http://www.savıya.uz.com (22.08. 2020)

http://www.turuz.com (08.02.2021)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı : Özgen ÜNAL
Doğum Yeri : [redacted]
Adres : [redacted]
İletişim : [redacted]

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans : Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2018-2021
Lisans : Fırat Üniversitesi, 2008-2012

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORİJİNALLİK RAPORU

OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/03/2021

Tez Başlığı / Konusu: Özbek Yazar O'lmas Umarbekov'un "Ådam Bo'liş Qiyin" Adlı Romanı (İnceleme-Çeviri Yazı-Sözlük-Kiril Harfli Metin)

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 525 sayfalık kısmına ilişkin, 10/03/2021 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme tiplerinden biri uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.

Filtreleme Tip 1 (maksimum %30) ☒	**Filtreleme Tip 2 (maksimum %10)** ☐
1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça dâhil, 3- Alıntılar dâhil.	1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç, 3- Alıntılar dâhil, 4- 5 Kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

12.03.2021

Adı Soyadı: Özgen ÜNAL
Öğrenci No: 1821107114
Anabilim Dalı: Türk Dili Ve Edebiyatı
Programı: Türk Dili Ve Edebiyatı
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)
Prof.Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)
Arş.Gör. Zahide EFE